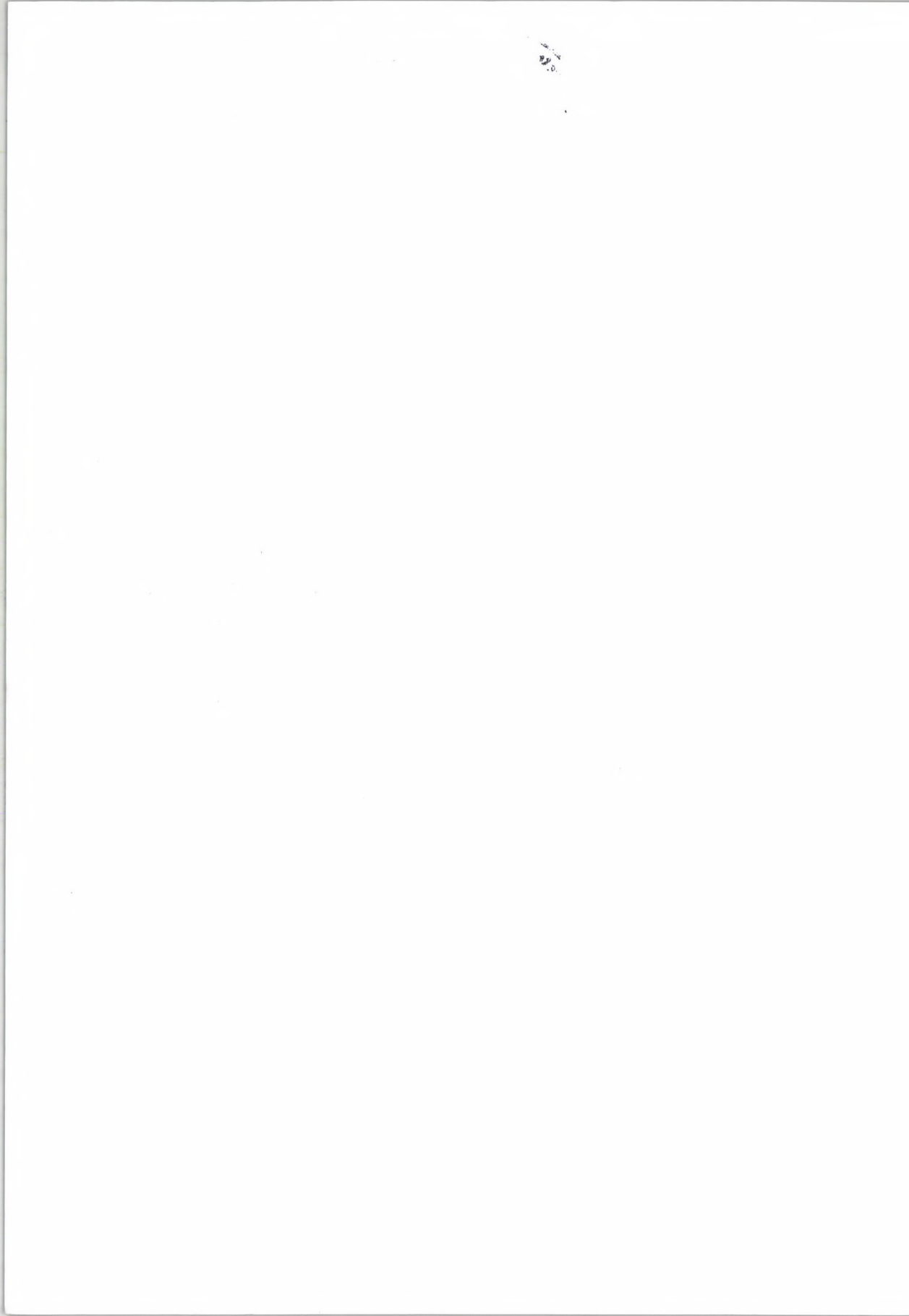

54175
3F1D47

DEMOGRÁFIA

2007. L. ÉVF. 1.

2007 JÚN 26.

DEMOGRÁFIA

50. ÉVF. 1. SZÁM

BUDAPEST
2007

AZ MTA DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KSH NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ, DÖVÉNYI ZOLTÁN, GÁRDOS ÉVA, HABLICSEK LÁSZLÓ,
HOÓZ ISTVÁN, JÓZAN PÉTER, KAMARÁS FERENC, KLINGER ANDRÁS (elnök), KOPP MÁRIA,
PONGRÁCZ TIBORNÉ, SPÉDER ZSOLT, TÓTH PÁL PÉTER, VUKOVICH GYÖRGY

SZERKESZTŐSÉG:

SPÉDER ZSOLT főszerkesztő
ÓRI PÉTER felelős szerkesztő
HABLICSEK LÁSZLÓ szerkesztő
KAMARÁS FERENC szerkesztő

BOARD OF EDITORS:

ZSOLT SPÉDER editor-in-chief
PÉTER ÓRI responsible editor
LÁSZLÓ HABLICSEK editor
FERENC KAMARÁS editor

OLVASÓSZERKESZTŐ:

SÁGHI GÁBOR

TECHNIKAI SZERKESZTŐK:

KARDULESZ FERENCNÉ, VÁRNAINÉ ANEK ÁGNES

FELELŐS KIADÓ:

SPÉDER ZSOLT igazgató

ISSN 0011-8249

DEMOGRÁFIA

A population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences
and the Hungarian Central Statistical Office
Demographic Research Institute

Editor-in-Chief: *Zsolt Spéder*

Editorial Office: H-1024 Budapest, Buday László u. 1-3.

Orders may be placed with KULTURA: Hungarian Trading Company for Books
and Newspapers (Budapest, 62, P.O.B. 149)

or with any greater bookseller or distributor of periodicals

Subscription for a year: US \$ 40,00

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Hablicsek László: Kísérleti számítások a roma lakosság területi jellemzőinek alakulására és 2021-ig történő előrebecslésére	7
Janky Béla: A korai gyermekvállalást meghatározó tényezők a cigány nők körében	55
Durst Judit: Több a kára, mint a haszna: születésszabályozás a „gettóban”	74
Gödri Irén: A bevándorlókkal szembeni attitűd és az egyéni értékeállítódás összefüggései	104

IRODALOM

KÖNYVEK

Régnier-Loilier, Arnaud: <i>Avoir des enfants en France. Désirs et réalités.</i> (Gyermekvállalás Franciaországban. Vágyak és valóság.) INED, Párizs, 2007. 270 p. (Makay Zsuzsanna)	142
--	-----

FOLYÓIRATCIKKEK

Avdeev, A. – Blum, A. – Troitskaia, I.: Le mariage paysan russe au XIX ^e siècle. (Az orosz paraszti házasság a XIX. században.) <i>Population</i> , 59. 2004/6. 833–876. (Óri Péter)	146
Manton, K. G. – Xiliang Gu – Lamb, V. L.: Long-Term Trends in Life Expectancy and Active Life Expectancy in the United States (A várható élettartam és az egészségesen várható élettartam hosszú távú trendjei az Egyesült Államokban), <i>Population and Development Review</i> 32. 2006/1. 81–105. (Keres Nikolett)	148
Zimmermann, A. C. – Easterlin, R. A.: Happily Ever After? Cohabitation, Marriage, Divorce, and Happiness in Germany. (Boldogan élnek, amíg meg nem halnak? Együttélés, házasság, válás és boldogság Németországban.) <i>Population and Development Review</i> 32. 2006/3. 511–528. (Pályi Ildikó)	150
Bongaarts, J.: How Long Will We Live? (Milyen hosszú ideig fogunk élni?) <i>Population and Development Review</i> , 32. 2006/4. 605–628. (Benke Zoltán)	153
Billari, F. C. – Kohler, H-P. – Andersson, G. – Lundström, H.: Approaching the Limit: Long-Term Trends in Late and Very Late Fertility. (A határ közelítése: a késői és a nagyon késői termékenység hosszú távú trendjei.) <i>Population and Development Review</i> 33. 2007/1. 149–170. (Spéder Zsolt)	157

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Demografie	159
Demography	159
European Journal of Population	160
Genus	160
Journal of Marriage and the Family	161
Population	163
Population and Development Review	163
Population Research and Policy Review	164

*Utánnymás csak a forrás megjelölésével.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.*

CONTENTS

STUDIES

László Hablicsek: Experimental calculations for the spatial characteristics of the Roma population and its projection till 2021	7
Béla Janky: Factors determining the Roma women's early childbearings	55
Judít Durst: The disadvantages outweigh the advantages: birth control in the "ghetto"	74
Irén Gödri: Relations between attitudes toward immigrants and views on general values	104

REVIEW

BOOKS

Régnier-Loilier, Arnaud: <i>Avoir des enfants en France. Désirs et réalités.</i> (Having children in France. Desires and realities.) INED, Párizs, 2007. 270 p. (Zsuzsanna Makay)	142
---	-----

ARTICLES

Avdeev, A. – Blum, A. – Troitskaia, I.: Le mariage paysan russe au XIX ^e siècle. (The Russian peasant family in the XIX th century.) <i>Population</i> , 59. 2004/6. 833–876. (Péter Öri)	146
Manton, K. G. – Xiliang Gu – Lamb, V. L.: Long-Term Trends in Life Expectancy and Active Life Expectancy in the United States. <i>Population and Development Review</i> 32. 2006/1. 81–105. (Nikolett Keres)	148
Zimmermann, A. C. – Easterlin, R. A.: Happily Ever After? Cohabitation, Marriage, Divorce, and Happiness in Germany. <i>Population and Development Review</i> 32. 2006/3. 511–528. (Ildikó Pályi)	150
Bongaarts, J.: How Long Will We Live? <i>Population and Development Review</i> , 32. 2006/4. 605–628. (Zoltán Benke).....	153
Billari, F. C. – Kohler, H-P. – Andersson, G. – Lundström, H.: Approaching the Limit: Long-Term Trends in Late and Very Late Fertility. <i>Population and Development Review</i> 33. 2007/1. 149–170. (Zsolt Spéder)	157

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

Demografie	159
Demography	159
European Journal of Population	160
Genus	160
Journal of Marriage and the Family	161

Population	163
Population and Development Review	163
Population Research and Policy Review	164

*Reproduction permitted only with indication of source.
Manuscripts are not kept or sent back.*

KÍSÉRLETI SZÁMÍTÁSOK A ROMA LAKOSSÁG TERÜLETI JELLEMZŐINEK ALAKULÁSÁRA ÉS 2021-IG TÖRTÉNŐ ELŐREBECSLÉSÉRE¹

HABLICSEK LÁSZLÓ

Bevezető

Minden jel szerint a magyarországi roma népesség demográfiai jellemzői hosszabb ideje igen jelentősen különböznek az átlagostól, és ezek a különbségek eltérő népességfejlődési tendenciákban is kifejezésre jutnak. Igencsak sürgető tehát népesedési helyzetük megismerése, egy reális jövőkép felvázolása.

Miközben a fenti sommás megállapítás feltétlenül igaznak tűnik, a helyzet az, hogy nem tudjuk pontosan, kiket is illetünk a roma/cigány jelzővel Magyarországon. Nincsenek ugyanis olyan objektív ismérvek, amelyek alapján valakiről „kétséget kizáróan” el lehet dönteni: ebbe a résznépességbe tartozik vagy sem. A bizonytalanságot jelzik a különböző elnevezések is. A cigányokat Angliában *gipsy*nek nevezik, mivel egy időben Egyiptomból származónak tekintették őket (*egyptus*). A spanyolok *gitanót*, a portugálok *ciganót* mondanak, Franciaországban a *bohémien* (cseh) nevet adták nekik. A németalföldiek *ungermek*, vagyis magyarnak nevezték el a cigányokat, mivel Magyarországról mentek oda. Dániában és Svédországban a *tatern* (tatárok), a finneknél *mustalainen* (fekete) volt az elnevezés a Révai Lexikon szerint.

A cigányok magukat *romának* nevezik, ami *embert* jelent. A cigányságot 1990 óta a szakirodalomban és a mindennapos életben egyaránt egyre gyakrabban „roma kisebbség”, „roma népesség” megnevezéssel illetik. Ugyanakkor a magyarországi roma kisebbségről rendelkezésre álló felmérések, statisztikai adatok szinte kivétel nélkül a „cigány” megjelölést használják. A tanulmányban leginkább a „roma” megnevezéssel élünk, és csak időnként, egymás szinonimájaként alkalmazzuk a különböző változatokat.

A roma népesség statisztikai meghatározására, a nem roma népességtől való megkülönböztetésére lényegében négy módszert alkalmaznak. Lehet szólni 1) cigány anyanyelvű népességcsoportról, 2) cigány nemzetiségű résznépességről. Ezek az információk általában csak önbevallásból származhatnak. Lehet – de

¹ A tanulmány a Szociális és Munkaügyi Minisztérium megrendelésére készült kutatásra támaszkodik. A kutatásban közreműködött Gyenei Márta és Kemény István.

csak szigorúan statisztikai célokra, egyének (hátrányos, pejoratív) megkülönböztetésére nem – valakiket cigánynak kategorizálni: 3) statisztikai adatfelvétel során a kérdezőbiztos véleménye alapján, vagy 4) az illető egyének, háztartások lakókörnyezetének véleménye alapján. A besorolás mindkét esetben történhet a kérdezővel együttműködve, vagyis rákérdezve, hogy ez számára elfogadható-e.

A négyféle adatfelvételi eljárás nem ad összehasonlítható eredményeket. Közismert, hogy a hazai cigányság létszámának közvetlen népszámlálási információk alapján történő meghatározása – mind a nemzetiség, mind a nyelvismeret alapján – problematikus. A magyarországi nemzeti, etnikai kisebbségekhez tartozók közül a cigányság nagymértékben elvesztette ősei nyelvét. A népszámlálások szerint a csak egy nyelvet beszélő cigányok anyanyelve döntően a magyar, a két vagy több nyelvet beszélők körében pedig gyakori, hogy az egyik nyelv magyar, a másik pedig annak a környező nemzetnek a nyelve, ahol ősük viszonylag hosszabb időt töltöttek a magyarországi betelepülést megelőzően. A „nemzetisége” kérdésre is a „valóságosnál” jóval kevesebben jelölik meg a cigányt.

A népszámlálási bevallások problémái miatt a cenzusadatokat más, általában reprezentatív módszerű vizsgálatok, egyéb összeírások adataival együtt értékelik. Az utóbbi időben kerültek előtérbe a becslések, miután a legkülönbözőbb források összevetésével sem sikerült a hazai roma népesség demográfiai helyzetének átfogó jellemzése.

Tanulmányunkban a hazai roma népesség demográfiai jellemzőit kétféle értelmezés szerint fogjuk tárgyalni, elkülönítve a magukat roma nemzetiségűnek mondókat és a mások által romaként azonosítottakat. Vizsgálatunk célja kettős:

- a roma nemzetiségű népesség jellemzőinek vizsgálata;
- a romaként azonosított népesség jellemzőinek becslése és előreszámítása.

Nyilvánvaló, hogy a kutatás politikai hasznosulása szempontjából a második a fontosabb. Ha igazolódik az az előfeltevés, hogy a romának besorolt népesség egészében hátrányos helyzetű, akkor a roma nemzetiségű népességhez képest (amelyre nézve ez a hátrányos helyzet az elemi statisztikai mutatószámok alapján eredendően fennáll) a politikának egy jóval nagyobb, mintegy háromszor akkora népességcsoporttal kell foglalkoznia.

A nyelvi-nemzetiségi roma népesség

A legutóbbi két népszámlálás feldolgozásával² a roma nemzetiségű népesség *munkaerő-kínálati* adatbázisát hoztuk létre. Ez az alábbiakat tartalmazza:

- roma nemzetiségű népesség nemek és öt éves korcsoportok (0–4, 5–9, 80–84, 85+ évesek) szerint, az 1990. és 2001. évi népszámlálás, a főváros és a megyék (20 egység), a 7 régió és Magyarország összesen;
- ugyanebben a rendszerben a korcsoportokat felbontottuk *befejezett* iskolai végzettségi szintek szerint: 8 osztálynál kevesebb, 8 osztály, szakmunkás, középiskola érettségivel, felsőfokú végzettség;
- az egyes ismérvcellákon belül további bontást végeztünk gazdasági aktivitás szerint: gazdaságilag aktív, gazdaságilag nem aktív.

A vizsgálat során nemcsak a demográfiai, hanem az iskolázottsági és aktivitási jellemzőkkel is foglalkoztunk, nemcsak a népességszámokra, hanem a komplett munkaerő-kínálatra is előrebecslést készítettünk, de jelen tanulmányban – terjedelmi okok miatt – a demográfiai tényezőkre szorítkozunk.

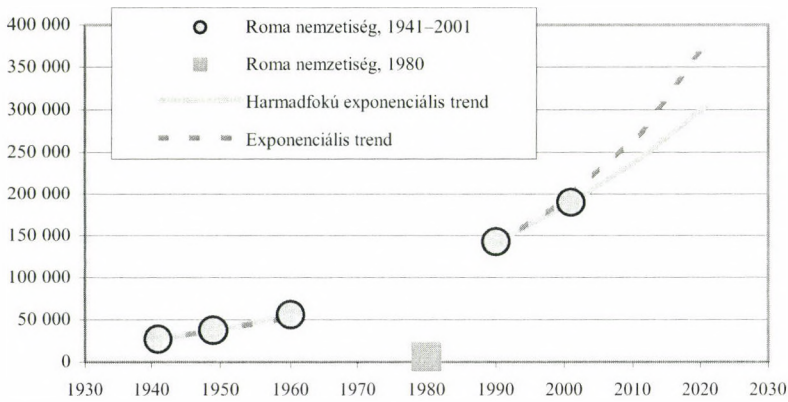
Létszámtrendek, 1941–2001

Tekintsük át visszamenőlegesen a roma/cigány nemzetiségű népesség létszámának alakulását! Ilyen kérdés 1941-től szerepelt a népszámlálásokban, és az adatsort az I. ábra mutatja be.

Eszerint a roma nemzetiségű lakosság száma 1941 és 2001 között hétszerezére nőtt. A növekedés mindazonáltal nem teljesen exponenciális, a harmadfokú trendillesztés sokkal jobb eredményeket ad (miután a paraméterek száma is több). Ha elfogadjuk, hogy jövőbeli létszám a két trend kijelölte intervallumba esik, akkor azt mondhatjuk, hogy 2011-ben 240–280 ezer fő, 2021-ben 300–380 ezer fő között lehet a magát roma nemzetiségűnek vallók száma. Az ismert hármas szorzóval tehát, ami a nemzetiségi és a besorolás szerinti roma népesség létszáma közötti arányt fejezi ki, tizenöt-húsz év múlva 900 ezer és 1 millió 100 ezer fő közötti romának kategorizált lakost becsülhetnénk!

Mitől emelkedett és emelkedhet a jövőben ilyen gyors ütemben és ilyen nagymértékben a roma nemzetiségű népesség? Világos, hogy a demográfiai tényezők (magas természetes szaporodás) adják a növekedés fő forrását, de emellett szóba kerülhet a nemzetközi vándorlás és az identitásvállalás mértékének változása (emelkedése) is.

² Köszönet illeti *Czibulka Zoltánt*, a KSH Népszámlálási főosztály volt vezetőjét a kutatás támogatásáért, az adatfeldolgozások engedélyezéséért, *Pachmann Zsuzsannát*, *Szirmai Péternét* és *Vácz Barnabást* az adatfeldolgozások elvégzéséért.

A népszámlálás éve	1941	1949	1960	1980	1990	2001
A roma nemzetiségűek száma	27 033	37 598	56 121	6 404 (?)	142 683	189 984

I. A roma/cigány nemzetiségű népesség száma a népszámlálásokban, 1941–2001

The number of the Roma/gypsy population according to the population censuses, 1941–2001

A nemzetközi vándorlástól nem tekinthetünk el, hiszen a bevándorlók között lehetnek magukat romának vallók. Viszont jelenlegi ismereteink alapján az már nehezen képzelhető el, hogy az utóbbi időszakban igen nagy számú roma nemzetiségű bevándorló érkezett volna Magyarországra.

A létszámnövekedés (részleges) forrásaként sokkal inkább szóba jöhet az identitás-vállalás mértékének emelkedése. Az 1990-es években a „roma kérdés” eléggé exponálódott, hiszen a hazai cigányság kétségtelenül a rendszerváltozás (első időszakának) nagy vesztesei közé tartozik. Azt várhatjuk, hogy erősödött a romák öntudata, és 2001-ben nagyobb gyakorisággal vállalták hovatartozásukat, mint 1990-ben.

Ezzel együtt a létszámemelkedés döntő tényezője minden bizonnyal a magas természetes szaporodás.

A roma nemzetiség 1990 és 2001 közötti létszámváltozásának demográfiai elszámolása

Ahhoz, hogy pontosabb képet kapjunk a roma nemzetiségű népesség 1990 és 2001 közötti változásáról, kísérletet teszünk a demográfiai elszámolásra. Mit jelent ez? Megpróbálunk egy szokásos népesség-továbbszámítást végrehajtani,

azaz 1990-től elindulva, évről évre számba véve a változásokat, eljutni 2001-ig. Nyilvánvaló, hogy adatok híján itt csupán becslésekre hagyatkozhatunk, mégis azt várjuk, hogy ezzel az eljárással körvonalazható a roma nemzetiségű népességnek az 1990-es évekbeli népmozgalma.

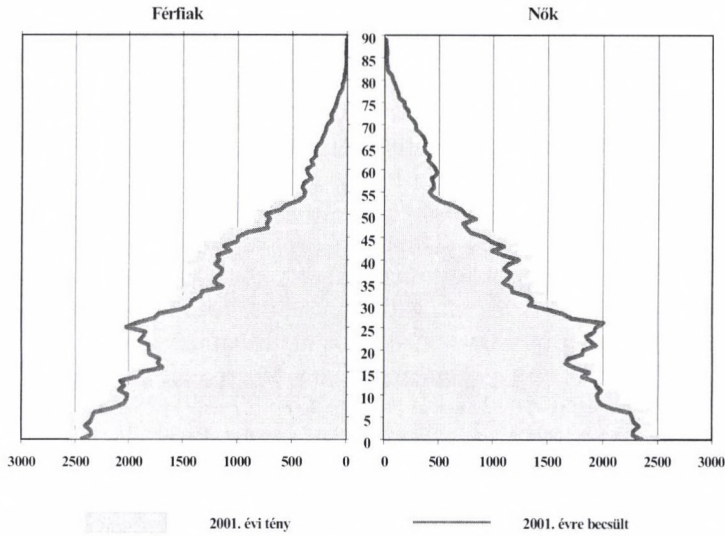
Kiindultunk az 1990. évi, nemek, továbbá életkor szerint bontott roma nemzetiségű népességből. Feltételeztük az alábbiakat:

- 1) A roma nemzetiségű népesség számát a termékenység és a halandóság, valamint az életkor előrehaladása, egyszerűen a természetes reprodukció módosítja.
- 2) A termékenység korprofilja azonos az 1954. évi magyarországi országos korprofillal, miután a második világháború után ebben az évben volt a legmagasabb a termékenység szintje (2,98 átlagos gyermekszám), tehát vélhetően ekkor volt legközelebb a roma nemzetiségű népesség 1990. évi átlagos gyermekszámához (a népszámlálás szerint 3,0 felett).
- 3) A halandóság korprofilja az 1990. évi magyarországi országos korprofillal egyezik meg, a roma nemzetiségű népesség halandósága ettől hatványmódszer szerint tér el (a roma nemzetiségű lakosság halandóságának hatása arányos a teljes népességgel).
- 4) A 11 éven aluliak 2001. évi létszámát a feltételezett termékenység és halandóság mellett befolyásolja a 11–49 éves nők számának népszámlálási különbözete is. Ezt úgy kapjuk, hogy az 1990-ben x éveseket a feltételezett halandósággal továbbszámítjuk 2001-ig, amikor $x+11$ évesek lesznek, és vesszük a 2001. évi népszámlálásban $x+11$ évesektől való eltérést. Ez egy olyan létszámtöbblet, illetve -hiány, ami a vándorlásra, illetve az önbevallás mértékének módosulására vezethető vissza (ha egyébként a népszámlálási adatok pontosak). A 11–49 éves nők így kalkulált létszámtöbblete azonban a 11 éven aluliaknál is megjelenik létszámtöbbletként, feltételezve, hogy bevándorlás esetén a gyermekeikkel együtt költöztek, illetve, hogy a szülők identitásváltozása a gyermekekre is kihatott. Létszámlálynál az okfejtés fordított. Ez az elgondolás segít bennünket ahhoz, hogy a 2001-ben 11 éven aluli kohorszok születésszámát és ebből a roma nők termékenységét pontosabban becsüljük.
- 5) A termékenység és a halandóság szintje e feltételek mentén úgy alakul, hogy a 2001. évi népszámlálás során összeírt roma nemzetiségű népesség életkor szerint bontott létszámai a lehető legkevésbé térjenek el az 1990. évtől továbbszámított létszámoktól.
- 6) A roma nemzetiség megvallása elegendően állandó egy ilyen elszámoláshoz.

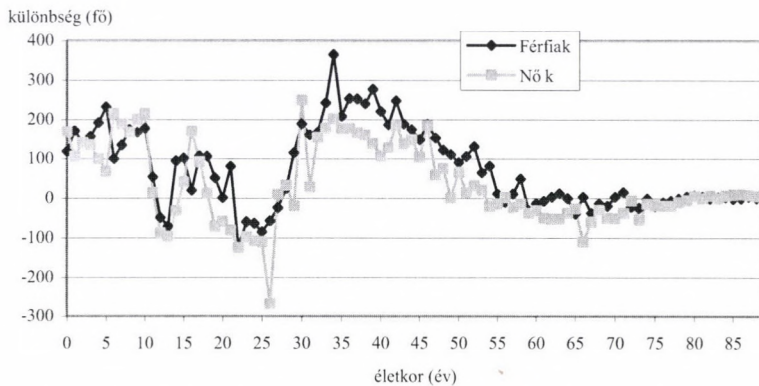
Az optimalizációs feladatot közelítéssel oldottuk meg, és ebben a grafikus „mérlegelés” is szerepet kapott. Az eredmények a következők:

- I. A roma nemzetiségű népesség átlagtermékenysége az 1990-es évek folyamán 3,12, mintha 100 nő átlagosan 312 gyermeket vállalna élete során. A termékenység az 1990-es évek során csökkent, de változatlanul igen magas szintű. Az 1990. évi 3,4-hez képest a 2001. évi becsült érték 2,9. Összehasonlításként az országos mutatók: 1990-ben 1,9, 2001-ben 1,3.
- II. A roma nemzetiségű férfiak születéskor várható átlagos élettartama az 1990-es évek átlagában 58,8 év, a nőké 67,5 év. A halandóság az 1990-es években a feltételezés szerint javul, a várható élettartam 2001 folyamán mintegy 63,6 és 71,3 év. A megfelelő országos értékek 2001-ben 68,2 és 76,5 év.
- III. Az 1990. évtől 2001-ig továbbszámított (zárt) népesség létszáma 9600 fővel, 5,0 százalékkal kisebb a 2001. évi népszámlálás szerinti népességnél. A különbség oka az identitásváltásban és a nemzetközi vándorlásban keresendő. A kormegoszlás alapján úgy véljük, hogy a roma nemzetiségű népességben (nemzetközi) bevándorlási többlet (is) keletkezett az elmúlt évtizedben.
- IV. A roma nemzetiségű népesség mindennek alapján az elmúlt évtizedben kismértékben idősödött. Az átlagos kor 1990 elején 23,0, 2001 elején 24,5 év. Az idősödés viszont alig kimutatható az idősök arányában, ugyanis a 60+ évesek aránya 1990-ben 4,3%, 2001-ben 4,4%. A megfelelő országos érték az átlagos korok tekintetében 1990-ben 37,3 év, 2001-ben 39,2 év, illetve a 60+ évesek arányában 1990-ben 18,9 százalék, 2001-ben 20,4 százalék.

Megállapításainkat két ábrával támasztjuk alá. A II. ábrán látható, hogy a 2001. évi tényleges és az általunk 1990-től továbbszámított népesség korfája milyen jól illeszkedik egymáshoz. A III. ábrán pedig azt vehetjük észre, hogy a kétféle népesség különbsége a nemzetközi vándorláshoz köthető korprofil mutató.

II. A 2001. évi népszámlálás szerinti és az 1990-től 2001-ig a természetes népmozgalommal továbbszámított roma nemzetiségű népesség korfája
 Age pyramid of the Roma ethnic group according to the 2001 census data and calculated on the basis of the natural population movement between 1990 and 2001

III. A 2001. évi népszámlálási és az 1990-től 2001-ig továbbszámított roma nemzetiségű népesség különbsége nemek és életkor szerint
 The difference by sex and age between the 2001 census Roma population and the estimated Roma population (on the basis of the natural population movement of the period 1990–2001)

A roma nemzetiségű népesség 1990–2001 közötti változásának területi elszámolása

Az országos szintű továbbszámítás mintájára elkészítettük a roma nemzetiségű népesség területi (megyei és régiós) demográfiai elszámolását is az 1990. évi és a 2001. évi népszámlálás közötti időszakra. Ehhez ugyanazokat a peremfeltételeket alkalmaztuk, mind a termékenységi korprofil, mind a bázishalandóságot tekintve. A legfiatalabbak (0–10 évesek) vándorlási és identitásvállalási egyenlegét is az országos dimenzióánál használt módszerrel, vagyis a szülőképes korú nők vándorlási és identitásvállalási egyenlegéből számítottuk (az életben lévő gyermekek számának becslésével). Felesleges hangsúlyozni, hogy ezek közelítő számítások, hiszen például a vándorló roma nemzetiségű népességről, annak demográfiai paramétereiről szinte semmit sem tudunk.

További probléma, hogy egyes megyék esetében a létszámok már igen alacsonyak és ezért jelentős mértékben ingadoznak, így kevésbé alkalmasak a koréves elszámolás céljára. Ezzel együtt úgy véljük, hogy a demográfiai elszámolás megfelelően közelítheti a tényleges változásokat, az abból nyerhető termékenységi és halandósági jellemzőkkel együtt. Ezt jelzi, hogy a közvetlen országos becslések és a régiós, valamint a megyei becslésekből összesített országos számok között igen jó az egyezés.

A népszámlálási adatok területi elszámolása néhány igen meglepő eredményt szolgáltat.

- 1) *Nagymértékű változatosság jellemzi a népességnek az 1990-es évekbeli alakulását.* A magát roma nemzetiségűnek valló lakosság száma Vas megyében csökkent (15,5 százalékkal), a többi megyében emelkedett. Abszolút számban kiemelkedő Borsod-Abaúj-Zemplén megye 14 ezer fős növekedéssel. A roma népesség arányát tekintve a létszámváltozás 60 százalékot is meghaladta Pest, Tolna és Komárom-Esztergom megyében. A régiókat tekintve a létszámemelkedés számszerűleg Észak-Magyarországon a legtöbb (21 ezer fő), a legintenzívebb (59 százalékos) pedig Közép-Magyarországon.
- 2) *Az országos létszámváltozás döntő tényezője a természetes szaporodás, de ez területileg differenciáltan érvényesül.* Közép-Magyarországon az egyéb változás (vándorlás és identitásvállalás) jóval nagyobb szerepet játszik, mint a természetes szaporodás, Közép- és Dél-Dunántúlon nagyjából ugyanakkorát. Észak-Magyarországon és az Észak-Alföldön, részben a Dél-Alföldön nagyon jelentős az elveszületési többlet.
- 3) *Feltehetőleg igen jelentős a roma nemzetiségű lakosság vándorlása.* Külföldről történő bevándorlással és kelet-nyugat irányú belső vándorlással egyaránt számolhatunk. A két tényező együttes hatása akár a felét is kiteheti a természetes szaporodásnak és harmadát az összes változásnak.

1. *A magát roma nemzetiségűnek valló népesség létszámváltozása és annak becsült összetevői 1990 és 2001 között*
The changes in the number of the population having declared themselves Roma and the estimated components of the changes, 1990–2001

Terület	Népszámlálás szerinti létszám		Természetes szaporodás, 1990–2001		Egyéb változás, 1990–2001		Összes változás, 1990–2001	
	1990	2001	fő	százalék	fő	százalék	fő	százalék
Budapest	8 123	12 266	1 371	16,9	2 772	34,1	4 143	51,0
Közép-Magyarország	14 788	23 518	3 265	22,1	5 465	37,0	8 730	59,0
Közép-Dunántúl	5 718	8 142	1 281	22,4	1 143	20,0	2 424	42,4
Nyugat-Dunántúl	6 131	6 788	1 090	17,8	-433	-7,1	657	10,7
Dél-Dunántúl	18 114	22 723	2 399	13,2	2 210	12,2	4 609	25,4
Észak-Magyarország	45 959	66 827	15 564	33,9	5 304	11,5	20 868	45,4
Észak-Alföld	41 665	48 127	11 950	28,7	-5 488	-13,2	6 462	15,5
Dél-Alföld	10 308	13 859	2 161	21,0	1 390	13,5	3 551	34,4
Magyarország összesen, régiókból számítva	142 683	189 984	37 710	26,4	9 591	6,7	47 301	33,2

- 4) *Alapvetőnek minősülő termékenységi különbségek látszanak.* Keletről nyugatra, északról délre haladva a termékenység mértéke erősen változik. Észak-Magyarországon becsültük a legmagasabb gyermekszámot, a termékenység szintje 3,5 és 4,0 között van, és alig csökkent az 1990-es években. A régió belül Borsod-Abaúj-Zemplén megyében kiugróan magas az átlagos gyermekszám: 4,0 feletti. Az európai országokban *szokatlan* 3,0 feletti gyermekszámot mutatja a hazai roma nemzetiségű népesség *egésze*, azon belül különösen az észak-magyarországi, észak-alföldi régió, azokon belül minden megye, továbbá Békés és Pest megye is (2. tábla).

*2. A magát roma nemzetiségűnek valló népesség (becsült)
termékenysége és halandósága*
*The (estimated) fertility and mortality of the population having declared
themselves Roma*

Terület	Teljes termékenység (átlagos gyermekszám)		Születéskor várható élettartam, 1990–2000		
	1990–2000	1990–2000, vándorlási korrekció nélkül	férfiak	nők	együtt
Budapest	2,09	2,81	64,2	73,4	68,7
Közép-Magyarország	2,59	3,44	63,5	72,9	68,1
Közép-Dunántúl	2,58	2,97	63,7	66,5	65,1
Nyugat-Dunántúl	2,33	2,28	57,8	66,3	62,0
Dél-Dunántúl	2,07	2,39	60,7	66,1	63,4
Észak-Magyarország	3,76	4,13	60,9	69,4	65,1
Észak-Alföld	3,44	3,20	56,9	61,4	59,1
Dél-Alföld	2,73	3,01	61,4	65,9	63,6
Magyarország összesen, régiókból számolva	3,12	3,35	59,9	67,5	63,6

- 5) *Jellegzetes eltérések mutatkoznak a korösszetételben.* A fiatalok aránya igen magas, országosan 51% feletti, a középkorosztályok aránya 44%, az időseké 5% volt 1990-ben. 11 évvel később a megfelelő arányok 45, 50 és 5%-ra változtak, tehát a résznépesség úgy idősödött, hogy az idősek aránya lényegében nem változott. *A lassú gyermekszámcsökkenés hatására a korfa súlypontja fokozatosan áttevődik az aktív korosztályokra.* Ennek a folyamatnak azonban igen nagyok a területi különbségei. A fiatalok arányvesztése helyenként hatalmas (mint Győr-Moson-Sopronban, de általában a Dunántúlon), helyenként alig számottevő (mint Borsod-Abaúj-Zemplénben, és általában az északi és keleti országrészben) (3. tábla).

3. A magát roma nemzetiségűnek valló népesség korösszetétele főbb korcsoportok szerint, 1990 és 2001 (százalék)

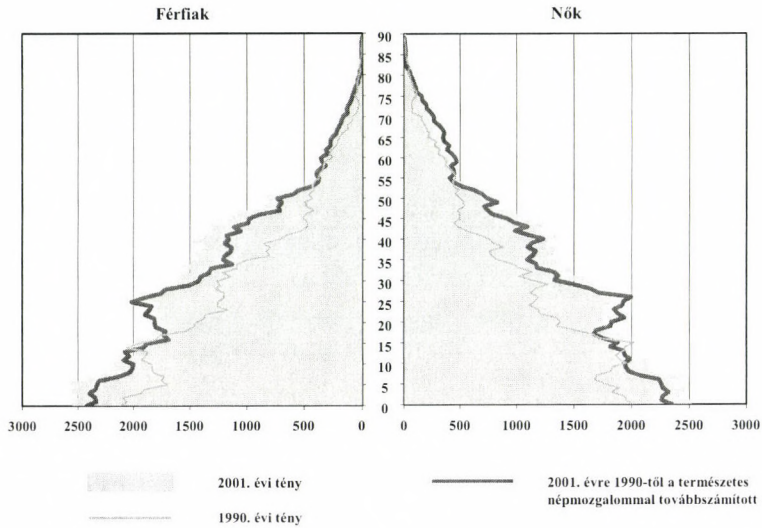
Age structure of the population having declared themselves Roma by broad age groups, 1990 and 2001 (%)

Terület	0–19 évesek aránya		20–59 évesek aránya		60+ évesek aránya	
	1990	2001	1990	2001	1990	2001
Budapest	43,6	35,7	53,7	60,6	2,6	3,7
Közép-Magyarország	47,6	40,2	49,2	56,0	3,2	3,8
Közép-Dunántúl	54,7	42,2	41,5	54,0	3,8	3,8
Nyugat-Dunántúl	52,3	40,3	43,7	54,7	4,0	5,0
Dél-Dunántúl	45,7	36,1	49,0	57,9	5,3	6,0
Észak-Magyarország	51,9	48,7	43,7	46,8	4,4	4,5
Észak-Alföld	54,6	49,2	41,1	46,9	4,4	3,9
Dél-Alföld	49,0	42,2	46,5	53,6	4,4	4,2
Magyarország összesen	51,4	45,2	44,3	50,4	4,3	4,4

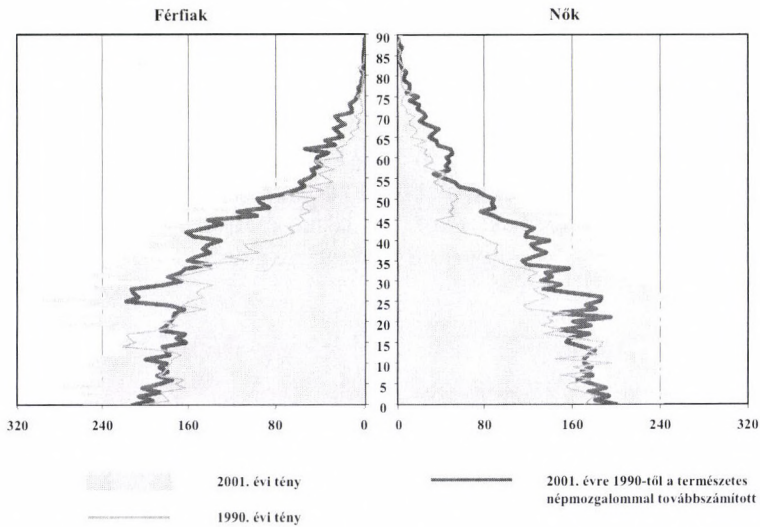
A IV–XI. ábrák a részletes korpíramisokat mutatják be, az 1990. és a 2001. évi népszámlálásból származók mellett felhasználva az 1990–2001 közötti demográfiai elszámolásunk adatsorát is.

Az V. ábrán megfigyelhető, hogy Közép-Magyarország régióban jelentős a roma nemzetiségűek bevándorlási többlete, amit ha nem vettünk volna figyelembe, akkor 2,6 helyett 3,4-es gyermekszámot becsültünk volna. A X. ábrán figyelmet érdemel az észak-alföldi romák elvándorlásból eredő mínusza; ezzel nem kalkulálva a gyermekszámot a reálisabb 3,4 helyett 3,2-nek vettük volna (2. tábla, kétféle teljes termékenységi arányszám).

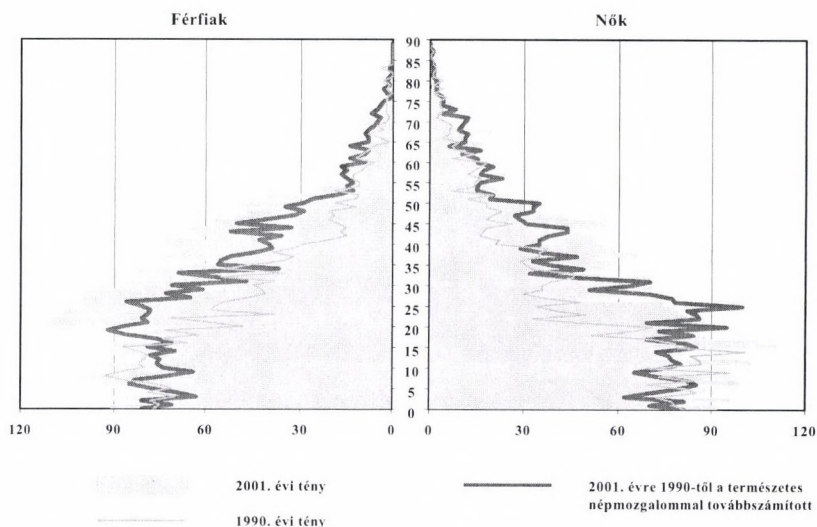
Vessük össze az 1990-re és a 2001-re vonatkozó ábrát: a korfa fiatal szegmensének újbóli „kidudorodásában” az észak-magyarországi termékenységi csúcs hatása, továbbá a dél-dunántúli gyermekszámcsökkenés mutatkozik meg (VIII. és IX. ábra).

*IV. A roma nemzetiségű népesség korpiramisa, 1990 és 2001
Magyarország összesen (fő)
Age pyramid of the Roma ethnic group, 1990 and 2001, Hungary
(population number)*

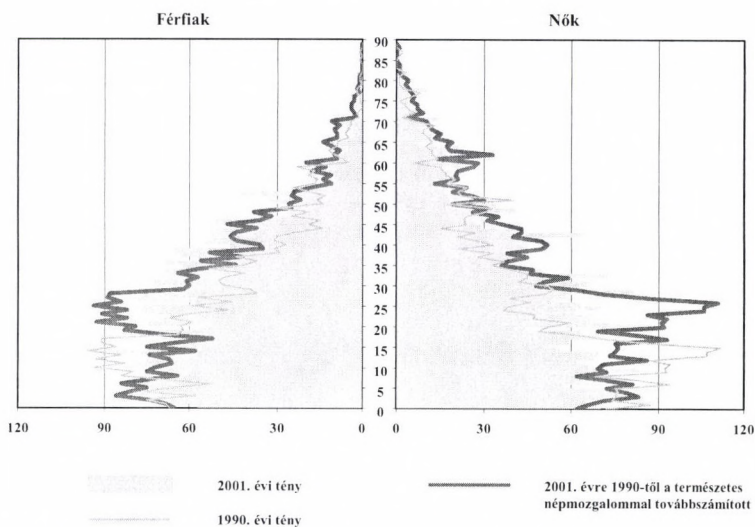
*V. A roma nemzetiségű népesség korpiramisa, 1990 és 2001
Közép-Magyarország (fő)
Age pyramid of the Roma ethnic group, 1990 and 2001, Central Hungary
(population number)*

VI. A roma nemzetiségű népesség korpiramisa, 1990 és 2001

Közép-Dunántúl (fő)

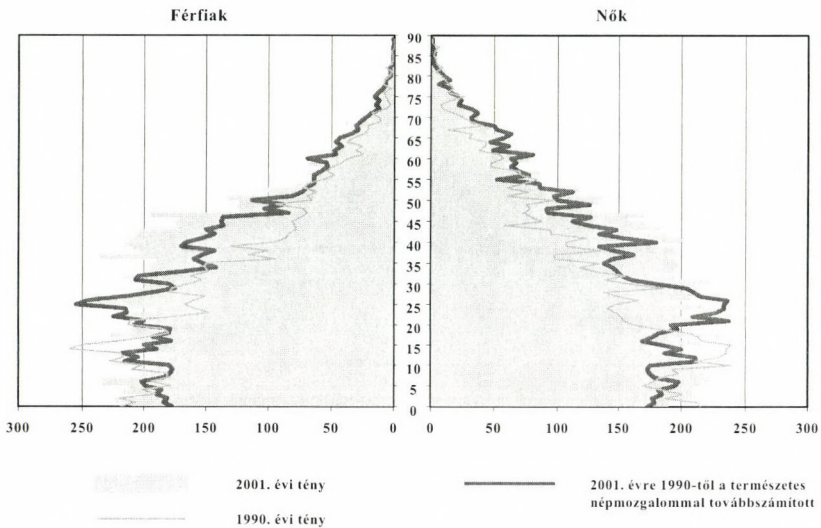
Age pyramid of the Roma ethnic group, 1990 and 2001, Central Transdanubia (population number)

VII. A roma nemzetiségű népesség korpiramisa, 1990 és 2001

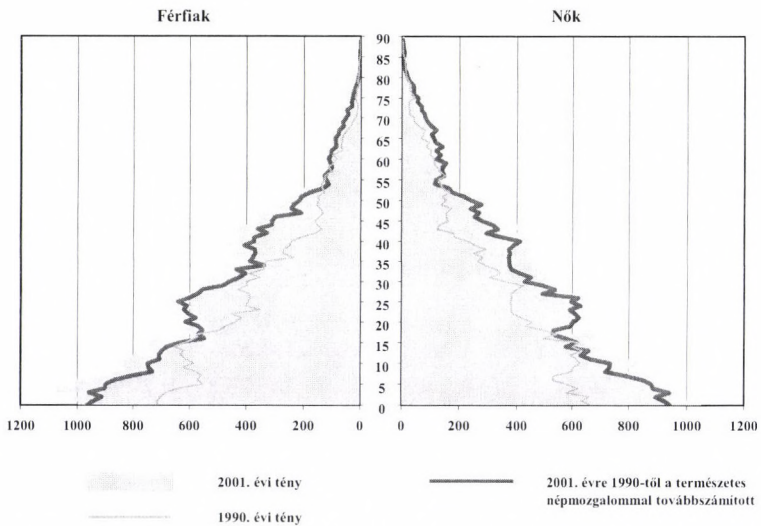
Nyugat-Dunántúl (fő)

Age pyramid of the Roma ethnic group, 1990 and 2001, Western Transdanubia (population number)

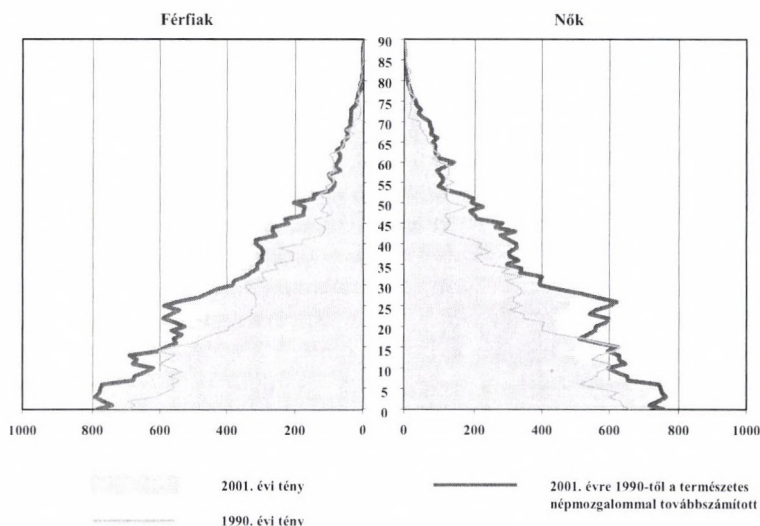
VIII. A roma nemzetiségű népesség korpiramisa, 1990 és 2001
 Dél-Dunántúl (fő)

Age pyramid of the Roma ethnic group, 1990 and 2001,
 Southern Transdanubia (population number)

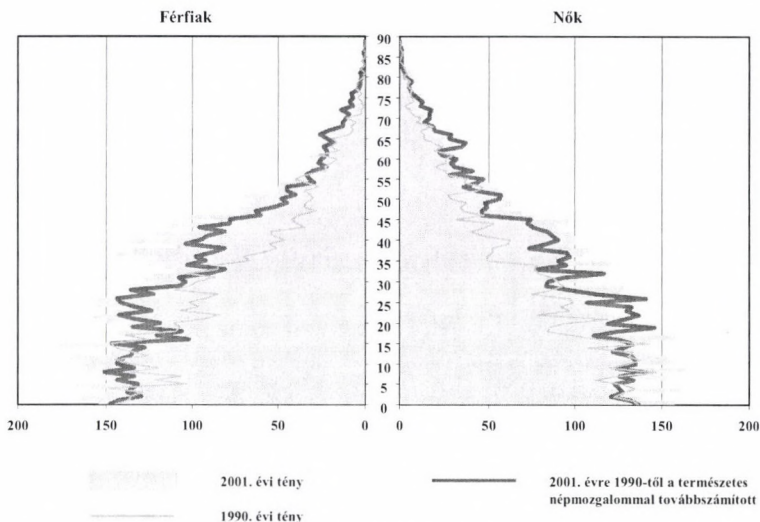
IX. A roma nemzetiségű népesség korpiramisa, 1990 és 2001
 Észak-Magyarország (fő)

Age pyramid of the Roma ethnic group, 1990 and 2001,
 Northern Hungary (population number)

*X. A roma nemzetiségű népesség korpíramisa, 1990 és 2001
Észak-Alföld (fő)*

*Age pyramid of the Roma ethnic group, 1990 and 2001, Northern Plain
(population number)*

*XI. A roma nemzetiségű népesség korpíramisa, 1990 és 2001
Dél-Alföld (fő)*

*Age pyramid of the Roma ethnic group, 1990 and 2001, Southern Plain
(population number)*

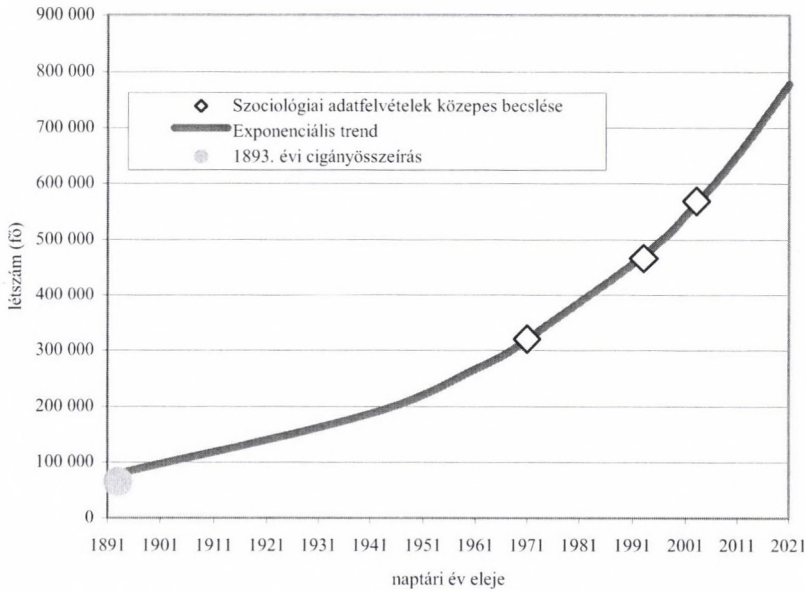
A szociológiai (besorolás szerinti) roma népesség

A roma nemzetiségű népesség, ahogy az az előző fejezetből markánsan kitűnik, számos tekintetben igencsak eltérő jellemzőkkel bír, mint a népesség többi része. Ezek a paraméterek hátrányos, sőt halmozottan hátrányos helyzetre utalnak, indokolt tehát kiterjeszteni a számbavételt annak a résznépességnek az egészére, amely körében ezek a sajátosságok fennállnak, *függetlenül attól, hogy milyen nemzetiségűnek vallja önmagát*. Miután nincsenek olyan objektív ismérvek, amelyekkel a cigány voltot azonosítani tudnánk, sőt ilyenek keresése, definiálása, netán alkalmazása nem is kívánatos, ezért szubjektív besoroláshoz kell folyamodnunk. Ezt tettük akkor is, amikor az egyénektől a nemzetiségük felől tudakozódtunk, és tesszük akkor is, amikor a különböző empirikus adatfelvételek során másoktól kérdezzük, hogy az illető személy besorolható-e a roma népességbe vagy sem. A különbség nem jelentéktelen: ahogy erre már utaltunk, mintegy háromszor annyian vannak a romának tekintett személyek, mint azok, akik ilyen nemzetiségűnek vallják magukat.

A környezet véleményének számbavételekor, a kutatás jellegéből adódóan, a besorolást különböző személyek, szervezetek végezhetik: vagy a kérdezőbiztosok, vagy az adatfelvételi minta összeállításában segédkező kisebbségi önkormányzatok, pedagógusok, egészségügyi dolgozók, önkormányzati tisztviselők, vagyis az interjúalany szűkebb-tágabb (lakó)környezete. A roma népesség jellemzőinek meghatározására szolgáló (reprezentatív) szociológiai adatfelvételek olyan lakossági megkeresések, amelyek során komplex környezeti azonosítás történik. Ilyen ismert adatfelvételek az 1971-es, az 1993-as és a 2003-as, *Kemény István* és társai nevéhez fűződő vizsgálatok. A továbbiakban szociológiai adatfelvételeknek ezt a három reprezentatív vizsgálatot nevezzük. Megismételjük, hogy az adatfelvételek elsődleges célja a lakókönyvet által romának tekintett lakosság létszámának, szociodemográfiai jellemzőinek becslése.

A roma népesség száma a szociológiai adatfelvételekben

A szociológiai adatfelvételek által kimutatott roma népesség létszáma jóval több, mint a magukat roma nemzetiségűnek vallóké. Az előbbiek közepes becslése szerint 1971-ben 320 000, 1993-ban 467 000, 2003-ban 569 000 roma élt az országban. A növekedés üteme gyakorlatilag exponenciálisnak mondható, mint azt a következő ábra mutatja.

*XII. A roma népesség száma a szociológiai adatfelvételekben, 1971–2003
Exponenciális trend és az 1893. évi cigányösszeírás adata
Roma population size according to the sociological surveys, 1971–2003
Exponential trend and the data of the 1893 gypsy census*

Az ábra kommentálásra érdemes. Így figyeljünk fel arra, hogy az 1971–2003 közötti létszámbecslésekre illesztett trend egészen a 19. század végéig visszamenően helytálló, hiszen az 1893. évi országos cigányösszeírás adatát is csaknem pontosan reprodukálja.

Ha összehasonlítjuk az I. és a XII. ábrát, akkor a trendfüggvények segítségével képet alkothatunk a besorolás szerinti roma lakosság és a roma nemzeti-ségű résznépesség egymáshoz viszonyított arányáról, annak változásáról is.

*4. A roma népesség száma azonosítási koncepciók szerint
Roma population size by the principle of their identification*

Koncepció	1941	1949	1960	1980	1990	2001
Nemzetiség, a népszámlálások szerint	27 033	37 598	56 121	6 404	142 683	189 984
Besorolás, az exponenciális trend alapján	186 639	215 295	262 016	374 461	447 659	544 805
<i>A besorolás szerinti és a nemzeti-ségi népesség aránya</i>	6,9	5,7	4,7		3,1	2,9

A táblázat szerint fokozatosan csökken a különbség az eltérő alapon azonosított roma népesség létszáma között, hiszen az 1941. évi csaknem hétszerez szorzó már 3,0 alá süllyedt. Itt azonban vissza kell utalnunk a roma nemzetiségű népesség demográfiai elszámolására, amelynek során bevándorlásra utaló jeleket is találtunk. A minősített és a nemzetiségi népesség aránya, ha leszámítanánk a romák feltételezett bevándorlási többletét, kisebb mértékben csökkent volna az 1990-es évek folyamán (3,1-ről nem 2,9-re, hanem csak 3,0-re). *Ezzel együtt is fennáll egy olyan lehetőség, hogy a nemzetiségi népesség gyorsabban emelkedik, mint a besorolás szerinti, és ez is szerepet játszik a két adat közeledésében, még ha a különbség csökkenésének határai is vannak.*

A besorolás szerinti roma népesség korösszetételének becslése

Az 1993. és a 2003. évi szociológiai adatfelvétel mintájából származtatott becslült korösszetételt és a létszámadatokat tartalmazza az 5. és 6. táblázat. (Összehasonlításul a nemzetiségi roma népesség korösszetételét is feltüntettük.)

Tendenciájában is szembetűnő eltérések jelentkeztek a nemzetiségi és a besorolás szerinti roma népesség korstruktúrájában. Az előbbi a '90-es évtized elején némileg *fiatalabb*, az átlagos kor 23,5 év az 1990. évi népszámlálás és 25,2 év az 1993. évi szociológiai felvétel szerint. Az évtized végén a reláció fordított: a nemzetiségi népesség az *idősebb*, az átlagos kor 2001-ben 25,1, míg 2003-ban 24,7 év. Vagyis a besorolás szerinti roma népesség kormegoszlása alapján egy fiatalodó, míg a nemzetiségi roma népesség alapján egy idősebbé váló részpopuláció képe rajzolódik ki.

Előrebecslést végezve feltétlenül szükséges, hogy az eltérő előjelű tendenciák ellentmondását feloldjuk, s megkíséreljük azonosítani ennek forrását.

A két, eltérő módon azonosított résznépesség átlagéletkorának közeledése adódhat abból, hogy emelkedik a nemzetiség megvállásának aránya, de ez még nem ad magyarázatot a korstruktúra eltérő irányú alakulására. Ellenőriznünk kell ennek valóságát, ugyanis felmerülhet a kérdés, hogy nem mintavételi problémával állunk-e szemben. A felvetésre igenlő a válasz, legalábbis az elvégzett számításaink, becsléseink szerint. A besorolás szerinti roma népesség 1993. évi korcsoportos létszámaiból kiindulva elvégeztünk egy szabályos népesség-továbbvezetést, a zárt népesség elvét követve (a korcsoportos létszámok becslésével külön foglalkozunk). A kapott eredmény azt igazolja, hogy a szociológiai (besorolás szerinti) roma népesség átlagéletkora is emelkedett 2003-ra, – lásd az 5. tábla utolsó oszlopát, 26,3 év – hasonlatosan a népszámlálás szerinti nemzetiségi adatokhoz.

A népesség-továbbszámítás módszerével tehát 2003-ra idősebb népesség adódik, mint amit az azonos évi szociológiai adatfelvétel mutat, bár az eltérések mintavételi értelemben nem túlságosan nagyok.

5. A besorolás szerinti roma népesség becsült korösszetétele,
1993-ban és 2003-ban (%)

The estimated age structure of the Roma population (classified by the census takers) in 1993 and 2003 (%)

Korcsoport	Népszámlálás		Szociológiai felvétel		Demográfiai elszámolás 2003
	1990	2001	1993	2003	
0–14	39,6	35,6	35,4	36,8	34,1
15–19	11,8	9,6	11,8	10,3	9,3
20–24	9,0	9,5	9,4	9,1	9,3
25–29	8,5	9,1	7,5	8,7	9,5
30–34	7,7	7,8	8,0	7,7	7,6
35–39	5,8	7,1	7,3	6,5	6,0
40–44	4,0	6,6	6,0	6,4	6,2
45–49	3,5	4,8	4,0	5,0	5,7
50–54	3,1	3,3	3,2	3,1	4,3
55–59	2,7	2,1	2,4	2,5	2,7
60–64	1,9	1,7	2,0	1,6	2,1
65–69	1,2	1,2	1,4	1,3	1,4
70–x	1,2	1,4	1,6	1,0	1,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Átlagos kor	23,5	25,2	25,1	24,7	26,3

A besorolás szerinti roma népesség területi eloszlása

A besorolás szerinti roma népesség területi eloszlását mutatja be a 6. táblázat. A népszámlálási adatok vizsgálata során már kiderült, hogy az 1990 és 2001 közötti változások nem csupán a természetes népmozgalomra vezethetők vissza, jelentős a roma népesség területi átrendeződése is. A szociológiai adatfelvételek ezeket a változásokat a besorolás szerinti népességben még sokkal markánsabbnak látatják.

6. *A besorolás szerinti roma népesség területi létszámai a szociológiai adatfelvételek szerint, statisztikai régiók, 1993 és 2003*
The regional size of the Roma population (classified by the census takers) by statistical region and sociological survey, 1993 and 2003

Terület	Kemény 1993	Kemény – Janky 2003	Változás 1993–2003	
			fő	%
Közép-Magyarország	71 500	80 400	8 900	12,4
Közép-Dunántúl	24 300	37 100	12 800	52,7
Nyugat-Dunántúl	23 100	32 700	9 600	41,6
Dél-Dunántúl	65 300	70 400	5 100	7,8
Észak-Magyarország	128 700	182 600	53 900	41,9
Észak-Alföld	117 200	95 500	-21 700	-18,5
Dél-Alföld	36 900	70 600	33 700	91,3
Magyarország összesen	467 000	569 300	102 300	21,9

A táblázatban a Kemény-féle felvételből származó létszámadatokat nem véletlenül kötöttük 1994 helyett 1993-hoz, hiszen az adatfelvétel az 1992. évi iskolastatisztikán alapul, és a létszámok (Budapest kivételével) lényegében azonosak a Kertesi – Kézdi (1998) szerzőpáros által 1993-ra közöltekkel.

Látható, hogy a két kutatási időpont között a roma lakosság száma a területi egységek zömében emelkedett, de vannak kivételek. Kiugró növekedések és csökkenések is tapasztalhatók, ezek bizonyára az adatfelvétel területi reprezentációjának problémáival vannak összefüggésben. (Különösen az észak-alföldi létszámcsökkenés és dél-alföldi növekedés mértéke kapcsán merültek fel ezek az eshetőségek.)

Ezért a 2003. évi területi létszámokat más forrás, a KSH NKI panelfelvétele (lásd lent) bevonásával kíséreltük meg újrabecsülni.

A demográfiai panelfelvétel (besorolás szerinti) roma népessége

A KSH Népegyetemes Kutatóintézete 2000-ben indította el demográfiai panelfelvételeit (DPA) azzal a céllal, hogy a demográfiai magatartás objektív és szubjektív tényezőit követéses módszerrel vizsgálja. Az első körben, 2001 végén több mint 16 ezer 18–75 év közötti személyt kérdeztek meg. A következő hullámra 2004 végén került sor, közel 14 ezer személy ismételt megkeresésével. A gondos előkészítés alapján arra számíthatunk, hogy a roma népességre is megfelelő információkhoz jutunk, bár az adatfelvétel elsődleges célkitűzései között ez a felhasználási lehetőség nem szerepelt.

A roma népességet két kérdés is érintette: az egyik közvetlenül az interjúalanytól tudakolta nemzetiségét, másfelől a kérdezőbiztos is felkérték annak véleményezésére, hogy a megkérdezett roma/cigány származású-e.

A nemzetisége cigány válaszlehetőséggel 197-en, a cigány származású magyar opcióval 214-en éltek, összesen tehát 401 fő sorolta magát a roma kisebbséghez. A kérdezőbiztosok megítélése szerint az interjúalanyok közül 665 fő a roma/cigány, további 194 fő hovatartozása bizonytalan.

A DPA az érintett 18–75 éves korosztály 0,21 százalékát interjúvolta meg, ennek alapján a besorolás szerinti roma népesség száma 515 ezer és 661 ezer fő közé esik attól függően, hogy a bizonytalan megítélésük között mekkora az előfordulásuk.

A bizonytalan megítélés nemcsak az össznépesség számára, hanem területi elhelyezkedésére, kormegoszlására stb. is kihat. Budapesten például 56 főt tekintettek biztosan a roma népességhez tartozónak, 67 főről azonban nem nyilatkoztak egyértelműen. Ennek alapján a fővárosi roma lakosság száma a 39 ezer és 85 ezer fő közötti intervallumban van. Más megyék esetében az ugyanebből eredő bizonytalanság jóval kisebb: Vas megyében például a létszámbebecslés 10 és 12 ezer fő közé esik.

A hazai roma népesség 2003. évi létszámára már a korábbiakban elfogadtuk a *Kemény – Janky-féle* 569 000 fős becslést. Első megközelítésként olyan konstrukciót kerestünk, amely a DPA adataiból ehhez az összlétszámhoz közelin eredményt produkál. Amint az várható volt, ez az eset akkor áll elő, ha a bizonytalan megítélésük közül nagyjából 50%-ot a roma népességhez sorolunk.

Finomíthatjuk a becsléseket, ha figyelembe vesszük a bizonytalan megítélésük lakóhelyét településtípus szerint. A DPA-ban a 197 érintett közül 67 fő a fővárosban, 34 fő megyei jogú városban, 53 fő városban, 40 fő községben lakik. A bizonytalan megítélésük aránya Budapesten a legkisebb, a községekben a legnagyobb. Elfogadva azt az ekvivalenciaelvet, hogy a bizonytalan megítélésük között a roma személyek éppen annyian vannak, mint ahányan az összes potenciális (biztos és bizonytalan) személy között, *az országos létszámmra 566 ezer fő adódik.*

A pontosítás további lehetősége, ha a bizonytalan megítélésük egyéb társadalmi-demográfiai jellemzőit, illetve a roma lakosság területi elhelyezkedésére vonatkozó egyéb információkat és ismereteket is számításba vesszük. A DPA mintájának automatikus becslésén túlmenően további 4 számítási variációt végeztünk el, de a kapott eredmények lényegében azonosak vagy nagyon hasonlóak voltak. A további számításokhoz a 7. táblázat 4. oszlopában közölt kerekített megyei létszámadatokat használtuk fel.

7. A roma népesség területi létszáma különböző források és becslések alapján,
2003
The regional size of the Roma population by different sources and estimations,
2003

Területi egység	Forrás				
	<i>Kemény – Janky</i> 2003. évi felvétele*	nemzetiségi statisztika**	automatikus becslés a DPA-ból***	DPA-becslés korrekcióval****	<i>Kemény – Kertesi</i> 1993. évi felvétele
Budapest	60 000	59 127	63 800	64 000	44 000
Baranya	28 900	29 894	29 300	28 000	25 600
Bács-Kiskun	11 500	17 625	19 200	16 500	15 700
Békés	43 300	17 544	10 900	17 000	12 700
Borsod-Abaúj-Zemplén	99 300	104 440	98 700	98 000	81 100
Csongrád	15 800	10 432	9 600	9 500	8 500
Fejér	17 800	9 379	9 900	10 500	7 000
Győr-Moson-Sopron	11 900	5 489	9 500	6 000	5 200
Hajdú-Bihar	31 300	34 786	28 900	32 000	27 000
Heves	52 000	32 947	26 600	28 500	24 900
Komárom-Esztergom	3 500	11 736	8 900	11 000	8 300
Nógrád	31 300	31 257	30 900	30 500	22 700
Pest megye	20 400	40 100	36 800	40 000	27 500
Somogy	29 600	26 477	32 200	29 000	25 200
Szabolcs-Szatmár-Bereg	38 500	57 170	67 200	65 000	58 500
Jász-Nagykun-Szolnok	25 700	37 482	29 100	35 000	31 700
Tolna	11 900	20 789	12 800	16 500	14 500
Vas	7 500	4 482	10 000	7 000	5 500
Veszprém	15 800	9 752	16 200	11 000	9 000
Zala	13 300	14 202	15 200	14 000	12 400
Magyarország összesen	569 300	575 110	565 700	569 000	467 000

Megjegyzések:

- * A 2003. évi szociológiai adatfelvétel megyei szinten nem reprezentatív.
- ** A nemzetiségi népességre az 1990. és a 2001. évi népszámlálásból kiindulva a különböző évekre exponenciális becslést készítettünk. Így képeztük az 1993. évre a teljes roma népesség és roma nemzetiségű népesség arányát területenként, majd ezt az arányt alkalmaztuk 2003-ra is.
- *** A biztos megítélés mellé pontosan annyi bizonytalant véve, mint ahányan a potenciális (biztos+bizonytalan) személyek között a biztos megítélésűek vannak.
- **** Szakértői becslés, tekintetbe véve, hogy a különböző jelzések szerint a roma lakosság száma minden területi egységben emelkedett az 1990-es években. (A DPA-ra alapozott automatikus becslés viszont Békés és Jász-Nagykun-Szolnok megyében némi létszámcsökkenést jelzett.)

A 7. táblázat vastagon szedett oszlopában találjuk területi egységenként azt az adatsort, amelyet a roma népesség 2003-as létszámaként elfogadtunk. A különbségek lényegesek ugyan, de úgy tűnik, hogy a teljes körű információ (nemzetiség) és a közepesen nagy mintás felvétel (DPA) adatai ugyanazon

struktúra körül szórnak, míg a 2003-as kismintás szociológiai felvétel ettől néhány esetben elég jelentősen különbözik. Ezek az eltérések természetesen csökkennek, ha a területi egységeket összevontabban (például nagyrégiók szerint) kezeljük.

Az 1993–2003 közötti változások igen figyelemreméltóak. A korrekciós becslés logikájának megfelelően minden területi egységben emelkedett a roma lakosság száma, az átlagosan 22 százalékos növekedés 13 és 46% között szóródik. Feltűnő, hogy az átlagos növekedést csak a központi régiók (középmagyarországi és közép-dunántúli) haladják meg, illetve az északmagyarországi régió éri el. Az utóbbi feltehetőleg a nagy gyermekvállalási hajlandóság, az előbbieket pedig a nagyarányú bevándorlás következtében. A folyamat hatására a középső régiók roma lakossága elérte/meghaladta Észak-Alföld roma népességének létszámát. Egyébként Észak-Alföld részesedése a népesség gyarapodásából számszerűen a harmadik, arányait tekintve viszont a legkisebb. Ahogy a nemzetiségi népességről végzett számításokból láttuk, ennek oka feltehetően a folytatódó jelentős elvándorlás.

*8. A roma népesség létszámának alakulása 1993 és 2003 között régióként
Changes in the Roma population by statistical region, 1993–2003*

Területi egység	<i>Kemény – Kertesi</i> 1993. évi felvétele	DPA-becslés korrekcióval 2003-ra	Változás 1993 és 2003 között (fő)	Változás (az 1993. létszám %-ában)
Közép-Magyarország	71 500	104 000	32 500	45,5
Közép-Dunántúl	24 300	32 500	8 200	33,7
Nyugat-Dunántúl	23 100	27 000	3 900	16,9
Dél-Dunántúl	65 300	73 500	8 200	12,6
Észak-Magyarország	128 700	157 000	28 300	22,0
Észak-Alföld	117 200	132 000	14 800	12,6
Dél-Alföld	36 900	43 000	6 100	16,5
Magyarország összesen	467 000	569 000	102 000	21,8

A besorolás szerinti roma népesség területi létszáma és korösszetétele

Az alacsony esetszám miatt az adatfelvételek területi egységenként nem adnak kellő információt a (besorolás szerinti) roma népesség nem és korcsoport szerinti megoszlásáról. A két nem, a 18 ötéves korcsoport (85 évesek és idősebbek együtt), továbbá a 20 területi egység – amennyiben megyei szinten vizsgálódunk – együttesen már 720 adatot jelent. Megbízható kiindulóponttal 10%-os mintavétel szolgálna. Ennek hiányában más alternatív lehetőségeket vettünk számításba.

A besorolás szerinti roma népesség területi korösszetételének becslése a nemzetiségi korösszetétellel

A szociológiai adatfelvételek alacsony esetszáma egy-egy jellemző részlete-sebb becslését teszi csak lehetővé, és ezekkel rendelkezünk is. Ismerjük a roma népesség országos korcsoportos megoszlását, továbbá területi (megyei) létszámstruktúráját is. Ugyancsak birtokunkban vannak a nemzetiségi népesség részletes területi és korcsoportos adatai. Tehát a teljes roma népesség területi-korcsoportos adatmátrixában ismertek a marginálisok, továbbá egy háttérmegoszlás (a nemzetiségé), amelyhez hasonló lehet a besorolás szerinti roma népességé. (Ez utóbbi feltételezés igazolásához csak hiányos adatokkal rendelkezünk, és a munka nagyságrendje – jelen kísérleti előreszámítás során – meghaladta a lehetőségeket.)

A fentebb felsorolt információkból viszont lineáris becslést adhatunk a minősített roma népesség területi és korcsoportos adataira. Jelölje az országos létszámukat R_x^{orsz} , a t terület összlétszámát $R_{\min d}^t$, a területi korcsoportos létszámokat R_x^t . A nemzetiségi népesség ugyanezen indexű létszámait jelöljük N betűvel. Olyan λ_x^t szorzószámokat kerestünk, amivel

$$R_x^t = N_x^t \cdot \lambda_x^t,$$

és teljesül a következő két feltétel:

$$\sum_t R_x^t = R_x^{orsz} \text{ és } \sum_x R_x^t = R_{\min d}^t.$$

Az egyértelműség kedvéért feltételezzük, hogy a λ_x^t szorzószámokat felbonthatjuk sor- és oszlopösszetevőkre, $\lambda_x^t = \alpha_x \cdot \beta^t$. Ez utóbbiak megkeresése a legegyszerűbben iterációval történhet. Kiindulva a csupa 1,0-s szorzókból és helyettesítve azokat a feltételekből kapott korrekciós arányokkal, néhány lépés után megkapjuk a végleges becsléseket.

A nemek szerinti bontásnál pedig a nemzetiségi népesség terület-korcsoport szerint bontott nemi arányait használhatjuk fel.

A besorolás szerinti roma népesség területi létszámai, 1990–2001

Elvégezzük a besorolás szerinti roma népesség területi létszámának becslését a szociológiai adatfelvételektől eltérő naptári évekre is. Célunk, hogy ugyanazokra az időpontokra kapjunk nemzetiségi és teljes roma népességre vonatkozó adatokat. A becslések természetesen egy matematikai képlet alapján történnek, tehát csak bízhatunk abban, hogy közel esnek a valósághoz, de semmiképpen sem lehetünk biztosak benne (9. táblázat).

Abból indultunk ki, hogy a nemzetiség megvallása területi egységenként stabilan változik, így ha két időpontra ismerjük a roma népesség és a roma nemzetiségű népesség arányát, akkor az arányokat közbülső időpontokra, illetve a szélekhez közel eső külső pontokra is becsülhetjük.

9. A (besorolás szerinti) roma népesség becsült létszáma területi egységenként különböző években (év eleje)
The estimated number of the Roma population (classified by the census takers) by territorial units in different years (at the beginning of the years)

Területi egység/megye	A besorolás szerinti roma népesség becsült létszáma		
	1991	1996	2001
Budapest	40 500	49 100	58 900
Baranya	25 100	26 400	27 400
Bács-Kiskun	15 500	16 000	16 300
Békés	11 900	13 900	15 900
Borsod-Abaúj-Zemplén	78 300	86 100	94 100
Csongrád	8 200	8 800	9 200
Fejér	6 500	8 000	9 600
Győr-Moson-Sopron	5 100	5 500	5 800
Hajdú-Bihar	26 200	28 500	30 900
Heves	24 200	26 100	27 700
Komárom-Esztergom	7 800	9 200	10 300
Nógrád	21 600	24 800	28 600
Pest	25 500	30 900	36 800
Somogy	24 600	26 500	28 200
Szabolcs-Szatmár-Bereg	57 400	60 600	63 700
Jász-Nagykun-Szolnok	31 000	32 800	34 200
Tolna	13 900	15 300	16 100
Vas	5 100	6 100	6 800
Veszprém	8 600	9 600	10 500
Zala	12 100	12 900	13 600
Magyarország összesen	449 100	497 100	544 600

A 9. táblázat megszerkesztéséhez alkalmazott becslés menete területi egységenként:

- a demográfiai elszámolás alapján vesszük a roma nemzetiségű népességet 1993-ban;
- loglineáris módszerrel becsüljük a roma nemzetiségűek számát 2003-ra, felhasználva az 1990. és a 2001. évi népszámlálás adatait;
- meghatározzuk a besorolás szerinti és a nemzetiségi népesség arányát a két időpontban (1993 és 2003);
- lineáris becsléssel meghatározzuk az arányokat 1990-ra, 1991-re, 1996-ra és 2001-re;

- a nemzetiségi népesség demográfiai elszámolása alapján újólagos becslést végzünk a besorolás szerinti roma népességre a fenti időpontokra.

A besorolás szerinti roma népesség országos korösszetétele, 1991–2001

Az előző szakaszban követetthez hasonlóan egyszerű módszerekkel becsüljük a (teljes) roma népesség korösszetételét a különböző időpontokra. Rendelkezésünkre áll a korösszetétel elfogadott becslése 1993-ra, 1998-ra és 2003-ra, ebből interpolációval és extrapolációval nyerhetjük a korstruktúrát más időpontokra. Az eredménytábla, népességszámokra fordítva:

*10. A roma népesség korcsoportonként különböző időpontokra
The number of the Roma population by age group in different years*

Korcsoport	1991	1996	2001
0–4	56 225	63 943	68 361
5–9	53 263	56 368	63 706
10–14	54 031	53 496	56 196
15–19	50 532	54 150	53 284
20–24	40 301	50 513	53 811
25–29	35 985	40 199	50 068
30–34	36 556	35 699	39 672
35–39	32 278	35 982	34 959
40–44	24 151	31 425	34 867
45–49	17 316	23 116	29 997
50–54	13 955	16 142	21 608
55–59	11 058	12 578	14 617
60–64	8 901	9 489	10 941
65–69	6 218	7 158	7 766
70–74	3 775	4 529	5 369
75–79	1 992	2 324	2 935
80–84	1 022	961	1 197
85+	541	428	346
Összesen	448 100	498 500	549 700

A korcsoportos létszámok tükrözik a roma lakosság korösszetételének sajátosságait: a fiatalok magas arányát, az idősek még alacsony, de fokozatosan növekvő létszámát, a lassan változó termékenységi és halandósági jellemzők hatását. Előbbi a legfiatalabbak előbb erősen növekvő, majd (átmenetileg?) állandósuló számában, utóbbi az idősebb továbbélők nagyobb arányában mutatkozik meg.

A roma népesség lakosságon belüli aránya

A roma népesség részaránya, a részarány növekedése a kényes kérdések közé tartozik. Történelmi távlatokra visszatekintve a romák – számszerű súlyuk alapján is – sokáig marginális részét képezték a társadalomnak. Az 1893. évi cigányösszeírás szerint a mai országterületen a népesség 1 százalékát tették ki. Az 1941. évre vonatkozó trendbecslés szerint a részarány 2 százalék. Az 1971-es cigányfelvétel adatát véve hányaduk 3 százaléknyi. A 4 százalékot a '80-as évek közepén érték el, az 5 százalékot pedig 1997 körül. Az aránynövekedés az országos népesség csökkenésével felgyorsult, az utóbbi időszakban évente 0,1 százalékponttal emelkedik.

A roma népesség összlakosságon belüli aránya területenként erősen változó: 2003-as adatok szerint Győr-Moson-Sopron, Csongrád, Fejér és Vas megyében a legalacsonyabb, 3 százalék alatti, míg az 5,6-os országos arányt jelentősen (30 százalékkal) meghaladja Heves, Somogy, Jász-Nagykun-Szolnok megyében. 10 százalék feletti a roma lakosság aránya Szabolcs-Szatmár-Beregben, Borsod-Abaúj-Zemplénben és Nógrádban.

Jelentősek a területi átrendeződések is. Az 1980-as évek óta fokozatosan hátrébb szorul a sorrendben Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, előbb a borsodi, majd a nógrádi térségben haladta meg a roma lakosság aránya a szabolcsi szintet. A három megye közül a leggyorsabb emelkedés Nógrádban mutatkozott, itt a roma népesség aránya 2001-ben magasabb volt még a borsodinál is.

Mégsem itt volt a leggyorsabb az aránynövekedés, hanem a Budapesten (48 százalékos), és ebből adódóan a közép-magyarországi régióban (42 százalékos). A növekedést tekintve a második helyen Fejér megye áll és a közép-dunántúli régió. Csak ezt követi Nógrád (Békéssel együtt), ahol a romák aránya 2003-ban egyharmaddal nagyobb, mint 1990-ben (11. táblázat).

11. A roma népesség lakosságon belüli arányai területi egységenként,
1991–2001 (becslés)

*The estimated proportion of the Roma ethnic group within
the total population by territorial unit, 1991–2001*

Területi egység	1991	1996	2001
Budapest	2,0	2,6	3,4
Közép-Magyarország	2,2	2,8	3,4
Közép-Dunántúl	2,1	2,4	2,8
Nyugat-Dunántúl	2,2	2,4	2,6
Dél-Dunántúl	6,3	6,8	7,3
Észak-Magyarország	9,4	10,4	11,6
Észak-Alföld	7,4	7,8	8,3
Dél-Alföld	2,5	2,8	3,0
Összesen	4,3	4,8	5,4

A (besorolás szerinti) roma népesség demográfiai jellemzői, 1991–2001

A besorolás szerinti roma népességre vonatkozó becsléseket területi demográfiai elszámolással tesszük teljesebbé. Ehhez kiindulunk az 1991., 1996. és 2001. évre becsülhető létszámokból. Az előzőekben jelzett módszerrel elvégezzük a létszámok felbontását terület (megyék, régiók), nemek és ötéves korcsoportok szerint. Feltételezzük, hogy a vizsgált népesség (országos szinten közelítően) zárt, ennek megfelelő termékenységi és halandósági hipotéziseket alkalmazunk. Szabályos népesség-továbbszámítást hajtunk végre, az előre megadott népességszám és a termékenységgel, halandósággal továbbszámított létszám eltérését tekintjük a vándorlási különbözet becslésének. Ezt nevezzük a *roma népesség 1991–2001 közötti demográfiai elszámolásának*.

Az országos népesség demográfiai elszámolása 448 100 főtől indul (1991) és 549 700 föig jut (2001).

Az első időszakban, 1991–1995 között az átlagos gyermekszám 3,3, a második időszakban, 1996–2000 között ennél kevesebb, 3,0.

A '90-es évek első felében a férfiak születéskor várható élettartama 61,2, a nőké 68,6 év volt. A második időszakban a halandóság kismértékben javult, így a becsült élettartam 62,0 és 69,3 év.

Ezek a jellemzők – a fiatal korösszetétel mellett – magas születésszámokat eredményeznek. 1991–2001 között a roma újszülöttek száma összesen csaknem 135 ezret tett ki, míg a halálozások száma kevesebb mint 35 ezer fő. A kettő egyenlegeként több mint 100 ezer fős természetes szaporodás adódott.

A roma népesség korösszetétele az 1990-es években *idősebbé vált*. Az átlagos kor majdnem 1 évet emelkedett, 25,0 évről 25,9 évre. A 0–19 éves fiatal romák népességen belüli aránya 48 százalékról 44 százalékra mérséklődött, a 20–59 éveseké ugyanennyivel, 47 százalékról 51 százalékra emelkedett. A 60

évesnél idősebbek aránya lényegében változatlan maradt, miközben létszámuk 23 ezerről 29 ezerre nőtt.

A térségi jellemzők alakulását a nagy demográfiai különbségek és a jelentős mértékű területi mozgás egyaránt jellemzi. A régiók szerinti népességváltozásokat a 12. táblázat jelzi.

12. A (besorolás szerinti) roma népesség létszáma régióként, 1991–2001
The Roma population size (classified by the census takers) by region, 1991–2001

Területi egység	Létszám az év elején			Változás 1991–2001 között (%)
	1991	1996	2001	
Közép-Magyarország	65 800	80 400	97 000	47,4
Közép-Dunántúl	22 800	26 900	31 000	36,0
Nyugat-Dunántúl	22 200	24 500	26 400	18,9
Dél-Dunántúl	63 500	68 300	72 400	14,0
Észak-Magyarország	123 800	137 300	151 500	22,4
Észak-Alföld	114 500	122 200	129 600	13,2
Dél-Alföld	35 500	38 900	41 800	17,7
Magyarország összesen	448 100	498 500	549 700	22,7

A létszámváltozás forrásai a következők. A születésszámok minden területi egységben jóval meghaladják a halálozásokét, más szóval mindenütt természetes szaporodást mérhetünk. Jelentős tényezője a változásoknak a belső vándorlás is. A 13. táblázat szerint elsősorban Közép-Magyarország és Közép-Dunántúl részesedik abból a kibocsátásból, ami Észak-Magyarországról és Észak-Alföldről származik.

13. A népességváltozás összetevői régióként, 1991–2001
The components of the population change by region, 1991–2001

Területi egység	Természetes szaporodás	Vándorlási egyenleg	Összes változás
Közép-Magyarország	16 100	15 100	31 200
Közép-Dunántúl	4 600	3 600	8 200
Nyugat-Dunántúl	3 400	800	4 200
Dél-Dunántúl	8 600	300	8 900
Észak-Magyarország	34 200	–6 500	27 700
Észak-Alföld	27 300	–12 200	15 100
Dél-Alföld	6 400	–100	6 300
Magyarország összesen	100 600	1 000	101 600

Megjegyzés: A táblázat adatsora becslés eredménye, amely azt a feltevést is magában foglalja, hogy a roma népesség esetében nincs számottevő nemzetközi vándorlási nyereség. Ez természetesen csak vélelmezés.

A termékenység régióként igen eltérő, és ugyancsak karakteresek az élet-tartambeli differenciák is. Általában érvényesül a „magasabb gyermekszám – alacsonyabb élettartam” összefüggése, de nem egyértelműen. Így Közép-Magyarországon az inkább közepesnek mondható gyermekszám mellett az élettartam kiemelkedően magas. Igen figyelemreméltó a termékenység változása az 1990-es években. Észak-Magyarországon alig csökkent az átlagos gyermekszám, becslésünk szerint hasonló a helyzet Közép-Magyarországon is, aminek egyik tényezője lehet a magasabb termékenységu térségekből történő bevándorlás. Az élettartam mindenütt emelkedett, de hozzá kell tenni, hogy ez bizonytalanabb becslés eredménye.

14. Termékenység és halandóság a roma népességben régióként, 1991–2001
The fertility and mortality of the Roma population by region, 1991–2001

Területi egység	Átlagos gyermekszám		Várható élettartam	
	1991–1995	1996–2001	1991–1995	1996–2001
Közép-Magyarország	2,78	2,63	69,6	69,9
Közép-Dunántúl	3,11	2,34	63,9	64,6
Nyugat-Dunántúl	2,84	2,23	62,1	62,9
Dél-Dunántúl	2,48	2,10	67,0	67,2
Észak-Magyarország	3,80	3,72	66,9	66,8
Észak-Alföld	3,72	3,41	60,6	62,1
Dél-Alföld	3,12	2,73	64,1	64,7
Magyarország összesen	3,29	3,00	64,8	65,6

A korösszetétel területi alakulását a lassan kibontakozó öregedés jellemzi. Egyelőre azonban az a meghatározó, hogy mindenütt magas és növekvő az aktív korosztályok aránya, még távolabb van az az idő, amikor az idősök aránynövekedése tempósan megkezdődik.

Ha csak az átlagos korokat tekintjük, két régióban egyáltalán nem is idősödött a roma népesség: Észak-Magyarországon és az Észak-Alföldön az 1990-es évek elején és végén is nagyjából ugyanazok az adatok mutatkoznak. Általános tendencia a fiatalok arányának csökkenése, mégpedig jókora mértékben, különösen a dunántúli régiókban. Viszont itt a legnagyobb a középső korcsoport súlyarányának emelkedése is. Sajátos, részben a vándorlásnak betudható összetétel-változásról van tehát szó, ami viszont távlatban az öregedés felgyorsulásához vezet.

A magas termékenységu észak-magyarországi és észak-alföldi régióban a korfa változásai sokkal szerényebbek. Miközben a népességszám ütemesen emelkedik, alig módosul a korösszetétel. Ilyen helyzetben az itt élő, illetve innen származó roma lakosság számának jelentős növekedésére számíthatunk a következő időszakban (is).

15. A roma népesség korösszetételének jellemzői régióként, 1991–2001
 The characteristics of the Roma age structure by region, 1991–2001

Területi egység	Átlagos kor (év)	0–19	20–59	60+
		évesek aránya (%)		
<i>1991-ben</i>				
Közép-Magyarország	25,2	44,4	52,0	3,6
Közép-Dunántúl	23,8	50,9	44,3	4,8
Nyugat-Dunántúl	24,9	49,1	45,5	5,4
Dél-Dunántúl	27,3	41,9	52,0	6,1
Észak-Magyarország	24,6	48,8	46,0	5,3
Észak-Alföld	23,7	51,4	43,6	5,0
Dél-Alföld	25,3	46,2	49,0	4,8
<i>Magyarország összesen</i>	<i>24,9</i>	<i>47,8</i>	<i>47,2</i>	<i>5,0</i>
<i>2001-ben</i>				
Közép-Magyarország	27,2	39,2	56,3	4,5
Közép-Dunántúl	26,3	42,6	52,9	4,5
Nyugat-Dunántúl	27,6	39,4	54,2	6,4
Dél-Dunántúl	29,8	35,8	57,0	7,2
Észak-Magyarország	24,9	47,9	46,5	5,6
Észak-Alföld	24,2	48,9	46,3	4,8
Dél-Alföld	26,9	41,9	53,1	5,0
<i>Magyarország összesen</i>	<i>26,1</i>	<i>43,8</i>	<i>50,8</i>	<i>5,4</i>

Hipotézisek a roma népesség demográfiai magatartására

A demográfiai előreszámítások hipotéziseken alakulnak, a számítások elfogadhatósága ezektől és az alkalmazott eljárásoktól függ. A népesség-előreszámítások bizonytalansága csökkenthető az *alkotóelem-módszer* alkalmazásával. Ez a demográfiai folyamatokat és a népesség változását összefüggésben, konzisztens rendszerként kezeli, ezáltal megakadályozva azt, hogy az előrebecslések egyik-másik eleme elszakadjon a valóságtól, mint az a trendbecslések során oly gyakran előfordul. Ezáltal a népesség-előreszámításra épülő más, társadalmi-demográfiai előrebecslések is megbízhatóbbakká válnak, feltéve – ismételjük –, ha a hipotézisek nem esnek messze a ténylegesen bekövetkező folyamatoktól.

Fontos további elv, hogy a hipotézisek egységesek és kellően általánosak legyenek, különös tekintettel a területi egységekre. Ebben a munkában nem lehet célunk a szakmai gyakorlatban elvárt pontosságú prognózisok készítése, inkább első kísérletről beszélhetünk. A finomításokat egy következő kutatási szakaszban végezhetjük el.

Termékenység

Az alkotóelem-eljárást követve, a gyermekszámra vonatkozó feltételezés mindig két komponenst tartalmaz:

- Mekkora lesz az átlagos gyermekszám?
- Hogyan alakul a gyermekvállalás időzítése?

A területi előreszámításnál ezenkívül lényeges szempont még, hogy:

- Miként változnak a területi különbségek?

Hangsúlyozandó, hogy ez a munka a roma népesség területi demográfiai előreszámításának első kísérlete, a gyermekvállalás lehetséges időzítésével nem foglalkozunk. Azaz az előreszámítási időszakban végig ugyanazzal a termékenységi naptárral kalkuláljuk a születéseket.

Változik viszont a termékenység szintje, azaz az átlagos gyermekszám. Az 1996–2001 között becsült teljes termékenységi arányból kiindulva országos szinten kisebb-nagyobb mértékű csökkenést tételeztünk fel. Ennek elsődleges okaként az iskolai végzettség emelkedését gondoljuk. A kutatásnak ebben a szakaszában még nem tudunk explicit összefüggést adni arra, hogy a roma népesség iskolai végzettségének változása pontosan milyen hatást gyakorolt a termékenységre, ezért csak a változás irányait egyeztetjük.

Három termékenységi hipotézist alkalmaztunk, amelyek az 1996–2000 időszak 3,11-es átlagos gyermekszámához képest kisebb-nagyobb csökkenést feltételeznek:

Alapváltozat

Az átlagos gyermekszám országos szintje a 2016–2020 időszakig 2,6-ra csökken, a területi különbségek pedig 25 százalékkal mérséklődnek.

Alacsony változat

Az átlagos gyermekszám országos szintje a 2016–2020 időszakig 2,2-re csökken, a területi különbségek 50 százalékkal mérséklődnek.

Magas változat

Az átlagos gyermekszám országos szintje a 2016–2020 időszakig 3,0-ra csökken, a területi különbségek változatlanúsága mellett.

A területi különbségeket iteratív módon úgy alakítjuk, hogy az előreszámításból adódó termékenységi értékek reprodukálják a hipotézist. A következő táblázat a hipotéziseink szerinti átlagos gyermekszámokat tartalmazza régióként.

16. Az átlagos gyermekszám hipotézisei régiók szerint, 1996–2020
The hypothetical average child numbers by region, 1996–2020

Területi egység	Átlagos gyermekszám az alapváltozat szerint				Átlagos gyermekszám 2016–2020		
	1996–2000	2001–2005	2006–2010	2011–2015	alap	alacsony	magas
Közép-							
Magyarország	2,63	2,55	2,50	2,42	2,32	2,01	2,63
Közép-Dunántúl	2,34	2,27	2,28	2,22	2,12	1,88	2,37
Nyugat-Dunántúl	2,23	2,18	2,17	2,10	1,99	1,79	2,19
Dél-Dunántúl	2,10	2,05	2,06	2,01	1,91	1,73	2,08
Észak-							
Magyarország	3,72	3,56	3,37	3,21	3,09	2,53	3,66
Észak-Alföld	3,41	3,26	3,11	2,97	2,86	2,37	3,35
Dél-Alföld	2,73	2,65	2,60	2,53	2,44	2,09	2,80
Magyarország összesen	3,00	2,90	2,80	2,70	2,60	2,20	3,00

Halandóság

Az alkotóelem-eljárás alkalmazása során a halandóságra vonatkozó feltételezés – mint a termékenység esetében is – két komponenst tartalmaz:

- Mekkora lesz a (születéskor várható) átlagos élettartam?
 - Hogyan alakulnak a korszerinti elhalálzási valószínűségek?
- A területi előreszámításnál ezenkívül lényeges szempont még, hogy:
- Miként változnak a területi különbségek?

Tekintettel arra, hogy specifikus halandósági tábla a roma népességre nem létezik, az 1991–1995 közötti országos átlaghalandóságból indultunk ki, és azt módosítottuk a területi élettartamoknak megfelelően. A módosítás alapja a hatványmódszer, vagyis a továbbélési valószínűségek hatványozása. A női halandóság számítása során egy technikai fogással éltünk, nevezetesen nem engedjük meg, hogy a nők halálzási kockázata nagyobb legyen, mint a férfiaké (a hatványmódszernek ez az egyik kritikus pontja). Az előreszámítási időszakra végig ugyanabból a halandósági alaptáblából számítottuk az elhalálzási valószínűségeket, a feltételezett élettartamoknak megfelelően.

A roma népesség életkilátásairól feltételeztük, hogy azok követik a hivatalos országos népesség-előreszámítás élettartam-hipotézisét.³ Az 1996–2001 közötti idősakra becsült élettartamokból kiindulva országos szinten kisebb-nagyobb mértékű csökkenést tételeztünk fel. Ennek hátterében egyrészt az általános egészségügyi modernizáció, másrészt a népesség összetételének kedvező alaku-

³ KSH Népegyetemtudományi Kutató Intézet Előreszámítási Adatbázis 2004. Készítette: *Hablicsek László* (www.demografia.hu)

lása áll. Ez utóbbi hatást illetően ismét az iskolai végzettség – számításaink szerinti – emelkedésére utalunk.

Három halandósági hipotézist alkalmaztunk, amelyek az 1996–2000 időszakra a férfiak esetében 62,0, a nők esetében 69,3 évre teszik a születéskor várható átlagos élettartamot. Ehhez képest kisebb-nagyobb emelkedést feltételeznek.

Alapváltozat

A várható élettartam országos szintje a 2016–2020 időszakig férfiakkal 67,0 évre, nőknél 75,0 évre emelkedik. A területi különbségek 25 százalékkal csökkennek.

Alacsony változat

A várható élettartam országos szintje a 2016–2020 időszakig férfiakkal 64,0 évre, nőknél 72,0 évre emelkedik. A területi különbségek változatlanok.

Magas változat

A várható élettartam országos szintje a 2016–2020 időszakig férfiakkal 70,0 évre, nőknél 78,0 évre emelkedik. A területi különbségek 50 százalékkal csökkennek.

Belföldi és nemzetközi vándorlás

A belföldi és a nemzetközi vándorlás (illetve egy adott területi egység esetében az összevont vándorlási egyenleg) a legbizonytalanabb tényező, ezért csak vázlatos hipotézist készítettünk. Alapját a *nettó vándorlási arányszámok* képezik, melyeket az 1991–2001 közötti időszakra szóló továbbszámításból megyei és régiós szinten is kiszámítottunk. Azért szükséges arányszámokra és nem abszolút számokra építeni a vándorlási hipotézist, mert a gyorsan növekvő népességben arányosan több vándorlóval indokolt számolni.

A vándorlás nagyságrendje és bizonytalansága miatt fokozott óvatossággal kell eljárunk. Három változattal végeztünk számítást a nettó vándorlási arányszámok szintjéről. A főváltozatban a nettó vándorlási arányszámok 25 százalékkal mérséklődnek; az alacsony változat szerint, amikor gyermekszám erősebben csökken, 50 százalékos a mérséklődés (kisebb az elvándorlási nyomás), a magas változatban pedig a nettó vándorlás nem változik.

A népesség-előreszámítás változatai

A három-három termékenységi, halandósági és vándorlási hipotézis kombinálásával számos *előreszámítási változat* képezhető. Célunk a roma lakosság

létszámának, a létszámváltozás határainak kikapintása volt, ezért a hipotéziseket úgy szerveztük verziókká, hogy azok az összlétszámra képezzenek intervallumot. Ennek megfelelően alapváltozatot, alacsony változatot és magas változatot számítottunk:

A változat neve	Termékenység	Élettartam	Nettó vándorlás
alapváltozat	alacsony	alacsony	alacsony
alacsony változat	alacsony	alacsony	alacsony
magas változat	magas	magas	magas

A roma népesség előreszámítása nemek és életkor szerint: eredmények

A nemek és korcsoportok szerinti előrebecslés megyei bontásban készült el. Itt a régiós és az országos eredményekkel foglalkozunk, kiegészítve azzal, hogy Közép-Magyarországon belül Budapestet is vizsgáljuk.

A létszámok alakulása: gyors emelkedés

A (besorolás szerinti) roma népesség létszáma 1991-ben 448 ezer fő, 2001-re vonatkozó becslésünk 550 ezer fővel számol, 2021-re pedig az előreszámítás 745 és 825 ezer fő közötti számot ad, *784 ezer fős középértékkel*. 2001-hez képest az alapváltozatban a növekedés 41 százalék, a magas változatban csaknem 50 százalék, az alacsony változat szerint pedig 33 százalék.

17. A roma lakosság létszáma, 1991–2021 The Roma population size by region, 1991–2021

Területi egység	1991	2001	2011	Alap	Alacsony	Magas
				2021		
Budapest	40 400	59 600	80 500	103 200	95 900	110 600
Közép-Magyarország	65 800	97 000	132 700	173 000	159 600	186 700
Közép-Dunántúl	22 800	31 000	39 800	49 500	45 900	53 200
Nyugat-Dunántúl	22 200	26 400	30 200	33 700	31 900	35 400
Dél-Dunántúl	63 500	72 400	79 300	84 900	82 700	86 800
Észak-Magyarország	123 800	151 500	181 900	215 500	204 300	226 500
Észak-Alföld	114 500	129 600	145 000	161 300	155 200	166 700
Dél-Alföld	35 500	41 800	48 700	56 300	53 500	59 000
Magyarország összesen	448 100	549 700	657 600	774 200	733 100	814 300

Legnagyobb a növekedés Közép-Magyarországon, ahol a létszám közel 80 ezer fővel és 80 százalékkal bővül. Nem sokkal lassabb a folyamat Budapesten: 44 ezer fő, 73 százalék a többlet. A gyarapodás arányában ezt követi Közép-Dunántúl (60%). A létszám abszolút bővülését tekintve Észak-Magyarország áll a második helyen, 64 ezer fővel (17. táblázat).

Budapest roma lakossága mindhárom változat szerint eléri, meghaladja a százezer, Észak-Magyarországon a kétszázezer főt.

A magas gyermekszám és a fiatal korösszetétel nyomán a 0–19 éves fiatal népesség száma továbbra is erősen növekszik, bár a teljes népességnél kevésbé. Országosan a roma fiatalok száma 2001-hez képest negyedével emelkedik, 240 ezer főről közel 300 ezer főre. A létszámváltozás nagyon termékenységtől függő: az alacsony változatban 10%, a magas változatban 35%. Középtérteken a korcsoport 55 ezer fős gyarapodására számíthatunk.

Régióként tekintve, igencsak erős az átlag körüli szóródása a fiatalok létszámváltozásának. Kiemelkedik Budapest és Közép-Magyarország, 50% körüli növekedéssel; Észak-Magyarországon és Közép-Dunántúlon is 30% körüli gyarapodásra számíthatunk; két régióban, Nyugat- és Dél-Dunántúlon viszont stagnál/csökken a fiatalok száma.

18. A 0–19 éves roma lakosság létszáma, 1991–2021

The population size of the Roma population aged 0–19 by region, 1991–2021

Területi egység	1991	2001	2011	2021		
				Alap	Alacsony	Magas
Budapest	16 500	21 200	26 800	30 900	28 000	33 700
Közép-Magyarország	29 200	38 000	49 000	58 400	51 600	65 400
Közép-Dunántúl	11 600	13 200	14 600	16 500	14 900	18 100
Nyugat-Dunántúl	10 900	10 400	10 200	9 600	9 100	9 900
Dél-Dunántúl	26 600	25 900	25 000	23 000	22 400	23 800
Észak-Magyarország	60 400	72 500	87 000	96 900	85 300	108 600
Észak-Alföld	58 900	63 400	68 700	70 000	63 600	76 400
Dél-Alföld	16 400	17 500	18 700	20 500	18 500	22 600
Magyarország összesen	214 000	240 900	273 200	294 900	265 400	324 800

A 20–39 éves fiatal munkavállalási korúak létszámát is a dinamikus emelkedés jellemzi. A korcsoport 178 ezer fősről 239 ezer főre, 34%-kal nő. A területi létszámváltozások 3% (Dél-Dunántúl) és 60% (Közép-Magyarország) között szóródnak.

Az előreszámítás alapváltozata szerint a 40–59 éves idősebb munkavállalási korúak száma 101 ezer főről 165 ezerre emelkedik. Tekintettel arra, hogy az országos roma népességet közelítően zártan tételeztük fel (a határokat átszelő vándorlást kismértékűnek vettük), a létszám-bővülésnek két forrása van: döntő-

en a korcsoportba bekerülő nagy létszámú korosztályok (utalhatunk például a '70-es években születettekre), illetve kisebb mértékben a halandóság javulása.

A roma összlakosság növekedését másfélszeresen meghaladó bővülés több mint 60 ezer fővel emeli a korcsoport létszámát, ugyancsak szélsőséges területi differenciák mellett. A változások fő jellemzője, hogy míg a Dunán innen és Dél-Dunántúlon 40% körüli a gyarapodás, Budapesten, a központi régióban, Közép- és Nyugat-Dunántúlon pedig megduplázódik ennek a korcsoportnak a létszáma.

Ez a növekedés is eltöri azonban az idők várható létszámbővüléséhez képest. A roma lakosság öregedése ugyanis a következő időszakban *radikálisan felgyorsul*. A 60 évesnél idősebbek száma 30 ezerről 75 ezer főre, 2,5-szeresére emelkedik! Budapesten 2001-ben 2700 körüli lehetett az idős roma lakosok száma, 2021-ben pedig már 12 500 is lehet, a prognosztizált emelkedés 4,6-szeres. Ugyancsak négyszer annyi idős ember él majd Közép-Magyarországon, háromszor annyi Közép- és Nyugat-Dunántúlon, de mindegyik régióban legálább megduplázódik a 60 évesnél idősebbek száma.

19. A 60 évesnél idősebb roma lakosság létszáma, 1991–2021

The population size of the Roma population aged 60+ by region, 1991–2021

Területi egység	1991	2001	2011	Alap	Alacsony	Magas
				2021		
Budapest	1400	2700	6200	12500	11700	13500
Közép-Magyarország	2400	4400	9100	17900	16700	19200
Közép-Dunántúl	1100	1400	2300	4600	4000	5300
Nyugat-Dunántúl	1200	1700	2500	4200	3800	5000
Dél-Dunántúl	3900	5200	7700	12600	11700	13000
Észak-Magyarország	6500	8500	11200	17800	17000	18700
Észak-Alföld	5700	6200	8200	12600	11000	14100
Dél-Alföld	1700	2100	3500	5400	4900	5500
Magyarország összesen	22500	29500	44500	75100	69100	80800

A korösszetétel változása: gyorsuló öregedés

Az idősebb korcsoportok átlagot meghaladó növekedése is jelzi, hogy a magas termékenység fennmaradása mellett, helyenként annak ellenére, a hazai roma népesség demográfiai öregedése a következő két évtizedben felgyorsul. Csökkenni fog a fiatalok és a fiatal munkavállalási korúak aránya, növekedni az idősebb munkavállalási korban lévők és az idők hányada. A folyamatot a belső arányok felől értelmezve: a fiatalkori függőség (fiatalok/aktív korúak) csökken, az időskori függőség (idősek/aktív korúak) emelkedik. Nagy kérdés, hogy a teljes függőségi arány milyen irányban mozdul el. Ha csökken, akkor a

roma lakosság az öregedési folyamatnak még a kezdeti szakaszában van, míg növekedés mellett már az új, a modern társadalmakban napjainkban érvényesülő öregedési szakaszról van szó.

Az öregedési folyamat felgyorsulását egyértelműen jelzi a lakosság átlagos korának (korátlagának) növekedése. Országos szinten négy évvel emelkedik a roma népesség átlagos kora, vagyis ötévente egy évvel; régióként tekintve, a leggyorsabban a Nyugat-Dunántúlon, hét (!) évnyi emelkedéssel, míg leglassabban Észak-Magyarországon, mindössze két évvel.

20. *A roma lakosság átlagos kora, 1991–2021*
The mean age of the Roma population by region, 1991–2021

Területi egység	1991	2001	2011	Alap	Alacsony	Magas
				2021		
Budapest	26,0	28,4	30,9	33,5	33,8	33,2
Közép-Magyarország	25,2	27,2	29,4	31,6	32,1	31,0
Közép-Dunántúl	23,8	26,3	28,9	31,7	31,8	31,5
Nyugat-Dunántúl	24,9	27,6	31,1	34,6	33,9	35,2
Dél-Dunántúl	27,3	29,8	32,9	35,7	35,6	35,9
Észak-Magyarország	24,6	24,9	25,8	27,0	28,0	26,1
Észak-Alföld	23,7	24,2	25,5	27,2	27,7	26,8
Dél-Alföld	25,3	26,9	28,7	30,4	30,9	29,9
Magyarország összesen	24,9	26,1	27,9	29,9	30,4	29,4

Csökken a fiatalok aránya, országos szinten 43,8 százalékról 38,1 százalékra. Az átlagost meghaladó a roma fiatalok arányvesztése a dunántúli régiókban, a központit kivéve.

21. *A 0–19 évesek aránya a roma lakosságon belül, 1991–2021 (%)*
The proportion of the age group 0–19 within the Roma population by region, 1991–2021 (%)

Területi egység	1991	2001	2011	Alap	Alacsony	Magas
				2021		
Budapest	40,8	35,6	33,3	29,9	29,2	30,5
Közép-Magyarország	44,4	39,2	36,9	33,8	32,3	35,0
Közép-Dunántúl	50,9	42,6	36,7	33,3	32,5	34,0
Nyugat-Dunántúl	49,1	39,4	33,8	28,5	28,5	28,0
Dél-Dunántúl	41,9	35,8	31,5	27,1	27,1	27,4
Észak-Magyarország	48,8	47,9	47,8	45,0	41,8	47,9
Észak-Alföld	51,4	48,9	47,4	43,4	41,0	45,8
Dél-Alföld	46,2	41,9	38,4	36,4	34,6	38,3
Magyarország összesen	47,8	43,8	41,5	38,1	36,2	39,9

Az aktív korúak arányának alakulása ellentmondásos. Országosan szerény mértékű (1 százalékpontos) emelkedés várható, legalábbis az alapváltozat és az alacsony változat szerint. A régiókban növekedés és csökkenés is előfordul: erősen emelkedik az aktív korúak aránya Közép- és Nyugat-Dunántúlon, kisebb mértékben Észak-Magyarországon és Észak-Alföldön; csökken Budapesten, valamelyest mérséklődik a központi régióban és a még nem említett régiókban.

Egyértelműen és jelentősen emelkedik az idősek népességén belüli aránya. A 60 évesnél idősebbek hányada országosan 5,4 százalékról 9,7 százalékra nő, közel megkétszereződik. Különösen érvényes ez Budapest roma lakosságára: arányuk 4,5 százalékról 12,1 százalékra gyarapodik.

22. A 60 évesnél idősebbek aránya a roma lakosságon belül, 1991–2021 (%)
The proportion of the age group 60+ within the Roma population by region, 1991–2021 (%)

Területi egység	1991	2001	2011	2021		
				Alap	Alacsony	Magas
Budapest	3,5	4,5	7,7	12,1	12,2	12,2
Közép-Magyarország	3,6	4,5	6,9	10,3	10,5	10,3
Közép-Dunántúl	4,8	4,5	5,8	9,3	8,7	10,0
Nyugat-Dunántúl	5,4	6,4	8,3	12,5	11,9	14,1
Dél-Dunántúl	6,1	7,2	9,7	14,8	14,1	15,0
Észak-Magyarország	5,3	5,6	6,2	8,3	8,3	8,3
Észak-Alföld	5,0	4,8	5,7	7,8	7,1	8,5
Dél-Alföld	4,8	5,0	7,2	9,6	9,2	9,3
Magyarország összesen	5,0	5,4	6,8	9,7	9,4	9,9

A teljes függőségi arány a nem aktív korcsoportok (fiatalok és idősek, esetünkben 0–19 és 60+ évesek) és az aktív korcsoportok (munkavállalási korúak, esetünkben 20–59 évesek) relációját jelzi, azaz az eltartási kötelezettség mértékét. Ez azonban messze nem az egy munkavállalóra jutó valós eltartási teher, hiszen az aktív korosztályokban távolról sem (a roma lakosságban pedig különösen nem) mindenki foglalkoztatott.

A legfontosabb megállapításunk az alábbi, a 23. táblázatot tekintve az, hogy a függőségi arányok a roma népességben *magasak*. Az 1-hez közeli, illetve az azt meghaladó arányok a valamilyen nyomás alatt álló népeiségekre jellemzőek. Ilyen presszió lehet a modernizációs elmaradottság (agrárnépességek), de vallási-kulturális sajátosságok is járhatnak hasonló következményekkel. Mindenesetre azt mondhatjuk, hogy a roma lakosság még közel sincs azon a függőségi szinten (0,5–0,6 körül), amely az ún. demográfiai átmenet stádiumában lévő vagy azt éppen lezáró népeiségek sajátja. A roma népesség jövőjének nagy kérdése, hogyan alakulnak ezek az arányok. A gyors csökkenés azt jelen-

tené (az alacsony változat jelez ilyen irányt), hogy az érintettek a potenciális eltartási kötelezettséget a gyermekszám visszafogásával mérséklék. A stagnálás (magas változat) pedig elhúzódóan magas szintű tehervállalást generál, esetleg olyan specifikummal, hogy *egyáltalán nem fog csökkenni a függőségi arány*, hiszen a modern, (első) demográfiai átmenetüket befejezett népeiségekben is emelkedés mutatkozik, célozva a korábbi magas szintet!

Az láthatjuk a táblázatból, hogy a roma népességre vonatkozó függőségi arány országosan valamelyest csökken, egyes régiókban igencsak számottevően, máshol viszont növekedés látszik. Budapesten és egészében Közép-Magyarországon gyorsul fel olyan mértékben az öregedés, hogy az a függőség emelkedését váltja ki. A Dunántúlon még a csökkenés van napirenden, míg a Dunán innen a magas szinten történő stagnálás. Kirívóan magas és változatlan szintű a függőségi arány Észak-Magyarországon és az Észak-Alföldön.

23. *A teljes függőségi arány alakulása a roma lakosságban, 1991–2021*
The total dependency ratio within the Roma population by region, 1991–2021

Területi egység	1991	2001	2011	Alap	Alacsony	Magas
				2021		
Budapest	0,80	0,67	0,69	0,73	0,71	0,74
Közép-Magyarország	0,92	0,78	0,78	0,79	0,75	0,83
Közép-Dunántúl	1,26	0,89	0,74	0,74	0,70	0,79
Nyugat-Dunántúl	1,20	0,85	0,73	0,69	0,68	0,73
Dél-Dunántúl	0,92	0,75	0,70	0,72	0,70	0,74
Észak-Magyarország	1,18	1,15	1,17	1,14	1,00	1,28
Észak-Alföld	1,29	1,16	1,13	1,05	0,93	1,19
Dél-Alföld	1,04	0,88	0,84	0,85	0,78	0,91
Magyarország összesen	1,12	0,97	0,93	0,92	0,84	0,99

Végül az öregedési index, vagyis az idősek (60+ évesek) és a fiatalok (0–19 évesek) arányának alakulására hívjuk fel a figyelmet. Az 1990-es évek elején mindegyik régióban 0,1 körüli volt a mutató értéke, vagyis az idősek száma a fiatalokénak 10 százalékát tette ki. Ez 2021-ben országosan 25 százalékosra, Dél-Dunántúlon 55, Nyugat-Dunántúlon 44 százalékosra várható (!) Viharos tempóban közelít az idősek száma a fiatalokéhoz, új dimenziót adva a roma népességben az eltartás kérdésének.

A népmozgalom alakulása: természetes szaporodás

A roma népesség – elsősorban a magas gyermekszám és a fiatal korösszetétel hatására – ütemesen növekszik, ennek megfelelően a születésszámok a népességhez viszonyítva magasak. 1996–2000 között becslésünk szerint 68 000 roma gyermek jött világra, ami éves átlagban 13–14 ezer főnek, 3,2 százalékos arálynak felel meg. Emlékeztetőül: Magyarország összlakosságára nézvést a születési arány 1 százalék alatt van.

Várható, hogy a növekvő népességben nem túlságosan nagy mértékű termékenységsökkenés esetén a születésszámok emelkednek, és ez így is van az alapváltozat és a magas változat szerint is. A születésszám a 2010-es évek második felében bizonyonnyal közelíti a 80 ezer, éves átlagban a 16 ezer főt. A magas változatban az öt év alatti születésszám meghaladja a 90 ezer, évente a 18 ezer főt.

A nagy befogadó régiókban (Budapest, Közép-Magyarország, Közép-Dunántúl) a bevándorlóktól származó születési többlet (is) növeli az utánpótlást, a kibocsátó Észak-Magyarországon, Észak-Alföldön pedig az átlagosnál jóval magasabb termékenység hoz hasonló eredményt. Csökken viszont a reprodukció Nyugat- és Dél-Dunántúlon, az ok az alacsonyabb gyermekvállalás és a kevésbé fiatal korösszetétel.

Itt jegyezzük meg, hogy ebben a kísérleti előreszámításban azt feltételeztük, hogy a vándorlók azonnal felveszik a fogadó hely jellemzőit. Tehát a magas termékenységu régiókból az alacsonyabb termékenységu régiókba irányuló migráció – az előreszámítások szempontjából – a költözők demográfiai magatartásának átmenet nélküli megváltozásával jár együtt. Országos szinten ez (is) a termékenységsökkenés irányába mutat, legalábbis technikai értelemben, hiszen a feltételezés verifikálása még várat magára.

*24. Az élveszületések alakulása a roma lakosságban, 1996–2020**The number of the Roma live-births by region, 1996–2020*

Területi egység	1996–2000	2006–2010	Alap	Alacsony	Magas
			2016–2020		
Budapest	6 000	6 900	7 600	6 500	8 700
Közép-Magyarország	10 800	12 600	14 600	12 200	17 100
Közép-Dunántúl	3 000	3 700	3 800	3 400	4 400
Nyugat-Dunántúl	2 600	2 500	2 400	2 300	2 700
Dél-Dunántúl	6 400	6 400	5 900	5 400	6 500
Észak-Magyarország	22 100	23 400	26 600	21 800	31 300
Észak-Alföld	18 600	18 900	19 600	16 400	22 600
Dél-Alföld	4 500	5 200	5 400	4 500	6 200
Magyarország összesen	68 000	72 700	78 300	66 000	90 800

A halálozások száma alacsony, hiszen az idősebb (40 év feletti) népesség, amelyben az elhalálozások zöme bekövetkezik, a roma lakosságban ma még viszonylag kis létszámú. Ennek (előrebecsült) növekedése nyomán azonban – a várható élettartamok emelkedése által fékezve ugyan, de – magasabb lesz az elhunytak száma is. 1996–2000 között összesen 17 500 halálozást (éves átlagban 3500 főt) kalkulálhatunk, és – az élettartam emelkedésétől függően – 20–28 ezerre számíthatunk a 2010-es évek második felében. Az emelkedés minden területi egységben tendencia, a mértékek némileg eltérnek.

A születések és a halálozások eredőjeként jelentős mértékű a természetes szaporodás. 1996–2000 között a roma népesség a születési többletből eredően 50 ezer főt meghaladóan gyarapodott, és ez a mérték az előttünk álló időszakban is irányadó. Eszerint évtizedenként több mint 100 ezer fős a természetes növekedés nagysága. Figyelmet érdemel a magas változat, amely szerint 2016–2020 között a 70 ezer főt közelíti a természetes szaporodás, a lényegében változatlan feltételezett termékenység hatására. A roma népesség annyira fiatal, hogy még erősen csökkenő gyermekszám esetén is fennmarad az évi közel 8 ezer fős gyarapodás.

A területi szinten a természetes szaporodás erősen változó mértékű: csökken a Dunántúlon, növekszik, stagnál a Dunán innen. Egyértelmű viszont, hogy a reprodukció relatíve lassul. A természetes szaporodás arányszáma országosan 26 ezrelékről 11–21 ezrelékre esik vissza. Az alapváltozatban minden területi egység csökkenést mutat. Budapesten csaknem felére zuhan az arányszám, Nyugat-Dunántúlon ennél is alacsonyabbra. Számításaink szerint viszont fennmarad a magas, 20 ezrelék feletti gyarapodás Észak-Magyarországon és Észak-Alföldön.

A roma népesség arányainak alakulása az összlakosságon belül, 1990-2021

A teljes roma népesség összlakosságon belüli aránya jelenleg 6 százalékos, 2011-re eléri a 6,6 százalékot, 2021-re pedig 7,7–8,0 százalék becsülhető. Ez azt jelenti, hogy az 1990-et követő 30 év folyamán a roma népesség hányada csaknem megkétszereződik.

A népességarányok jelentős területi különbségeket mutatnak. Észak-Magyarország összlakosságán belül már jelenleg is bőven 10% feletti a roma népesség súlya, 2021-ben pedig már a 20 százalékhoz közelít; ugyanakkor a számítások szerint a Közép-Dunántúlon, Nyugat-Dunántúlon, Dél-Alföldön 15 év múlva is 5 százalék alatt marad. 1991-hez képest a legnagyobb emelkedés Budapesten, Pest megyében és a Közép-Dunántúlon figyelhető meg, a rendszerváltozást követő három évtizedben a fővárosban a roma népesség részaránya háromszorosára, Közép-Magyarországon két és félszeresére, Közép-Dunántúlon bő kétszeresére nő.

25. *A roma népesség aránya a lakónépességben belül, 1991–2021 (%)*
The proportion of the Roma ethnic group within the actual population
by region, 1991–2021 (%)

Területi egység	1991	2001	2006	2011	2021
Budapest	2,0	3,4	4,2	5,0	6,5
Közép-Magyarország	2,2	3,4	4,0	4,7	6,1
Közép-Dunántúl	2,1	2,8	3,2	3,6	4,6
Nyugat-Dunántúl	2,2	2,6	2,8	3,1	3,5
Dél-Dunántúl	6,3	7,3	7,8	8,4	9,4
Észak-Magyarország	9,4	11,6	13,1	14,7	18,1
Észak-Alföld	7,4	8,3	8,9	9,5	10,8
Dél-Alföld	2,5	3,0	3,4	3,7	4,5
Magyarország összesen	4,3	5,4	6,0	6,6	8,0

Mivel a roma népesség korösszetétele fiatal, az összlakosságé viszont lényegesen idősebb, arányuk a fiatalabb életkorokban jóval magasabb, az idősebb életkorokban pedig alacsonyabb, mint az össznépességben.

26. *A 0–14 éves roma népesség aránya a megfelelő korú lakónépességben belül, 1991–2021 (%)*

The proportion of the persons of Roma ethnicity aged 0–14 within the actual population of the same age by region, 1991–2021 (%)

Területi egység	1991	2001	2006	2011	2021
Budapest	3,4	6,9	8,7	9,7	10,5
Közép-Magyarország	3,9	6,9	8,2	9,1	10,6
Közép-Dunántúl	3,6	5,1	6,0	7,0	8,1
Nyugat-Dunántúl	3,8	5,1	5,4	5,6	5,4
Dél-Dunántúl	9,5	11,7	13,0	13,4	13,3
Észak-Magyarország	16,6	25,1	30,8	35,6	40,5
Észak-Alföld	13,0	17,0	19,6	21,3	22,0
Dél-Alföld	4,5	5,8	6,6	7,6	8,6
Magyarország összesen	7,7	11,1	13,0	14,4	15,6

A 0–14 évesek között a romák aránya országosan 13 százaléknak vehető. Amennyiben az alapváltozat valósul meg (enyhén csökkenő gyermekszám), hányaduk 2021-ig 16 százalék közelébe kúszik, vagyis 1991 és 2021 között a 0–14 éves hazai népességben belül a roma fiatalok aránya kétszeresére emelkedik.

A területi különbségek ebben a vonatkozásban is igen jelentősek. Észak-Magyarországon a nem csökkenő gyermekvállalás következtében a roma

gyermek aránya az 1991. évi 17 százalékról 2006-ig 30 százalék fölé emelkedett, és az alapváltozat szerint elérheti a 40 százalékot is.

A régiók többségében azonban *a roma fiatalok aránynövekedése* a következő időszakban lelassul, egyes helyeken megáll. Tekintettel arra, hogy a fiatalkori arányok – *ceteris paribus* – fokozatosan érvényre juthatnak a teljes életkori szegmensben is, azt mondhatnánk, hogy távlatban a roma népesség aránya a Dunántúlon, Közép-Magyarországon, azon belül Budapesten, Dél-Alföldön 10 százalék körül, Észak-Alföldön 20–25 százalék között alakulhatna, de Észak-Magyarországon akár 40 százalékot is elérhetne.

Összefoglalás

Tanulmányunkban megkíséreltünk átfogó képet adni a nemzetiségi és a teljes (besorolás szerinti) roma népesség *országos és területi* demográfiai jellemzőiről, és a tendenciák vizsgálata alapján előreszámítást készíteni a következő másfél évtizedre megyék, régiók szerinti bontásban.

Mindenekelőtt hangsúlyozni kell, hogy a roma népességről szóló adatok *alapvető* hiánya minden ilyen vizsgálatnak gátját képezi. Különösen igaz ez a területi vizsgálatokra. A demográfia módszertani eszköztára ugyan hozzásegít viszonylag részletes becslések elvégzéséhez, de ezek csak korlátozottan helyettesíthetik a valós adatokat. Ennek a körülménynek – bár megállapításaink a magyarországi roma kisebbség demográfiáját érintő minden vizsgálat eredményeivel részlegesen vagy teljesen egybeesnek – bizonytalanságot kell ébresztenie a tanulmány adataival és becsléseivel szemben, és ez így van jól. Célunk annak bemutatása volt, hogy mi következik a rendelkezésre álló információk célirányos vizsgálatából, összevetéséből, a mögöttes folyamatok lehetőség szerinti figyelembevételéből. Eredményeink azonban minden bizonnyal így is erősen közelítő jellegűek.

A hazai cigányság becslésekkel megállapított létszáma az elmúlt 100 esztendőben folyamatosan emelkedett, erősen meghaladva a népesség egészében tapasztalt mértéket. Az 1990-es években a népességen belüli arányuk 4-ről 6 százalékára nőtt. Mindezt az országos szintnek több mint kétszeresét kitevő magas termékenyséjük biztosítja. Korösszetételük – főként a magas termékenység folytán – igen fiatal, a gyermekkorúak mintegy 40 százalékos arányával.

Ezek az ismérvek még inkább kiemelik azt a tényt, hogy a roma népesség a demográfiai fejlődés más szakaszában van, mint a nem roma népesség. Az előbbi – az első demográfiai átmenet elméletének terminológiáját használva – az ún. átmeneti fázis elején halad. *Még* fiatal a korösszetétele, *még* magas a termékenysége, *még* viszonylag magas a halandósága. Ezekből a jellemzőkből

azt következik, hogy a következő időszakban a résznépesség további jelentős létszámnövekedése várható.

A roma és nem roma népesség jövőbeli alakulásában nagy eltérések várhatók. Ezek hatására minden életkori csoportban megemelkedik a roma kisebbség aránya. Különösen érezhető lesz ez a fiatalok esetében, akik között néhány évtized múlva akár minden hatodik gyermek roma lehet, *rendkívül nagy területi eltérések kialakulása mellett.*

Nyilvánvalónak látszik, hogy a hazai roma kisebbség túljutott a társadalomkivüliség állapotán. Létszámában megerősödött, ugyanakkor beindultak saját demográfiai-modernizációs folyamatai.

Egyre sürgetőbb feladatnak tűnik olyan hosszú távú politika érvényre juttatása, amely a roma kisebbség minél gyorsabb integrálódását (esetünkben a demográfiai különbségek mérséklődését) eredményezi. *Csak megismételni tudjuk, amit mások már oly sokszor leírtak, elmondtak: az iskolázottságot, a foglalkoztatottságot, a létbiztonságot erősítő, a kirekesztettség állapotának kialakulását kölcsönös erőfeszítésekkel gátló, a létező anomáliákat fokozatosan feloldó hosszú távú politikára van szükség, ami lehetőséget ad a hazai cigányságnak arra, hogy – demográfiai és általános értelemben is – felelősen dönthessen a jövőről. Megítélésünk szerint a tanulmányban vázolt területi folyamatok mindennek szükségességét messzemenően alátámasztják.*

IRODALOM

- Gábos András – Tóth István György (2000): A gyermekvállalás támogatásának gazdasági motívumai és hatásai. *Századvég*, 4. sz. 77–114.
- Gyenei Márta (1993): Létminimum alatt – Jajhalom I. *Statistikai Szemle*, 1993. Január. 16–31.
- Gyenei Márta (1993): Létminimum alatt – Jajhalom II. *Statistikai Szemle*, 1993. Február. 130–146.
- Gyenei Márta (1998): A 'stratégiai gyerek' *Népszabadság*. 1998. november 14.
- Gyukits György (2003): Gyermekvállalás a nagyvárosi szegénynegyedben élő fiatalok roma nők körében. *Szociológiai Szemle*, 2. sz. 59–83.
- Hablicsek László (1992): *A magyarországi demográfiai átmenet vizsgálata*. KSH NKI Kutatási Jelentések 42. KSH Népegyeteműnyei Kutatóintézet, Budapest.
- Hablicsek László (2000): Kísérlet a roma népesség előreszámítására 2050-ig. In Horváth Ágota et al. (szerk.): *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*. Aktív Társadalom Alapítvány & Új Mandátum Kiadó, Budapest, 243–276.
- Havas Gábor (1999): A kistelepek és a cigányok. In Kemény István (szerk.): *A cigányok Magyarországon. Magyarország az ezredfordulón*. MTA, Budapest, 163–204.
- Havas Gábor – Kemény István – Kertesi Gábor (1998): A relatív cigány a klasszifikációs küzdőtéren. *Kritika*, 1998. Március.
- Havas Gábor – Kemény István – Liskó Ilona (2002): *Cigány gyerekek az általános iskolában* Oktatókutató Intézet – Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.

- Horváth Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia (szerk.) (2000): *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*. Aktív Társadalom Alapítvány & Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- Janky Béla (1998): *Cigányok munkaerő-piaci helyzete a hetvenes, nyolcvanas és a kilencvenes években*. Kézirat.
- Janky Béla (1999a): Lakóhelyváltoztatások a cigányok körében. In Kemény István (szerk.): *A cigányok Magyarországon. Magyarország az ezredfordulón*. MTA, Budapest, 175–203.
- Janky Béla (1999b): A cigány nők helyzete. In Pongrácz Tiborné – Tóth István György (szerk.): *A nők helyzete*. Munkaügyi Minisztérium – TÁRKI, Budapest, 217–238.
- Kapitány Balázs – Spéder Zsolt (2004): *Szegénység és depriváció*. KSH Népeségutodományi Intézet, Műhelytanulmányok 4. Budapest.
- Kemény István (1972): *Az alacsony jövedelmű népesség életkörülményei Magyarországon*. Kézirat. Budapest.
- Kemény István (1974): A magyarországi cigány lakosság. *Valóság*. 1974. január 63–72.
- Kemény István (1975): A budapesti cigányokról. *Budapest* 1975. 5. szám.
- Kemény István (szerk.) (1976): *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásról*. MTA Szociológiai Kutató Intézet, Budapest.
- Kemény István (1996): A romák és az iskola. *Educatio* 1996. Tavasz.
- Kemény István (1997): A magyarországi roma (cigány) népességről. *Magyar Tudomány*, 6. sz. 641–655.
- Kemény István (1999b): Tennivalók a cigányok/romák ügyében. In Kemény István (szerk.): *A cigányok Magyarországon*. MTA, Budapest, 229–256.
- Kemény István (szerk.) (2000a): *A magyarországi romák*. Press Publica, Budapest.
- Kemény István (2000b): Foglalkoztatás, munka, munkanélküliség. In Kállai Ernő – Törzsök Erika (szerk.): *Cigánynak lenni Magyarországon*. EÖKP, Budapest, 25–31.
- Kemény István (2003): A munkaerőpiaci és a jövedelmi helyzet változásai. A települési és a lakásviszonyok változásai. In Kállai Ernő – Törzsök Erika (szerk.): *Cigánynak lenni Magyarországon. Jelentés 2002*. EÖKK, Budapest, 35–43.
- Kemény István (2003): Válság után. Szegények, munkanélküliek, cigányok, versenyképtelenek. *Esély*, 2. sz. 66–74.
- Kemény István – Janky Béla (2003a): A cigány nemzetiségi adatokról. *Kisebbségkutatás*, 2. sz., 309–315.
- Kemény István – Janky Béla (2003b): A 2003. évi cigány felmérésről. – Népesedési, nyelvhasználati és nemzetiségi adatok. *Beszélő*, 2003. Október, 64–76.
- Kemény István – Janky Béla (2003c): A cigányok foglalkoztatottságáról és jövedelmi viszonyairól. *Esély*, 6. sz. 58–73.
- Kertesi Gábor (1995b): Cigány foglalkoztatás és munkanélküliség a rendszerváltás előtt és után. *Esély*, 4. sz. 19–63.
- Kertesi Gábor (1998): Az empirikus cigánykutatások lehetőségéről. *Replika*, 29.
- Kertesi Gábor – Kézdi Gábor (1996): *Cigányok és iskola*. *Educatio* Füzetek 3. Budapest.
- Kertesi Gábor – Kézdi Gábor (1998): *A cigány népesség Magyarországon*. Socio-typo, Budapest.
- Kertesi Gábor – Kézdi Gábor (1999): A cigány népesség lélekszáma Magyarországon a kilencvenes évek elején. In Kemény István (szerk.) *A cigányok Magyarországon*. MTA, Budapest. 45–72.

- Kocsis Károly – Kovács Zoltán (1991): *A magyarországi cigány népesség társadalom földrajza*. MTA–PTI, Budapest.
- Ladányi János – Szelényi Iván (1997b): Ki a cigány? *Kritika*, 1997. December.
- Ladányi János – Szelényi Iván (1998a): Az etnikai besorolás objektivitásáról. *Kritika*, 1998. Március.
- Ladányi János – Szelényi Iván (1998b): Még egyszer az etnikai besorolás objektivitásáról. *Replika*, 30.
- Ladányi János – Szelényi Iván (2004): *A kirekesztettség változó formái*. Napvilág, Budapest.
- Liskó Ilona (2002): *Cigány tanulók a középfokú iskolákban*. Oktatókutató Intézet, Budapest.
- A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei*. Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam. IX. kötet. 1895.
- Népszámlálás. A magát roma (cigány) nemzetiségűnek vallók statisztikai adatai: népesség, iskolázottság, gazdasági aktivitás és inaktivitás, 1980, 1990, 2001 (adatfeldolgozás).
- Spéder Zsolt (szerk.) (2002): *Demográfiai folyamatok és társadalmi környezet. Gyorsjelentés*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Szalai Júlia (2000): Az elismerés politikája és a cigánykérdés. In Horváth Ágota et al. (szerk.): *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*. Aktív Társadalom Alapítvány & Új Mandátum Kiadó, Budapest, 531–572.

Tárgyszavak:

Etnikum
Népesség-előreszámítás
Népességstruktúra
Regionális demográfia

EXPERIMENTAL CALCULATIONS FOR THE SPATIAL CHARACTERISTICS OF THE ROMA POPULATION AND ITS PROJECTION TILL 2021

Abstract

The paper tries to give a general picture on the countrywide and regional demographic conditions of the Roma ethnic group (on the basis of the self-classification used by the population censuses and according to the classification of the different Roma surveys). Having analysed the tendencies, the author made a projection for the next fifteen years by county and region.

The lack of data on the Roma population does not make a detailed analysis possible. It is particularly true for their regional demographic conditions. Though

the methodology of the demography offers the possibility of relatively reliable estimations but these can substitute for the real data but to some extent. The author aimed at demonstrating the results of a thorough analysis and comparison of the data being at our disposal considering, as much as it was possible, the population development proceeding in the background. In spite of this thorough analysis, in all probability the result is only a rough estimate.

The estimated size of the Roma (gypsy) population continuously increased in Hungary in the last hundred years, well above the average growth rate of the total Hungarian population. In the 1990s their proportion in the total population grew from 4% to 6%. That growth has been caused by their high fertility which is about twice as high as the country average. Their age structure – first of all because of their high fertility – is very young, the proportion of the children is about 40% within the Roma population.

These characteristics emphasise the fact to a greater extent that the Roma population is in another phase of the demographic development than the non-Roma population. The former one – using the terminology of the first demographic transition – is at the beginning of the so-called transitional phase. It has still a young age structure, high fertility, and relatively high mortality. As a consequence of these facts a further significant growth of the examined sub-population is to be expected in the next period.

The Roma and non-Roma population development may significantly diverge in the future. In consequence of this the proportion of the Roma minority will rise in all age groups. That rise will be particularly spectacular in the young age groups, where in some decades it might as well be possible that every sixth child will be a Roma while very strong regional differences are to develop in this respect.

A KORAI GYERMEKVÁLLALÁST MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐK A CIGÁNY NŐK KÖRÉBEN

JANKY BÉLA

Bevezetés

Tanulmányunkban azt vizsgáljuk, hogy milyen mérhető tényezők befolyásolhatják a korai gyermekvállalást a cigány nők körében.¹ Az elemzés a Kemény István által vezetett, 2003-ban végzett országos reprezentatív cigányvizsgálat adataira épül.² Ennek megfelelően nem a romák és nem romák összehasonlítása a célunk, hanem a cigány népességen belül érvényes mechanizmusok feltárása. Többváltozós regressziós elemzés segítségével azt kutatjuk, hogy miként alakíthatják a munkaerő-piaci kilátások, a szegregáció, illetve az egyes közösségeken belüli hagyományok a korai gyermekvállalás esélyét. Foglalkozunk továbbá az iskolázottság szerepével is.³

¹ Az elemzés a „Demográfiai folyamatok és az időskori biztonság” című NKFP 5/024/2004 témaszámú kutatás keretében született. A kutatás vezetője Mészáros József. A tanulmány épít a Kemény István által vezetett, a hazai cigány népesség helyzetét vizsgáló kutatásra. A szerző jelentős mértékben támaszkodott az említett kutatás során szerzett ismeretekre, és annak adatbázisát használta. Köszönettel tartozom Kemény Istvánnak azért, hogy az elemzési eredményeket és az adatokat készségesen rendelkezésre bocsátotta és hogy a tanulmány korábbi változatához megjegyzéseket fűzött. Az elemzésben szereplő KSH-adatok összeállításában Gulyás Attila nyújtott pótolhatatlan segítséget, akinek munkáját külön köszönöm. A tanulmány kiindulópontjául szolgáló korábbi demográfiai jellegű elemzések elkészültét az Oktatási Minisztérium *Deák Ferenc Ösztöndíja* támogatta.

² A felmérés egy 1971-ben és 1993-ban végzett kutatás megismétlésére épül. Az 1971. évi vizsgálatot Kemény István, az 1993. évi vizsgálatot Kemény István, Havas Gábor és Kertesi Gábor, a 2003. évi vizsgálatot Kemény István és Janky Béla vezette. Az 1971. és az 1993. évi felmérés az MTA Szociológiai Kutatóintézetében készült. A 2003. évi felmérés *A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején (szegregáció, megélhetés, iskolázottság, önkormányzatiság)* címmel a 2001. évi *Nemzeti Kutatási Fejlesztési Programok* kutatási projekt keretei között született az MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézetben. Az 1971-es felmérés legalapvetőbb eredményeihez lásd: Kemény 1976, az 1993-as hoz pl.: Kemény – Havas 1996, a 2003-ashoz pedig: Kemény – Janky 2003a,b; Kemény – Janky – Lengyel 2004. Részben e felmérésekre támaszkodó mélyebb elemzéseket nyújt Kertesi 2005.

³ A 2003-as cigányvizsgálathoz kötődő egyéb demográfiai eredményekhez lásd még Kemény 2004; Janky 2005a,b.

A korai gyermekvállalás a nők iskolai előmenetele és ehhez kapcsolódóan a későbbi munkaerő-piaci integráció miatt érdemel különös figyelmet. Nagyon fontos, hogy a cigányok integrációjával foglalkozó társadalompolitikusok időben reagáljanak erre a problémára, ugyanis a fiatalabb kohorszok létszámcsökkenésére törvényszerűen megkétszerezve reagáló oktatási rendszerben egy rövid ideig még az integrációt ösztönző oktatáspolitikától függetlenül is viszonylag jók a lehetőségek arra, hogy a romák és általában az alacsony státusú szülők gyermekei érettségéhez jussanak. Azonban azáltal, hogy az oktatási infrastruktúra előbb-utóbb igazodik a demográfiai változásokhoz, még kifejezetten „cigánybarát” oktatáspolitikát feltételezve is komoly akadályok gördülhetnek a romák továbbtanulása elé. Ha ennek jelenleg is komoly és várhatóan fokozódó nehézségei mellett a cigány közösségekben nem válnak széles körben láthatóvá a sikeres továbbtanulás (és munkaerő-piaci integráció) mintái, nem várható, hogy a roma családok épp a szűkülő lehetőségek időszakában vállalják majd a mainál nagyobb arányban a kötelező éveken túlnyúló, mindenképpen komoly anyagi terhekkel járó taníttatást. A korai családalapítás pedig – a cigányok többségének alacsony társadalmi-gazdasági státusa, valamint az oktatási rendszer direkt és indirekt diszkriminációja mellett – a továbbtanulás egyik legfontosabb akadálya.

Vizsgálatunk egyik legfontosabb tanulsága, hogy a munkaerő-piaci esélyeknek a korai gyermekvállalásra gyakorolt közvetlen hatása nehezen kimutatható. Ezzel szemben a szegregáció, továbbá bizonyos kulturálisan elkülönülő cigánycsoportokban kialakult alkalmazkodási stratégiák befolyása érdemi.

A továbbiakban először a korai gyermekvállalás problémakörét tekintjük át a romák szempontjából. Ezután az elemzés alapjául szolgáló hipotéziseket fogalmazzuk meg, majd a felhasznált adatokat és eljárásokat ismertetjük. Ezt követően az eredmények tárjuk elő. A tanulmányt záró összegzésben kijelöljük a további vizsgálatokban előttünk álló feladatokat is.

A korai gyermekvállalás a cigányok körében⁴

A hatvanas és hetvenes években a szülések időzítése érdemben nem befolyásolta a munkaerő-piaci integrációt, mert a munkaerőhiányban szenvedő szocialista gazdaság nagy számban szívta fel még az általános iskolai végzettségű férfiakat és nőket is. Mivel a nyolc osztály legalább formális elvégzése 15–16 éves korra abszolválható volt, az állásvállaláshoz szükséges papírok megszerzése nem állt konfliktusban még az igen korai családalapítási törekvésekkel sem. A tervutasításos gazdaság körülményei között a munkaviszony szülés és gyermeknevelés miatti megszakítása többnyire alig csökkentette a

⁴ A problémakör némileg részletesebb áttekintéséhez lásd Janky 1999, 2005a.

későbbi elhelyezkedési esélyeket. Akkoriban – a piacgazdaság feltételei mellett, különösen az értelmiségi szakmákban dolgozó nők számára oly égető – karrieridőztítési szempontoknak értelemszerűen kisebb súlyuk volt, különösen a beosztott fizikai munkakörben dolgozó nők döntéseiben. A cigány nők tehát úgy tudtak integrálódni a munkaerőpiacra, hogy közben nem kellett feladniuk a szüleik által követett családalapítási szokásokat sem.

Kemény István (1976) azonban már a hetvenes években felhívta a figyelmet arra, hogy drasztikusan csökkenni fog a kereslet az alapfokú végzettséggel rendelkező munkaerő iránt. A kilencvenes években a szakmunkásvégzettség legtöbb fajtája is leértékelődött, és egyre inkább már csak az érettségi kínál komoly esélyeket az elhelyezkedésre. Különösen igaz ez a komoly munkaerőpiaci diszkriminációt elszenvedő romák esetében. A középiskolai tanulmányok végigvitele azonban már konfliktusba kerülhet cigány nők gyermekvállalási szokásaival. A 2003-as cigányvizsgálat adatai szerint a mai fiatal roma nők közel egyharmada 18 éves koráig, kétharmada pedig 20 éves koráig megszüli első gyermekét. Azok, akik a családalapítás miatt félbeszakítják tanulmányukat, akár egész életükre elveszthetik annak az esélyét, hogy valamikor is rendszeres munkájuk legyen. A korai gyermekvállalás nem csupán a nők iskolai és munkaerő-piaci integrációját érinti. Nem szabad megfeledkeznünk azokról a fiatal apákról sem, akik a gyermek születése után nem engedhetik meg maguknak, hogy szűkös erőforrásaikból iskolai pályafutásuk folytatására áldozzanak. Az alkalmi segédmunka és a ház körüli segítség azonnal jelentkező haszna a családalapítás után még értékesebbnek tűnik a jövőbeli bizonytalan munkaerőpiaci sikerhez képest.

A 100 szülőképes korú cigány nőre jutó gyermekek (élveszülések) száma viszonylag közel áll ahhoz a mértékhez, amelyet a KSH az első világháborút követő években országos átlagban regisztrált. Ez érvényes a családok átlagos gyermekszámára is, ha a húszas évek országos mutatóit, illetve az 1993-as cigányvizsgálat eredményeit vetjük össze. További hasonlóságra bukkanunk, ha a két népesség (az 1921-es teljes populáció, illetve a kilencvenes évek cigány társadalma) kormegoszlását hasonlítjuk össze.

Fontos azonban itt egy megkülönböztetést tenni: bár a húszas évek magyarországi populációjának és a kilencvenes évek cigány népességének gyermekvállalási kedve összességében közel áll egymáshoz, jelenős, egymást kiegyenlítő eltérések mutatkoznak az egyes korosztályok szülési szokásaiban. A 25 évesnél fiatalabb cigány nők között némileg magasabb, a 20 éves kort el nem érők esetében pedig sokkal magasabb a szülések gyakorisága, mint ahogy az a teljes népesség megfelelő korosztályaiban volt tapasztalható az első világháborút követően. Ellenben a 25 éves kort elért nők körében a reláció fordított volt. A cigány nők fiatalabb korban kezdtek szülni és korábban is zárták le termékenységi periódusukat, mint ahogy a hazai népesség tette az első világháborút követő években. A század első évtizedeiben még igen alacsony volt azoknak a

nőknek az aránya, akik 14 éves koruk után is folytatták iskolai tanulmányaikat, tehát a tinédzser anyák akkori alacsony aránya valószínűleg nem az iskola családalapítást késleltető hatásának tudható be.

A húszas éveket követő évtizedek Magyarországon a születések számának csökkenése elsősorban a gyermekvállalás életszakaszának korábbi lezárásából adódott, miközben lényegében stagnált a 20 évesnél fiatalabban szülő nők aránya.⁵ A kilencvenes években azonban elkezdődött a gyermekvállalás időbeli kitolása. A 15 évvel ezelőtti 25–26 éves életkor helyett ma már 27–28 évesen szülik első gyermeküket a magyar nők (Spéder 2004). A 2003-as cigányvizsgálat adatai arra utalnak, hogy a romák körében nem indultak el hasonló folyamatok: az ő esetükben jelenleg 20 éves korra várható az első gyermek világra hozatala, és ebben nem történt jelentős változás az elmúlt évtizedekben. Tízből három cigány nő 18 éves kora előtt már szül, de legkésőbb 20 évesen már nagyjából kétharmaduk. A tinédzser anyák arányában némi ingadozás megfigyelhető az utóbbi másfél évtizedben (1. táblázat), azonban ennek mértéke és a mintában megfigyelt esetek (szülések) száma megnehezíti az időbeli változások részletesebb vizsgálatát.⁶

1. Az első gyermeküket szülő anyák életkor szerinti megoszlása (%) egyes időszakokban (becslés a 2003-as országos cigányvizsgálat adatai alapján)
Mothers giving birth to their first children by age groups (%) in some periods
(an estimation based on the data of the country-wide Roma survey carried out in 2003)

A gyermek születési éve	Az anya életkora az első szülés időpontjában				Esetszám
	14–17 éves	18–20 éves	21–49 éves	együtt	
1980–1989	30,4	39,3	30,4	100,0	336
1990–1994	32,5	41,7	25,7	100,0	206
1995–1999	23,8	39,3	36,9	100,0	214
2000–2003	28,7	37,4	33,9	100,0	115

Forrás: 2003-as cigányvizsgálat alapján Janky (2005a).

A cigányság egészére vonatkozó adatok gyakran eltakarják az egyes csoportjaikban zajló folyamatokat. Így az ország különböző területein élő cigányok

⁵ Magyarországon a Nyugat- és Dél-Európában szokásosnál korábban születték meg első gyermekeiket a nők – miközben a teljes termékenység szintje nem volt magasabb, mint a nyugati országokban (Pongrácz – S. Molnár 1994).

⁶ Az adatok mindenesetre nem mondanak ellent annak a feltételezésnek, hogy a munkaerő-piaci lehetőségek rendszerváltás körüli romlása, a gyermektámogatásoknak a Bokros-csomag idején kezdődő leértékelődése, továbbá a későbbi rehabilitációja, illetve a továbbtanulási lehetőségek utóbbi években megfigyelhető bővülése egyaránt szerepet játszhatott a családalapítás időzítésében.

gyermekvállalásával foglalkozó kutatások is egymásnak ellentmondó tendenciákról számoltak be. Fleck Gábor és Virág Tünde (1999) dél-baranyai beás cigányok körében végzett kutatásának eredményei szerint a vizsgált közösségekben az utóbbi egy-két évtizedben erőteljes volt a szülő korba lépő fiatalok törekvése arra, hogy gyermekvállalási mintáikat a többségi társadalom szokásaihoz igazítsák. Durst Judit (2001, 2006) ugyanakkor egy északkelet-magyarországi faluban végzett kutatására alapozva arra hívta fel a figyelmet, hogy – legalábbis a vizsgált településen – a szülők törekvéseinek ellenére is növekszik azoknak a fiatal cigány nőknek az aránya, akik igen fiatalon szülnék. Ugyanabban a régióban hasonló eredményre jutott Ladányi János és Szelényi Iván (2004). Ugyanakkor az egyes régiókon vagy akár kistérségeken belül is vannak különbségek. Például Durst (2006) egymáshoz igen közel fekvő falvak romái körében talált egymástól jelentősen eltérő gyermekvállalási szokásokat.

A Kemény István-féle reprezentatív cigányvizsgálat adatai is jelentős differenciákra utalnak, és a törésvonalak egy része kifejezetten az utóbbi másfél évtizedben keletkezett. Például a rendszerváltás előtt nem volt érdemi különbség a három nagy országrész (Dunántúl, központi régió, keleti országrész) cigány népességének szülési szokásaiban. Az utóbbi másfél évtizedet tekintve azonban a Dunántúlon élő cigányok már kilógnak a sorból. Közöttük – a keleti országrész és a központi régió stagnáló arányszámával szemben – jelentősen, 30 százalékról 19 százalékra csökkent az első gyermeküket 18 éves koruk előtt megszüülő nők aránya. A főleg a Dél-Dunántúlon, élő beás nyelvet beszélő cigányok a saját régiójukon belül is kitűnnek azzal, hogy későn alapítanak családot és generációnként mind későbbre tolják az első gyermek vállalását. Körükben a rendszerváltást megelőző két évtizedben az átlagnál egy árnyalatnyival talán alacsonyabb volt a gyermekvállalást korán kezdő nők aránya, az 1990 és 2003 közötti évek születeit tekintve pedig 13 százalékot tett ki. Az oláh cigányok körében 28 százalék volt ez a hányad, míg a csak magyarul beszélőknek 31 százaléka szült 18 éves kora előtt. Ez megerősíti Fleck Gábor és Virág Tünde idézett kutatási eredményeit.

Vizsgálatunknak nem célja, hogy okokat keressen a cigány és nem cigány népesség között e téren hosszabb ideje fennálló markáns különbségekre. Ezeket adottnak tekintve arra keressük a választ, hogy a cigányságon belül kik azok, akik korábban, illetve később vállalnak gyermeket. Az empirikus elemzésben a 18 éves koruk előtt gyermeket szülő nők arányára koncentrálnak.

Elfogadjuk azt a hipotézist, mely szerint a munkaerőpiacon esélytelen, marginális helyzetben lévő fiatalok számára fontos, bár csak saját közösségükön belül érvényesíthető státuszjavítási lehetőség a gyermekvállalás (Durst 2001, 2006; Kelly 1998). Ebből azonban az is következik, hogy a munkaerő-piaci kilátások és a szegregáció mértéke kihat a korai családalapítás vonzerejére. Ladányi és Szelényi (2004) történeti demográfiai elemzéssel mutatják meg, hogy az általuk vizsgált községben az integrációs esélyek érdemben befolyá-

solhatták a cigányok demográfiai magatartását. E tényező mellett a hagyományok továbbélésének kisközösségi mintáit is tanulmányoznunk kell.

A hipotézisek

A gyermekvállalás időzítését számos esetleges, csak az egyéni élettörténetek fényében megérthető tényező befolyásolja. Ezek mellett azonban az életpálya-tervezés racionális motívumai, valamint a társadalmi környezet értékrendje és konvenciói is szerepet játszanak abban, hogy egy tizenéves nő hogyan próbálja alakítani esetleg meglévő párkapcsolatának jellegét, tudatosan elzárkózik-e az anyaszereptől, vagy éppen kifejezetten vágyik rá. Ez még akkor is igaz, ha számos esetben tervezés nélkül, esetleg kifejezetten az előzetesen megfogalmazott szándékoktól eltérő időpontban érkezik a gyermekáldás. Elemzésünkben arra törekedtünk, hogy a legfontosabb, ám nagyon egyszerű mechanizmusokat vegyük figyelembe.

Első hipotetikus állításunk az, hogy az első gyermek vállalásának időpontját befolyásolják a cigány fiatalok környezetében jellemző munkaerő-piaci esélyek. Minél kedvezőbbek ezek, annál többen törekednek arra, hogy halasszák a gyermekvállalást.

Második hipotézisünk úgy szól, hogy az első gyermek vállalásának időpontjára az iskolázási költségek és lehetőségek is hatással vannak. Minél előnyösebb feltételekkel számolhatnak az érintettek, annál többen törekednek arra, hogy iskolai pályafutásuk érdekében későbbre tolják a gyermekvállalást.

A harmadik hipotézis szerint a szűkebb társadalmi környezetet alkotó cigányközösség szegregáltsága befolyásolja, hogy mi az eredője két, egymással szemben álló hatásnak: egyfelől a korai gyermekvállalás státuszjavító jellegének, másfelől a környező többségi társadalom ezt elítélő értékrendjének. A szegregáltabb közösségekben vonzóbb lehet a fiatal nők számára a korai anyaság.

A negyedik hipotézis azt fogalmazza meg, hogy a közvetlen társadalmi környezetet alkotó cigányközösség gyermekvállalási hagyományai szolgálnak az optimális gyermekvállalási kor meghatározásának kiinduló eleméül (referenciájaként), így e konvencióknak mindenképpen fontos szerepük van az első szülések időzítésében. Ahol a megelőző generációban is hamarabb szültek a nők, ott – *ceteris paribus* – ma is így történik (jóllehet e hatás akár igen gyenge is lehet).

A négy alapvető hipotézis megfogalmazásán túl rá kívánunk mutatni arra, hogy a gyermekvállalással kapcsolatos döntés szorosan kapcsolódik az egyén iskolai pályafutásához. Itt azonban kölesönhatásról van szó: az iskolai ambíciók késleltetik a szülést, a korai gyermekvállalás (akár akaratlanul is) gátolhatja az iskolai előremenetelt, ám ezek a törekvések maguk is részben a fenti tényezők

következményei. Az erre vonatkozó adatokat elemzésünkben kiegészítő jelleggel szerepeltetjük.

Adatok, változók, eljárások

Az adatok elsődleges forrása a 2003-ban végzett harmadik országos reprezentatív cigányvizsgálat. A felmérés alapsokasága az ország teljes cigány lakossága volt, alapegysége a háztartás, illetőleg az egy lakásban lakók közössége. Az adatfelvétel során 1 százalékos reprezentatív mintát készítettünk. Azokat a személyeket soroltuk a cigányok közé, akiket a nem cigány környezet cigánynak tekint.⁷ Ezáltal biztosíthattuk a megkérdezendő személyek kiválasztásának egyértelműségét, a cigányok lakhelyéről és címéről ugyanis nincs nyilvánartás. A 2003-as felmérés mintájába 1165 lakás került be. Kiegészítésként, bizonyos regionális és megyei szintű jellemzők rögzítéséhez a KSH adatait használtuk fel (KSH 2004a,b).

Bár a rendelkezésünkre álló minta nagynak tekinthető, ekkora elemszám mellett sem volt biztosítható az adatok megyei (vagy még alacsonyabb) szintű reprezentativitása, azaz hogy a minta egy-egy megyén belül is jó eséllyel leképezze a cigány háztartások településtípus, nemzetiségi-nyelvi kötődés, illetve a cigányok településen belüli arányszáma szerinti megoszlását. Ez nyilvánvalóan korlátozza azon változóink megbízhatóságát, amelyek egy-egy megye cigány népességének bizonyos jellemzőit fejezik ki. Regionális szinten ezek a problémák kevésbé jelentősek. A cigányvizsgálatban a településszintű adatok is reprezentatívabbak az adott dimenzióban, mint a megyei szintek a magukéban.

A regressziós elemzésben a függő változó alapját az 1990 és 2002 között regisztrált első szülések képezik. Az adatszolgáltatók a 2003-ban mintába került nők. Ennek megfelelően az adott időszakban szült, ám időközben elhunyt, intézményi háztartásba távozott stb. asszonyok születeiről nem lehet tudomásunk. A mintaalanyok közül 535-en szültek az adott időszakban első alkalommal. Az első szülés időpontjára számított anyai életkor képezte az eredeti, folytonos változót. A regressziós elemzéshez ezt a változót dichotomizáltuk oly módon, hogy a 18 éves koruk előtt szülő nők esetében a változó értéke 1, míg a legalább 18 évesek esetében 0 lett. Az adatfelvétel során korévekkal tudtunk számolni, így ha az anya a 18. születésnapja előtt, de annak naptári évében szült, őt már 18 évesnek kellett tekintenünk.

A vizsgált időszak kijelölése során fontos szempont volt, hogy a rendszerváltást követő időszakot tekintsük, továbbá hogy ne legyenek túl régi, ezáltal már esetleg torzuló adatok a változóban. Ugyanakkor a többváltozós elemzés

⁷ Az eljáráshoz kapcsolódó vitához lásd: Havas – Kemény – Kertesi 1998; Kertesi 1998; Ladányi – Szelényi 1997, 1998a,b.

magas elemszámot igényel, ami azt indokolja, hogy minél korábban kezdődjön a szóban forgó időszak.⁸

A munkaerő-piaci kilátások hatására vonatkozó első és az iskolázásra vonatkozó második hipotézist a regressziós modellben együtt kezeltük, mivel több változó mindkét hatásmechanizmusnak része. A munkához jutás esélyeit mindenekelőtt a KSH által közölt települési aktivitási rátákkal operacionalizáltuk.⁹ Ezt a mutatót az eredmények könnyebb interpretációja kedvéért százalékban fejeztük ki (azaz pl. 0,51 helyett 51-es értéket kapott a változó). A számításokat érdemben valószínűleg nem befolyásoló egyszerűsítésként a legutóbbi népszámlálási adatokat vettük alapul, és nem az utóbbi másfél évtized átlagát. A teljes népességre vonatkozó adatok mellett a cigányokra vonatkozó település-szintű aktivitási ráta minta alapján történő becslését is beillesztettük a modellbe. A munkaerő-piaci viszonyok mérése mellett az iskolázás és munkavállalás költségeit befolyásoló infrastrukturális tényezőket is figyelembe vettünk. Megvizsgáltuk, hogy volt-e az adott településen a megfigyelési időszak kezdetén vasútállomás, valamilyen gazdasági egység (központi) üzeme (ipartelep, mezőgazdasági nagyüzem központja vagy ÁFÉSZ-központ). Azt szintén számba vettük, hogy volt-e a vizsgált időszak kezdetén és végén is általános iskola a településen. Végül, a lehetőségek felsorolt változókkal nem mérhető tényezőinek legegyszerűbb proxyváltozójaként a településnagyságot is bevontuk a modellekbe.

A szegregációra vonatkozó harmadik hipotézist három változó segítségével operacionalizáltuk. A cigányvizsgálat kérdőívében szerepelt kérdés arra vonatkozóan, hogy a környéken kik laknak. E kérdés alapján egy dichotóm változót képeztünk, amely 1-es értéket vesz fel, ha a kérdezett család környezetében csak cigányok élnek, illetve zérust egyébként.¹⁰ A második szegregációs változó a lakás településen belüli (vagy azon kívüli) elhelyezkedését jelzi. Ez esetben is dichotóm változót készítettünk, amelynek értéke egyes, ha településen kívül fekvő lakásról, illetve zérus, ha településen belüli lakásról van szó. A többségi közösségtől elválasztó társadalmi távolságot próbáltuk meglehetősen közvetett módon becsülni azzal a változóval, amely a háztartás egy fogyasztási egységre jutó jövedelmét fejezi ki az adott régió nem cigány népességére vo-

⁸ A függő változó meghatározása más logikát is követhetett volna. Tekinthettük volna az időszak kezdetén, illetve végén 18 éves kohorszok közötti korosztályokat a változó alapjának. Ha ezzel a változóval végeztük el a regressziós becslést, akkor az alábbiakban közöltekhez nagyon hasonló eredményeket kaptunk.

⁹ Eredetileg kistérségi munkaerő-piaci adatokkal is számoltunk, azonban kisebb adathiányok miatt a következtetéseinket nem befolyásoló változót végül nem szerepeltettük a közölt modellekben.

¹⁰ A több válaszlehetőséget tartalmazó változó dichotomizálása a szülési adatok kétváltozós elemzésének tapasztalatai alapján, exploratív módon történt: a teljesen szegregáltak szülési adatai tértek el markánsan a többiekétől.

natkozó hasonló mutatójának százalékában. Az utóbbi indikátor forrása a TÁRKI Háztartás Monitor 2003-as adatai.¹¹

A közösségen belüli befolyásra és a hagyományokra vonatkozó hipotézis operacionalizálásának tekinthető az a két változó, amely a 18 évesnél fiatalabb korban szülő cigány nők becsült százalékos arányát adja meg az adott településen, illetve a megyében az 1970-es és 1980-as évekre vonatkozóan. A retrospektív adatok konstruálása során az adott településen, illetve megyében jelenleg lakó nők adataira építünk. Végül két dichotóm változó jelzi, hogy az interjúalany oláh cigány, illetve beás kötődésű-e. Tudatosan hagytuk ki a modellekből a települések cigány nőinek aktuális termékenységi mutatóit, ugyanis egy nem kellően operacionalizált modellben félrevezető lehet ennek a kontextuális változónak a használata (valójában más, a modellben nem szereplő változók hatása jelenne meg benne).

A többváltozós elemzés során nem hagyhatjuk figyelmen kívül az iskolázottság hatását. Azonban hangsúlyoznunk kell, hogy a fenti hipotézisekben megfogalmazottnál összetettebb kapcsolatrendszert feltételezhetünk a szülés időzítése, a fontosabb magyarázó tényezők és a képzettség között. Utolsó regressziós modellünket mindenestre négy változóval egészítettük ki. Egyik a kért iskolázottságát méri dichotóm változóként, ahol a 8 általánosnál magasabb végzettséget szerzett, illetve most továbbtanuló nők kerültek az egyes kategóriába (a többiek esetében a változó értéke zérus). A másik az előző változó településszintű átlagát fejezi ki oly módon, hogy az általánosnál magasabb végzettségűek (illetve továbbtanulók) arányát mutatja a településen élő 18–59 éves cigányok százalékában. A harmadik változó a KSH adatai alapján jelzi a legalább középfokú végzettségűek arányát a településen élő összes 18 évesnél idősebb ember százalékában. A negyedik regionális szinten mutatja az 1989-ben már 18 éves cigány nők közül az általános iskola után továbbtanulók arányát (ők nyújthattak a rendszerváltás után szülőképes korba jutó nőknek életpályamintát). Ez utóbbi változó viszonylag erősen kötődik a harmadik hipotézishez is.

Az elemzés során a lehető legegyszerűbb, könnyen reprodukálható modellt választottuk. Dichotóm függő változójú logit-modellt (logisztikus regressziót) becsültünk, és még a magyarázó változók közötti interakciók vizsgálatától is eltekintettünk. Ugyanilyen megfontolásból a táblázatokban bemutatott, az SPSS-program által végzett becslések nem veszik figyelembe, hogy adataink fontos magyarázó változók szerint települési, megyei stb. szintű csoportokba rendeződnek. Ez az eljárás tehát nem adja vissza a változók között feltételezhető kapcsolatrendszer bonyolultságát, azonban néhány fontosabb összefüggést megmutat, továbbá könnyen megismételhető és továbbfejleszhető.

¹¹ A szóban forgó változó részletesebb leírásához lásd: Janky 2004.

Az eredmények

A figyelembe vett változók és a korai szülés esélye közötti nyers kapcsolatokat a függelékben található F1 és F2 táblázatokban foglaltuk össze. Az adatok kézzelfoghatóan mutatják az alábbi elemzésben bemutatott összefüggéseket. Ugyanakkor néhány esetben rávilágítanak arra is, hogy a kétdimenziós eljárások csalóka képet rajzolhatnak a változók közötti kapcsolatokról.

A regressziós vizsgálatban öt modellt állítottunk össze és teszteltünk. A legfontosabb eredményeket foglaltuk össze a 2. és 3. táblázatban. Az első három modell (2. táblázat) azt mutatja meg, hogy az egyes hipotézisekhez kötődő magyarázó tényezőknek milyen a magyarázóereje – elkülönítve a többi hipotézistől (az első két hipotézist a hozzájuk tartozó változók összefonódása miatt együtt kezeltük). Az egyes változókhoz tartozó együtthatók ezekben a csonka modellekben kevésbé relevánsak. A 4. modell tartalmazza mind a négy alapvető hipotézis változóit (3. táblázat). Ez esetben az egyes változókhoz tartozó együtthatókat és a teljes modell jellemzőit is bátrabban értelmezhetjük. Az 5. modellnek kiegészítő jelleggel részei az iskolázottság mutatói is (3. táblázat). A képzettséghez kötődő változók szerepeltetése elengedhetetlen a korai szülések magyarázatához, azonban ez esetben kölcsönös oksági viszonyról van szó.

2. A 18 évesnél fiatalabb korban történő szülés esélyét magyarázó logit-modellek becslése a 2003-as cigányvizsgálat mintája alapján (1990–2002 közötti szülések adatai)

The estimation of the logit-models explaining the chance of a childbearing under the age of eighteen on the basis of the sample of the Roma survey carried out in 2003 (births between 1990 and 2002)

A magyarázó változók leírása	1. modell	2. modell	3. modell
	exp(β) ¹²	exp(β)	exp(β)
Konstans	0,332**	0,411***	0,261***
A település lélekszámának logaritmus [†]	1,184**		
Van vasútállomás a településen (dichotóm) [‡]	0,448***		
Van gazdasági központ a településen (dichotóm) [‡]	1,249		
Van általános iskola a településen (dichotóm) [#]	0,699		
A legalább 15 éves foglalkoztatottak aránya (%) a településen (KSH) [@]	0,986		
A munkával rendelkező 18–59 éves cigányok aránya (%) a településen (minta)	0,991		
A környéken csak cigány családok laknak (dichotóm)		1,258	
A lakás a településen kívül fekszik (dichotóm)		1,899*	
A fogyasztási egységre jutó jövedelem a régió nem cigány lakosai mediánjövedelmének %-ában		0,997	
A 18 éves kor előtt szülő cigány nők aránya (%) az 1970-es, 1980-as években a településen			0,993
A 18 éves kor előtt szülő cigány nők aránya (%) az 1970-es, 1980-as években a megyében			**
Oláh-cigány kötődésű (dichotóm)			1,024
Beás kötődésű (dichotóm)			0,867
			0,319***
Esetszám	535	535	534
A helyesen besorolt esetek aránya	72%	72%	72%
Pszedó R-négyzet (Nagelkerke-féle)	3%	1%	4%
-2log likelihood	626	631	620

*: p<0,1, **: p<0,05, ***: p<0,01, †: 1990 és 2003 évek átlaga, ‡: 1990-ben, #: 1990-ben és 2003-ban, @: 2001-ben.

A részleges modellek (2. táblázat) önálló magyarázóereje nagyon csekély, még akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy a függő változó értékét jelentős mértékben befolyásolják teljesen egyéni élethelyzetek és cselekedetek nem szándékolt következményei. Az első részleges modellben, ahol a munkaerőpiaci kilátások és az iskolai integráció esélyének szerepét vizsgáltuk, a közle-

¹² A változókhoz kapcsolódó együttható azt mutatja meg, hogy hányszorosára nő (hányadrészére csökken) a korai gyermekvállalás esélyhányadosa (A korai szülés esélyhányadosa = [korai szülés valószínűsége / (1 – korai szülés valószínűsége)] a magyarázó változó egységnyi növekedése esetén. 1-hez közeli érték azt jelenti, hogy a szóban forgó változó értékének egységnyi változása nem változtatja meg jelentősen a korai gyermekvállalás esélyét. Nullához közeli vagy 1-nél lényegesen magasabb érték viszont nagymértékű befolyásra utal.

kedési infrastruktúra indikátora gyakorolja a legerősebb befolyást a korai szülés gyakoriságára. Azokon a településeken, ahol a kilencvenes évek elején volt vasútállomás, kevesebb mint a fele volt az esélye annak, hogy a nők 18 éves koruk előtt és nem utána születték első gyermeküket.¹³ Ez igazolja várakozásainkat. A modell becslése szerint (az F1 táblázatban látható kétdimenziós megoszláshoz hasonló módon) alacsonyabb a fiatalkori születek aránya azokon a településeken, ahol van általános iskola, azonban a változó hatása nem szignifikáns. Várakozásainkkal ellentétben, hogy a több lehetőséget biztosító nagyobb településeken több az anya 18. életéve előtt vállalt gyermek. Ez elsősorban a speciális fővárosi helyzetnek tudható be. Budapesten az átlagosnál sokkal jobb életkilátások a cigányság termékenységének drasztikus csökkenését hozták magukkal az utóbbi másfél évtizedben, azonban a rendszerváltás idején tapasztalt igen magas termékenységi szint miatt a feltűnő visszaesés is legfeljebb az átlagos szülési ráta megközelítését jelentette (Janky 2005b). A regressziós modellben a munkaerő-piaci lehetőségek feltételezett közvetlen hatását nem tudtuk kimutatni. Ebből nem következik, hogy ilyen hatások ne érvényesülnének, csupán arról van szó, hogy az általunk használt változók nem alkalmasak a hipotetikus létező mechanizmus kimutatására.

A második részleges modell a társadalmi elkülönítés hatásának kimutatását célozza. A településen kívül élő roma nők körében 90 százalékkal magasabb a korai gyermekvállalás relatív esélye, mint a településeken belül élők között, még akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy a településen kívül lakóknak eleve kisebb eséllyel vannak nem roma szomszédaik (a lakás fekvésére vonatkozó változó együttthatója szignifikánsan különbözik egytől).

A harmadik, a hagyományokat vizsgáló modelltől az derül ki, hogy a megyében a korábbi évtizedekben megfigyelhető szülési szokások valószínűleg befolyásolják az utóbbi 15 év termékenységi mintáit. Ez a részleges modell kontrollál a nyelvi-nemzetiségi kötődésre, amely hatása szintén szignifikánsnak bizonyult. A beás kötődésűek körében jóval alacsonyabb a korai gyermekáldás valószínűsége (a változó együttthatója szignifikánsan különbözik 1-től). Ez utóbbi részleges modellnek az illeszkedése a legjobb a három közül.

¹³ Tehát az esélyhányados (korai szülés valószínűsége / [1 – korai szülés valószínűsége]) csökken kevesebb mint a felére.

3. A 18 évesnél fiatalabb korban történő szülés esélyét magyarázó logit-modellek becslése a 2003-as cigányvizsgálat mintája alapján (1990–2002 közötti szülések adatai)

The estimation of the logit-models explaining the chance of a childbearing under the age of eighteen on the basis of the sample of the Roma survey carried out in 2003 (births between 1990 and 2002)

A magyarázó változók leírása	4. modell	5. modell
	exp(β)	exp(β)
Konstans	0,291	2,183
A település lélekszámának logaritmus [†]	1,126	1,023
Van vasútállomás a településen (dichotóm) [‡]	0,418***	0,475**
Van gazdasági központ a településen (dichotóm) [‡]	1,379	1,655
Van általános iskola a településen (dichotóm) [§]	0,549	0,487
A legalább 15 éves foglalkoztatottak aránya (%) a településen (KSH) [@]	0,996	0,985
A munkával rendelkező 18–59 éves cigányok aránya (%) a településen	0,996	1,008
A környéken csak cigány családok laknak (dichotóm)	1,320	1,156
A lakás a településen kívül fekszik (dichotóm)	2,274**	1,891 [†]
A fogvasztási egységre jutó jövedelem a régió nem cigány lakosai mediánjövedelmének %-ában	0,998	1,000
A 18 éves kor előtt szülő cigány nők aránya (%) az 1970-es, 1980-as években a településen	0,988	0,983**
A 18 éves kor előtt szülő cigány nők aránya (%) az 1970-es, 1980-as években a megyében	1,022	1,012
Oláhigány kötődésű (dichotóm)	0,974	0,885
Beás kötődésű (dichotóm)	0,349**	0,361**
8 általánosnál magasabb végzettségű vagy most továbbtanuló (dichotóm)		0,095***
Legalább középfokú végzettségű 18–x évesek aránya (%) a településen (KSH) [§]		1,015
A 8 általánosnál magasabb végzettségű 18–59 éves cigányok aránya (%) a településen (minta)		0,970**
A 8 általánosnál magasabb végzettségű legalább 32 éves nők aránya (%) régiónként		0,967
Esetszám	534	534
A helyesen besorolt esetek aránya	72%	73%
Pszedó R-négyzet (Nagelkerke-féle)	7%	20%
-2log likelihood	605	555

*: $p < 0,1$, **: $p < 0,05$, ***: $p < 0,01$, †: 1990 és 2003 évek átlaga, ‡: 1990-ben, #: 1990-ben és 2003-ban, @: 2001-ben, §: 1990 és 2001 évek átlaga.

Az ismertetett négy hipotézisünk összes változóját tartalmazó negyedik modell (3. táblázat) magyarázóereje is viszonylag csekély, de már nem kirívóan alacsony. A három részletes modellből következőkhöz képest némileg változnak a levonható következtetések.

A legtöbb beépített változó hatása minimális, és ekkora mintaelemszám mellett bizonytalan is, hogy van-e egyáltalán az előrejelzettek megfelelő irányú hatásuk a korai gyermekvállalás esélyére. Az összevont modellben sem sikerült kimutatni a munkaerő-piaci kilátások és a családalapítás közötti közvetlen kapcsolatot. A közlekedési lehetőségek indikátorának hatása ebben a mo-

dellben is szignifikáns. Ez részben a szegregációs hipotézist erősíti, hasonlóképpen az, hogy a településeken kívül élő roma nők szignifikánsan gyakrabban szülnék felnőtt koruk előtt gyermekeket. Tehát az említett hatások a többi hipotézis változóival kontrollálva is szignifikánsak maradnak. A beás kötődésű fiatalok körében az összes többi változót figyelembe véve is az átlagnál lényegesen alacsonyabb a 18 éves kor előtti szülés esélye. Az oláh cigány kötődés szintén a korai szülés esélyét csökkentő tényező, bár ekkora mintaelemszám esetén ezt nem jelenthetjük ki nagy bizonyossággal. Mindkét eredmény meglepő annak fényében, hogy a leginkább asszimilálódott romungróktól várhattunk volna karakteresebb igazodást a többség termékenységi magatartásához.

Változás viszont a részleges modellekből nyert eredményekhez képest, hogy a település nagyság indikátorának befolyása nem szignifikáns. Meglepő az a különbség, hogy a teljes modell szerint a jelenleg a településen élő idősebb roma nők tinédzserként vállalt szüléseinek gyakorisága negatív kapcsolatban áll a rendszerváltás után felnőtté váló generáció körében tapasztalt arányokkal.

Az iskolázottsághoz kötődő változók érthető módon jelentősen javítják a modell illeszkedését – de ez a javulás a korábban kifejtett indokok miatt részben csalóka (5. modell, 3. táblázat). Az általános iskola után tovább tanulók körében a töredékére esik a tinédzserkori gyermekáldás esélye (lásd ehhez az F1 táblázatot is), és a közvetlen (roma) környezet iskolázottsági mintái is számítanak. (Mivel a környezet iskolázottsági mintáit ugyancsak formálják a gyermekvállalási szokások, így azok sem tekinthetők teljesen független változóknak.)

Az elemzésünkben használt változók segítségével nem tudtuk kimutatni a munkaerő-piaci perspektíváknak a gyermekvállalás időzítésére gyakorolt közvetlen hatását. Korlátozott mértékben sikerült prezentálni a szegregáció befolyását. A cigányságon belüli egyes nyelvi-nemzetiségi al csoportok többiekétől markánsan eltérő viselkedése (elsősorban a beás kötődésűek későbbi gyermekvállalása) a szubkultúrákban örökött attitűdök jelentőségére utal. A beások gyakorlatának tanúsága szerint ez nem csak azt jelentheti, hogy az egyes szubkultúrák valamilyen erővel kötődnek a korábbi generációk szokásaihoz, hanem hogy a szokások megváltoztatásának sebességében is kimutathatók a szubkulturális hagyományok hatásai. A beás kötődésűek között a korábbi generációkban jellemző korai gyermekvállalás a hasonló körülmények között élő többi cigány körében nem tapasztalható módon vált egyre ritkábbá a kilencvenes évekre.

Összegzés

Tanulmányunkban a cigány nők korai gyermekvállalását meghatározó tényezők vizsgálatára tettünk kísérletet. Elemeztük az iskolai és a munkaerő-piaci esélyek, továbbá a szegregáció hatását. Emellett megvizsgáltuk a termékenysé-

gi magatartás szubkulturális hagyományainak szerepét is. Az iskolai pályafutás és a gyermekvállalás kölcsönhatását szintén figyelembe vettük. Regressziós becsléseket végeztünk arra vonatkozóan, hogy az egyes változók milyen önálló hatással vannak a 18 éves kort megelőzően történő szülések esélyére. Az általunk alkalmazott modell becslési eredményei arra utalnak, hogy a munkaerőpiaci kilátások közvetlen szerepe csekély, és korlátozott a szegregáció hatása is. A sokkal perspektivikusabb településeken és régiókban élő cigány nők is többnyire hasonló gyakorisággal válnak igen fiatalon anyává, mint a reménytelen, gettósodó kistérségek elcigányosodó falvaiban élők. Bizonyos erős szubkulturális hatások viszont kimutathatók. A beások körében jóval alacsonyabb azok aránya, akik 18 éves koruk előtt szülnék gyermeket, és ez a különbség nem vezethető vissza az általunk számításba vett egyéb befolyásoló tényezőkhöz. Az eltérés iránya önmagában is meglepő, és még érdekesebb annak fényében, hogy a korábbi évtizedekben ilyen különbség nem volt megfigyelhető.

Az eredmények mindenképpen további vizsgálódásra sarkallják a kutatót. Az integráció kilátása, a szegregáció mértéke és a termékenységi magatartás közötti kapcsolatra vonatkozó feltevéseknek viszonylag kiforrott az elméleti megalapozottságuk, és a hazai cigányságra vonatkozó egyes esettanulmányok ugyanezt támasztják alá (pl. Durst 2001, 2006; Ladányi – Szelényi 2004). Az adatok nem mondanak ellent annak az interpretációnak, hogy a külvilágtól elzárt, gettósodó falvakban maradhat fenn, illetve terjedhet a korai gyermekvállalás. Szóba jöhet itt annak lehetősége, hogy túlságosan elnagyolt mértékeket választottunk a munkaerőpiaci helyzet és az egyéb körülmények leírására. Durst (2006) összehasonlító vizsgálatai olyan potenciális befolyásoló tényezőkre mutatnak rá, amelyeket mi nem mértünk, és egy részüket a rendelkezésünkre álló adatok segítségével nem is mérhetünk.

Az oksági elemzés egyik kiindulópontjául szolgált egyes cigánycsoportok között megfigyelhető, első látásra nehezen érthető különbségek talánya. Azt reméltük, hogy néhány alapvető változót alkalmazó regressziós elemzés kimutatja, hogy honnan ered a beások cigányoknak a többiekétől egyre inkább eltérő termékenységi magatartása. Nos, a regressziós modellekből nyert eredmények szerint is szembetűnő a beások eltérő viselkedése, miközben a legtöbb figyelembe vett egyéb tényező hatása minimális. Azaz nem jutottunk közelebb a rejtély megoldásához. A kutatás következő fázisának feladata, hogy megtaláljuk a kultúrájukban, történelmükben azokat a faktorokat, melyek a tizenéves anyák arányának zuhanásához vezettek körükben. Kézenfekvő hipotézis, hogy a beások többégy társadalmi környezete befogadóbb, jobban segíti a pozitív alkalmazkodást. A Dunántúlon valóban általában ritkább a cigányok korai gyermekvállalása, mint keleten, azonban a beások magatartása a velük egy lakóhelyen élő többi cigányétól is eltérő. Kutatásunk későbbi fázisában vizsgálni kívánjuk azt a hipotézist is, amely a beások késői letelepedésének és falvakba költözésének bizonyos hatásaira alapoz. Eszerint az életkörülmények

státusemelkedéssel járó radikális megváltozása arra ösztönözhetette a beásokat, hogy az új feltételekhez igazodó konvencióik kialakítása során erősebben támaszkodjanak az ott élő többségi társadalom kínálta kulturális mintákra, mint a saját falusi hagyományaikat már korábban (részben az akkori többségi mintákra támaszkodva) megteremtő cigánycsoportok.

IRODALOMJEGYZÉK

- Durst Judit (2001): Nekem ez az élet, a gyerekek. Gyermekvállalási szokások változása egy kislalusi cigány közösségben. *Századvég*, 3. sz. 71–92.
- Durst Judit (2006): *Kirekesztettség és gyermekvállalás*. PhD-értekezés, BCE, Budapest.
- Fleck Gábor – Virág Tünde (1999): *Egy beás közösség múltja és jelene*. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest.
- Havas Gábor – Kemény István – Kertesi Gábor (1998): A relatív cigány a klasszifikációs küzdőtéren. *Kritika*, március.
- Janky Béla (1999): A cigány nők helyzete. In Pongrácz Tiborné – Tóth István György (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 1999*. Munkaügyi Minisztérium – TÁRKI, Budapest, 217–238.
- Janky Béla (2004): A cigány családok jövedelmi helyzete. In Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi Riport 2004*, TÁRKI, Budapest, 400–413.
- Janky Béla (2005a): A gyermekvállalás időzítése a cigány nők körében. *Beszélő*, III/X, Január.
- Janky Béla (2005b): A cigány nők társadalmi helyzete és termékenysége. In Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné – Tóth István György (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2005*. SZCSEM – TÁRKI, Budapest.
- Kelly, M. P. F. (1998): Társadalmi és kulturális tőke a városi gettóban: következmények a bevándorlás gazdaság-szociológiájára. In Lengyel Gy. – Szántó Z. (szerk.): *Tőkefaják*. Aula, Budapest. Eredetileg megjelent: Towanda's Triumph: Social and Cultural Capital in the Transition to Adulthood in the Urban Ghetto. *International Journal of Urban and Regional Research* 18 (1994): 88–111.
- Kemény István (szerk.) (1976): *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásról*. MTA Szociológiai Kutató Intézet, Budapest.
- Kemény István (2004): A magyarországi cigány népesség demográfiája. *Demográfia*, 47. 3–4. sz. 335–346.
- Kemény István – Havas Gábor (1996): Cigánynak lenni. In Andorka R. – Kolosi T. – Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 1996*. TÁRKI, Budapest, 352–380.
- Kemény István – Janky Béla (2003a): A 2003. évi cigány felmérésről. – Népesedési, nyelvhasználati és nemzetiségi adatok. *Beszélő*, III/VIII, Október, 64–76.
- Kemény István – Janky Béla (2003b): A cigányok foglalkoztatottságáról és jövedelmi viszonyairól. *Esély*, 6. sz. 58–73.
- Kemény István – Janky Béla – Lengyel Gabriella (2004): *A magyarországi cigányság 1971–2003*. Gondolat, Budapest.
- Kertesi Gábor (1998): Az empirikus cigánykutatások lehetőségéről. *Replika*, 29.

- Kertesi Gábor (2005): *A társadalom peremén: Romák a munkaerőpiacon és az iskolában*. Osiris, Budapest.
- Központi Statisztikai Hivatal (2004a): *Statisztikai Évkönyv 2003*. KSH, Budapest.
- Központi Statisztikai Hivatal (2004b): *Demográfiai Évkönyv 2003*. KSH, Budapest.
- Ladányi János – Szelényi Iván (1997): Ki a cigány? *Kritika*, december.
- Ladányi János – Szelényi Iván (1998a): Az etnikai besorolás objektivitásáról. *Kritika*, március.
- Ladányi János – Szelényi Iván (1998b): Még egyszer az etnikai besorolás objektivitásáról. *Replika*, 30.
- Ladányi János – Szelényi Iván (2004): *A kirekesztettség változó formái*. Napvilág, Budapest.
- Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit (1994): *Serdülőkorban szült anyák társadalmi, demográfiai jellemzőinek longitudinális vizsgálata*. KSH NKI Kutatási jelentései 53. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Spéder Zsolt (2004): Gyermekvállalás és a párkapcsolatok alakulása. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi riport 2004*. TÁRKI, Budapest, 137–151.

Tárgyszavak:

Etnikum
Mintavételes kutatás
Termékenység

FÜGGELÉK

*Kétdimenziós eredmények**F1. táblázat*

A 18 éves koruknál fiatalabban szülő cigány nők aránya a dichotóm magyarázó változók különböző kategóriáiban

The proportion of the Roma women giving birth under the age of eighteen in the different categories of the dichotome explaining variables

Magyarázó változók	Nem/Nincs	Igen/Van
Van-e vasút	34%	26%
Van-e gazdasági központ	29%	28%
Van-e általános iskola	31%	28%
Környéken csak cigányok lagnak-e	27%	32%
A lakás a településen kívül fekszik-e	27%	42%
Oláh cigány kötődésű-e	28%	28%
Beás kötődésű-e	30%	14%
Továbbtanult-e	34%	4%

F2. táblázat

A 18 éves koruknál fiatalabban szülő cigány nők aránya a folytonos magyarázó változók értékei alapján képzett egyforma nagyságú csoportokban

The proportion of the Roma women giving birth under the age of eighteen in the groups of equal size formed on the basis of the values of the continuous explaining variables

Magyarázó változók	Alacsony Alsó harmad	Közepes Középső harmad	Magas Felső harmad
A foglalkoztatottság szintje a településen	30%	29%	26%
A munkával rendelkező cigányok aránya a településen	32%	27%	26%
Relatív jövedelemszint	33%	27%	24%
A fiatalon szülő cigány nők aránya a településen (1970–89)	26%	28%	30%
A fiatalon szülő cigány nők aránya a megyében (1970–89)	23%	29%	32%
A minimálisan szakmunkás végzettségű cigányok aránya a településen	37%	25%	22%
A minimálisan szakmunkás végzettségű 32–x éves cigány nők aránya a régióban	32%	20%	26%

**FACTORS DETERMINING THE ROMA WOMEN'S
EARLY CHILDBEARINGS***Abstract*

Nowadays the two-third parts of the young Roma women give birth to their first children before the age of twenty and three of ten among them are already mothers at the age of eighteen. Those who give the possibility of obtaining the secondary school-leaving certificate up because of the founding a family can lose the chance of having a stable job even for their whole lives. The author examines the role of the perspectives on the labour market, the segregation and some Roma communities' local traditions in the chance of early childbearing. He also deals with the role of education in this respect. According to his results there is no direct connection between the perspectives on the labour market and the timing of the childbearing. The impact of segregation on the young Roma women's behaviour can also be pointed out but only to a small extent. On the contrary, the impact of some sub-cultures is obvious: among women belonging to the Beas community, who mainly live in the south-western part of the country, the frequency of early childbearing (under the age of eighteen) has been well below the average of the whole Roma community for about fifteen years.

TÖBB A KÁRA, MINT A HASZNA: SZÜLETÉSSZABÁLYOZÁS A „GETTÓBAN”¹

DURST JUDIT

Bevezetés

Miközben a világ fejlett, nyugati része az előregedő társadalmak problémájával küszködik; míg Magyarországon, akárcsak a többi közép-kelet-európai „rendszerelváltó” államban hosszú évek óta az az egyik legnagyobb probléma, hogy az évi születések száma még a népesség egyszerű reprodukciójához sem elegendő, addig vannak olyan hátrányos helyzetű, „elcigányosodó” („gettósodó”) kistéleplések, ahol az országos – nem csak a teljes népességre, de a hazai roma népességre vonatkozó – tendenciával is ellenkező irányú folyamatot: az élveszületések számának növekedését (illetve újabban magas szinten: 6 körüli TFR-értéken való stabilizálódását) figyelhetjük meg a nyolcvanas évek közepe óta (vö. Kamarás 2003; Spéder 2003; Kemény – Janky – Lengyel 2004; valamint Gyenei 1998; Durst 2002).

Az európai és az egyesült államokbeli demográfiai vizsgálatok régóta arról számolnak be, hogy a társadalom legalsó osztályába tartozóknak mindig is több gyereke volt, mint a felsőbb osztályok tagjainak, és hogy ez a különböző osztályok egymástól eltérő születésszabályozási gyakorlatának a következménye (Stycos 1960). Még a szakirodalomban is a mai napig makacsul tartja magát az a közkeletű magyarázat, hogy a szegényeknek azért van – szándékuk ellenére – sok gyereke, mert nem hatékony a fogamzásgátlásuk (Rainwater 1960). De még ezen okfejtés szószólói is hangsúlyozzák, hogy a születésszabályozási gyakorlatot csupán „közvetítő változónak” szabad tekinteni a termékenységi magatartás magyarázata során (vö. Andorka 1987), hiszen ahogy maga Rainwater is fogalmaz: „a hatékony fogamzásgátlás hiányának az (amerikai – a szerk.) munkásosztály legalsó rétegében nem csupán a nemtörődömség vagy a hiányzó ismeretek az oka... (az ódzkodás a fogamzásgátló szerek használatától

¹ A tanulmány alapjául szolgáló kutatást 2000-ben kezdtük, a Szelényi Iván vezette „Szegénység, etnicitás és gender az átalakuló társadalmakban” c. nemzetközi összehasonlító vizsgálat keretében. Gondolataim formálódásában nagyon sokat köszönhetek Szelényi Ivánnak, Kemény Istvánnak és Spéder Zsoltnek.

– a szerk.) sokkal inkább be van ágyazódva ezeknek az embereknek a sajátos világnézetébe, életmódjába” (Rainwater 1960. 26.).

Bár az idézett szerző vizsgálatai óta rengeteget gazdagodott demográfiai tudásunk, még mindig nincs kielégítő válaszuk arra az alapproblémára, hogy miért korlátozzák sikeresebben termékenységüket az egyik társadalmi osztály tagjai, mint a másiké?

Ebben a dolgozatban e kérdés megválaszolásához próbálunk adalékokat szolgáltatni egy Láposnak nevezett, észak-magyarországi, „gettósodó” aprófaluban végzett esettanulmány alapján.²

Magyarzatok a magas termékenységre

A demográfiai vizsgálatokban a magas termékenységet magyarázó hipotézisek, némi leegyszerűsítéssel, két nagy csoportba sorolhatók.

Az egyik a reprodukciós viselkedésben az „aktív cselekvés” mozzanatát hangsúlyozza, alapul véve a mikro gazdaságtan modellszerű alanyát: az univerzálisan racionálisan cselekvő, a költségeket és a hasznokat mérlegelő, az utóbbi maximalizáló egyént. Az ide sorolható értelmezések közös elemeként azt hangsúlyozzák, hogy a gyerek érték a szülők számára. Röviden: a sok gyermek vállalása a házaspárok racionális döntésének az eredménye, amennyiben (túlnyomórészt gazdasági, illetve egyéb „lélektani”) hasznukat nagyobbnak ítélik meg, mint a felnevelésükből eredő (anyagi, illetve időbeli ráfordítással járó) költségeket (pl. Caldwell 1982). A hazai szakirodalomból itt Gyenei Márta „stratégiai gyerek” hipotézise említendő (Gyenei 1998), amely tulajdonképpen úgy tekinthető, mint a „gyerek haszná”-t valló gazdasági interpretációnak a jóléti segélyező államokra érvényes legújabb kori változata. Lényegi mondanója, hogy a szegények a gyerekek után járó szociálpolitikai juttatások elnyerése végett vállalkoznak újabban szülésre.

A magas termékenységet magyarázó megközelítések másik nagy csoportja a reprodukciós magatartásban inkább a „passzív döntéshozatal”-t látja (Liebenstein 1981). Értelmezésük szerint a tradícióhoz, a közösség kulturális normáihoz, a pronatalista, nagycsaládot pártoló értékrendhez, illetve a szoká-

²Lápost feleslegesen keresné az olvasó a térképen. A település, akárcsak lakói, akik olykor a legszemélyesebb információkat is megosztották a szerzővel, mind kitalált néven szerepelnek a dolgozatban. Egyrészt azért, mert az érintettek maguk így kérték („ugye, megígéred, hogy nem írsz rólunk semmit az újságban ...), másrészt mert mondanivalónk szempontjából semmi jelentősége nincs a valódi neveeknek.

Láposon 2000 májusától, egy éven át, kisebb-nagyobb megszakításokkal végeztünk te-repmunkát a résztvevő megfigyelés módszerével. A szerző azóta is vissza-visszajár a faluba – a láposiakkal való kapcsolatunknak immár, bár nagy kihagyásokkal, de több éves története van. Kutatásunkat a Ford Alapítvány, majd később az Open Society Institute (OSI) ösztöndíja támogatta.

sokhoz való ragaszkodás az, ami meggátolja az embereket abban, hogy „racionálisan” cselekedve – azaz annyi gyereket vállalva, amennyit „tisztességesen” el tudnak tartani –, korlátozzák termékenységüket (ld. pl. M. Livi-Bacci 1977). Coale tömören így fogalmazza ezt meg: „akkor alakul ki nagy valószínűség szerint túlnépesedés, amikor a kultúrájuk által vezetett emberek nem hajlandók elfogadni, hogy a termékenység „tudatos kalkuláción alapuló egyéni választás” [calculus of conscious choice] eredménye lehet (Coale 1973. 55.).

Ebbe a típusba tartoznak azok a hipotézisek, amelyek az érintett társadalmi csoportok fatalizmusával, illetve a „szegénység kultúrájával” (Lewis 1968) vagy akár az alsó társadalmi rétegek „irracionális” magatartásával (Pongráczné – S. Molnár 1991) vélik megmagyarázni a szegények magas gyerekszámát. De ide sorolhatjuk azokat a magyarázatkiegészítőket is, amelyek a véletlennek, valamint a fogamzásgátlás sikertelenségének szerepét hangsúlyozzák a szegények magas termékenysége okaként (Rainwater 1960).

A láposi cigányközösségben végzett mikrodemográfiai vizsgálatunk tapasztalatai azonban – más történeti-antropológiai munkákkal összhangban (vö. pl. Schneider – Sneider 1995, vagy Kertzer 1995) – azt mutatják, hogy a mindkét típushoz tartozó idézett hipotézisek túlzottan leegyszerűsítőek. Mi magunk ehelyett sokkal inkább gyümölcscsőznek tartjuk azt a fajta „holisztikus” megközelítést, amelyet az ún. „antropológia demográfia” (vö. Fricke 1997; Kertzer 1995; Bledsoe – Hill 1998 stb.) vagy korábban a „termékenység politikai-gazdasági”, illetve „kulturális-történeti elméletének” nevezett irányzat (elsősorban Greenhalgh 1995) munkái képviselnek. Eszerint egy közösség reprodukciós magatartása rendkívül komplex, kontextustól függő társadalmi cselekvés, amelyre nem csupán biológiai, illetve strukturális tényezők hatnak, hanem a vizsgált csoport történelme, családi és közösségi szocializációja, az időben, illetve a strukturális változások során maguk is módosuló társadalmi intézmények (többek között a család, a rokonság vagy a házasság intézménye, a párkapcsolatok jellemzői), valamint a – társadalmi változások nyomán ugyancsak változó – szubkultúra egyes elemei is. Magunk is ezt próbáltuk illusztrálni egy korábbi írásunkban, három mikrodemográfiai esettanulmány példáján (Durst 2006).

Ehelyütt azonban egy „mélyszegénységben” élő csoport: a láposi cigány nők által követett reprodukciós gyakorlat magyarázatának csupán egyetlen mozzanatát, a termékenység szempontjából „közvetítő változóként” funkcionáló születésszabályozás praxisát mutatjuk be – azt próbálván magyarázni, hogy az alacsony társadalmi státus, a társadalmi „kirekesztettség” milyen mechanizmusokon keresztül kényszeríti e réteg tagjait sok gyermek vállalására.

Írásunkkal amellet érvelünk, hogy ha meg akarjuk érteni a sok gyermeket vállaló szegények indítékait, akkor nem a gyerekszülésre, hanem az annak elkerülésére vonatkozó motivációikat kell vizsgálnunk. (Ez a fajta megközelítés, a fentebb idézett két fő magyarázatscsoport alternatívájaként szórványosan fellel-

hető a szakirodalomban: vö. Bourdieu, idézi Andorka 1987; vagy Hogan, idézi Wilson 1998).

Tulajdonképpen ilyen típusú magyarázatkísérlettel álltak elő Schneiderék is egy olaszországi kisvárosban folytatott, a termékenységi átmenet meghatározó tényezőit kutató történeti-demográfiai vizsgálatukban. Eredményeik – aktuális szempontunkból releváns elemei – azt mutatták, hogy az adott helyi társadalom különböző osztályai eltérő időzítéssel fogtak bele a születésszabályozásba: a modernizáció, az iparosodás beköszöntekor csak a gazdag dzsentrik osztálya kezdte el korlátozni gyermekszámát, míg a legnépesebb réteget alkotó szegény napszámosok éppenhogy gyermekszámuk növelésével reagáltak a gazdasági változásokra. A szegények termékenységi gyakorlatának okait – állítják Schneiderék – sokkal inkább a kisváros társadalmának egyenlőtlen osztályviszonyaiban, a napszámosok hatalomból való kirekesztettségében, a felfelé irányuló mobilitás akadályáiban találhatjuk meg. Bár volt kapcsolatuk a születésszabályozás természetes módszereit alkalmazó iparosok rétegével, mégsem vették át az ő stratégiájukat. Ahogyan egyikük plasztikusan fogalmazott: „Az én helyzetemben minek, nevetséges lenne ezzel (a coitus interruptussal – a szerk.) fáradni...” (Schneider – Schneider 1995. 126.).

Mielőtt azonban rátérnénk a szegény láposi romák születésszabályozási stratégiáinak tárgyalására, ha röviden is, feltétlenül be kell mutatnunk azt a társadalmi kontextust, amely meghatározza mindennapjaikat, valamint szubkultúrájuknak azokat az elemeit, amelyek maguk is e társadalmi kontextus változásához adaptálódva formálódtak (formálódnak), és amelyeknek komoly demográfiai következményei is vannak.

A helyi társadalom – a politikai-gazdasági változások tükrében

Míg a zömében magyarok lakta környező települések népessége folyamatosan fogy, addig a ma már 90 százalékban romák lakta, közel 700 lelket számláló Láposé évek óta gyarapszik (ld. függelék 1. tábla). Miközben az előbbieket vezetőinek azon fáj a feje, hogy ez év szeptemberétől be kell zárniuk a helyi nyolcosztályos általános iskoláikat, mert nincs elég gyerek azok gazdaságos fenntartásához, addig a láposi polgármester azt tervezteti, hogy a falu kétosztályos elemijét nyolcosztályosra kellene bővíteni – hiszen már régóta a láposi cigányok adják a környék legnagyobb körzeti iskolája tanulóinak 40 százalékát.

Lápos a külső szemlélő számára virágzó falunak tűnhet: a növekvő népesség „lakhatásának” biztosítására egymás után tűnnek elő a semmiből – az állami támogatással épülő – új „szocpolházak”. Tavaly tizenegy lakás készült el, idén további tizenkettőt adnak át. Az eddigi két cigány telep is megmaradt: az egyik, a nyolcvanas évek elején épült „CS-lakások” sora, még viszonylag tűrhető állapotban van, zsúfoltságát is enyhítette valamelyest, hogy sokan a fiatalok

közül át tudtak költözni a most elkészült „szocpolházak” alkotta új cigánysorra. A régi telep viszont, amelyet már a hetvenes évek közegészségügyi vizsgálatai is lebontásra ítélték, csótányaival és patkányaival még mindig szilárdan tartja magát.³

Ez – a lakosság számát tekintve – „virágzó” falu azonban már hosszú évek óta a pusztaság túlélésére játszik, legalábbis ami az itt élő cigányok zömét illeti. A rendszerváltozást követő gazdasági-társadalmi átalakulás egyik legfőbb következményeként az itteni romák – akik a többi alacsony képzettségű magyarországi cigány társaikhoz hasonlóan szinte mind a környék (azóta bezárásra ítéltetett) bányáiban, állami építőipari vállalatoknál vagy a postánál dolgoztak – elvesztették munkájukat.⁴ A mai fiatalok pedig már csak hallomásból, szüleik elmondásából ismerik a formális munkaerőpiac világát – közülük még soha senkinek nem volt állandó munkaviszonya.

Az 1970-es évekbeli – a magyarországi cigányok egészére vonatkozó – szinte „teljes foglalkoztatástól” (vö. Kemény – Janky – Lengyel 2004) a láposiak a nyolcvanas évek közepére-végére eljutottak a „teljes munkanélküliség” állapotához. (A helyi lakosság alacsony társadalmi státusának jellemzőit mutatja a függelék 2. táblázata.)⁵

Ez a nők esetében még nem lenne tragédia, hiszen az itteni roma lányok szocializációjának egyik lényeges eleme szerint „a nősemély arra van ítélve, hogy férjhez menjen meg nevelje a gyerekeit.” Vagy másképpen megfogalmazva: „... főzzön, takarítson, tiszta legyen ... ezt várja az ember az asszonytól ... hogy kikerítse a családnak az ennivalót ... hogy tudjon mindent” (vö. Horváth 2000).

A férfiaknál azonban már jelentős presztízsveszteséget okoz a tartós munkanélküliség. Ennek következményeként a hagyományos, azaz a kenyérkereső szerepnek, a családfenntartás feladatának már régóta nem tudnak megfelelni.

³ A polgármester, miután a régi lakók zömét átköltöztette az új házakba, szerette volna eltűnni a semmilyen higiéniai feltételt nem teljesítő putrikát. Mire azonban a kiköltözések másnapján felért a gépekkal a telepre, az már új lakókkal népesült be. A régiiek ötvenezer forintokért adták el a fiataloknak húsz négyzetméternél nem nagyobb viskóikat. A kisgyerekes fiatal családoknak így módon sikerült megszabadulni a szüleik lakásában már elviselhetlenné váló túlzásfoltosságtól... A polgármester végül dolga végezetlenül távozott a régi telepről: „én segíteni jöttem, csak nem dózeroltatom el a házat a fejük fölül!?”

⁴ Az 1989-es rendszerváltás nyomán bekövetkező, elsősorban a munkaerőpiac teljes átalakításán keresztül ható strukturális változásoknak a romák helyzetére gyakorolt hatásával már számtalan kitűnő tanulmány, könyv foglalkozott. (Hogy csak néhányat említsünk: Ferge 2002; Ladányi – Szelényi 2004; Kemény – Janky – Lengyel 2004; Kertesi, 2005; Neményi – Szalai 2005). Ezen írások szerzői mind egyöntetűen állítják, hogy a rendszerváltás legnagyobb vesztesei a romák voltak.

⁵ E jellemzők alapján az itt élő szegregált cigányok a társadalomnak abba a rétegébe tartoznak, amelyet Szelényi Ivánék, átvéve az elsősorban az amerikai nagyvárosi gettók afroamerikai lakosságára alkalmazott terminológiát, „társadalom alatti osztálynak” neveznek. (vö. Ladányi – Szelényi 2004).

Ahogy egyikük felesége mondta: „most már nem úgy van, mint régen ... már a nők viselik a nadrágot ... ők tartják el a családot ... a férfiak nem dolgoznak, otthon fekszenek, aztán még ők parancsolgassanak?!” Ebben a helyzetben, mely sem a szűkebb közösségükben megszerezhető presztízsüknek, sem önbecsülésüknek nem használ, macsóságuk bizonyításának egyik legkézenfekvőbb, szinte kizárólagos eszköze a sikeres „házasélet”: a terhes feleség, illetve az – egészséges – újszülött. Ezzel lehet büszkélkedni a kortárscsoport előtt, amelynek egy ilyen homogén kapcsolathálóval rendelkező, a magasabb státusú rétegekkel a társadalmi interakciót, gyenge kötéseket (Granovetter 1991) teljesen nélkülöző közösségben óriási a hatása a társadalmi – így a demográfiai – cselekvésre. „Alig házasodtunk össze, 16 éves voltam, Zsolti már azon idegeskedett, mér’ nincs még gyerekünk. A haverjainak már mind volt, azok dicsekedtek is a gyerekekkel a kocsmában...”

A láposi cigányok e munkanélküli seregén már az – ebben a (fejlettségi mutatóit tekintve az ország egyik legelmaradottabb vidékének számító) térségben csodaszámra menő – gazdasági fellendülés sem tudna sokat segíteni. Az itt élő roma fiatalok közül mostanában (megint csak) nem sok akad, akinek sikerül legalább a nyolc általánost elvégeznie. (A láposi romák iskolai végzettségének változását mutatja az elmúlt 40 évre visszamenőleg a Függelék 3. táblázata).

A szülők a saját előmenetelükkel kapcsolatos rossz tapasztalatukat a gyerekeik iskoláztatására is kiterjesztik. Egyikőjük, a tizenöt éve munkanélküli, 45 éves Mazsola ezt így fogalmazta meg: „Hiába van nyolc osztályom, mire mentem vele?! A nagyobbik fiamnak is megvan a nyolc, fel is vették Miskolcra szakközépbe, de nem tudtam elengedni. Miből? ... Meg aztán, az egész környéken nincs semmi munkahely. Ez országos probléma. De ha akad is valami, akkor sem a cigányt veszik fel...” Így aztán nem csoda, ha Mazsola (25 évesen ötgyerekes) lánya ekképp indokolja, miért maradt ki az iskolából a hatodik elvégzése után: „Minek tanútam vón’?! Nem mindegy, hogy hat vagy nyolc osztályod van?!... Úgyse lett vón’ belőlem semmi. A legtöbb cigány nem megy semminek. Nem olyanok, mint a magyarok, hogy kiiskoláztatik magukat.”

Ez a „cigányból úgysem lesz semmi” hozzáállás – melyet a megélt, illetve az ismerősöktől hallott tapasztalatok alakítottak ki a láposiakban – a továbbtanulás egyik gátló tényezője. Nagyon erős elszántság kell ahhoz, hogy valaki, a helyi cigány közösség véleményével dacolva, elengedje gyermekét a 25 kilométerre levő (sajnálatosan nem túl magas színvonalú) szakiskolába – az egyedüli olyan középfokú oktatási intézménybe, amely a szegény láposi cigányok számára, ha nagy lemondások árán is, de elérhető.

Bellák példája minden magyarázatnál plasztikusabban érzékelteti a „gettólakó” láposi roma gyerekek továbbtanulása útjában álló akadályokat. Bella, az anya, sok szempontból „újítónak” számít a helyi cigányok között. Ő volt az első, aki 16 éves fejjel kezdett szülni, barátnői meg követték a példáját. Három évvel ezelőtt a faluban elsőként ő próbálta ki az akkor még itt teljesen ismeret-

lennek számító Depo Vera injekciót, a fogamzásgátlásnak azt a modern eszközt, amely a láposi cigány asszonyok egy részének azóta is sikeresen megoldja a születésszabályozással kapcsolatos korábbi problémáit. És ő az egyike az elsőknek a telepi cigányok közül, aki most megkísérli kitaníttatni öt lánya közt a legnagyobbikat, a 15 éves Szandit.

A nehézségek azzal kezdődtek, hogy meg kellett győzni Szandi barátnőjének, Szabinak a szüleit, hogy ők is engedjék el lányukat a városi iskolába – a láposi romák ugyanis soha nem mozdulnak ki falujukból egymagukban. Mindenhova csak csoportostul mennek: kor- és sorstársaik társasága biztonságot nyújt nekik az ellenséges gázsó „nagyvilággal” szemben.

Már a meggyőzés sem bizonyult könnyű feladatnak: „alig akarták elengedni Szabit ... tudod, hogy van, azér’ csak féltik a gyerekeket a bajtól, a betegségtől ... nehogy narkózzanak ... mégiscsak kiengeded a faluból a nagyvilágba őket ... Én vittem bele Szabi szüleit (a továbbtanulásba – a szerk.), én nyitottam fel a szemüket ... még az anyják is lebeszélték (a nagyszülők – a szerk.), úgysem lesz belőle semmi.”

A nehézségek másik típusa – főként – anyagi eredetű. Bár a lányok már fél éve járnak a szakiskolába, és szüleik elmondása szerint „illeszkednek, szépen tanulnak”, azért e röpké néhány hónap alatt is akadt olyan nehéz időszak, amikor ki kellett maradniuk az iskolából. Mert hogy Szabi családjának nem volt pénze. És ha a Szabi nem megy, akkor nem megy Szandi sem. („Szintiszta olyanok, mint a testvér. Ők együtt esznek, még egymás bugyiját is elhordanák” – mondják róluk szüleik). „Ha nincsen pénzünk, akkor én nem is engedem, maradjanak itthon inkább ... 7000 forint az ebéd egy hónapra, 1500 forint a bérlet a koleszig; csipszre, kólára 1000 forintot kapnak, hogy ne nézzék a másikat, zsebpénz háromezer ... négyszer jönnek haza egy hónapban, számold csak ki, összesen 23 ezer forint egy hónapra ... egyikünk szociális segélye mindig oda megy, Szabira” – magyarázza a kimaradás okát Szabi anyja.

A nehézségek harmadik típusa a helyi cigány közösség rosszallása, a tőlük eredő visszahúzó erő. „Miránk is úgy izélnek a cigányok ... minket annyira nevetnek itten” – mondja Szabi meg Szandi anyja – „olyanokat beszélnek, hogy: Majd mi lesz belőlük?! Nagy tanárnő?! Nagy narkós meg kurva, az lesz!... Irigyek, de nagyon!” Mindez csak azt mutatja, hogy a láposi nincstelen romák egyenlőségen alapuló társadalma nem tűri, ha valaki kiválik közülük – ha bármiben is különbözik tőlük.

E „közösségi presszió” ellenében kellene oly nagyra lennie a többségi társadalom felől érkező elismerésnek, „jutalmazásnak”, hogy az motiválni tudja a kiemelkedni vágyó szülők sokszor hősies küzdelmét a gyerekért. „Mindig mondom Szabinak: Anya meg apa bízik benned, te is vigyázzál magadra, nem Láposon vagy ... annyit imádkozok, hogy a Jóisten ne hagyja őket elveszni ... így harcolunk a gyerekér’ annyira ... majd más is meg fogja tudni, min megyünk keresztül ... De ők (a helyi cigányok – a szerk.) ezt nem fogják végigcsi-

nálni ... én abból a csöpp családból elteszem a tízezret Szabinak, másik tízet meg cipőre, hogy ne nevéssék az iskolában, hogy megint lukas a bakancsa ... De ők? Ahogy jön, úgy jön ... csak cigaretta legyen meg enni legyen ... Az iskolában mondták, hogy Szabiék szépen illeszkednek, meg tanulnak ... Aszt engem meg olyan büszkeség töltött el ... Akkor azt gondoltam: Istenkém, nem veszem én el a lehetőséget a gyerektől, hogy tanuljon, ismerje meg a világot.”

Szabi és Szandi szüleinek mentalitása azonban inkább csak a helyi roma társadalom egy szűk, 4–5 családból álló rétegére jellemző. A többiekre – akiket a dolgozat további részében „szegregált” cigányoknak nevezünk (jelezve, hogy a többségi társadalomról gyakorlatilag leszakadva, „gettójukba” zárva élnek), sokkal inkább egyfajta jelenre orientált habitus, vagy ahogyan Szabi anyja fogalmazta: az „ahogy jön, úgy jön” mentalitás jellemző.

A jelenre orientált habitus

A munkanélküliek gettója az elmúlt évek során fokozatosan kialakította a maga társadalomszervezetét, túlélési mechanizmusait. Többek között „szíves-ségbankját”: a kiterjedt nagycsaládban élő romáknál a rokoni kapcsolataik nyújtotta erős kötések hálóját;⁶ valamint „hitelintézetét”: a „kamatos pénz” formájában.

A láposi gettólakó cigányok túlélési stratégiáinak egyik fő szervező elve a jelenre orientált habitus (vö. Stewart 2003): a „csak a mát éljük túl, holnap meg úgyis lesz valahogy” mentalitása. Lényege a mindennapi betevő előteremtése, a nyomor elviselhetővé tétele – az önbecsülés maradványának megőrzése mellett.

E jelenre orientált habitusnak a fényében válik például érthetővé, hogy miért terjedhetett el Láposon – de a környék legtöbbször, cigányok lakta településén is – a „kamatos pénz” intézménye.⁷ Ugyanez magyarázza azt a fajta, errefelé általánosnak tekinthető viselkedést, amit jól érzékeltetnek az egyik láposi cigányasszony szavai: „Mit hazudjak, megmondom az őszintét ... Betegek lettek a gyerekek, kamatos pénzt kellett fölvennem ... senki nem adott kölcsön, én meg nem fogok ott a tanácson kéregetni ... Mit bánom én, majd visszafizetem, ha

⁶ Ez nem csak a nyomor túlélését segíti, de közvetve – a gyermeknevelés költségeinek csökkentésén keresztül – a magas gyerekszámot „ösztönző” tényező. Hiszen a nagycsalád óvó-védő hálójában élő láposi cigány asszony könnyebben vállalja hatodik-hetedik gyermekét, mint a nukleáris családban élő társa, mert tudja, hogy számíthat rokonai segítségére. Gyerekei sokszor az anyjához járnak étkezni, a nagymama vigyáz rájuk, ha neki dolga van: gombászni vagy somozni megy; a testvérei hoznak tüzelőt az erdőből, ha a férjének alkalmi munkája akad, vagy éppen börtönben van.

⁷ A jelentős, általában 50 százalékos „uzsorakamatra” történő pénzkölcsönzés működési elveinek leírását ld. Durst 2005.

megkapom a családit ... csak a gyerekek legyenek jobban, csak legyen nekik mit enni, ne legyenek itt étlen-szomjan”.⁸

Ennek a jelenre orientált habitusnak – amely a társadalmi változások nyomán maga is átalakuló láposi roma szubkultúra egyik új elemének tekinthető⁹ – jelentős következményei vannak (egyebek mellett például a fogamzásgátlási szokásokon keresztül is) a gettőlakók demográfiai magatartására nézve.

Ennek a megismerése hozzájárul annak megértéséhez, miért van az, hogy majd minden esetben, amikor a roma férfi hazatér a börtönből, a felesége – többek között hűsége bizonyításaképp – szül neki egy gyereket.¹⁰

A 38 éves Erinek néhány hónapja lett meg a babája, a család kilencedik gyermekeként: „tudod, hogy van az, megjött az uram a börtönből, hát aztán nagy volt a szerelem, hogy mondjam másképp...”

De – részben – ez a habitus magyarázza azt is, miért örülnek annyira a férfiak, ha feleségük terhes. Láposon a cigányok szemében a gyerekek közül is talán legnagyobb értéke a csecsemőknek van. (Ugyanezt találták az amerikai nagyvárosi gettóban is a kutatók (vö. Anderson 2000; Kelly 1998). A szinte kivétel nélkül gyönyörű (vagy ahogy ők mondják: „jóképű”), nagy barna szemű újszülötteket az asszonyok oly büszkén tologatják a falu főutcáján, hogy még a velük máskülönben szóba nem elegyedő parasztok sem tudják megállni, hogy egy-két dicsérő szót ne ejtsenek a kicsikről. A gyakorlatilag semmiféle tőkével, presztízsnövelő eszközzel nem rendelkező cigányoknak a csecsemő, a saját utód jelenti (a nagyon szűkös) örömforrást; az önbecsülés, a romák egyenrangú közösségén belül a megkülönböztetés lehetőségét (vö. Kelly 1998).

Hiba lenne azonban azt a benyomást kelteni, hogy ez a fajta habitus „általános” jellemzi a láposi romákat. A gettó társadalma ugyanis közel sem tekinthető homogénnek. A falubeli cigányoknak (pontosabban a – vélt – származásuk alapján cigánynak nevezetteknek) életmódjuk, aspirációik alapján legalább három csoportja különíthető el.¹¹ E három csoport különbözik gyermekvállalási szokásait illetően is.

⁸ Azt persze a legtöbben már megtapasztalták, hogy a kamatos pénz csapdájából nemigen van kiút. Az adósságok halmozódásával a kamatok egyre nőnek, s a családi pótlék meg a szociális segély elégtelen az évek alatt már többszáz ezer forintnál is nagyobbra rúgó adósság törlesztésére.

⁹ A láposi öreg cigányok így fogalmazzák meg az általuk is érzékelt mentalitásváltozást: „a szív rí bennem, fiam... ezek a fiatalok itt mind igen elkanászodtak... nem hallgatnak már az öregre... most csak úgy van: ahogy esik, úgy puffan... régen ez nem így volt”.

¹⁰ Ugyanez a jelenség megfigyelhető más cigány közösségeknél is, például a gömbaljai romáknál. Horváth Kata szóbeli közlése alapján.

¹¹ A helyi kategorizációs rendszerek működéséről – arról, hogy kit, milyen kritériumok alapján tekintenek cigánynak – egy korábbi dolgozatunkban már részletesen beszámoltunk (Durst 2006).

Az asszimilálódott cigányok

Az első csoportba a többségi társadalomba integrálódni vágyó, megnevezésünk szerint „asszimilálódott cigányok” tartoznak, akik mindennapi praxisát – így termékenységési stratégiáit is – legerősebben a felemelkedés, a mobilitás vágya vezérli.¹² Egyes képviselőik már a hetvenes évek közepén elhagyták az elcigányosodás jeleit mutató Lápost. 1973–1976 között legalább öt roma család költözött el, követve a számára referenciacsoportként szolgáló „parasztokat”.¹³ Céletterületeik az ország gazdaságilag jobban prosperáló vidékei voltak – de legfontosabbnak azt tartották, hogy távol kerüljenek a szülőfalutól, hogy még csak véletlen se akadjon senki, aki új szomszédai közül ismerhetné származásukat. Ezek a ma ötvenes, hatvanas éveikben járó roma asszonyok, akik számára bányász férjük rendszeres és így előre kalkulálható fizetése tette lehetővé a nyomorból való kitörést, már a hetvenes években éltek a születésszabályozás – hol modern, hol hagyományos – eszközeivel, hiszen csak családméretük, gyermekszámuk korlátozása mellett tartották elképzelhetőnek a társadalmi felemelkedést. Néhányan közülük – többnyire takarítónőként – a formális munkaerőpiacra is meg tudták vetni a lábukat, ahol együtt dolgoztak a nem romákkal. A közös munkahely szolgált olyan szocializációs térként, ahol kialakulhattak a társadalmi ranglétra magasabb fokán álló rétegekhez hidat teremtő „gyenge kötések” (Ganovetter 1991), heterogén kapcsolathálók, beszűrődhetek a többségi társadalom normái, és mindez hatással volt demográfiai magatartásukra is.

A helyi – velük egykorú – parasztokhoz hasonlóan, viszonylag korán: 18–19 évesen házasodtak meg, házasságaikban általában a férfiszenioritás elve érvényesült (a férfiak rendre 4–5 évvel idősebbek voltak feleségüknél). Első gyermeküket többnyire 19–20 évesen születték meg. Maximum három–négy gyereket vállaltak, e cél érdekében korlátozták a születéseket: ki úgy, hogy a „férjem ügyes volt, vigyázott, bíztam benne...”, ki pedig modern eszközökkel élt: „már akkor szedtem az Ovidont (fogamzágátló tabletta – a szerk.), amikor arról még itt a faluban senki nem is hallott. Nekem a pesti rokonom, meg a munkatársak mondták, hogy szedjem, mert jó lesz...”.

¹² A láposihoz hasonló „kiemelkedett”, asszimilálódni vágyó roma réteget megtaláljuk a környező településeken is. Van, ahol „parasztcigányoknak” vagy „nem igazi cigányoknak” nevezi őket a falu, másutt pedig „fehércigányoknak” (Néhány kutató egyszerűen „stratégiaváltóknak” hívja őket, vö. Fleck – Virág 1998). E csoportok közös tulajdonsága a paraszti életforma felé való törekvés, a társadalmi mobilitás vágya, és ennek megfelelően a családméretnek a modern születésszabályozás módszereivel elérendő korlátozása (vö. Durst 2006).

¹³ Ugyanezt találták Fleckék Gilvánfán (vö. Fleck – Virág 1998).

A mobilitásban reménykedők

A legutóbbi néhány évben egy új, szűkebb réteg látszik kiválni a láposi cigányok közül: P. és testvérei, az uzsorások csapata. Azok, akik úgy gondolják, hogy ha más nem, majd ők segítenek magukon.

Bár „hivatalosan“ P.-ék, a „kamatozók“ is szegénynek számítanak, így rászorultsági alapon jogosultak a gyerekek után járó összes szociális juttatásra, mentalitásukban azonban élesen elkülönülnek a szegény, teleti cigányoktól. Leginkább abban, hogy – a tisztességtelen eszközökkel szerzett – tőke birtokában már látnak maguk számára is lehetőséget a mobilitásra. A teleti cigányokkal ellentétben P.-ék társadalmi cselekedeteit a hosszú távra tervezés irányítja.

Az előre gondolkodás leginkább gyerekeik taníttatásának szándékában mutatkozik meg. Vegyük például „fő emberük“, P. szűkebb családját. Az ő terveiben – feltehetően az uzsorával szerzett kisebb vagyon tisztára mosásának szándékával – egy szerényebb méretű kereskedelmi vállalkozás létrehozása szerepel, családi keretek között. Ennek üzemeltetéséhez szüksége van két legidősebb gyermekére: fiára, KisP.-re és lányára, A.-ra. Úgy véli, KisP.-nek elegendő a nyolc általános elvégzése, ennyit is leginkább csak azért, mert ez a feltétele ma Magyarországon az autódvezetői jogosítvány megszerzésének. KisP. lesz ugyanis a családi vállalkozás sofőrje. Ezt a célt követve a fiú továbbtanulásának nincs semmi hozzáadott értéke („minek a’, hova jut vele, itt egy cigánynak sincs állása, hiába van meg a nyolc osztálya...“); ráadásul P., akárcsak a láposi romák többsége, jobban szereti, ha fia nem hagyja el a szülői házat („a cigányok ilyenek: innen sehova se mehet a gyerek, legyen mindig szem előtt ... meszszebbre nem is mehetnek még az anyjukkal se...“).

Lányát ugyanakkor, kellőképp kiokosítva, elengedte az egyik közelebbi kisváros szakiskolájába – az ő kereskedelmi végzettsége kell majd ahhoz, hogy megfelelő szakértelemmel lehessen üzemeltetni a családi vállalkozást.

Ilyen, a jövőre gondoló, ezért a gyerekek taníttatását is magában foglaló stratégiával a kamatozók – meg a fentebb bemutatott Szandi és Szabi – családján kívül a láposi cigányok körében nem lehet találkozni. Ennek a gondolkodásmódnak viszont jelentős következményei vannak képviselőik reprodukciós döntéseire is: az e családokba tartozó nők alkalmazzák a legelszántabban a fogamzásgátlást, öt gyereknél többet nem vállalnak, közülük kerülnek ki a „notórius művi vetélők“. (Többükre is jellemző, hogy eddig már öt abortuszuk volt.)

A szegregált cigányok

A „kiemelkedett“, asszimilálódott romáktól, meg az „uzsorásoktól“ teljesen eltérő reprodukciós mintát követ az általunk „szegregált cigányoknak“ nevezett,

többnyire telepi körülmények között élő nők csoportja.¹⁴ Ők az előbbieknél hamarabb (mostanság zömmel 16–17 éves korukban) kezdenek szülni;¹⁵ jóval több gyereket vállalnak (függelék, 4. táblázat); körükben jóval magasabb a sokgyerekesek aránya (függelék, 5. táblázat).

Ez a – nem csak az asszimilálódottaktól, de a magyar társadalom többségétől, sőt még a magyarországi romák átlagától (vö. Kemény 2004) is eltérő – reprodukciós magatartás jól tükröződik a láposi szegregált cigányok csoportjának minden viszonylatban magasnak tekinthető, 6 körüli termékenységi arányszámában is (függelék, 6. táblázat).

A láposi romák termékenysége azonban nem volt mindig ilyen magas, inkább a ciklikus mozgás jellemezte: a hatvanas évek viszonylag magas szintről induló befejezett termékenysége (a mai nagymamák generációja átlagosan 7 gyereknek adott életet) a hetvenes évek folyamán, a nyolcvanas évek elején számottevően csökkent (a mai középkorúak esetében átlagban 4–5 gyerekre), hogy aztán a nyolcvanas évek közepétől-végétől újra növekedésnek induljon, illetve az új évezred elejére magas szinten stabilizálódjon. Ez az elmúlt 40 évre jellemző ciklikus tendencia tükröződik a láposi roma élveszületések számában is (függelék, I. ábra).

*

A továbbiakban csak a szegregált cigányok csoportjának születésszabályozási stratégiáival foglalkozunk, hiszen ma már ők alkotják a falu helyi társadalmának többségét, ők teszik ki az ottani szülőképes korban lévő nők közel 90 százalékát; ráadásul nekik köszönhető, hogy az elmúlt több mint másfél évtizedben nőtt az élveszületések száma Láposon.

A születésszabályozás stratégiái

Láposi tapasztalataink alapján vélhetőleg közelebb kerülünk az alacsony iskolázottságú, szegény, kirekesztett rétegek termékenységi magatartásának megértéséhez, ha a szokványostól eltérő módon tesszük fel a kérdést. Nem arra keressük a választ, hogy miért szülnék a többségi társadalomra jellemző átlagnál jóval több gyereket az e csoportba tartozó nők, hanem arra, hogy mi érdekük fűződne ahhoz, hogy a természettel, a biológiai történésekkel szembemen-

¹⁴ Szegregációjuk nem csupán lakóhelyi elkülönülésként értelmezhető, hanem társadalmi interakcióikat tekintve is „saját gettójukba zártak”, amennyiben egyetlen más réteggel, sem a helyi parasztokkal, sem pedig az asszimilálódott cigányokkal nincs szinte semmiféle kapcsolatuk.

¹⁵ A tinédzserkori terhesség jelenségéről részletesebben ld. Durst 2002.

ve korlátozzák családméretüket (vö. Hogan, idézi Wilson 1998, és Bourdieu, idézi Andorka 1987).

A biológiai adottságok ugyanis – kevés kivétellel – az irányba hatnak, hogy egy házasságban élő nőnek akár egy tucat gyereke is legyen (vö. a huteritták, a – tudomány által is ismeretes – legmagasabb termékenyséű vallási csoport adataival, ahol is a házas nők átlagosan 12 gyereket szülnék életük folyamán Henry 1961). A történeti demográfiai vizsgálatok, valamint a „természeti“ népekkel vagy a harmadik világ társadalmáival foglalkozó kutatások azonban azt mutatták, hogy ilyen magas termékenység egyetlen más közösségnél sem figyelhető meg: a nők ugyanis, valamely érdekből kifolyólag, szinte mindenütt beavatkoznak a természet menetébe, és korlátozzák biológiai termékenységüket.

E kutatások nyomán a tudományban ma már teljes konszenzus van a tekintetben, hogy a reprodukció nem tekinthető biológiai adottságnak, hanem azt a cselekvő egyén társadalmi konstrukciójaként, egyéb céloknak alárendelt stratégiájaként érdemes vizsgálni.¹⁶

Bledsoe gambiai nők körében folytatott etnográfiai vizsgálatai pedig arra vetettek fényt, hogy még a pronatalista értékrendű, nagy családméretet pártoló társadalmakban is élnek a nők a fogamzásgátlás eszközeivel – igaz, a fejlett, nyugati világbeli társaikkal teljesen ellentétes céllal használják azokat. Míg ugyanis Nyugat-Európában vagy az Egyesült Államokban a nők általában a gyermekszám korlátozására törekcsenek, addig Gambiában éppen ellenkezőleg: a szülések megfelelő időzítésén keresztül a gyermekszám növelésének érdekében lesznék aktív alakítói termékenység történetüknek (Bledsoe – Hill 1998). Ebben az afrikai társadalomban ugyanis egy nőnek annál magasabb a státusa a családján belül, minél több egészséges, felnőtt kort megérő gyereket tud szülni férjének. Ezért a helyi közösségi norma szerint a szüléseket megfelelően, 2–2,5 éves szünetekkel kell ütemezni (sokszor a férj háta mögött szedve a gyógyszer), hogy az anya szervezetének legyen ideje regenerálódni, és így minél több egészséges gyermeknek adhasson életet.

Ezek a kutatási eredmények – ismételten – ráirányítják a figyelmünket arra, hogy ha megértjük a vizsgált csoport tagjainak születésszabályozási gyakorlatát, akkor közelebb jutunk a reprodukciós stratégiáik mögött rejlő motívumok megfejtéséhez is.

A láposi roma nőket mind a körükben szinte univerzálisnak tekinthető korán kötött, egy életen át tartó házasság, mind pedig a – férjeik által diktált – szexuális szokásaik arra predesztinálják, hogy sok gyerekük legyen.

¹⁶ Még azok az ún. természeti vagy „primitív“ népek is használták a születésszabályozás valamilyen eszközét, amelyek nem is ismerték, ismerhették a fogamzásgátlás modern módszereit, mint azt például az afrikai !Kung asszonyok csecsemőgyilkossági gyakorlata mutatja (Howell 1979).

Láposon még a – például az iszlám vallás által is előírt, kulturális norma-ként értelmezhető 40 napos gyermekágyi absztinencia vagy annak a modern, profán nyugati világbeli megfelelője, a házasesetnek a szülés után kötelező hathetes „szüneteltetése” sincs érvényben. Ahogyan az egyik többgyerekes roma asszony megfogalmazta sok társa egybehangzó véleményét: „...hat hét? Miről beszélsz? Jó, ha az egy-két hetet betartják ... (mármint a férfiak – a szerk.). Ha nincs kedved, akkor nem hagynak békét, piszkálnak, mi van, mással foglalkozol, más van?! Ez nem csak nálunk van így, tudom, mert meg szoktuk beszélni ezeket a dolgokat a barátnőkkel...”.

A láposi roma asszonyoknak tehát az a „sorsuk”, hogy sok gyerekük legyen, miközben többségük nem akarna 3–5-nél többet. (Igaz, a férfiak több utódot tartanak ideálisnak, mint feleségeik, de a kívánatos gyermekszám szerintük is 5–6 körüli.) Miért nem korlátozzák hát ideáljaiknak megfelelően szüléseik számát? Hiszen ez – akárcsak sok más alacsony iskolázottságú réteg esetében, ahol a házaspár erről nem egyeztetnek (vö. Rainwater 1960 vagy Bledsoe – Hill 1998) – Láposon is az asszony dolga lenne. („...a férfi dolga, hogy pénzt keressen, a nő dolga meg, hogy az urát kielégítse... nem gondolod, hogy majd hatvannál kiszállok?! ... az ember nem foglalkozik ilyenekkel, az asszony dolga védekezni...” – mondta a harmincéves V. egy beszélgetésünk alkalmával). A válasz – ami egyben a dolgozat egyik fő tézise – abban rejlik, hogy a láposi alacsony iskolázottságú, a társadalmi mobilitásban reménykedni nem tudó roma nők számára a születésszabályozás nem éri meg a vele járó nehézségeket. Mikrogazdasági megfogalmazásban: megítélésük szerint a fogamzásgátlás költsége magas, haszna viszont minimális.

Ami a költségeket illeti, először is sokba kerül, különösen relatíve drága, ha azt nézzük, hogy a legtöbb család esetében még a mindennapi betevőre sem telik a hónap vége felé („elkezdtem én szedni a gyógyszert, csak nem volt rá pénz, abbahagytam, rögtön meg is estem...”).

A költség nagyon erős meghatározó tényezője a szegény romák fogamzásgátlási döntéseinek. A Depo Vera nevű injekció például azért lett körükben olyannyira népszerű, mert ez a legolcsóbb a rendelkezésükre álló lehetőségek közül. Három hónapra való adagja ezer forintba kerül, amit még a legszegényebbek is ki tudnak valahogy gazdálkodni. A szűkös költségvetési keretek mellett már nem szempont számukra az sem, amit pedig egyre többet lehet hallani, hogy mennyi káros mellékhatása van az injekciónak. „Megmondta nekem az orvos (Miskolcon, a kórházban – a szerk.), hogy nem ajánlja, fiatal vagyok még hozzá, majd harminc fölött... a géneket öregíti, vagy mi, ráncos lesz az arcod, szőrös leszél tőle ... én megmondtam ezt itt a faluban a lányoknak, de nem hallgatik rá...”; panaszkodott múltkor Rita, aki 24 évesen 6 gyerekes anya, már nem tervezett többet szülni, de újabban megint nő a hasa.

Maga a körzeti nőgyógyász is tisztában van a mellékhatásokkal: „magyar-nak nem is ajánlom, mert nem egyenletesen oszlik el benne a hormon, de a

cigánynak ez a legjobb megoldás. Nehogy félreértse, nincs nekem semmi bajom velük ... csak annyi, hogy az ő szokásaikhoz ez jobban illik, mint bármilyen más. A tablettát, azt nem szedik rendszeresen, ha nincs pénz, kihagyják.”¹⁷

A roma nők számára a fogamzásgátlás költségét talán még az anyagi vonzatánál is jobban növelik a használatával járó – általuk többnyire csak hallomásból ismert vagy leginkább elképzelt – egészségügyi kockázatok, mellékhatások. Rengeteg nőtől hallottuk azt a kijelentést, hogy „nem kell gyógyszer, nem akarok meghalni“, vagy hogy: „rákot, akármit el lehet tőle kapni“.

De nem csak a nők, férjeik sem bíznak a fogamzásgátlás modern eszközeiben: „Az asszony? Semmit nem szedett. Hogy baja legyen?! Még el is rákosodhat tőle!... Lehet itt gondolkodni, hagyományosan is vigyázni ... nem is engedném a gyógyszert, úgyis beteges szegény...”

A fogamzásgátlás „költségét“ növeli az is, hogy ezeknek az alacsony iskolázottságú, gettóba zárt, az információkat leginkább csak egymástól, maximum a védőnőtől beszerző nőknek a számára a születésszabályozás modern eszközei közül néhány még ismeretlen, egyikőjük sem próbálta ki azokat, ők pedig félnek minden ismeretlentől. Egyikőjük így fogalmazta ezt meg: „...volt valami ingyenes akció, hogy megcsinálják, ne legyen több gyerekem ... Az önkormányzat megvette volna ingyen a hurkot (a cigányok erre felé így hívják a spirált – a szerk.) ... de innen a faluból senki nem ment, én meg magam féltem ... ismeretlen a számunkra ... Szerintem, ha valaki elkezdene, a többi menne utána úgy, mint most ez az injekció ... A Bella elkezdte, egymástól meghallották a nők, hogy ez jó, most mindenkinek ez van...”

A fogamzásgátlás költsége tehát magas, de mi a hozadéka, ami felülmúlná vagy legalábbis ellensúlyozná ezeket a terheket? Ott, ahol a nők számára a családi élet szféráján kívül eső lehetőségek annyira szűkek, mint a láposi cigányok esetében, a haszon legfeljebb annyi, hogy kevesebb éhes szájat kell betömni. Sok láposi asszonynak azonban már ez sem szempont. „Ahol van hatnak enni, ott jut a hetediknek is“ – mondogatják.

A nincstelen romák jóléti aspirációi már olyannyira alacsonyok, hogy a rendelkezésükre álló minimális létfenntartási javakkal is beérik¹⁸ (részben azért, mert erre szocializálódtak): „mink is igen szegényesen éltünk otthon, én úgy mondom esztet, hogy a cigány a kevéshez szokott“, vagy mert élettapasztalataik azt mondatják velük, hogy a „cigányból úgyse lesz semmi, a legtöbb cigány

¹⁷ Ez persze nem csak „cigány sajátosság”: Kamarás Ferenc egy legutóbbi vizsgálatában azt találta, hogy a magyarországi „párok többsége korszerű fogamzásgátló eszközt használ, de megfélekedzik a rendszerességről” (vö. Kamarás 2006. 170.).

¹⁸ „Ha lenne egy ötösöm a lottón? Vennék egy jó házacskát, amibe el tudnám helyezni az összes gyereket. (Most nyolcan laknak egy 4x4 méteres viskóban – D.J.) Bebútoroznám, nekem nem kéne flanc. A gyerekeket felöltöztetném ... Vennék két disznót, csirkéket az udvarba ...Vennék vagy tíz köbméter fát, televennem az udvart fával ... Ha leszállna a Jóistenke ... csak ezt kérném, mert csak ez a hija...”

nem megy semminek, nem olyanok, mint a magyarok, hogy kiiskoláztatik magukat“, és akik maguk is nagycsaládban nőttek fel, ehhez szoktak, és maguk számára sem látnak más értéket, mint a gyerekeiket, nincs igazán tétje annak, hogy megállnak-e a többségük által ideálisnak gondolt 4–5 gyereknél vagy nem. „Ha ötnak jutott, jut a hatodiknak is“ – mondja J., a telepen élő 9 gyerekes roma asszony – „nem venném el, semmi pénzér‘ se, ha besikerülne még ... ha már a Jóistenke megadta, legyen is meg ... ha már megvan, olyan öröm, boldogság...”

A születésszabályozás viszonylagos érdektelensége mellett annak epizód-szerű sikertelensége is belejátszik a láposi romák magas termékenységébe. Ennek a sikertelenségnek több oka is van. Egyrészt, mint az eddigiekből kiderült, nincs akkora tétje a fogamzásgátlásnak, hogy megérmé a vele járó anyagi és fizikai megpróbáltatás. Másrészt: a láposi romák mélyszegénységben élnek, költségvetésükből általában csak a legszűkebb létfenntartásra szolgáló javak megvásárlása futja – a fogamzásgátló szereket pedig, mint láttuk, manapság nem tartják „létfontosságúnak“.

Harmadrészt: a már korábbiakban bemutatott, ebben az élethelyzetben teljesen racionális jelenre orientált habitus sem segíti elő a születésszabályozás eszközeinek következetes használatát. Legyen akár gombaszéken vagy bármilyen egyéb pénzkereseti lehetőség, az asszonyok hajnalban elindulnak begyűjtő útjukra, és csak valamikor késő délután érnek haza. Ilyenkor hetekig nincs ideje senkinek, hogy bevonatozzon a tizenöt kilométerre levő körzeti nőgyógyászati rendelőbe, felírtni az orvossal a gyógyszert vagy beadatni az injekciót. Ez a néhány hét kiesés pedig elég arra, hogy valaki „megessen“.

A jelenre orientált – a mindennapi betevő előteremtésének mindenekfelett való kényszere szülte – habitus az oka (részben) annak is, hogy még a születésszabályozás olyan természetes módjai sem működnek itt, mint például a csecsemő (legalább fél évig tartó) kizárólagos szoptatása.¹⁹ A láposi romáknak közel 60 százaléka nem szoptatja két hónapnál tovább az újszülöttet (aki viszont mégis, az általában csak két-három éves korában választja el a kicsit).

A szoptatás 1–2 hónapig tartó gyakorlásának kialakulásában, több tényező mellett, komoly szerepe van az asszonyok elfoglaltságának – annak, hogy a romák közösségén belül még a gyermekágyi időszak alatt is az asszony feladata a „főzni való kikerítése“.²⁰ A cigányasszonyok itt nem engedhetik meg maguk-

¹⁹ Persze, azt a láposiak is tudják – többnyire egymás tapasztalatából – hogy ez sem a legbiztosabb módja a védekezésnek – ennek ellenére több népcsoport a hosszú szoptatást a születésszabályozás egyik természetes eszközeként használja (vö. Bledsoe 1998).

²⁰ A szoptatást sokszor, akaratuk ellenére, azért kénytelenek abbahagyni, mert vagy nincs elég anyatejük (ami a szegényekre jellemző hiányos táplálkozás mellett nem olyan meglepő...), vagy mert, mint az nagyon gyakori ebben a közösségben, a kicsi kórházba kerül – többnyire súlyos emésztési problémákkal, ami több esetben is annak köszönhető, hogy néhány hónaposan már rendszeresen „falusi tejet“ – értsd: a falubéli parasztoktól vásárolt, frissen fejt tehéntetejet) iszik, mert attól jobban hízik...

nak, ami a náluk jobb helyzetben lévő rétegekben egy asszonynak általában kijár, hogy a születendő baba egészségének érdekében, betartva a védőnő jó szándékú tanácsát, pihenjenek a szülés előtt, illetve után. Láposon gyakori látvány, hogy az ötven kilót is alig nyomó várandós anyák, nagy hassal, még a kórházba menet előtti nap is, nagy rőzse fát cipelve a hátukon jönnek le a hegyoldalból. Ugyanez a helyzet szülés után: már a néhány hetes újszülöttek mellől is elszóltítja őket a munka. Gombaszezon alatt például alig találni otthon a faluban olyan nőt, aki a szoptatás miatt ne ment volna a többiekkel az erdőre. Ilyenkor a család nagyobb gyerekei vigyáznak a csecsemőkre – sokszor az iskolából is kénytelenek e feladatuk miatt kimaradni –, tápszert adva a babáknak. Ehhez ugyanis nem kell az anya jelenléte, ezzel a nagyobb gyerek is el tudja látni a kicsit, ráadásul szegénységi alapon járó ártámogatás van rajta, így nem is kerül olyan sokba.

Végül, de nem utolsósorban: a láposi cigányok körében elterjedt az a gyakorlat is közrejátszik a születésszabályozás esetenkénti sikertelenségeiben, hogy a nő kizárólagos felelőssége a védekezés. A nemzetközi kutatások eredményei ugyanis bizonyítják, hogy azok a párok sikeresebbek a fogamzásgátlásban, akik ezt közös döntésre, odafigyelésre, kooperációra alapozzák (Bledsoe – Hill 1998).

A születésszabályozás networkjei Láposon

Akárcsak a legtöbb társadalmi cselekvéssel kapcsolatban, a fogamzásgátlási stratégiák esetében is megfigyelhető, milyen óriási hatása van az érintettek networkjeinek, társas kapcsolatainak Láposon. Úgy tűnik, nemcsak a gyermekvállalási döntésekre, hanem a születésszabályozás módjának megválasztására is igaz az a kijelentés, amit a vizsgálatban szereplő egyik palócai roma tett arra válaszolva, hogy – demográfiai szempontból – miért viselkednek a láposiaktól olyannyira eltérően a hasonlóan szegény, kirekesztett, néhány kilométerre lakó palócai cigányok: „Ki tudja? Minden faluban más a szokás, nem?!“

Ami általánosan fogalmazva úgy szól, hogy Láposon és Palócán az emberek társadalmi cselekedeteit egymástól különböző networkök, illetve az általuk közvetített eltérő társadalmi normák befolyásolják.²¹ A részben saját közösségük szoros kontrollja alatt, ugyanakkor a más rétegekkel való kapcsolatokból kirekesztetten élő aprófalvak lakóinak magatartására ezeknek a szűk lakókörnyezetben realizálódó társas kapcsolatoknak nagyon erős a hatása.

²¹ A Lápossal szomszédos – a dolgozatban szintén fantázia néven szereplő – Palócán 2004 telén végeztünk, alapvetően interjú technikán alapuló, teljes körű háztartásfelvételt, az ottani népesség termékenységtörténetének rekonstruálása céljából. (A palócai romák reprodukciós magatartásáról részletesebben ld. Durst 2006.)

A különböző lakókörnyezet, az egymástól eltérő hatásokat közvetítő networkök befolyásának tudható be például az, hogy miért népszerű valamely fogamzásgátlási módszer az egyik faluban és miért nem az a másikban. Konkrétan: hogy a láposi szegregált cigány nők miért az injekcióra esküsznek, míg palócai társaik fogószterpártiak (1. táblázat).

1. A cigány nők megoszlása (%) a fogamzásgátlás módja szerint, 2004
The distribution of the gypsy women (%) by the means of contraception, 2004

Módszer	Láposi szegregált cigányok	Palócai cigányok
Természetes módszer	1,7	6,0
Mechanikus módszer (óvszer stb.)	3,4	13,1
Tabletta	15,5	48,8
Injekció	17,2	8,3
Spirál	n.a.	23,8
„...nem lehet több gyermek” ¹	32,8	-
Nem védekezik	29,3	-

Forrás: Saját adatfelvétel.

¹ A termékenységi adatlap lekérdezése közben kiderült, a láposi romák szótárában a „megcsináltak úgy, hogy már nem lehet több gyermek” kifejezés, ami sterilizálásnak vélhető (vö. Durst 2005), sokszor azonosíthatatlan jelentésű. Nagy ritkán a spirált jelenti, amit ők csak „huroknak” neveznek, és leginkább végleges megoldásnak hisznek; azt gondolják róla: „elfordították a méhem, vagy mi, úgy megcsináltak, hogy ne lehessen több gyerek nekem”. Többnyire azonban műtéti beavatkozást (sterilizálást) vagy olyan betegséget értenek rajta, aminek következtében, úgy tapasztalják, már nem fognak teherbe esni. Ezt a félreértést utólag már nem lehetett korrigálni, azaz nem lehetett leválasztani ebből a csoportból azt a néhány asszonyt, aki ténylegesen spirált használ. Palócán ellenben nem merült fel a „megcsináltak úgy” kategória.

Láposon a fogamzásgátlási ismeretek az egymástól való társadalmi tanulás útján terjednek.²² Ebben a folyamatban – akárcsak a fiatalkori szülések meg a házasságkötések időzítése esetében – legnagyobb szerepe a falubéli kortárs

²² A média, azon belül is a televízió mint a társadalmi tanulás közvetítő csatornájának a hatása a láposiak demográfiai magatartására – köztük fogamzásgátlási szokásaira – elhanyagolható. Sokkal inkább saját maguk, valamint szűkebb környezetük tapasztalatai alapján ítélnék meg egy-egy, számukra még újnak számító módszert. Más területeken ugyanakkor a televízió – mint az egyetlen olyan tömegtájékoztatási médium, amit a szegény, sokszor olvasni is nehezen tudó láposiak használnak – komoly befolyást gyakorol gondolkodásmódjukra, többek között identitásuk alakulására. Csak egy példa ez utóbbira: a terepmunka harmadik évében tiltakozott először az egyik láposi roma, aki addig mindig cigánynak nevezte magát, hogy „nekem má’ ne mondjad azt, hogy cigány, mer’ hallottam a tévéből, hogy romát kell mondani. Vagy újmagyart...”

(illetve sorstárs) csoport hatásának van. Elég egy-két rossz tapasztalat, és az itt élők nagy része felhagy a gyógyszer szedésével. A legutóbbi ilyen eset az volt, mikor futótűzként elterjedt a hír, hogy D., aki negyven évesen tableta mellett lett terhes és aki még várandóssága ötödik hónapjában is szedte a gyógyszert, mert nem vette észre terhességét, beteg gyereket szült. Másnap már tapasztalható volt a következmény: „szedtem Ovidont, de abba hagytam ... minek, hogy a gyereket megbolondítsa?” – mondták többen is. Ennek fényében nem csoda, hogy néhány éve sokan – különösen a fiatalabbak – áttértek az injekcióra.

A védőnő hozta a faluba az új ismereteket, ő beszélt az új lehetőségről, de ennek fogadtatása az attól függött, hogy képes volt-e a romák közül valakit meggyőzni a fogamzásgátlás ezen egyszerű és olcsó módjáról. Talált a cigány asszonyok között egy „újítót”. Emlékezzünk arra, amit egyik láposi roma nő mondott a spirál ismeretlenségéről meg arról, hogy szerinte ha valaki elkezdene kipróbálni a hurkot, a többi menne utána ... „úgy, mint most ez az injekció ... Bella elkezdte, egymástól meghallották a nők, hogy ez jó, most mindenkinek ez van....”²³

Végezetül érdemes néhány szót ejteni a művi vetélésről mint a születésszabályozás „utólagos eszközéről” is.

Láposon is érvényesül az az országos tendencia, hogy érdemlegesen csökken az abortuszok száma (Kamarás 2006). Csakhogy míg a magyarországi művi vetélések számának visszaesését a kutatók a „felelősségteljesebb és korszerűbb fogamzásgátlási gyakorlattal” magyarázzák (vö. uo. 164.), ugyanez Láposon egészen más okokra vezethető vissza.

A falubéli szegregált cigányok között a legtöbb terhesség-megszakítása az 1951–69 között született generációnak volt (2. táblázat).

²³ A történet folytatása nem kevésbé tanulságos: amikor Bellának mindenféle kellemetlensége lett a Depo Vera szedése során (vérszegénység stb.) és átmenetileg abba kellett azt hagynia, akkor többen is hirtelen leálltak az injekcióval. Bella azonban hamarosan újra teherbe esett, úgyhogy azok, akik semiképpen nem akartak már gyereket, gyorsan vissza is tértek rá. Bella most ötödik gyereke után újra lelkes injekciópárti.

2. A 100 nőre jutó élveszületések és abortuszok száma a láposi „szegregált” roma nők körében, az anya életkora szerint, 2004
Live births and abortions per 100 females among the segregated gypsy women living in Lapos, by the age of the mothers, 2004

Az anya születési éve	Az élveszületések száma	Az abortuszok száma	Esetszám
–1950	760	10	10
1951–1959	521	114	14
1960–1969	608	135	23
1970–1979	364	57	22
1980–	214	14	22

Forrás: Saját adatfelvétel.

Ez az a kohorsz, amelynek idősebb tagjai még a rendszerváltás előtti években voltak termékeny éveik csúcán. Még szinte mindőjük férjének volt akkoriban állandó munkaviszonya. Ez volt az a generáció, amelyik számára felvilant a mobilitás reménye – még ha a társadalom legalsó rétegeként is, de a megkapaszkodás, sőt a felemelkedés lehetősége. Ezt realizálandó, érdemesnek látták korlátozni családméretüket. Bár már éltek a fogamzásgátlás modern eszközeivel – többnyire tablettát szedtek –, ám mivel még nem voltak elég járatosak ezek használatában, többször becsúszott egy-egy nem kívánt terhesség, amit azonnal meg is szakítottak. Érdekes azonban, hogy még az ebben a nemzedékben mutatkozó viszonylag magas abortuszszám is erős polarizációt takar: a csoport egyik felének nem volt soha művi vetélése, másik felének viszont több is. Ez utóbbiak tipikus képviselőjének tekinthetők azok a nők, akik 18 évesen kezdték meg és 24 évesen már le is zárták termékenységtörténetüket: 5 gyerekük és ugyanannyi abortuszuk volt. Az utóbbi években, a mai fiatal generáció esetében azonban már sokkal kevesebb művi vetélést lehet regisztrálni. Ez, ellentétben a magyar gyakorlattal, elsősorban nem a hatékonyabb születésszabályozásra, hanem sokkal inkább a láposi romák megváltozott társadalmi-gazdasági helyzetére vezethető vissza: a tartós munkanélküliségre, a nagyfokú szegénységre és a mindennek következtében kialakuló jelenre orientált habitusra.²⁴ Ez a magyarázat arra, hogy még ha szándékukban is áll a cigány nőknek a

²⁴ Persze a művi vetélések visszaszorításába itt is szerepet játszik a modern – főleg: az ocsó! – fogamzásgátlók használatának elterjedése. Ezt támasztják alá az egyik „notórius abortáló” cigányasszonynak, Bobónak a szavai: „négy abortuszom volt, már untam nagyon, minden három hónapban menni kellett ... Azt mondták az uramnak, csombékot tesznek a bigyójára ... legalább most már van ez az injekció ... igen fáj tőle a fejem, de néha annyira, hogy majd megbolondulok. Meg hízik is tőle, de nekem má’ mindegy ... ha nem lenne, én is szültem volna még vagy hatot...”.

születésszabályozás vagy annak utólagos formája, az abortusz, akkor sem jutnak el annak realizálásig. Az alábbi két példa tipikusnak tekinthető Láposon.

F. tavaly, 39 évesen szülte meg tizenegyedik gyermekét – vétve a nagymaszabály ellen, a falu cigányainak rosszállását is kiváltva. Ő maga így beszélt erről: „Úgy ötöt-hatot akartunk vón’ ... A hatodik után el akartak kötni ... Tudod, megcsinálnak úgy, hogy ne legyen több gyereked ... elferdítik a méhedet, vagy mi ... Ingyen megcsinálták vón’, az ember is beleegyezett ... csak nem jutottam el a kórházig ... valami mindig közbejött ... vagy pénz nem volt vonatra, vagy nem tudtam kire hagyni a gyerekeket...“.

M. esete az F.-énél is gyakoribb Láposon. A maga is beteges M.-nek a polgármester „rendkívüli“ segílyt adott, hogy elvetesse nem tervezett, az orvosok szerint rossz egészségi kilátásokkal születendő, sokadik gyerekét. M. hosszas vonakodás után be is ment a kórházba, ahonnan aztán a műtét előtt „hazaszökött“, arra hivatkozva, hogy az orvosnak szánt pénznek sokkal jobb helye van otthon: „... vettem vóna el azt a csöpp pénzt a gyerekek szájától!“²⁵

A mobilitásban nem reménykedő, szegregált cigányok fiatalabb generációja számára manapság már nincs akkora tétje, haszna a gyermekszám korlátozásának, hogy ellensúlyozná az abortusz egészségügyi kockázatát. Legtöbben magától a terhességmegszakítás gondolatától is idegenkednek: „egyét elvettem, de azt is igen megbántam ... Olyan, mintha megöltem volna...“ – mondta hetedik gyermeke megszületése után a 26 éves Z.

A fiatalabb generációhoz tartozó férfiak – macsóságuk megszegyenítését látva az abortuszban – általában szintén a terhességmegszakítás ellen vannak. Ahogy több nő is megfogalmazta: „azt hiszik, nem tőlük van a gyerek, azér’ akarod elvéteni, aszt azér’ nem engedik...“ Maguk a férfiak ezt persze nem mondják ki, inkább úgy ideologizálják meg abortuszellenességüket, hogy nem lehet a sors akarata ellen véteni: „Agyon is ütném az asszonyt, ha elvetné ... Ha már a Jóisten megadta, legyen is meg ... az a jó, ha minél többen vagyunk...“

Végül, de nem utolsósorban, a láposi romák mai, fiatalabb generációjának abortuszellenességében a (folyamatosan átalakuló, finanszírozási nehézségekkel, állandó létszámiánnyal küzdő) egészségügy dolgozóival szemben tanúsított bizalmatlanságuknak is szerepe van: „Nem venném el én semmi pénzér’, ha becsúszna még egy gyerek ... a kaparás? Attól még el is lehet kapni betegséget, nem is lehet hinni még az orvosoknak se ... azok nem foglalkoznak semmivel se ... mit bánnák azok, hogy valaki él-e, hal-e ... múltkor láttam a tévében, hogy agyműtétet elcseréltek...“.

²⁵ A történet vége: M. is, és az újszülött is egészségesen jött ki fél év múlva a szökés színhelyéről. A polgármester úgy kommentálta a történetet, hogy „ilyen rafináltak ezek a cigányok: a gyerek is meglesz, a pénz is megmaradt...“. Azóta nem ad több segílyt abortuszra.

Következtetések

Láposi mikrodemográfiai vizsgálatunkból származtatott egyik fő tézisünk az, hogy közelebb juthatunk az alacsony társadalmi státusú, alacsony iskolai végzettségű, a társadalomból kirekesztődve élők gyermekvállalási szokásainak megértéséhez, ha esetükben a szokásostól eltérő irányból közelítünk a jelenséghez, és úgy tesszük fel a kérdést, hogy vajon miért lenne érdeke a mobilitásban egyáltalán nem reménykedő, a hatalomból kirekesztett embereknek a természetes biológiai történésekkel szembemenve élni a születésszabályozás eszközével. Ez ugyanis költségekkel jár – mind egészségügyi kockázatait, mind a vele járó kötöttségeket, mind pedig anyagi vonzatát tekintve.

Foglaljuk röviden össze az elmondottakat! Láposon a gazdasági struktúrának a rendszerváltás nyomán bekövetkező átalakulása a cigányokat elsősorban foglalkoztató munkahelyek megszűnésével járt. Az alacsony képzettségű romák ehhez a változáshoz nem tudtak alkalmazkodni, ráadásul a munkáltatók által gyakran tanúsított etnikai diszkrimináció is sújtotta őket (Kertesi 2005). Ezáltal a tartós munkanélküliség általánossá vált körükben. Hozzájárult ehhez az országos településpolitika nem szándékolt következményeként kialakuló települési, újabban pedig a kistérségi szegregáció (vö. Virág 2003) erősödése. Mindez belejátszott abba, hogy a falu szegény roma lakosságának a hetvenes-nyolcvanas évek elejei szinthez képest nőtt a termékenysége. A jelzett társadalmi változásokat tapasztalva ugyanis a láposi cigányok – szocializációjuknak, illetve a rendelkezésükre álló, a társadalmi-gazdasági változások nyomán szintén módosuló „kulturális repertoárjuknak” (Hannerz 2004): családszervezetüknek, értékeiknek és csoportnormáiknak megfelelően arra a következtetésre jutottak, hogy többé nem érdemes gyermekszámukat korlátozni.

Felvetődik a kérdés, hogy vajon a láposi szegregált romák itt leírt reprodukciós magatartása jellemző-e a környék többi, ugyancsak „elcigányosodó” kistélepülésének cigány lakosságára is? Másképpen fogalmazva: vajon ez a fajta gyermekvállalási stratégia tekinthető-e a „gettólét” egyik sajátosságának?

A ma már 95 százalékban romák lakta szomszédos Palóca példája azt mutatja, hogy még a „gettófalvak” cigány népességének reprodukciós stratégiái sem mondhatóak homogénnek: ezen a településen, minden egyes kohorsz esetében, számottevően kisebb a nők gyerekszáma, mint Láposon. Palócán a cigány asszonyok (jellemzően) az „utolsó filléreiket is gyógyszerre (értsd: fogamzásgátló tablettára) teszik félre” ... Ott az a mentalitás járja, hogy „hova szüljek annyi sok gyereket? A koszba, a nyomorba?”²⁶ Ráadásul a palócai roma lányok körében jóval alacsonyabb a tinédzserkori szülések aránya is, mint Láposon.

²⁶ A palócai romák reprodukciós magatartásáról részletesebben ld. Durst 2006.

Mi lehet az oka, hogy a szintén gettónak számító Palócán a láposítól annyira különbözik a demográfiai magatartás? A palócai romák társadalmi helyzete – témánk szempontjából – leginkább két fontos vonatkozásban eltér a láposiakétól. Egyrészt abban, hogy nagy többségük legalább a nyolc osztályt kijárta – részben annak köszönhetően, hogy a településen helyben van az általános iskola. Másrészt pedig abban, hogy a palócai férfiak egy része – a nyolcosztályos végzettséggel mint minimális feltétellel, valamint Pesten élő rokonai segítségével – tavasztól őszig alkalmi munkákon dolgozik a fővárosban. Így lehetőségük van megismerkedni a gettólakókétól eltérő szerepmintákkal, ami nagy hatást gyakorol habitusukra, mentalitásukra. Ezek a palócai fiatal roma férfiak például – ellentétben láposi kortársaikkal – egyáltalán nem tartják kívánatosnak a tinédzserkori gyermekvállalást. Nem akarnak korán családot alapítani, inkább „élni szeretnének még”, mielőtt felvállalják a gyermekneveléssel járó gondokat. Egyikük, egy huszonöt éves fiatalember, aki büszkén állította, hogy neki pesti barátnője van, így fogalmazta ezt meg: „16 évesen nem jó szülni ... miből tartja el az ember a családot? Láposon elég buták vannak ... Palócán ez nem divat ... Én mikor akarok gyereket? Még az túl korai lenne ... talán harmincévesen, két gyereket ... addig ki kell élnem a fiatal életem...”

Úgy tűnik tehát, demográfiai szempontból a lakóhelyi szegregációénál is erősebb a társadalmi szegregáció hatása.²⁷ Palóca példája azt mutatja, hogy már a társadalmi integráció minimális foka, az általános iskola elvégzése – ami tudvalevőleg ma már semmire sem elegendő a formális munkaerőpiacon –, illetve a magasabb státusú rétegekkel való „hídszerű” kapcsolatok (Putnam 1993, idézi Messing 2006), a netvörkök heterogenitása fontos előrelépést jelent demográfiai vonatkozásban (is).

Valószínűleg a láposi romák is erősebb ösztönzést éreznének a születésszabályozásra, ha enyhülne társadalmi kirekesztődésük; ha a hagyományos nemi szerepek betöltésén kívül lenne bármi egyéb lehetőségük a minden „társas lény” számára oly fontos önbecsülés, presztízs kivívására. Hiszen a társadalmi felemelkedés, a mobilitás csatornáinak bezárulásával Láposon az utóbbi évek során a gyerek vált az egyetlen olyan (szimbolikusnak tekinthető) tőkévé (Bourdieu 1978), amely a helyi cigányoknak megbecsülést, státusemelkedést hoz nemcsak saját családjukon, hanem a tágabb lakóhelyi – roma – közösségen belül is. És ez szinte az egyetlen örömforrásuk a mindennapi túlélésért folytatott harcukban.

²⁷ E feltételezést látszik megerősíteni Virág Tündének a baranyai gettófaluban, Alsószentmártonon készített esettanulmánya is (vö. Virág 2007).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Anderson, E. (2000): *Code of the street*. University of Chicago Press, Chicago.
- Andorka Rudolf (1987): *Gyermekszám a fejlett országokban*. Gondolat, Budapest.
- Bledsoe, C. – Hill, A. (1998): Social Norms, Natural Fertility, and the Resumption of Postpartum 'Contact' in the Gambia. In Basu, A. M. – Aaby, P. (eds.): *The Methods and Uses of Anthropological Demography*. Clarendon Press, Oxford.
- Bourdieu, P. (1978): A szimbolikus tőke. In Uő.: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Gondolat, Budapest, 379–400.
- Caldwell, C. J. (1982): *Theory of fertility decline*. Academic Press, New York.
- Coale, A. J. (1973): „The demographic transition”. In: *International Population Conference, Liège, 1973*. Vol. 1. Liège: International Union For the Scientific Study of Population, 53–72.
- Durst Judit (2001): „Nekem ez az élet, a gyerekek” – Gyermekvállalási szokások változása egy kistalasi cigány közösségben. *Századvég* 3. 71–92.
- Durst Judit (2002): „Innen az ember jobb, hogyha meg is szabadul”. Adalékok egy kistalasi cigányközösség szegénységéhez. *Esély*, 2002. ősz.
- Durst Judit (2006): *Kirekesztettség és gyermekvállalás*. Doktori értekezés. Kézirat.
- Ferge Zs. (2002): Struktúra és egyenlőtlenségek a régi államszocializmusban és az új kapitalizmusban. *Szociológiai Szemle*, 4. sz. 9–33.
- Fleck G. – Virág T. (1998): Hagyomány és alkalmazkodás, avagy Gilvánfa kívül-belül. *Szociológiai Szemle*, 1. sz.
- Tom Fricke (1997): Culture Theory and Demographic Process: Toward a thicker Demography. In Kertzer, D. I. – Fricke, T. (eds.): *Anthropological Demography. Toward a new synthesis*. The University of Chicago Press, Chicago, London.
- Granovetter, M. (1991): A gyenge kötések ereje. A hálózatelmélet felülvizsgálata. In Angelus R. – Tardos R. (szerk.): *Társadalmak rejtett hálózata*. Magyar Közvéleménykutató Intézet, Budapest.
- Greenhalgh, S. (1995): Anthropology theorizes reproduction: Integrating practice, political economic, and feminist perspectives. In Greenhalgh, S. (ed.): *Situating Fertility*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Gyenei M. (1998): A „stratégiai gyerek”. *Népszabadság*, 1998. november 14.
- Hannerz, U. (2004): *Soulside. Inquires into ghetto culture and community*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Henry, L. (1961): Some data on natural fertility. *Eugenics Quarterly*. 8. 81–91.
- Howell, N. (1979): *Demography of the Dobe !Kung*. Academic Press, New York.
- Horváth Kata (2000): „Gyertek ki nálunk, hogy jobban megismerjük egymást”. *Epizódok egy falusi magyarcigány közösség életéből. Antropológiai esettanulmány*. Kézirat.
- Kamarás Ferenc (2003): A termékenység irányzatai és jellemzői Európában. In Spéder Zsolt (szerk.): *Család és népesség – itthon és Európában*. KSH NKI – Századvég Kiadó, Budapest. 19–64.
- Kamarás Ferenc (2006): Kívánt és nem kívánt terhességek, gyermekek. *Demográfia*, XLIX. évf. 2–3. sz. 150–172.
- Kelly, M. P. F. (1998): Társadalmi és kulturális tőke a városi gettóban: következmények a bevándorlás gazdaság-szociológiájára. In Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.): *Tőkefajták*. Aula, Budapest.

- Kemény István – Janky Béla (2003): A 2003. évi cigány felmérésről – Népesedési, nyelvhasználati és nemzetiségi adatok. *Beszélő*, 2003. október, 64–76.
- Kemény István – Janky Béla – Lengyel Gabriella (2004): *A magyarországi cigányság 1971–2003*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Kemény István (2004): A magyarországi cigány népesség demográfiája. *Demográfia*, XLVII. évf. 3–4. sz. 335–346.
- Kertesi Gábor (2005): *A társadalom peremén*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Kertzer, D. (1995): Political-economic and cultural explanations of demographic behavior. In Greenhalg, S. (ed.): *Situating Fertility*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Ladányi János – Szelényi Iván (2004): *A kirekesztettség változó formái*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Lewis, O. (1968): *La Vida*. Knopf, New York.
- Livi-Bacci, M. (1977): *A History of Italian Fertility during the Last Two Centuries*. Princeton University Press, Princeton.
- Messing V. (2006): Lyukakból szőtt háló: háztartások közötti támogató kapcsolatok roma és nem roma szegények között. *Szociológiai Szemle*, 2. sz. 37–54.
- Neményi Mária – Szalai Júlia (2005): *Kisebbségek kisebbsége. A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai*. ÚMK, Budapest.
- Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit (1991): *Sokgyermekes családok*. Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetének Kutatási Jelentései 41. KSH NKI, Budapest.
- Putnam, M. (1993): *Making Democracy Work*. Princeton University Press, New Jersey.
- Rainwater, L. (1960): *And the Poor Get Children*. Quadrangle, Chicago.
- Schneider, P. – Schneider, J. (1995): High Fertility and Poverty in Sicily: Beyond the Culture vs. Rationality Debate. In Greenhalg, S. (ed.): *Situating Fertility*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Spéder Zsolt (2003): Gyermekvállalás szorító gazdasági körülmények, nyíló fogyasztási lehetőségek és bizonytalanság közepette. *Demográfia*, XLVI. évf. 2–3. sz. 153–175.
- Stewart, M. (2003): *Discrimination, Politics and Culture: divergent perspectives on the reproduction of deprivation among Roma in CEE*. Kézirat.
- Stycos, J. M. (1960): Introduction. In Rainwater, L.: *And the Poor Get Children*. Quadrangle, Chicago.
- Virág Tünde (2003): „Gettósodó térség”. *Kritika*. 2003. április.
- Virág Tünde (2007): *Gettóból faluvá növekedés*. Kézirat.
- Wilson, J. (1998): *When work disappears*. Chicago Press, Chicago.

FÜGGELÉK

*1. A lakónépesség számának és a cigány lakosság arányának változása
Láposon (1960–2004)*

*Changes in the actual population and the proportion of the gypsy community
in Lápos (1960–2004)*

Év	Teljes lakó- népesség ¹ (fő)	A lakónépességen belül a cigánylakosság			
		száma (fő)	aránya (%)	száma (fő)	aránya (%)
		helyi adatok ²		népszámlálási adatok ³	
1960	490	98	20	n. a.	n. a.
1970	589	147	25	n. a.	n. a.
1980	603	300	50	1 (!)	-
1990	568	353	60	179	32
2001	656	492	75	415	63
2004	680	578	85	n. a.	n. a.

Forrás:

1: Népszámlálási évkönyvek;

2: 1960–1990: becsült számok, a hetvenes évekből származó láposi lakónyilvántartó jegyzék, illetve a helyi általános iskola tanítóitól és az önkormányzati hivatal vezetőitől kapott információk alapján. Mint a táblázat megfelelő oszlopából is látszik, az önbevallás módszerével előállított népszámlálási adatok többnyire igen messze esnek a helyi intézmények (nem hivatalos) becsléseitől a cigány lakosság számára vonatkozóan.

3: A 2001-es és a 2004-es adatok a szerző gyakorlatilag teljes körűnek tekinthető háztartás-összeírásaiból származnak, amelyeket, megbízhatóságuk ellenőrzése céljából, még a helyi önkormányzat népesség-nyilvántartó jegyzékével is összevetett.

2. Néhány adat a láposi lakónépesség társadalmi jellemzőiről

Some data about the social conditions of the actual population of Lápos

Társadalmi jellemzők	Cigányok (N=85)	Asszimilálódott cigányok (N=17)	Nem cigányok (N=32)
Egy főre jutó havi jövedelem	20 750 Ft	33 594 Ft	49 213 Ft
	(2004-ben 23 200 Ft volt az öregségi nyugdíj)		
A munkanélküli apák aránya	97,5%	70,0%	10,0%
A családfő munkanélküliségének átlagos hossza (évben)	11,5	4,1	7,3
Az általános iskolából kimaradó anyák aránya	75,0%	–	8,0%

Forrás: A szerző 2004 őse folyamán végrehajtott adatfelvétele.

3. A láposi roma apák iskolai végzettség szerinti megoszlása (%)
 korcsoport szerint, 2004

*The distribution of the Roma fathers living in Lápós by educational status (%)
 and age group, 2004*

Iskolai végzettség	Az apa születési éve			
	-1950	1951-1969	1970-1979	1980-1989
0-7 osztály	77,0 (N=7)	69,2 (N=27)	56,0 (N=15)	67,0 (N=6)
8 osztály	-	28,2 (N=11)	41,0 (N=11)	33,0 (N=3)
Szakközépiskola	23,0 (N=2)	2,6 (N=1)	3,0 (N=1)	-
Összesen	100,0 (N=9)	100,0 (N=39)	100,0 (N=27)	100,0 (N=9)

4. A láposi nők átlagos gyermekszáma az anya korcsoportja és etnicitása
 szerint, 2004

*Average child number of the women living in Lápós by the age group and
 ethnicity of the mothers, 2004*

Az anya születési éve	Az anya életkora	Szegregált cigányok	Asszimilálódott cigányok	Nem cigá- nyok
-1950	54- éves	7,6 (N=10)	3,5 (N=8)	2,5 (N=21)
1951-1969	35-53 éves	5,8 (N=37)	2,9 (N=7)	2,4 (N=11)
1970-1989	15-34 éves	2,9 (N=44)	1,5 (N=2)	1,5 (N=2)

5. A láposi családok gyerekszám szerinti megoszlása (%) etnikumonként, 2004
*The distribution of the families living in Lápós by child number and ethnicity
 (%), 2004*

Gyerekszám	Szegregált cigányok	Asszimilálódott cigányok	Nem cigányok
0	3,1 (N=3)	5,6 (N=1)	2,8 (N=1)
1-2	22,9 (N=22)	38,9 (N=7)	58,3 (N=21)
3-4	26,0 (N=25)	44,4 (N=8)	38,9 (N=14)
5-7	35,4 (N=34)	11,1 (N=2)	-
8-nál több	12,5 (N=12)	-	-
Összesen	100,0 (N=96)	100,0 (N=18)	100,0 (N=36)

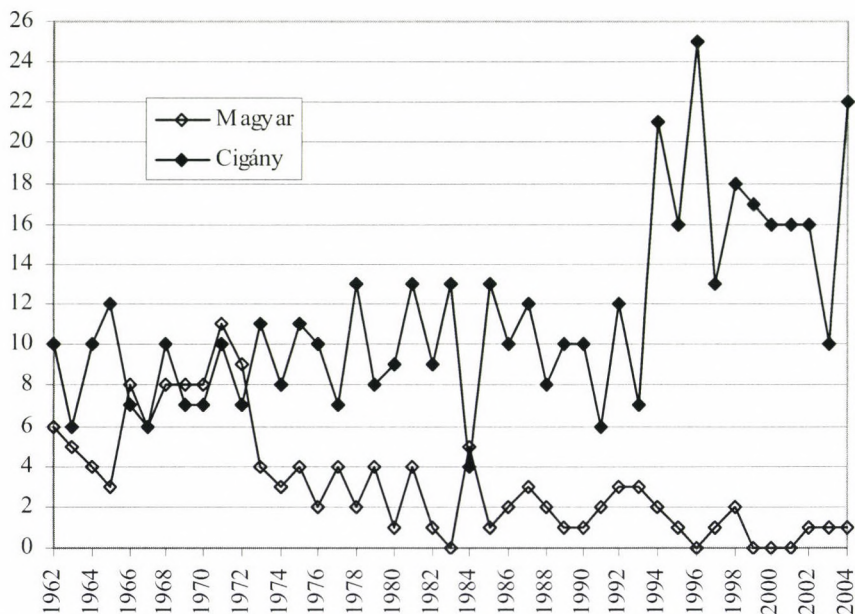
6. Teljes termékenységi arányszám (TFR) és az ezer nőre jutó születések száma korcsoportonként az össznépesség, a magyarországi cigány népesség, illetve a láposi szegregált cigányok körében (1999–2004)
Total Fertility Rate and births per 1000 women by age group (total population of the country, gypsy population in Hungary, segregated gypsies of Lápos, 1999–2004)

A szülő nő korcsoportja	Össznépesség ¹ (1999–2002)	Magyarországi cigány népesség ¹ (1999–2002)	Láposi szegregált cigányok (2001–2004) ²
15–19 éves	22,6	120,8	250,1
20–24 éves	67,1	218,1	266,4
25–29 éves	92,6	133,7	112,2
30–34 éves	55,9	64,1	333,5
35–39 éves	20,0	48,6	166,2
40–49 éves	1,4	6,7	17,8
Teljes termékenységi arányszám (TFR)	1,3	3,0	5,7

Forrás:

1: Az össznépességre és a cigány népességre vonatkozó adatok forrása: Janky (2005): A cigány nők társadalmi helyzete és termékenysége. In Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné – Tóth István György (szerk.): Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről. SZCEM–Tárki, Budapest.

2: A láposi cigány népességre vonatkozó, becslésnek tekinthető adatok forrása kettős: az adott korcsoporthoz tartozó cigány nők száma a szerző szinte teljes körűnek tekinthető háztartás-összeírásából, az adott korcsoportra eső élveszületések száma pedig a védőnői terhestörzslapokból származik. A TFR kiszámítása módszertani megfontolásból négy év: 2001, 2002, 2003 és 2004 átlagára történt, kiküszöbölendő az élveszületések évenkénti ingadozásából eredő esetleges torzításokat. Itt szeretnénk megköszönni Husz Ildikónak a TFR kiszámításához nyújtott segítségét.

Forrás: A láposi védőnői terhestörzslapok évenkénti összegzései.

I. Az élveszületések száma Lásposon etnikumonként (1962–2004)
The number of live births in Láspos by ethnic groups (1962–2004)

Tárgyszavak:

Attitűd
 Antropológiai demográfia
 Etnikum
 Társadalmi szegregáció
 Születésszabályozás
 Termékenység

**THE DISADVANTAGES OUTWEIGH THE ADVANTAGES: BIRTH
CONTROL IN THE “GHETTO”***Abstract*

While the fertility rate of the total Hungarian population has dropped to its lowest level in history, there are some marginalised, “gypsified” ghetto-villages, where we registered a significant increase in the number of live births around the years of the Transformation. This article explores the interrelations between social exclusion and fertility behaviour, demonstrating the “culture-rationales” behind the Poor’s contraceptive strategies. On the basis of the author’s ethnographic findings in the two studied “gypsified” villages in northern-Hungary, she argues that the increase of the social distance from the rest of the society strengthens the effect of the minority group’s subculture on its fertility behaviour. This paper shows that even minimal levels of social integration (at least 8 years of schooling), coupled with the existence of “weak” or “bridging ties” with higher-status groups, has an enormous impact on the spatially segregated minority group’s reproductive strategies.

A BEVÁNDORLÓKKAL SZEMBENI ATTITŰD ÉS AZ EGYÉNI ÉRTÉKBEÁLLÍTÓDÁS ÖSSZEFÜGGÉSEI¹

GÖDRI IRÉN

Bevezetés

Napjainkban a bevándorlás az európai társadalmak egyik érzékeny kérdése, számos demográfiai, gazdasági, kulturális és politikai vetülettel. Az elmúlt években ennek kapcsán több európai országnak kellett különböző problémákkal szembenéznie. A csökkenő népességű és elöregedő országokban gyakran tekintenek úgy a bevándorlásra, mint a demográfiai problémák, illetve a munkaerő-utánpótlás lehetséges megoldására, amely egyúttal jelentős gazdasági haszonnal is jár – annak ellenére, hogy némely kutatás cáfolja ennek a szemléletnek a megalapozottságát (Coleman 2004). Az Európai Bizottság 2005-ös jelentése is megállapítja, hogy a földrészen kívülről érkező bevándorlók enyhítik ugyan a népességszökkenés hatásait, de nem jelentenek megoldást a kontinens népességének elöregedésére, és befogadásuk nem helyettesítheti a gazdasági reformokat (European Commission 2005). A demográfiai és gazdasági előnyöket hangsúlyozók ugyanakkor gyakran figyelmen kívül hagyják mindazokat a társadalmi és kulturális hatásokat, amelyek a más etnikumú, kultúrájú és vallású népesség növekvő jelenlétével járnak az adott országokban.

Az ENSZ adatai szerint 2005-ben 64 millió bevándorló² élt Európában (többségük Nyugat- és Észak-Európában), számuk 1990 óta 15 millióval növekedett, részarányuk az akkori 6,9%-ról közel 9%-ra emelkedett (United Nations 2006). A számbeli expanzióval párhuzamosan az etnikai és kulturális sokszínűség növekedése is megfigyelhető volt, ami azért ad aggodalomra okot, mert az eddigi tapasztalatok szerint a fogadó népességtől etnikai, kulturális, vallási szempontból távol álló bevándorlók integrálása kevésbé volt sikeres. Az elutasítás, amely a befogadó európai államok lakossága részéről megnyilvánul, or-

¹ A tanulmány az Európai Bizottság 6. keretprogramjában a *Bevándorló nők integrálódása az öregedő európai társadalmakban* (FEMAGE) kutatási projekt keretében készült (SSP4-CT-2005-022355).

² Idesorolva mindazokat a személyeket, akik nem a születési helyük szerinti országban élnek, legalább egy éve ott tartózkodnak és státusuk hivatalos.

szágonként és országokon belül az egyes társadalmi-demográfiai csoportok szerint is jelentős eltéréseket mutat.

Az elmúlt évtizedekben több nemzetközi összehasonlító vizsgálat is készült, amelynek során az idegenellenesség, a bevándorolt kisebbségekkel szembeni attitűdök, az „etnikai kirekesztés” mérésére is sor került.³ Ezek igazolták, hogy a bevándorlás, illetve a bevándorlók megítélése számos makrostrukturális tényező függvénye, ugyanakkor egyéni jellemzők szerint is erős differenciálódás mutatkozik. A GDP mértéke, a munkanélküliségi ráta, valamint a külföldiek (bevándorlók és menedékkérők) jelenléte az adott országban mind-mind összefüggést mutatott az etnikai kirekesztéssel, azonban a regionális és az egyéni jellemzők hatása erősebbnek bizonyult. A legerősebb etnikai kirekesztést a mediterrán országokban tapasztalták, míg a legtoleránsabb fogadó népesség az észak-európai. Beigazolódtott, hogy az életkor, az iskolai végzettség, a foglalkozási státus, a jövedelem, a lakóhely típusa, sőt még a politikai beállítottság és egyes esetekben a vallásosság is meghatározza az etnikai kisebbségekkel, illetve a bevándorlókkal szembeni attitűdöt. Összességében a társadalmilag hátrányos helyzetben levők (leginkább az alacsony iskolai végzettséggel és kevés jövedelemmel rendelkezők) nagyobb valószínűséggel előítéletesek a bevándorlókkal szemben, országok közötti összehasonlításban pedig a rosszabb gazdasági körülményekkel és magasabb munkanélküliséggel jellemezhető országok lakossága (European Monitoring Center 2005).

A European Social Survey az országos és egyéni jellemzők mellett néhány mezoszintű jellemzőt is bevont a vizsgálatába. Az eredmények azt mutatják, hogy minél inkább csökkenni érzik az emberek a személyes biztonságukat és minél inkább bizalmatlanok a többi emberrel, valamint a politikai vezetőkkel szemben, annál jellemzőbb rájuk az „etnikai kirekesztés”. A bevándorlókkal szembeni elutasító attitűdöt erősíti a bűncselekmények terjedése miatti aggodalom is (Coenders et al. 2005).

1995–1996-ban egy sokkal szélesebb körű, Európán túlmutató (pl. Ausztráliára, Egyesült Államokra, Japánra, Kanadára, Oroszországra is kiterjedő) vizsgálat (az International Social Survey Programme – ISSP) keretében 22 országban mérték fel a bevándorlókkal szembeni attitűdöt. Bár ennek során is igazolást nyert, hogy a foglalkoztatottak körében a magasan képzettek kevésbé ellenzik a bevándorlást, mint az alacsonyabb képzettségűek és ez az összefüggés a gazdagabb országokban erősebb, mint a szegényebekben, az is kiderült, hogy bevándorlás megítélése nem csupán a gazdasági tényezők függvénye, hanem a megkérdezettek nemzeti érzéseit is tükrözi (O'Rourke – Sinnott 2006), valamint

³ Ilyen vizsgálat az európai országokon belül az Eurobarometer, amelyet a '70-es évek elejétől két évente végeznek, továbbá a 2001-ben indított European Social Survey, valamint a Population Policy Acceptance Survey, amelynek adataira tanulmányunk épül és amelyről a későbbiekben részletesebben is szó lesz.

összefüggésben van a nemzeti identitás jellegével⁴ (Lewin-Epstein – Levanon 2005; Heath – Tilley 2005).

A magyarországi lakosság körében 1992 óta évente végeznek felmérést az idegenellenességről, pontosabban a menedéket keresőkhöz való viszonyulásról. A nemzetközi eredményekkel összehangban, a társadalmi rétegződésben hátrányos helyzetű csoportokban (az alacsony iskolai végzettségűek, az idősek, a falusiak, a rokkantnyugdíjasok/nyugdíjasok, a keleti megyékben élők, a munkanélküliek között), továbbá a gazdasági helyzet romlását érzékelők, illetve az ettől félők körében mutatkozik az átlagosnál nagyobb mérvű elutasítás. Ugyanakkor a relatív depriváció és a vele járó elégedetlenség is erősíti az idegenellenességet (Fábián – Sik 1996; Csepeli – Fábián – Sik 1998). A szóban forgó vizsgálatok fontos eredménye az is, hogy a különböző magyarázó változók eltérő hatást mutatnak a nyílt és a látens idegenellenesség esetén (Csepeli – Fábián – Sik 1998). Egy 2002-ben végzett felmérés ezen túl többek közt a bevándorlókkal kapcsolatos attitűdök felmérésére is kiterjedt, az ISSP 1995-ös kérdéseit alkalmazva (lásd: Enyedi – Fábián – Sik 2004). Megállapította, hogy a menekült nyílt elutasítása összefügg a bevándorlás társadalmi hatásainak megítélésével, és a magyar lakosság körében ez inkább negatív.

Ugyanebben az évben két ún. kísérleti jellegű felmérés is készült a tárgykörben (lásd: Tóth – Janky 2004). A kísérleti jelleg abban állt, hogy a két hónapnyi időeltéréssel végzett vizsgálatok egyikében pozitív, a másikban pedig negatív állítások szerepeltek, mindkét esetben a minta egyik felénél az idegenekre, a másik felénél pedig a külföldiekre vonatkozóan.⁵ Ezúttal is az a következtetés adódott, hogy az idősek kevésbé befogadóak a külföldiekkel/idegenekkel és nagyobb mértékben ellenzik a bevándorlást, az iskolázottabbak attitűdje elfogadóbb, mint a kevésbé iskolázottaké, továbbá a külföldiekkel szemben ellenséges álláspontot leggyakrabban a segédmunkások és a munkanélküliek fejtenek ki, illetve bizonyos összefüggésekben a nyugdíjasok.

A vázlatosan ismertetett kutatások eredményei alapján világosan körvonalazódnak azok az egyéni jellemzők, amelyek – a vizsgált országtól függetlenül – meghatározzák a bevándorlással, bevándorlókkal szembeni attitűdöt. Mindezek mellett azonban feltételezhető, hogy az egyéni értékeállítás is összefügg egy toleránsabb, befogadóbb szemlélettel, illetve fordítottjával, ami meghatározó lehet arra nézve, hogy miként látja a megkérdezett a hazájában élő külföldieket,

⁴ A vizsgálat szerint az etnikai alapú nemzeti identitás a bevándorlók negatívabb megítélésével jár együtt, mint az állampolgárságon alapuló nemzeti identitás.

⁵ Az eredmények azt mutatták, hogy a két felmérésen belül a megkérdezettek véleménye gyakorlatilag független volt attól, hogy idegenekről vagy külföldiekről kérdezték őket. Ugyanakkor, míg a negatív állításokkal egyet nem értők határozott ellenvéleményüket fejezték ki, a pozitív állításokkal egyet nem értők inkább az 5-ös skála középre helyezték véleményüket.

mennyire tartja szükségesnek integrációjukat, és miként ítéli meg az állam szerepét e kérdésben.

Az elemzés célja, adatok és módszerek

A tanulmány a bevándorlás megítélése, illetve a bevándorlókkal szembeni attitűd és az egyéni értékbeállítódás közötti összefüggéseket vizsgálja, kitérve az egyes fogadó országokon belüli sajátosságokra, valamint néhány esetben a társadalmi-demográfiai csoportok közötti eltérésekre is.

Az elemzés a PPA-vizsgálat (Population Policy Acceptance Survey) keretében végzett adatfelvétellel és ezen belül nyolc ország (Ausztria, Csehország, Észtország, Finnország, Lengyelország, Magyarország, Németország és Szlovénia) adataira épül. Az interjúkra 2000 és 2003 között került sor, országosan reprezentatív mintákon. Az összesített adatbázis 21 807 fő adatait tartalmazza.⁶

A PPA-kutatás kérdőívében a külföldiekkel szembeni attitűd mérésére több állítás is szerepelt, és mindegyik esetében egy ötfokú skála mérte az egyetértés mértékét (az egyik póluson a „teljesen egyetért”, a másikon pedig az „egyáltalán nem ért egyet” válaszlehetőséggel).⁷ Az attitűdkérdések a bevándorlás különböző – demográfiai, gazdasági, kulturális és politikai – szegmenseire vonatkoztak.

Az általános értékbeállítódás feltárására egy 11 íteimből álló kérdéssort alkalmaztak, amelynek segítségével azt tudakolták, hogy mennyire fontosak a kérdezett személyes életében az egyes értékek. Az értékpreferenciát ötfokú skála mérte, amelynek végpontjain a „nagyon fontos”, illetve az „egyáltalán nem fontos” válaszlehetőség szerepelt. Ahhoz, hogy a 11 válasz mögött meghúzódó nézetrendszereket megragadjuk, főkomponens-elemzés segítségével három dimenziót különítettünk el: (1) *jó anyagi körülmények* (elegendő jövedelme legyen; évente legalább egyszer szabadságra tudjon menni; szép, tágas lakásban lakjon; a férjnek és a feleségnek egyaránt legyen saját jövedelme is), (2) *elegendő szabad idő* (elég időt tudjon szakítani saját magára, hobbijaira; tudjon időt szakítani a barátaira) és (3) *a magánszféra fontossága* (társával, partnerével harmóniában éljen; biztonságot tudjon nyújtani azoknak, akik hozzá közel állnak). E három dimenzió egymástól eltérő értékorientációkat jelenít meg: az első az anyagiakat fontosnak tartó szemléletmódot, a második a szabadidő preferálásában megmutatkozó egyfajta individualizmust, míg a harmadik az intim szférához kapcsolódó pszichológiai igények (harmónia, biztonság) fontosságát tükrözi. A három főkomponensnek az eredeti változókkal mutatott korrelációját az 1. táblázatában láthatjuk.

⁶ Az elemzés az összesített és országokra súlyozott adatbázisra épül.

⁷ A magyarországi adatok esetében az attitűdök leíró elemzését lásd: Tóth Pál Péter (2002): Magyarok és külföldiek, In: Demográfia 2002/2–3.

1. Az értékdimenziók korrelációja az eredeti értékváltozókkal
Correlation of identified value dimensions with initial value variables

Értékek (Eredeti változók)	Értékdimenziók (Főkomponensek)		
	jó anyagi körülmények	elegendő szabadidő	magánszféra fontossága
Elég időt tudjon szakítani saját magára, hobbijaira	0,104**	0,832**	0,092**
Társával, partnerével harmóniában éljen	0,061**	0,094**	0,851**
Biztonságot tudjon nyújtani azoknak, akik a megkérdezettek közel állnak	0,187**	0,037**	0,811**
Tudjon időt szakítani a barátaira	0,089**	0,836**	0,034**
Elegendő jövedelme legyen	0,635**	0,067**	0,272**
Évente legalább egyszer szabadságra tudjon menni	0,689**	0,255**	0,082**
Szép, tágas lakásban lakjon	0,740**	-0,070**	0,203**
A férjnek és a feleségnek egyaránt legyen saját jövedelme is	0,689**	0,089**	-0,088**

** 0,01-es szinten szignifikáns korreláció.

A továbbiakban e három dimenzióban mért értékbeállítódás és a bevándorlással, illetve a bevándorlókkal szembeni attitűdök közötti összefüggéseket mutatjuk be, az eredeti értékváltozókkal való összefüggésekre is kitérve.

Először az országban élő külföldiekkel kapcsolatos összesített pozitív, illetve negatív attitűdöt, majd a bevándorlás demográfiai, gazdasági, kulturális és politikai vetületének a megítélését vizsgáljuk az értékbeállítódás függvényében. Végül többváltozós elemzés segítségével tanulmányozzuk a bevándorlókkal szembeni attitűd és az értékbeállítódás kapcsolatát, kontrollváltozóként alkalmazva több olyan egyéni jellemzőt, amelyek a szakirodalom alapján összefüggést mutatnak az idegenellenességgel.

Az értékbeállítódás és a külföldiekkel kapcsolatos pozitív, illetve negatív attitűd közötti összefüggés

A külföldiekkel kapcsolatos pozitív attitűdöt mérő összesített változó 10 pozitív állítással való egyetértés mértékét tükrözi (0-tól 10-ig terjedő skálán), míg a negatív attitűd összesített mutatója 9 negatív állítás megítélését veszi

figyelembe (0-tól 9-ig terjedő skálán) – eltekintve az állítások konkrét tartalmától.⁸

Az értékbeállítódás és a külföldiekkel szembeni pozitív, illetve negatív attitűd közötti összefüggését a 2. táblázat mutatja be.

2. A külföldiekkel szembeni pozitív, illetve negatív attitűdök korrelációja az általános értékbeállítódással
Correlations between general value preferences and positive and negative attitudes towards foreigners

Általános értékbeállítódás	Külföldiekkel szembeni pozitív attitűd	Külföldiekkel szembeni negatív attitűd
Elég időt tudjon szakítani saját magára, hobbijaira	0,116**	
Tudjon időt szakítani a barátaira	0,117**	
Társával, partnerével harmóniában éljen		
Biztonságot tudjon nyújtani azoknak, akik a megkérdezettek közel állnak		
Elegendő jövedelme legyen	-0,108**	0,146**
Évente legalább egyszer szabadságra tudjon menni		
Szép, tágas lakásban lakjon	-0,104**	
A férjnek és a feleségnek egyaránt legyen saját jövedelme is		
<i>Értékdimenziók:</i>		
Jó anyagi körülmények	-0,105**	
Elegendő szabadidő	0,170**	-0,104**
Magánszféra		

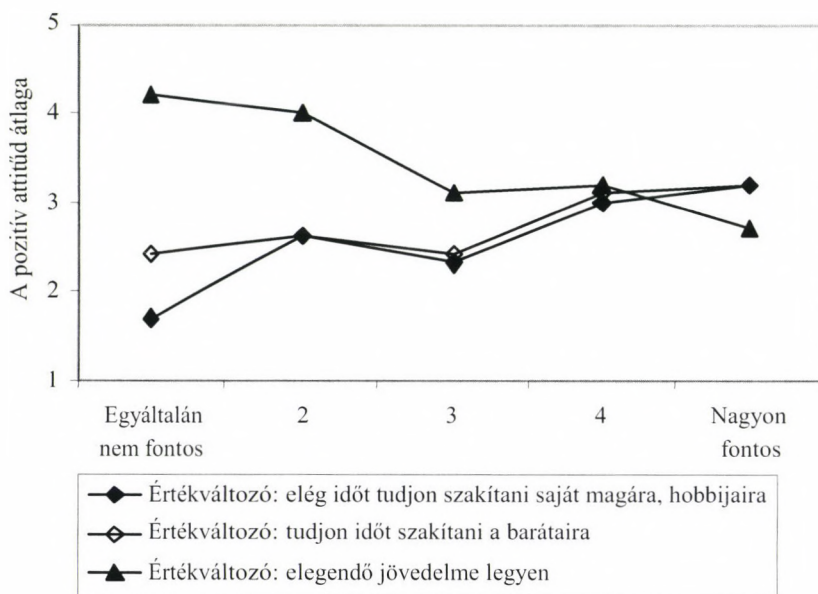
** 0,01-es szinten szignifikáns korreláció.

Ez alapján látható, hogy az elégséges szabadidőt preferáló szemlélet a külföldiek kedvezőbb megítélésével jár együtt: fokozza a velük kapcsolatos pozitív, illetve mérsékli a negatív állításokkal való egyetértés intenzitását. A megfelelő anyagi körülmények fontosságát tükröző dimenzió, akárcsak két eleme – az elegendő jövedelem fontossága, valamint a szép, tágas lakás fontossága – fordítottan korrelál a pozitív attitűddel: minél fontosabbnak ítélik az emberek az anyagi jólétet, annál kevésbé tanúsítanak pozitív attitűdöt a külföldiekkel szemben. Bár a korrelációk nem túl erősek (mint általában az értékbeállítódások esetében), azonban szignifikánsak.⁹

⁸ Mivel nem minden ország esetében szerepelt valamennyi állítás a kérdőívben, a külföldiekkel szembeni pozitív, illetve negatív attitűdöt mérő változók standardizált (azaz valamennyi ország esetében 10-es, illetve 9-es skálára „átültetett”) változatával dolgoztunk.

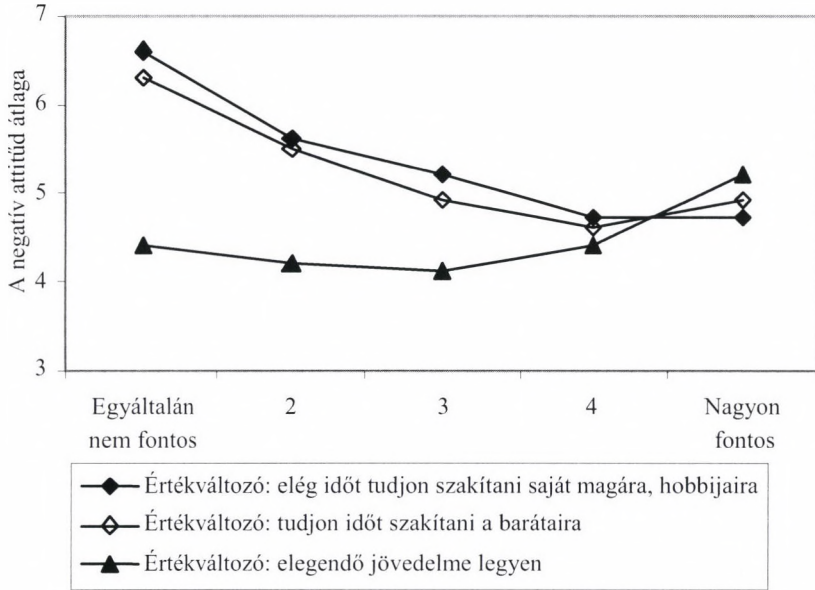
⁹ Csak a legalább 0,100** erősségű korrelációkat vettük figyelembe. Az ennél kisebb vagy nem szignifikáns korrelációkat nem tüntettük fel a táblázatban.

A külföldiekkel szembeni pozitív, valamint negatív attitűdnek az említett értékekkel (egyfelől a szabadidő, másfelől a jövedelem fontosságának a megítélésével) való egyes összefüggéseit az I. és II. ábrák is szemléltetik.

I. A külföldiekkel szembeni pozitív attitűd változása néhány általános érték megítélése szerint

Changes in the positive attitudes towards foreigners, according to the estimation of some general values

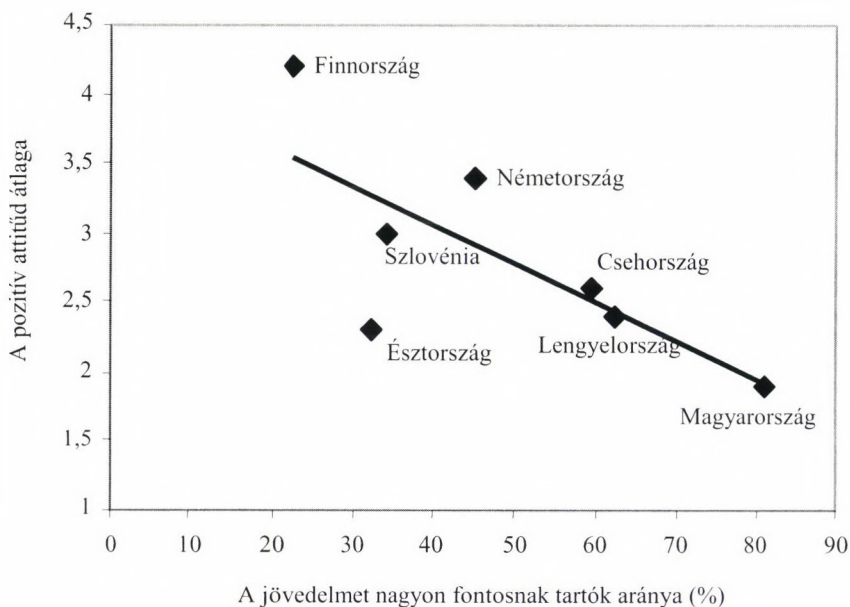
II. A külföldiekkel szembeni negatív attitűd változása néhány általános érték megítélése szerint

Changes in the negative attitudes towards foreigners, according to the estimation of some general values

Ha országok¹⁰ szerint is megvizsgáljuk ugyanezeket az összefüggéseket, az azonosságok mellett néhány sajátosságot is tapasztalunk. Az anyagiasság szemléletmód valamennyi országban együtt jár a bevándorlók negatív megítélésével. A legerősebb az összefüggés Csehország esetében ($r = +0,298^{**}$), továbbá itt az anyagiasságdimenziót alkotó mindhárom változóval is elég szoros a kapcsolat (míg a többi ország esetében elsősorban a jövedelem fontosságát kifejező változóval). Ezzel szemben a kötetlenebb időfelhasználást preferáló nézet a bevándorlók pozitív megítélését segíti elő (Észtország, Németország), illetve a negatív megítélésüket mérsékli (Németország, Magyarország). Szlovénia, Finnország és Lengyelország esetében ez utóbbi értékváltozók nem mutatnak összefüggést a külföldiekhez való viszonytal. A magánszférának a fontossága egyedül Csehország esetében jár együtt a külföldiekkel (az idegenekkel) szembeni negatív attitűddel.

¹⁰ Mivel Ausztria esetében az interjúban nem szerepeltek az általános értékekre vonatkozó kérdések, így kimarad az összehasonlításból.

A pozitív attitűdök átlagát és a jövedelmet fontosnak tartók arányát országonként együtt ábrázolva jól látható trend rajzolódik ki: minél elterjedtebb az anyagi szemlélet, annál kisebb a bevándorlók elfogadottsága az adott országban (III. ábra). Észtország esete – ahol egyedülként a megfelelő jövedelmet értékek tekintő nézet sem a pozitív, sem a negatív attitűddel nem korrelál – eltér a trendtől (ha kihagynánk az ábráról, az irányzat még karakteresebb lenne). Ez összefüggésben lehet azzal, hogy a vizsgált országok közül itt élnek a legnagyobb arányban külföldi állampolgárok (25,8%), és bár ezek nagy része nem a hagyományos értelemben vett bevándorló, az észt népesség ennek ellenére – úgy tűnik, a jövedelem fontosságának megítélésétől függetlenül – nem igazán elfogadó velük szemben.

III. A külföldiekkel szembeni pozitív attitűd átlaga és a jövedelmet/pénzt fontosnak tartók aránya országok szerint

Relation between positive attitudes towards foreigners and the proportion of respondents stressing the importance of sufficient income, by country

Néhány alapvető szociodemográfiai csoportra nézve is megvizsgáltuk az attitűdök és az értékek korrelációját. Az eddigiekben felvázolt tendenciák többnyire érvényesek valamennyi alcsoport esetében, inkább az összefüggés erősségét illetően vannak kisebb eltérések. A nemek szerinti bontás alapján megállapítható, hogy míg az anyagi szemlélet a nők és a férfiak esetében egyaránt

gyengíti a pozitív, illetve erősíti a negatív attitűdöt, a szabadidőt fontosnak tartó nézet és a külföldiek megítélése között csak a nők esetében találunk kapcsolatot. A jó anyagi körülményeket fontosnak tartó értékbeállítódás főként a 20–34 évesek és a 35–54 évesek korcsoportjában mérsékli a külföldiek elfogadásának mértékét, a 20 évesnél fiatalabbal körében pedig fokozza a velük szembeni negatív attitűdöt. Az iskolai végzettséget tekintve valamennyi csoport esetében az anyagi szemlélet negatív beállítódással jár együtt, míg a szabadidőt értéknek tekintő nézet pozitívval. A jó anyagi körülményeket (főként az elegendő jövedelmet) értéknek tartók valamennyi településtípus esetében negatívan viszonyulnak a külföldiekhez, ám ez az összefüggés erősebb a városokban, mint a falun élők között. A jövedelmi csoportok szerint nem találtunk jelentős eltéréseket az alapirányzattól.

Érdekesen érvényesül viszont a vallásosság moderáló szerepe: a magukat egyáltalán nem vallásosnak mondók esetében sokkal erősebb a jövedelmet/pénzt értéknek tekintő szemlélet és a külföldiekkel szembeni negatív attitűd pozitív korrelációja ($r = +0,238^{**}$), mint azokra nézve, akiknek az életében a vallás fontos, illetve nagyon fontos szerepet játszik.

Az eddigiek során a külföldiekkel szembeni attitűdnek csupán pozitív vagy negatív töltetét vettük figyelembe, konkrét tartalmát azonban nem. A továbbiakban külön-külön megvizsgáljuk a bevándorlás demográfiai, gazdasági és kulturális előnyeivel, illetve hátrányaival, valamint a politikai intézkedésekkel való egyetértés és az általános értékbeállítódás kapcsolatát.

Az értékbeállítódás és a bevándorlás demográfiai előnyeinek, illetve hátrányainak a megítélése közötti összefüggés

A bevándorlás demográfiai szerepére vonatkozóan két állítás szerepelt a vizsgálat kérdőívében. Az egyik az előnyét és szükségességét fogalmazta meg („A bevándorlás növelése szükséges, mivel a népesség csökken.”), a másik pedig a szükségtelen voltát, más megoldást javasolva („Bevándorlásra nincs szükség. Az embereknek inkább több gyermeket kellene vállalniuk.”).

Az állításokkal való egyetértés és az egyes értékek fontossága közötti korrelációkat a 3. táblázat mutatja be. Látható, hogy a létrehozott három dimenzió – az anyagiak fontossága, a szabadidő fontossága, a magánszféra fontossága – közül a bevándorlás demográfiai szerepének negatív megítélésével csupán az anyagi dimenzió korrelál, míg a pozitív megítéléssel a magánszféra fontossága. Az elegendő jövedelmet fontosnak tartó szemlélet önmagában is gyengíti a bevándorlás szükséges voltának elfogadását és erősíti az ellenkező attitűdöt. Ugyancsak kevésbé tartják szükségesnek a bevándorlást azok is, akik számára fontos a közelállók biztonsága, valamint az, hogy szép, tágas lakásban éljenek.

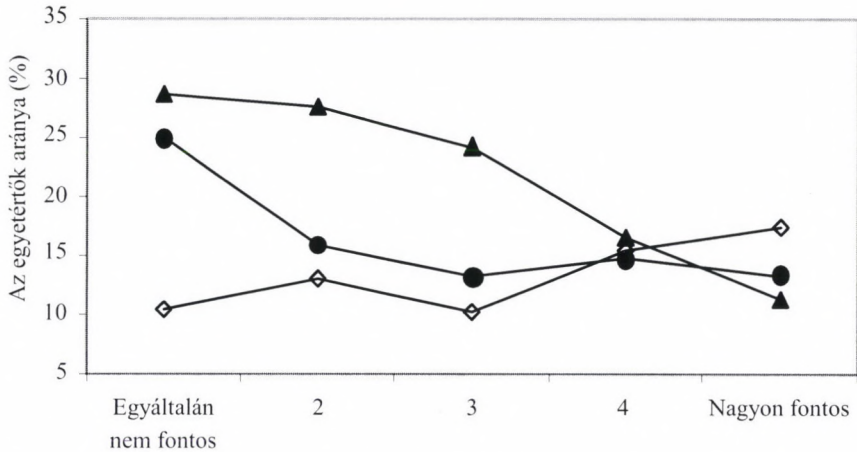
3. A bevándorlás demográfiai szempontú megítélésének korrelációja
az általános értékbeállítódással

*Correlation between general value preferences and the evaluation of
immigration from a demographic point of view*

Általános értékbeállítódás	A bevándorlás szükséges	A bevándorlás nem szükséges
Elég időt tudjon szakítani saját magára, hobbijaira		
Tudjon időt szakítani a barátaira		
Társával, partnerével harmóniában éljen	-0,100**	
Biztonságot tudjon nyújtani azoknak, akik megkér- dezethez közel állnak		
Elegendő jövedelme legyen	-0,142**	0,128**
Évente legalább egyszer szabadságra tudjon menni		
Szép, tágas lakásban lakjon		0,102**
A férjnek és a feleségnek egyaránt legyen saját jövedelme is		
<i>Értékdimenziók:</i>		
Jó anyagi körülmények		0,105**
Elegendő szabadidő		
Magánszféra	-0,112**	

** 0,01-es szinten szignifikáns korreláció.

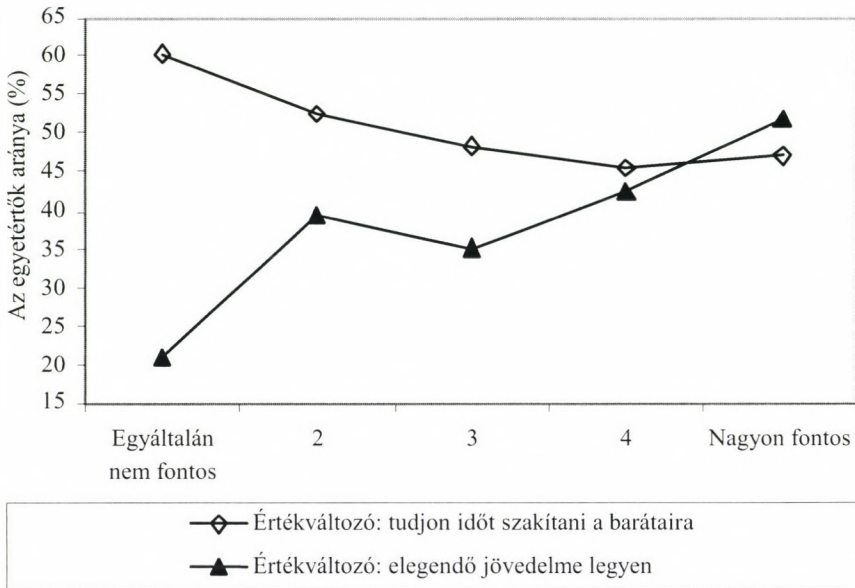
Míg a megfelelő jövedelmet, illetve a férj és feleség külön saját jövedelmét nagyon fontosnak tartó személyek mindössze 11–13%-a vélekedik úgy, hogy a népességcsökkenés miatt szükséges a bevándorlás, azok esetében, aki szerint a pénz, illetve a külön jövedelem nem annyira vagy egyáltalán nem fontos, ez az arány 25–30%. Ugyanakkor a barátokra fordítandó időt fontosnak tartók mintegy kétszer olyan arányban értenek egyet a bevándorlás szükségességével, mint azok, akik számára ez nem jelent különösebb értéket (IV. ábra).

IV. A bevándorlás demográfiai szempontból szükséges voltával egyetértők aránya néhány általános érték megítélése szerint

The proportion of respondents agreeing with the necessity of immigration (from a demographic point of view), according to the estimation of some general values

A másik – a bevándorlást szükségtelennek tartó – állítással való egyetértés tekintetében ellenkező irányzatú (de tartalmilag azonos) összefüggés rajzolódik ki: legnagyobb arányban (60%) azok értenek vele egyet, aki számára a barátokkal töltendő idő egyáltalán nem fontos, legkevésbé (21%) pedig azok, akik a megfelelő jövedelmet nem tekintik egyáltalán fontosnak (V. ábra).

V. A bevándorlás demográfiai szempontból szükségtelen voltával egyetértők aránya néhány általános érték megítélése szerint

The proportion of respondents agreeing that immigration is not necessary (from a demographic point of view), according to the estimation of some general values

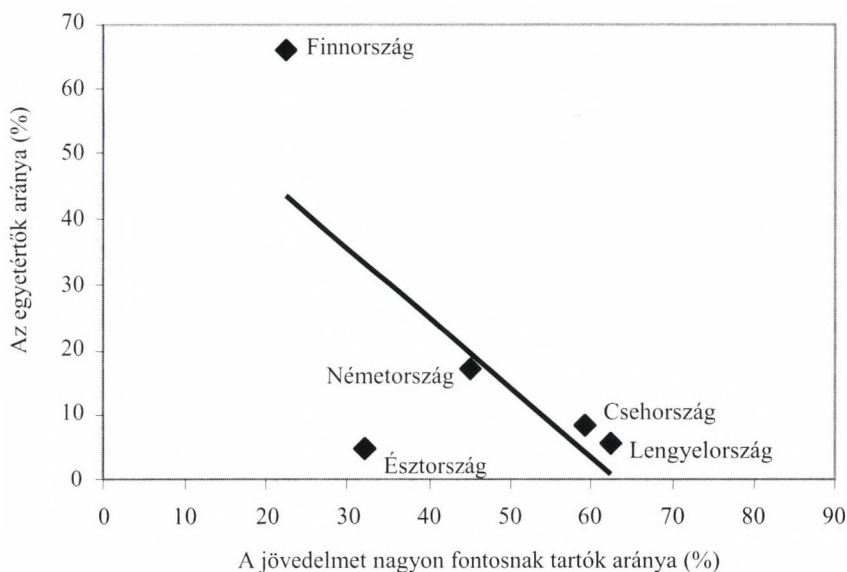
Az értékbeállítódás és a bevándorlás demográfiai szempontú megítélése közötti összefüggés országonkénti eltérései meglehetősen korlátozottan vizsgálhatók, ugyanis csak három ország kérdőívén szerepelt mindkét állítás.¹¹ Ezek közül Lengyelország esetében nagyon gyenge kapcsolat mutatkozott, és Németországot tekintve is csupán az anyagiasságdimenzió és egyetlen értékváltozó (az elegendő jövedelem fontossága) kapcsán találkoztunk a már ismert összefüggéssel, miszerint az anyagiasabb szemléletűek kevésbé tartják szükségesnek a bevándorlást, és inkább értenek egyet azzal, hogy nagyobb termékenység révén kellene pótolni a demográfiai hiányt. Csehország esetében ez az összefüggés már hangsúlyosabb, és az anyagi jólét (főként a megfelelő jövedelem) fontossága mindkét irányú attitűddel korrelációt mutat. A magánszféra fontossága az országok többségében szintén negatívan korrelál a bevándorlást szükségesnek tartó szemlélettel. Észtország esetében azonban csak egyetlen

¹¹ A magyar és a szlovén kérdőívén a bevándorlás demográfiai szerepére vonatkozó állítások egyike sem szerepelt (így ebben a vonatkozásban – Ausztria mellett – ez a két ország is teljesen kimarad az összehasonlításból), továbbá Észtország és Finnország esetében csak a bevándorlást szükségesnek tartó állítást tesztelték.

értékváltozóval mutatható ki kapcsolat: a barátokkal töltendő idő fontossága együtt jár a bevándorlás szükségességét elfogadó nézettel.

Úgy tűnik, míg összességében az anyagi jólét az az értékek, amelynek preferálása összefügg a bevándorlás szükségességének – a népességcsökkenés ellenére történő – megkérdőjelezésével, ez a reláció nem minden országra igazolható. Leginkább Csehország és kisebb mértékben Németország esetében érvényes.¹²

Vegyük szemügyre, hogy hol helyezkednek el az egyes országok a jövedelmet/pénzt fontosnak tartók és a bevándorlást a népességcsökkenés miatt szükségesnek ítézők arányát jelző koordináta-rendszerben (VI. ábra)! Láthatjuk, hogy minél nagyobb az anyagi szemléletűek hányada, annál kisebb azoké, akik a bevándorlást szükségesnek ítélik meg. (Ez a reláció még egyértelműbb lenne, ha eltekintenénk Észtországtól, amely az előzőekben már említettek miatt ezt a képet is torzítja.)

VI. A bevándorlás demográfiai szempontból szükséges voltával egyetértők és a jövedelmet/pénzt fontosnak tartók aránya országok szerint
Relation between the proportion of respondents agreeing with the necessity of immigration (from a demographic point of view) and the proportion of respondents stressing the importance of income, by country

¹² Érdekes módon a PPA-kutatás évében a vizsgált országok közül Csehországban volt a legkisebb (2,3%) a külföldi népesség aránya (igaz ugyan, hogy jelentős növekedés történt az azt megelőző 10 évben), ám a megkérdezettek kétharmada így is sokallta.

Az értékbeállítódás és a bevándorlás munkaerő-piaci előnyeinek, illetve hátrányainak a megítélése közötti összefüggés

A bevándorlás megítélésének másik fontos dimenziója a gazdaságra, illetve a munkaerőpiacra gyakorolt hatása. A fogadó népesség körében gyakran felmerül az a félelem, hogy a bevándorlók elveszik a munkát, ugyanakkor sok esetben éppen azokat a teendőket végzik el, amelyeket a fogadó népesség tagjai nem vállalnak (vagy nem annyi bérért, amennyiért a bevándorlók). A mérlegelés további szempontja, hogy a bevándorlók – amennyiben nem szorulnak ki a munkaerőpiacról – az általuk fizetett adókkal is hozzájárulnak fogadó ország gazdasági prosperálásához.

A kérdőívben két állítás is szerepelt, amely a bevándorlás gazdasági előnyeit emelte ki: „Szükség van a külföldiekre, mert elvégzik azt a munkát, amit mi már nem”, valamint „A külföldi munkavállalók hozzájárulnak a társadalombiztosítási rendszer fenntartásához a befizetett adókkal”. Míg az előbbivel – amely a külföldiek jelenlétének szükségességét is megfogalmazza – a megkérdezettek mindössze 26%-a értett egyet, az utóbbival 74%-uk. Ugyanakkor a bevándorlás gazdasági hátrányát („A külföldiek elveszik a munkát”) a megkérdezettek 43%-a vélte igaznak. A megkérdezettekkel véleményeztettek a bevándorlás gazdasági szempontú szabályozására vonatkozó két javaslatot is (az egyik a munkaerő-piaci szükséglettől tenné függővé bevándorlók számát, a másik törvény által szabályozná a külföldi munkavállalók számát), az egyetértés ezekkel 68%, illetve 70%-os volt.

Az állításokkal való egyetértés és az értékek közötti kapcsolatot vizsgálva (4. táblázat), megállapítható, hogy a külföldiek munkaerőhiány-pótló szerepét főként azok vélik igazoltnak, akik számára értéket jelent az idő, és kevésbé azok, akik az elégséges jövedelmet/pénzt, illetve a szeretteik számára nyújtandó biztonságot preferálják. Ezzel szemben az a félelem, hogy a külföldiek elveszik a munkát, főként azoknál jelentkezik, akik számára a jó anyagi körülmények – a megfelelő jövedelem, a szép, tágas lakás, a házastársak külön saját jövedelme – fontosak. A külföldieknek a társadalombiztosítási rendszerre gyakorolt előnyös hatásának megítélése nem mutat kapcsolatot egyik értékdimenzióval sem. A bevándorlók számának szabályozásával való egyetértés pedig ugyancsak a jövedelmet és a magánszférát fontosnak tartó nézettel korrelál pozitívan.

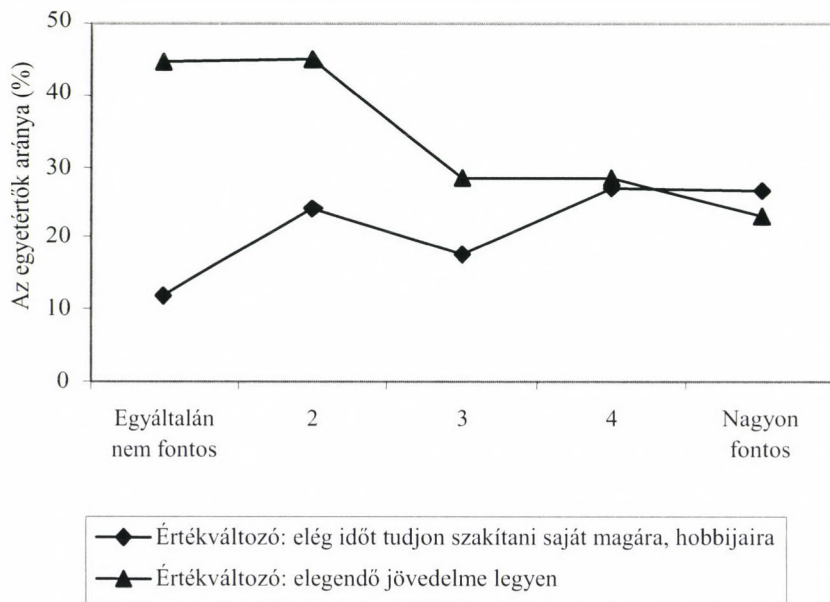
*4. A bevándorlás gazdasági szempontú megítélésének korrelációja
az általános értékeállítódással*
*Correlations between general value preferences and the evaluation of
immigration from an economic point of view*

Általános értékeállítódás	Szükség van a külföldiekre, mert elvégzik azt a munkát, amit mi már nem	A külföldi- ek elveszik a munkát	A bevándorlók számát a munkaerő- piaci szükség- lettől kellene függővé tenni	A külföldi munkavállalók éves számát törvényben szabályozni kellene
Elég időt tudjon szakítani saját magára, hobbjaira				
Tudjon időt szakítani a barátaira				
Társával, partnerével harmóni- ában éljen			0,110**	0,118**
Biztonságot tudjon nyújtani azoknak, akik a megkérdé- zethez közel állnak	-0,101**			
Elegendő jövedelme legyen	-0,107**	0,157**	0,113**	0,114**
Évente legalább egyszer sza- badságra tudjon menni				
Szép, tágas lakásban lakjon		0,160**		
A férjnek és a feleségnek egyenként legyen saját jöve- delme is		0,150**		
<i>Értékdimenziók:</i>				
Jó anyagi körülmények		0,205**		
Elegendő szabadidő	0,120**	-0,124**		
Magánszféra			0,111**	0,109**

** 0,01-es szinten szignifikáns korreláció.

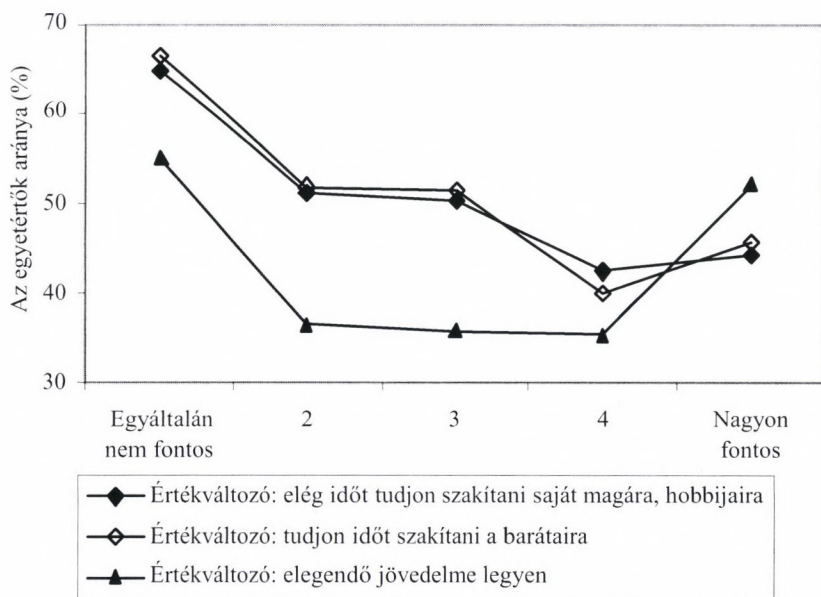
Jól látható a VII. ábrán is, hogy legnagyobb arányban (45%) azok szerint van szükség bizonyos munkák elvégzéséhez a bevándorlókra, aki számára a jövedelem/pénz nem fontos. Viszont a bevándorlók miatti fenyegetettséget („elveszik a munkát”) azok vélelmezik leginkább (közel 70%-os arányban), akik számára a szabadidő egyáltalán nem jelent értéket; ennél kisebb, de még így is jelentős a hányaduk (52%) a hangsúlyosan anyagi nézeteket vallók körében (ebbe a csoportba tartozik a megkérdezettek több mint fele) (VIII. ábra).¹³ A két ábrát összehasonlítva az is szembeötlő, hogy a bevándorlók negatív gazdasági szerepével való egyetértés minimális értéke (36%) alig alacsonyabb, mint a gazdasági előnyükkel való legnagyobb arányú egyetértésé (44%).

¹³ Azok közt, akik az elegendő jövedelmet egyáltalán nem tartják fontosnak, szintén viszonylag nagy a bevándorlás gazdasági hátrányával egyetértők aránya, ez azonban feltehetően e csoport alacsony elemszámának tudható be.

VII. A bevándorlók jelenlétének gazdaságilag előnyös voltával egyetértők aránya néhány általános érték megítélése szerint

The percentage of respondents agreeing that immigrants provide an economic advantage, according to the estimation of some general values

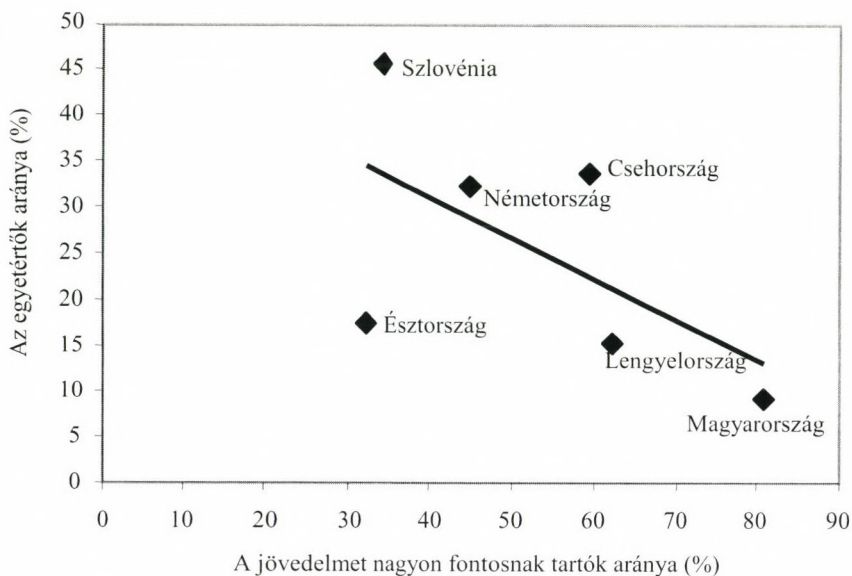

VIII. A bevándorlók jelenlétének gazdaságilag hátrányos voltával („elveszik a munkát”) egyetértők aránya néhány általános érték megítélése szerint
The percentage of respondents who agree that immigrants provide an economic disadvantage (“they take jobs away”), according to the estimation of some general values

Országok szerint vizsgálva az értékbeállítódás és a bevándorlók gazdasági előnyének, illetve hátrányának a megítélése közötti összefüggéseket,¹⁴ ugyan-csak a fenti tendenciák rajzolódnak ki: az anyagiasságot előnybe részesítő szemlélet a félelmet erősíti, míg a barátokra fordítandó időt értékelő beállítódás valamelyest gyengíti azt. Egyedül Észország esetében nem mutatkozik összefüggés egyik dimenzióban sem.

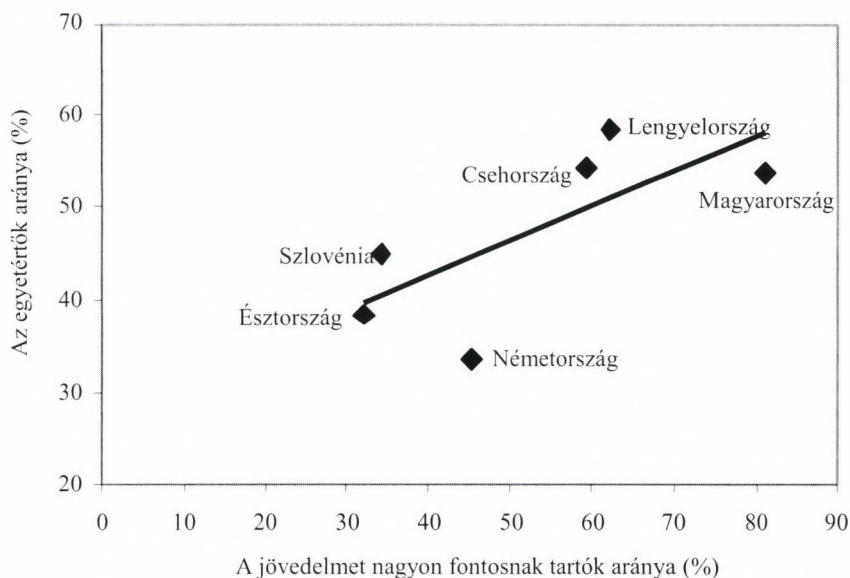
A jövedelem/pénz fontossága és a bevándorlók gazdasági előnyének megítélése által képzett kétdimenziós térben elhelyezve az országokat látható, hogy minél elterjedtebb az anyagiakat preferáló szemlélet az adott országban, annál kisebb az elfogadottsága a bevándorlók gazdasági előnye mellett érveknek (IX. ábra). (Észország ebben az esetben is eltér a szabálytól, ami nélküle még egyértelműbb lenne.)

¹⁴ Finnország esetében egyáltalán nem szerepeltek ezek a változók, az ész és a magyar kérdőíven pedig csak a „Szükség van a külföldiekre, mert elvégzik azt a munkát, amit mi már nem”, és „A külföldiek elveszik a munkát” kijelentéseket véleményeztették.

IX. A bevándorlás gazdasági előnyét hangsúlyozó állítással egyetértők és a jövedelmet/pénzt fontosnak tartók aránya országok szerint
Relation between the percentage of people agreeing with the economic advantages of immigration and the percentage of people stressing the importance of sufficient income, by country

Ennek fordítottja figyelhető meg a bevándorlók okozta gazdasági hátrányok megítélését illetően: minél fontosabbnak tartják az emberek a pénzt az adott országban, annál inkább tartanak attól, hogy a bevándorlók elveszik a munkát (X. ábra).

X. A bevándorlás gazdasági hátrányát hangsúlyozó állítással egyetértők és a jövedelmet/pénzt fontosnak tartók aránya országok szerint
Relation between the percentage of people agreeing that foreigners take jobs away and the percentage of people stressing the importance of sufficient income, by country

Németországban – elsősorban Nyugat-Németországban – viszonylag csekély az egyetértés azzal az állítással, hogy a bevándorlók elveszik a munkát. Ez egyfelől az ország gazdasági erejével, másfelől az országban élő bevándorlók jellemzőivel, illetve munkaerő-piaci helyzetével függ össze. Ez utóbbi a bevándorlók többsége esetében hátrányos, így az érintettek kevésbé jelentenek konkurenciát a német munkavállalók számára.

Az értékbeállítódás és a bevándorlás kulturális hatásának, valamint a bevándorlók integrációjának a megítélése közötti összefüggés

A bevándorlás demográfiai és gazdasági előnyeinek hangsúlyozás mellett, gyakran háttérbe szorul a kulturális hatásának említése. Holott a különböző etnikumok, kultúrák, vallások keveredése egyfelől a kulturális sokszínűséget segíti elő, másfelől viszont feszültségek forrása is lehet. A beilleszkedés nem csupán maguknak a bevándorlóknak lenne előnyös, hanem a fogadó népesség számára is megkönnyítené az együttélést. Azonban ennek sikerességét – más

tényezők mellett – a befogadók részéről tapasztalható előítéletesség, a mássággal szembeni elutasítás is megnehezíti.

A kérdőívben különböző tartalmú állítások szerepeltek a bevándorlás kulturális vetületére, illetve a bevándorlók integrációjára vonatkozóan. A legpozitívabb a bevándorlás kulturális hozadékát fogalmazta meg: *„A külföldiek jelenléte előnyös, mert lehetővé teszi a kultúrák találkozását”*, de ugyancsak pozitív sugallatúak az integráció szükségességére vonatkozó kijelentések is: *„A bevándorlók gyermekeinek ugyanazokba az iskolákba kellene tanulniuk, mint a mi gyermekeinknek”*, *„A külföldiek beilleszkedését támogatni kellene”*. A másik pólust az idegenek negatív szerepét/hatását megfogalmazó előítélet képviseli: *„A külföldiek számának növekedése azzal jár, hogy terjed a bűnözés, a terrorizmus”*, valamint a teljes elutasítás: *„Országunkban nincs hely a külföldiek számára”*. Míg a megkérdezettek 46%-a azonosult a bevándorlás kulturális hozadékát hangsúlyozó nézettel, közel kétharmaduk (62%) szerint a külföldiek jelenléte a bűncselekmények terjedésének kedvez. Továbbá, 72%-uk egyetértett ugyan azzal, hogy az iskolában ne különítsék el a bevándorlók gyerekeit, viszont az a bevándorlók integrációjának az elősegítését mindössze 41%-uk támogatta. A megkérdezettek egyötöde szerint pedig egyáltalán nincs hely az országban a külföldiek számára.

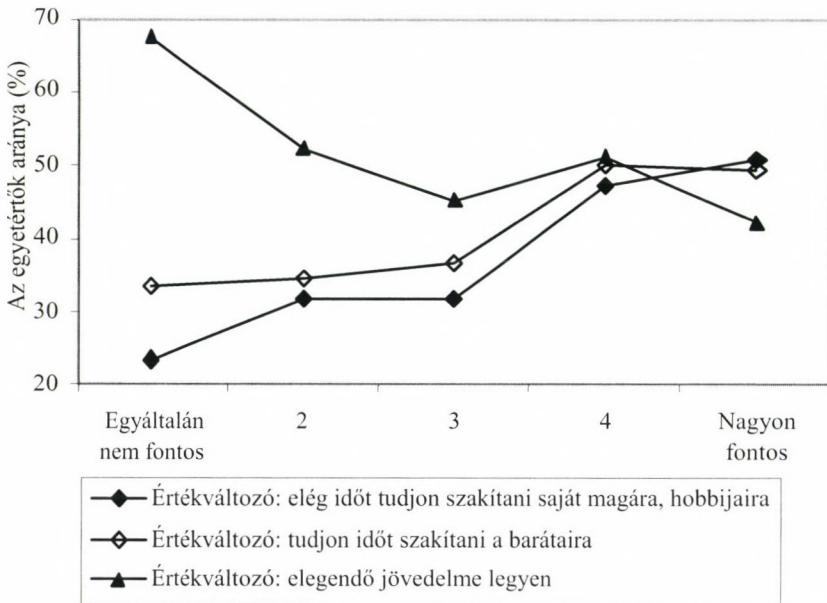
Arra vonatkozóan, hogy milyen összefüggés van a fenti állításokkal való egyetértés és az egyéni értékbeállítódás között, tekintsük meg az 5. táblázatot. Látható, hogy legszorosabban az elegendő szabadidőt fontosnak tartó szemléletmódhoz kapcsolódik a bevándorlók kulturális hozzájárulását, beilleszkedésük fontosságát valló nézet, és képviselőik elutasítják azt a felfogást, hogy egyáltalán nincs hely külföldiek számára. Ezzel szemben az anyagi jólét (főként az elegendő jövedelem) fontosságát előnyben részesítők inkább hajlanak arra, hogy negatív előítéletet tanúsítsanak a bevándorlókkal szemben, integrációjuk elősegítését, sőt jelenlétüket is teljesen elutasítják. A magánszférát előtérbe helyezők vélekedése csupán az iskolai szegregáció elkerülését megfogalmazó állítással mutat pozitív összefüggést.

5. A bevándorlás kulturális hatásának, valamint a bevándorlók integrációjának a megítélése és az általános értékek közötti kapcsolat
Correlation between general value preferences and the evaluation of immigration from a cultural point of view

Általános értékebeállítódás	A bevándorlás lehetővé teszi a kultúrák találkozását	A külföldiek miatt terjed a bűnözés, a terrorizmus	Nincs hely külföldiek számára	Ne legyen iskolai szegregáció	Beilleszkedésüket támogatni kell
Elég időt tudjon szakítani saját magára, hobbijaira	0,117**		-0,112**		
Tudjon időt szakítani a barátaira Társával, partnerével harmóniában éljen	0,103**			0,107**	0,107**
Biztonságot tudjon nyújtani azoknak, akik a megkérdezett-hez közel állnak				0,100**	
Elegendő jövedelme legyen Évente egyszer szabadságra tudjon menni		0,130**	0,110**		-0,143**
Szép tágas lakásban lakjon A férjnek és a feleségnek egyaránt legyen saját jövedelme is			0,141**		-0,160**
<i>Érték dimenziók:</i>					
Jó anyagi körülmények			0,194**		-0,207**
Elegendő szabadidő Magánszféra	0,137**		-0,144**	0,132**	0,147**

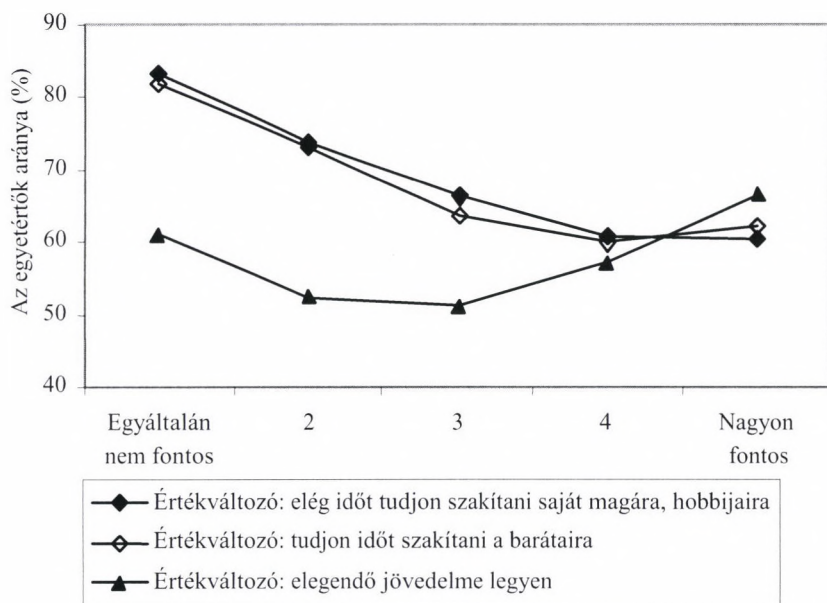
** 0,01-es szinten szignifikáns korreláció.

A külföldiek jelenlétét leginkább (67%) azok értékelik pozitívan, akik számára a jövedelem nem meghatározó tényező, és legkevésbé (23–33%) azok, aki a szabadidőt nem tekintik egyáltalán fontosnak (XI. ábra). Azonban látható, hogy a skála másik végén, a különböző értékeket fontosnak vagy nagyon fontosnak tartók már igen hasonlóan ítélik meg a bevándorlás kulturális szerepét.

XI. A bevándorlók kulturális „hasznával” („lehetővé teszi a kultúrák találkozását”) egyetértők aránya néhány általános érték megítélése szerint
The percentage of persons who agree that immigration is culturally beneficial (it makes cultural exchange possible), according to the estimation of some general values

A bűncselekmények és a terrorizmus terjedését a külföldiek jelenlétéhez kapcsoló állítást főként (82%) azok fogadják el, aki az önmagukra, barátaikra fordítandó idő fontosságának nem tulajdonítanak jelentőséget, és jóval kisebb – bár még így is jelentős – arányban (61%) azok, akiknek a jövedelem nem számít (XII. ábra). E kétféle értéket fontosnak tartók csoportjai viszont alig különböznek a külföldiek jelenlétét hátrányosnak tekintő állítások véleményezésében.

XII. A külföldiek jelenlétének negatív hatásával („miattuk terjed a bűnözés, a terrorizmus”) egyetértők aránya néhány általános érték megítélése szerint
The percentage of persons who agree that the presence of foreigners has a negative influence (favours the spread of crime and terrorism), according to the estimation of some general values

A fogadó országok többségében¹⁵ megfigyelhető, hogy az anyagi jólét fontosságát valló nézet együtt jár a bevándorlók jelenlétének negatív hatást tulajdonító szemlélettel. Ez az összefüggés a legerősebbnek Csehországban mutatkozott, ahol az anyagi dimenziót képviselő mindhárom változót illetően érvényesült. Az anyagi szemlélet több ország esetében is a külföldiek teljes kirekesztését támogató vagy az integrációjuk elősegítését ellenző nézettel párosult. Magyarország és Lengyelország azonban kivételt jelentenek ebből a szempontból, egyik esetében sem mutatkozik összefüggés az anyagi beállítódás és a fenti attitűdök között.¹⁶

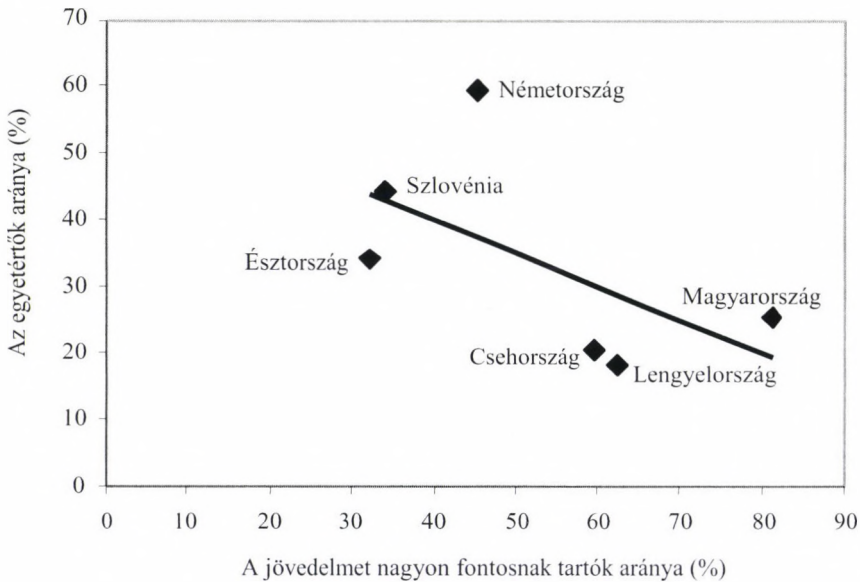
A szabadidő preferálása mindössze Magyarország és kisebb mértékben Németország esetében mutat összefüggést a bevándorlás kulturális szerepének a megítélésével. A magánszférát előtérbe helyező beállítódás viszont több or-

¹⁵ Finnország esetében a bevándorlás kulturális aspektusára vonatkozó kérdések nem szerepeltek.

¹⁶ Magyarországon a bevándorlást kulturális szempontból is az átlagnál negatívabban ítélik meg, és ez, úgy tűnik, független az értékebeállítódás anyagi dimenziójától.

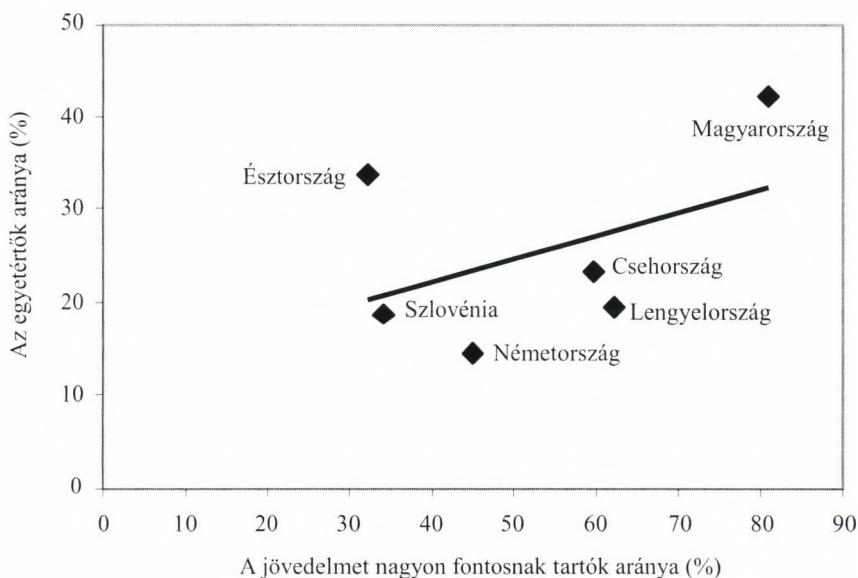
szág esetében is pozitív korrelációt mutat az iskolai szegregáció elkerülését támogató szemlélettel, illetve negatív korrelációt a külföldiek jelenlétének teljes elutasításával.

Ha országokként összevetjük egyfelől a külföldiek integrációjának támogatásával egyetértők, másfelől a jelenlétük teljes elutasításával egyetértők arányát és a jövedelem/pénz fontosságának megítélését (XIII. és XIV. ábra), jól érzékelhető az a trend, hogy minél elterjedtebb az anyagi szemlélet, annál kevésbé talál elfogadásra a bevándorlók integrációjának támogatása, viszont annál erősebb jelenlétük elutasítása. Németországban a jövedelem fontosságának közepes mértéke ellenére meglehetősen nagy arányban támogatják a külföldiek integrációjának elősegítését, ami feltehetően a több évtizedre visszanyúló bevándorlás és a külföldiekkel való együttélés során leszűrődő tapasztalat következménye.

XIII. A külföldiek integrációjának támogatásával egyetértők és a jövedelmet/pénzt fontosnak tartók aránya országok szerint

Relation between the percentage of people stressing the importance of sufficient income and the percentage of people agreeing that the integration of foreigners should be fostered, by country

XIV. A külföldiek jelenlétét teljesen elutasítók és a jövedelmet/pénzt fontosnak tartók aránya országok szerint

Relation between the percentage of people stressing the importance of sufficient income and the percentage of people who reject the presence of foreigners (agreeing that there is no room for them), by country

Az értékeállítódás és bevándorlással, valamint a bevándorlók integrációjával kapcsolatos politikai intézkedések megítélése közötti összefüggés

A gazdasági és kulturális beilleszkedés mellett a politikai értelmében vett integráció – a szavazati jog, az állampolgárság megszerzése stb. – is fontos lépcsőfok a bevándorlók beilleszkedési folyamatában. A migráció szabályozásában és a bevándorlók beilleszkedésének elősegítésében az államnak vitathatatlan a szerepe. Gazdag eszköztára a bebocsátások éves számának korlátozásától, a kiutasításokon keresztül egészen a szavazati jog, illetve az állampolgárság megadásáig terjed.

A bevándorlással, illetve a bevándorlók integrációjával kapcsolatos politikai intézkedések megítélése szintén a fogadó népesség külföldiekkel szembeni befogadó, illetve elutasító attitűdjéről tanúskodik.

A kérdőív politikai intézkedésekre vonatkozó tucatnyi állítása közül három pozitív és három negatív tartalmút választottunk ki (amelyek a legtöbb ország esetében szerepeltek). A pozitív tartalmú állításokkal („Ötéves itt-tartózkodás

után a külföldieknek meg kellene adni a helyi szavazati jogot”, „Azoknak a külföldieknek, akik beilleszkedtek, rövid időn belül meg kellene adni az állampolgárságot”, „Az illegális bevándorlók időnként amnesztiát kaphatnának”) egyetértők aránya rendre sokkal kisebb (32%, 39%, 15%) volt, mint a negatív állításokkal („Meg kellene szabni a felső határát annak, hogy évente hány külföldi települhessen le”, „Azok a külföldiek, akik öt év után sem illeszkedtek be, térjenek haza”, „Minden illegálisan itt tartózkodó külföldit ki kellene utasítani az országból”) egyetértőké (54%, 56%, 69%).

Megvizsgálva az általános értékbeállítódás és a fenti politikai intézkedésekkel való egyetértés közötti összefüggéseket (6. táblázat), megfigyelhető, hogy leginkább a megfelelő jövedelmet fontosnak tartó beállítódás csökkenti a pozitív állításokkal, illetve növeli a negatív állításokkal való egyetértést. Az értékdimenziók közül mindössze a szabadidőt preferáló attitűd fontossága korrelál pozitívan egyetlen intézkedés (a helyi szavazati jog megadása) elfogadásával.

6. A bevándorlással és a bevándorlók integrációjával kapcsolatos intézkedések megítélése és az általános értékek közötti kapcsolat
Correlations between general value preferences and the evaluation of measures related to immigration and the integration of immigrants

Általános értékbeállítódás	Felső határt szabni a bevándorlásnak	Öt év után helyi szavazati jogot adni	Az illegálisan tartózkodókat kiutasítani	Az illegális bevándorlóknak amnesztiát adni	Akik nem illeszkedtek be, térjenek haza
----------------------------	--------------------------------------	---------------------------------------	--	---	---

Elég időt tudjon szakítani saját magára, hobbjaira
 Tudjon időt szakítani a barátaira

Társával, partnerével
 harmóniában éljen

Biztonságot tudjon nyújtani azoknak, akik a megkérdezetthez közel állnak

Elegendő jövedelme legyen 0,120**

Évente legalább egyszer -0,100**

szabadságra tudjon menni 0,129**

Szép, tágas lakásban lakjon -0,098**

A férjnek és a feleségnek

egyaránt legyen saját jövedelme is

Értékdimenziók:

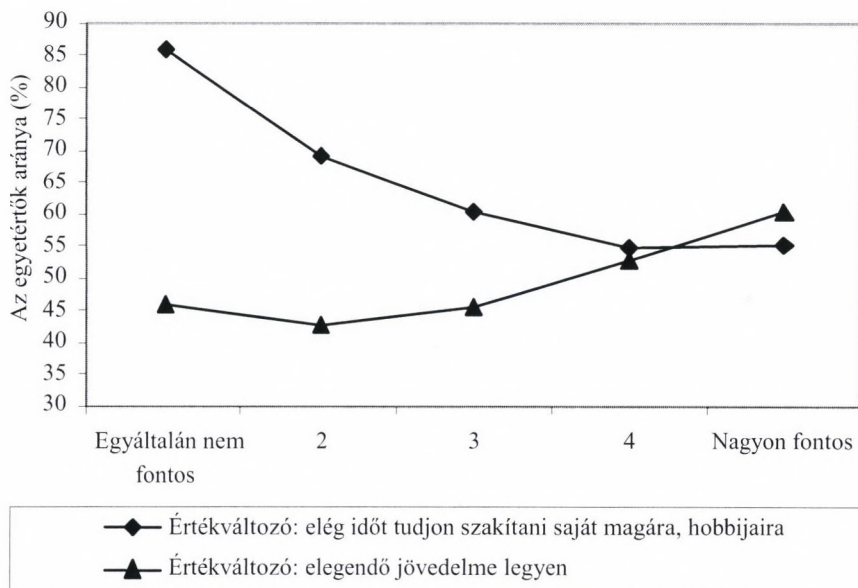
Jó anyagi körülmények

Elegendő szabadidő 0,112**

Magánszféra

** 0,01-es szinten szignifikáns korreláció.

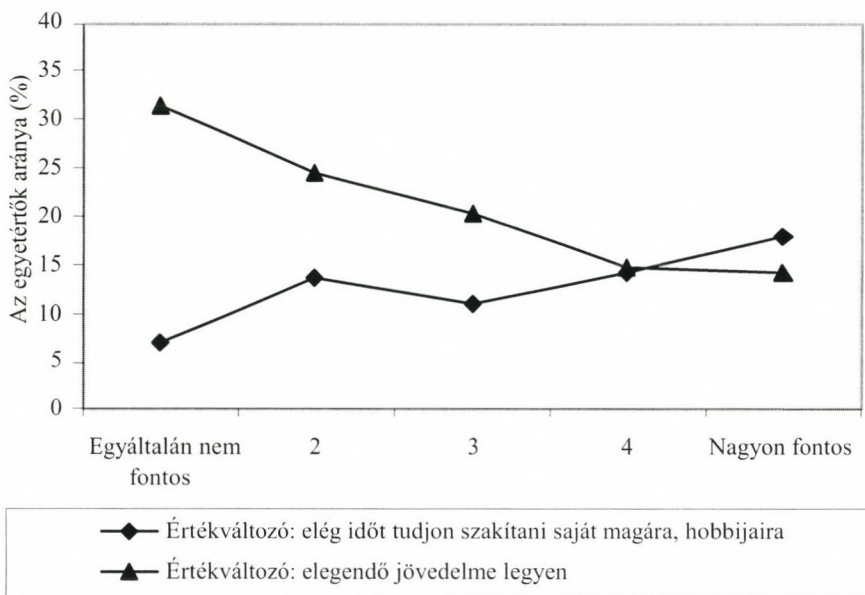
A nem beilleszkedett külföldiek hazaküldésével legnagyobb arányban (86%) azok értenek egyet, akik egyáltalán nem tartják fontosnak az önmagukra fordítható szabadidőt, legkevésbé – bár még így is nagy arányban (45% körül) – pedig azok, akiket nem foglalkoztat a megfelelő jövedelem (XV. ábra). A jövedelmet, illetve a szabadidőt fontosnak tartók között viszont sokkal kisebb az eltérés a kérdés megítélésében.

XV. Az öt év után sem beilleszkedett bevándorlók hazaküldésével egyetértők aránya néhány általános érték megítélése szerint

The percentage of people approving that immigrants having not been integrated should return home after five years, according to the estimation of some general values

A külföldiek iránti pozitív attitűdöt képviseli az a vélekedés, hogy az illegális bevándorlók időnként amnesztiát kapjanak. Ezzel mind az anyagiassá szemléltető, mind a szabadidőt fontosnak tartó csoport nagyon kis mértékben ért egyet (14–18%), de így is kivehető az eltérő irányultság (XVI. ábra). Az intézkedés támogatottsága azok körében a legmagasabb (31%), akik úgy vélik, hogy a megfelelő jövedelem egyáltalán nem fontos.

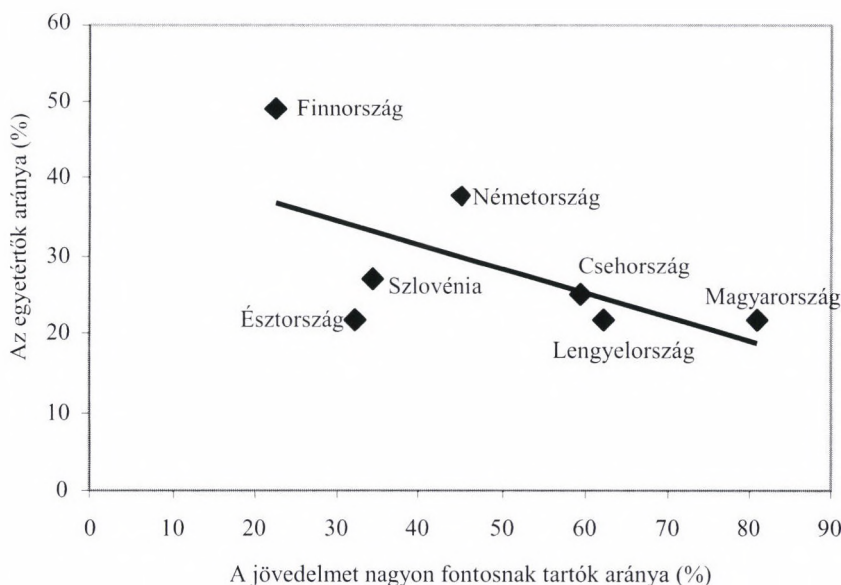

XVI. Az illegális bevándorlók amnesztiában részesítésével egyetértők aránya néhány általános érték megítélése szerint

The percentage of people who agree that illegal immigrants should get amnesty for time to time, according to the estimation of some general values

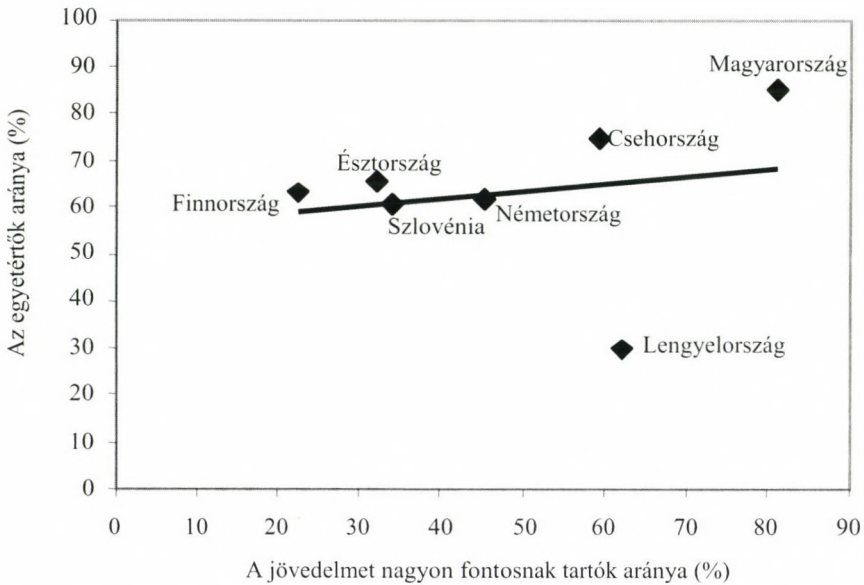
Országoként vizsgálva a politikai intézkedésekkel szembeni attitűd és az értékeállítódás kapcsolatát, sokkal több összefüggés figyelhető meg az elkülönítet három értékdimenzió belül. Leginkább az anyagi jólét fontossága és a három negatív – a bevándorlás korlátozására irányuló – állítással való egyetértés közötti pozitív korreláció szembetűnő (főként Csehország és Németország esetében). További érdekesség, hogy Csehországban a magánszférát fontosnak tartók inkább egyetértenek azzal, hogy a beilleszkedett külföldiek minél előbb kapjanak állampolgárságot, ugyanakkor az illegális bevándorlók kiutasítását is nagy arányban támogatják.

Ha az egyes országokra vonatkoztatva együtt ábrázoljuk a külföldiek politikai értelemben vett integrációját támogatók arányát és az anyagi szemlélet elterjedtségét (XVII. ábra), megfigyelhető, hogy minél fontosabb a jövedelem az emberek számára, annál kevésbé fogadják el a külföldiek szavazati jogát. Ugyanakkor Szlovéniában és Észtországban a mérsékelt anyagi szemlélet ellenére is alacsony a jog támogatottsága.

XVII. A külföldiek számára öt év után a helyi választójog megadását helyeslők és a jövedelmet/pénzt fontosnak tartók aránya országok szerint
Relation between the percentage of people who support giving foreigners the right to vote in local elections after five years and the percentage of people stressing the importance of sufficient income, by country

Az öt év után sem beilleszkedett külföldiek hazatéréseivel egyetértők aránya viszont egyértelműen növekszik az anyagi szemlélet elterjedtségével (XVIII. ábra). Egyedül Lengyelország jelent kivételt, ahol nemzetközi összehasonlításban is alacsony a fenti intézkedés támogatottsága. Ebben feltehetően nagy szerepe lehet annak, hogy jellegében kibocsátó országról van szó, és a megkérdezettek nagy része nyilván a külföldön tartózkodó honfitársaira (rokonaira, ismerőseire) is gondolt a válaszadáskor.

XVIII. Az öt év után sem beilleszkedett külföldiek hazatérését igénylők és a jövedelmet/pénzt fontosnak tartók aránya országok szerint
Relation between the percentage of people who support the idea that foreigners who had not become integrated should return home and the percentage of people who stress the importance of sufficient income, by country

A bevándorlókkal szembeni attitűd többváltozós elemzése

A bevándorlással, illetve a külföldiekkel szembeni attitűdöt olyan szociodemográfiai jellemzők befolyásolják, mint az életkor, az iskolai végzettség, a gazdasági aktivitási státusz, a jövedelem, a lakóhely típusa, valamint az egyén vallásossága is. Ha az általános értékbeállítódás hatását kívánjuk tisztázni, ki kell szűrni a fenti jellemzők befolyását. Erre a célra Multiple Classification Analysis (MCA) módszerét alkalmaztuk. Ez lehetővé teszi, hogy úgy vizsgáljuk a függő változó (jelen esetben a külföldiekkel szembeni attitűd) és egy független változó (jelen esetben valamilyen értékbeállítódás) kapcsolatát, hogy a többi független változó hatását kontroll alatt tartjuk.¹⁷

¹⁷ Mivel az MCA-módszer alkalmazásához követelmény az intervallum szintű függő változó, csupán a pozitív, illetve a negatív attitűdöt mérő *összesített változók* esetében alkalmaztuk.

Az első modellbe a jövedelem fontosságával kapcsolatos értékváltozó mellé vontuk be a felsorolt tényezőket (7. táblázat). A hatások összehasonlítása céljából az eta- és a beta-együtthatókat vizsgáljuk. Míg az előbbi az adott független változónak a függő változóra gyakorolt hatását úgy fejezi ki, hogy figyelmen kívül hagyja a többi független változó hatását, addig az utóbbi az adott független változó parciális hatását tükrözi, a többi független változó hatását kontrolálva.

7. A bevándorlók iránti pozitív, illetve negatív attitűdöt meghatározó tényezők, MCA-elemzés (az anyagi értékbeállítódás hatása)
Multiple classification analysis (MCA) of the determinants of positive and negative attitudes towards immigration
(including the value variable 'Having sufficient income or money')

Független változók	Függő változók			
	a bevándorlók iránti pozitív attitűd (összetett változó)		a bevándorlók iránti negatív attitűd (összetett változó)	
	eta	beta	eta	beta

Értékváltozó: elegendő jövedelem legyen (5 kategória)	0,14	0,10	0,24	0,19
Nem (férfi, nő)	0,00	0,01	0,03	0,04
Korcsoport (13 kategória)	0,09	0,07	0,14	0,13
Iskolai végzettség (7 kategória)	0,23	0,20	0,29	0,23
Aktivítási státus (5 kategória)	0,04	0,05	0,11	0,02
Ekvivalens jövedelem (5 kategória)	0,07	0,03	0,11	0,06
A vallás fontossága (4 kategória)	0,05	0,05	0,06	0,06
Településtípus (4 kategória)	0,10	0,08	0,12	0,08
R ²	0,076		0,146	

Ha a pozitív attitűdre vonatkoztatva összehasonlítjuk az eta-együtthatókat, láthatjuk, hogy az iskolai végzettség hatása a legerősebb, ezt követően pedig az anyagi szemléletmódé. Valamelyest csökken e hatások intenzitása, ha a többi változó befolyását kiszűrjük és csak a saját magyarázóerőt vesszük figyelembe, de a sorrend marad. Tehát a külföldiek iránt elsősorban a magasabb iskolai végzettségűek és a jövedelem fontosságát elutasítók tanúsítanak pozitív attitűdöt (a modellbe bevont többi változó hatását is figyelembe véve).¹⁸

A negatív attitűdök esetében szintén az iskolai végzettség a legerősebb magyarázó tényező, és ezt követi kevéssel lemaradva az értékbeállítódás (ugyanakkor a korcsoport hatása sem elhanyagolható). Itt viszont fordított az összefüggés: a bevándorlók iránti negatív attitűd a legalacsonyabb iskolai végzettségűek és a megfelelő jövedelmet nagyon fontosnak tartók körében (valamint az

¹⁸ A külföldiekkel szembeni pozitív attitűdre a nem kivételével valamennyi bevont változó hatása szignifikáns (még ha nem is túl jelentős).

idősebb korcsoportoknál) a legjelentősebb.¹⁹ Megfigyelhető, hogy ebben a modellben az értékváltozó hatása erősebb a negatív, mint a pozitív attitűdök esetében. Ugyanakkor a modell magyarázóerejét kifejező R^2 értéke is magasabb: a bevont változók az összes variancia 14,6%-át magyarázzák.

A második modellben – a szociodemográfiai jellemzők és a vallásosság mellett – a szabadidő fontosságát kifejező értékváltozó szerepel (8. táblázat). A pozitív attitűdre gyakorolt hatásokról megállapítható, hogy bár – a nem és a háztartás jövedelmén kívül – valamennyi szignifikáns, az erősségét tekintve elsősorban szintén az iskolai végzettség és emellett az értékeállítódás dominál. A magasabb iskolai végzettségűek és a szabadidőt fontosnak tartók nagyobb mértékben tanúsítanak pozitív attitűdöt a bevándorlók iránt. A negatív attitűdök esetében azonban az értékváltozó hatása már csekélyebb, az iskolai végzettség után a korcsoport a meghatározó. A modell magyarázó ereje összességében is gyengébb, mint a jövedelem fontosságát kifejező változó bevonásakor.

8. *A bevándorlók iránti pozitív, illetve negatív attitűdöt meghatározó tényezők, MCA elemzés (a szabadidőt fontosnak tartó értékeállítódás hatása)*
Multiple classification analysis (MCA) of the determinants of positive and negative attitudes towards immigration
(including the value variable 'Having enough time for yourself and for your own interests')

Független változók	Függő változók			
	a bevándorlók iránti pozitív attitűd (összetett változó)		a bevándorlók iránti negatív attitűd (összetett változó)	
	eta	beta	eta	beta
Értékváltozó: elég időt tudjon szakítani saját magára, hobbjaira (5 kategória)	0,15	0,12	0,15	0,09
Nem (férfi, nő)	0,00	0,01	0,02	0,04
Korcsoport (13 kategória)	0,09	0,06	0,14	0,12
Iskolai végzettség (7 kategória)	0,23	0,20	0,28	0,25
Aktivitási státus (5 kategória)	0,04	0,05	0,11	0,03
Ekvivalens jövedelem (5 kategória)	0,07	0,02	0,11	0,06
A vallás fontossága (4 kategória)	0,05	0,07	0,06	0,08
Településtípus (4 kategória)	0,10	0,09	0,12	0,09
R^2	0,081		0,119	

A többváltozós elemzés tehát megerősítette korábbi megállapításainkat. Eszerint az egyéni értékeállítódásnak fontos szerepe van a külföldiek megítélésében (a bevont magyarázó változók közül mindössze az iskolai végzettség hatása bizonyult egyértelműen erősebbnek). Főként az anyagiasság szemléletmód gyakorol jelentős hatást a negatív attitűdre (alig kisebbet, mint az iskolai végzettség, ugyan-

¹⁹ A külföldiekkel szembeni negatív attitűdök esetében egyedül az aktivitási státus hatása nem szignifikáns.

akkor fordított irányút), és ez az általános szociodemográfiai jellemzők kontrollálása mellett is érvényes.

Összegzés

A témában végzett eddigi vizsgálatok alapján elmondható – és ezt adataink is alátámasztják –, hogy Európa szegényebb országaiban erősebb elutasítás tapasztalható a bevándorlókkal szemben, mint a jóléti társadalmakban; a bevándorlással hosszabb ideje szembesülő országokban a lakosság befogadóbb, és nagyobb jelentőséget tulajdonít az állam szerepének a külföldiek integrációjában; egyéni szinten az iskolai végzettség differenciálja a legerősebben a bevándorlók iránti attitűdöt.

A tanulmány mindezen túlmenően arra kereste a választ, hogy van-e összefüggés az egyéni értékorientáció és a bevándorlók iránti attitűd, illetve a bevándorlással kapcsolatos intézkedések megítélése között.

A vizsgált értékek alapján három értékdimenziót – anyagi jólét, elegendő szabadidő, magánszféra – különítettünk el, amelyek közül összességében főként az első kettő mutat összefüggést a bevándorlás megítélésével. Az anyagi jólét fontosságát vallók attitűdje kevésbé pozitív, kevésbé értenek egyet azzal, hogy a népességsökkenés miatt szükség van a bevándorlókra, elutasítják integrációjuk támogatásának gondolatát, valamint azt is, hogy 5 év után szavazati jogot kellene kapniuk. Ugyanakkor ez az értékbeállítódás együtt jár azzal az aggodalommal, hogy a bevándorlók elveszik a munkát, elősegítik a bűncselekmények és terrorizmus terjedését, valamint azzal a véleménnyel, hogy nincs hely számukra az országban, még a népességsökkenés miatt sem.

Ezzel szemben az elégséges szabadidőt preferáló szemlélet – amely mögött feltehetően egyfajta individualizmus, az egyén szabadságát előtérbe állító gondolkodásmód áll – a külföldiek pozitívabb megítélésével jár együtt: erősíti a velük kapcsolatos pozitív, illetve gyengíti a negatív attitűdöt. Az ilyen értékbeállítódásuk mind gazdasági, mind kulturális szempontból inkább előnyösnek ítélik meg a bevándorlást, elutasítják azt a gondolatot, hogy a külföldiek bűncselekmények terjesztői lennének, és hogy ne lenne hely számukra az országban. Ugyanakkor a bevándorlók integrációjának elősegítését is inkább támogatják, és kevésbé értenek egyet azzal, hogy öt év után azoknak, akik nem illeszkedtek be a fogadó társadalomba, haza kellene térniük.

A kétváltozós elemzés alapján megfogalmazott következtetéseinket a többváltozós vizsgálat is alátámasztja. Az értékbeállítódásnak a bevándorlók iránti attitűdre gyakorolt hatása az általános szociodemográfia jellemzők kontrollálása mellett is kimutatható.

A magánszférát nyilván az emberek többsége fontosnak tartja (első helyen szerepel az értékek fontossági sorrendjében) azok is, akik elutasítóbbak a be-

vándorlókkal szemben és azok is, akik pozitívan ítélik meg őket. Éppen ezért ez az értékdimenzió nem mutat érdemi összefüggést a bevándorlás megítélésével. Mindössze az állapítható meg, hogy a bevándorlást nem tartják gazdaságilag előnyösnek és szabályozását a munkaerő-piaci szükséglethez kötnék azok, akik a magánéletük harmóniáját és biztonságát fontosnak tartják. E mögött nyilván a saját, illetve a család gazdasági biztonságának a megőrzése iránti vágy húzódik. Az idegenek jelenlétéből eredő fenyegetettség érzése elsősorban az anyagiasszemléletűeknél jelenik meg.

A bevándorlással szembeni általános pozitív vagy negatív attitűd és az említett két értékdimenzió közötti összefüggés valamennyi ország esetében kimutatható, azonban egyes vetületeit tekintve már korántsem egyöntetű a kép. A bevándorlás demográfiai szempontú megítélése leginkább Csehországban korrelál az értékdimenziókkal (és itt a magánszférát előtérbe állító szemlélet képviselőinek körében is erős az elutasítás). A gazdasági hátrányok vélelme már több országban is összefügg az anyagiasszemlélettel, ám kivétel is akad (Észtország, Magyarország). A kulturális következmények megítélése sem egységes, ám ahol összefüggés van, ott az anyagiasszemlélet mindenütt a kulturális hátrány képzetével, a külföldiek jelenlétének elutasításával jár együtt.

A bevándorlással szembeni attitűdökben országonként mutatkozó eltérések értelmezése során azonban célszerű óvatosnak lenni, ugyanis számos olyan helyi – csak egy adott országra jellemző – kulturális, gazdasági sajátosság adódhat, amelynek következtében a kérdőívben megfogalmazott egyes állítások más-más értelmet nyerhetnek.

További vizsgálatokat igényelne az is, hogy a bevándorlás megítélése az egyes országokban hogyan függ össze a bevándorlók számával és jellemzőivel, a munkaerőpiac sajátosságaival, a bevándorlás tematikájának a politikai és nyilvános közbeszédben, valamint a médiában való jelenlétével. Nyilván mindezek a tényezők felerősíthetik vagy gyengíthetik egy adott értékbeállítódás és a bevándorlás megítélése közötti összefüggéseket.

HIVATKOZÁSOK

- Coenders, M. et al. (2005): *Majorities' attitudes towards minorities in Western and Eastern European Societies: Results from the European Social Survey 2002–2003*. Report 4 for the European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia. University of Nijmegen – Nijmegen Institute for Social and Cultural Research.
- Coleman, D. (2004): The economic effect of immigration on United Kingdom. *Population and Development Review*, 30, 4. 579–622.
- Csepeli György – Fábián Zoltán – Sik Endre (1998): Xenofóbia és a cigányságról alkotott vélemények. In Andorka R. – Kolosi T. – Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi riport 1998*, TÁRKI, Budapest, 458–489.

- Enyedi Zsolt – Fábíán Zoltán – Sik Endre (2004): Nöttek-e az előítéletek Magyarországon? In Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi riport 2004*. TÁRKI, Budapest, 375–399.
- European Commission (2005): *Green Paper “Confronting demographic change: a new solidarity between the generations.”* Commission of the European Communities, Brussels.
- European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia (2005): *Majorities’ Attitudes Towards Minorities: Key Findings from the Eurobarometer and the European social Survey. Summary*. Manz Crossmedia, Wien.
- Fábíán Zoltán – Sik Endre (1996): Előítéletesség és tekintélyelvűség. In Andorka R. – Kolosi T. – Vukovich Gy. (szerk.) *Társadalmi riport 1996*. TÁRKI, Budapest, 381–413.
- Heath, A. F. – Tilley, J. R. (2005): British National Identity and Attitudes towards Immigration. *International Journal on Multicultural Societies (IJMS)*, Vol. 7, No. 2, 119–132. (www.unesco.org/shs/ijms/vol7/issue2/art2)
- Lewin-Epstein, N. – Levanon, A. (2005): National Identity and Xenophobia in an Ethnically Divided Society. *International Journal on Multicultural Societies (IJMS)*, Vol. 7, No. 2, 90–118 (www.unesco.org/shs/ijms/vol7/issue2/art1)
- O'Rourke, K. H. – Sinnott, R. (2006): The determinants of individual attitudes towards immigration. *European Journal of Political Economy*, Volume 22, Issue 4, December 2006, 838–861.
- Tóth Pál Péter – Janky Béla (2004): Magyarok és külföldiek. A hazai népesség külföldiekkel kapcsolatos attitűdjei. In Tóth P. P. (szerk.): *Külföldiekkel vagy idegenekkel...* KSH NKI Kutatási Jelentései 76, KSH NKI, Budapest, 109–159.
- United Nations (2006): *World Migrant Stock: The 2005 Revision*. Population Database. UN Population Division, 2006 (<http://esa.un.org/migration/>)

Tárgyszavak:

Attitűd
Nemzetközi vándorlás
Idegenellenesség
Közvélemény-kutatás

RELATIONS BETWEEN ATTITUDES TOWARD IMMIGRANTS AND VIEWS ON GENERAL VALUES

Abstract

The paper tries to answer the question whether there is a relationship between value orientations and the attitudes toward immigration. The analysis has been

based on the PPA (Population Policy Acceptance) survey carried out in eight countries (Austria, Czech Republic, Estonia, Finland, Poland, Hungary, Germany, Slovakia) between 2000 and 2003.

On the basis of the values examined, the author identified three value dimensions: good financial conditions, sufficient leisure time and the importance of the private sphere. Of these mainly the first two are connected with the attitudes regarding immigration. People who emphasise the importance of a solid financial background show less a positive attitude toward immigrants. They agree to a smaller extent that immigrants are necessary because of a shrinking population, they reject the idea that their integration should be supported and also that they ought to be given the right to vote in local elections after five years of residence. At the same time, this value orientation goes hand in hand with the view that immigrants take jobs away, they contribute to the spreading of crime and terrorism and there is no room for them in the country, not even in order to compensate for population decrease. On the contrary, the emphasis on leisure time, behind which presumably exists a certain kind of individualism setting high value on individual freedom, goes together with a more positive attitude toward foreigners: it enhances positive and reduces negative attitudes toward them. People of this kind of value orientation judge immigration as beneficial both from an economic and a cultural point of view; they reject the idea that foreigners contribute to the spreading of crime or that there should be no room for them in the country. At the same time, people of this view are more likely to favour the idea of supporting the integration of foreigners and are less willing to send them home after five years if they fail to become integrated into the receiving society.

The conclusions formulated on the basis of bivariate correlation analysis were also supported by multivariate analysis. The influence of the above-mentioned value orientations on attitudes toward immigrants remains valid after controlling some general socio-demographic characteristics.

The harmony and security of the private sphere as important values have no significant correlation with the attitudes toward immigration. Those who set high value on this dimension connect the necessity of immigration with the needs of the labour market and accept the economic benefits of immigration as a general rule less than others.

The connections between the general positive and negative attitudes towards immigration and the mentioned two value orientations can be observed in all examined countries, however, if we look at the different aspects of immigration, we find a less clear picture. First of all in the Czech Republic exists a relatively strong correlation between value dimensions and the estimation of immigration from a demographic point of view. Moreover, in this country setting high value on the private sphere increases rejection. The view that immigration is economically disadvantageous is connected to a money-centred attitude in many countries, except for Estonia and Hungary. Similarly, there is no unified view in the evaluation of cultural aspects of immigration, but wherever some correlation exists, a money-centred attitude always goes hand in hand with the idea of a harmful cultural influence, and with the rejection of the presence of foreigners.

In terms of attitudes regarding immigration, it is advisable to remain cautious in interpreting the results of different countries, as there may be a lot of local cultural and economic characteristics, relevant only in one country, which fact creates divergent meanings of the same statements on immigration.

Further research is required to determine how attitudes toward immigration in different countries are related to the number and characteristics of the immigrants, to the peculiarities of the labour market, to the presence of the topic of immigration in the political and public discourses or in the media. Apparently, all of these factors are able to enhance or reduce the correlation between a given value dimension and the attitude toward immigration.

IRODALOM

KÖNYVEK

RÉGNIER-LOILLIER, ARNAUD: *Avoir des enfants en France. Désirs et réalités.* (Gyermekvállalás Franciaországban. Vágyak és valóság.) INED, Párizs, 2007. 270 p.

A francia kutató a párok szemszögéből vizsgálja a gyermekvállalás szakaszait, attól az időponttól kiindulva, hogy felkészültnek érzik magukat és felhagynak a fogamzásgátlással. Választ keres arra a kérdésre, hogy manapság Franciaországban van-e még összefüggés a házasság és a gyermekvállalás között, hogy mely feltételek megvalósulását tartják a párok szükségesnek ahhoz, hogy gyermeket vállaljanak, és hogy mennyire „programozzák” gyermekük megszületését az év egy bizonyos időszakára. Kutatja azt is, hogy mekkora korkülönbséget tartanak megfelelőnek a szülők két gyermek között, hogy hány gyermeket szeretnének, és hogy ezek a tényezők a saját gyermekkori tapasztalataikból származnak-e. Kitér arra is, hogy az elképzelt tervek mennyiben módosulnak az első gyermek megszületése után, és hogy életük e szakaszában a szülők hogyan birkóznak meg a korábban olykor alábecsült új feladatokkal.

A fenti kérdések megválaszolására a szerző többfajta módszert és adatot mozgósít. Elemez egyrészt országos népszámlálási és anyakönyvi adatokat, másrészt megvizsgál több adatfelvételt, mint például az 1998-as francia „Gyermekvállalási szándék” felmérést, illetve a nemzetközi „Család és termékenység vizsgálat” francia részét. Ezekon kívül, külön e kutatás céljából készített egy regionális adatfelvételt Franciaország nyugati régiójában, Nord-Pas-de-Calais-ban, mely során közel 3000 kérdőívet töltetett ki a kórházban a gyermekük megszületése utáni napokban az önként vállalkozó kismamákkal. Ez a kérdőív elsősorban a születés időbeli tervezésével foglalkozott, tehát azzal, hogy milyen mértékben tervezik meg a párok, hogy gyermekük az év egy bizonyos időszakában szülessen meg. Ezen adatok elemzéséhez hozzájárul 48 olyan mélyinterjú, melyeket a szerző ugyanebben a régióban fiatal szülőkkel, továbbá egy nőgyógyással és két szülésznővel készített. A kutatás legfontosabb eredményei a következőkben foglalhatók össze.

Annak ellenére, hogy Franciaországban nincsen régi hagyománya a mesterséges fogamzásgátló eszközök használatának, illetve az abortusznak, melyek csak legalizálásuk után, az 1970-es évektől terjedtek el, manapság a párok nagy része használ valamilyen fogamzásgátló módszert. Míg 1968-ban csupán a szexuális életet élő nők 6%-a használt tablettát vagy spirált, addig ez az arány manapság eléri a 84%-ot. A fogamzásgátlás egyre inkább érinti a fiatalokat, akik már úgy nőnek fel, hogy az első szerelmi együttlétől kezdve védekeznek a nem kívánt terhességgel szemben. A szerző a *megtermékenyíthetelenség* fogalmát használja erre az állapotra, mely során külön akarat, döntés és cselekedet szükséges ahhoz, hogy a nő abbahagyja a fogamzásgátlást, és gyermeket vállalhasson. Mindeközben a nők, akik teljes mértékben rendelkeznek testükkel, sokkal kevésbé toleránsak a nem kívánt terhességgel szemben, így még manapság is 200 000 körül mozog az abortuszok éves száma. Másfelől a párok türelmetlenebbek, és egyre hamarabb fordulnak orvoshoz, ha a nőnek nem sikerül gyorsan teherbe esnie.

A természet ily mértékű irányítása mellett felvetődik a kérdés, hogy milyen mértékben tervezik meg a párok gyermekük születését? Sokan nem szívesen vallják be, hogy gyermekvállalási stratégiát építettek ki. Másoknál azért veszíti értelmét a kérdés, mert biológiai problémák merültek fel, és mesterséges megtermékenyítésre kerül sor. Ilyen esetben a párok szemében eltöri annak jelentősége, hogy mikor jön világra gyermekük, egyetlen céljuk a sikeres fogantatás. Az ilyen, sokszor több éves kezelésen és traumán átesett nők indulatosan kihúzták a kérdőívekben a gyermek megszületésének pontosan tervezett időpontjára vonatkozó kérdéseket, és megjegyzéseket fűztek ezekhez.¹ Mindemellett ezek a párok, akik esetében valóban komoly, egészségügyi „stratégia” és beavatkozásra volt szükség ahhoz, hogy gyermekük lehessen, még inkább megpróbálnak „misztikumot”, természetességet vinni a terhességbe, mint egészséges társaik. Például úgy, hogy ritkábban akarják előre megtudni születendő gyermekük nemét.

A legtöbb megkérdezett fontosnak tartja bizonyos feltételek teljesülését, mielőtt gyermekvállalás céljából felhagy a fogamzásgátlással. Ezek a feltételek egyénenként nagyon különbözőek lehetnek: van, aki a házasságot várja meg, van, aki anyagi vagy munkahelyi helyzete jobbra fordulását, és vannak olyan párok, akik előbb kettesben szeretnék élvezni az életet. Vagyis a párok csak akkor vállalnak gyermeket, ha azt „megengedhetik maguknak”. A szerző szerint a gyermek ilyen fajta „programozása” a gyermek értékéről tanúskodik a fejlett világban. A gyermekvállalás felelősségvállalást jelent, és ennek a párok teljesen tudatában vannak. Mindeközben a társadalom is tudatosságra inti a szülőket, amikor bizonyos feltételekhez köti például a családtámogatások jogosultságát.

Azok a párok, akiknek ily módon határozott elképzelésük van az előzetes feltételekről, fontosnak tartják, hogy életükben valóban „programozva” legyen a gyermek jövetele. Ugyanakkor ezt nem szívesen nevezik stratégiának, hanem természetes dolognak tartják.

Egyik fontos céljuk az lehet, hogy ne legyenek túl idősek a gyermek megszületésekor. Annak ellenére igaz ez, hogy férfiak és nők különbözőképpen érvelnek mellette. A nők ezt elsősorban a terhesség komplikációk nélküli lezajlása miatt tartják fontosnak: 80%-uk válaszolt így, míg a férfiaknak 53%-a. Kisebb a nemek közötti véleménykülönbség a szülők és a gyermekek közötti túl nagy korkülönbséggel kapcsolatban, mert úgy vélik, hogy az „generációk közötti konfliktusokra” adhat lehetőséget. A nők 46%-a, míg a férfiak 41%-a gondolja ezt. Mindeközben az egészen fiatalok, a serdülők gyermekvállalását a legtöbben felelőtlennek tartják és elítélik.

A gyermekvállalás előtti tervezés egyszerre történik a gyermek és a szülők érdekében. A gyermek érdekében azért, hogy a szülők biztosítani tudják neki a megfelelő érzelmi és anyagi háttérrel, a szülők érdekében pedig azért is, hogy mire ők nyugdíjba mennek, addigra a gyermek már független legyen tőlük.

Bizonyos megfontolásokból előfordul, hogy a párok hétre vagy évszakra pontosan szeretnék gyermekük születését megtervezni, és ennek megfelelően hagyják abba a fogamzásgátlást. Vannak, akik a tavaszt részesítik előnyben, amikor ki lehet menni a szabadba a csecsemővel. Ez neki is időt ad arra, hogy ellenálló képességét erősítse, és felkészüljön a hideg télre. Vannak, akik a telet tartják megfelelőnek, amikor a terhesség elviselhetőbb a hűvösebb időjárás miatt. Mások munkájuk vagy a nyaralás miatt választanak egy bizonyos periódust, mint például a tanárok, akik számára az a praktikus,

¹ Például egy nő, aki 16 évet várt arra, hogy megszülethessen a gyermeke, ezt írta: „Még egyszer, nem mindig könnyű gyermeket nemzeni!”.

hogya gyermekük a nyári szünet előtt születik meg. Előfordul az is, hogy a szülők azt szeretnék, hogy gyermekük egy bizonyos csillagjegyben szülessen, mert tapasztalataik szerint bizonyos csillagjegyű emberekkel különösen jól megértik egymást. Ennek az ellentette is igaz lehet, tehát hogy egy bizonyos csillagjegyet el szeretnének kerülni, és ennek megfelelően tervezik meg a gyermek fogantatását. Noha ez utóbbi stratégia csak nagyon szórványosan fordul elő, mégis világosan utal arra, hogy a szülők igen sokféle motiváció alapján tervezik meg gyermekük születését.

Ugyanakkor országos szinten két okból nehéz felfedezni ezeket a stratégiákat. Egyrészt ezeknek sok különböző variációja létezik, és ezek könnyen semlegesíthetők egymást. Ennél még fontosabb, hogy nagyon sok esetben nem jönnek be a számítások, és a legtöbb nő nem pontosan a kívánt időszakban lesz várandós. Emiatt megfigyelhető, hogy az év során ma sokkal kevésbé koncentrálnak a születések egy-egy időszakra, mint például a 17. században, amikor a hideg telek és az éhínségek csökkentették bizonyos időszakokban a megtermékenyülés lehetőségét.

A tervezés után, amikor már „úton van a gyermek”, azok is, akiknél minden rendben zajlott le, megpróbálják minél inkább természetessé tenni a terhességet: még ma is a párok 20%-a nem akarja előre tudni a gyermek nemét, és elutasítja a meg nem alapozott, például pénteken gyakorolt mesterséges szülemegindítást. Ennek ellenére a statisztikák kimutatják, hogy hétvégén kevesebb gyermek jön világra, mint munkanapon.

Franciaországban igen negatív kép él a társadalomban az egykérről, akik az általános vélekedés szerint a szülőkkel még „nem alkotnak igazi családot”, ez a többség számára két gyermekkel valósul csak meg. Emiatt legkésőbb az első gyermek megszületése után felvetődik a kérdés, hogy mekkora az ideális korkülönbség két testvér között. A megkérdezett szülők itt is tudatosan figyelembe veszik a saját és a gyermekeik érdekeit, és a kettőt próbálják összeegyeztetni. Fárasztó lehet például az anyának, hogyha egyszerre kell foglalkoznia két nagyon kicsi gyermekkel, ugyanakkor a gyermekeknek jó, hogyha korban közel állnak egymáshoz, és tudnak együtt játszani. Ismét előtérbe kerül, hogy ne legyenek túl idősek a szülők, de az az érv is felmerülhet, hogy jó hamar túl lenni azon az időszakon, amikor a gyerekek még nagyon kicsik. A legfontosabbnak látszó szempont az, hogy ne legyen nagy a korkülönbség a testvérek között. A megkérdezettek kortól és gyermekszámtól függően átlagban 3,6 és 4,4 évet hagynak két gyermek között. Általában minél fiatalabb az anya, annál nagyobb a korkülönbség a gyermekek között. Országos szinten megfigyelhető, hogy a családalapításra szánt idő hossza csökken, ez átlagosan 6,3 év az 1940 és 1949 között született nők esetében. A csökkenéshez ugyanakkor hozzájárul, hogy a párok egyre kisebb családot alapítanak.

A végleges gyermekszám annak ellenére csökken, hogy azok a megkérdezettek, akiknek még nincsen gyermekük, az esetek 33%-ában három vagy több gyermeket szeretnének. Ez az arány azonban csak 19% azon válaszadóknál, akiknek már van egy gyermekük. Ily módon megállapítható, hogy az első gyermek után a szülők felülvizsgálják korábbi terveiket, és a legtöbb esetben csökkentik a tervezett végső gyermekszámot.

Megfigyelhető, hogy a végleges gyermekszámra kihatnak a gyermekkori tapasztalatok is. Abban az esetben, ha a szülők gyermekkoraikra visszatekintve elégedettek voltak testvéreik számával, akkor a sokgyermekes családból származók több gyermeket vállalnak életük során, mint azok, akik testvér nélkül, vagy egy testvérral nőttek fel. A végleges gyermekszámot mindeközben az első két gyermek neve is befolyásolhatja: az 1945 és 1949 között született nők 38%-ának lett egy harmadik gyermeke abban az esetben, ha először két fiúk vagy két lányuk született, míg ez az arány csak 31% azoknál, akiknek

először különböző nemű gyermekei születtek, függetlenül ezek sorrendjétől. Egy negyedik gyermek vállalása azonban már független az első kettő nemétől.

A gyermek megszületése arra készteti a párokat, hogy összeegyeztessék munkájukat a családdal. Franciaországban igen magas a foglalkoztatott nők aránya. 1999-ben 78%-a dolgozott azon 25–49 éves korú anyáknak, akiknek legalább egy 16 évnél fiatalabb gyermekük volt. A munka egyszerre ad autonómiát, identitást és személyes megelégedettséget a nőknek, emiatt igen nagy a tolerancia azokkal szemben, akik gyermekük megszületése után is folytatni akarják pénzkereső tevékenységüket. Ugyanakkor a közvélemény nem nézi jó szemmel azokat az anyákat, akik hosszú időre elhagyják a munkaerőpiacot. A szerző kiemeli, hogy, akárcsak Svédországban, Franciaországban is magas termékenységgel jár együtt a nők magas munkaerő-piaci részvétele.

A munkahely teljesen mást jelent a nőknek, mint a férfiaknak. A nőknek kétféle módon van lehetőségük arra, hogy társadalmilag definiálják magukat. Egyrészt a gyermekvállalással, másrészt pedig a munkaerőpiacon való részvételükkel. A férfiaknak csak az utóbbira van lehetőségük, és emiatt a társadalom sokkal kevésbé toleráns a férfiak, mint a nők inaktivitásával szemben. Emiatt nem meglepő, hogy a gyermekes nők 14%-a háztartásbeli, míg a férfiak esetében ez az arány csak 1%.

A nők képzettsége erősen összefügg azon döntésükkel, hogy ismét munkába állnak-e a szülési szabadság után, vagy nem. Az alacsony képzettségű anyák inkább felhagynak időlegesen pénzkereső tevékenységükkel, mint a magasan képzettek. Ugyanakkor a gyermekszám emelkedésével csökken a diploma hatása ebből a szempontból és megfigyelhető, hogy a nők elsősorban a harmadik gyermek megszületése után vonulnak vissza a munkaerőpiacról: ekkor a női aktivitási ráta 29%-ról 15%-ra csökken. Részben ez az oka annak, hogy a második és a harmadik gyermek közötti átmenet bizonyul a legnehezebbnek a párok számára.

A részmunkaidős foglalkoztatottság alternatívát jelenthet a családoknak. Franciaországban a nők 31%-a dolgozik részmunkaidőben, és 57%-uk azért választja ezt, hogy jobban tudja egyeztetni munkáját a családi teendővel. Mindazonáltal sokan kényszerből szorulnak erre a megoldásra, mivel nem találnak más munkát. Ugyanakkor a megkérdezett nők közül sokan fontosnak tartják a munkáltatóval szembeni korrekt viselkedést, ami azt jelenti, hogy alkalmazásuk után legalább egy évig nem vállalnak gyermeket. Előbb ugyanis bizonyítani szeretnének munkahelyükön.

A nők jelenlétének növekedése a munkaerőpiacon nem járt együtt az otthoni teendők arányosabb megosztásával nők és férfiak között. Míg a nők végzik a háztartásbeli munkák mintegy 80%-át, ha pedig gyermek is van a családban, akkor a velük kapcsolatos teendők 60%-a is rájuk hárul. Ráadásul terhelésük nő a gyermekszámmal, ami nem igaz a férfiak esetében.

Arnaud Régnier-Loilier könyve részleteiben bemutatja annak a gondolatmenetnek a komplexitását, mely a francia párok gyermekvállalását meghatározza. Megtudjuk, hogy a fiatal anyák és apák mit tartanak fontosnak ahhoz, hogy gyermeket vállaljanak, és hogy mire figyelnek oda a döntés meghozatalakor és megvalósításakor. A könyvet roppant olvasmányossá teszik az interjúidézetek, melyeket a szerző mondanivalójának alátámasztására használ. Mindemellett a mű adatokban és statisztikai elemzésekben is bővelkedik, így képet kaphatunk arról, hogy a szerző nyugat-franciaországi tapasztalatai országos szinten mennyiben érvényesek.

FOLYÓIRATCIKKEK

AVDEEV, A. – BLUM, A. – TROITSKAIA, I.: Le mariage paysan russe au XIXe siècle. (Az orosz paraszti házasodás a XIX. században.) *Population*, 59. 2004/6. 833–876.

Oroszország a történeti demográfiai irodalomban ma is gyakori példa a korai és szinte teljes körű házasságkötéssel jellemzett keleti házasodási mintára. A tanulmány szerzői ennek a modellnek az érvényességét tesztelik három Moszkva környéki falu 19. századi házasságkötési szokásainak feltárásával. Emellett vizsgálják azt is, hogy a 19. századi politikai és társadalmi változások hogyan hatottak a házasságkötés időzítésére és intenzitására.

A felhasznált források részint az egyházi anyakönyvek, amelyek 1815-től fogva állnak a kutatók rendelkezésére, részint pedig az uradalmi adóösszeírások, amelyek az összes adózó családfőt és háztartásuk tagjait nyilván tartották. A vizsgált három falu (Seremetyev gróf egyik uradalma) népességének túlnyomó része adófizető jobbágy volt 1861-ig, így megtalálható az adóösszeírásokban, a kis számú szabad parasztról az anyakönyvek mellett az egyházi összeírások nyújtanak információkat. A vizsgált periódus az 1815 és 1918 közötti időszak, de a házasságkötések elemzése elsősorban a jobbágyfelszabadítást (1861) megelőző és követő néhány évtizedre összpontosít. A keleti házasodási modell relevanciájának tesztelése mellett éppen ez adja a tanulmány fő kérdésfelvetését: az 1861-es reform következtében a paraszti házasodás és a parasztsalád intézményi és társadalmi keretei radikálisan megváltoztak, a források és a feldolgozott időszak éppen ennek a változásnak a házasodási viszonyokra tett hatásait teszik elemezhetővé.

1861 előtt szigorúan korlátozták a parasztok térbeli mozgását, ami közvetlenül befolyásolta a házasságkötés lehetőségét. A paraszti házasságkötést három szinten szorították korlátok közé:

1. az egész időszak alatt fennállt az állami és egyházi korlátozás, amely az egész birodalmat érintő törvénykezésben, illetve az ortodox egyház házasságkötést érintő rendkívül szigorú előírásaiban nyilvánult meg;
2. 1861-ig érvényesült a földesurak közvetlen kontrollja a házasságkötés fölött, amely elsősorban a paraszti migráció akadályozására irányult, a házasságkötéshez szükséges volt a földesúri beleegyezés, az uradalmon kívüli házasodás a 18. században tilos volt, a 19. századtól fogva pedig külön írásbeli engedély kellett hozzá;
3. szintén az egész időszak alatt érvényesült a faluközösség és a családfők kényszerítő ereje, amely a párválasztás erős ellenőrzésében és a patrilokális házasodás (a házasfelek mindig az ifjú férj apjának családjához és annak háztartásfő-sége alá költöznek) szigorú normaként való fennmaradásában érhető tetten.

1861 előtt a háromszintű szabályozás szerepe elsősorban az volt, hogy kikényszerítse a közösség feletti normák (pl. az egyházi tilalmi időszakok) betartását, hogy megakadályozza az adófizető jobbágyok elvándorlását az uradalmakból (földesúri tilalmak), illetve hogy maximalizálja a korai és lehetőleg teljes körű házasodás lehetőségét (helyi közösségek, családok érdekei).

Ennek következtében a földesúri tilalmak és a patrilocális házasodás szokások miatt a férfiak házasságkötéssel kapcsolatos (és persze egyéb célú) migrációja minimális volt, míg a nők mozgását megengedték, bár szigorúan ellenőrizték. A férfiak elsősorban a falun (uradalmon) belül voltak kötelesek házasodni, amennyiben ez nem volt lehetséges, akkor földesúri és faluközösségi engedéllyel választhattak kívülről házastársat, de többnyire ekkor is a földesúr valamely közeli másik uradalmából. A nők házasságkötési migrációja értelemszerűen elfogadott volt, de írásbeli engedélyhez kötötték, ahol a falu háztartásfőinek közössége minden esetben tanúsította, hogy az illető helyben nem talált magának férjet. Mivel a falvak mérete nem volt nagy és a rokonházasságok tilalmát rendkívül szigorúan érvényesítették, az uradalmon kívülről jött menyasszonyok száma és aránya 1861 előtt is jelentős volt (negyed részük származott más uradalomból, szinte kizárólag Seremetyev más birtokairól). A házasságkötési exogámia időben is változott: az 1861-es reform előtt kb. tíz évvel a kívülről jött menyasszonyok aránya nőni kezdett, ami utalhat a házasodási piac szűkülésére is, de a reform utáni további igen jelentős növekedés világosan jelzi, hogy milyen nagy szerepe volt a korábbi tilalmaknak, amelyek az 1850-es években már némileg lazulhattak. Míg az exogámia mértéke jelentősen változott a külső kényszerítő körülmények változásainak hatására (a 19. század végén már a menyasszonyok 60%-a származott a vizsgált három falun kívülről), addig a patrilocális házasodás szigorú norma maradt.

A házasodási kort részint az egyházi szabályozás, részint a családok, helyi közösségek normái és érdekei szabták meg. Az ortodox egyház előírásai szerint a házasodási kor alsó határa 1830-ig a férfiaknál 15, a nőknél 13 év volt, ezután 18 és 16 évnél húzták meg a határt. A családok érdeke pedig a minél korábbi és minél teljesebb körű házasodás volt, a nyugati malthusiánus, a házasságkötést korlátozó magatartásnak nincs nyoma. E mögött részben az állt, hogy a földek időnkénti újraosztása miatt a gyermekek házasodása, majd az ő gyermekeiknek a megszületése előnyös helyzetet teremtett, a gyarapodás forrása lehetett a háztartások számára. Az egyházi anyakönyvek és az uradalmi összeírások tanúsága szerint a véglegesen cölibátusban maradtak aránya mindkét nemnél 5% alatt maradt, 25 éves kor körül mindkét nemnél 90% a házasok aránya. Az első házasságkötések átlagos kora 1815 és 1861 között a férfiaknál 21–22 éves korra, a nőknél 19–20 éves korra tehető. Ugyanakkor az sem ritka, hogy a feleség idősebb vagy a házasársak egykorúak. Az első házasságkötési kor az 1850-es évekig emelkedik, ami mutatja a házasodási piac szűkülését a szigorú korlátok miatt, majd csökkenés következik be, amely 1861 után tovább gyorsul, párhuzamosan a házasságkötési exogámia terjedésével. Az 1870-es évek közepétől a tendencia újra megfordul, a házasságkötési életkor emelkedése elsősorban a férfiaknál erős, a házasfelek közötti korkülönbség növekedik. A házasodási piac szűkülése ekkor nem valószínű, szerepet játszhatott a normák változása, a gazdasági átalakulás, a moszkvai régió kezdődő iparosodása, illetve az, hogy a férfiak az egyházi tilalmak miatt eleve később léptek a házasodási piacra. Emellett a kívülről házasodó férfiak és a kívülről jött feleségek idősebbek voltak, az exogámia mértékének növekedése így hozzájárult a házasságkötés korának emelkedéséhez.

Gyakori volt az újránházasodás, elsősorban a férfiak körében. Az újránházasodás többnyire igen rövid időn belül következett a megözvegyülést követően (az újránházasodó férfiak 60%-a a házasvársa halála utáni hat hónapon belül köt újra házasságot). Míg az özvegy férfiak gyakran vesznek el hajadont, addig az özvegyasszonyok csak elvétve

házasodnak össze nőtlen férfiakkal. Válás egyáltalán nem fordult elő a vizsgált időszakban.

A házasságkötések havi megoszlását (szezonálisát) a vallási előírások, a mezei munka ritmusa és a helyi társadalom bizonyos időszakokkal szembeni preferenciája határozta meg. A vallási előírások igen szigorúak voltak, lényegesen szigorúbbak, mint a nyugati egyházaknál, az év 12 hónapjából 9 lényegében tilalmi időszak volt. A tilalmak 1861 előtt igen erősen érvényesültek, a házasságkötések szinte kizárólag január, február, október és november bizonyos időszakaira estek. 1861 után megfigyelhető némi változás: a júliusi házasságkötések aránya növekedni kezd a januáriak rovására.

A három Moszkva környéki paraszti közösségben valóban az ún. keleti házasodási minta érvényesült a 19. század folyamán. Mivel ennek elemei (a korai és teljes körű házasságkötés, patrilokalitás) elsősorban a helyi közösségek és a háztartások, háztartásfők ellenőrzése alá tartozott, és mivel ennek a patriarchális kontrollnak a keretei nem változtak a század folyamán, a házasodási minta sem sokat változott. Ugyanígy fennmaradtak az egyházi és állami szabályok, tilalmak is, míg a földesúri kontrollt az 1861-es reform fellazította, ami elsősorban a nők növekvő házasodási migrációját tette lehetővé, és kiszélesítette a házasodási piacot.

Őri Péter

MANTON, K. G. – XILIAN GU – LAMB, V. L.: Long-Term Trends in Life Expectancy and Active Life Expectancy in the United States (A várható élettartam és az egészségesen várható élettartam hosszú távú trendjei az Egyesült Államokban), *Population and Development Review* 32. 2006/1. 81–105.

A cikk átfogó képet nyújt a várható élettartam és az egészségesen eltöltött élettartam várható hosszának alakulásáról, illetve az Egyesült Államok példáján keresztül bemutatja, hogy milyen társadalmpolitikai nehézségekkel kell szembenéznük a jóléti államoknak a társadalom előregedésének következtében.

Az előregedő társadalom új feladatok elé állította a társadalmpolitikusokat. Jelenleg az Egyesült Államokban a legfontosabb egészségpolitikai viták az idősek társadalom- és rokkantbiztosításának hosszú távú stabilitása és az öregkori betegbiztosítási programok támogatási rendszereinek kiterjesztése körül folynak. A társadalmi változások (például a baby-boom nemzedék nyugdíjazása) folyamatosan megkövetelik a társadalombiztosítási rendszer fejlesztését; ezért jöttek létre speciális biztosítási programok, mint a Medicare, (amit elsősorban az idősek betegbiztosítására hoztak létre, de ennek a programnak a keretében támogatják a fogyatékkal élőket, illetve a vesebetegeket is), illetve a Medicaid (ami az alacsony jövedelműek számára jelent segítséget, ha már kimerítették betegbiztosítási forrásait).

A szakemberek évtizedek óta próbálják megtalálni az összefüggéseket a biztosítási programoknak nyújtott támogatások és a népesség egészségi állapota között. Az idős korú lakosság számának és arányának emelkedése egyre nagyobb feladatot ró az államra. Az előrejelzések szerint a Medicare és a Medicaid programok finanszírozása 2080-ra eléri a GDP 24%-át. Ahhoz, hogy a társadalombiztosítás költségeit tervezni lehessen, szükséges ismerni a várható élettartam hosszúságát, illetve azt, hogy az életnek mekkora hányadát élik le egészségesen az emberek.

A szerzők három forrás alapján készítettek elemzést és előrejelzést a várható és a várható aktív élettartamra:

1. Fogel és Costa kutatásainak eredményei, melyben a rokkantság és a krónikus betegségek csökkenését vizsgálták 1910 és az 1990-es évek között. Az adatok egyrészt polgárháborús és II. világháborús veterános életvitelét vizsgáló elemzésekéből származnak, másrészt a Nemzeti Egészség Interjú Felmérés (NHIS) és a Nemzeti Egészség és Táplálkozás-vizsgálat (NHANES) adataiból állnak.
2. Az 1982 és 1999 közötti Nemzeti Hosszútávú Gondozás Felmérés adatai.
3. Nemzeti Központi Egészségstatisztikai és Társadalombiztosítási adatok.

Az adatforrások sokszínűsége és széles időbeli skálája lehetővé tette, hogy 1935-ig visszamenőleg meghatározzák a várható és a várható aktív élettartamot, illetve hogy az idősorok trendjeit követve előrejelzést készítsenek 2080-ig. Mivel a kutatás az idős korcsoportok vizsgálatára fókuszált, a 65 és 85 éves korban még várható és várható aktív élettartamot becsülték meg. Az előrejelzéseket kétféle módon készítették. Az első becslésnél 1999 és 2022 között a rokkantság évi 1,7%-os, 2022 és 2080 között pedig évi 0,8%-os csökkenésével számoltak, a második becslésnél a teljes időszakra évi 0,8%-os csökkenést tételezték fel.

Az eredmények a várható élettartam további emelkedését jelzik 2080-ig. 1935 és 1999 között folyamatosan javult mind a 65, mind a 85 évesnél idősebb népesség halandósága. A 65 éves korban várható élettartam 5,8 évvel nőtt a vizsgált időszakban, míg a 85 évesek még várható élettartama 3,4 évvel volt magasabb 1999-ben, mint 1935-ben. Önmagában a várható élettartam emelkedése nem jelenti az egészségi állapot javulását, ezért szükséges a várható aktív élettartam kiszámítása is, vagyis, hogy az élet hátralevő részének mekkora arányát fogják cselekvőképesen leélni az emberek. A számítások alapján 1935 és 1999 között a 65 évesek esetében 8,8 évről 13,9 évre, a 85 évesek esetében pedig 0,7 évről 3,0 évre emelkedett annak az életszakasznak a hossza, amit még folyamatos ápolás nélkül tudtak leélni. Elsősorban azok továbbélési esélyei javultak, akik viszonylag magas kort értek meg, jelen esetben a 85 évesek várható aktív élettartamának és várható élettartamának aránya kétszeresére nőtt a vizsgált időszakban (23,3%-ról 46,9%-ra).

Mindkét előrejelzés alapján a 2015-ben 65 éves kort megért emberek várhatóan 83,9, míg 2080-ban 88,6 éves korukig fognak élni, a 85 évesek 2015-ben várhatóan 92, 2080-ban 94,6 éves korukig lesznek életben. Nemekre lebontva a kutatás nem tartalmaz előrejelzést. A két előrejelzés közül az első optimistább, eszerint a 65 évesek 2015-ben átlagosan 15,6 évet, 2080-ban 20,8 évet fognak még élni, szemben a második becslés adataival, amely szerint 2015-ben 15,1 és 2080-ban 20,1 év a várható élettartama egy 65 éves embernek. Ami a várható aktív élettartamot illeti, ez 85 éves korban az első becslés szerint 2015-ben 4,1 év, 2080-ban 7,2 év lesz, míg a második előrejelzés szerint ennél valamivel alacsonyabb értékek várhatók (2015-ben 3,6 év és 2080-ban 6,6 év).

Mindkét előrejelzés alapján elmondható, hogy a népességnek valószínűleg egyre nagyobb hányada fog magasabb életkort megélni, és folyamatosan emelkedni fog a várható aktív élettartam is. Ennek következtében a továbbélési esélyek minden életkorban, de elsősorban az idősebb korcsoportokban emelkedni fognak, és törvényszerűen növekedni fog a teljes népességben az idősebbek aránya. A társadalombiztosítási rendszerek jövőbeni feladata, hogy elősegítse a várható aktív élettartam emelkedését. A támogatási rendszer kiterjesztése a viszonylag pontos előrejelzéseknek megfelelően elősegíti, hogy a népesség egyre nagyobb hányada élje egészségesen életét nyugdíjas

korában is. Mivel a társadalombiztosítás finanszírozása egyre több forrást igényel, további támogatási formákat kell bevonnai a biztosítási rendszerekbe. A hangsúly szűkebben az egészségmegőrzésen lesz, a járóbeteg-ellátás finanszírozása kevesebb pénzt igényel, mint a folyamatos ápolást igénylő betegek támogatása.

Keres Nikolett

ZIMMERMANN, A. C. – EASTERLIN, R. A.: Happily Ever After? Cohabitation, Marriage, Divorce, and Happiness in Germany. (Boldogan élnek, amíg meg nem halnak? Együttélés, házasság, válás és boldogság Németországban.) *Population and Development Review* 32. 2006/3. 511–528.

A társadalomtudományokban egyetértés van arról, hogy a házasság tartósan pozitív hatást gyakorol a felek boldogságára, elégedettségére. Egy pszichológiai lap díjnyertes cikke² ennek ellenkezőjét próbálta bebizonyítani. Egy 15 évig tartó németországi panelvizsgálat során Lucas és szerzőtársai azt találták, hogy a házasságkötés után átmenetileg megfigyelhető az ún. „mézeshetek effektus”, de a házasságkötés után átlagosan 2 évvel a felek étellel való elégedettsége ugyanoda jutott vissza, ahol a házasság előtt volt. A pszichológusok következtetése szerint az emberek általában gyorsan és tökéletesen hozzászoknak a házassághoz. Eszerint a házasság értelmét veszítette volna. Az „alapérték elmélet” azt állítja, hogy egy személy szubjektív jóléte, elégedettsége a személy genetikai adottságaitól és személyiségétől függően egy alapérték körül mozog. Lucas és társai ezt az elméletet tesztelték, és némileg lehangoló következtetésük az, hogy az egyén vagy a politika csak igen keveset tehet a személyes jól-lét javításáért.

Ebben a cikkben a szerzők ugyanazt az adategyüttest (a Német Társadalmi-Gazdasági Panelt) elemezték, amit Lucas-ék, de 15 hullám (1984–1998) helyett 21 (1984–2004) adatait használták fel. Csak azokat a személyeket vették fel a mintába, akik a vizsgált periódusban kötötték első házasságukat, és akikről mind a házasságkötésük előtti, mind az azutáni legalább 2 évről rendelkezésre álltak adatok. A mintában olyan házasságok is szerepeltek, amelyek fennmaradtak a vizsgált időszakban és olyanok is, amelyek 2 vagy több év után válással végződtek. Ha csak a sikeres házasságokat tanulmányozták volna, az túl kedvező képet alakított volna ki a házasság elégedettségre való hatásáról. Ezen kívül a házasság előtti együttélések hatását is vizsgálták a szubjektív „jól-létre”, és figyeltek arra is, hogy a vizsgált periódus első házasainak mintája mennyiben különbözik a Német Társadalmi-Gazdasági Panelvizsgálat mintapopulációjától.

A szerzők által felállított modell egy kiinduló periódust (a házasságkötést legalább egy évvel megelőző egyedülállóként eltöltött időszak) és négy olyan időszakot tartalmaz, amelyek leírják egy, a mintavétel időtartamán belül megházasodó egyén különböző életszakaszait. A modellben az étellel való átlagos elégedettség mértékét vizsgálták a házasság különböző szakaszaiban a kiinduló periódushoz képest. A modellt úgy alakították ki, hogy tesztelni lehessen Lucas-ék fő állításait:

² Lucas, R. E. – Clark, A. E. – Georgellis, Y. – Diener, E.: Reexamining adaptation and the set point model of happiness: Reactions to changes in marital status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 2003/3. 527–539.

1. Akik két évvel a házasságkötésük után még házasok, azok elégedettsége az alapszintre süllyed.
2. A házasságkötés időszakában az elégedettség szintje szignifikánsan nő.

Zimmermann és Easterlin modellje azonban számottevően szélesebb körű, sokkal általánosabban tartalmazza a kapcsolatok létrejöttére és felbomlására vonatkozó elégedettségi adatokat.

A Német Panelvizsgálat olyan kérdéseket tartalmazott, amelyek, noha alig változtak az idő folyamán, lehetőséget nyújtanak a házasság előtti együttélés mértékének vizsgálatára. A házasságkötést megelőző évben a válaszadók 67%-a, kettő vagy több évvel a házasság előtt a válaszolók 29%-a élt együtt a társával.

A modell tartalmaz továbbá egy olyan szempontot, amellyel a házasságok *sikertelenségének* az elégedettségre való hatását lehet vizsgálni. Azért, hogy kiderüljön, hogy a később külön költözők házasságon belüli boldogsági szintje és annak változásai, különböznek-e azon házasokétól, akik együtt maradnak, azokra az elvált egyénekre koncentráltak, akik 2 vagy többévi házasság után költöztek külön vagy váltak el.

A szerzők modellje számol az először házasodókra jellemző, megkülönböztető társadalmi-gazdasági jellemzőkkel. Mivel az ő átlagéletkoruk a mintában viszonylag alacsony, a fiatalabbak pedig általában jobban képzettek, inkább foglalkoztatottak, egészségesebbek és vallásosabbak az átlagnál, ez befolyásolhatja, torzíthatja a kapott eredményeket. Így, más kutatások eredményeire is támaszkodva a nemet, az életkort, a jövedelmet, az iskolázottságot, a foglalkoztatottságot és a vallásosságot kontrollváltozóként bevonták a mintába. A gyermek jelenlétének hatását egy külön változóval vizsgálták, mely a gyermekek számát mutatta a házasság ideje alatt és azután.

A regressziós analízisben hierarchikus lineáris modellt alkalmaztak, mivel ez a legmegfelelőbb panelfelmérések vizsgálatakor. Egy Dummy-változó bevonásával tesztelték a boldogság változásának különbségeit a később elváltak, illetve együtt maradtak között. A változó azt mutatja, hogy az egyén az „elváltak” alcsoportjába tartozik-e vagy sem.

A regresszió eredménye az, hogy az ép házasságban élők, akik a szerzők első házasság mintájának több mint a 90 százalékát teszik ki, kiinduló boldogsági szintje nem különbözik szignifikánsan a Német panel populációjában tapasztalt átlagértéktől. Ennek a csoportnak, mivel az átlagnál fiatalabbak, *magasabbra várnának* az elégedettségi értéket az átlagnál, azonban a modellbe épített társadalmi-gazdasági kontrollváltozókkal ezt a hatást ki lehetett szűrni. Ez az eredmény ellent mond annak az elképzelésnek, hogy azok, akik házasok, eltérnek a társadalom többi tagjától azon sajátos személyes jellemzőknek köszönhetően, amelyek boldogabbá tesznek, és amelyek hatására az egyén inkább talál magának házastársat. Ha ez igaz lenne, az ő csoportértéküknek a kiindulási helyzetben is magasabbnak kellene lennie a kontrollváltozó bevonása után. Mivel nem volt a csoport értéke és a német panelfelvétel populációja között eltérés, azt mondhatjuk, hogy az első házasok csoportjára nincsenek befolyással megkülönböztető személyiségjegyek.

Ahogy a legtöbb korábbi vizsgálat is kimutatta, a házasság előtti együttélés szignifikánsan növeli az elégedettség szintjét. A házasságkötés évében és az azt követő egy évben mind a házasság előtt együtt élők, mind az akkor különélők körében jelentősen emelkedett az elégedettség szintje. Ezután azonban csökkenni kezdett, ám ennek ellenére a kiindulási érték felett maradt. Ez az elégedettségi szint lényegében azonos a házasság előtti együttélés elégedettségi szintjével. Tehát felfedezhető a „mészeshetek effek-

tus", majd a házassághoz való hozzászokás, azonban az egyének még ezután is boldogabbak, mint amennyire a kiindulási helyzetben voltak.

A szerzők azt találták, hogy egy sikeres kapcsolat, legyen az együttélés vagy házasság, pozitív hatással van a jól-létre, nincs szignifikáns eltérés a két párkapcsolati forma között. A *kritikus szempont*nak az tűnik, hogy valaki talál-e megfelelő társat. A házasság hosszú távon nem nyújt magasabb elégedettséget, bár nem tudjuk, hogy mi lett volna ezekkel a kapcsolatokkal, ha nem házasodtak volna össze a felek.

Az elváltak alcsoportja két módon különbözik az első házások csoportjától. Először is, ez társadalmi és gazdasági téren rosszabb helyzetű csoport, a kiindulási elégedettségértékük az első házások kiinduló értéke alatt volt. Továbbá úgy tűnik, hogy ebben a csoportban a szelektív személyes jellemzők miatt is alacsonyabb az elégedettség. Ha bevonjuk a társadalmi-gazdasági kontrollváltozókat, akkor egy negatív kiindulási elégedettségi értéket kapunk.

Az elemzés során úgy találták, hogy a gyermekek jelenlétének nincs hatása az elégedettségre sem a házasságban maradók, sem a később különváltak esetében sem. Ennek oka, hogy a gyermekek hatása kétféleképpen érvényesül: a családi életben növelik a boldogságot; más részről viszont a növekvő anyagi terhek csökkentik az egyén elégedettségét. A jelek szerint a két hatás semlegesíti egymást.

A modellben a kornak szignifikánsan negatív hatása volt az étellel való elégedettségre. Ez a tényező, amely összefügg az egészséggel vagy a munkafeltételekkel, átlagosan csökkenti az elégedettséget. Ha a házasságtól különböző élethelyzetekből adódó, hosszú távon érvényesülő hatásokat (pl. életkor) az elemzés nem veszi figyelembe, akkor a cikk tanulsága szerint végső soron magának a házasságnak az elégedettségre való hatását sem tudja megfelelően mérni.

Habár a szerzők modellje sokban támaszkodik Lucas-ék koncepciójára (kiindulóérték–reakció–adaptáció), fontos különbségek mutatkoznak az eredményekben. A legfontosabb, hogy azoknak az elégedettségi szintje, akik legalább két évet töltöttek házasságban, nem süllyed vissza a házasság előtti alapértékre. Épp ellenkezőleg, a házásoknál szignifikánsan magasabb az elégedettség, mint az együttélést megelőző kiinduló állapotban; amelynek szintje elérte a házasság előtti együttélés során mért értéket. Ez az eltérés nem abból származik, hogy a szerzők nagyobb mintát használtak Lucas-éknál. A szerzők modelljüket lefuttatták Lucas-ék mintáján is, és hasonló eredményt kaptak. A különbség Lucas és szerzőtársai azon hibájából adódik, hogy az életkort mint az elégedettséget negatívan befolyásoló tényezőt nem tudták beépíteni modelljükbe.

További jelentős különbség a két vizsgálat esetében az elégedettségi érték alapszintje. Lucas-ék azt találták, hogy ez az érték a házasodók körében szignifikánsan magasabb, mint a teljes Német panel esetében, és arra következtettek, hogy az egyéni személyiségjegyek befolyásolják, hogy valaki talál-e házastársat vagy sem. Zimmermann és Easterlin eredményei azonban azt mutatják, hogy a házások mintája társadalmi-gazdasági jellemzői terén különbözik a teljes panel sokaságtól, és ez a tényező önmagában is megmagyarázza a házások magasabb induló elégedettségi szintjét. Ugyanakkor az elváltak csoportjánál valóban érvényesül egy, a személyiségjegyekre épülő szelekció, és ez okozhatta a csoport szignifikánsan alacsonyabb elégedettségi szintjét.

Az eredmények két fontos szempontból egyeznek meg a Lucas-ék által 2003-ban közltekkel: jelen tanulmány szerzői is jeleztek egy „mézeshetek-hatást”, valamint mindkét kutatásban úgy találták, hogy az elégedettségi szint a házasság után két évvel

jelentősen csökkent, azonban Zimmermann és Easterlin szerint ez a szint továbbra is az alapérték fölött marad.

Pályi Ildikó

BONGAARTS, J.: How Long Will We Live? (Milyen hosszú ideig fogunk élni?)
Population and Development Review, 32. 2006/4. 605–628.

A modern társadalmak egyik legjelentősebb teljesítménye az emberi élettartam erőteljes növekedésében mutatkozik meg. 1800 óta a születéskor várható élettartam a legfejlettebb országokban 2000-re a 40 év körüli átlagról a duplájára, 80 évre emelkedett. A jelenlegi halandósági trendek eléggé jól nyomon követhetőek, mégis számottevő vita folyik arról, hogy pontosan mi áll az adatok mögött. A demográfiában és a biológiában két nézőpont áll vitában egymással. A pesszimisták úgy gondolják, hogy elértük a várható élettartam növekedésének a határait, miközben az optimista verzió szerint a későbbiekben is jelentős javulás várható e téren, az élettartam növekedésének pedig egyáltalán nincsenek korlátai.

Jelen tanulmány a két szembenálló vélemény rövid áttekintése után a születéskor várható élettartam különböző komponenseit vizsgálja a múltbéli trendek tükrében. Ezeknek az összetevőknek a vizsgálata nyújt alapot az élettartam jövőbeli alakulásának elfogadható modellezéséhez.

Kevés ország halandóságáról vannak a múltból megbízható becsléseink. A tanulmány 16 magas jövedelmű, fejlett ipari ország adataira támaszkodik az 1850–2000 közötti periódusból. Egyértelműen megfigyelhető, hogy a férfiak átlagban mindig mindenhol rövidebb életre számíthattak, mint a nők, és mind a 16 országban a várható élettartam jelentősen növekedett a vizsgált 150 év alatt. Csak a két világháború, illetve az 1918–19-es spanyolnátha-járvány idején volt némi megtorpanás. Az egyes országok közötti különbségek az idő előrehaladtával egyre inkább eltűnedeztek, az egyes adatok egyre jobban megközelítették a csoportátlagot. 2000-ben a 16 országban a nők elérték a 81,5, a férfiak pedig a 75,8 évet. Az adatok nagymértékű konvergenciája annak köszönhető, hogy az egyes országok közötti életszínvonalbeli, táplálkozási, életmódbeli, közegészségügyi különbségek jelentősen mérséklődtek a 19–20. század folyamán. További két figyelemreméltó és éles vitát kiváltó tény is kiolvasható a múltbéli trendekből. Az egyik, hogy a nők várható élettartama az 1950 utáni évtizedekben kisebb mértékben javult, mint az azt megelőző évszázadban, a másik, hogy a férfiak várható élettartama az 1950–60-as években stagnált.

A pesszimisták szerint a várható élettartamnak létezik felső határa 85 év körül, amelyet demográfiai és biológiai bizonyítékokkal is igyekeznek alátámasztani. Szerintük az ember biológiailag determinált tényezőkből adódóan nem élhet akármeddig, és ezek nem változnak, hacsak maga az emberi genom meg nem változik. Ami a demográfiát illeti, a pesszimisták azt állítják, hogy a várható élettartam növekedése kizárólag a csecsemő- és gyermekhalandóság csökkenéséből származik. Az 1980-as évekre ez az álláspont általánosan elfogadottá vált, a '90-es években azonban olyan fejlemények következtek be, amelyek a pesszimista nézőpont háttérbe szorulásához vezettek. Az első fejlemény az volt, hogy a várható élettartam minden korábban prognosztizált szinten túlhaladt. Ennek nyomán az előrejelzésekben újabban már nem is számolnak felső

limiteket a várható élettartamnál. A második fejlemény az volt, hogy az időskori korspecifikus halálozási ráták folyamatosan csökkentek. Harmadjára, az időskori halandóság javulásának mértéke semmilyen kapcsolatot sem mutatott az időskori halandóság mértékével, pedig ha létezne valamilyen limit, akkor az ennek közelében járó országban a javulás tempójának lassulnia kellene. Mindezek hatására a pesszimisták több ponton is módosítani kényszerültek állításait. A legújabb kutatások, előrejelzések szerint, ha van is felső határa a várható élettartamnak, az jóval az eddig feltételezettekén túl helyezkedik el. Az optimisták egy része, köszönhetően az orvostudomány fejlődésének, a 21. századra még az eddigiekénél is erőteljesebb élettartam-növekedést jósol. A konzervatívabb megközelítések ennél jóval mérsékeltebb növekedéssel számolnak.

A várható élettartam mint mutató (LE), három tényezőre bontható le: a fiatalkori halálózásra, az életkorral szorosan nem függő felnőttkori halálózásra (background mortality) és az életkorral szoros összefüggésben álló felnőttkori/időskori halálózásra (senescent mortality). Fiatalkori halálózásnak tekinti a szerző a 25 év alatti összes halálózást. Életkorral össze nem függő felnőttkori halálózásnak számít a baleseti halál, az erőszakos halál, a fertőzésből, járványból, a helytelen életmódból eredő halál stb. Életkorral összefüggő felnőttkori halálózás pl. az olyan betegségekből eredő halálózás, amelyek kockázata az életkorral együtt nő (rák, koszorúér-betegségek stb.). Ezt úgy lehet definiálni, mint egy újszülött halálának várható idejét abban az esetben, ha már betöltötte a 25. életévet, és eltekintünk az életkorral szorosan nem összefüggő halálózás lehetőségétől.

A szerző három fontos mutatóval dolgozik a továbbiakban: a születéskor várható élettartammal (LE), a fiatalkori halálózás nélküli várható élettartammal (LEj) és az időskori várható élettartam (LEs). A fiatalkori halálózás hatása a várható élettartamra (J) a következőképpen számolható ki: $J = LEj - LE$. A background mortality hatása (B) hasonlóképpen: $B = LEs - LEj$. Mindezekből következik, hogy: $LE = LEs - B - J$.

Az 1850–2000 közötti időszak adatait felhasználva kiszámították az LE, LEj és LEs mutatók értékeit külön a nőkre és külön a férfiakra mind a 16 ország vonatkozásában.

A születéskor várható élettartam 45,7 évről 80,7 évre emelkedett 1850 és 2000 között, a fiatalkori halálózás nélküli várható élettartam 63,9-ről 81,4 évre, míg az időskori várható élettartam (tehát a fiatalkori és a background halandóság hatásait leszámítva) 72,3 évről 81,7 évre nőtt. 1850-ben az időskori várható élettartam 26,6 évvel haladta meg a születéskor várható élettartamot, ugyanez a különbség 2000-ben kereken egy év volt. A csökkenés oka nyilvánvalóan a fiatalkori és a nem életkorral összefüggő halálózásban bekövetkezett jelentős hanyatlás volt.

A születéskor várható élettartam az 1900 és 1950 közötti periódusban gyorsabban emelkedett, mint 1850 és 1900 vagy 1950 és 2000 között. A várható élettartam 1950 előtti számottevő növekedésének fő oka a fiatalkori és a nem életkorral összefüggő halálózás csökkenése volt. 1950 után a növekedés üteme lassult, fő tényezővé az időskori halandóság javulása lépett elő. Utóbbi tény háttérben az orvostudomány és a kezelési módszerek 20. század közepére elért jelentős hatékonysága állt, elsősorban az antibiotikumok elterjedése és a szív- és érrendszeri betegségek hatékonyabb kezelése.

A férfiak élettartama némileg alacsonyabb ugyan a nőkéénél, de az időskori várható élettartam hosszú távú trendje náluk is a nőkééhez hasonló. 1950 előtt a férfiaknál – csakúgy mint a nőknél – viszonylag csekély javulás következett be ezen a téren, majd az utóbbi évtizedekben a növekedés felgyorsult. Az egyetlen, ám igen figyelemreméltó különbség a nemek között az, hogy a férfiak esetében az időskori várható élettartam az

ötvenes-hatvanas években stagnált, miközben a nőknél változatlanul folytatódott a növekedés.

A jelenségre a dohányzás adhat részleges magyarázatot. A dohányzás a 20. század közepére széles körben elterjedt, főként a férfiak között. Az adatokból egyértelműen kiderül, hogy a dohányzásból eredő halálozás terén a férfiak jelentősen felülmúlták és mind a mai napig felülműlják a nőket. A hatvanas évektől napjainkig azonban a különbség csökkenni látszik, a nők részesedése egyre jobban nő.

A dohányzás hatását a várható élettartamra kor- és nemspecifikus dohányzással kapcsolatos halálozási statisztikák használatával lehet megbecsülni. A dohányzás hatása egyenlő a dohányzás nélküli időskori várható élettartam (LEns) és az időskori várható élettartam (LEs) különbségével. A dohányzás hatásának mértékét mind a 16 országban mindkét nemre kiszámították. Az eredmények alapján megállapítható, hogy a dohányzás hatása az élettartamra időszakonként és nemenként más és más volt. A dohányzó férfiak 1950-ben átlagosan 1,1 évvel éltek kevesebbet nem dohányzó társaiknál, ez a szám a nyolcvanas évekig folyamatosan nőtt, 1985 körül már 3,0 év volt, majd onnantól kezdve lassan csökkenni kezdett, 2000-ben már csak 2,4 év volt a különbség. A nőknél a hatás sokkal gyengébb, viszont a trend folyamatosan emelkedő, az 1950-es 0,0 értékről 2000-re 1,0 évre nőtt.

A dohányzás hatásának alakulása tulajdonképpen leképezi az időskori várható élettartamban végbement változásokat. 1950 és 2000 között a nem dohányzó férfiak időskori várható élettartama átlagosan 6,9 évvel nőtt, ugyanez az adat a nőknél 8,2 év. A dohányzó férfiak várható élettartama csak 5,6 évvel nőtt, a nőké 7,2-del. A nem dohányzó férfiak időskori várható élettartamának trendje nagyon hasonló a nőkéhez, az ötvenes-hatvanas évek stagnálásának nyoma sincs. Ha a 16 ország nem dohányzó férfi és női trendjeit az időskori várható élettartam terén összehasonlítjuk, láthatjuk, hogy az országok közti különbségek elenyészőek, és a két nem várható élettartama egyaránt lineárisan növekszik. Pontosan ezek azok a tulajdonságok, amelyek ezt a mutatót különösen alkalmasá teszik jövőbeli trendek előrejelzésére. A jelenleg alkalmazott módszerek a jövőbeni várható élettartam előrejelzésére részben vagy egészben a múltbeli halandósági ráták, élettartam-mutatók vagy halandósági modellek paramétereinek extrapolációi. Az extrapoláció az alapja az imént megismert új mutató, a *dohányzás nélküli időskori várható élettartam* (LEns) segítségével megalkotott új módszernek. Ebben a módszerben a becslés fő kiindulópontja a LE_{ns}, de a fiatalkori és az életkorral össze nem függő halálozás, valamint a dohányzásból eredő halálozás másodlagos tényezőként szintén számba veendő. Ez a megközelítés leginkább magas jövedelmű országok esetében alkalmazható, ahol a fiatalkori és az életkorral össze nem függő halandóság elhanyagolható mértékű, és a jövőben a születéskor várható élettartam majdnem teljes egészében az időskori várható élettartam alakulásától függ. A dohányzásból eredő halandóság számbavétele az előrejelzés megbízhatóbbá tétele szempontjából előnyös, hiszen a dohányzási halandóságban az elmúlt évtizedekben végbement stabil növekedés elhomályosítja az időskori halandóság javulásának mélyebben rejtőző trendjét.

Az LE_{ns}-en alapuló, a születéskor várható élettartam alakulására vonatkozó előrejelzés elkészítése több lépcsőfokot foglal magába:

1. az LE_{ns} elmúlt évtizedekbeli trendjeinek kiszámítását nemenként és kombinálva;
2. az LE_{ns} extrapolációját az előrejelzés kívánt időtartamára, lineáris extrapoláció alkalmazásával, mivel a múltbeli trendek többé-kevésbé lineárisak;

3. a fiatalkori és az életkorral össze nem függő halálozás, illetve a dohányzással összefüggő halálozás hatásának előrejelzését, ebben az esetben inkább nemlineáris extrapoláció alkalmazható;
4. végül a születéskor várható élettartam előrejelzését az LEns-ből származó J, B és S hatás (az ifjúkori halálozás, az életkorral össze nem függő halálozás és a dohányzás hatása) segítségével minden egyes jövőbeni évre: $LE = Lens - S - B - J$.

A tanulmány nem tett kísérletet arra, hogy a négy tényező közül bármelyikre is konkrét előrejelzést készítsen, hanem a már létező előrejelzéseket hasonlította össze az LEns-en alapuló számítással, azzal a feltételezéssel élve, hogy a J, B és S konstans tényezők a 2000. évi szinten, és csak az LEns értéke változik. Nagy valószínűséggel egy konzervatív előrejelzéshez jutunk ezáltal, amely nem számol az ifjúkori, illetve az életkorral össze nem függő halálozás számottevő változásával, és feltételezi, hogy a dohányzás okozta halálozás továbbcsökken. Ez pedig azt jelenti, hogy a jövőben az élettartam-növekedés szinte kizárólag az orvostudomány és a technika, a gazdasági feltételek és az egészségtudatos magatartás függvényévé válik. Ez a megközelítés kevésbé használatos a népesedéstudományban, mert nem veszi figyelembe az egyes országok, illetve a nemek közötti eltérő múltbéli trendeket. Ehelyett azt feltételezi, hogy az országok és nemek közötti különbségek a 2000-es szinten maradnak, és nem foglal magába elfogadhatatlan divergenciákat vagy konvergenciákat, átfedéseket.

Az új módszer által kiszámított értékek jóval alatta maradnak a legoptimistább verzióknak, ugyanakkor derűlátóbbak, mint a jelenleg használatos hivatalos előrejelzések eredményei. Összességében a mind a 16 magas jövedelmű országra elvégzett számítások után a feltételezhető, hogy a nők várható élettartama 2000-ről 2050-re átlagosan 81,5 évről 89,1 évre fog növekedni, a férfiaké pedig 75,8 évről 83,3 évre. A hivatalos ENSZ előrejelzések ezzel szemben csak 87,5 évet feltételeznek a nőknek, és 82,2 évet a férfiaknak.

A szerző összefoglalóan megállapítja, hogy a múltban a várható élettartam a fiatalkori, életkorral össze nem függő (background) és az időskori halálozás együttes csökkenésének eredményeként növekedett. Jelen tanulmány jelentősége abban áll, hogy a várható élettartammal kapcsolatos előrejelzéseket pontosabbá teszi, mivel figyelembe veszi az említett tényezők és a dohányzásból eredő halálozás múltbéli trendjeit. Az új módszer előbb kiszűri ezeknek a tényezőknek a zavaró hatásait, s csak aztán kerül sor az extrapolációra. Így feltárul az időskori várható élettartam alakulásának alapvető fontosságú trendje, ami kulcsfontosságú a jövőbeni várható élettartam kiszámításában.

Az időskori várható élettartam szakadatlan növekedése az optimisták vélekedését támasztja alá, miszerint nincs bizonyíték arra, hogy az emberi élettartamnak lenne felső határa. Bár az új módszer csak évi 0,15 évnyi élettartam-növekedéssel számol az optimisták 0,25 évével szemben, mivel 1950 és 2000 között ennyivel nőtt a várható élettartam évente, de ez a folyamat lineáris trend lévén nagy valószínűséggel a következő 50 évben is hasonló módon fog folytatódni, ami 50 év alatt körülbelül 7,5 éves növekedést jelent. Nincs okunk feltételezni, hogy a biotechnológia vagy a gyógyászat fejlődése kevésbé lesz hatással az élettartam növekedésére, mint a múltban, valójában még a folyamat felgyorsulása sem kizárható.

A pesszimistáknak igazuk van abban, hogy a múltban a várható élettartam növekedése jelentős részben többé megismételhetetlen tényezőknek volt köszönhető. A fiatalkori és az életkorral össze nem függő halálozás további csökkenésének a jövőben már alig lesz hatása a várható élettartamra. Ez az egyik fő oka annak, hogy a születéskor

várható élettartam 1950 óta lassabban emelkedik, mint az azt megelőző évszázadban. Viszont az időskori várható élettartam javulása, amely jelentéktelen volt 1950 előtt, azóta alapvető fontosságúvá vált, és meghatározza az elkövetkező évtizedek várható élettartamának növekedését.

A tanulmány rávilágít arra, hogy a várható élettartam meghosszabbodása és a népesség előregedése sokkal gyorsabban fog bekövetkezni, mint ahogy a magas jövedelmű, fejlett országok kormányzatai arra számítanak.

Benke Zoltán

BILLARI, F.C. – KOHLER, H-P. – ANDERSSON, G. – LUNDSTRÖM, H.:
Approaching the Limit: Long-Term Trends in Late and Very Late Fertility. (A határ közelítése: a késői és a nagyon késői termékenység hosszú távú trendjei.)
Population and Development Review 33. 2007/1. 149–170.

A fejlett országokban a gyermekvállalás területén tapasztalható általános halogató magatartás, az első gyermekvállalás egyre későbbi időpontra való elhalasztása, a termékenység egyszerű reprodukciótól messze elmaradó szintje különösen fontosá teszik annak a kérdésnek a megválaszolását, hogy van-e életkori határa a női gyermekvállalásnak, hogy meddig lehet halogatni a szülővé válást, az első gyermek vállalását. A szerzői team e kérdést a fejlett európai országok gyermekvállalási adatainak összehasonlításával, a svédországi adatok részletes elemzésével és a női termékenység biológiai korlátait kereső humánbiológia eredményeinek részletes bemutatásával kívánja körüljárni. Noha a cikkben számtalan olyan megállapítással találkozunk, amely a női termőképesség életkorral előrehaladó párhuzamos csökkenését jelzi, és vannak utalások arra is, hogy a női termőképesség felső határa kevéssel negyven év fölött húzódik, az elemzés mégis azzal az eredménnyel zárul, hogy a termékenység határa tovább tolódik, és ez a folyamat a reprodukív technikák fejlődése következtében valószínűleg a jövőben is folytatódik majd. A biológiai lehetőség mindenestre megvan erre, és a történetileg ismert vagy a médiában jelenleg bemutatott egyedi esetek is ezen korlát hiányát vagy nagyon késői életkorban való megjelenését sejtetik. A tömeges mértékben tapasztalható termékenységhalasztás szempontjából viszont mindenképpen ismernünk kell a késői gyermekvállalás gyakorlatát, tendenciáit, valószínűségét.

A tanulmány első harmadában a szerzők az 1970 és 2000 közötti időszakra vonatkozóan néhány fejlett nyugati országban (USA, Svédország, Dánia, Franciaország, Hollandia, Olaszország, Spanyolország) vizsgálják a késői (40–44 éves) és nagyon késői (45+ éves) életkorban a jellemző gyermekvállalási gyakorlatot. A késői életkorban bekövetkező gyermekvállalás részaránya minden országban növekedett: az 1980-ban jellemző 1%-os arány 2–3%-ra nőtt, a legmagasabb 2002-ben Olaszországban volt (3,9%). Ugyanakkor a növekedés döntően a 40–44 évesekre korlátozódott.

Svédországot tekintve a késői termékenység hosszabb távon, az egész huszadi század folyamán vizsgálható. A szerzők megállapítják, hogy a 40 év felettiek gyermekvállalása az évszázad elején az összes születés 11,6%-át tette ki, a hetvenes évekre ez az arány 1%-ra csökkent (1977: 0,9%), az ezredfordulóra pedig 3%-ra emelkedett (2005: 3,4%). Mindez arra utal, hogy a késői termékenység hatásaival ma még csak igen kis mértékben szembesülünk. Ugyanakkor azt is fontos szem előtt tartanunk, hogy a XX. század fordulójának viszonylag magas késői termékenysége az ún. természetes termé-

kenység viszonyai között volt jellemző, amikor a fogamzásgátlásnak csak természetes módszerei voltak ismertek, azaz az első gyermek vállalásának időszaka is korábbi életkorra esett. Ebből a szempontból érdekesek azok a statisztikai vizsgálatok, amelyek azt kutatják, hogy a 40 évesen még gyermektelen nők átlagosan hány gyermeket vállalnak. Az 1971 és 2002 közötti időszak adatai alapján 2002-ben 7,48% volt annak az esélye, hogy egy addig gyermektelen 40 éves nő még gyermeket vállal; míg 45 évesen ugyanez az arány 3,26%-os volt.

A humánbiológiai kutatások áttekintése és összegzése során, melyet a szerzők a második fejezetben végeznek el, széles körképet kapunk, és számtalan olyan részeredményt ismerhetünk meg, amelyek a nők termőképességének harminc éven felüli radikális csökkenéséről adnak számot. A sokszor idézett francia Henri Leridon szerint a még gyermektelen nők 35 éves korukig türelmesek lehetnek, utána viszont, ha addig nem sikerült teherbe esniük, „legyenek türelmetlenek” (159.), hiszen ettől az életkortól fogva erőteljesen csökken a termőképességük. Míg pl. Menken és Lassen kutatásai szerint a 35 éves, párkapcsolatban élő nők 22%-a nem képes gyermeket szülni, addig a 40 éves, párkapcsolatban élő nők között 46%-os ez az arány (157.). Természetesen a női termékenység felső határát illetően jelentősek a különbségek, ami a biológiai tényezőkön túl a korábban használt fogamzásgátlási módszerektől és a paritástól is függ.

A késői gyermekvállalásban korábban is igen jelentékeny szerepet játszhattak, és játszhatnak a jövőben is a mesterséges megtermékenyítési eljárások. Ezt részben – az anyagi lehetőségeken túl – az is korlátozza, hogy az életkorral romlik a női petesejtek és a férfi ivarsejtek minősége, és növekszik a spontán vetélések gyakorisága. A technológia fejlődése tehát mindig újabb és újabb lehetőséget nyit, ám ezekkel együtt számtalan egyéb korlát is megjelenik. Áttekintésüket a szerzők így összegzik: „a késői termékenységet befolyásoló biológiai tényezők áttekintéséből kiderül, hogy 35 év felett széleskörű és megbízható női termékenységre nem számíthatunk, legfőképpen nem az első gyermekvállalást illetően” (159).

Mindezek alapján a közvetlen konklúzió nem lehetett más, mint annak megállapítása, hogy a késői (40 év feletti) termékenység emelkedik, hogy a gyermekvállalásnak nincsen egyértelmű életkori korlátja, és ebben éppen az új mesterséges megtermékenyítési eljárások játszanak meghatározó szerepet. Ugyanakkor a cikkből közvetlenül az is kiderül, hogy a hosszan elnyúló folyamatos halogatás egyértelműen csökkenti a gyermekvállalás esélyét, és aki „játékerter” szeretne a gyermekvállalási karrierje alakításában, annak időben kell azt elkezdenie.

Spéder Zsolt

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

DEMOGRAFIE

a Cseh Statisztikai Hivatal folyóirata
2007. No. 1.

- RYCHTARIKOVA, J.: Az egyedülálló anyaság húsz éve a Cseh Köztársaságban (1986–2005).
- LANGHAMROVA, J. – FIALA, T.: A népesség öregedése – Fenyegetés az állami egészségügyi ellátó rendszer részére?
- HOLCIK, J.: Észrevételek Thomas Fiala és Jitka Langhamrova: Fenyegetés az állami egészségügyi ellátó rendszer részére? című cikkéhez.
- BARTONOVA, D.: Az iskolázottság emelkedése a Cseh Köztársaságban 1961–2001 között a népszámlálási adatok alapján.
- HULE, D.: A „pro roma” politika szegregációs hatása.
- SKRABAL, J.: A következő népszámlálás előkészítése.

DEMOGRAPHY

az Amerikai Népesedési Társaság folyóirata
2006. No. 4.

- PALLONI, A.: Reprodukciós egyenlőtlenségek: szerencse, gazdagság és a gyermekkori egészség maradandó hatása.
- SHORT, S.E. – GOLDSCHNEIDER, F.K. – TORR, B.M.: Kevesebb segítség az anyának: az együttlakó nők által a kisgyermekes anyák számára nyújtott segítség csökkenése, 1880–2000.
- PRESTON, S.H. – WANG, H.: Nemek szerinti halandósági különbségek az Egyesült Államokban: a kohorszok dohányzási szokásainak hatása.
- SMITH, D.W. – BRADSHOW, B.S.: A várható élettartam variánsai a huszadik században az Egyesült Államokban.
- CUNNINGHAM, M. – THORTON, A.: A szülők házassága minőségének hatása felnőtt gyermekük házassági magatartására: jelentős és mérsékelt hatások.
- GULLICKSON, A.: Iskolázottság és a fekete-fehér vegyes házasság.
- DUNCAN, G.J. – WILKERSON, B. – ENGLAND, P.: Lássuk tisztán a problémát: a házasság és az együttélés hatása a tiltott és megengedett kábítószeres használatára.
- JAMPAKLAY, A.: Hogyan befolyásolja az otthonelhagyás a házasság időzítését? A vándorlás és házasságkötés eseménytörténeti elemzése Nang-Rong-ban, Thaiföldön.
- BENGTSSON, T. – DRIBE, M.: A természetes termékenységtől a népesség tudatos termékenységszabályozásáig Dél-Svédországban, 1766–1864.
- GUO, G. – TONG, Y.: Életkor az első nemi kapcsolatkor, gének, és társadalmi kontextus: bizonyítékok ikrek és a dopamin D4 receptor gén vizsgálatából.

EUROPEAN JOURNAL OF POPULATION

az Európai Népesedési Társaság folyóirata

2006. No. 4.

- GONZÁLEZ, M.-J. – JURADO-GUERRERO, T.: Gyermektelenség a gazdag országokban: Franciaország, Nyugat-Németország, Olaszország és Spanyolország összehasonlítása, 1994–2001.
- FERRI, J. – GÓMEZ-PLANA, A.G. – MARTIN-MONTANER, J.A.: Az illegális bevándorlás felfutása és a célszervi jólét.
- KALMIJN, M. – VAN TUBERGEN, F.: Etnikailag kevert házasságok Hollandiában.
- ISIJ, O. – PINARGCIOGLU, M.M.: A csendes átmenet geográfiája: a regionális termékenységi különbségek geográfiai súlyozott regressziós közelítése Törökországban.

2007. No. 1.

- BIJAK, J. – KUPISZEWSKA, D. – KUPISZEWSKI, M. – SACZUK, K. – KICINGER, A.: Népeség és munkaerő-előrejelzés 27 európai országra, 2002–2052: a nemzetközi vándorlás hatása a népeség öregedésére.
- ALDERS, M. – KEILMAN, N. – CRUIJSEN, H.: Feltevések 18 európai ország hosszú távú sztochasztikus népesség-előrejelzéséhez.
- NAHMIA, P. – STECKLOV, G.: A palesztinok termékenységének dinamikája Izraelben 1980–2000 között.

GENUS

A Római Tudományegyetem Népeségtudományi Intézetének folyóirata

2006. No. 1.

- FELD, S.: Az Európai Unió foglalkoztatási céljai 2010-re és a munkaerő nemzetközi vándorlása.
- MAZZUCO, S.: Milyen hatással van a szülők életszínvonalára, amikor a gyermek elhagyja az otthonát: Franciaország és Olaszország összehasonlító elemzése.
- SCHRÖDER, C.: Az együttélés Olaszországban: számítanak-e a szülők?
- FRABONI, R. – ROSINA, A.: Az első együttélés az apává válás életkora az igen alacsony termékenység összefüggésében.
- ASTOFLI, P. – DE PASQUALE, A. – ZONTA, L.A.: A gyermekvállalás késleltetése és a terhességek kimenetele Olaszországban. Az egyes és ikerszülések összehasonlítása.
- EGIDI, V. – SPIZZICHINO, D.: Véltség és halandóság: az olasz háztartási panelvizsgálat adatainak többváltozós elemzése.
- IMPICCIATORE, R. – DALLA ZUANNA, G.: A problémás társadalmi mobilitás: a délről Közép- vagy Észak-Olaszországba vándorolt családokban a gyermekek iskolázatása.

2006. No. 2.

- MASON, A. – LEE, R.: Reform és az öregkorúak támogatási rendszere a fejlődő országokban.
- JENNISSEN, R. – VAN DER GAAG, N. – VAN WISSEN, L.: Hasonló nemzetközi vándorlási trendek keresése Európa országaiban.
- DJAMBA, Y.K. – GOLDSTEIN, S. – GOLDSTEIN, A.: Nemi különbségek a foglalkozási mobilitásban Etiópiában: a vándorlás és a gazdasági és politikai változások hatásai.
- BAIZÁN, P. – MARTIN-GARCIA, T.: Endogámia és az iskolai végzettség és az első születés időzítésének közös meghatározói Franciaországban és Nyugat-Németországban.
- BHAGAT, R.B.: Népszámlálás és a kasztok számba vétele: brit hagyomány és a korabeli gyakorlat Indiában.
- NJOGU, W. – CASTRO MARTIN, T.: A fennálló szakadék a HIV/AIDS ismeretek és a rizikó kivédése között a kenyai fiatalok körében.
- SAARELA, J. – FINNAS, F.: Regionális halandósági variánsok Finnországban: két népességi csoport tanulmányozása.

JOURNAL OF MARRIAGE AND THE FAMILY

az USA Családi Kapcsolatok Nemzeti Tanácsának folyóirata

2007. No. 1.

- ISPA, J.M. – SABLE, M.R. – PORTER, N. – CSIZMADIA, A.: A terhesség elfogadása, a nevelés terhei és a gyermek ragaszkodása az alacsony jövedelmű fekete családokban.
- BROWN, T.N. – TANNER-SMITH, E.E. – LESANE-BROWN, C.L. – EZELL, M.E.: Gyermek, szülő és az összefüggés a család etnikai, faji szocializációjával.
- FORMOSO, D. – GONZALES, N.A. – BARRERA, M. – DUMKA, L.E.: A szülők közötti kapcsolat, az anya foglalkoztatottsága és az apa részvétele a gyermeknevelésben a mexikói-amerikai családokban.
- SARKISIAN, N. – GERENA, M. – GERSTEL, N.: A többgenerációs családok integrációja az európai és mexikói eredetű amerikaiak körében: etnikum, nem és osztály.
- KIM, H.K. – CAPALDI, D.M. – CROSBY, L.: A Gottman és társai által a párkapcsolatok alakulásának elemzésére kialakított hatékony folyamatmodellek kiterjeszhetősége.
- COAN, J.A. – GOTTMAN, J.M.: Mintavétel, tapasztalati ellenőrzés és a házassági folyamatok modelljeinek általánosíthatósága.
- HEYMAN, R.E. – HUNT, A.N.: Ismétlődés a tapasztalati párkutatásban: egy észrevétel.
- KIM, H.K. – CAPALDI, D.M.: A tapasztalati párkutatás kiterjeszhetőségének kérdései: a minta jellemzői és a feladatok tervezése.
- MOLLBORN, S.: A legjobbat kihozni egy rossz helyzetből: anyagi források és tizenéves szülők.
- LEVINE, J.A. – EMERY, C.R. – POLLACK, H.: A tizenéves anyák gyermekeinek életkörülményei.

- PERRY-JENKINS, M. – GOLDBERG, A.E. – PIERCE, C.P. – SAYER, A.G.: Váltóműszak, túlterheltség és a szülővé válás.
- JOSHI, P. – BOGEN, K.: Nem szokásos tervek és a kisgyermek viselkedése az alacsony jövedelmű családokban.
- HANK, K.: Közelség és kapcsolat az idősebb szülők és gyermekeik között: egy európai összehasonlítás.
- SCHMEECKLE, M.: Nemi dinamika a mostohacsaládokban: a felnőtt mostohagyermek véleménye.
- DE VALK, H.A. – LIEFBROER, A.C.: A családi életciklus-események időzítésének preferenciái nők körében: a szokások örökítése vándorlók és hollandok körében.
- SURRA, C.A. – BOETTCHER-BUEKE, T.M.J. – COTTLE, N.R. – WEST, A.R. – GRAY, C.R.: A kapcsolati státusz kezelése a párok ismerkedési és párválasztási szokásainak kutatásában.
- ARTIS, J.E.: Az anyák együttélése és a gyermek életkörülménye az óvodás gyermekek körében.
- HARKNETT, K. – KNAB, J.: Több rokon, kevesebb támogatás: többpartneres termékenység és az anya támogatása.
- POORTMAN, A.R. – SELTZER, J.A.: A szülők elképzelése a gyermeknevelésről a válást követően: az előre látott nehézségek visszatartanak a válástól?

2007. No. 2.

- FINCHAM, F.D. – STANLEY, S.M. – BEACH, S.R.H.: Átalakulási folyamatok a házasságban: az újabb irányzatok elemzése.
- HILL, S.A.: Átalakulási folyamatok: néhány szociológiai kérdés.
- HOWE, G.W.: Társadalmilag beágyazott megismerés és a házasság mint dinamikus rendszer: egy észrevétel.
- AMATO, P.R.: Átalakulási folyamat a házasságban: néhány gondolat egy szociológustól.
- KARNEY, B.R.: Nem visszafejleszteni, bővíteni kell a házasságok kutatását: hozzászólás Fincham, Stanley és Beach cikkéhez.
- BEACH, S.R.H. – FINCHAM, F.D. – STANLEY, S.M.: A családok átalakulása vizsgálatának értelmezése: a konvergencia célpontjai.
- SNYDER, K.A.: A motivációk szótára: annak megértése, hogyan definiálják a szülők a minőségi idő fogalmát.
- PERALA-LITTUNEN, S.: A nemek egyenlősége vagy az anya elsőbbsége? A jó szülők ambivalens leírása.
- GOLDBERG, A.E. – ALLEN, K.R.: A férfiszerep megalkotása: leszbikus anyák elképzelése a férfiak szerepéről a szülővé válás folyamatában.
- BERKOWITZ, D. – MARSIGLIO, W.: Meleg férfiak: a gyermekvállaláshoz, az apai és családi szerepekhez kötődő identitások elemzése.
- LIN, I-F. – MC LANAHAN, S.S.: A szülők elképzelése a nem együttlakó apa jogairól és kötelezettségeiről.
- GUPTA, S.: Autonómia, eltartottság vagy fitogtatás? Kapcsolat a kereső nők jövedelme és a házimunka között.

- VILLAREAL, A.: A nők foglalkoztatási státusza, a korlátozó kontrol és a partner erőszakossága Mexikóban.
- HEARD, H.E.: Apák, anyák és a családstruktúra: családi pályamodellek, a szülői nem és a tizenévesek iskoláztatása.
- WALLS, M.L. – WHITEBECK, L.B. – HOYT, D.R. – JOHNSON, K.D.: A fiatalok alkoholfogyasztás az amerikai fiatalok körében: a nők gyermekgondozásának hatása.
- DUNIFON, R. – KOWELSKI-JONES, L.: A nagyszülők hatása az anya-gyermek típusú családokban.
- CONNIDIS, I.A.: Az egyenlőtlenség kérdése a felnőtt testvérek között: két esettanulmány.
- ANDRESS, H.-J. – BRÖCKEL, M.: Jövedelem és az étellel való megelégedettség a házasság felbomlása után Németországban.
- MBERU, B.U.: Háztartásstruktúra és életkörülmények Nigériában.
- OMARIBA, D.W.R. – BOYLE, M.H.: Családstruktúra és gyermekhalandóság a szub-szaharai Afrikában: a többnejűség nemzetközi hatásai.

POPULATION

a Francia Nemzeti Népeségtudományi Intézet folyóirata

2006. No. 5–6.

- GUZMÁN, J.M. – RODRIGUEZ, J. – MARTINEZ, J. – CONTRERAS, J.M. – GONZALEZ, D.: Latin-Amerika és a Karibi térség demográfiája 1950 óta.
- BRUNO, A.S. – RYGIEL, P. – SPIRE, A. – ZALC, C.: Következtetések a hivatalos okmányok alapján: a franciaországi letelepedési és munkavállalási engedélykérelmek feldolgozása, 1917–1984.
- MEURS, D. – PAILHÉ, A. – SIMON, P.: A generációk közötti egyenlőtlenségek összefüggése a bevándorlással: a bevándorlók és leszármazottaik munkaerő-piaci helyzete Franciaországban.
- DE BRUYN, F. – BRINGÉ, A.: A sport demográfiája: a időtartam elemzés alkalmazása a sportszövetségek tagjaira.
- HOSSEINI-CHAVOSHI, M. – MC DONALD, P. – AMÉTÉPÉ, F. – BRIAND, N.: Termékenységsökkenés Iránban, 1981–1999: a szintetikus paritás-specifikus arányszámok alkalmazása.

POPULATION AND DEVELOPMENT REVIEW

az Amerikai Népesedési Tanács folyóirata

2007. No. 1.

- BHROLCHAIN, M.N. – DYSON, T.: Okság a demográfiában: esetek és példák.
- DALEN, H.P. – HENKENS, K.: Vágyódás a jó élet iránt: a magas jövedelmű országokból való elvándorlás magyarázata.
- SHKOLNIKOV, V.M. – ANDREEV, E.M. – HOULE, R. – VAUPEL, J.W.: A női kohorszok reprodukciójának koncentrációja Európában és az Egyesült Államokban.
- BRYANT, J.: A termékenység csökkenésének elméletei és bizonyítékai fejlődési indikátorok alapján.

- BAOCHANG, G. – FENG, W. – ZHIGANG, G. – ERLI, Z.: A helyi és nemzeti népesedési politikák Kínában a XX. század végén.
- BILLARI, F.C. – KOHLER, H-P. – ANDERSSON, G. – LUNDSTRÖM, H.: A határ közelítése: a késői és az igen késői termékenység hosszú távú trendjei.

POPULATION RESEARCH AND POLICY REVIEW

a KLUWER Akadémiai Kiadó és a Déli Demográfiai Egyesület folyóirata
2006. No. 5–6.

- SCHÜTTE, G.: Előszó: a demográfia kihívásai.
- VERDUGO, R.R. – YOUNG, R.R.: A demográfia kihívásai: bevezetés és összefoglalás.
- MUELLER, C.: A török közösségek integrálása: a német dilemma.
- ANIL, M.: Az új német állampolgársági törvény és hatása a német demográfiára: kutatói megjegyzések.
- BEHR, M.: Egy amerikai Berlinben: megjegyzések a német demográfiai kihívással, a bevándorlással és a nemzeti identitással kapcsolatban.
- NICHOLAS, P.K. – SMITH, M.F.: Demográfiai kihívások és az egészség Németországban.
- TRZCINSKI, E.: A bevándorló anyák integrálása Németországban: politikai kérdések és empirikus eredmények.
- EDMONSON, B.: Népeségdinamika Németországban: a bevándorlás szerepe és a népességi momentum.
- VERDUGO, R.R.: Munkások, a munkások termelékenysége és a függőségi arány Németországban: elemzés szociálpolitikai üzenettel.

2007. No. 1.

- PANDE, R.P. – ASTONE, N.M.: A fiúszületés preferenciájának okai India vidéki területein: a struktúra szerepének és az egyéni tényezőknek az összehasonlítása.
- LINDSTROM, D.O. – KIROS, G-E.: A csecsemő- és gyermekhalálozás hatása az azt követő termékenységre.
- SANTIBANEZ, L. – GONZALEZ, G. – MORRISON, P.A. – CARROLL, S.J.: A közösségi főiskola által kiszolgált népesség számára vonatkozó becslés módszere.
- FREYMERYER, R.H. – JOHNSON, B.E.: A női nemi szerv csonkításának háttere Nigériában.
- BURR, J.A. – MUTCHLER, J.E.: A lakóhelyi függetlenség az öregkorúak körében: közösségi és egyéni tényezők.
- FERNANDEZ, L. – HOWARD, C. – AMASTAE, J.: Iskolai végzettség, faj/etnikum és elvándorlás egy határmenti városban.

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként
Felelős szerkesztő: Öri Péter
Szerkesztőség: Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, II. Buday László u. 1–3.
Postai irányítószámunk: 1024
Telefon: 345-6000

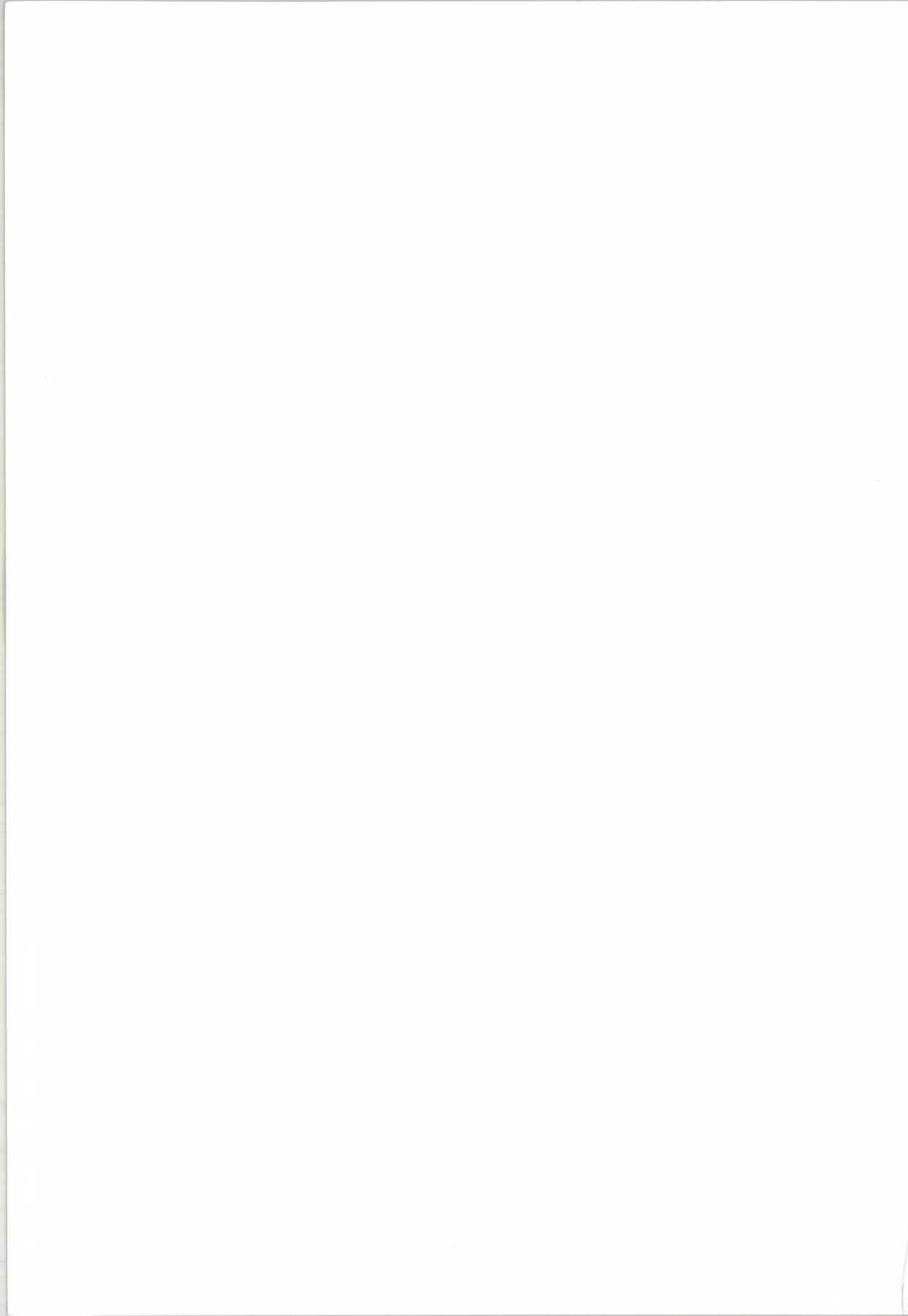
Kiadóhivatal: 1024 Budapest, Buday László u. 1–3.
Telefon: 345-6449 Fax: 345-1115
Kiadásért felel a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet igazgatója

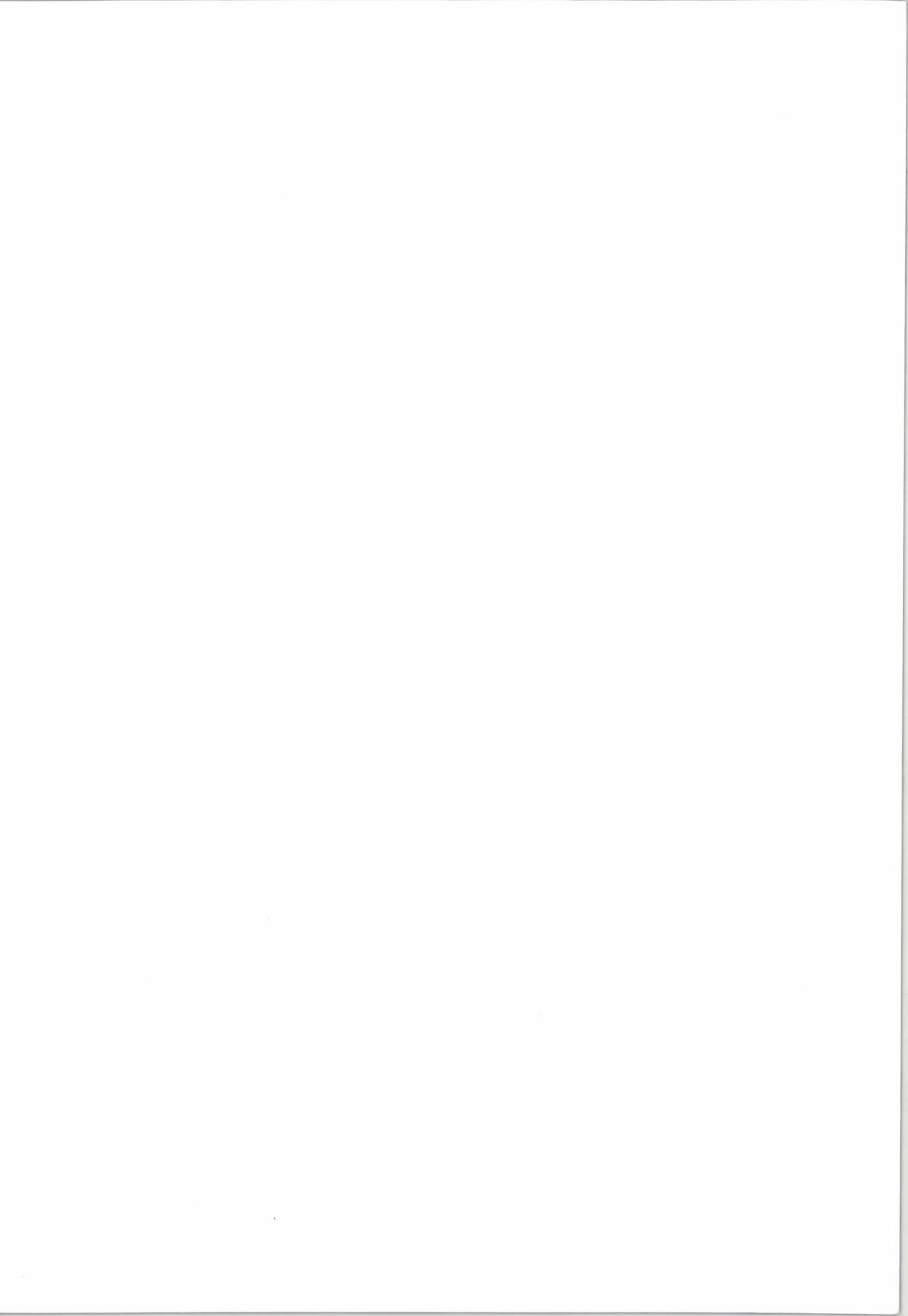
Nyomdai megrendelés törzsszáma: - - - -

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
1008 Budapest Orczy tér 1.
Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján.
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu
faxon: 303-3440

További információ: 06 80/444-444;
Közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a
Postabank Rt.: 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámmal.
Előfizetési díj: félévre 520, – Ft, egész évre 1040, – Ft

Szedte: a Szerkesztőség

Ára: 260,-Ft

54175
3 FID44

DEMOGRÁFIA

2007. L. ÉVF. 2-3.

2007 DEC 21

DEMOGRÁFIA

50. ÉVF. 2-3. SZÁM

BUDAPEST
2007

AZ MTA DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KSH NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ, DÖVÉNYI ZOLTÁN, GÁRDOS ÉVA, HABLICSEK LÁSZLÓ,
HOÓZ ISTVÁN, JÓZAN PÉTER, KAMARÁS FERENC, KLINGER ANDRÁS (elnök), KOPP MÁRIA,
PONGRÁCZ TIBORNÉ, SPÉDER ZSOLT, TÓTH PÁL PÉTER, VUKOVICH GYÖRGY

SZERKESZTŐSÉG:

SPÉDER ZSOLT főszerkesztő
ÓRI PÉTER felelős szerkesztő
HABLICSEK LÁSZLÓ szerkesztő
KAMARÁS FERENC szerkesztő

BOARD OF EDITORS:

ZSOLT SPÉDER editor-in-chief
PÉTER ÓRI responsible editor
LÁSZLÓ HABLICSEK editor
FERENC KAMARÁS editor

OLVASÓSZERKESZTŐ:

ÓRI PÉTER

TECHNIKAI SZERKESZTŐK:

KARDULESZ FERENCNÉ, VÁRNAINÉ ANEK ÁGNES

FELELŐS KIADÓ:

SPÉDER ZSOLT igazgató

ISSN 0011-8249

DEMOGRÁFIA

A population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences
and the Hungarian Central Statistical Office
Demographic Research Institute

Editor-in-Chief: *Zsolt Spéder*

Editorial Office: H-1024 Budapest, Buday László u. 1-3.
Orders may be placed with KULTURA: Hungarian Trading Company for Books
and Newspapers (Budapest, 62, P.O.B. 149)
or with any greater bookseller or distributor of periodicals
Subscription for a year: US \$ 40,00

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Faragó Tamás: Történeti mutatószám az „emberi fejlődés” ábrázolására Magyarországon (1910–2001). Elemzési kísérlet	173
Pongrácz Tiborné: A gyermekvállalás, gyermektelenség és a gyermek értéke közötti kapcsolat az európai régió országaiban	197
Monostori Judit: A korai nyugdíjazás jelensége és annak társadalmi meghatározottsága	220
Klinger András: A halandóság társadalmi különbségei Magyarországon a XXI. század elején	252

KÖZLEMÉNYEK

Kovács Eszter – Pikó Bettina: Válságban a család? Középkölsök párkapcsolati preferenciái	282
--	-----

FIGYELŐ

Cseh-Szombathy László, 1925–2007	297
Vukovich György, 1929–2007	299
Handlungskonzept „Nachhaltige Bevölkerungspolitik in Sachsen-Anhalt” Landesregierung Sachsen-Anhalt (Cselekvési koncepció: „Fenntartható népesedéspolitika Szász-Anhaltban” Szász-Anhalt szövetségi tartomány kormánya) (Kapitány Balázs)	301

IRODALOM

KÖNYVEK

Turai Tünde: <i>Az életút végén. Szilágyborzási öregek társadalmi helyzetének vizsgálata</i> . Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2004. 196 p. (Daróczi Etelka)	305
Rédei Mária: <i>Mozgásban a világ. A nemzetközi migráció földrajza</i> . ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2007. 568 p. (Illés Sándor)	309

FOLYÓIRATCIKKEK

Lin, I-F. – McLanahan, S. S.: Parental Beliefs About Nonresident Fathers' Obligations and Rights. (A szülők véleménye a különélő apák jogairól és kötelességeiről.). <i>Journal of Marriage and Family</i> , 69. May 2007. 382–398. p. (Földházi Erzsébet)	312
--	-----

McDonald, P.: Low Fertility and the State: The Efficacy of Policy. (Alacsony termékenység és az állam: a politika hatékonysága.) <i>Population and Development Review</i> , 32. 2006/3. 485–510. p. (Pongrácz Tiborné)	314
Bengtsson, T. – Dribe, M: Deliberate Controll in a Natural Fertility Population: Southern Sweden, 1766–1864. (Tudatos termékenysé- gkorlátozás a természetes termékenység korában: Dél-Svédország, 1766–1864.) <i>Demography</i> , 43. 2006/4. 727–746. p. (Őri Péter)	316
Schellekens, J. – Van Poppel, F.: Religious differentials in marital fertility in The Hague (Netherlands) 1860–1909. (Vallási különbsé- gek a hágai házasság termékenységben, 1860–1909.) <i>Population Studies</i> , 60. 2006/1. 23–38. p. (Őri Péter)	318

DEMOGRÁFIAI FOLYÓÍRATSZEMLE

Demografie	320
Demography	321
European Journal of Population	322
Population	322
Population and Development Review	322
Population Research and Policy Review	323
Population Studies	324
Population Trends	325
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft	325

*Utánnymás csak a forrás megjelölésével.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.*

CONTENTS

STUDIES

Tamás Faragó: Historical index to reconstruct the “human development” in Hungary (1910–2001). An essay	173
Marietta Pongrácz: Correlation between childbirth, childlessness and the evaluation of children in some European countries	197
Judit Monostori: Early retirement and its social factors	220
András Klinger: The social differences of mortality in Hungary at the beginning of the 21 st century	252

ARTICLES

Eszter Kovács – Bettina Pikó: Family in crisis? High school students’ preferences concerning conjugal union	282
---	-----

CHRONICLE

László Cseh-Szombathy, 1925–2007	297
György Vukovich, 1929–2007	299
Handlungskonzept „Nachhaltige Bevölkerungspolitik in Sachsen-Anhalt” Landesregierung Sachsen-Anhalt (An operative plan of the Regional Government of Sachsen-Anhalt: „Sustainable population policy in Sachsen-Anhalt”) (Balázs Kapitány)	301

REVIEW

BOOKS

Tünde Turai: <i>Az életút végén. Szilágyborzási öregek társadalmi helyzetének vizsgálata.</i> (At the end of life. Social conditions of old people in Szilágyborzás.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2004. 196 p. (Ételka Daróczy)	305
Mária Rédei: <i>Mozgásban a világ. A nemzetközi migráció földrajza.</i> (The world in motion. The geography of international migration.) ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2007. 568 p. (Sándor Illés)	309

ARTICLES

Lin, I-F. – McLanahan, S. S.: Parental Beliefs About Nonresident Fathers’ Obligations and Rights. <i>Journal of Marriage and Family</i> , 69. May 2007. 382–398. p. (Erzsébet Földházi)	312
McDonald, P.: Low Fertility and the State: The Efficacy of Policy. <i>Population and Development Review</i> , 32. 2006/3. 485–510. p. (Marietta Pongrácz)	314

Bengtsson, T. – Dribe, M: Deliberate Control in a Natural Fertility Population: Southern Sweden, 1766–1864. <i>Demography</i> , 43. 2006/4. 727–746. p. (Péter Óri)	316
Schellekens, J. – Van Poppel, F.: Religious differentials in marital fertility in The Hague (Netherlands) 1860–1909. <i>Population Studies</i> , 60. 2006/1. 23–38. p. (Péter Óri)	318

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

Demografie	320
Demography	321
European Journal of Population	322
Population	322
Population and Development Review	322
Population Research and Policy Review	323
Population Studies	324
Population Trends	325
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft	325

*Reproduction permitted only with indication of source.
Manuscripts are not kept or sent back.*

TÖRTÉNETI MUTATÓSZÁM AZ „EMBERI FEJLŐDÉS” ÁBRÁZOLÁSÁRA MAGYARORSZÁGON (1910–2001). ELEMZÉSI KÍSÉRLET¹

FARAGÓ TAMÁS

1. A hosszú távú emberi fejlődés egy lehetséges történeti mutatója

Az 1960-as évek óta gyors ütemben terjedt – és terjed – a társadalmi fejlődés és jólét mérését célzó összetett mutatószámok használata. Romina Bandura nem rég készült összeállításában (Bandura 2005) már 135-féle létező és a kutatásokban felhasznált mutatószámot elemez, melyek kerekén 80%-át megállapítása szerint 1991 és 2005 között alakították ki. Azon mutatók száma azonban, melyeket legalább 80 országra nézve kiszámítottak, már alig haladja meg a tucatot, közülük az egy-két éves gyakorisággal közreadottaké pedig még ennél is kevesebb.² A legnagyobb ismertségnek és közkedveltségnek a felsorolt jelzőszámok és mutatók közül az ún. emberi fejlődés indexe (Human Development Index = HDI) örvend, mely népszerűségét elsősorban annak köszönheti, hogy az ENSZ Fejlesztési Alapja (United Nations Development Programme = UNDP) jelentéseiben lényegében 1990 óta országonkénti bontásban folyamatosan közzéteszi e mutató értékének alakulását. (A legutolsó, 2005. évi jelentésben már 177 ország adata szerepel.) Nem mellékes természetesen a HDI-mutató alkalmazásának elterjedésében az sem, hogy a kiszámításához szükséges segédanyagok már évek óta könnyűszerrel letölthetők az UNDP honlapjáról.³ Bár néhány más mutató is rokonszenvesnek tűnik számunkra, viszonylagos egyszerűsége, ismertsége és népszerűsége miatt a továbbiakban először a HDI céljaink számára történő alkalmazhatóságával kívánunk foglalkozni.

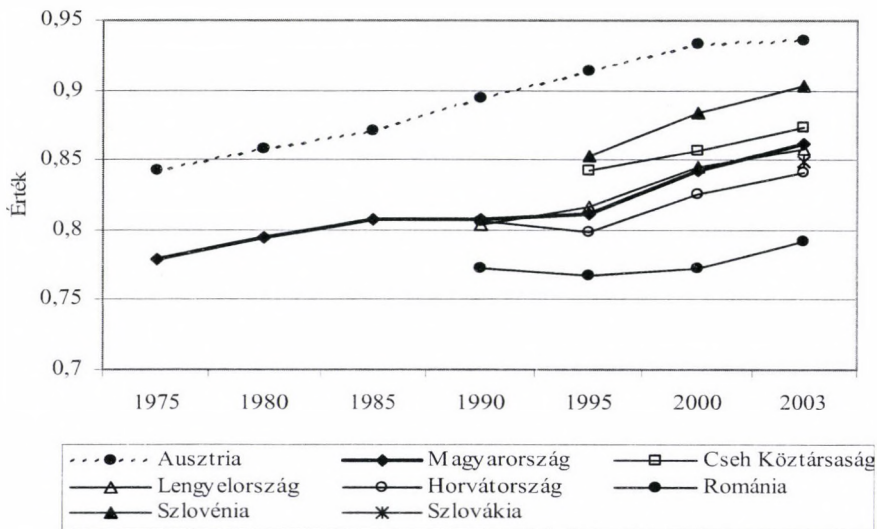
¹ Készült az MTA Támogatott Kutatóhelyek Irodája segítségével. Első változata a „COST action A 34: Gender and well-being” projekt modeni konferenciáján hangzott el 2006. június 26-án, magyar változatát az Andorka Rudolf Emlékkonferencián (Budapesti Corvinus Egyetem, 2006. október 9–10.) ismertettük.

² A problémakör hazai irodalmára, illetve hazai fogadtatására nézve jó bevezetőt nyújtanak az alábbi írások: Bukodi 2001; Görbe – Nemcsókné 1998; Hegedüs 2001; Husz 2001; Sebestyén 2006. Az UNDP szemlélete körül folyó vitát ismerteti Szilágyi 2001.

³ Lásd a Human Development Report éves jelentéseit és elvi-módszertani segédanyagait az UNDP honlapján: <http://hdr.undp.org>.

A HDI-index alap gondolata röviden az alábbi módon írható le: megalkotói az emberi fejlődést három dimenzió – az élet hosszúsága, a tudás mértéke, valamint az életszínvonal – súlyozott átlagaként képzik el. Az első dimenziót a születéskor várható átlagos élettartammal, a másodikat az írástudás valamint a tanulásban való részvétel mértékével, a harmadikat pedig az egy főre eső, vásárlóerővel módosított nemzeti jövedelemmel kívánják mérni. (Maga az index a három részmutató egyszerű számtani átlaga.) A mutató megbízhatósága, ténylegesen kifejezett tartalma körül a kezdetektől dül a vita, ennek ismertetésére azonban most nincs módunk. Jelen pillanatban számunkra elsősorban az a kérdés fontos, hogy mennyire alkalmas a szóban forgó index a társadalmi/emberi fejlődés folyamatának időben hosszabb távon történő megrajzolására. Úgy véljük ugyanis, hogy az egy-egy társadalom jelenlegi állapotát tükröző mutatók igen jelentős mértékben függenek az adott közösség múltbeli örökségétől. Aligha kaphatunk tehát világos képet akár a regionális, akár a nemek szerinti különbségek alakulásáról, illetve a változások mögött rejtő tényezőkről, ha nem leszünk képesek az „emberi fejlődés” folyamata – illetve az azt jól-rosszul tükröző mutatók – hosszabb időtávon keresztül történő alakulásának figyelemmel kísérésére.

Nézzük meg tehát, hogyan jellemezhető a HDI-mutató alakulása tágabb környezetünkre, a Kárpát-medence és az azt övező országok társadalmaira vonatkozóan (I. ábra).

Forrás: Human Development Report 2005.

I. Az emberi fejlődés indexe (HDI) Kelet-Közép-Európában (1975–2003)
Human Development Index (HDI) in East-Central Europe (1975–2003)

Az eredmény számunkra kiábrándító. Ábránkból először is az tűnik szembe, hogy a HDI-mutató csak Ausztriára és Magyarországra vonatkozóan érhető el hosszabb távra, s ez a „hosszabb táv” jelen esetben mindössze 30 évet jelent. Az összes többi országra nézve mindössze a „rendszerváltástól” kezdődően áll rendelkezésre e mutató, sőt Szlovákia esetében az első adat 2003-ból származik. A rövidke adatsorok oka nyilván elsősorban abban rejlik, hogy 1990 előtt az úgynevezett „Keleti Blokk” statisztikai hivatalai – a magyar KSH kivételével – nem számították ki a HDI-mutatóban fontos szerepet játszó GDP értékét, hanem csak a KGST által szentesített nemzeti jövedelem adatait tették közzé. De összességében a magyar hivatalos statisztika adatai sem kényeztetik el túlságosan azt a kutatót, aki a hosszabb távú fejlődési trendek megrajzolásával szeretne kísérletezni (1. táblázat).

1. A HDI és GDI mutatók időbeli és nemenkénti értékeinek elérhetősége országos szinten a hivatalos magyar statisztikai adatokban^a
HDI and GDI variables available in the official Hungarian statistics, country level by census and sex

Év	Születéskor várható átlagos élettartam	Írástudás ^c	Nyers beiskolázási arányszám	Egy főre eső GDP
1869 ^b	E g	M g	M	E
1880 ^b	E g	M g	M	---
1890 ^b	E g	M g	M	E
1900 ^b	M g	M g	M	E
1910 ^b	M g	M g	M	E
1920	M g	M g	M	E
1930	M g	M g	M	E
1941	M g	M g	M	E
1949	M g	M g	M	E
1960	M g	M g	M	E
1970	M g	M g	M	M
1980	M g	M g	M	M
1990	M g	M g	M	M
2001	M g	M g	M	M

Jelmagyarázat:

- ^a E becsült érték
M mért érték
g az értékek nemek szerinti bontásban is elérhetőek
HDI Human Development Index
GDI Gender-related Development Index

^b Történelmi országterület.

^c A 6 év feletti népességre vonatkozóan.

Forrás: Szerző adatgyűjtése.

Az 1970 előtti időszakra vonatkozóan csak becslült nemzeti jövedelemadatok állnak rendelkezésünkre (azok sem vásárlóerő paritáson), és baj van a HDI-index más elemeivel is. Az 1900 előtti időszakra vonatkozó, az egész népességet magában foglaló, nem becslült, hanem mért születéskor várható átlagos élettartam-adatokkal sem rendelkezünk. Ha pedig az egyes részmutatók adataira nemek szerinti bontásban lennének kíváncsiak, akkor még rosszabb a helyzet, ugyanis a beiskolázási adatokat ismereteink szerint így egyáltalán nem tették közzé. Ezek vélhetőleg egy rövidebb időszakra vonatkozóan előbányászhatóak lennének a KSH nem nyilvános adatbázisaiból, de valószínűleg csak az 1960–70-es évektől kezdődően. Körülbelül hasonló a helyzet a regionális bontású adatokkal is: a meglevő adatsorok többsége a törvényhatóságok szintjén időben 1960-nál messzebbre nem igen vezethető vissza. Tehát, ha az emberi fejlődést reprezentáló adatokat nemek szerint és területi bontásban is fel kívánjuk vázolni, akkor a HDI alkalmazására valójában nem számíthatunk. Más utakat kell keresnünk.

Tapasztalataink szerint a történeti fejlődés részletesebb megismerése a jelenkor társadalmával foglalkozókéhoz képest fordított gondolkodást igényel. Valószínűleg nem abból kell kiindulnunk, hogy melyek azok a közgazdászok, szociológusok, politológusok által összeállított adatsorok és mutatók, amelyek a feltett kérdésre (tudniillik, hogyan ábrázolható hosszabb távon az emberi fejlődés folyamata egy adott társadalomra vonatkozóan) a véleményünk szerint a legjobb válaszokat adják, sem abból, hogy a ma népszerű mutatók időben meddig vihetők vissza. Először inkább azt kell szemrevételeznünk, hogy egyáltalán milyen adatokkal rendelkezünk, amelyek

- a) egyrészt kapcsolatba hozhatók az emberi fejlődés fenti értelmezésével,
- b) másrészt hosszabb távon, illetve nemek és területi egységek szerinti bontásban egyaránt a rendelkezésünkre állnak.

Csak a fenti két feltétel sikeres teljesítése után következhet az elérhető adatok tartalmának, használhatóságának a vizsgálata és egyeztetésük a ma divatos, gyakran alkalmazott mutatószámok elemeivel.

A publikált statisztikai adatok, valamint az irodalomban alkalmazott különböző mutatók vizsgálata és tartalmuk mérlegelése után mindössze az alábbi hét adatsort találtuk a magyarországi hivatalos statisztikai adatközlésekben, melyek hosszú távon, regionálisan és nemek szerinti bontásban is elérhetőek, és véleményünk szerint tartalmilag is alkalmasnak látszanak arra, hogy vizsgálatunk körébe vonjuk őket:

1. a születéskor várható átlagos élettartam (év),
2. a gyermekhalandóság (0–4 éves korúak százalékos aránya az elhaltak között),
3. a 0–14 éves gyermekkorúak százalékos aránya,
4. a 60 év feletti aránya,

5. a 6 évnél idősebb írni-olvasni tudók százalékos aránya,
6. a 14 évnél idősebb, középfokú oktatásban részesültek aránya,
7. a 14 évnél idősebb keresők aránya.⁴

Ha összevetjük e mutatókat a HDI rész-mutatóival, akkor az alábbi hasonlóságokat és különbségeket állapíthatjuk meg. A születéskor várható átlagos élettartam a rendelkezésünkre áll, de a gyermekhalálozás aránya (mely a HDI-ben nem szerepel) finomítja az előző adatot, ti. nem mindegy, hogy a várható élettartam milyen mértékben függ a fiatal korosztályok életésélyeinek javulásától, illetve az idősebbek életének meghosszabbodásától. Ugyanerre a kettősségre erősít rá a mindezekhez szorosan kapcsolódó (és a HDI-ből szintén hiányzó) két korcsoport-arány (0–14 és 60–X évesek), de míg az első két mutató inkább folyamatjelző, addig az utóbbi kettő inkább a mindenkori állapotokat mutatja. Az írástudás, illetve a középfokú oktatásban részesültek aránya logikailag közel áll a HDI-index vonatkozó részmutatójához, bár azzal nem teljesen azonos. A lényeg viszont az, hogy az általunk ajánlott részmutatók, miután népszámlálási adatokon nyugszanak, sokkal szélesebb körben elérhetők és időben távolabbra visszavihetők, mint a rövidebb múltra visszatekintő oktatási statisztikák beiskolázási arányai. A legproblematikusabb talán az életszínvonal kérdésének az indexbe foglalása. A mai társadalomkutatók jelentős részének az a véleménye, hogy a GDP erre még akkor sem igazán alkalmas, ha azt vásárlóerő paritással korrigálják (Dabóczi 1998; Haque 2004; Offer 2000). Ehhez hozzátehetjük, hogy e mutató ráadásul sokhelyütt csak igen rövid időszakokra áll rendelkezésünkre. Hasonló a helyzet az adózási adatokkal is. Ráadásul ez utóbbiak ritkán állnak rendelkezésünkre regionálisan, nemek szerinti bontásban pedig szinte soha. Nem maradt más számunkra, mint a keresők arányának a felhasználása, mely – mivel ez is népszámlálási adat – széleskörűen és viszonylag hosszú távra vonatkozóan elérhető. Ez részben magában hordozza a GDP-mutató hátrányainak egy részét – nem tekinti keresőnek a háztartásban, otthon, a hivatalos munkaerőpiacon kívül dolgozókat – viszont legalább nem terhelik a jövedelem-elititkolás, a környezeti károk stb. problémái. Próbálkoztunk egyébként más mutatókkal is (nem mezőgazdasági keresők aránya, egy főre eső adóteher), de ezek – amellett, hogy az utóbbiak esetében sokkal kevesebb adat állt térben és időben rendelkezésünkre – az általunk részletesen elemzett 1910 körüli idő-

⁴ Az általunk használt mutató a népszámlálások eredeti adataitól annyiban tér el, hogy a 19–20. század fordulójának környékén mesterségesen létrehozott „segítő családtag” kategóriát figyelmen kívül hagytuk, és az ide soroltakat eltartottnak vettük. Úgy gondoltuk, hogy a paraszt- vagy kézműves családok, illetve tagjaik között nem lehet annak alapján különbségeket tenni, hogy hol, milyen arányban nevezték őket ötletszerűen eltartottnak vagy segítő családtaggnak. Ismereteink alapján ugyanis kizártnak tekinthető, hogy például egy parasztgazdaság üzemeltetésében nemtől, kortól, erőtől függően ne vett volna részt a háztartás minden tagja, akármit is mondtak erről a kérdezettek a népszámlálási összeíró-biztosnak.

szakban oly erős összefüggést mutattak a keresők arányával, hogy véleményünk szerint az összetett indexbe való beépítésük csak az utóbbi hatását erősítette volna fel nem kívánatos mértékűvé, ezért e két említett részmutató használatától eltekintettünk.⁵

A mutatók eredeti, „nyers” értéke a 2. táblázatban látható. Számításaink során azonban ezek többségét a HDI-ben alkalmazott logikát követve korrigáltuk annak érdekében, hogy egymáshoz jobban illeszkedő tartományban mozogjanak: az idősek, középfokú oktatásban részt vettek, valamint a keresők esetében 100-nál alacsonyabb felső határértékeket szabtuk meg,⁶ a születéskor várható átlagos élettartam esetében pedig a HDI eredeti korrekcióját alkalmaztuk.⁷ Összetett mutatószámunk, melyet történeti emberi fejlődési indexnek neveztünk el (Historical Human Development Index = HHDI) a HDI-hez hasonlóan a részmutatók egyszerű átlagából áll. Formája, értéke sok tekintetben a százalékszámításra hasonlít, maximális értéke sem valószínű, hogy valaha is meghaladja a százat (bár elvileg ez nem lehetetlen).

⁵ Az 1910. év körüli részletesen elemzett adataink szerint mindkét mutató olyan erős (0,7–0,9) körüli korrelációban állt négy-öt fenti mutatóval is, hogy célszerűbbnek láttuk használatukat mellőzni.

⁶ A korrekciók egy elképzelt, többé-kevésbé reálisnak érzett maximumot jelölnek, vagyis felerősítik egy-egy részmutató teljes indexre gyakorolt hatását. Nem tartjuk ugyanis valószínűnek, hogy belátható időn belül a társadalom minden tagja legalább középfokú oktatásban részesül, és az sem valószínű, hogy mindenki kereső lesz. (Egyébként a két feltételezés ki is oltja egymást.) Problémát egyedül a 60 év feletti arányának 30 százalékos határértéke jelenthet, mivel ezt a határt valószínűleg sokhelyütt átlépik majd. Ha viszont ennél jóval magasabb határértéket adunk meg, akkor a vizsgált társadalom öregedésének súlyát alulértékeljük, vagyis e részmutató talán a szükségesnél kevésbé befolyásolja a mérni kívánt emberi fejlődés mutatóját.

⁷ A 60 év felettiéknél 30, a 14 év feletti középfokú oktatásban résztvevők, illetve a keresők esetében 80 százalékot szabtuk meg határértékként, tehát a részmutatók kiszámítása az alábbi képletek alapján történt: 60 év feletti aránya = $x \cdot 100/30$; 14 év felett középfokú oktatásban résztvevők, illetve keresők aránya = $x \cdot 100/80$.

A születéskor várható átlagos élettartam adatát a HDI eredeti módszerét követve az alábbi képlet alapján korrigáltuk:

$$\frac{e_0 - 25}{85 - 25}$$

2. Az emberi fejlődés történeti indexében
(Historical Human Development Index = HHDI)
szereplő eredeti változók értéke törvényhatóságok és nemek szerint
(1910–1911)

The values of the original variables of which the Historical Human Development Index (HHDI) consists, by administrative units and sex, Hungary (1910–1911)

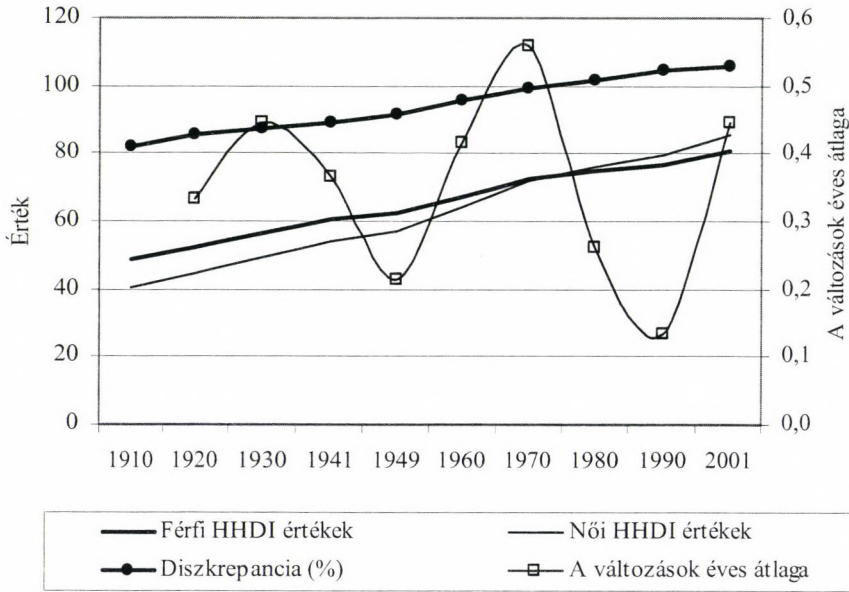
Törvényhatóságok		A gyermekhalandóság aránya	Születéskor várható átlagos élettartam	0–14 évesek aránya	60–x évesek aránya	Írástudók aránya 6 éves kor felett	Középiskolai végzettséggel rendelkezik 14 éves kor felett	Kereső 14 év felett
		százalék	év	százalék				
megyék	férfi	46,7	41,3	37,1	8,4	69,6	2,2	65,3
	nő	42,3	40,7	35,9	8,3	60,2	0,4	15,6
	összesen	44,5	...	36,5	8,4	64,2	1,3	40,1
városok	férfi	35,5	37,2	27,6	5,9	88,8	11,9	79,3
	nő	34,5	41,1	27,4	7,6	82,1	2,8	35,5
	összesen	35,0	...	27,5	6,7	85,4	7,3	57,3
összesen	férfi	45,5	39,4	36,1	8,1	71,9	3,5	66,9
	nő	41,5	40,8	35,0	8,2	61,6	0,7	18,0
	összesen	43,6	...	35,6	8,2	66,7	2,0	42,1

Forrás: Szerző számításai.

Számításaink eredményei a II. ábrán láthatók. Adataink alapján a HHDI-mutató alakulása több érdekes következtetést enged meg. 2001 körüli értéke elég közel áll az UNDP módszerével számított HDI mutatóhoz,⁸ de 1975 és 2001 közötti növekedése annál lényegesen meredekebb, vagyis a HHDI mutató 1970–1980-as évekre vonatkozó értékei alacsonyabbak, mint a HDI-é. Mutatónk történeti ívét nézve azt láthatjuk, hogy kezdő, 1910 körüli értéke összességében kevesebb, mint fele a 2001. évinek. A mutató évenkénti növekedési ütemének változása megfelel eddigi ismereteinknek (melyet az utolsó évtizedek – némileg szubjektív – személyes tapasztalatai is megerősíteni látszanak): a növekedési ütem változásában az 1930-as években egy kisebb, az 1950–70-es években egy nagyobb csúcs észlelhető, majd 1990 után egy újabb emelkedő szakasz kezdődik. Az első kettő a két hullámban megkísérelt, az élettartamot

⁸ Ha a HHDI mutató értékét 100-zal osztjuk, akkor a HDI-hez illeszthető nagyságrendű, bár attól tartalmilag több ponton eltérő adatsort kapunk.

növelő hazai szociális modernizációs kísérletek eredményeit jelzi – melyet hol a bal-, hol a jobboldali politikatörténészek szeretnek figyelmen kívül hagyni –, a harmadikban pedig minden valószínűség szerint jelentős szerepet játszik a Magyarországon a rendszerváltozás után elindult oktatási forradalom. Reálisnak tűnik számunkra az is, hogy az 1940-es években (második világháború), majd az 1970–1980-as években (a „szocialista” kísérlet fokozatos csődbejutása) komoly visszaesések észlelhetők a mutató növekedési ütemében.

Forrás: Szerző számításai.

II. Az emberi fejlődés történeti indexe (HHDI) Magyarországon (1910–2000) Historical Human Development Index (HHDI) in Hungary (1910–1911), values by sex and the mean values of the annual change

Miután nemcsak a kárpát-medencei emberi fejlődés folyamatának nagy vonalakban való ábrázolását tekintettük feladatunknak, hanem ezen belül a férfiak és nők helyzete közötti különbségek/egyenlőtlenségek mérését is, külön kiszámítottuk a HHDI mutatót a férfi és a női népességre is. A nemek szerinti külön számítás mellett három ok miatt döntöttünk. Egyrészt nem akartuk a kutatásban gyakran alkalmazott módszert – az alapindex nemek szerinti egyenlőtlenséggel történő súlyozását – követni, mert ezáltal véleményünk szerint újabb bizonytalansággal terheltük volna az amúgy is kísérleti jellegű komplex mutatót. Másrészt a nemek szerinti fejlődési index (Gender-related Development Index =

GDI), melyet az utóbbi időben rendszeresen a HDI korrekciójára szoktak használni, az utóbbihoz hasonlóan nem igazán megfelelő arra, hogy hosszabb távú elemzések során alkalmazzuk.⁹ Még kevésbé volt módunk – főként adathiány miatt – a nők hatalomból való részesedése, társadalmi pozíciója változásának vizsgálatára, melyet a nemzetközi kutatás leggyakrabban a női hatalomképeség (Gender Empowerment Measure = GEM) mutatójával szokott mérni.¹⁰ Maradtunk amellet, hogy a HDI logikáját követő, de tartalmában a történeti és forrásadottságokhoz és lehetőségekhez igazított, elsősorban az életesélyekre, a műveltségre és a munkában való részvételre koncentráló HHDI-mutatót mindkét nemre vonatkozóan kiszámítottuk, majd a következő lépésben ezeket egymáshoz hasonlítva próbáltuk a nemek közötti egyenlőtlenségi helyzetet elemezni.

A nemek egymáshoz viszonyított helyzetére vonatkozó előzetes eredményeket szintén a II. ábra tükrözi. Eszerint a női HHDI-mutató huszadik század eleji, a férfiakéhoz képest közel 20 százalékos lemaradása az 1970-es évekre megszűnik, sőt 2001 körül a női mutató már valamivel több, mint 5 százalékkal magasabb a férfiakénál. Vagyis az egyenlőtlenség ténylegesen – főként az életesélyek és a műveltség terén – az utolsó évtizedben Magyarországon már sokkal inkább a férfiak oldalán tapasztalható, amit úgy tűnik, hogy a közelmúlttal, illetve a jelennel foglalkozó társadalomkutatók egy része figyelmen kívül hagy. Természetesen a hatalom, a közélet, a társadalmi pozíciók tekintetében – mely szempontok mérésére indexünk nem alkalmas – nem ez a helyzet, ez azonban nem indokolja azt, hogy erről a változásról ne vegyünk tudomást.

Az itt közölt ábra lényegében csak egy kísérleti számítás eredménye, a kérdés nyilvánvalóan további tesztelést és vitát kíván. Véleményünk szerint azonban annyit már most is megállapíthatunk, hogy a kidolgozott mutató valamilyen mértékig biztosan alkalmas lehet hosszabb távú folyamatok vizsgálatára. Az sem mellékes, hogy a publikált, illetve kézirat formában elérhető statisztikai adatok alapján – esetenként némi becsléssel is kiegészítve – a fenti számítások országos szinten egészen az 1860-as évekig, regionálisan pedig körülbe-

⁹ Az 1995-ben keletkezett, jelenleg 177 országra nézve elérhető, ugyancsak az UNDP által évente közölt index a nemek közötti egyenlőtlenséget az alábbi részmutatókból kapott egyenlőtlenségi értékek alapján számítja: születéskor várható átlagos élettartamok nemek szerinti különbsége, az írástudás és az iskolai oktatásban való részvétel különbsége, valamint a nemek szerint bontott keresetek különbsége. Utóbbi adatok elérése hosszabb távra visszamenően hazai viszonylatban reménytelen feladat. (Forrás: l. az 1. lábjegyzetet.)

¹⁰ Az ugyancsak 1995 óta használt GEM mutató szintén a nemek közötti egyenlőtlenséget kívánja mérni, de inkább a társadalmi-politikai szférában. Erre kidolgozott eszközei az alábbiak: méri a nők politikai döntéshozatalban történő részvételét (női parlamenti képviselők aránya), a nők részvételét a gazdaságban és a döntéshozatalban (a jogszolgáltatásban, a közigazgatásban, valamint az értelmiségi és műszaki foglalkozásokban található nők aránya), valamint a nők részesedését a gazdasági erőforrásokban (a férfiak és nők becsült keresete közötti különbség). A mutató a fentiek számtani átlaga. (Forrása: l. 1. lábjegyzetet.)

lül 1880-ig visszamenően elvégezhető. Az utóbbi lehetőséget azért tartjuk különösen fontosnak, mert a történeti országterület – másképpen fogalmazva a Kárpát-medence – régiói között a 19–20. század folyamán igen erőteljes különbségek mutathatók ki a népesség és a társadalom állapotát jellemző különböző mutatók tekintetében.¹¹ Az alábbiakban ezt szeretnénk olvasóink számára röviden érzékeltetni.

2. A HHD-mutató regionális értékei 1910 körül

A következő lépésekben megpróbáljuk tesztelni azt, hogy a fenti módon kialakított mutató alkalmas-e a regionális különbségek vizsgálatára. Erre a célra megfelelőnek látszanak a történeti Magyarország adatai, mert mind ökológiai adottságaik, mind gazdasági fejlettségük tekintetében igen különböző tájakat és egyúttal meglehetősen eltérő kulturális jellemzőkkel bíró regionális társadalmakat vizsgálhatunk a segítségükkel. Sőt a vonatkozó adatsorok elemzése ma már önmagában is jelentős nemzetközi összehasonlítást eredményez, mivel az Európai Unió két tagjának (Magyarország és Szlovákia) és egy tagjelöltjének (Horvátország)¹² majdnem teljes területére, illetve további két tagállam egy-egy tartományára (Burgenland Ausztriában, illetve az 1920-ban Romániához csatolt, tágabb értelemben ma Erdélynek nevezett terület), továbbá Szerbia egy félig-meddig autonóm tartományára (a Vajdaság) vonatkoznak.

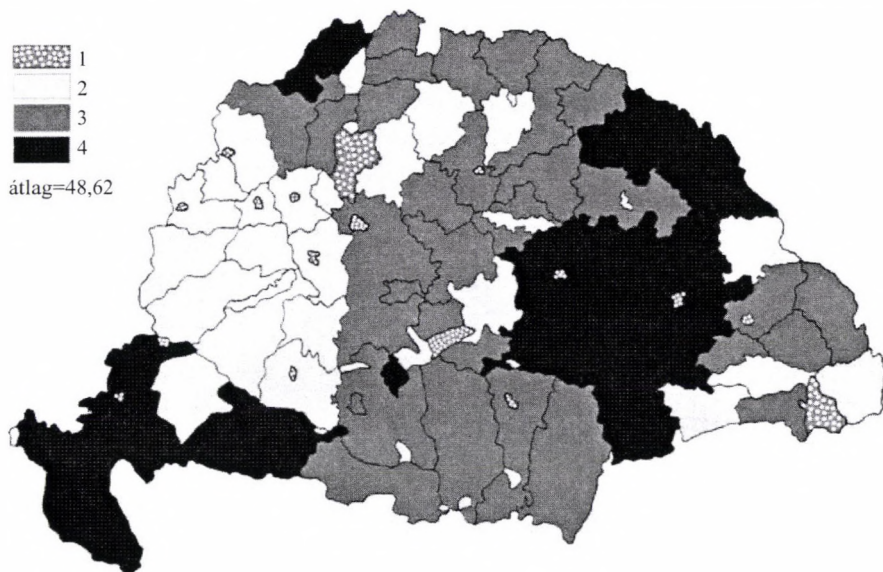
A férfiak HHDI-mutatóinak 1910. évi regionális megoszlása a Magyar Királyságban (1. térkép) röviden az alábbiakkal jellemezhető: a városok többségében a mutató értéke igen erősen meghaladja az országos átlagot (48,62).¹³ Ezen belül az éllovas Budapest már 1910-ben majdnem eléri az index 1941. évi országos átlagát. A nyugati országrész – amely ma is a legfejlettebb területe a Kárpát-medencének – némileg alacsonyabb értékű, de még mindig az országos átlagot meghaladó mutatóval rendelkezik (ide tartozik a mai Burgenland

¹¹ Ennek kapcsán fontos megjegyeznünk, hogy az első világháborút követő békeszerződések jelentős nemzetközi és belső közigazgatási határváltozásokkal jártak. A magyar KSH munkatársai azonban az általunk használt mutatókat az 1960-as években a mai politikai-közigazgatási határoknak megfelelően országos szinten lényegében 1900–1910-ig visszszámolták, így a regionális időbeli trendek felrajzolása lehetséges. Majdnem biztos, hogy ugyanez megtehetjük Burgenland (Ausztria) és Szlovákia esetében is. Azt azonban jelenleg nem tudjuk, hogy a volt Jugoszláviára, Ukrajnára és Romániára vonatkozóan melyek egy hasonló visszatekintő jellegű statisztikai elemzés lehetőségei.

¹² Horvátország esetében az általunk használt adatbázisból egyedül Dalmácia adatai hiányoznak (mely csak a középkorban tartozott a Magyar Királysághoz), ennek aránya azonban kevesebb, mint 20 százalékát teszi ki a Horvát Köztársaság mai területének, illetve népességének.

¹³ A térképeken ábrázolt csoportokat az adatsorok átlagának és szórásának kapcsolata alapján alakítottuk ki.

(Ausztria), a mai szlovák főváros, Bratislava/Pozsony, valamint a mai Közép-Szlovákia egy része is). A többi terület viszont – egy megye kivételével a teljes Horvátország, valamint Erdély döntően románok lakta vármegyéi – az országos átlagtól messze elmaradó, többségében 40 alatti HHDI-értékkel rendelkezik.

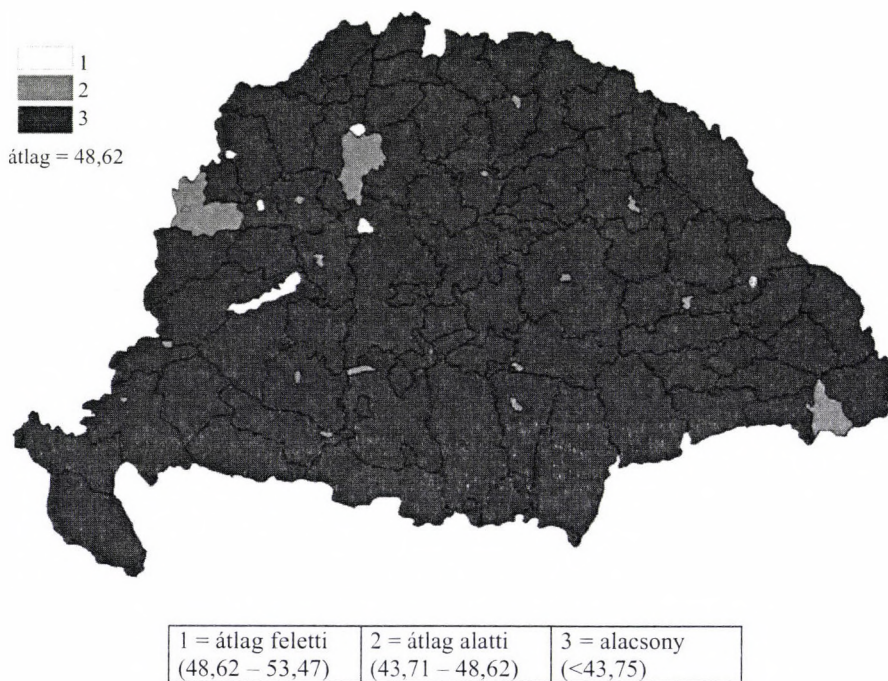
1 = magas (>56,48)	2 = átlag fölötti (48,62 – 53,47)	3 = átlag alatti (43,75 – 48,62)	4 = alacsony (<43,75)
-----------------------	--------------------------------------	-------------------------------------	--------------------------

1. térkép. A férfi HHDI-mutatók értéke a történeti Magyarország törvényhatóságaiban (1910)

Map 1 The male HHDI variable in the administrative units of Hungary (1910)

Talán még érdekesebb az, amit a női adatsorok mutatnak, ha azokat a férfiak átlagértéke alapján kialakított kategóriákba soroljuk (2. térkép). Ez esetben ugyanis kiugróan magas női HHDI-értékkel bíró városunk vagy megyénk egyáltalán nincs, és átlag feletti adatra is mindössze négy város esetében akadunk (köztük található Budapest és Bratislava/Pozsony). A női HHDI-adatok a teljes országterületen szinte egységesen a férfiak átlagától messze elmaradó, 40 alatti kategóriába esnek. Mielőtt azonban ebből a sajátos területi megoszlásból elhamarkodott következtetésekre ragadtatnánk magunkat, vegyük figyelembe, hogy az egyes területi egységek fejlettsége (és ennek következtében HHDI-mutatóik nagysága) egymástól eléggé eltérő, tehát alighanem közelebb jutunk a valóságos nemek közötti különbségekhez akkor, ha nem a férfi és női mutatók abszolút értékét, hanem azok egymáshoz való viszonyát vizsgáljuk (3. térkép).

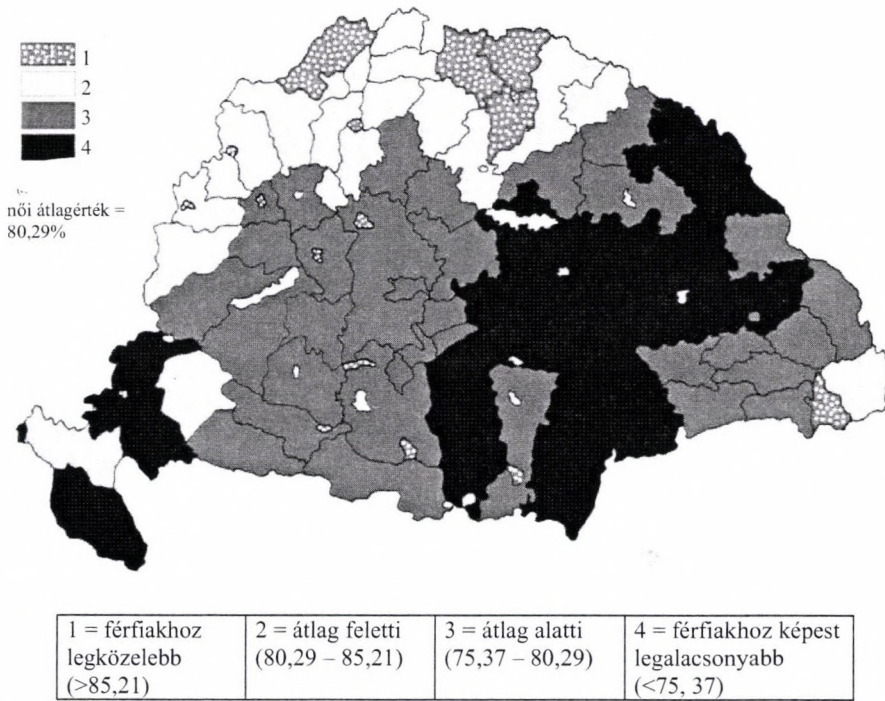
Ennek alapján pedig az alábbi, sokkal reálisabbnak tűnő kép bontakozik ki. A városok többségében és az egész, nyugati-, északnyugati határ mentén elterülő régióban a női HHDI-index értéke meghaladja a férfiak értékének 80, esetenként megközelíti annak 90 százalékát. Horvátország közigazgatási egységeinek besorolása is javul valamelyest, a keleti országrész románlakta területei azonban továbbra is a legalacsonyabb kategóriába tartoznak (vagyis az ide sorolható megyék női mutatóinak értéke a férfi mutatók 75 százaléka alatt található). Csak Erdély délkeleti megyéi, illetve az itteni nagyobb városok mutatói bírnak valamivel magasabb értékekkel, viszont ezekben a görögkeleti és görög katolikus felekezeti román lakosság kisebbséget képez (arányuk összességében 40 százalék körüli, egyes területeken 20 százalék alatti), a többséget nagyrészt protestáns magyarok és szászok alkotják.

^a A férfi átlagértékek és szórás alapján kialakított kategóriákba sorolva.

2. térkép A női HHDI mutató értékei ^a törvényhatóságoként a történeti Magyarországon (1910)

Map 2 The female HHDI variable in the administrative units of Hungary by the categories created on the basis of the male value and standard deviation (1910)

3. térkép A férfi és női HHDI értékek közötti különbségek (a női indexszám a férfi indexszám százalékában kifejezve) a történeti Magyarországon (1910)

Map 3 The values of the female HHDI variable expressed in the percentage of the male values in the administrative units of Hungary (1910)

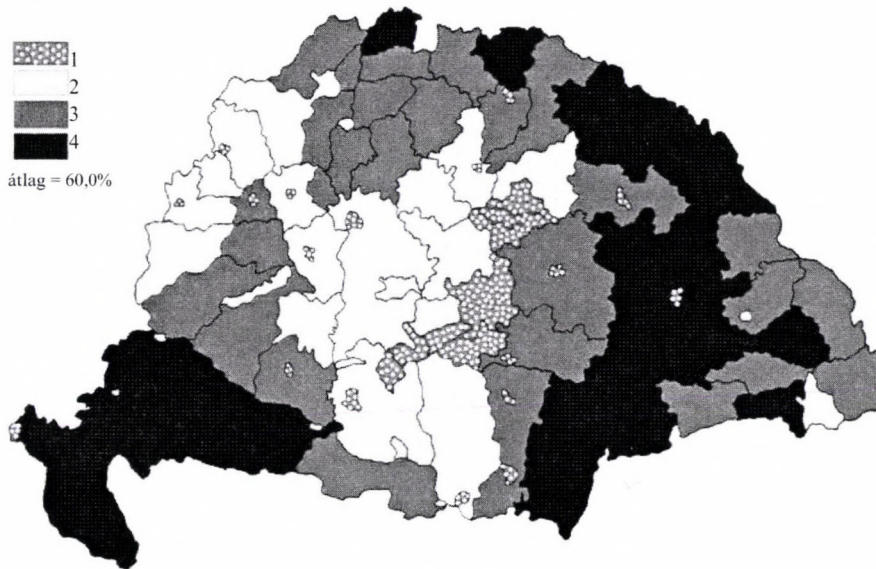
A történész számára szembetűnő és sajátos jelenség, hogy a viszonylagosan magas HHDI-értékekkel jellemezhető területek (Horvátországot kivéve) majdnem teljesen egybeesnek az úgynevezett volt királyi Magyarországgal, vagyis azokkal a területekkel, amelyek 1540 és az 1680-as évek között soha nem álltak török uralom alatt. E területek további közös jellemzője, hogy lakosaik ugyan vegyes etnikumúak (németek, magyarok, szlovákok), de több mint 90 százalékban a római katolikus, református, illetve evangélikus felekezethez, vagyis a nyugati kereszténységhez tartoznak. Ezzel szemben az alacsony HHDI-értéket mutató középső, déli és keleti országrészek népessége nemcsak hogy másfél évszázadig török uralom alatt élt, de ezen időszak alatt urbanizáltságában, etnokulturális összetételében jelentős mértékű változások következtek be. Részben ennek az eredménye például, hogy 1910 körül az alacsonyabb HHDI-mutatókkal rendelkező középső, déli és délkeleti területek lakosságának nagy-

jából 30 százaléka a keleti szertartású keresztény egyházakhoz (a görögkeleti-ekhez és görög katolikusokhoz) tartozik. A feltételezés az első pillanatban talán merésznek tűnik, de érdemes rajta elgondolkodni. Lehet, hogy a török hódoltság időszaka nem egyszerűen és nem pusztán a népességnövekedés megállítása, az elitek és középkori városrendszerünk szétzilálása miatt jelentett Magyarország számára súlyos veszteséget. Legalább ilyen problémát okozhattak a mesterségesen újraélesztett középkori viszonyok (az alacsonyabb népsűrűség, az egyszerűbb gazdálkodás és primitívebb társadalomszerkezet), valamint a keleti fejletlenebb társadalmak hatásainak felerősödése, illetve a fejlettebb nyugati területek kulturális hatásainak csökkenése. Mindez nemcsak demográfiai és gazdasági, hanem minden bizonnyal számos hosszú távon ható, nehezen változtatható mentális, illetve kulturális következménnyel is járt.

A fentebb vázlatosan ismertetett HHDI komplex mutatószám alapján a demográfiai szerkezet, az iskolázottság és a foglalkoztatottság néhány fontosabb jellemzőjére épül, és bár értékét mindkét nemre vonatkozóan külön-külön kiszámítottuk, ez inkább – mint említettük – a férfiak és nők objektív helyzetét tükrözi, mintsem a társadalom nemekkel kapcsolatos értékrendszerét. Szerencsés módon azonban erre vonatkozóan is rendelkezünk egy elemzési lehetőséggel. A népmozgalmi statisztika ugyanis nemek és két nagy korcsoport (7 év alattiak és feletti) szerinti bontásban feljegyezte azt, hogy ki részesült halála előtt orvosi segítségben. Az adatokból képezhető mutatók természetesen csak részben alkalmasak az orvosi szolgáltatások igénybevételének mérésére – nyilvánvalóan a statisztikába bekerült adatok az átlagosnál súlyosabb esetekre vonatkoznak, valószínűleg a napi életben jóval ritkábban hívtak orvost a beteghez – de annak a célnak viszont kiválóan megfelelnek, hogy segítségünkkel a társadalom bizonyos értékítéleteire következtethessünk. Talán nem minden alap nélkül feltételezzük ugyanis, hogy a súlyos vagy életveszélyes betegségben szenvedők esetében az orvoshívások gyakorisága, illetve annak eltérései korcsoport (gyerekek és elsőprő többségükben felnőtteket jelentő 7 év feletti) és nemek szerint az egy-egy régió társadalmában rejtőző értékítéletekre is vethetnek némi fényt.

Az 1911. évi adatokat térképen ábrázolva (4. térkép) azt látjuk, hogy az orvoshívások gyakorisága a városokban a legmagasabb (az első 22 helyen csak városok találhatóak, mindegyik 90 százalék feletti értékkel), majd ezt követik az ország középső részének – a Budapest tágabb hatósugarába eső területeknek – a megyei. Horvátország, valamint Erdély románok lakta részei, és a – főként ruszinok lakta – északkeleti hegyvidék esetében az orvosi segítség igénybevétele többnyire az esetek 30 százalékánál kisebb arányban fordul elő. Érdekes, hogy ez a területi kép majdnem teljesen egybeesik Beluszky Pál több tucat mutató alapján kiszámított, az 1900–1910 közötti modernizációs szinteket vizsgáló elemzésének eredményeivel (5. térkép). Ennek alapján úgy tűnik, mintha az orvosi segítség igénybevételének mértéke nagyjából megfelelne egy-

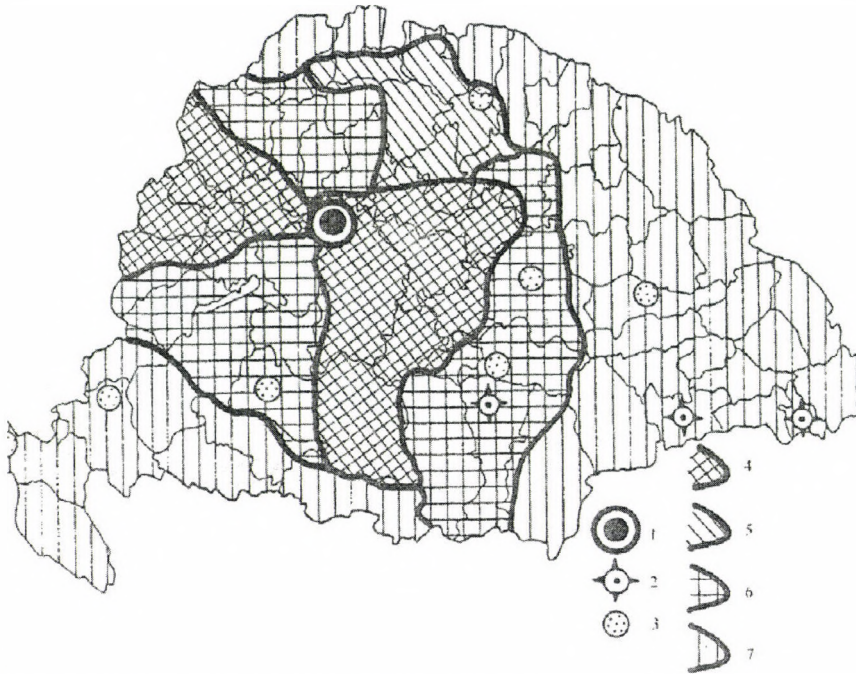
egy terület fejlettségi szintjének, azaz mintha a gondolkodás, az értékrend modernizálódásának is egyik mutatója lenne.

1 = magas (>87,7)	2 = átlag feletti (60,0 – 87,7)	3 = átlag alatti (32,2 – 60,0)	4 = alacsony (<32,2)
----------------------	------------------------------------	-----------------------------------	-------------------------

4. térkép Az élet értéke 1: a halálozás előtt orvosi segítséget igénybe vevők aránya törvényhatóságoként (1911)

Map 4 The value of life 1: the proportion of those who took medical advice before their death, by administrative units (1911)

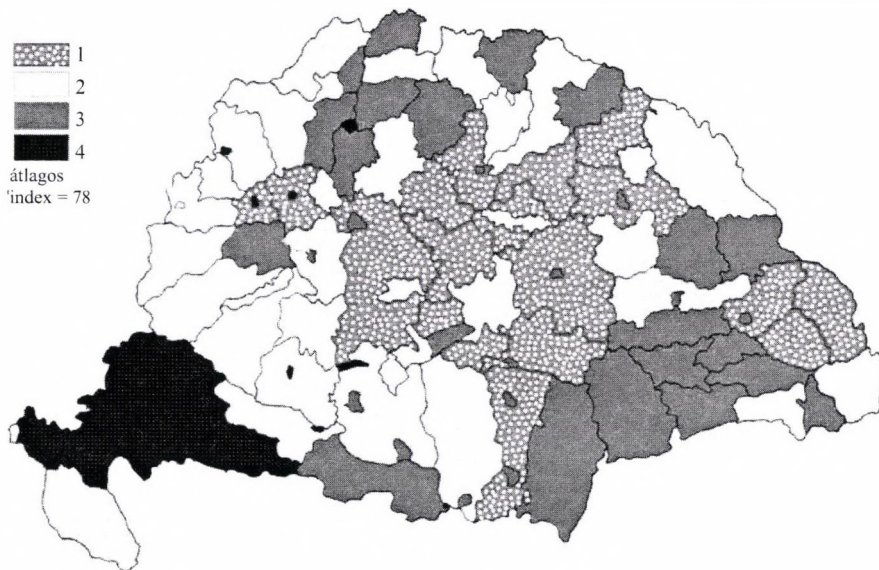
- Jelmagyarázat: 1. a modernizáció központja (Budapest)
 2. másodrangú modernizációs központok
 3. harmadrangú modernizációs központok
 4. a modernizáció központi területe
 5. a modernizáció másodlagos területe
 6. a modernizáció kezdeti fokán levő területek
 7. a modernizációban még részt nem vevő területek (hagyományos régiók)

Forrás: Beluszky 2000: 319.

5. térkép A modernizáció zónái a történeti Magyarországon 1900 körül
 Map 5 The zones of modernisation in Hungary around 1900

Nézzük most az orvosi segítség igénybevételének korcsoportok és nemek szerinti különbségeit. A beteg felnőttekhez és gyermekekhez történt orvoshívások közötti különbségek (6. térkép) ugyanis teljesen más területi megoszlás szerint helyezkednek el, mint amit a fejlettségi szinthez köthető összetett adatok mutattak az 5. térképen. A legfeltűnőbb eltérések az alábbiakban foglalhatók össze: az első világháború előtt a Kárpát-medencében létezik egy, a gyermekek életét, fontosságát határozottan alulértékelő régió (Horvátország), illetve két ennél ugyan kisebb mértékben, de mégiscsak a felnőttek iránt elfogult terület, a mai Közép-Szlovákiában, illetőleg Erdély román lakta részein. Ezekről határozottan elválik két másik, a beteg gyermekeket kifejezetten előnyben részesítő

vidék, amely nagyjából a magyarlakta Alföldet és Kisalföldet, valamint a Székelyföldet foglalja magában. Ezek az eredmények egymástól határozottan eltérő, némileg kulturálisan is meghatározott regionális értékrendek létezésére utalnak.

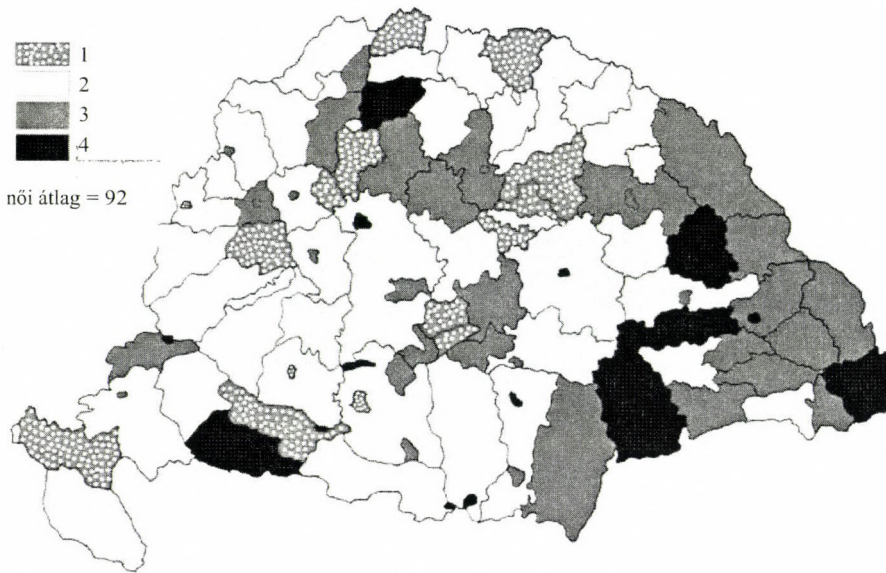
1
2
3
4
átlagos
index = 78

1 = gyerekek erős preferenciája (>107)	2 = átlag körüli (78 - 107)	3 = gyerekek diszpreferenciája (78 - 48)	4 = gyerekek erős diszpreferenciája (<48)
--	-----------------------------	--	---

6. térkép Az élet értéke 2: korcsoportok szerinti különbségek az orvosi segítség igénybevételében, 1911 (7 év feletti = 100)

Map 6 The value of life 2: differences by age groups in taking medical advice, 1911 (population aged 7 and over=100)

Teljesen más a helyzet viszont a nemek közötti eltérések terén (7. térkép). Bár elszórtan találtunk hat olyan megyét, ahol az orvoshoz fordulás tekintetében némi megkülönböztetés mutatkozik a férfiak javára, a hagyományos társadalom erős patriarkalizmusáról szóló hiedelmekkel ellentétben valójában határozottan egyetlen olyan régió sem rajzolódik ki adatainkból, ahol a beteg nőket elhanyagolták volna a férfiakhoz képest. Összességében is kicsi, átlagosan 8 százalékos a különbség a férfiak javára, vagyis adataink se területileg, se országos szinten nem mutatnak feltűnő férfidominanciát.

1 = nemi egyenlőség v. nők preferenciája (>99)	2 = férfiak kis preferenciája (92 – 99)	3 = férfiak átlag feletti preferenciája (85 – 92)	4 = férfiak erős preferenciája (<85)
--	---	---	--------------------------------------

7. térkép Az élet értéke 3: a nemek közötti különbség az orvosi segítség igénybevételében, 1911 (a férfiak értéke = 100)

Map 7 The value of life 3: differences by sex in taking medical advice, 1911 (males=100)

Ha együtt kezeljük a korcsoportok és nemek közötti különbségeket (3. táblázat), akkor viszont adataink meglepő következtetést sugallnak: a már említett gyermekeket preferáló, illetve diszpreferáló régiók mellett főként a városok azok, amelyek elsősorban a gyermekeket, másodsorban a nőket másodrendűként kezelik. Vagyis mintha nem annyira a vidék hagyományos világa, hanem a viktoriánus városi társadalom lenne az, amelyik az élet és halál kérdésében életkor és nemek szerinti megkülönböztetéseket tenne, mintha ez lenne a patriarkalizmus igazi világa, nem a hagyományosabb viszonyok között élő vidék. De tekinthetjük ezt akár a korai kapitalizmus által megbontott társadalmi szolidaritás és az új, haszonelvű értékrend kialakulása negatív hozadékának is. Az is meglepő, hogy összességében a Kárpát-medence 100 évvel ezelőtti társadalmi bizonyos régiókban mintha inkább a gyermekeket kezelnék hátrányosabban, mint a nőket. Valószínűleg nem független az akkoriban még viszonylag magas termékenységtől és csecsemő-, illetve gyermekhalandóságtól, hogy sok-

helyütt egy felnőtt élet értékét többre becsülik, mint egy gyermek életét – de mint láttuk, ezzel ellentétes példák is léteztek. (Az „átlagember” akkoriban nem tud és valószínűleg nem is ér rá elveken töprengeni, inkább tapasztalatai alapján, illetőleg a lokális etikai normáknak megfelelően formál véleményt és cselekszik.)

3. Korcsoportok és nemek szerinti különbségek a halálozás előtti orvosi segítség igénybevételében a történeti Magyarországon (1911)
Differences by age group and sex in taking medical advice before somebody's death in Hungary (1911)

A diszparitás típusa	A törvényhatóságok száma		
	megye	város	összesen
Nők és gyermekek negatív megkülönböztetése	---	15	15
Gyermekek negatív megkülönböztetése	23	14	37
Nők negatív megkülönböztetése	---	1	1
A megkülönböztetés szintje alacsony	38	1	39
Gyermekek pozitív megkülönböztetése	10	---	10
Nők pozitív megkülönböztetése	---	---	---
Összesen	71	31	102

Forrás: Szerző számításai.

Amikor a felvázolt HHDI-mutató, az orvoshívásban megmutatkozó „részhajlások”, valamint az önkormányzatok típusa (város, illetve megye) közötti összefüggéseket vizsgáltuk meg (4. táblázat), akkor azt láttuk, hogy az orvosi segítség igénybevételének nemenkénti gyakorisága igen erősen összefügg egymással (vagyis a gyakoriság majdnem azonos). Ezzel szemben a 7 év alattiak és felettiak vonatkozásában ez az összefüggés jóval gyengébb – az orvosi segítséget a felnőttek esetében gyakrabban igénybe vevő helyi társadalom nem biztos, hogy minden alkalommal ugyanígy cselekszik a gyermekek esetében is. Tehát a területi eloszlás térképeikhez hasonló információkat mutatnak a Pearson-féle együtthatók is.

4. Az orvosi segítség igénybevételével kapcsolatos néhány egyszerű
összefüggés a történeti Magyarországon (1911)
Some simple correlations relating to taking medical advice in Hungary (1911)

Az orvosi segítség igénybevételének gyakorisága

	7-X évesek	férfiak
0-6 évesek	0,6465	X
nők	X	0,9837

A nemek és korcsoportok megkülönböztetése közötti összefüggés

	A törvényhatóság típusa	HHDI-mutató nemek szerinti diszparitása	Megkülönböztetés az orvosi segítség igénybevételében	
			nemek szerint	korcsoportok szerint
A törvényhatóság típusa	X	X	X	X
HHDI-mutató nemek szerinti diszparitása	0,5368	X	X	X
Megkülönböztetés az orvosi segítség igénybevételében	-0,2918	0,0065	X	X
nemek szerint	-0,4626	-0,3574	0,2230	X
korcsoportok szerint				

A HHDI-mutató és az orvoshívás nemek szerinti különbségei között ezzel szemben gyakorlatilag nincs összefüggés, mint ahogy eléggé gyenge az összefüggés a nemek, illetve korcsoportok eltérő kezelése között is. Vagyis az egyes törvényhatóságokban megfigyelhető eltérő mértékű odafigyelés a különböző korcsoportokra, illetve másutt a nemekre nem igazán kapcsolódik egymáshoz, nem áll össze egy egységes szeniorális és patriarkális értékrenddé. Egyedül a törvényhatóságok típusa és HHDI-mutató, illetve a nemek és korcsoportok kezelése mutat viszonylag számottevő mértékű (negatív) összefüggést (4. táblázat). Konkrétan ez úgy fogalmazható meg, hogy minél városiasabb egy törvényhatóság, annál inkább jellemzi a nemek közötti különbségtétel, ezen belül pedig erősebb a korcsoportok és gyengébb a nemek szerinti megkülönböztetés. Fordítva pedig úgy értelmezhető, hogy minél falusiasabb egy törvényhatóság, annál kevésbé jellemzi a nemek és a korcsoportok bármiféle megkülönböztetése akkor, amikor életről vagy halálról van szó. (Az más kérdés, hogy a mindennapi viselkedésben számtalan apró jele lehet a nemek közötti különbségtételnek.)

3. Összegzés

A széleskörűen használt HDI komplex mutatószámmal nemcsak az irodalomban gyakran megkérdőjelezett GDP mutató használata miatt vannak problémák. Legalább ilyen komoly hátránynak érezzük azt, hogy szerkezete, összetétele miatt néhány igen korán fejlett statisztikai rendszert kialakító nyugat-európai és észak-amerikai társadalom kivételével nem alkalmas az emberi fejlődés folyamatának hosszabb távú felvázolására, különösen nem alkalmas arra nemenkénti és regionális bontásban. Empirikus tapasztalataink alapján kísérletképpen felvetettük egy más, könnyebben elérhető adatokat tartalmazó komplex mutatószám, a HHDI alkalmazásának lehetőségét, mely a volt Osztrák-Magyar Monarchia területére vonatkozóan gyakorlatilag a 19. század közepéig visszamenően kiszámítható, és így elég távlatot adhat a hosszabb távú változások irányának, ütemének és esetenkénti ingadozásainak megismeréséhez. Területi elemzésünk rávilágított arra, hogy a regionális különbségek kialakulása mögött nem egyszerűen fejlettségbeli eltérések, hanem kulturális különbségek és századokkal korábbi események hatásai (a 16–17. századi török háborúk és azok népességi, településtörténeti és társadalmi következményei) is feltételezhetőek. Mindezek megerősítik azt a véleményünket, hogy hibás felfogás a jelenkori folyamatokat kizárólag az utolsó egy-két évtized, illetőleg a tényleges gazdasági folyamatokat – különösen a nem teljesen piacosodott társadalmak esetében – rendkívül hiányosan követő GDP-mutatók alakulásának függvényeként elképzelni. Utóbbi azért is elgondolkoztató, mert irodalmi tallózásunk alapján úgy tűnik, mintha az emberi fejlődéssel, illetve a nemek közötti egyenlőtlenséggel kapcsolatos vizsgálatok túlnyomó többsége a nem teljesen piacgazdasági körülmények között élő harmadik világbeli, illetőleg a „szocialista kísérletből” kilábalt volt Keleti Blokkhoz tartozó társadalmakra irányulna. (Vagyis pontosan azokra, amelyekre az UNDP által népszerűsített társadalomfejlődési mutatók egy része kevésbé vagy csak a közelmúltra nézve számítható ki.)

Ugyanígy a fejlettség szintjét jelezni hivatott HHDI-mutatók területi értékei, illetőleg az orvosi segítség igénybevétele alapján felvázolt regionális értékrendek között is komoly eltérések figyelhetők meg. Ezek számunkra azt jelzik, hogy a fejlettség és a kulturális értékrendek nem biztos, hogy mindig pontosan megfelelnek egymásnak, vagyis azt a közhelyes igazságot erősítik, hogy a kultúráknak, értékrendeknek van egy olyan önmozgásuk, amelyek nem mindig követik szorosan a demográfiai és gazdasági adatokból kiszámított fejlettség-mutatók változásait.

Előzetes eredményeink más téren is elgondolkoztatóak. Felébresztik azt a kétséget, mintha a nemek közötti egyenlőtlenség vizsgálata során túl kevés figyelem hárulna a demográfiai mutatók (az életésélyek) alakulására, melyek – szemben a nők társadalmi, politikai pozícióival – a fejlett és átmeneti országok

többségében kisebb-nagyobb mértékben egyre inkább a férfiakénál kedvezőbb értékeket mutatnak. Ugyancsak elgondolkozató az, hogy miután a családok többségében közös gazdálkodás folyik (és a felnőtt népesség többsége párkapcsolatban él), mennyiben célszerű mutató – és egyáltalán mit fejez ki – a nemek közötti jövedelmi egyenlőtlenség házas, illetve párkapcsolatban élő személyek esetében?

Nem vagyunk abban a helyzetben, hogy az itt felvetett kérdéseket, kétségeket megválaszolhassuk. Jelen tanulmányunkban csak néhány problémára próbáltuk a figyelmet felhívni – a megoldásra alkalmas módszer keresése, a szükséges adatsorok összeállítása és maguknak a válaszkísérleteknek a megfogalmazása még további, hosszan tartó erőfeszítéseket, sok-sok további kutatást igényel.

IRODALOM

- Bandura, Romina (2005): *Measuring country performance and state behavior: a survey of composite indices*. New York, UNDP. Paper prepared for the book project: The new public finance.
- Beluszky Pál (2000): Egy félsiker hét stációja (avagy a modernizáció regionális különbségei a századelő Magyarországon). In Dövényi Zoltán (szerk.): *Alföld és nagyvilág. Tanulmányok Tóth Józsefnek*. Budapest, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet: 299–326.
- Booyens, Frederik (2002): An overview and evaluation of composite indices of development. *Social Indicator Research*, 59: 115–151.
- Borderias, Cristina (2005): *Gender and well-being: interactions between works, family and public policies*. Proposal for a concerted action within the framework of COST.
- Bukodi Erzsébet (2001): Társadalmi jelzőszámok – elméletek és megközelítések. *Szociológiai Szemle*, 31. 2: 35–57.
- Az 1960. évi népszámlálás. 13. Összefoglaló adatok*. Budapest, KSH. (1964)
- Cobb, Clifford W. – Craig Rixford (1998): *Lessons learned from the history of social indicators*. In San Francisco. Redefining progress. (On-line publications.) <http://www.rprogress.org/newpubs/>
- Dabóczi Kálmán (1998): A mérhető balgaság, avagy miért nincs olaj a közgazdaságtan lámpájában? *Kovász* 2. 2: 32–57.
- Daróczi Etelka (2001): A halandóság alakulása Trianontól napjainkig. *Történeti Demográfiai Évkönyv* 2: 305–325.
- Dooren, Wouter van – Maria P. Aristigueta (2005): *The rediscovery of social indicators in Europe and the USA: an international comparison*. Paper prepared for the EGPA Annual Conference, Berne, Switzerland.
- Görbe Angéla – Nemcsókné Zsóka Ágnes (1998): *A jólét mérése, avagy merre halad Magyarország*. <http://kovasz.uni-corvinus.hu>

- Haque, Shamsul M. (2004): The myths of economic growth (GNP): implications for human development. In Mudacumura, Gedeon – Shamsul Haque (eds.): *Handbook of development policy studies*. New York, Dekker: 1–24.
- Hegedűs Rita (2001): Szubjektív társadalmi indikátorok – szelektív áttekintés a téma irodalmából. *Szociológiai Szemle* 31. 2: 58–72.
- Human Development Report 2005* <http://hdr.undp.org>
- Husz Ildikó (2001): Az emberi fejlődés indexe. *Szociológiai Szemle* 31. 2: 72–83.
- Klasen, Stephan (2004): *Gender-related indicators of well-being*. UNU-WIDER. Discussion paper No. 2004/05
- Offer, Avner (2000): *Economic welfare measurements and human well-being*. University of Oxford. Discussion papers in economic and social history. Number 34.
- Magyar statisztikai közlemények 50. A magyar szent korona országainak 1909., 1910., 1911. és 1912. évi népmozgalma*. Budapest, KSH, 1916.
- Magyar statisztikai közlemények 64. A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. VI. Végeredmények összefoglalása*. Budapest, KSH, 1920.
- Sebestyén Tibor (2005): *Életminőség és boldogság*. 1. 5. <http://www.polgariszemle.hu>
- Magyar Statisztikai Évkönyv 2003*. Budapest, KSH, 2004.
- Szilágyi György (2001): Gazdag országok – szegény országok: szokatlan vita a nemzetközi statisztikai életben. *Statisztikai Szemle* 79. 7: 587–595.
- Történeti statisztikai idősorok 1867–1992. I. Népesség – népmozgalom*. Budapest, KSH, 1992.

Tárgyszavak:

Történeti demográfia
Egyenlőtlenség
Nők
Gyermekek

HISTORICAL INDEX TO RECONSTRUCT THE “HUMAN DEVELOPMENT” IN HUNGARY (1910–2001). AN ESSAY

Abstract

The HDI (Human Development Index) complex variable is recommended by UNDP and extensively used in social research. But the use of the variable is problematic not only because of the often-criticised use of the GDP variable. The HDI variable has a very serious shortcoming: because of its structure and composition it is not suitable for a long-term reconstruction of human development – except for some West-European and North-American societies forming very early a well developed statistical system. Thus the author, using his former experiences on the field of population history of the Carpathian basin, tries to form another (historical) complex variable (HHDI – Historical Human Development Index), which consists of data more available for the researchers. This variable can be

calculated backward for the territory of the former Austro-Hungarian Monarchy practically until the middle of the 19th century. The regional analysis based on the use of this variable can demonstrate that regional differences can be explained not only by the different levels of modernisation (“development”), but by cultural patterns and the influence of the events of former centuries. These results strengthens the author’s former opinion that the present processes must not be explained by the development of the last some decades or by the changes of the GDP variable by the help of which one cannot well reconstruct the real economic processes – especially in the case of the more or less traditional societies.

The author shows very strong differences between the regional values of the HHDI variable indicating the level of development and the system of regional values reconstructed on the basis of taking medical advice before somebody’s death. This fact shows that “human development” and cultural values are not always correlated to one another and thus it strengthens the old experience that culture and values have their own development more or less independent of demographic or economic ones.

A GYERMEKVÁLLALÁS, GYERMEKTELENSÉG ÉS A GYERMEK ÉRTÉKE KÖZÖTTI KAPCSOLAT AZ EURÓPAI RÉGIÓ ORSZÁGAIBAN

PONGRÁCZ TIBORNÉ

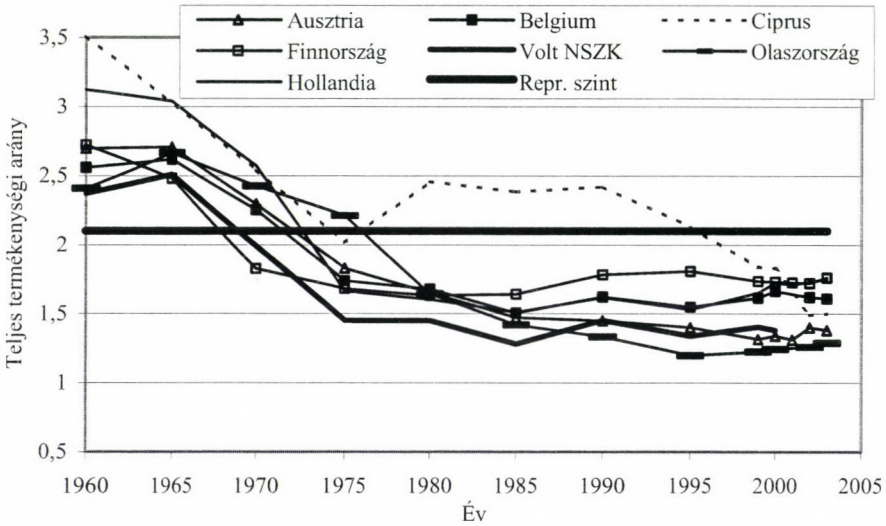
Európa demográfiai térképén az elmúlt évtizedekben jelentős változások, átrendeződések tapasztalhatók. Ez a megállapítás igaz mind a házasságkötési mozgalom, mind a termékenység, a gyermekvállalási magatartás alakulásának vonatkozásában is. Korábban magas házassági hajlandóságú országokban a házasságkötések jelentős visszaesése tapasztalható, míg számos korábban kevésbé házasságkötési európai országban a házasságkötési arányszámok csak kismértékben csökkentek, vagy éppen emelkedést mutattak. A házasságkötési magatartást tekintve tehát az európai országok rangsorában számottevő átrendeződés következett be, melyet jól illusztrál az a tény, hogy a hagyományosan alacsony házassági arányszámokat mutató Dániában ma magasabb a teljes házasságkötési arány, mint a Hajnalvonaltól keletre elhelyezkedő térség bármely államában.

A termékenységi mutatók is hasonló átalakulásról, átrendeződésről tanúskodnak. Tizenöt évvel ezelőtt a közép- és a kelet-európai országok többsége a magas termékenységű európai országok csoportjába tartozott, míg a nyugat-európai országokra az átlagnál alacsonyabb termékenységi szint volt jellemző. 1990 után a közép- és kelet-európai országokban bekövetkezett születésszám-csökkenés eredményeként ezen országok termékenységi arányszámai az igen alacsony termékenységű dél-európai országok szintjére csökkentek, míg számos nyugat-európai országban ugyanezen időszak alatt a termékenység mérsékelt emelkedése volt megfigyelhető. A korábban viszonylag magas termékenységű országok tehát néhány év leforgása alatt az alacsony termékenységű országok csoportjába kerültek, míg az alacsony termékenységűek a relatív javulás következtében ma az élmezőnybe tartoznak.

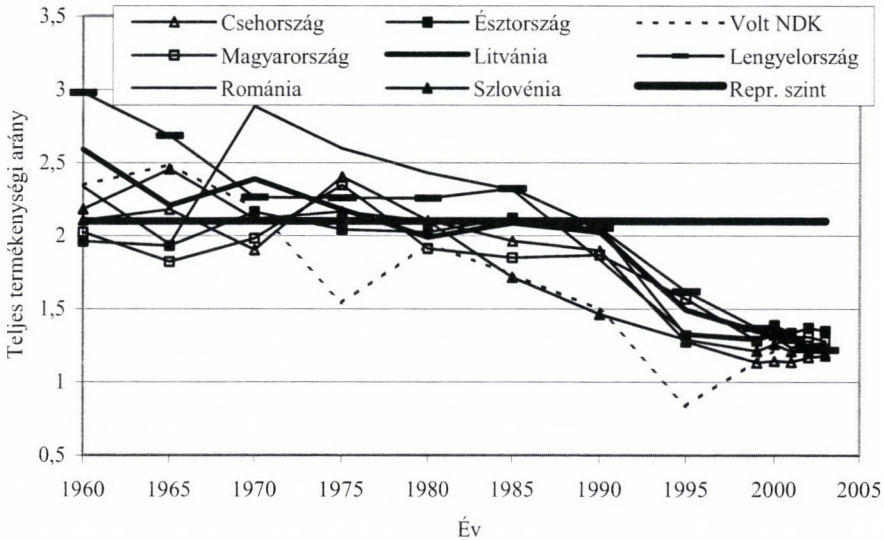
Mi játszódott le Európában, történelmi léptékkal mérve viszonylag rövid idő alatt? Mi jellemzi ezt a folyamatot? A termékenységcsökkenés hogyan hatott a gyermekvállalási tervekre, a gyermekkel kapcsolatos értékrendre? Számos kérdés, melyre a választ a „PPA II.” nemzetközi összehasonlító vizsgálat eredményeire támaszkodva próbáljuk megadni. A „PPA II.” kutatást 2000 és 2003 között végezték 14 európai országban. A vizsgálatban Ausztria, Belgium, Ciprus, Csehország, Észtország, Finnország, Hollandia, Lengyelország, Litvánia, Magyarország, Németország, Olaszország, Románia és Szlovénia vett részt. A reprezentatív mintán végzett kérdőíves vizsgálat a demográfiai változá-

sok társadalmi megítélésének feltárása mellett foglalkozott a párkapcsolatok pluralizációjával, a nemi szerepek modernizálódásával, valamint a gyermekvállalási elképzelésekkel, illetve a család-tervek és a családpolitika kapcsolatával.

A teljes termékenységi arányszámok időbeni alakulása a vizsgálatba bevont nyugat-európai (I. ábra), illetve közép- és kelet-európai (II. ábra) országok esetében jól bizonyítja és illusztrálja a bevezetőben Európa demográfiai térképének átrendeződéséről általánosságban tett megállapításokat.

I. A teljes termékenységi arányszám alakulása a nyugat-európai országokban
The changes of Total Fertility Rate in some West-European countries

II. A teljes termékenységi arányszám alakulása a közép- és kelet-európai országokban
The changes of Total Fertility Rate in some Central and East-European countries

Az ábrából világosan látszik, hogy napjainkra a termékenység valamennyi vizsgált országban az egyszerű reprodukciós szint alá süllyedt. De míg a nyugat-európai országokban a termékenység csökkenése viszonylag korán kezdődött és már a '60-as évek végére, '70-es évek elejére az egyszerű reprodukciós szint alá csökkent, addig a kelet- és közép-európai országok többségében a TFR a 80-as évek végéig a 2,1-es érték körül mozgott. Eltérés tapasztalható a két régió között a csökkenés ütemében is. A nyugat-európai országok többségében a termékenységszűkülés jóval mérsékeltebb volt, mint a keleti régióban, ahol a teljes termékenység mutatója tíz év alatt meredeken zuhant, és napjainkban valamennyi országban az igen alacsony szintet jelentő 1,2–1,3-es érték körül ingadozik. A termékenység csökkenésében úttörő szerepet játszó Hollandiában és Finnországban például ma magasabb az átlagos gyermekszám, mint az évtizedeken át magas termékenységű Lengyelországban, Csehországban, vagy Romániában (1. táblázat).

1. Teljes termékenységi arányszám a PPA kutatásban résztvevő országokban és az egyes TFR értékek elérésének éve
Total Fertility Rate in the countries taking part in the PPA survey and the year when they reached a certain value of TFR

Ország	TFR 2002	Az első év, amikor a TFR		
		2,1	1,5	1,3
értékre, illetve az alá csökkent				
Ausztria	1,40	1972	1985	–
Belgium	1,62	1972	–	–
Ciprus	1,49	1975	2002	–
Csehország	1,17	1966	1994	1995
Észtország	1,37	1973	1993	1996
Finnország	1,72	1969	1973	–
Hollandia	1,73	1973	1982	–
Lengyelország	1,25	1989	1998	2001
Litvánia	1,24	1976	1996	2001
Magyarország	1,30	1960	1996	1999
	1,06	1972	1990	1991
Németország-K.				
Németország-Ny.	1,35	1970	1975	1984
Olaszország	1,27	1976	1984	1993
Románia	1,26	1962	1992	1996
Szlovénia	1,21	1968	1990	1995

A kelet- és közép-európai országok 1,2 körüli mutatói messze elmaradnak az egyszerű reprodukciót biztosító szinttől, és világviszonylatban is a legalacsonyabb gyermekvállalási hajlandóságot tükrözik. A kutatásban a nyugat-európai régiót képviselő Belgiumban, Finnországban és Hollandiában ugyanakkor a termékenység viszonylag magasnak tekinthető. A TFR egyik vizsgált országban sem esett az 1,3-as szintre vagy az alá, és a termékenységi mutató 1,5-es értéke is csak kivételesen, egy-egy év esetében tapasztalható, de tartósan nem fordul elő.

A három nagy európai régió – Nyugat-Európa, Dél-Európa, Közép- és Kelet-Európa – eltérő termékenységi viszonyai részben azonos, részben eltérő okokra vezethetők vissza. Az anyák az első gyermek megszületését egész Európában egyre későbbi életkorra halasztják. A viszonylag késői gyermekvállalás Nyugat-Európában korábban is gyakori volt, de a közép- és kelet-európai országokban vagy Dél-Európában a gyermekvállalás életkora az utóbbi 10–15 évben emelkedett meg jelentősen. Emellett a gyermek nélkül maradó nők arányának emelkedése, valamint a sokgyermekes családok arányának erős süllyedése következtében a befejezett termékenység számottevően csökkent, illetve várhatóan még csökkenni fog. A termékenységsökkenés ezen általános okai mellett régió-specifikus tényezők is szerepet játszanak. Így például a közép- és kelet-európai országokban a demográfiai helyzetben bekövetkezett változások, úgy mint a házasságkötések számának jelentős visszaesése, a gyermekvállalás

életkorának kitolódása és a valamennyi országra jellemző igen alacsony termékenység kétségtelenül összefüggésben vannak az ott lejátszódó, az érintett társadalmakat sok esetben sokkoló társadalmi, gazdasági változásokkal. Alapvetően a rendszerváltozással együtt járó bizonytalansági tényezőkre vezethető vissza, hogy a második demográfiai átmenet klasszikus jegyei – mutatis mutandis – valamennyi volt szocialista országban kimutathatók, melyek érvényre jutását elősegítették és megerősítették a családpolitika terén életbe léptetett restriktív, a gyermekvállalást inkább gátló, semmint elősegítő intézkedések.

Dél-Európában az igen alacsony termékenységi szint részben a szegényes családátmogatósi rendszerre, részben a patriarchális társadalmi berendezkedésre, a családon belüli nemi szerepek igen konzervatív, a gyermekvállalás és a munkavállalás összeegyeztetését csaknem kizáró felfogására és gyakorlatára vezethető vissza.

A skandináv országok és néhány nyugat-európai állam európai viszonylatban magas termékenysége több olyan társadalmi-demográfiai összefüggést kérdőjelezett meg, melyek korábban a gyermekvállalási magatartás szempontjából egyértelműnek és meghatározónak látszottak. Statisztikai adatokkal igazolt tény (volt) például a házasságban élő pároknak az élettársi kapcsolatban élőkhez viszonyított magasabb gyermekvállalási gyakorlata. Más szóval a házasságkötések visszaesése és a házasság nélküli együttélések terjedése a két párkapcsolati formában élők eltérő gyermekvállalási magatartása miatt önmagában hozzájárult a születések számának, illetve a termékenységi mutatóknak a csökkenéséhez. Az északi régió országaiban ezzel szemben a viszonylag magas termékenység az élettársi kapcsolatok magas elfogadottságával és gyakori előfordulásával, a házasságon kívüli születések magas arányával és általában a házasság intézményének megkérdőjelezésével, megingásával párhuzamosan alakult ki (Billari – Kohler 2002). Megfordult továbbá a nők gazdasági aktivitása és átlagos gyermekszáma közötti kapcsolat iránya, jellege is. Míg korábban általánosan jellemző volt a kereső tevékenységet nem folytató nők magasabb gyermekvállalási hajlandósága, addig napjainkban azt tapasztaljuk, hogy éppen a magas női foglalkoztatási rátát felmutató országokban magas a termékenység szintje is, meghaladva az 1,5-es TFR értéket (Adsera 2004; Ahn – Mira 2001).

A gyermek értéke

A gyermekvállalási magatartásban tehát az egyes európai régiók között figyelemreméltó különbségek mutatkoznak. Kérdés, hogy tapasztalhatók-e hasonló eltérések a gyermek fontosságának, értékének megítélésében is, és ha igen, milyen irányú a gyermekkel kapcsolatos értékrend és a tényleges termékenységi magatartás közötti összefüggés. A kérdést a PPA-vizsgálatban részt vevő országok adatai alapján tudjuk megválaszolni. A kérdőívben a gyerme-

kekkel kapcsolatos beállítódást hét attitűd-skála segítségével vizsgáltuk. Az olasz, az osztrák és a román kutatás e témakörökre nem tért ki, így az elemzést tizenegy ország adatai alapján tudjuk elvégezni (2. táblázat).

A nemzetközi kérdőívben egységesen szereplő hét állítás közül véleményünk szerint elsősorban kettő tekinthető a gyermekcentrikus beállítódás fokmérőjének: „nem lehet igazán boldog, akinek nincs gyermeke”, valamint „az ember tökéletesen elégedett lehet, ha jó apának, vagy anyának érzi magát”.

A két állítás elfogadottsága jelentősen eltér egymástól. Míg a szülői szerepet kielégítő életcélnek tekintők átlagos aránya viszonylag magas (70%), addig a gyermek nélküli életet boldogtalannak tartók aránya (37%) mérsékelt elfogadottságot tükröz. A tizenegy ország adatai alapján kiszámított átlagos arány mögött azonban országonként és régióként jelentős szóródás tapasztalható. A szülői szerep fontosságával való feltétlen azonosulás kiemelkedően magas a rendszerváltó országokban és Cipruson, míg az állítással átlag alatti arányban értenek egyet a kutatásban részt vevő nyugat-európai országokban (Hollandiában, Belgiumban, Finnországban és Németország nyugati területén).

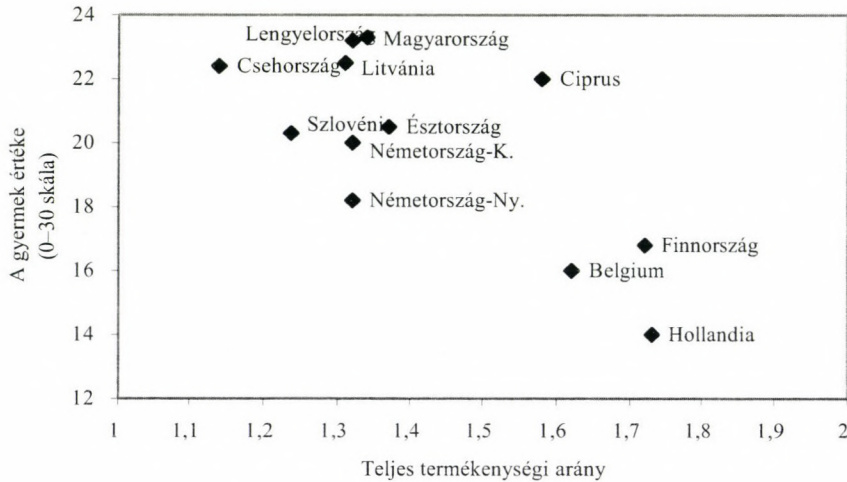
A „nem lehet igazán boldog, akinek nincs gyermeke” tartalmú állítás a gyermek-központúságot igen kiélezett, sarkított formában teszti, hiszen nem kevesebről van szó, minthogy az emberi boldogság számos forrása közül a gyermek lenne a legfontosabb, és ennek hiányában az élet nem lehet teljes értékű. A fenti állítással egyet értők esetében tehát joggal feltételezhető az erőteljes gyermekcentrikus beállítottság. Az adatok alapján megállapítható, hogy többségi pozitív vélemény e kérdésben csak Ciprus és Magyarország esetében tapasztalható. Ötven százalékhoz közeli egyetértés mutatkozik a közép- és kelet-európai volt szocialista országok esetében, ugyanakkor az állítás magas arányú elutasítása tapasztalható a nyugat-európai országokban. „Az ember nem lehet igazán boldog, ha nincs gyermeke” állítással a hollandok mindösszesen 5%-a, a flamandok 12%-a, és a finneknek is csak 22%-a ért egyet.

2. A gyermek értéke (az állítással egyet értők aránya), %
The value of children: proportion of those who set great value on bringing children up, by country, %

	Belgium	Ciprus	Csehország	Észtország	Finnország	Hollandia	Lengyelország	Litvánia	Magyarország	Németország K	Németország Ny	Szlovénia	Összesen
A mai modern világban csak otthon, a gyerekek között érezheti boldognak, felszabadultnak magát az ember	38,8	43,8	69,9	46,0	40,6	17,2	74,1	82,6	59,0	53,5	37,8	71,8	57,0
Gyerekek között lenni mindig nagy élvezetet jelent	62,3	89,3	80,4	88,0	59,1	49,5	93,6	89,6	88,2	67,8	61,7	85,0	75,3
Az ember tökéletesen elégedett lehet, ha jó apának, vagy jó anyának érzi magát	50,1	80,2	71,2	42,0	54,4	44,2	82,2	85,5	83,9	64,0	54,2	70,1	70,3
Az embert boldoggá teszi, ha úgy érzi, hogy a gyerekeknek szükségük van rá	35,6	66,8	78,1	84,8	27,7	36,3	77,7	90,1	95,4	73,3	62,2	79,6	62,5
Gyermeket nevelni tulajdonképpen társadalmi kötelesség	6,4	58,8	55,6	40,0	14,1	4,2	53,3	45,8	35,4	42,2	39,3	31,4	35,5
Nem lehet igazán boldog az, akinek nincs gyermeke	11,9	67,8	43,5	44,3	22,2	5,0	49,5	48,4	58,8	45,1	32,0	41,5	37,0
Legszorosabb kapcsolata saját gyermekével lehet az embernek	49,0	75,0	80,1	73,9	65,9	37,8	72,6	65,8	75,4	71,3	63,0	86,6	69,7

Országoként összevetve a gyermekcentrikus beállítottság fokát – az egyes állításokkal való egyetértés alapján – és az adott ország tényleges termékenységé-

gi magatartását reprezentáló teljes termékenységi arányszám értékeit, érdekes, sőt meglepőnek mondható összefüggést tapasztalunk (III. ábra).

III. A gyermek értéke és a TFR közötti összefüggés

Correlation between the evaluation of children (expressed on a scale of 0–30 degree) and the value of TFR by country

Az adatok alapján a gyermekcentrikus értékrend és a tényleges termékenységi magatartás között fordított összefüggés állapítható meg. A felvétel idején a legalacsonyabb termékenység Csehországra volt jellemző, ugyanakkor a gyermekeknek a megkérdezettek igen nagy fontosságot tulajdonítottak. Hasonló a helyzet Magyarországon és Lengyelországban is. A kérdésekre adott válaszok alapján a magyar és a lengyel társadalom tűnik a leginkább gyermekcentrikus beállítottságúnak, ugyanakkor az 1,3 körüli TFR-értékek alacsony gyermekvállalási hajlandóságról tanúskodnak. Az összefüggés fordított előjelű a kutatásban részt vevő nyugat-európai országok esetében is. A holland, a finn és a belga (flamand) 1,6–1,7 körüli TFR-mutatók viszonylag magas termékenységet tükröznek, de ez a gyermekvállalási magatartás nem jelenik meg a társadalom értékrendjében, a gyermek szerepe, fontossága nem látszik erősnek.

A gyermek értéke és a termékenységi arányszámok közötti negatív összefüggés okait kutatva inkább csak feltételezésekre tudunk hagyatkozni. A közép- és kelet-európai országokat illetően megállapítható, hogy a kilencvenes években bekövetkezett jelentős termékenységcsökkenés (még) nem eredményezett változást a lakosság értékrendjében, a többség a gyermeket a teljes élet fontos, elengedhetetlen részének tartja. Feltételezhető ezért, hogy az említett országok-

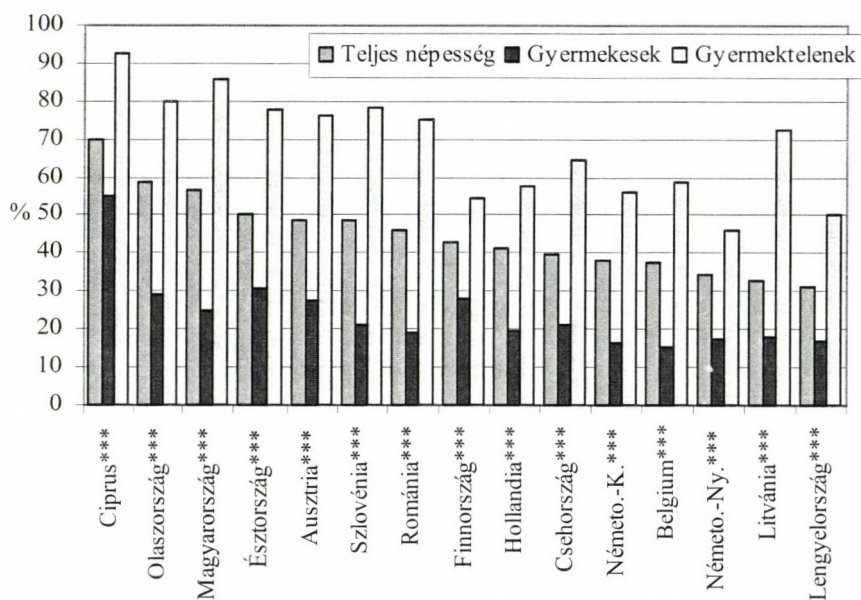
ban tapasztalható alacsony termékenység csak a halasztásnak tudható be, átmeneti jelenség és a befejezett termékenység a vártnál lényegesen kedvezőbben alakul majd. Ez azonban csak akkor valósulhat meg, ha sikerül elhárítani a gyermekszám-tervek útjában álló akadályokat, ha az életkörülmények javulása lehetővé teszi a társadalmi értékrenddel összhangban levő gyermekvállalási elképzelések realizálását.

Nehezebben magyarázható a viszonylag magas termékenységű nyugat-európai országokban a gyermekekkel kapcsolatos kevésbé pozitív beállítódás. A kérdésre az érintett országok demográfusai sem tudnak egyértelmű választ adni, ezért a jelenség okait kutatva jobbára csak feltételezésekre hagyatkozhatunk. Valószínűsíthető, hogy a harmonikusabb társadalmi fejlődést megélt nyugat-európai országokban a család, a gyermek, a gyermekvállalás a sok fontos életcél közül csak az egyik, amely nem élvez olyan prioritást, mint a volt szocialista országokban, ahol a társadalmi-gazdasági megrázkódtatások szükségszerűen felértékeltek a lakosság körében a család és a magánszféra jelentőségét. A vizsgált nyugat-európai országok viszonylag magas termékenységi mutatói és a gyermekekkel kapcsolatos preferencia-értékek együttesen arra engednek következtetni, hogy a gyermekvállalást ott az élet természetes részének tekintik, melyet összhangba kell hozni, de amely a társadalmi, gazdasági feltételek révén összhangba is hozható az egyén számára fontos egyéb célkitűzésekkel, megvalósítani kívánt életcélokkal. A preferencia-értékek terén a két régió között mutatkozó különbségek tehát a tervek, a vágyak realitásának eltérő voltára is visszavezethetők, eszerint a kelet-európai országokban a gyermekszám-tervek megvalósításának útjában álló akadályok mintegy felértékelik, fontosabbá teszik a megszületett, illetve a kívánt gyermekeket.

Családtervek

A felvétel során a termékeny korban levő 50 évesnél fiatalabb nőknek és a férfiaknak (korhatár nélkül) több kérdést tettek fel a tervezett gyermekszámra vonatkozóan. A leginkább érintett 20–40 éves népességre koncentrálna a továbbiakban három témakört emelünk ki.

Ezek a tudatos gyermektelenséggel, a kívánt gyermekszámmal, valamint a gyermekvállalás ellen ható okokkal, szempontokkal összefüggő kérdések, vélemények.

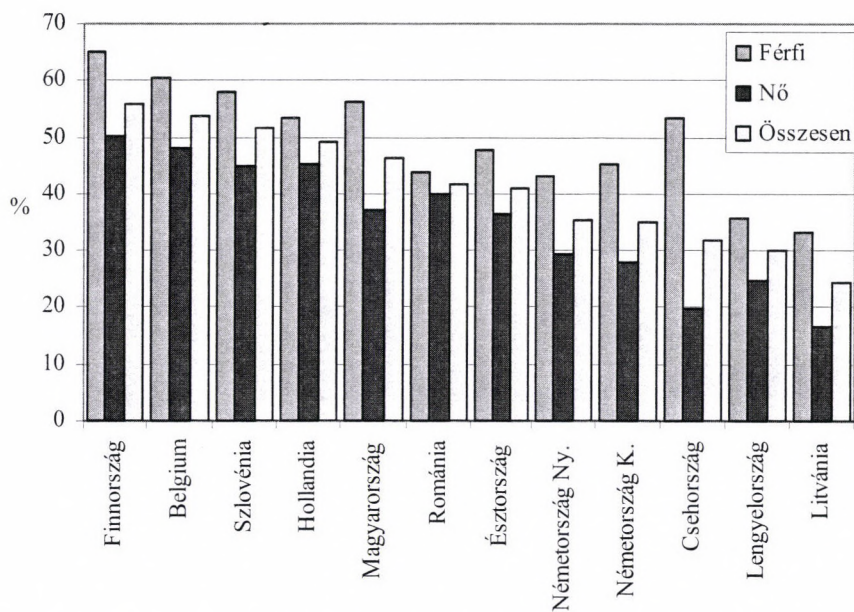
*** $p < .001$; ** $p < .01$; * $p < .05$

IV. A 20–40 éves gyermektelen illetve gyermekes megkérdezettek véleménye gyermekvállalási szándékukról

Plans relating to child birth (question: do you want to have a child or another child?), population aged 20–40, without/with child/children

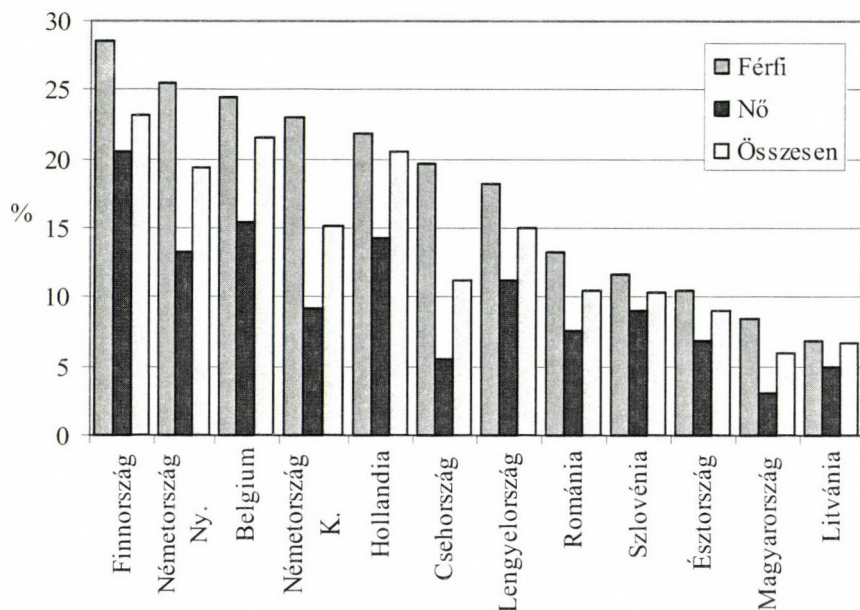
A tudatos gyermektelenség vonatkozásában az egyes országok között jelentős eltérések figyelhetők meg. A még gyermektelen és gyermeket a későbbiekben sem tervezők aránya a legalacsonyabb Cipruson és Magyarországon. A gyermeket kívánók 90% körüli aránya alapján arra következtethetünk, hogy tudatos gyermektelenségről e két ország esetében valójában még nem beszélhetünk.

A gyermekvállalási szándékok reális értelmezéséhez indokolt a válaszadók gyermekszám szerinti összetételének ismerete, hiszen nem mindegy, hogy a tudatos gyermektelenséget választók arányát a gyermekteleneknek az alapsokaságban képviselt alacsony vagy magas arányához kell-e viszonyítani.

*Ausztriára, Ciprusra és Olaszországra vonatkozóan nincs tényleges gyermektelenségi adat.

*V. A gyermektelenek aránya a 20–39 éves válaszadók között (%)**
Proportion of respondents without child, population aged 20–39 (%)

VI. Tudatos gyermektelenségi arányok (a gyermekvállalást elutasító 20–40 éves gyermektelen válaszadók arányában), %

Proportion of deliberate childlessness (in percentage of childless respondents aged 20–40 who refused to have a child)

Az V. ábra az egyes országok vizsgálati mintáján belül a még gyermektelen 20–40 éves férfiak és nők arányát mutatja, míg a VI. ábra arra ad választ, hogy a gyermektelen válaszadók hány százaléka szándékozik a jövőben is gyermektelen maradni. Ez utóbbi arányt tekinthetjük a tudatos gyermektelenség egyes országokra jellemző mutatójának. Látható, hogy az országok sorrendje az aktuális gyermektelenség, illetve a tervezett végleges gyermektelenség vonatkozásában eltérő képet mutat. Az eltérés különösen a volt szocialista országok esetében szembetűnő. Szlovéniában, Magyarországon és Romániában viszonylag magas a felvétel időpontjában gyermektelenek aránya, a 20–40 éves korosztály mintegy felének nincs még gyermeke, de a végleges gyermektelenséget választók aránya ezekben az országokban igen alacsony. Magyarországon a férfiaknak több mint fele, a nőknek több mint egyharmada nem vállalt még gyermeket a vizsgált korcsoportban, ami nemzetközi összehasonlításban magas aránynak tekinthető, de a tervek szerint a férfiaknak 8%-a a nőknek mindössze 3%-a maradna véglegesen gyermektelen, ami a vizsgált országok között a legalacsonyabb értéket jelenti. A lengyel társadalom

demográfiai magatartásáról kialakult kép éppen ellentétes a magyar helyzettel. Lengyelországban alacsony az aktuálisan gyermektelen népesség aránya, de a gyermekvállalási terveket figyelembe véve az ország kedvező helyzetének romlása várható, mert a tudatos gyermektelenségi arányok alapján a lengyelek a középmezőnyben helyezkednek el, és a keletnémetekkel azonos pozíciót foglalnak el.

A teljes termékenységi arány és a gyermek értéke közötti összefüggés esetében tapasztalt regionális különbségek a tervezett gyermektelenségnél nem mutathatók ki. A gyermekkel kapcsolatos értékpreferenciákat vizsgálva láttuk, hogy a magasabb teljes termékenységi arányt mutató nyugat-európai országokban a gyermek jelentősége, értéke viszonylag alacsony, míg az alacsony termékenyséigű volt szocialista országokban a gyermek a társadalom értékrendjében igen előkelő helyen szerepel. A tudatos gyermektelenség vonatkozásában az összefüggés nem ilyen világos. Egyfelől igaz, hogy a viszonylag magas termékenyséigű Hollandiában, Finnországban és Belgiumban igencsak magas, 20–23%-os a gyermekvállalást elutasító 40 évesnél fiatalabb férfiak és nők aránya, míg több alacsony termékenyséigű országban – Olaszország, Magyarország, Észtország, Szlovénia, Ausztria, Litvánia és Románia esetében – nem számottevő a tudatos gyermektelenség, magas a gyermekvállalási hajlandóság, a képzet tehát a TFR és a gyermek értéke közötti kapcsolatoknál leírtakhoz hasonló. Egyes országok azonban nem illeszthetők ebbe az összefüggésrendszerbe. Mindenekelőtt Lengyelországot kell említenünk, ahol az utóbbi évek alacsony termékenysége mellett – a válaszadók terveit figyelembe véve – a jövőben a tudatos gyermektelenség arányának emelkedésével is számolnunk kell. A gyermekvállalást nem tervezők 15%-os aránya a korábban igen magas termékenyséigű, (TFR 1985-ben 2,32, 1990-ben 2,05) meghatározóan katolikus és vallásos lengyel társadalom esetében kedvezőtlen népesedési magatartásváltozásra figyelmeztet bennünket. A szándékos gyermektelenség magas aránya Németország esetében kevésbé meglepő. A tudatos gyermektelenség, a gyermek nélküli élet pozitívumai Európán belül először a német társadalomban fogalmazódtak meg, és ott vált ez a magatartás mind szélesebb körben terjedő gyakorlattá. A gyermektelenség elfogadottsága elsősorban a nyugatnémet területeken magas, a gyermektelen megkérdezettek közül minden ötödik kíván továbbra is gyermektelen maradni. A keletnémet szövetségi államokban valamivel jobb a helyzet, itt a 40 évesnél fiatalabb népességnek „csak” 15%-a utasítja el a későbbi gyermekvállalás gondolatát. A tudatos gyermektelenség megjelenése, jelenléte és terjedése az európai gondolkodás és népesedési magatartás egyik legelgondolkodtatóbb és legveszélyesebb jelensége. Veszélyesebb, mint a csökkenő családnagyság vagy az egy gyermeket nevelők arányának növekedése, mert a társadalom értékrendjének negatív változásához, az önző, hedonista életfelfogás, az individualizáció erősödéséhez vezet.

Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a gyermektelenség növekvő előfordulását az egyes országok lakosai inkább negatívan értékelik (3. táblázat).

*3. A gyermektelen párok növekvő arányát
kedvezőtlennek ítézők aránya, %**
*Percentage of those who regard the increasing proportion of
childless couples as negative*

Ausztria	69,6
Belgium	35,4
Csehország	67,6
Finnország	68,6
Hollandia	24,9
Lengyelország	64,7
Litvánia	84,9
Magyarország	84,9
Németország	68,0
Olaszország	58,9
Szlovénia	83,0

*Ötfokú skálán a „rossz”, „nagyon rossz” választ adók aránya.

Belgium és Hollandia kivételével a gyermektelenség határozott negatív megítélése tapasztalható. Hozzá kell tenni azonban, hogy Belgiumban és Hollandiában sem a jelenség pozitív megítélése dominál, hanem inkább az a liberális álláspont, amely szerint mindenki úgy él, ahogy akar. Erre utal a „se nem jó, se nem rossz” válaszlehetőség magas aránya (50–55%). Litvánia és Magyarország esetében tapasztalható a gyermektelenség legkedvezőtlenebb megítélése, ami összhangban van a megkérdezett fiatalok jövőre vonatkozó elképzeléseivel, gyermekvállalási terveivel.

A további gyermekvállalási tervek a gyermektelen, illetve a már gyermeket nevelő megkérdezettek vonatkozásában a következőképpen alakulnak (4. táblázat).

4. További gyermeket vállalni kívánók aránya a meglévő gyermekek száma szerint (%)

Proportion of those who want to have a further child, by the number of their children

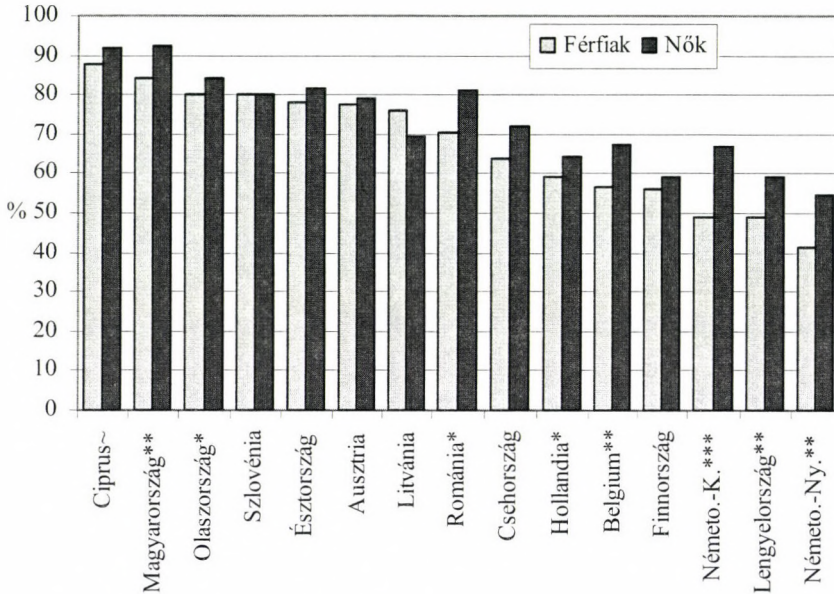
Ország	Nincs gyermeke	1	2	3+
		gyermeke van		
Ausztria	78	56	15	9
Belgium	61	35	7	6
Ciprus	91	81	54	30
Csehország	66	42	8	11
Észtország	79	50	18	11
Finnország	57	58	19	11
Hollandia	61	61	18	4
Lengyelország	53	40	8	5
Litvánia	72	34	10	2
Magyarország	87	53	16	11
Németország-K.	55	23	9	7
Németország-Ny.	46	35	10	4
Olaszország	82	53	9	3
Szlovénia	80	47	7	7

A gyermekvállalási tervek alapján leginkább gyermekorientáltak a ciprusi népesség bizonyul. Nemcsak a gyermektelenek esetében igen magas a gyermeket kívánók aránya (91%), de minden második kétgyermekes szülő akar legalább még egy gyermeket, és csaknem minden harmadik kíván négy, vagy többgyermekes nagycsaládot. Magyarország a rangsorban előkelő (második) helyen szerepel, ami a gyermektelenek gyermekvállalási terveit illeti (87%), de az egy-, két- és háromgyermekes szülők további családterveit illetően már a középmezőnybe tartozik. Az a tény ugyanakkor, hogy a vizsgálati adatok alapján minden tizedik magyar házaspár legalább négy gyermeket szeretne felnevelni, demográfiai szempontból mindenképpen pozitív jelnek tekinthető.

Finnország és Hollandia esetében megfigyelhetjük, hogy bár a gyermektelenséget elutasítók aránya egyik országban sem magas, de viszonylag magas ugyanakkor a második és a harmadik gyermeket tervezők aránya. A két ország termékenységi mutatói a társadalomban jelen levő tudatos gyermektelenség ellenére azért bizonyulnak mégis relatíve magasnak, mert a gyermeket vállaló családok esetében viszont az átlagosan vállalt gyermekszám magas, és ellentétezi a gyermeket nem vállalók által okozott termékenységi deficitet.

Lengyelországban és Németországban ezzel szemben a viszonylag magas tudatos gyermektelenség a gyermeket vállalók alacsony átlagos gyermekszámával párosul, és ez eredményezi együttesen a két országra jellemző igen alacsony TFR-értékeket.

Az országok sorrendje a gyermek vállalását tervezők férfiak, illetve nők vonatkozásában is eltérően alakul, attól függően, hogy nyers vagy tisztított – a válaszadók százalékában kiszámított – adatokat használunk.

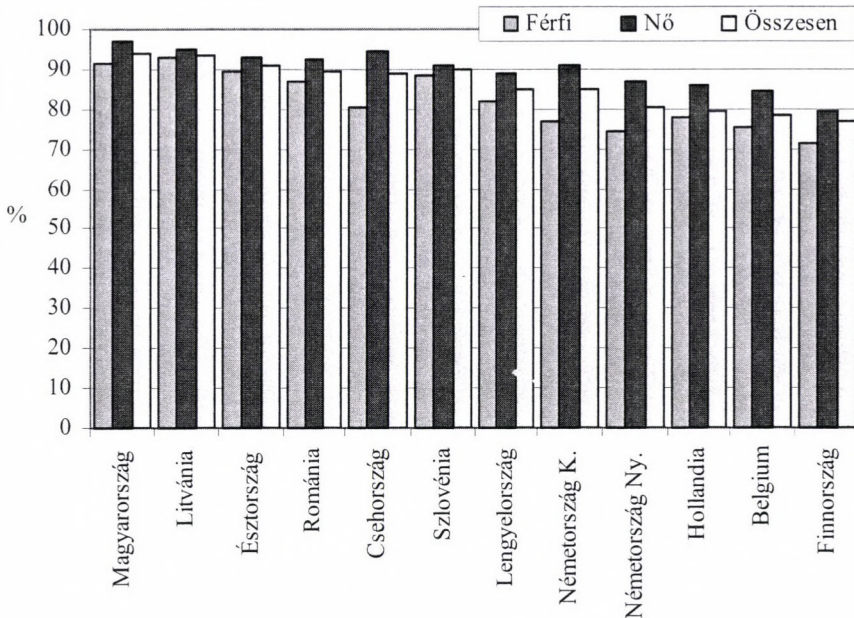

*** $p < ,001$; ** $p < ,01$; * $p < ,05$ ~ $p < ,10$

VII. Gyermek vállalását tervező gyermektelen 20–40 év közötti népesség nemek szerint

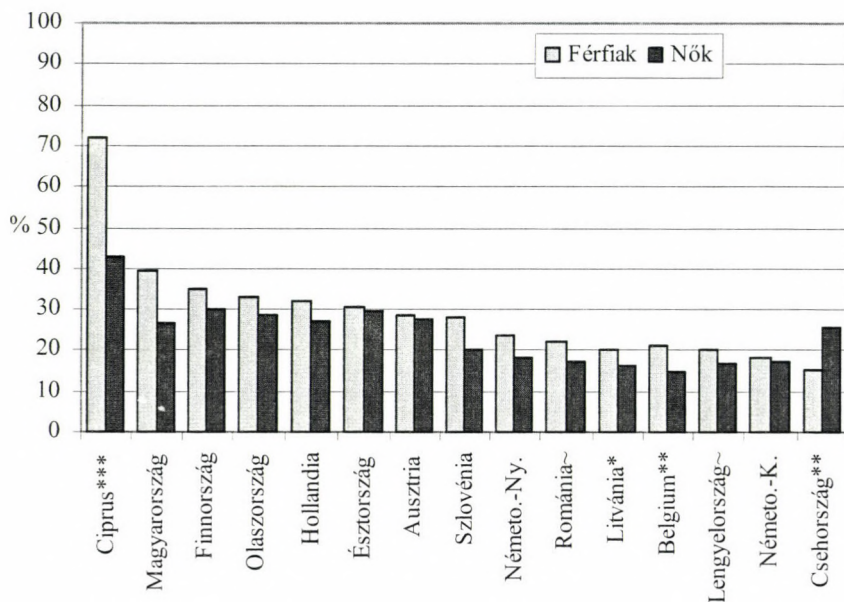
Proportion of the childless respondents aged 20–40 planning to have a child, by sex

Az objektívebb helyzetet tükröző tisztított adatok arra utalnak, hogy a gyermekvállalási tervek alapján a közép- és kelet-európai régió országai többségében a népesedési helyzet nem reménytelen. Ígéretes, hogy a régióba tartozó nyolc országból (Németország keleti területeit is ide értve) a még gyermektelen nők 90% fölötti arányban tervezik a gyermekvállalást, és egyedül Lengyelországban mutatkozik valamivel alacsonyabb gyermekvállalási kedv. A gyermek utáni vágy a nőkben mindenhol erősebb, mint a férfiakban, a különbség egyes esetekben – Németországban és Csehországban – a 12–14%-ot is eléri.

VIII. Gyermek vállalását tervező gyermektelen 20–40 év közötti népesség nemek szerint (a gyermektelen válaszadók százalékában)
Proportion of the childless respondents aged 20–40 planning to have a child, by sex (in percentage of childless respondents)

A már nem gyermektelen, legalább egy gyermeket nevelő népesség körében megfordul a férfiak és nők véleménye (IX. ábra). A férfiak általában a nőket meghaladó arányban tervezik/terveznék egy újabb gyermek vállalását. Az eltérés Ciprus esetében a legmarkánsabb, de Magyarországon is mintegy 10 százalékpontnyi a különbség. Egyes kutatói vélemények szerint (De Meester et al. 2005) ez azzal magyarázható, hogy a gyermek értékelése a férfiak egy részénél tanulási folyamat eredményeként alakul ki, ezért a meglévő gyermek emeli a gyermek értékét általában, és megerősíti a további gyermekek utáni vágyat.

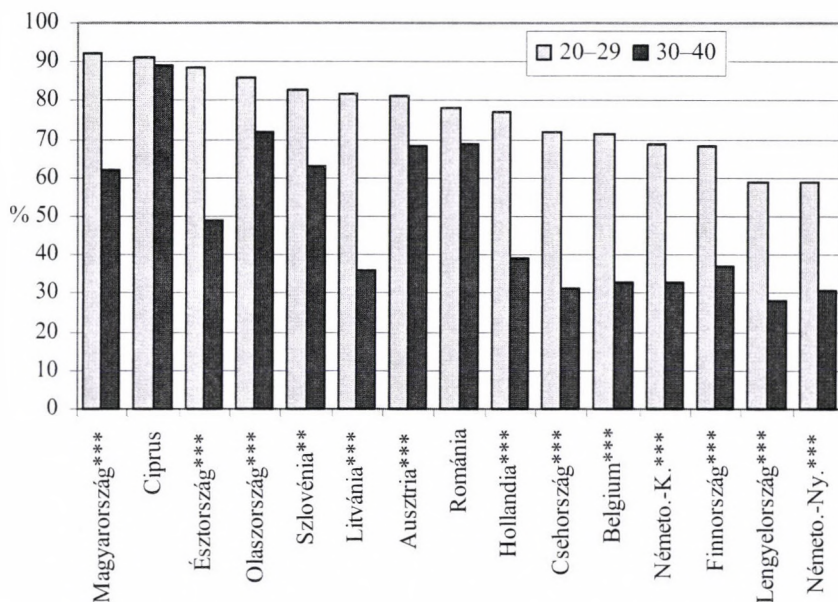

*** $p < .001$; ** $p < .01$; * $p < .05$ ~ $p < .10$

*IX. Gyermekes és további gyermeket tervező 20–40 éves népesség
nemek szerint*

Population aged 20–40 with children planning further children, by sex

A gyermektelen személyek esetében a családtervek megvalósulásának realitása nagymértékben függ az érintettek életkorától (X. ábra). Fialalabb életkorban a terveket még elsősorban az értékrend, a gyermek utáni vágy megléte vagy hiánya befolyásolja, de idősebb korban a vágyaknak, a terveknek határt szab a valós élet: a megfelelő társ hiánya, a túl idős életkor stb. A 30 éven felülieknél nagyobb szerepet játszó objektív okok, korlátok mellett figyelembe kell venni a tudatos gyermektelenséget is, vagyis hogy e korosztály nemcsak azért kíván kisebb arányban gyermeket, mert az objektív körülmények erre kényszerítik, hanem azért is, mert egy részük a gyermekvállalást tervezetten, tudatosan elutasítja.

*** $p < .001$; ** $p < .01$; * $p < .05$

X. Gyermekvállalást tervező gyermektelenek életkor szerint Childless respondents planning to have a child, by age group

A gyermekvállalási hajlandóság a magyar fiatalok körében a legmagasabb, de még az idősebbeknek is kevesebb, mint 40%-a számol csak azzal, hogy élete folyamán nem születik, nem születhet gyermeke. Cipruson a pozitív tervek – mindkét korosztály esetében csaknem azonos arányban – igen magasak. Valamennyi országban a fiatalok körében magasabb a gyermekvállalás iránti hajlandóság, míg az országok közel felénél az idősebb korcsoportokhoz tartozók között 40% körül van azok aránya, akik nem kívánnak már életük folyamán gyermeket.

A gyermekvállalási magatartást befolyásoló demográfiai tényezők közül külön meg kell említeni az iskolai végzettséget és a vallást. Az iskolai végzettség elsősorban a még gyermektelenek döntéseiben játszik meghatározó szerepet, amennyiben a magasan kvalifikált egyetemi, főiskolai végzettségű férfiak és nők nagyobb arányban tervezik a jövőbeni gyermekvállalást, mint az alacsony, vagy középszintű végzettséggel rendelkező megkérdezettek. A már gyermeket nevelő szülők esetében a végzettség és a gyermekszámra vonatkozó tervek összefüggése kevésbé karakteres, de a kapcsolat jellege hasonló ahhoz, amit a gyermektelen személyeknél figyeltünk meg. A vallás elsősorban a gyer-

mekes szülők jövőbeni gyermekvállalását befolyásolja, a gyermektelenek döntéseiben a vallásosság szerepe nem, vagy alig mutatható ki. Az iskolai végzettség és a vallás befolyásoló szerepének részletesebb, országonkénti elemzése a mintaelemszám korlátai miatt nem lehetséges. A felvétel időpontjában gyermektelen és a jövőben is így maradni kívánók száma és aránya az országok többségében olyan alacsony, hogy ez nem teszi lehetővé az összefüggések országonkénti elemzését és a köztük lévő eltérések megbízható feltárását.

Az egyes országok tényleges termékenységi mutatóit és a PPA-felvétel adatai alapján kimutatható aktuális, illetve a jövőre nézve tervezett gyermekszámot összevetve az alábbi kép rajzolódik ki (5. táblázat).

A mintában szereplő szülők átlagos gyermekszáma Csehország és Ciprus kivételével valamennyi országban meghaladja az 1965-ös születési kohorsz befejezett termékenységet. A szülők esetében a jelenlegi gyermekszám is az egyszerű reprodukciós szint közelében mozog, mint például Cipruson, Finnországban, Magyarországon, de különösen biztató a szülők tervezett végső gyermekszáma, amely a keletnémet területek kivételével mindenhol meghaladja az egyszerű reprodukciót biztosító két gyermekes szintet. A finn, a holland, a magyar és a lengyel 2,46–2,32 közötti gyermekszám-átlagok a mai termékenységi viszonyok között kifejezetten magasnak nevezhetők.

*5. A PPA országok befejezett termékenysége és a 20–40 éves megkérdezettek tényleges és tervezett gyermekszáma**

Completed fertility (1965 birth cohort) in the PPA countries and the actual and planned child number of the respondents aged 20–40

Ország	1965-ös kohorsz befejezett termékenysége	Jelenlegi gyermekszám		Jelenlegi + tervezett gyermekszám 20–40 évesek			
		20–40 éves szülők	20–40 évesek összesen	Összesen	Szülők	Germéktelenek	
						20–40	20–29
Ausztria	1,64	1,91	1,11	n.a.	2,29	n.a.	n.a.
Belgium	1,86	1,90	0,93	1,64	2,11	1,18	1,45
Ciprus	2,56	2,12	1,20	2,34	2,86	1,64	1,63
Csehország	1,93	1,80	1,08	1,78	2,07	1,35	1,48
Finnország	1,91	2,00	0,91	1,80	2,46	1,24	1,51
Hollandia	1,78	1,88	0,83	1,81	2,40	1,33	1,68
Lengyelország	2,00	2,08	1,24	1,83	2,35	1,05	1,18
Litvánia	1,73	1,78	1,31	1,92	2,06	1,53	1,77
Magyarország	1,97	2,04	1,21	2,00	2,32	1,70	1,81
Németország-K.	1,57	1,63	0,78	1,41	1,81	1,04	1,35
Németország-Ny.	1,48	1,76	0,72	1,39	2,01	0,97	1,25
Olaszország	1,49	1,62	0,70	1,83	2,04	1,68	1,81
Szlovénia	1,77	1,75	0,94	1,89	2,04	1,72	1,81

Forrás: Eurostat.

Lényegesen nagyobb aggodalomra adnak okot a még gyermektelen népesség jövőbeni gyermekvállalási terveivel kapcsolatos adatok. A felvétel időpontjában a huszadik és negyvenedik életévük között levő férfiak és nők gyermekszám-tervei sokkal alacsonyabbnak, a nyugatnémet területeken átlagosan még az egy gyermeket sem érik el. De a tervezett gyermekszám nem sokkal magasabb a keletnémet területeken vagy, Lengyelországban sem (1,04–1,05). A magyar, a szlovén és az olasz gyermektelenek 1,70 körüli gyermekszám-tervei tűnnek biztatóbbnak, de az országok többsége igencsak pesszimistán tekinthet a termékenység jövőbeli alakulása elé. Valamivel reményt keltőbb a legfiatalabb, 20–29 éves korosztály gyermekvállalási kedve. A magyarok, az olaszok és a szlovének esetében az 1,81-es tervezett gyermekszám nem nevezhető alacsonynak, de az 1,77-es litván adat is kedvezőnek mondható. Mindez alátámasztja azon korábbi megállapításunkat, miszerint az említett országokban a családalapítás előtt álló legfiatalabb korosztály esetében a tudatos gyermektelenség egyáltalában nem, vagy csak igen kismértékben tapasztalható. Az igen alacsony lengyel és német – különösen nyugatnémet – tervezett gyermekszámok (1,18–1,35 között) ezzel szemben éppen a gyermekvállalás gyakori tudatos elutasítására utalnak. Míg Németország nyugati területein a tudatos gyermektelenség nem új jelenség, addig a lengyel lakosság magatartásváltozása az elmúlt évtized terméke, a végbement társadalmi-gazdasági változások negatív eredménye. Csak remélhető, hogy a körülmények javulása a lengyel fiatalokat gyermekvállalási terveik újragondolására, a gyermekvállalásra fogja indítani.

Következtetések

Európa termékenységi térképén az elmúlt tíz-tizenöt évben jelentős változások, átrendeződések tapasztalhatók. Az 1990-ben bekövetkezett társadalmi, gazdasági változások hatására a korábban viszonylag magas termékenységű közép- és kelet-európai országokban a gyermekvállalási mutatók a dél-európai országok igen alacsony szintjére csökkentek, míg számos nyugat-európai országban a termékenység mérsékelt emelkedése volt megfigyelhető.

A gyermek jelentőségére, a szülők életében betöltött szerepére vonatkozó kérdésekre adott válaszok azt bizonyították, hogy a gyermekkel kapcsolatos értékrend vonatkozásában is jelentős regionális eltérések tárhatók fel. A rendszerváltó országokban és Cipruson határozott gyermekcentrikusság, míg a nyugat-európai országokban inkább semleges, közömbös álláspont volt kimutatható. Más szóval a teljes termékenységi arány és a gyermekcentrikus értékrend között fordított összefüggés volt megállapítható. A közép- és kelet-európai országok esetében a jelenség egyértelműen az értékrend és a tényleges demográfiai magatartás változásának eltérő ütemére vezethető vissza. A megkérdezett-

tek a kevesebb gyermek vállalását halasztással (postponement) és nem a kívánt gyermekszámról való végleges lemondással magyarázzák.

Ezt a következtetést támasztják alá a tudatos gyermektelenség elutasítására, illetve vállalására vonatkozó információk. A közép- és kelet-európai országok többségében alacsony a gyermeket életük folyamán nem tervező férfiak és nők aránya. Ez a megállapítás korlátozottan igaz Lengyelországra és Németország keleti területeire, ahol a 15%-os becült tudatos gyermektelenség már korántsem nevezhető alacsonynak. Mindkét ország esetében új, korábban ilyen mértékben nem tapasztalt jelenségről van szó, amely a gyermekkel kapcsolatos értékrend változására figyelmeztet.

Várható, hogy a gyermek szerepének, jelentőségének megítélése nemcsak az említett két országban, de az egész régióban átalakul, és ez alól nem jelent, nem jelenthet kivételt Magyarország sem. Láttuk, hogy a magyar társadalomban még kimutatható a határozottan gyermekcentrikus értékrend, a tudatos gyermektelenség elutasítása, de másik oldalról jelen van a 40 évesnél fiatalabb női népesség körében a 37%-os tényleges gyermektelenség is.

Kérdés, hogy a határozott gyermekvállalási szándék ellenére a tervek realizálódnak-e, vagy a posztponálás eredményeként a tervezettnél és a jelenlegi tényleges arányoknál számottevően magasabb gyermektelenséggel kell a közeljövőben számolnunk. A gyermekteleneknek a nem szándékos gyermektelenség következtében megnövekedett száma változásokat idézhet elő a magyar társadalom értékrendjében, és ha nem is vonzóvá, de elfogadottabbá, természetesebbé teheti a gyermektelenséget, a gyermek nélküli individualizálódott létet.

IRODALOM

- Adseva, A. (2004): Changing fertility rates in developed countries. The impact of labor market institutions. *Journal of Population Economics* 17. 1–27.
- Ahn, N. – Mira, P. (2001): A note on the changing relationship between fertility and female employment rates in developed countries. *Journal of Population Economics* 15/4. 337–356.
- Fokena, T. – Esveldt, I. (2006): *Child-friendly Policies*. DIALOG Work Package 7 BIB.
- Billari, F.C. – H.-P. Kohler (2002): *Patterns of lowest-low fertility in Europe*. Working Paper 2002-040, Rostock: Max Planck Institute for Demographic Research, available at: <http://www.demogr.mpg.de>.
- De Meester, E. – I. Esveldt, – C.H. Mulder – G.Beets (2005): De invloed van levensloopkenmerken en waardeoriëntaties op vrijwillige kinderloosheid. *Mens en Maatschappij*, 80/2. 119–142.
- Macura, M. (2000): Fertility decline in the transition economies 1989–1998: Economic and social factors revisited. *Economic survey in Europe 2000/1*. Geneva: United Nations, Economic Commission for Europe, 189–207.

Witte, J.C. – G.G. Wagner (1995): Declining fertility in east Germany after unification: A demographic response to socio-economic change. *Population and Development Review*, 21/2. 387–397.

Tárgyszavak:

Nemzetközi összehasonlítás
Termékenység

CORRELATION BETWEEN CHILDBIRTH, CHILDLESSNESS AND THE EVALUATION OF CHILDREN IN SOME EUROPEAN COUNTRIES

Abstract

The geography of the European fertility has significantly changed for some fifteen years. In consequence of the social and political changes occurred in Central and East-Europe in 1990, the formerly relatively high fertility of this region has declined approaching to the very low level of Southern-European countries. At the same time one could witness a small growth of fertility in some West-European countries.

This paper examines the correlation between child-birth, childlessness and the evaluation of children in some European countries by the help of the results of PPA II survey carried out in 14 countries (Austria, Belgium, Cyprus, Czech Republic, Estonia, Finland, the Netherlands, Poland, Lithuania, Hungary, Germany, Italy, Romania and Slovenia) between 2000 and 2003.

The answers relating to the importance and role of children in the life of their parents showed significant regional differences in the evaluation of children. In Central and East-Europe and in Cyprus the high evaluation of children could be demonstrated, while in Western Europe a neutral, indifferent attitude could be seen. It means that a negative correlation seems to exist between fertility and the evaluation of children. In the case of Central and Eastern Europe this phenomenon can be clearly explained by the different timing of the changes in values and actual demographic behaviour. The respondents explained their lower propensity to have children by postponement and not by their final decision.

This opinion can be proved by the information about deliberate childlessness. In Central and East-Europe the proportion of those who do not plan to have any child is low. Important exceptions are Poland and East-Germany where the proportion of deliberate childlessness is higher (around 15%). This result can be the sign of the change in the values concerning childbirth and the role of children in the life of adults. This change will probably reach the other Central and East-European countries, including Hungary too. In the Hungarian society the refusal of deliberate childlessness can be still demonstrated but the high proportion of actual childlessness among females below 40 years of age (37%) may sign the change.

A KORAI NYUGDÍJAZÁS JELENSÉGE ÉS ANNAK TÁRSADALMI MEGHATÁROZOTTSÁGA

MONOSTORI JUDIT

Az európai társadalmak egyik legégetőbb kérdése, hogy az aktívak és az inaktívak, a munkaképes korúak és a nyugdíjkorhatárt átlépettek arányának változása, hogyan érinti a társadalmak fenntarthatóságát. A szűkülő számú aktív korú munkavállaló képes-e azoknak a javaknak az előteremtésére, amelyek a fiatalabb generációk felnevelését, képzését és az idősebbek megélhetését biztosítani tudják. Különösen élesen vetődik fel ez a kérdés az olyan társadalmakban, ahol a foglalkoztatottság szintje alacsony, és amelyekben az idősebbek öngondoskodása, az eltakarékosság, a társadalmi berendezkedés sajátosságai miatt nem honosodott meg. A felosztó-kirovó alapon működő nyugdíjrendszerekben mindig az éppen aktuális aktív korú korosztály járulékaik nyújtják a nyugdíjak anyagi fedezetét, aminek következtében az idősök nyugdíjainak színvonala erősen függ a fiatalabbak létszámától és az aktivitás szintjétől.

A nyugdíjak finanszírozhatósága szempontjából az is fontos kérdés, hogy megnyújtható-e az aktív életszakasz az idősebb generációknál, megállítható-e a korai nyugdíjazás elterjedt gyakorlata, és vajon milyen eszközökkel érhetők el ezek a célok.

Az európai országok társadalompolitikai célkitűzései között már az 1990-es évek második felében is kiemelt stratégiai célként jelent meg az idősebb munkavállalók képességeinek megtartása, az élethossziglani tanulás elősegítése, a nyugdíjba vonulás kitolása, a munka világából való teljes kivonulást megelőző átmeneti szakasz kialakítása, amely alatt az idősebbeket speciális munkaformák tartják bent a munka világában (ld. például: *Towards a Europe for All Ages* 1999).

Hazánkban az 1990-es évek közepe óta számos olyan társadalompolitikai intézkedés született, amely ezeknek a célkitűzéseknek a megvalósulását próbálta elősegíteni. A szándékok ellenére azonban nem mindegyik hatott az aktív életpálya-szakasz kitolódásának irányába, vagy nem a várt mértékben növelte az idősebb korosztályok foglalkoztatottsági szintjét.

Jelenleg az idősödő korosztályok munkaerő-piaci részvétele alacsony szintű, a korai nyugdíjazás mellett a rokkantositás, a munkanélkülivé válás és az inaktivitás egyéb formáiba való kényszerülés is széles kivezető csatornát jelent a munka világából még a nyugdíjkorhatár elérése előtt.

A rendszerváltás óta jelentősen visszaesett a nyugdíj mellett foglalkoztatottak aránya is, noha e tekintetben számottevő különbség van a korhatár alattiak és a nyugdíjkorhatárt már átléptek között. A korhatár feletti foglalkoztatottságra csak egy nagyon szűk, zömében jól képzett rétegnek van lehetősége, míg a korhatár alatt nyugdíjazott foglalkoztatottak aránya növekedett az 1990-es évek közepe óta.

Tanulmányunkban a korai nyugdíjazás társadalmi és intézményi beágyazottságával, az egyéni erőforrások szerepével, és a korai nyugdíjazással kapcsolatos beállítódásokkal foglalkozunk. Korai nyugdíjazási formának tekintjük mindazokat a nyugdíjakat és nyugdíjszerű ellátásokat, amelyeket az egyének a hivatalos nyugdíjkorhatár előtt vesznek igénybe. Ez alól csak a korhatár alatti rokkantsági nyugdíjak képeznek kivételt, amelyekkel ebben a tanulmányban nem foglalkozunk.

A korai nyugdíjazás terjedésének okait kereső elméletek összefoglaló áttekintése után bemutatjuk az idősebb korosztályok munkaerő-piaci helyzetének, a korai nyugdíjazás kiterjedtségének alakulását a rendszerváltás utáni években. Ezután az 1997-es nyugdíjtörvénnyel¹ életbe lépő korhatáremelés korai nyugdíjazással kapcsolatos attitűdökre gyakorolt hatását vizsgáljuk a egy 1995-ös, 2001-es és 2004-es adatfelvétel segítségével. Majd egy 2001-ben indult panel-felvétel alapján azt mutatjuk be, hogy a 2001–2004 közötti időszakot tekintve hogyan befolyásolják az egyéni erőforrások és a nyugdíjazással kapcsolatos attitűdök a tényleges nyugdíjazást.

A korai nyugdíjba vonulás okait magyarázó elméletek

A nyugdíjba vonulás időzítésével foglalkozó elméletek egy markáns csoportja az idősebb korosztályok munkaerő-piaci kivonulásának társadalmi és intézményi beágyazottságára koncentrálnak (Phillipson 1982; Myles 1984; Guillemard 1986; Pampel – Williamson 1989). Kiindulópontjuk az, hogy amennyiben csak az egyéni erőforrások határoznák meg a munkaerőpiacról történő kiszakadást, akkor nem lehetne megérteni azt, hogy miért lépnek ki időszakonként változó arányban az idősebb korosztályok a munkaerőpiacról. A munkaerő-piaci kilépést meghatározó tényezők ebben az elméleti keretben egyrészt a munkaerőpiac „taszító” (push factors), másrészt a társadalmi védőháló „szívó” (pull factors) hatásának az eredői.

A társadalmi védőháló szerepét taglaló megközelítések lényege az, hogy a szociális ellátórendszer azzal, hogy kiknek milyen színvonalú és mennyi ideig tartó ellátást biztosít, visszahat a munkaerőpiac működésére. Mindig azok lépnek ki a legnagyobb arányban innen, akiket a társadalmi védőháló a legszoro-

¹ 1997. évi LXXXI. törvény a társadalombiztosítási nyugellátásról...

sabban véd. A nyugdíjrendszerek tipikusan ilyen szerepet játszanak, hiszen viszonylag magas helyettesítési rátával, hosszú távra nyújtanak biztos ellátást. Ezért a nyugdíjrendszereknek komoly szívó hatása van.

A munkaerőpiac taszító szerepét hangsúlyozó teóriák képviselői viszont úgy érvelnek, hogy az idősebb generációk munkaerőpiacról történő kilépését a munkanélküliség széles körben való elterjedése alapozza meg (Kohli – Rein 1991). Az idősebb generációk korai nyugdíjba vonulása tulajdonképpen megakadályozza a munkanélküliségi ráta további növekedését, mintegy levezeti a munkanélküliség feszültségét. Ebben az elméleti keretben a szociális védőháló-
nak inkább másodlagos szerepe van, azaz az ellátórendszer inkább reagál a munkaerő-piaci mozgásokra, mintsem gerjeszti azokat. Ez a megközelítés jól magyarázza az olyan kilépési utak elterjedtségét is, amelyek alternatívát jelentenek a korai nyugdíjazás mellett (pl. rokkantosság). Hogy miért éppen az idősebbek inaktivitása vezeti le a munkanélküliség feszültségét, arra több magyarázat is adható. Az egyik, hogy a modern társadalmakban zajló folyamatos technológiai változásokkal az idősebbek már kevésbé tudnak lépést tartani, maguk (és munkáltatóik is) kevesebbet ruháznak be tudásuk fejlesztésébe, mint a fiatalabbak. Másrészt családi helyzetük, az életkorukból adódóan szaporodó egészségügyi problémáik, bizonyos szakmákban a fizikai erejük kimerülése, alkalmasságuknak a koruk előrehaladtával történő csökkenése további akadálya lehet annak, hogy felvegyék a versenyt a fiatalabbakkal.

Ezek az elméletek kétségkívül relevánsak a hazai idősödő korosztály munkaerő-piaci aktivitásának vizsgálatakor. Ugyanakkor a társadalmi védőháló szívó és a munkaerőpiac taszító hatása is végül az egyének szintjén realizálódik, akik különböző objektív adottságokkal és szubjektív beállítódásokkal rendelkeznek. Az egyéni és csoportjellemzők tehát differenciálják az idősödő korosztályok tagjainak lehetőségeit és magatartását. Az olyan tényezők, mint az iskolai végzettség vagy az egészségi állapot, alapvetően befolyásolják a nyugdíjba vonulás időpontját. A közgazdasági elméletekben nagyon erős faktor a munkapiacról származó jövedelem és a lehetséges nyugdíj összege közötti különbség, ennek az adott pillanatra és a hátralévő életszakaszra vonatkoztatott összege. Az ide vonatkozó teóriák azt valószínűsítik, hogy – amennyiben döntésről és nem kényszerről van szó – azok döntenek nagyobb eséllyel a korai nyugdíjazás mellett, akiknél a helyettesítési ráta (a nyugdíj és a nyugdíjazás előtti kereset aránya) magas, azaz kisebb jövedelemkieséssel kell számolniuk a nyugdíjazáskor. Ők pedig jellemzően az alacsonyabb keresetűek. Meghatározó lehet a korai nyugdíjazásról döntők családi helyzete is, hogy kikről és milyen módon kell gondoskodniuk a szűkebb vagy a tágabb családban. Vannak-e gyermekeik, unokák vagy esetleg szüleik, akik személyes gondoskodásukat igénylik. De hasonlóan erős szerepük lehet az egyéni beállítódásoknak is, amelyek közel azonos erőforrásokkal és lehetőségekkel rendelkező egyéneket is

eltérő utakra vihetnek. Tanulmányunkban a társadalmi és intézményi beágyazottság mellett ezeknek a faktoroknak a vizsgálatára is kísérletet teszünk.

Az elemzés adatbázisai

Az elemzés a KSH (Központi Statisztikai Hivatal) és az ONYF (Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság) idősoros adatainak felhasználása mellett az 1990-es évek közepére és a 2000-es évek első felére vonatkozó adatbázisokra építkezve mutatja be a korai nyugdíjazás főbb jellemzőit, a munkaerőpiacról való kilépés okait.

Az 1990-es évek közepére vonatkozóan a TÁRKI 1995-ös „*Reform kutatásának*” adatállományát használjuk fel, amelynek keretében több mint 10 000 háztartásról készült interjú, ezen belül megközelítőleg 1500 személyt kérdeztek a nyugdíjazással kapcsolatban. Az almintába azok kerültek, akik az akkor érvényes nyugdíjkorhatárnál legfeljebb 10 évvel voltak fiatalabbak. Ez a 49–59 év közötti férfiak és a 44–54 év közötti nők mintába kerülését jelentette. Az adatfelvétel időpontjában dolgozókat és a nem nyugdíjas inaktívakat arról kérdezték, hogy hány évesen szeretnének nyugdíjba menni, milyen típusú nyugdíjra számítanak, illetve ha a nyugdíjkorhatár előtti nyugdíjazásukat tervezik, akkor annak mi az oka, hogyan készülnek fel a nyugdíjas éveikre. A nyugdíjasoktól pedig azt tudakolták, hogy mikor léptek ki a munkaerőpiacról, milyen nyugdíjat kapnak, és mekkora volt a különbség az utolsó fizetésük és az első nyugdíjuk között.

A 2000-es évek első felére vonatkozóan a KSH Népeségtudományi Kutatóintézetének „*Életünk fordulópontjai*” című panelkutatását használtuk.² A vizsgálat egy olyan követéses demográfiai adatgyűjtés, amelynek első hullámára 2001–2002, második hullámára pedig 2004–2005 fordulóján került sor. A 2001–2002-es adatfelvétel több mint 16 ezer személy adatait tartalmazza, amelyek a 18 és 75 év közötti, magánháztartásban élőket reprezentálják. A második hullámban – a halálozások, válasszmeztagadások és egyéb lemorzsolódás következtében – több mint 13 ezer személyt kérdeztek. Ezen belül egy almintá tagjainak – a 45 éven felülieknek – speciális kérdéseket tettek fel a nyugdíjazással kapcsolatban. A nem nyugdíjasoknak szóló kérdések – a TÁRKI kutatásához hasonlóan – a nyugdíjazás vágyott időpontjára, a korai nyugdíjazás terve mögött álló lehetséges okokra, a nyugdíjas évekkal kapcsolatos tervekre vonatkoztak; a nyugdíjasok körében pedig a nyugdíjazás időzítésére, körülményeire, a nyugdíj melletti munkavállalásra irányultak.

² A vizsgálat céljáról, tematikájáról, az adatfelvétel módszereiről ld. Spéder 2002. és Kapitány 2003.

Természetesen mindkét adatfelvételben számos további információ egészítette ki a nyugdíjazásra vonatkozó kérdőív-blokkot, ugyanakkor az „*Életünk fordulópontjai*” című kutatás ezeknek jóval szélesebb körét tartalmazza. Ez az oka annak, hogy a 2000-es évekre vonatkozó elemzésünk számos vonatkozásban sokkal bővebb, mint az, amely az 1990-es évek közepét vizsgálja.

Az „*Életünk fordulópontjai*” panel jellegéből következően annak vizsgálatát is lehetővé tette, hogy hogyan befolyásolják a tényleges nyugdíjazás időzítését az egyéni erőforrások és a kérdezettek korábbi beállítódásai, aspirációi. Elemzésünkben azok a személyek szerepelnek, akikkel mindkét évben sikeres interjú készült.

A nyugdíjazás időzítésével kapcsolatos attitűdök vizsgálatánál azok kerültek be a célcsoportunkba, akik az adott év nyugdíjkorhatáránál legfeljebb 10 évvel voltak fiatalabbak (1. tábla). A tényleges nyugdíjazás időzítését egy ennél szűkebb csoporton belül vizsgáltuk. Ezt azok alkották, akik 2001 és 2004 között a korai nyugdíjazás formáit életkorukból adódóan már igénybe vehették. Az alminta sajátosságai a későbbiekben foglalkozunk részletesebben.

*1. A nyugdíjkorhatárnál legfeljebb 10 évvel fiatalabbak
1995-ben, 2001-ben és 2004-ben*

*Age groups whose members are at most 10 years younger than the actual
retirement age, by sex, 1995, 2001 and 2004*

Év	Férfiak életkora	Nők életkora
1995	49–59	44–54
2001	51–61	47–57
2004	51–61	49–59

Az időződő korosztály gazdasági aktivitása, munkaerő-piaci részvétele

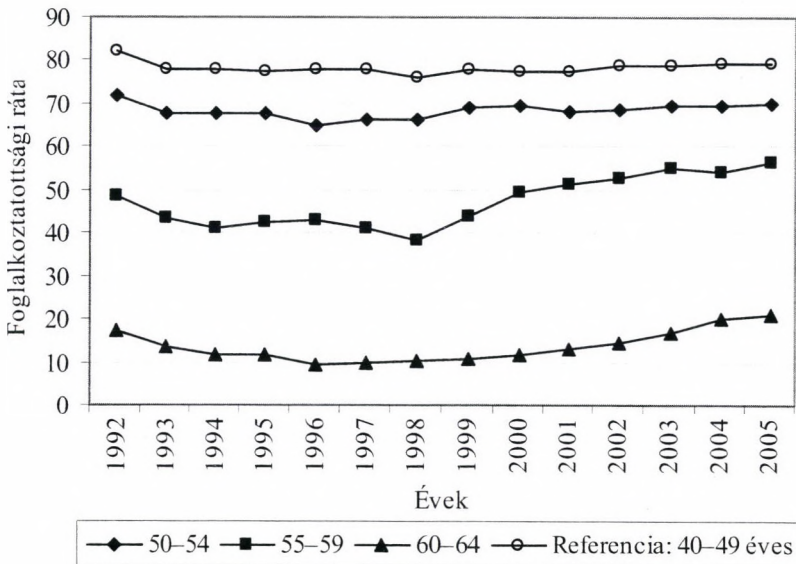
Általános nemzetközi tapasztalat, hogy az idősök nyugdíjba vonulásának időzítését legjelentősebb mértékben a nyugdíjkorhatár befolyásolja. A nyugdíjkorhatár elérésével a munkavállalók nagy része kilép a munkaerőpiacról, nyugdíjba vonul.

A nyugdíjazás időpontjára vonatkozó statisztikák azonban egyértelműen jelzik, hogy a nyugdíjazás átlagos életkora nem pontosan esik egybe a hivatalos nyugdíjkorhatárral. A legtöbb nyugat- és észak-európai országban a tényleges nyugdíjazási életkor néhány évvel a hivatalos korhatár alatt van.

Nálunk az idősebb korosztályok foglalkoztatottsági rátája még európai viszonylatban is alacsonynak számít, ami részben a fiatalabb korban meghúzott nyugdíjkorhatárral, részben a munkaképes korú lakosság egészére jellemző alacsony munkaerő-piaci részvétellel, részben pedig az idősebbek munkapiaci kínálatával, és a feléjük irányuló csekély kereslettel függ össze. A 40–49 éves korcsoporthoz képest mind a férfiak, mind pedig a nők esetében az 50 év felet-

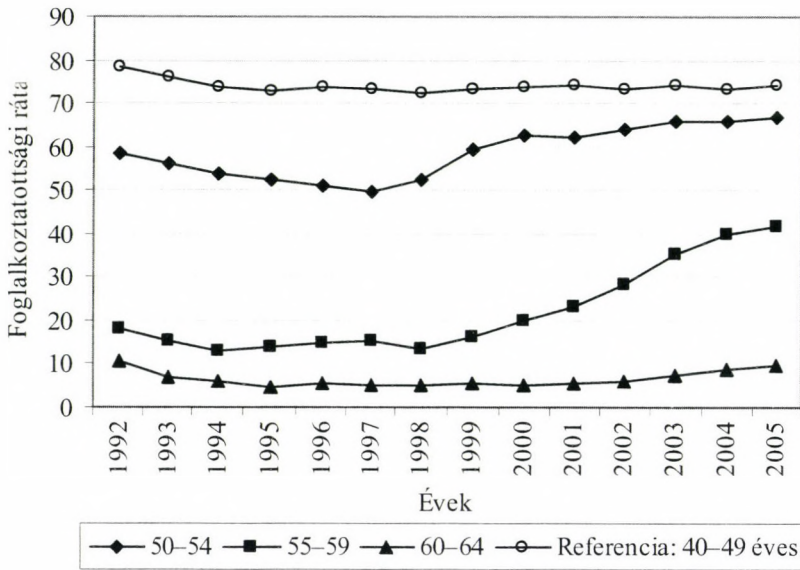
tiük foglalkoztatottsági mutatói rendre alacsonyabbak (I–II. ábra). Ez nem magyarázható pusztán olyan strukturális különbségekkel, mint például az iskolai végzettség, hiszen kutatások bizonyították, hogy ha az 50 év felettiük iskolai végzettség szerinti struktúrája ugyanolyan lenne, mint a 40–45 közöttieké, akkor hipotetikusan magasabb lehetne ugyan a foglalkoztatottság szintje, de még akkor sem érné el a 40–45 év közötti korosztályét (Cseres-Gergely – Scharle 2005).

1992 és 2005 között az idősebbek munkaerő-piaci részvétele jelentős változásokon ment keresztül. A munkaerőpiac 1990-es években lezajló beszűkülése után a foglalkoztatási mutatók emelkedni kezdtek. Az 55–59 éves férfiaknál és az 50 és 59 év közötti nőknél voltak ezek változások a legjelentősebbek. A változás fő motorja az 1998-ban életbe lépő nyugdíjtörvény volt, amely a korhatár emelésével jelentősen megnövelte ezeknek a korosztályoknak a munkaerő-piaci részvételét. Valamivel enyhébben érvényesült ez a hatás a 60 év felettiüknél, bár a nőknél a foglalkoztatottság növekedése feltehetően még nem állt meg, hiszen esetükben a korhatáremelés átmeneti szakasza vizsgálatunk időszakában még nem zárult le.

Forrás: Társadalmi helyzetkép 2005. Szerk.: Harcsa 2007.

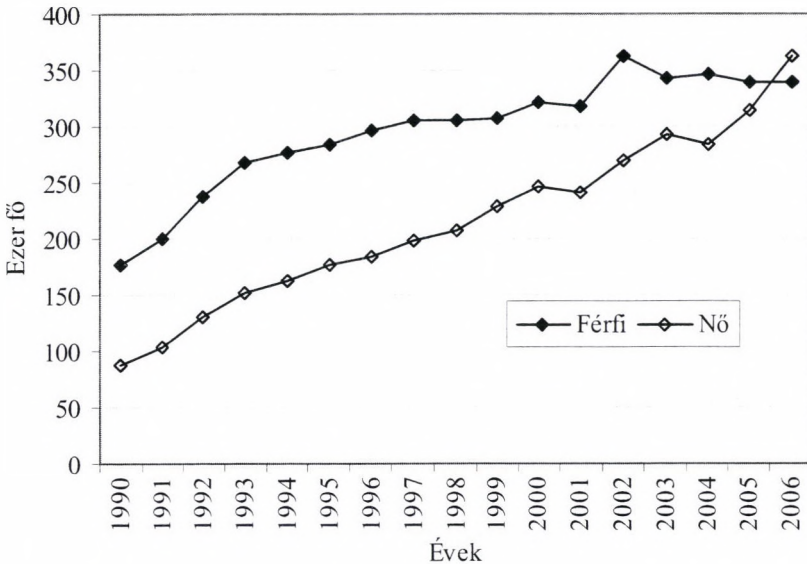
I. A foglalkoztatottsági ráta korcsoportonként, 1992–2005 – férfiak, %
Activity rate by age group, 1992–2005, males, %

Forrás: Társadalmi helyzetkép 2005. Szerk.: Harcsa 2007.

*II. A foglalkoztatottsági ráta korcsoportonként, 1992–2005 – nők, %
Activity rate by age group, 1992–2005, females, %*

Az 50 év feletti korosztályok munkaerőpiaci kilépésének legjellemzőbb útja a nyugdíjrendszer felé vezet. A munka világából kivonulók többsége a rokkantsági nyugdíj és az időskori nyugdíj különböző formáit veszi igénybe. Az általunk vizsgált periódusban a munkavállalási korú nyugdíjazottak száma és aránya jelentősen növekedett (III. ábra). 1990-ben 4%-át, 1995-ben 8%-át, 2001-ben 9%-át, 2006-ban pedig 11%-át tették ki a munkavállalási korúaknak. Noha ebben a tanulmányban alapvetően az időskori nyugdíjazás jelenségével foglalkozunk, közismert, hogy a rokkantság nagyon gyakran a korai nyugdíjazás egy fajtájának tekinthető. A korhatár alatti nyugdíjba vonulás különösen az 50 év felettieknél jellemző.

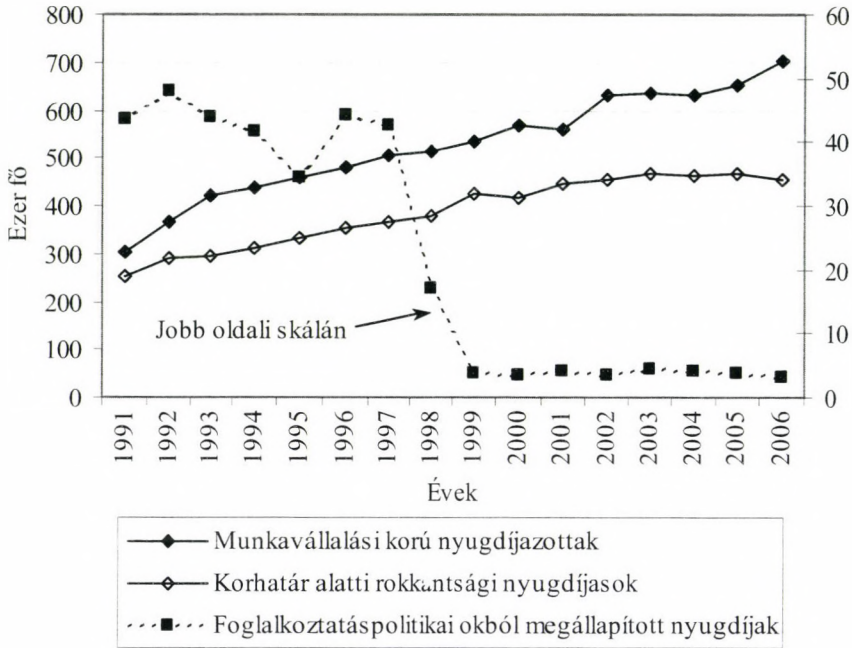

Megjegyzés: A foglalkoztatott nyugdíjasok nélkül.
 Forrás: KSH, 2006.

III. Munkavállalási korú nyugdíjasok száma, 1990–2006 Number of pensioners under the retirement age, 1990–2006, by sex

A nyugdíjkorhatár alatti nyugdíjasok számának dinamikus növekedése mögött több jelenség együttes hatása áll. Az 1990-es években a munkanélküliség fenyegető terjedése, míg a 2000-es évek elején az emelkedő nyugdíjkorhatár volt a munkaerőpiacról való korhatár előtti kivonulás elsődleges oka.

1998-ig a nyugdíjkorhatár rendkívül alacsony volt, a nők 55 évesen, a férfiak pedig 60 évesen hagyhatták el a munkaerőpiacot. A korhatár előtt kilépőknek két nagy csoportja volt: a rokkantnyugdíjasok és az ún. foglalkoztatáspolitikai okból nyugdíjazottak. Ez utóbbiak a korengedményes nyugdíjasok, az előnyugdíjasok és a bányásznyugdíjban részesülők voltak. A 2000-es években viszont a rokkantnyugdíjasok és az előrehozott nyugdíjjal élők teszik ki a munkavállalási korú nyugdíjasok zömét. Az is megállapítható, hogy a 2000-es években a korhatár alatti nyugdíjasok között nagyobb részt jelentenek a nem rokkantsági nyugdíjban részesülők, mint az 1990-es években. Az előrehozott nyugdíj lehetőségével tehát több munkavállalási korú élt, mint a korábbi, 1990-es években jellemző korai nyugdíjazási formákkal (IV. ábra).

Megjegyzés: A munkavállalási korú nyugdíjasokra vonatkozó adat a foglalkoztatott nyugdíjasok nélkül értendő. A rokkantnyugdíjban részesülők száma viszont tartalmazza a foglalkoztatottakat is. Ezen okból a két szám különbsége nem pontosan adja ki a foglalkoztatáspolitikai okból nyugdíjazottak és a korai nyugdíjasok (előrehozott nyugdíjat igénybevevők) együttes számát.

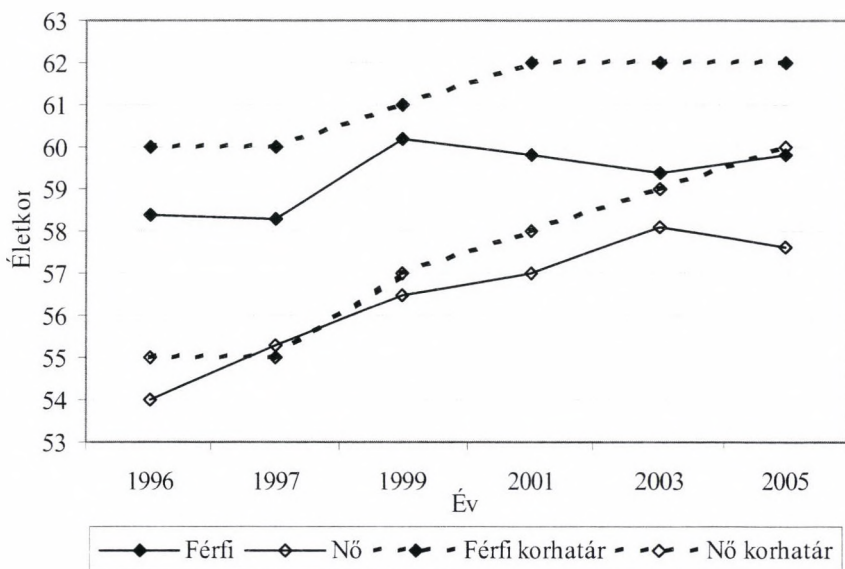
Forrás: KSH, 2006; ONYF 2006.

IV. Munkavállalási korú nyugdíjasok száma és a rokkantsági nyugdíjban részesülők száma (állomány adatok), és a foglalkoztatáspolitikai okból megállapított nyugdíjak száma a tárgyévben, 1990–2006

Annual number of pensioners under the retirement age, persons receiving disability pension and that of new pensions paid with respect to employment policy, 1990–2006

Az 1990-es évek második felétől a nők tényleges nyugdíjazási életkora szorosabban követte a hivatalos korhatárt, mint a férfiaké. 2005-ben viszont a tény-

leges nyugdíjazási életkor mind a nők, mind pedig a férfiak esetén hasonló mértékben – mintegy 2 évvel – marad el a hivatalos korhatártól (V. ábra).

Megjegyzés: A nyugdíjassá válás nem feltétlenül a munkapiacról való kivonulást jelenti, hiszen a nyugdíjak bizonyos formái mellett lehet dolgozni.

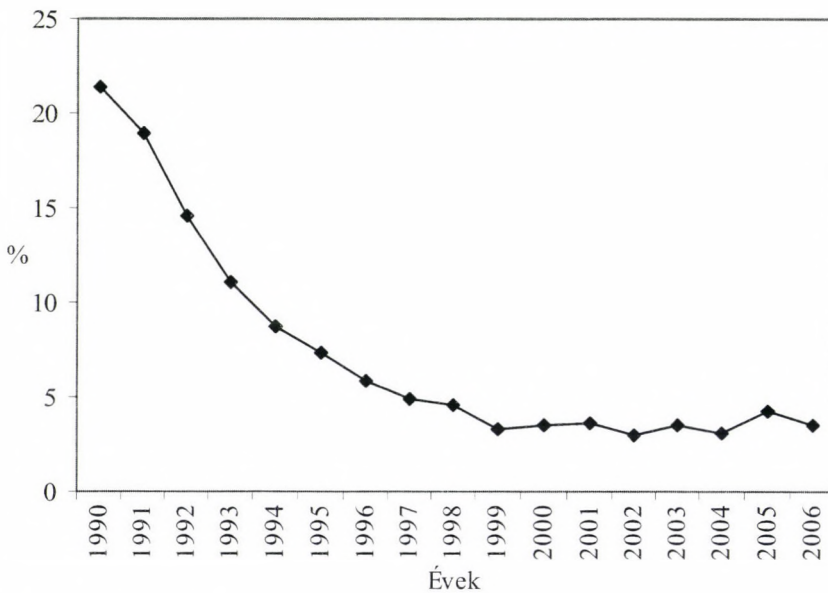
Forrás: saját számítás az ONYF adatállományából.

V. A nyugdíjkorhatár és az adott évben időskori nyugdíjassá válók átlagos életkorának alakulása 1996 és 2005 között

Official retirement age and real age at retirement by sex, 1996–2005

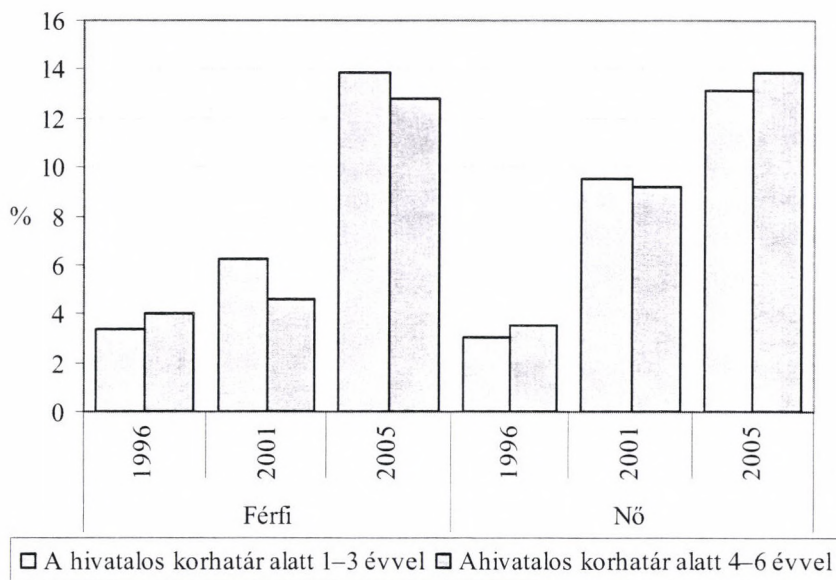
A nyugdíjkorhatár körüli korosztályok nyugdíjba vonulással kapcsolatos attitűdjeit és tényleges nyugdíjba vonulásukat is befolyásolhatják a nyugdíj igénybevétele utáni időszakban rendelkezésükre álló munkalehetőségek. A nyugdíj melletti munkavállalást a munkaerőpiac általános állapota, a nyugdíjasok munkapiaci kínálata és a feléjük irányuló kereslet, valamint a jogszabályi lehetőségek szabják meg. Mindezek eredőjeként a korhatár feletti nyugdíj melletti foglalkoztatása az általunk vizsgált időszakban jelentősen visszaesett. Míg 1990-ben a korhatár feletti nyugdíjasoknak 21%-a, 1995-ben 7%-a, addig 2004-ben mindössze 3%-a dolgozott (KSH 2006). Egyre kevesebben számíthatnak tehát arra, hogy a hivatalos nyugdíjkorhatár után még munkát vállalhatnak (VI. ábra). Ettől eltérő folyamat zajlott le a korhatár alattiaknál, ugyanis az

ő munkaerő-piaci jelenlétük 2005-ben nagyobb arányú volt, mint 1995-ben. Ezt az is magyarázhatja, hogy az 1990-es években sokkal magasabb volt azoknak az aránya, akik a munkanélküliség elől menekültek a nyugdíjas státuszba, míg a 2000-es években a nyugdíjasok szélesebb köre számára reális alternatíva a nyugdíj melletti munkavállalás. Az előrehozott nyugdíj mellett például – az általunk vizsgált periódusban – lehetett dolgozni, míg az 1990-ben bevezetett előnyugdíj vagy korengedményes nyugdíj a munkapiacra kívül állók vagy annak peremére szorulóknak ellátási formája volt (VII. ábra).

Forrás: KSH, 2006.

VI. A nyugdíjkorhatár után foglalkoztatottak aránya a nyugdíjasokon belül
Proportion of the employed pensioners over the age at retirement within the pensioners

Forrás: Mikrocenzus 1996, Cenzus 2001 és Mikrocenzus 2005 – saját számítás.

VII. A nyugdíjkorhatár alatt foglalkoztatottak aránya a nyugdíjasokon belül
Proportion of the employed pensioners under the age at retirement within the pensioners

Nyugdíjba vonulási szándékok

A munkaerőpiacról történő kilépés formáit és okait vizsgálva mindig felmerül az a kérdés, hogy az egyéneket körülvevő intézményi környezet és az ún. objektív erőforrások (pl. iskolai végzettség, egészségi állapot, életkor) mellett milyen szerepet játszanak a nyugdíjba vonulással kapcsolatban az egyéni beállítódások, aspirációk. Az „Életünk fordulópontjai” adatfelvétel 2001-es hulláma bizonyos szempontból ezek erős hatását mutatja. A nyugdíjkorhatárnál fiatalabb, de már nyugdíjas népességnek több mint fele (53%-a) válaszolta azt, hogy nyugdíjazása időpontjának a megválasztása alapvetően a saját döntése volt. Legkevesbé a karkedvezményes nyugdíjra érvényes ez, hiszen ennél az ellátási formánál a munkáltatónak a hivatalos korhatárig fizetnie kell a nyugdíj összegét, így itt mindenképpen közös megállapodásra van szükség. Az egyéni prefe-

renciákat lényegében figyelmen kívül hagyó munkaadói döntés mindössze az esetek 14%-ában fordult elő.

Az egyéni döntés szerepét persze az adatok ellenére nem kell túlbecsülnünk, hiszen az nagyon sokféle helyzetben születhet meg. Sokszor nehéz megmondani, hogy milyen kényszerek érlelik meg azt a döntést, amelyet utólag azután a sajátunkként élünk meg. Azt azonban mindenképpen alátámasztják a fentebb kiemelt adatok, hogy az egyén objektív adottságai mellett a nyugdíjazással és annak időzítésével kapcsolatos beállítódásai is szerepet játszhatnak a nyugdíjba vonulással kapcsolatban. A tanulmánynak ebben a fejezetében azt vizsgáljuk, hogy különböző vizsgálati időpontokban a hivatalos korhatárhoz közeledő, de még nem nyugdíjas népesség körében mennyien preferálják a korai nyugdíjazást, és hogy milyen tényezőkkel magyarázhatjuk ezt.

1. A „vágyott” nyugdíjazási életkor

A nyugdíjba lépés „vágyott” időpontja a nyugdíjkorhatár előtt állók egy jelentős részénél a hivatalos nyugdíjkorhatár előtti időpontra tehető. 1995-ben a nem nyugdíjas, de nyugdíjra jogosult, a nyugdíjkorhatárnál legfeljebb 10 évvel fiatalabb lakosoknak 40%-a nyilatkozott úgy, hogy a korhatár elérése előtt szeretné elhagyni a munkapiacot (Tóth 1996). A férfiaknál az átlagosnál magasabb, a nőknél pedig az átlagnál valamivel alacsonyabb ez az arányszám. 2001-ben és 2004-ben a nyugdíjba lépés „vágyott” időpontja még többeknél kerül a hivatalos korhatár alá. 2001-ben a megfelelő korú nem nyugdíjasok közel 80%-a, 2004-ben pedig 70%-a szeretné a nyugdíjkorhatár elérése előtt befejezni munkaerőpiaci pályafutását. A nők valamivel nagyobb arányban állítják ezt, mint a férfiak (2. tábla).

2. A nyugdíjazás „vágyott” időpontjának viszonya
a hivatalos nyugdíjkorhatárhoz,

1995, 2001, 2004 – a nyugdíjkorhatárnál legfeljebb 10 évvel fiatalabbak
The „desired” age of retirement compared to the official age at retirement,
1995, 2001, 2004 – population at most 10 years younger than the official age at
retirement

A nyugdíjba vonulás időzítése	1995			2001			2004		
	férfi	nő	össze- sen	férfi	nő	össze- sen	férfi	nő	össze- sen
A nyugdíjkor- határ előtt	43,0	38,1	40,0	75,2	81,7	79,0	65,1	74,1	70,1
A nyugdíjkor- határkor vagy később	57,0	61,9	60,0	24,8	18,3	21,0	34,9	25,9	29,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	393	638	1031	742	1086	1827	672	857	1529

* A hivatalos nyugdíjkorhatárt minden korosztályra, férfiakra és nőkre külön számítva határoztuk meg. Az egyénre vonatkozó nyugdíjkorhatár ettől eltérhet, hiszen az a munkaerőpiaci pályafutás függvényében az „általánosnál” korábbi is lehet.

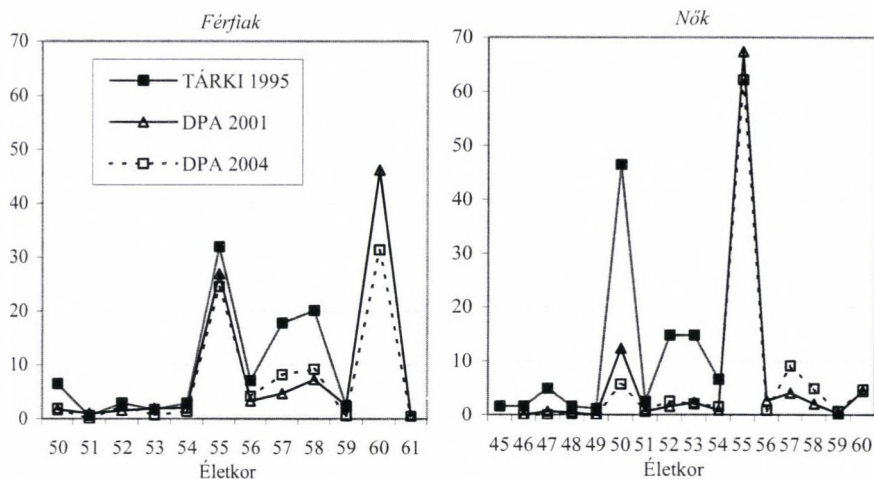
** 2001-ben és 2004-ben a nyugdíjba vonulás „vágyott” időpontjára vonatkozó kérdésre a kérdezettek metrikus és szöveges választ is adhattak. Ez utóbbiakat a következőképpen soroltuk be: 1. minél előbb = a hivatalos nyugdíjkorhatár előtt; 2. minél később = a hivatalos nyugdíjkorhatárkor vagy azután; 3. akkor, amikor előreláthatólag nyugdíjba megy = a hivatalos nyugdíjkorhatárkor vagy azután; 4. amíg egészségileg bírja = a hivatalos nyugdíjkorhatárkor vagy azután. A szöveges válaszok együttes előfordulási gyakorisága mindkét évben 1/3 körüli volt.

A korai nyugdíjazás iránti vágy ilyen mértékű növekedése mögött az is állhat, hogy – a nyugdíjkorhatárnál legfeljebb 10 évvel fiatalabb népességet vizsgálva – a kohorszba tartozó legfiatalabb korosztályok a férfiak esetében 2001-ben 2 évvel, a nőknél 3, illetve 2004-ben 5 évvel idősebbek, mint 1995-ben. Azaz a nyugdíjkorhatár emelése miatt a 2001-ben és 2004-ben kérdezettek idősebbek voltak, mint az 1995-ben vizsgált populáció. A 2001-es és 2004-es adatok korcsoportos vizsgálata azonban nem támasztja alá ezt a feltételezést. Az idősebbek, akik az 1995-ben érvényben levő jogszabályok szerint már nyugdíjba mehettek volna, vagy nagyon közel állnának ahhoz, nem fejezték ki a fiatalabbaknál számottevően nagyobb gyakorisággal a korai nyugdíjazás iránti vágyukat.

Közelebb vihet a jelenség megértéséhez annak vizsgálata is, hogy milyen életkorban szeretnének a legtöbben kilépni a munka világából. 1995-ben a nők az 50, 52 és 53 éves kort jelölték meg leggyakrabban. 2001-ben viszont az 50.

és az 55. életév, 2004-ben pedig csak az utóbbi emelkedett ki. 2001-ben a korai nyugdíjazást preferálók közel 70%-a, 2004-ben pedig valamivel több, mint 60%-a jelölte az 55. évet, amely hosszú évtizedeken keresztül a hivatalos nyugdíjkorhatár volt. A nők annak ellenére jelölték ezt meg ilyen nagy mértékben, hogy ez az életkor a legtöbbször esetében még az előrehozott vagy a korengedményes nyugdíj feltételeinek sem felelt meg, hiszen az általunk vizsgált korosztályok legkorábban 56–57 éves korban élhetnek ezekkel a nyugdíjazási formákkal. Feltételezhetjük tehát, hogy az 55 éves kor jelölése a korábbi évtizedek nyugdíjkorhatárának megszokásából ered, azaz átmeneti jelenségnek számít, hiszen vizsgálatunk időpontjában még nagyon közel volt a nyugdíjtörvény életbe lépése, a nőknél a folyamatos korhatár-emelés szakasza még nem is záródott le. Ez támasztja alá az is, hogy 2004-ben már csökkent a korai nyugdíjazást preferálók aránya a 2001-es állapothoz képest.

A férfiaknál 1995-ben az 55, 57 és 58 éves kor emelkedett ki, mint a leggyakrabban választott korai nyugdíjazási életkor. 2001-ben és 2004-ben pedig az 55 és a 60 éves kor. A 60 éves életkor a férfiaknál ugyanazt jelenti mint a nőknél az 55 éves, azaz hosszú ideig ez volt a hivatalos nyugdíjkorhatár, az ez iránti „nosztalgia” szerepet játszhat a megjelölésben. A különbség viszont az, hogy a férfiak előrehozott nyugdíjkorhatára 2001-ben és 2004-ben 60 év volt, azaz ők ezekben az években az egyéb feltételek fennállása esetén már nyugdíjba mehettek volna. Azt is mondhatnánk, hogy míg a nőknél a 2000-es években a korábbi nyugdíjkor említése nem reális lehetőséget jelent, addig a férfiaknál igen. A férfiak körében az 55. életév gyakori említése viszont meglepő, hiszen az általunk vizsgált korosztályokban ez 2001-ben és 2004-ben az előrehozott és a korengedményes nyugdíjkorhatárnál is alacsonyabb volt, azaz ebben az életkorban ekkor nem lehetett nyugdíjjogosultságot szerezni. 1995-ben ez a helyzet nem áll elő, hiszen akkor több jogcímen is nyugdíjjogosultságot szerezhettek a férfiak 55 évesen (VIII–IX. ábrák).

VIII–IX. A „vágyott” nyugdíjazási életkor

The „desired” age at retirement according to the results of different surveys, by sex

A korai nyugdíjazás népszerűségének terjedésében az a tényező is szerepet játszhat, hogy a nyugdíjtörvény életbelépése utáni években az előrehozott nyugdíj sokak számára nem jelentett alacsonyabb nyugdíjösszeget, mint amekora a hivatalos korhatár elérésékor megállapított összeg lett volna. Így az idősebb generációk anyagi érdeke sem volt minden esetben az, hogy kivárják a hivatalos korhatárt. Ez a tény pedig még akkor is befolyásolhatja a fiatalabb generációk nyugdíjba vonulási szándékait, ha a nyugdíjazás feltételei időközben megváltoznak, és mire ők a megfelelő korba lépnek, már más feltételek között kell dönteniük.

Összefoglalva azt mondhatnánk, hogy a korai nyugdíjazás iránti vágy fentebb bemutatott mértékű – 1995 és 2004 közötti – terjedésében jelentős szerepet játszik az, hogy ez az időszak egy olyan átmeneti korszak volt, amikor a nyugdíjkorhatár radikális emelése még nem vált megszokottá. Talán sokan úgy érezték, hogy „rosszabbul jártak” a korábbi generációkhoz képest, és ezért minél előbb szerettek volna kilépni a munkaerőpiacról. Azt az életkort preferálták, amely a náluk idősebbek számára a hivatalos korhatár volt. Ugyanakkor a nyugdíjrendszer ismeretére vall, hogy mind a férfiak, mind a nők elég nagy számban jelöltek meg olyan életkort is, amely a korai nyugdíjazás egy-egy formájának a korhatára volt. Az idősebb korosztályok követték a törvény változásait; tisztában voltak azokkal a lehetőségekkel, amelyek a hivatalos korhatár előtti nyugdíjazást jelenthették számukra.

2. A nyugdíjkorhatár előtti kilépési szándékot meghatározó társadalmi jellemzők

A fentebb bemutatott jelenségek alapján azzal a feltételezéssel élhetünk, hogy 1995-ben az egyéni erőforrások erőteljesebben határozták meg a korai nyugdíjba vonulás „vágyát”, mint a 2000-es években. Ekkor már sokkal inkább az a jellemző, hogy a nyugdíjkorhatárhoz közeledő korosztályok – egy nagyon szűk réteget kivéve, társadalmi státuszuktól függetlenül – a megemelt nyugdíjkorhatár előtt szeretnének nyugdíjba vonulni, a „régikorhatárhoz” kívánnak igazodni.

A legalapvetőbb társadalmi ismérvek (életkor, iskolai végzettség, a lakóhely típusa, gazdasági aktivitás) hatásának jellege feltehetően nem változott, de amint azt korábbi tábláink is mutatták, a férfiak és a nők közötti attitűd-különbség nem minden évben volt hasonló.

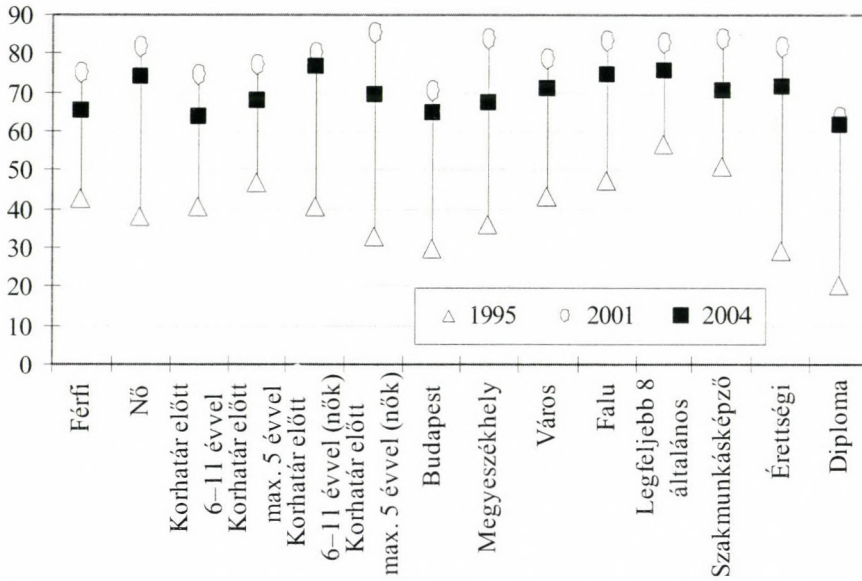
2.1. Tisztítatlan, egyváltozós hatások

A korhatár emelésének nemek szerinti különbségei a nyugdíjba vonulás időzítésére vonatkozó vágyakat is meghatározzák. Míg 1995-ben a férfiak, addig 2001-ben és 2004-ben a nők preferálták nagyobb arányban a korai nyugdíjazást. Ennek feltételezhetően az az elsődleges oka, hogy a korhatáremelés a nőket sokkal drasztikusabban érintette, mint a férfiakat. Míg a nők nyugdíjkorhatára 1995-ben 55, 2001-ben és 2004-ben pedig már 58, illetve 59 éves kor volt, addig a férfiak esetében ugyanez 1995-ben 60, 2001-ben és 2004-ben pedig 62 éves életkorra esett, azaz csupán két évvel tolódott ki. Az érintettek nyugdíjba vonulási szándékaikat nyilvánvalóan ezeknek a korhatáremelkedéseknek a hatására fogalmazták meg.

Az eddigi eredmények is rávilágítottak arra, hogy az általunk vizsgált időszak átmeneti periódusnak tekinthető, amikor a magasabb nyugdíjkorhatárra való átállás elhúzódása számos olyan jelenséget produkál, amelyek a korszak lezárulása után feltehetően már nem lesznek jellemzőek. A férfiaknál az alacsonyabb korhatárról a 62 éves nyugdíjkorhatárra való átállás folyamata már 2001-ben lezárult, hiszen ez volt az első év, amikor a nyugdíjba vonulók hivatalos korhatára 62 év volt. A nőknél ez a folyamat csak 2009-re éri el ugyanezt a stádiumot. 2001-ben már csak 58 évesen, 2004-ben csak 59 évesen, 2005-ben 60 évesen stb. mehettek nyugdíjba. Náluk ezért csak lassabb ütemben szorul vissza a korai nyugdíjba vonulás vágya. Igaz ugyan, hogy 2001-ről 2004-re közel 8 százalékponttal csökkent a korai nyugdíjazást preferálók aránya, de a férfiaknál ez valamivel erősebb volt, így 2004-ben a férfiaknak 65, a nőknek pedig 74%-a választotta volna a korhatár előtti nyugdíjazást.

Feltételeztük, hogy a lakóhely típusa meghatározza a nyugdíjba vonulási szándékot, hiszen a települési hierarchia a foglalkoztatottság szintjével, a munkahelyek számával is szoros összefüggést mutat. A három évre vonatkozó eredményeket összevetve a legerőteljesebben 1995-ben szóródtak a nyugdíjazás időzítésével kapcsolatos attitűdök. 2001-ben, amikor a korai nyugdíjat preferálók aránya megközelítette a 80%-ot, a Budapest-vidék különbségen kívül a lakóhely hatása alig volt érzékelhető. 2004-ben újra a települési hierarchia szerint változott a korai nyugdíjazást kívánók aránya, de a különbségek kisebbek voltak, mint az 1990-es évek közepén. A szelektációs tényező, – hogy a vizsgált korosztályokban a nem nyugdíjasok településtípus szerinti eloszlása nem egyforma – nem játszik szerepet a korai nyugdíjazásra vágyók arányának nagy növekedésében. Ez tehát alapvetően annak köszönhető, hogy a korai nyugdíjazást preferálók aránya minden településtípuson belül jelentősen megnövekedett.

Az iskolai végzettség általánosan jelentkező hatása csak 1995-ben érzékelhető. Az általános iskolát végzetteknek 57%-a, a szakmunkásoknak 51, az érettségizetteknek 29, a diplomásoknak pedig csak 21%-a szeretett volna a korhatár előtt nyugdíjba vonulni. 2001-ben és 2004-ben inkább a diplomásoknak a többiekétől eltérő attitűdje fogható meg. Mindkét évben 10–20 százalékponttal volt magasabb körükben a korai nyugdíjazást preferálók aránya, mint az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők között. Az eredményeket ez esetben sem magyarázhatjuk a szelektációs hatással (X. ábra).

X. A korai nyugdíjazást preferálók aránya társadalmi jellemzők szerint, 1995, 2001, 2004, %

Proportion of those preferring early retirement by social characteristics, 1995, 2001, 2004, %

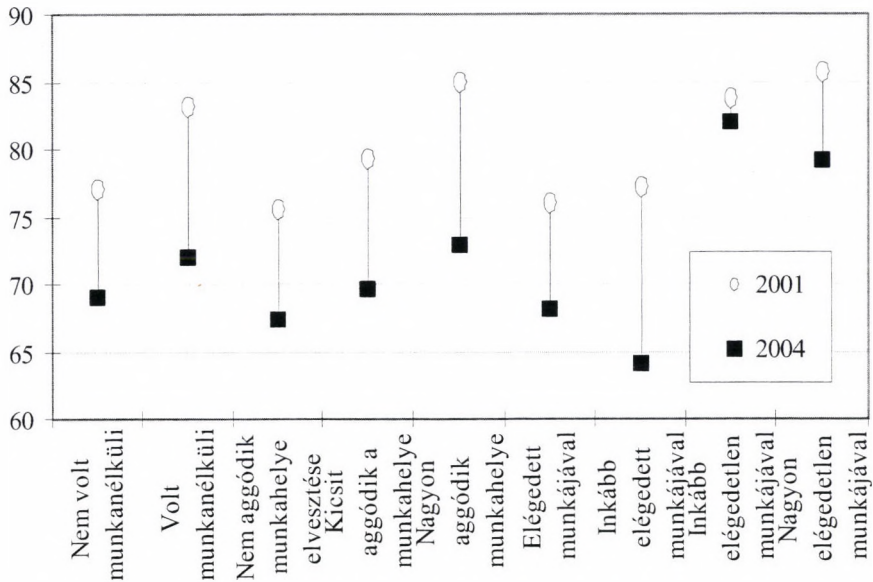
Az eddig vizsgált ismérvek többsége az egyéni életpálya során vagy az életpálya kérdéses szakaszában már nem változik. Ugyanakkor a nyugdíjazás „vágyott” időpontját olyan tényezők is meghatározzák, amelyek sokkal kevésbé stabilak, azaz a nyugdíjkorhatárhoz közeledve még változhatnak. Az alábbiakban ezeket vizsgáljuk meg, elsőként a gazdasági aktivitás, majd az életpálya során megélt munkanélküliség, a dolgozók esetében a munkával való elégedettség, a munkahely elvesztésével kapcsolatos aggodalmak szerepét elemezzük. A TARKI 1995-ös adatfelvétele ezekből csak a gazdasági aktivitásra vonatkozóan tartalmaz információkat, így a többi ismérvet csak az „Életünk fordulópontjai” 2001-es és 2004-es hulláma segítségével vizsgálhatjuk.

A nem nyugdíjasok gazdasági aktivitása jelentősen meghatározza a nyugdíjazás időzítésével kapcsolatos attitűdöket. Azok körében, akik még a munkaerőpiacon voltak, mindhárom évben sokkal alacsonyabb volt a korai nyugdíjazást preferálók aránya, mint azokéban, akik kiszakadtak onnan. 1995-ben volt a legnagyobb a különbség, hiszen míg a dolgozóknak 34, addig a nem dolgozók-

nak 71%-a gondolt a korhatár előtti nyugdíjazásra. 2001-ben a dolgozók 78, a nem dolgozók 85%-a, 2004-ben pedig ugyanezen csoportoknak 70, illetve 76%-a szeretett volna idő előtt nyugdíjas lenni.

A dataink azt is jól mutatják, hogy a munkanélküliség elkerülése az addigi életpálya során, a munkával való elégedettség, a munkahelyi biztonság (azaz ha valaki nem fél munkahelye elvesztésétől) pozitívan befolyásolhatják a nyugdíjazás időzítését, azaz ezekben a csoportokban alacsonyabb a korai nyugdíjazást tervezők aránya (XI. ábra).

A vizsgált változók közül a munkával való elégedettség szerint szóródnak leginkább a nyugdíjazás időpontjára vonatkozó vágyak (legalábbis az, hogy valaki a hivatalos nyugdíjkorhatár előtt vagy azután szeretne nyugdíjba vonulni). Érdekes módon az életpálya során megélt munkanélküliség ténye vagy annak elkerülése ennél kevésbé meghatározó faktornak bizonyult. Azt is megvizsgáltuk, hogy a frissen megélt munkanélküliség élményének van-e hatása a korai nyugdíjazással kapcsolatos attitűdökre. Eredményeink azt mutatják, hogy a vizsgálat éve előtti 3 évben megélt munkanélküliség sem befolyásolta szignifikánsan a korai nyugdíjazás utáni vágyat.

XI. A korai nyugdíjazást preferálók aránya a munkaerő-piaci jellemzők szerint, 2001, 2004, %

Proportion of those preferring early retirement by the respondents' position on the labour market, 2001, 2004, %

A nyugdíjba vonulás időzítésével kapcsolatos attitűdöket az is meghatározhatja, hogy a középkorú és idősödő népességnek milyen elképzelései vannak a nyugdíjazás utáni évekről, hogy hogyan tud felkészülni a várható jövedelemkiesésre. Az egyik lehetőség az, hogy nyugdíját munkajövedelemmel egészíti ki. Feltételezhetjük, hogy azok, akik a nyugdíjba vonulás után munkavállalást terveznek, nagyobb mértékben preferálják a korai nyugdíjazást, hiszen fiatalabb korban könnyebben találhatnak munkát, esetleg jelenlegi munkájukat is könnyebben tarthatják meg a nyugdíj mellett.

A nyugdíjas évekre vonatkozó munkavállalási szándékot mind a három adatfelvétel vizsgálta. Az 1995-ös TÁRKI-kutatás azonban különbözött a 2001-ben és 2004-ben végrehajtott „*Életünk fordulópontjai*” adatfelvétel vonatkozó kérdésétől, az összehasonlítás lehetősége így erősen korlátozott.³

1995-ben a nyugdíjkorhatárnál legfeljebb 10 évvel fiatalabb, még nem nyugdíjas népességnek 27%-a készült a nyugdíjas éveire úgy, hogy a nyugdíj mellett munkavállalást tervezett. A hasonló, de máshogyan feltett kérdésre kapott válaszok alapján 2001-ben és 2004-ben ennél lényegesen magasabb volt a munkavállalási szándékot jelzők aránya (45, illetve 43%).

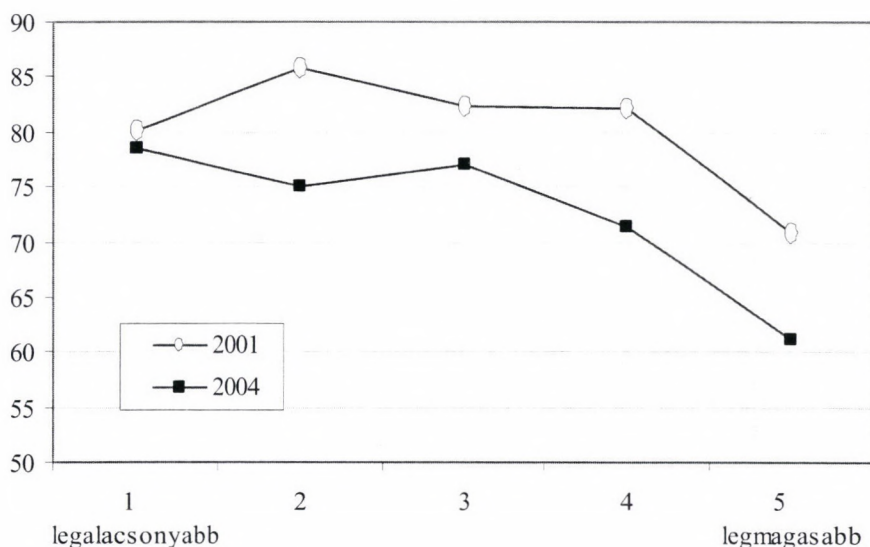
Előzetes feltevésünk nem igazolódott, hiszen a nyugdíj mellett munkavállalást tervezők körében nem volt magasabb a korai nyugdíjazást preferálók aránya, sőt 1995-ben éppen azok akartak nagyobb arányban a hivatalos korhatár előtt nyugdíjba menni, akik nem terveztek a nyugdíj mellett munkavállalást. 2001-ben és 2004-ben pedig nem volt lényeges különbség a munkavállalási szándék szerint a nyugdíjazás időzítésének tervében.

Számos közgazdasági elmélet épít arra, hogy a nyugdíjazás időzítését alapvetően a jövedelmi helyzet határozza meg. A jobb jövedelmi pozícióval rendelkezők eszerint nagyobb valószínűséggel szeretnének bennmaradni a munkaerőpiacon, hiszen számukra nagyobb a nyugdíjazásból adódó jövedelemkiesés. Hozzá kell tennünk, hogy a magasabb jövedelműek későbbi nyugdíjazását nemcsak a fenti ok miatt valószínűsíthetjük, hanem azért is, mert körükben alacsonyabb a fizikai munkát végzők aránya, akik a ledolgozott hosszú évek során sokkal inkább belefáradhatnak a munkavégzésbe. Tehát mindezek alapján

³ 1995-ben a kérdést a következőképpen tették fel: „...hogyan készül fel a nyugdíjas éveire?” A válaszlehetőségek között szerepelt, hogy „nyugdíj mellett dolgozni fog”. Három választ is lehetett adni a kérdésre. 2001-ben és 2004-ben a nyugdíjas évek első 5–10 évére vonatkozott a kérdés, amelyet így hangzott: „Tervezi-e azt, hogy nyugdíj mellett 1. teljes vagy részmunkaidőben munkát vállal alkalmazottként? 2. valamilyen vállalkozásba kezd? 3. kötetlen munkaidőben munkát vállal (pl. hazavihető, alkalmi, idenymunkát, megbízást)? 4. mezőgazdasági jellegű jövedelemkiegészítő munkát végez?” Három válaszlehetőség volt felkínálva: 1. igen, tervezi; 2. talán; 3. nem tervezi. Az összevonás során azokat soroltuk a „nem tervezi” válaszkategóriába, akik minden munkaformára ezt a választ adták. A „talán” kategóriába azok kerültek, akik legalább egy helyen ezt jelölték meg, és sehol máshol nem választották az „igen tervezi” választ. Az „igen, tervezi” kategóriába pedig azokat soroltuk, akik legalább egy helyen ezt jelölték meg.

feltételezhetjük, hogy a magasabb jövedelemmel rendelkezők körében alacsonyabb a korai nyugdíjazásra vágyók aránya.

2001-re és 2004-re vonatkozó adataink részben alátámasztják ezt a feltételezést, hiszen – noha a jövedelmi kategóriák szerinti szórás korántsem olyan nagy mértékű, mint a korábban vizsgált változók esetében – a legjobb jövedelmi helyzetben lévők mindkét évben a legkisebb arányban vonulnának ki a munka világából a reájuk vonatkozó korhatár előtt. A legalacsonyabb jövedelmi ötödben lévők körében viszont egyáltalán nem mutatható ki a korai nyugdíjazás iránti vágy nagyobb mértéke. Ez feltételezhetően azzal magyarázható, hogy nagyobb szükségük van a megkeresett jövedelemre, és ez prioritást kap a többi, mérlegelésre kerülő tényezővel szemben (XII. ábra).

XII. A korai nyugdíjazást preferálók aránya a jövedelmi ötödök szerint, 2001, 2004, %

Proportion of those preferring early retirement by income categories, 2001, 2004, %

Az emberi erőforrások egyik legfontosabbja az egészség. A magyar társadalom és különösen az általunk vizsgált korosztályok egészségi állapota az erre vonatkozó vizsgálatok és mindennapi tapasztalataink alapján is igen rossz. Vélhetően ez a nyugdíjba lépéssel kapcsolatos beállítódásokat is meghatározza, és akadályozhatja azt a kormányzati politikát, amely a munkaerő-piaci aktivitás meghosszabbítását célozza.

Eredményeink szerint mind 2001-ben, mind pedig 2004-ben magasabb a korai nyugdíjazásra vágyók aránya azoknak a körében, akiknek mindennapi életét elmondásuk szerint valamilyen betegség nehezítette. 2001-ben a betegek 84, a nem betegek 77%-a vágyott a hivatalos korhatár előtti nyugdíjazásra, míg ugyanezeknek a mutatóknak az értéke 2004-ben 78, illetve 68% volt.

2.2 Többváltozós elemzés: tisztított hatások

A fentebb vizsgált változók egy részét többváltozós modellekbe is beépítettük. Ez lehetővé tette, hogy a modellekbe bevont változók ellenőrzése után az egyes tényezők „önálló” hatását is megfigyeljük. A modellekbe csak azokat a változókat tudtuk bevonni, amelyek mindhárom vizsgálati időpontban azonos tartalommal álltak rendelkezésre. Logisztikus regressziós modelleinkben a függő változó egy olyan dummy változó volt, amelynek 1-es értéke azt jelölte, hogy valaki a nyugdíjkorhatár elérésekor vagy azután szeretne nyugdíjba menni, míg a 2-es érték a korai nyugdíjazás preferálását jelentette.

Az 1990-es évek közepe és a 2000-es évek első fele közötti különbségeket vizsgálva – ahogyan fentebb megfogalmaztuk, kétváltozós elemzéseink eredményei ezt valószínűsítik – arra számítottunk, hogy a legalapvetőbb társadalmi tényezőket tartalmazó többváltozós modelleinkben az elemzésbe bevont faktorok hatása 1995-ben erőteljesebb lesz, mint 2001-ben és 2004-ben.

Várakozásainknak megfelelően 1995-ben a modellt alkotó független változók együttesen lényegesen nagyobb hányadot magyaráznak a nyugdíjazás időzítésével kapcsolatos attitűd alakulásáról, mint a 2000-es években. 2001-ben és 2004-ben olyan alacsony modelleink magyarázó ereje, hogy a nyugdíjazás időzítésével kapcsolatos beállítódásokról a bevont változók alapján nem sokat tudunk megállapítani. Különösen igaz ez a nőkre vonatkozó modellek esetében. Ez talán alátámasztja azt a korábbi feltételezésünket, hogy a nőknél az attitűdök alakulásában a korhatáremelés gyorsaságának és nagy mértékének volt a legnagyobb szerepük. A nyugdíjkorhatártól való életkori távolság és a lakóhely településtípusa egyik évben sem jelentett szignifikáns hatást. Az iskolai végzettség befolyása is jellemzőbben gyengébb volt, mint a férfiaknál, 2004-re nem is mértünk szignifikáns hatásokat (3. tábla).

3. A korai nyugdíjazás szándékát magyarázó társadalmi ismérvek –
logisztikus regresszió
Social factors explaining the purpose of early retirement – logistic regression

Társadalmi ismérvek	Exp(B)					
	1995		2001		2004	
	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők
<i>Életkor</i>						
A nyugdíjkor előtt 6–11 évvel	NS.	NS.	NS.	NS.	NS.	NS.
A nyugdíjkor előtt max. 5 évvel	R.	R.	R.	R.	R.	R.
<i>Iskolai végzettség</i>						
Legfeljebb 8 általános	5,094	3,242	2,692	2,111	1,805	NS.
Szakmunkásképző	2,796	3,792	2,991	2,910	1,884	NS.
Érettségi	NS	NS	2,656	2,268	1,755	NS.
Diploma	R.	R.	R.	R.	R.	R.
<i>Gazdasági aktivitás</i>						
Dolgozik	R.	R.	R.	R.	R.	R.
Nem dolgozik	4,428	3,302	NS.	NS.	NS.	NS.
<i>A lakóhely településtípusa</i>						
Budapest	R.	R.	R.	R.	R.	R.
Megyeszékhely	NS.	NS.	2,946	NS.	NS.	NS.
Város	NS.	NS.	1,823	NS.	1,793	NS.
Falu	1,778	NS.	2,036	NS.	1,776	NS.
<i>Nagelkerke R²</i>	<i>22,1</i>	<i>17,0</i>	<i>10,4</i>	<i>5,4</i>	<i>4,8</i>	<i>2,0</i>

Megjegyzés: R = referencia; NS = nem szignifikáns.

3. Az érintettek által megjelölt okok, amelyek a korai nyugdíjazás preferálása mögött állnak

A korai nyugdíjazást preferálók körében azt is vizsgáltuk, hogy ők maguk mivel indokolják választásukat. Mivel az 1995-ös adatfelvételben az erre vonatkozó kérdést másként tették fel, mint az „Életünk fordulópontjai” adatfelvételen két hullámában, ezért e két utóbbira fókuszálunk (2001 és 2004), és az 1995-ös eredményeket csak ott említjük, ahol adottak az összehasonlíthatóság minimális feltételei.⁴

⁴ Az 1995-ös TÁRKI Reform adatfelvételben a kérdés a következőképpen szólt (azoknak, akik a hivatalos korhatár előtt szeretnének nyugdíjba menni): „Miert szeretne nyugdíjba menni? 1. fél a munkanélküliségtől; 2. egészségi okok; 3. családi ok; 4. fél a nyugdíjkorhatár emelésétől; 5. fél a nyugdíj kiszámítás módjának változásától; 6. egyéb ok”. Az *Életünk fordulópontjai* felvétel mindkét hullámában a következő kérdéssel vizsgálták a korai nyugdí-

A 2001-es és 2004-es adatfelvétel alapján a lehetséges okokat első lépésben két csoportba soroltuk. Az elsőbe kerültek azok, amelyek a munka világának „taszító” oldalához kapcsolódnak, a másodikba pedig azok, amelyek a nyugdíjaslét vonzó oldalait jelenítik meg. Ezen belül további 2–2 dimenziót különböztettünk meg. A munkapiachoz kapcsolódóan az egyik a fáradtság, az egészség megromlása volt, a másik pedig a munkanélküliségtől való félelem. A nyugdíjas élet pozitív oldalaihoz kapcsolódóan az egyik dimenzió a válaszadóknak az az igénye volt, hogy többet legyenek együtt a családjukkal, több szabadidejük legyen, a másik pedig az, hogy a nyugdíj mellett dolgozni tudjanak, pénzt kereshessenek (4. tábla).

*4. A korai nyugdíjazás szándéka mögött álló okok strukturája
The structure of the causes given by the respondents explaining the purpose of early retirement*

A munka világgal kapcsolatos NEGATÍV érzésvilág	A nyugdíjassal kapcsolatos POZITÍV érzésvilág
1. fáradtság, az egészség megromlása	3. családjával szeretne foglalkozni, több szabadidőt szeretne
2. a munkanélküliségtől való félelem	4. a nyugdíj mellett pénzt szeretne keresni, másfajta munkát szeretne végezni

A legjellemzőbb okok között az 1-es és 3-as csoportot találjuk. Mind a férfiak, mind pedig a nők körében nagyon gyakran említették a fáradtságot, az egészség megromlását. 2001-ben 43%, 2004-ben pedig 50% volt azoknak az aránya, akik hivatkoztak erre a korai nyugdíjba vonulás szándéka mögött álló egyik lehetséges okra. A nőknél mindkét évben nagyobb volt a mutató értéke. A másik nagyon gyakran említett tényező a több szabadidő, a több, a családdal töltött idő utáni vágy volt. Ez is inkább a nőkre volt jellemző. A munkanélküliségtől való félelem említése viszont már sokkal kiegyenlítettebb a két nem között. A férfiak mindkét évben nagyobb arányban említették, hogy azért menének korábban nyugdíjba, mert emellett szeretnének pénzt keresni, másfajta munkát végezni (5. tábla).

jazás motivációit: „Miért szeretne hamarabb nyugdíjba menni? 1. elfáradt; 2. egészsége megromlott; 3. a családjával szeretne foglalkozni; 4. nyugdíj mellett pénzt szeretne keresni; 5. nem szereti a munkahelyét, munkáját; 6. másfajta munkát szeretne végezni (pl. vállalkozás, mezőgazdasági munka); 7. így megszabadulna a munkanélküliség fenyegetésétől; 8. több szabadidőt szeretne, elege van a kötelességekből; 9. nem szorul rá, hogy dolgozzon; 10. egyéb.” 2004-ben a válaszkategóriák száma eggyel bővült: „fiatal nyugdíjasként könnyebben találna munkát”.

5. A korai nyugdíjazás szándéka mögött álló okok, 2001, 2004
Causes given by the respondents explaining the purpose of early retirement, %

Okok	Említések aránya (%)					
	2001			2004		
	férfi	nő	össze- sen	férfi	nő	össze- sen
1. fáradtság, az egészség megromlása	38,7	45,8	43,1	46,1	53,1	49,8
2. a munkanélküliségtől való félelem	17,0	16,6	16,7	16,4	20,2	13,0
3. családjával szeretne foglalkozni, több szabadidőt szeretne	32,4	48,9	42,5	46,2	54,9	50,7
4. nyugdíj mellett pénzt szeretne keresni, másfajta munkát szeretne	16,9	10,0	12,9	20,3	11,3	15,6

Az egészségi problémák szerepe a korai nyugdíjazással kapcsolatos attitűdökben már 1995-ben is jelentős volt. A korai nyugdíjazást preferálók 39%-a jelölte ezt az okot, köztük a nők az átlagosnál nagyobb gyakorisággal. Ez azért is meglepő, mert 1995-ben a nyugdíjkorhatár előtt legfeljebb 10 évvel álló nők átlagosan 5 évvel fiatalabbak voltak (44–54 év közöttiek), mint a vizsgálati körbe bevont férfiak. Fiatalabb koruk ellenére mégis gyakrabban említik egészségük megromlását a korai nyugdíjazás utáni vágyuk okaként.

A munkanélküliségtől való félelemre hivatkozás 1995-ben jelentősebb arányú volt, mint a 2000-es években. Ez nyilvánvalóan azzal függ össze, hogy 1995-ben a munkanélküliség sokkal kiterjedtebb társadalmi probléma volt, mint a későbbi adatfelvételek idején. 1995-ben a férfiak valamivel nagyobb arányban jelölték ezt az okot, mint a nők.

Az 1995-ös adatfelvétel kérdőívén nem voltak a nyugdíjaslét vonzó aspektusait (több szabadidő, több a családdal töltött idő) megjelenítő válaszlehetőségek. A „családi okra” való hivatkozás véleményünk szerint nem felel meg az „Életünk fordulópontja” válaszkategóriájának. Így ezt a válaszlehetőséget nem elemezzük, noha 1995-ben a korai nyugdíjazást preferálók 12%-a hivatkozott családi okra.

1995-ben a kérdezettek 18%-a azért akart korábban nyugdíjba menni, mert félt a nyugdíjrendszert érintő változtatásoktól. Sajnos a 2001-es és 2004-es adatfelvételben erre a válaszra nem volt lehetőség, noha a nyugdíjrendszert – a korhatáremelés mellett is – számos olyan egyéb változás érinti, az átalakításával kapcsolatban több olyan tervezet születik, amelyek a bizonytalanság érzését növelhetik a nyugdíjkorhatárhoz közeledő korosztályokban.

A „tényleges” korai nyugdíjazás jelensége 2001 és 2004 között

A továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy hogyan alakult a tényleges nyugdíjazás, és milyen tényezők magyarázták azt 2001 és 2004 között azoknak a körében, akik 2001-ben még nem voltak nyugdíjasok, de életkorukból adódóan 2001 és 2004 között élhettek az előrehozott és a korengedményes nyugdíj lehetőségével. Ez a férfiaknál az 1940 és 1947, a nőknél pedig az 1944 és 1947 között született kohorszokat jelenti.⁵ A legidősebb korcsoportba azok kerültek, akiknél az egy évvel idősebbek már 2001-ben elérték a nyugdíjkorhatárt. A legfiatalabbak pedig azok voltak, akiknél az előrehozott vagy a korengedményes nyugdíj igénybevétele 2004-ben volt legkorábban lehetséges. (A különböző korosztályokra vonatkozó nyugdíjkorhatárokról ld. a 6. táblát) Így a vizsgálatba bevont férfiak 2001-ben 54 és 61, a nők pedig 57 és 61 év közöttiek voltak.

A nem nyugdíjasok körében számba vettük a foglalkoztatottakat, a munkanélkülieket és az inaktívakat. Ezzel a korosztályi mintának 44%-át vontuk be az elemzésbe. A többiek már 2001-ben korai vagy rokkantsági nyugdíjasok voltak.

6. Nyugdíjkorhatárok a vizsgált születési kohorszoknál Age at retirement in the case of the examined birth cohorts

Születési év	Szabályos				Előrehozott nyugdíj				Korengedményes nyugdíj			
	férfi		nő		férfi		nő		férfi		nő	
	kor	év	kor	év	kor	év	kor	év	kor	év	kor	év
1940	62	2002	–	–	60	2000	–	–	55	1995	–	–
1941	62	2003	–	–	60	2001	–	–	55	1996	–	–
1942	62	2004	–	–	60	2002	–	–	56	1998	–	–
1943	62	2005	–	–	60	2003	–	–	57	2000	–	–
1944	62	2006	59	2003	60	2004	55	1999	57	2001	50	1994
1945	62	2007	60	2005	60	2005	55	2000	57	2002	50	1995
1946	62	2008	61	2007	60	2006	56	2002	57	2003	50	1996
1947	62	2009	62	2009	60	2007	57	2004	57	2004	–	–

2001 és 2004 között öregségi nyugdíjassá vált a vizsgált csoport 47%-a⁶. Kisebbségük (a teljes almintá 16%-a) a nyugdíjazással nem lépett ki a munkaerőpiacról, azaz tovább dolgozott, míg többségük inaktívvá vált. A korai öregségi nyugdíjba vonulók nagyobb része (87%-a) 2001-ben még dolgozott, míg 13%-uk valamilyen inaktív státuszban volt (munkanélküli, háztartásbeli stb.) (7. tábla).

⁵ Néhány speciális munkakörhöz kötődő nyugdíjkorhatárt – amelyek az általánosnál korábbi nyugdíjba vonulási lehetőséget teremtettek – az elemzésben nem tudtuk figyelembe venni.

⁶ Ez a 2001 és 2004 közötti öregségi nyugdíjazási eseteknek 70%-a.

7. *A gazdasági aktivitás változása az almintán (2001-ben nem nyugdíjasok)*
Changes in economic activity (non-pensioners in 2001), 2001–2004

2001-es gazdasági aktivitás	2004-es gazdasági aktivitás					Összesen	N
	dolgozik	dolgozik és nyugel-látásban részesül	öregségi nyugdíjas	rokkant nyugdíjas	munkanélküli vagy egyéb inaktív *		
Dolgozik	37,2	15,3	25,4	(4,5)	(2,9)	85,0	484
Munkanélküli vagy egyéb inaktív	(1,8)	(0,4)	(5,8)	(1,4)	(5,2)	15,0	86
Összesen	39,1	15,7	31,2	5,9	8,1	100,0	569

* Az özvegyi nyugdíjassá válókat az alacsony esetszám miatt ebben a kategóriában szerepeltettük.

Megjegyzés: Az 50 alatti esetszámok zárójelben.

Ha a 47%-os kilépési mutatót a teljes korosztályra vetítjük, akkor azt mondhatjuk, hogy 2001 és 2004 között a teljes korosztályi minta 20%-a lett öregségi nyugdíjas. Mivel ebben az esetben még nem lezárt pályákról van szó, ezek az értékek a vizsgált születési kohorszoknál emelkedni fognak 2004 után.

A kiválasztott korcsoport sajátosságaiból adódóan az öregségi nyugdíjassá válók nagy része a rá vonatkozó hivatalos öregségi nyugdíjkorhatár előtt hagyta el a munkaerőpiacot. Meghatározó részük az előrehozott nyugdíj lehetőségével élve lépett ki a munkaerőpiacról.

A korai nyugdíjazás magyarázó tényezők

Az alábbiakban azt tekintjük át, hogy milyen demográfiai és társadalmi ismérvek valószínűsítik azt, hogy valaki korai nyugdíjasként lépjen ki a munka világából.

Az egyes ismérvek más változókkal kontrolált hatásának kiszámítására egy olyan logisztikus modellt állítottunk fel, amelynek függő változója kétértékű volt. Az egyik csoportba azok kerültek, akik a megfigyelés kezdetén és végén is a munkapiacra voltak, a másikba pedig azok, akik 2001-ben még dolgoztak, 2004-ben pedig öregségi nyugdíjasok voltak, annak ellenére, hogy a hivatalos nyugdíjkorhatárt még nem érték el (8. tábla).

Várakozásainknak megfelelően a nők nagyobb eséllyel léptek ki a munkaerőpiacról, mint a férfiak. A kontrolálatlan hatásokat tekintve a nőknek 1,6-szer

nagyobb volt az esélyük a korai nyugdíjazásra, mint a férfiaknak. Feltételezésünk szerint e mögött az is állhat, hogy a nők körében nagyobb mértékű a munkaerőpiacról való kivonulás vágya, mint a férfiaknál. Ez részben a korábban már többször említett korhatáremelés hatásaival függ össze, de részben talán azzal is, hogy a nők esetleg kevésbé aggódnak a nyugdíjas éveik miatt, mint a férfiak, talán biztosabbak abban, hogy a munka világán kívül is megtalálják a helyüket. Modelljeink ezt az interpretációt nem támasztják alá, hiszen a nőknek akkor is nagyobb az esélyük a korai nyugdíjazásra, ha a nemi hovatartozás hatását a nyugdíjkorhatár előtti nyugdíjba vonulás szándékával kontroláljuk.

Az iskolai végzettséget nézve az érettségizettek és az érettségivel nem rendelkezők közötti különbség emelhető ki. A szakmunkásképzőt végzettek 2,8-szer, a legfeljebb 8 általánost végzettek pedig 3,3-szer nagyobb valószínűséggel válnak korai nyugdíjassá, mint a diplomások. Ezek a hatások a más változókkal való kontrolálás után is fennmaradnak, noha a legfeljebb általános iskolát végzők körében erőteljesen meggyengülnek.

A relatív jövedelmi pozíció meghatározó ismérvnek bizonyult a munkaerőpiaci kilépés szempontjából. A legmagasabb jövedelmi ötödbe soroltakhoz képest a legalacsonyabb ötödben lévők magasabb kivonulási aránya bizonyult a leginkább meggyőzőnek, de a 4. ötödbe tartozóknak is magasak a kilépési esélyeik.

A településtípus szerinti különbségek nem szignifikánsak, ezért ezt a szempontot kihagytuk a modellből.

A nyugdíjkorhatár előtti nyugdíjazás szándékának vizsgálatakor azt tapasztaltuk, hogy a munkával való elégedettség, a munka elvesztése miatti aggodalom meghatározó szerepet játszik abban, hogy valaki a korai visszavonulást tervezi. A munkaerőpiacról való tényleges kilépésre azonban ezek a tényezők már nem hatnak, hiszen egyikük sem bizonyult szignifikánsnak a különbségek vizsgálatakor. Ugyanezt mondhatjuk az életpálya során megélt munkanélküliséget leíró változóról is.

Nem bizonyult szignifikánsnak az sem, hogy valaki 2001-ben beszámolt-e tartós betegségről vagy sem. Úgy tűnik, hogy a betegség inkább a fiatalabb korban történő kilépést határozza meg, nem pedig a nyugdíjkorhatár előtti néhány évben való nyugdíjazást.

A családi körülmények tekintetében két tényező szerepét vizsgáltuk. Az egyikben a házasság/élettárs munkapiaci pozíciójának, a másikban pedig az unokák meglétének a lehetséges befolyásoló erejét néztük. Úgy véltük, hogy a nyugdíjba lépés időzítésénél fontos szerepet játszhat az, hogy valakinek van-e párja vagy nincs, illetve, hogy a párja dolgozik-e még. E tekintetben azt mértük, hogy sokkal kisebb a kilépés valószínűsége azoknál, akik még aktív párjakkal élnek együtt, mint akinek van párja, de már nyugdíjba vonult. Azaz a kérdezettek nyugdíjba vonulásuk időzítésénél figyelembe veszik azt, hogy párjuk otthon van-e már vagy sem, és a korai nyugdíjazást ösztönzi az, ha a házasság

társ vagy élettárs már nyugdíjba vonult. Az unokák jelenléte nem befolyásolja szignifikáns módon a korai nyugdíjazás bekövetkezését.

Mindezen ismérvek mellett erős szerepe volt a korai nyugdíjba vonulási szándéknak is, vagyis akik a korhatár előtt szerettek volna kilépni, azok nagyrészt meg is valósították ezt a tervüket. 2001-ben a korhatár előtti kilépést tervezők 2,4-szer nagyobb eséllyel léptek ki a nyugdíjkorhatár előtt azoknál, akik korábban úgy nyilatkoztak, hogy szeretnének legalább a nyugdíjkorhatárig dolgozni. Ez a hatás a más változókkal való kontrolálás után is megmaradt.

8. A korai nyugdíjazást meghatározó tényezők az 1940 és 1947 között született férfiak és az 1944 és 1947 között született nők körében – logisztikus regressziós elemzés

Factors determining the early retirement among males born between 1940 and 1947 and among females born between 1944 and 1947 – logistic regression

Társadalmi jellemzők	(N=396)			
	Kontrollálatlan hatások		Kontrolált hatások	
	Exp (B)	Sig	Exp (B)	Sig
<i>Nem</i>				
Férfi (R)				
Nő	1,643	0,019	1,600	0,084
<i>Iskolai végzettség</i>				
Diploma (R)				
Érettségi	1,609	0,123	1,249	0,542
Szakmunkásképző	2,771	0,001	2,893	0,008
Legfeljebb általános iskola	3,328	0,000	2,263	0,054
<i>Személyes jövedelem ötödök</i>				
1. legalacsonyabb	5,792	0,000	3,934	0,006
2.	1,825	0,103	0,687	0,413
3.	1,320	0,423	0,762	0,498
4.	2,158	0,006	1,382	0,327
5. legmagasabb (R)				
<i>Családi állapot, társ státusza 2001-ben</i>				
Nincs társa	0,806	0,446	0,786	0,472
Van társa és dolgozik	0,423	0,000	0,554	0,032
Van társa és nem dolgozik (R)				
<i>Nyugdíjba vonulás szándék</i>				
Nyugdíjkorhatár vagy később (R)				
Nyugdíjkorhatár előtt	2,393	0,004	1,896	0,057
Nagelkerke R ²			17,1	

Összefoglalás

A magyar társadalom rendkívül alacsony foglalkoztatási szintjében meghatározó szerepe van az idősödő korosztály magas inaktivitásának. Az elmúlt 1–2 évtizedben számos adminisztratív intézkedés született az aktív életpálya meghosszabbítására, de ezeknek a hatása csak mérsékelten érzékelhető. A középkorú és idősebb generációk korai nyugdíjazás iránti vágya nagyon erős – a 2000-es évek első felében sokkal erősebb, mint az 1990-es évek közepén –, és ez döntő mértékben realizálódik is a későbbiekben, azaz az érintettek valóban a hivatalos korhatár előtt lépnek ki a munkaerőpiacról. A nyugdíjazás időzítésében az objektív társadalmi jellemzők (lakóhely, nem, iskolai végzettség stb.) mellett a beállítódásoknak, attitűdöknek is fontos szerepük van.

A korai nyugdíjazás iránti vágy társadalmi csoportonként eltérő okokra vezethető vissza. A nők inkább a nyugdíjaslét pozitív oldalai iránt vonzódnak (több szabadidő, a családi élet intenzitásának növekedése), míg a férfiak inkább a munka világának problémáitól (munkanélküliség) félnek. Mind a nők, mind a férfiak körében sokan vannak, akik egyszerűen elfáradnak, megromlott egészségi állapotukról panaszkodnak, elégedetlenek a munkájukkal.

Mindezek alapján úgy tűnik, hogy az idősebbek munkapiaci aktivitásának növelése nagyon összetett feladat, amelyben a munkaerőpiac befogadó oldala, azaz a keresleti oldal mellett a kínálati oldal bővítése is szükséges. A nyugdíjazás utáni évek munkavállalási terveire vonatkozó válaszok alapján azt mondhatjuk, hogy az idősebb generációk jelentős része dolgozna a nyugdíjba vonulás után is, ugyanakkor a korai nyugdíjazás és e szándék között nem mutatható ki összefüggés. Az is megállapítható, hogy a nyugdíj utáni munkavállalás tervét nem követi annak realizálódása, hiszen a nyugdíjasok körében szinte jelentéktelen a foglalkoztatottak aránya.

Az egyik oldalon tehát biztonságos megélhetésre vágyó, a további munkavégzéssel kapcsolatosan ambivalens érzéseket mutató idősödő korosztály, a másik oldalon pedig az idősekkel alapvetően nem számoló munkaerőpiac áll. Mindkét oldalon szükségesek azok a változások, amelyek az idősödő korosztályok aktivitásának növekedését segítik.

IRODALOM

- Cseres-Gergely Zs. – Scharle Á. (2005): Az idősebbek munkaerő-kínálatának növelése és az aktív öregedés. In *A magyar foglalkoztatáspolitikai átfogó értékelése az Európai Foglalkoztatási Stratégia kontextusában, az elmúlt öt év tapasztalatai alapján*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet.
- Guillemard, A.M. (1986): *Le déclin du social*. Presses Universitaires de France, Paris.
- Harcza István (szerk.) (2007): *Társadalmi helyzetkép 2005*. KSH, Budapest.
- Kapitány, B. (szerk.) (2003): *Módszertan és dokumentáció. Az „Életünk fordulópontjai” című demográfiai követéses vizsgálat első hulláma adatfelvételének ismertetése*. KSH NKI Műhelytanulmányok, 2. KSH NKI, Budapest.

- Kohli, M. – Rein, M. (1991): The changing balance of work and retirement. In Kohli, M. – Rein, M. – Guillemard, A.M. – van Gunsteren, H (eds.) *Time for retirement*. Cambridge University Press, Cambridge.
- KSH (2006): *A nemzetgazdaság munkaerőmérlege 1990–2006. január 1.* KSH, Budapest.
- Myles, J. (1984): *Old Age in the Welfare State: The Political Economy of Public Pensions*. Little, Brown, Boston.
- ONYF (2006): *Statisztikai zsebkönyv*. ONYF, Budapest.
- Pampel, F. C. – Williamson J.B. (1989): *Age, Class, Politics, and the Welfare State*. Cambridge University Press, Cambridge/New York.
- Phillipson, C. (1982): *Capitalism and the Construction of Old Age*. Macmillan, London.
- Spéder, Zs. (szerk.) (2002): *Demográfiai folyamatok és társadalmi környezet. Gyorsjelentés az „Életünk fordulópontjai” című demográfiai követéses vizsgálat első hullámának adatfelvétele alapján*. KSH NKI Műhelytanulmányok, 1. KSH NKI, Budapest.
- Tóth I. Gy. (1996): Államháztartási reform és szociálpolitika. In Andorka R. – Kolosi T. – Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport. TÁRKI–Századvég*, Budapest.
- Towards a Europe for All Ages. Promoting Prosperity and Intergenerational Solidarity.* (1999) Communication from the Commission.

Tárgyszavak:

Öregedés
Nyugdíjrendszer
Panelvizsgálat

EARLY RETIREMENT AND ITS SOCIAL FACTORS

Abstract

The very low activity rate in the generations not far from the retirement age is one of the most serious problems of the labour market in Hungary. That low activity rate is partly the consequence of the low official retirement age, but it comes from the labour market supply of the elderly and from the demand for their activity too. This paper surveys the changes between 1995 and 2004 in the employment of the elderly, in the timing of their retirement and in the intensity of the pensioners' employment. It shows the changes in the attitudes towards retirement among the elderly who were not far from the retirement age and the social factors influencing those attitudes. The author analyses the correlation between the attitudes towards retirement, some social factors (e.g. educational status, health status, the level of income) and the timing of real retirement in 2001–2004 on the basis of the HCSO Demographic Research Institute's panel-survey ("Turning Points of the Life-Course").

A HALANDÓSÁG TÁRSADALMI KÜLÖNBSÉGEI MAGYARORSZÁGON A XXI. SZÁZAD ELEJÉN¹

KLINGER ANDRÁS

BEVEZETÉS

Az elmúlt évtizedben 8 tanulmányban foglalkoztunk a magyar halandóság társadalmi különbségeivel a *Demográfia* hasábjain.² Ezek címei egyértelművé teszik, hogy e téren az alábbi három megközelítésben vizsgáltuk e differenciák nagyságát és természetét:

1. iskolai végzettség,
2. társadalmi-foglalkozási helyzet és
3. lakhely szerint.

Természetesen az elemzések részben múltbeli adatokon alapultak, és a megírás időpontjáig rendelkezésre álló információkra épültek. A legutóbbiak is a 2001-es népszámlálás adatait használták fel a halandósági számítások nevezőjeként. Jelenleg azonban a 2005-ös mikrocenzus adatai alapján újabb számítások végezhetőek el, és így a XXI. század elejének viszonyait is elemezhetjük. Ezen kívül a klasszikus megközelítések mellett összefüggéseket

¹ Készült a Nemzeti Kutatási Fejlesztési Program IB/020/2004. sz. kutatása keretében.

² A megjelent közlemények az alábbiak:

1. A halandóság társadalmi-foglalkozási különbségei Magyarországon, 1987/2–3. 240–272.
2. Halandósági különbségek Magyarországon iskolai végzettség szerint, 2001/3–4. 227–238.
3. A kistérségek halandósági különbségei, 2003/1. 9–44.
4. A budapesti kerületek halandósági különbségei, 2003/2–3. 177–202.
5. Differenciális demográfiai közelítések felhasználhatósága, közelítések, módszerek, példák, 2004/1. 121–166.
6. Újabb adatok a vidéki kistérségek és a budapesti kerületek halandósági különbségeiről (I), 2006/2–3. 197–231.
7. Újabb adatok a vidéki kistérségek és a budapesti kerületek halandósági különbségeiről (II), 2005/4. 342–365.
8. Daganatos megbetegedések halandósága a kistérségekben és a budapesti kerületekben, 2001–2003 (megjelenés alatt), 1–22.

keresünk az iskolai végzettség szerinti és a területi halandósági különbségek között.

A fentieknek megfelelően a halandósági különbségeket elsősorban a 2005-ös adatok alapján mutatjuk be, amelyeket a lehető leghosszabb idősorokkal hasonlítunk össze. A tanulmányban a következő sorrendben tárgyaljuk a halandósági különbségeket:

1. legmagasabb iskolai végzettség,
2. társadalmi-foglalkozási csoport,
3. lakóhely (település jellege, megye),
4. lakóhely és iskolai végzettség szerint.

A különbségeket elsősorban a *standardizált halandósági hányadosok* segítségével ragadjuk meg, amelyek az országos átlag százalékában mutatják ki az adott csoport standardizált halálozási arányszámát. Ahol lehetséges, közreadjuk a *születéskor várható átlagos élettartam* értékeit is, amelyek azonban kisebb mértékű különbségeket mutatnak, mint a halandósági hányadosok.³

A HALANDÓSÁG ISKOLAI VÉGZETTSÉG SZERINT

Harmincöt évre visszamenőleg tudjuk vizsgálni a halandóság iskolai végzettség szerinti különbségeit, amelyek a legstabilabban jelzik az egész élet folyamán a tényleges differenciákat.

Azt az általános érvényű megfigyelést, miszerint a legmagasabb iskolai végzettség növekedésével csökken a halandóság, a legfrissebb adatok is alátámasztják. Ez változatlanul inkább a férfiakra érvényes. A XXI. század első évtizedében a különbségek inkább csökkentek, de a legmagasabb végzettségűek halandósági helyzete még javult a férfiaknál. Az alacsonyabb végzettségűek halandósági többlete, ami 20–30 éve még elenyésző volt, 1990-től jelentősen emelkedett, majd a férfiaknál 157-ről 171-re nőtt, a nőknél 162-ről 151-re csökkent 2000 és 2005 között.

Figyelemreméltó, hogy az alacsonyabb végzettségűek standard halálozási arányszáma jobban növekedett 1990-ig, és azóta a magasabb végzettségűeké nagyobb mértékben javult. 1971 és 1989/90 között a 8 osztályt sem végzetek halálozási arányszáma a férfiaknál közel 40%-kal, a nőknél csak 7%-kal nőtt, a felsőfokú végzettségűeknél pedig közel 20, ill. 26%-kal javult. Azóta a legalacsonyabb végzettségűeknél csak 17, ill. 21%-os a javulás, szemben a legmagasabb végzettségűekkel, ahol a felére, ill. kétharmadára esett vissza a mutató

³ A tanulmány teljes táblaanyagának közlése terjedelmi okokból nem lehetséges. Ezért itt csak a legfontosabb táblákat tesszük közzé, a teljes anyag 2008. július 1-jétől a KSH Népeségtudományi Intézet honlapján lesz olvasható (www.demografia.hu).

értéke. Így 1971 és 2005 között a romlást az alacsony, a javulást a magas végzettségűek okozták.

1. A 20 évesek és idősebbek standardizált halálózási arányszámai és hányadosai nem és iskolai végzettség szerint, 1971–2005
Standardised death rates and mortality ratios (death rates compared to the country average) by sex and educational status, population aged 20 and over

Év, évi átlag	0–7 o.	8 o.	Közép	Felső	Összes	0–7 o. a felsőfokú %-ában
	1000 lakosra jutó standard arányszám					

Férfi

1971	21	20	17	17	21	
1979/80	22	22	18	18	21	
1989/90	29	25	21	14	25	
2000/01	25	21	13	8	18	
2004/05	24	20	12	7	18	

Nő

1971	14	15	13	12	14	
1979/80	15	12	11	11	14	
1989/90	15	12	13	9	13	
2000/01	13	10	7	8	10	
2004/05	12	10	7	8	9	

standardizált halálózási hányados(%)

Férfi

1971	100	95	81	81	100	124
1979/80	105	105	86	86	100	122
1989/90	116	100	84	56	100	207
2000/01	126	114	71	49	100	257
2004/05	138	113	68	51	100	271

Nő

1971	100	107	93	86	100	116
1979/80	107	86	79	79	100	136
1989/90	115	92	100	69	100	167
2000/01	133	103	71	82	100	162
2004/05	128	106	74	85	100	151

A standardizált halandósági hányadosok jelentős szóródása változatlanul a fiatalabb korcsoportokban (a 20–39 éveseknél) a legjelentősebb, ahol a legalacsonyabb végzettségűek halandósága a férfiaknál 4–5-szöröse, a nőknél 7–9-szerese a legmagasabb végzettségűekének. A középkorúaknál mindkét nemnél kétszeres a differencia, az időskorban már csak 20–40%-os a többlet. 2000 és

2005 között a fiatal- és középkorúaknál mindkét nem esetében jelentősen nőttek a különbségek, 65 év felett viszont csökkentek.

Részletesebben vizsgálva a legfrissebb adatokat azt látjuk, hogy a 8 osztálynál alacsonyabb végzettségűek halandósága a férfiaknál 20–34 éves korban ötszöröse a felsőfokot végzettekének, 35–55 év között három-négyszerese, míg a 60–69 éveseknél kétszeres, e felett pedig már csak 20–40%-os a többlet. A nőknél a fiatalokat leszámítva hasonló a kor szerinti differencia: 35 év alatt 8–9-szeres, 35–44 éves korban 6-szoros a legalacsonyabb végzettségűek halandósági többlete, amely magasabb életkorban viszont erősen visszaesik: a 45–64 éveseknél 3-szoros, 70 év felett 30–50%-os a különbség. Érdekes, hogy a nők halálozási különbségei minden korcsoportban meghaladják a férfiakét.

2. Standardizált halandósági hányadosok nem és iskolai végzettség szerint, 2004–2005

Standardised mortality ratios by sex and educational status, 2004–2005

Kor	0–7 o.	8 o.	Közép	Felső	0–7 o.	8 o.	Közép	Felső	0–7 o. a felsőfokú %-ában	
	standardizált halandósági hányados								Férfi	Nő
	Férfi				Nő				Férfi	Nő
20–24	400	200	120	120	600	133	67	67	533	900
25–29	294	118	82	36	650	75	75	50	522	867
30–34	356	114	79	29	550	117	67	50	518	825
35–39	352	118	68	25	464	127	73	55	442	638
40–44	467	123	72	23	429	125	71	38	307	606
45–49	544	119	68	31	256	120	78	41	268	328
50–54	418	120	77	33	253	117	79	48	247	320
55–59	311	123	67	44	216	120	73	56	258	295
60–64	311	122	67	41	175	108	73	53	234	239
65–69	204	115	64	52	127	102	72	71	200	177
70–74	76	114	81	57	101	104	77	69	126	131
75–79	83	104	76	71	110	91	71	74	148	154
80–84	81	114	84	65	105	91	75	92	121	140
85–x	76	114	73	79	106	86	72	75	139	147
20–x	138	113	68	61	128	106	74	85	200	171

Más megközelítésben – ugyanazon alapadatokra építve – kiszámíthatóak az egyes iskolai végzettség szerinti csoportok várható élettartamai. Ehhez a 2005. évi országos halandósági tábla szolgált alapul. A 20 éven aluliak továbbélését egyformának tekintve – itt összesen 1% volt az elhaltak aránya – 20 éves kortól számítottuk ki a négy iskolai végzettség szerinti csoport továbbélési rendjét, ill. arra építve a várható élettartamokat.

A születéskor várható átlagos élettartamok értékeiben iskolai végzettség szerint csak a férfiaknál mutatkoznak lényeges eltérések. Eszerint egy felsőfokú végzettségű férfi 2005. évi halandósági viszonyok mellett átlagosan 71 év megérését remélhetné, ami 16 évvel múlja felül a 8 általános iskolai osztályt sem végzettek születéskor várható átlagos élettartamát (55 év). Az általános iskola 8

osztályát (és szakiskolát végzett) férfiak várható élettartama 11, a középiskolát végzetteké pedig 3 évvel alacsonyabb a legmagasabb végzettségükénél.

A nőknél ez a számítás alig mutat különbségeket. A felsőfokot végzettek 79 éves élettartama alig 3 évvel haladja meg a 0–7, ill. a 8 osztályt végzettekét és mindössze 1 évvel a középiskolai végzettségükét.

3. Születéskor várható átlagos élettartam nem és iskolai végzettség szerint, 2005

Life expectancy at birth by sex and educational status, 2005

Iskolai végzettség	Születéskor várható átlagos élettartam			
	Férfi		Nő	
	év		az átlag %-ában	
0–7 o.	55	76	60	99
8 o.	60	76	87	99
Közép	68	78	99	101
Felső	71	79	103	103
Együtt	69	77	100	100

Mindezeket az élettartam-különbségeket a különböző iskolai végzettség szerinti csoportok eltérő továbbélési arányai okozzák. A 2005-ös halandósági tábla szerint a férfiaknál találjuk a nagyobb differenciákat. Amíg pl. a felsőfokú végzettségük több mint négyötöde megéri a 60. születésnapját, addig a 8 osztályt sem végzetteknek alig a fele. A 80. születésnapot elérők aránya 10 és 40% között van iskolai végzettség szerint. A nőknél ezek a különbségek kisebbek: 60 évnél 80 és 90%, 80 évnél 50 és 60% közé tehető a továbbélők aránya.

4. Továbbélési arányok nem és iskolai végzettség szerint, 2005

Rate of survivors (%) by sex and educational status, 2005

Kor	Száz évesülőtől a jelzett életkort eléri									
	Férfi					Nő				
	0–7 o.	8 o.	Közép	Felső	Együtt	0–7 o.	8 o.	Közép	Felső	Együtt
20	99	99	99	99	99	99	99	99	99	99
25	98	98	98	98	98	98	99	99	99	99
30	96	98	98	98	98	98	99	99	99	99
35	93	97	97	98	97	98	98	99	99	99
40	90	96	96	97	96	97	98	98	98	98
45	83	92	94	96	93	94	96	97	97	97
50	76	86	91	95	88	90	94	96	96	95
55	65	78	85	93	82	86	90	94	95	92
60	53	68	79	88	74	81	86	91	92	89
65	38	56	72	82	64	76	82	88	90	84
70	26	43	64	74	52	70	75	80	83	77
75	15	28	53	65	39	62	63	68	73	66
80	10	18	41	43	26	48	46	52	57	51
85	6	10	30	33	14	30	28	43	38	32
90	2	3	10	12	5	11	9	13	21	13
95	0	0	1	1	1	2	1	2	3	2

Iskolai végzettségi csoportok szerint vizsgálva a meghaltak főbb haláloki csoportonként is jelentősen eltérnek egymástól. Ha csak a két legjelentősebb haláloki főcsoportot nézzük, akkor a tendenciák mindkét nem esetében teljesen ellentétesek. A daganatos betegségek súlya általában az iskolai végzettség emelkedésével növekszik, míg a keringési rendszer betegségeinél fordított a helyzet. A *daganatos* betegségek aránya a halálokok között 2005-ben a 8 osztályt sem végzettek esetében a férfiaknál 19, a nőknél 14% volt. A legmagasabb gyakoriság a közép- és felsőfokú végzettségűeknél mutatkozott (29–31, ill. 35–36%). A legalacsonyabb végzettségűeknél előfordulás a férfiak esetében alig változott (20–22%), a nőknél csökkent (16–18%). A legmagasabb végzettségűeknél előbb növekedés, majd kismértékű csökkenés volt tapasztalható (a férfiaknál 24-ről 33, majd 31%-ra, a nőknél 32-ről 40, majd 35%-ra). A középiskolát végzetteknel egyértelmű növekedést, a 8 osztályt végzetteknel 35 éve lényegében változatlan gyakoriságot találunk.

A *keringési rendszer* legtöbb halálozást okozó megbetegedéseinek az aránya a 0–7 osztályt végzetteknel a legmagasabb (a férfiaknál 58, a nőknél 69%, ami kisebb növekedést mutat a régebbi előfordulásokhoz képest). A férfiaknál a másik három végzettségi csoportban a gyakoriság hasonló (42–47% közötti), a nőknél magasabb a 8 osztályt végzetteknel (51%), az ennél magasabb iskolázottságúaknál kisebb (39–42%). A múlthoz képest a 8 osztályt végzetteknel változatlanyságot, a közép- és felsőfokú végzettségűeknél 2000 óta visszaesést találunk.

A többi – kevesebb esetet jelentő – haláloki főcsoport közül a *légzőszervi* betegségek előfordulása a férfiaknál az iskolai végzettséggel együtt növekszik, a nőknél változatlan. Az *emésztőszervi* betegségek és a *külső okok* előfordulása mindkét nemnél iskolai szint szerint növekszik és a középiskolát végzetteknel a leggyakoribb.

A halandóság nagyságát kifejező iskolai végzettség szerinti mutatók a leggyakoribb haláloki főcsoport szerint hasonló összefüggéseket mutatnak, mint a megoszlások, de kifejezik az egyes iskolai végzettségi csoportok általános differenciáit is.

A *daganatos* betegségek halandósági hányadosai a férfiak esetében a legalacsonyabb végzettségűek nagyobb arányát mutatják (kétszerese a legmagasabb végzettségűekének, a nőknél azonban csak fele akkora annak). 35 éve még a férfiaknál is hasonló volt e két arány, de már 2000-re kialakult a jelentős különbség. A nőkre a múltban is jellemző volt az alacsony végzettségűek ritkább daganatos halandósága. A férfiaknál 35 éve még mind a négy iskolai végzettségi csoportban azonos arányt számolhattunk, 2000-re viszont már kialakult a fent körvonalazott helyzet: a halandósági hányados a két alacsonyabb végzettségű csoportnál magas, a két magasabbnál alacsony. A nőknél 35 éve

azonos a helyzet: a 8 osztálynál alacsonyabb végzettségűek kisebb, a másik három csoport – egymástól alig különböző – magasabb hányadost mutat.

A *keringési rendszer* betegségeinek standard halálozási hányadosa már 35 éve egyértelműen a 8 osztálynál alacsonyabb végzettségűeknél a legmagasabb, és a férfiaknál a felső-, a nőknél a középfokú végzettségűeknél a legalacsonyabb. A különbségek azonban jelentősen emelkedtek. 1970-ben a férfiaknál még egyharmadával, a nőknél kétharmadával volt magasabb a legalacsonyabb végzettségűek hányadosa, mint a legmagasabbaké, 2005-re viszont már több mint négyszeresé, ill. két és félszeresé nőttek ezek a különbségek. A 8 osztályt végzettek hányadosa mindkét nemnél az átlag körüli, a középiskolát végzetteké a férfiaknál az átlag kétharmada, a nőknél a fele.

A kisebb gyakoriságú haláloki főcsoportok közül a *légzőszervi* betegségeknél a férfiak esetében a legalacsonyabb végzettségűek hányadosa több mint ötszöröse a legmagasabb végzettségűekének, a nőknél az előbbieket halandósági hányadosa a háromnegyedével magasabb az utóbbiakénál. Az *emésztőszervi* betegségeknél a férfiak között közel 90%-os ez a különbség, de a nőknél itt már megfordul a helyzet, a 8 osztálynál alacsonyabb végzettségűek hányadosa csak 60%-a a felsőfokot végzettekének. A *külső okok* miatt meghaltaknál a hányados szintén nem a legalacsonyabb végzettségűeknél a legmagasabb, hanem a 8 osztályt végzettekénél. A legalacsonyabb végzettségű férfiak halandósági hányadosa a felsőfokúak hányadosának kevesebb, mint egyharmadát teszi ki, a nőknél nem tapasztalunk különbséget e téren. A differenciák korábban is hasonlóak voltak, de nagyságrendjük általában erősen növekedett.

5. 20 évesek és idősebbek halandósága nem, iskolai végzettség és halál oka
főcsoportok szerint, 1971–2005

Standardised mortality ratios of the population aged 20 and over by sex,
educational status and cause of death, 1971–2005

Halál oka főcsoport	0–7 o.	8 o.	Közép	Felső	0–7 o. a felső %- ában	0–7 o.	8 o.	Közép	Felső	0–7 o. a felső %- ában
	Férfi					Nő				

Standard halálozási hányados

1971

Daganat	107	105	101	99	107	93	122	137	137	68
Keringési	113	80	84	86	132	105	70	68	63	166
Légző	120	75	49	33	369	107	62	66	42	255
Emésztő	101	133	100	111	91	96	124	66	77	126
Egyéb	106	112	87	88	120	95	115	119	86	110
Külső	91	206	98	76	120	87	147	170	159	55
Összes	109	102	88	86	127	101	90	90	84	120

2000/2001

Daganat	111	119	79	60	186	92	125	116	140	66
Keringési	163	103	61	50	329	151	87	44	55	277
Légző	192	97	42	37	522	142	92	52	74	190
Emésztő	70	144	81	41	169	81	145	106	106	76
Egyéb	174	97	61	46	377	135	98	65	68	200
Külső	89	132	89	39	227	113	112	96	99	115
Összes	136	113	70	50	272	131	101	68	81	162

2005

Daganat	97	119	75	47	206	83	147	133	146	57
Keringési	165	104	60	38	436	158	98	53	64	245
Légző	170	100	60	32	536	140	107	69	82	172
Emésztő	61	130	82	32	188	78	146	13	136	58
Egyéb	168	107	56	40	393	133	115	75	80	168
Külső	87	122	83	29	301	106	119	112	109	98
Összes	133	111	67	39	343	133	111	78	89	150

Százalékos megoszlás

2005	Összes					Összes				
Daganat	19	27	29	31	26	14	27	36	35	21
Keringési	58	44	42	46	47	69	51	39	42	58
Légző	7	5	4	4	5	4	4	4	4	4
Emésztő	3	8	9	6	7	3	6	8	7	5
Egyéb	8	7	6	7	7	8	8	7	7	8
Külső	5	9	10	6	8	3	4	6	5	4
Összes	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

A halál oka főcsoportok mellett – azok kiegészítésül – érdemes áttekinteni a standard halálozási hányadosok iskolai végzettség szerinti különbségeit egyes vezető halál okokonként. Az összehasonlításban 9 rosszindulatú daganat lokalizációja, 5 keringési megbetegedés, 3 egyéb (természetes) és 3 külső (erőszakos)

halálok szerepel. E 20 egyedi haláloknak volt tulajdonítható 2005-ben a halálozesetek 85%-a.

A férfiak esetében a 9 vizsgált *rosszindulatú daganat* mindegyikénél a 8 osztálynál alacsonyabb végzettségűek jóval magasabb halálozási hányadosát találjuk. A felsőfokúakhoz viszonyítva háromszoros a halálozási hányadosuk a gyomor, két és félszeres körüli az ajak és a tüdő daganatainál. Azonos e két csoport halandósága a hasnyálmirigy-daganatnál, és kisebb a differencia a vastagbél és a máj daganatainál (60% körüli). A nőknél ilyen differencia csak a gyomor és a máj daganatainál mutatkozik, de jóval kisebb mértékben (30, ill. 10%). Ezzel szemben a legalacsonyabb végzettségűek hányadosa a felsőfokú végzettségűeknek csak kb. 40%-a az ajak-, a tüdő- és az emlőrák esetében, és a női nemű szervek daganatainál is fele amazokénak. Minden lokalizáció esetében a 8 osztályt végzett nők mutatják a maximumot, kiemelkedő ez az érték az ajak- (kétharmados) és a tüdőráknál (50%-os többlet az országos átlaghoz képest).

A *keringés rendszer* betegségeinek mindegyikénél mindkét nem esetében a 0–7 osztályt végzettek erős halálozási többletet találjuk. Ezt követően mindent az iskolai végzettséggel párhuzamosan visszaesik a standard halálozási hányados értéke. Ez legszembetűnőbb a magasvérnyomásos szívbetegség és az agyérbetegség esetében: a férfiaknál ötszörös a különbség a felsőfokúakhoz viszonyítva, de négyszeres e differencia az ischaemiás szívbetegségeknek is. A nőknél a magasvérnyomásos szívbetegség négyszeres, az ischaemiás szívbetegség és az agyérbetegség háromszoros különbséget mutat a legképzetlenebbek és a legképzettebbek között.

Az egyéb itt vizsgált természetes halálokok közül a *cukorbetegség* halálozási hányadosa mindkét nemnél a két alacsonyabb iskolai végzettségi csoportban magasabb, a magasabb végzettségűeknél pedig alacsonyabb. A két szélső érték közötti különbség 230% körüli. A *hőrgyulladás és az asztma* halálozási hányadosa különösen a férfiaknál mutat az iskolai szint emelkedésével párhuzamosan csökkenő értéket. A legalacsonyabb szint hányadosa a férfiaknál majdnem hatszorosa a legmagasabbakénak, a nőknél csak másfélszeres az eltérés. A *májbetegségek* éppen fordított helyzetet mutatnak. Mindkét nemnél a 8 osztálynál alacsonyabb végzettségűek hányadosa csak 40%, és a férfiaknál a maximumot a 8 osztályt végzettek mutatják (140%-kal), ezt követően csökken a mutató és a legmagasabb végzettségűeknél ismét 30%-ra esik vissza. A nőknél a három felsőbb csoportban egyaránt kétharmados a halandósági többlet.

A *külső okok* közül a motorosjármű-balesetek halandósága a férfiaknál az általános és középiskolát végzettségűeknél a legmagasabb (a hányados 140 feletti), a felsőfokot végzettségűeknél, ill. a 8 osztálynál alacsonyabb végzettségűeknél a legalacsonyabb (60, ill. 70%). A nőknél ezzel szemben a legalacsonyabb végzettségűek halálozási hányadosa csak egyötöde a legmagasabb végzettségűeknek. Az egyéb baleseteknél a két alsóbb végzettségű csoport hányadosai magasabbak, a két felsőbb csoporté alacsonyabbak. A maximum a

férfiaknál négyszerese, a nőknél másfélszerese a minimumnak. A felsőfokú végzettségű férfiak öngyilkossági hányadosa csak 20%, ami alig egy hatoda a 8 osztályt végzettekének, amely a maximumot jelenti (140%). Az ennél alacsonyabb végzettségűeknél ez az érték a maximumnak csak a felét éri el. A nőknél a legalacsonyabb végzettségűek hányadosa kevesebb, mint fele a legmagasabb végzettségűeknek és egyharmada a maximumot mutató 8 osztályt végzettekének.

6. 20 évesek és idősebbek halandósága, nem, iskolai végzettség és vezető halálokok szerint, 2005

Standardised mortality ratios of the population aged 20 and over by sex, educational status and the most important causes of death, 2005

Vezető halálok	0-7 o.	8 o.	Közép	Felső	0-7 o. a felső %-ában	0-7 o.	8 o.	Közép	Felső	0-7 o. a felső %-ában
	Férfi					Nő				

standardizált halálozási hányados (%)

Roszzindulatú daganatok

Ajak	49	168	78	19	260	43	168	162	116	37
Gyomor	102	99	53	34	298	113	127	93	88	128
Vastagbél	105	107	87	64	164	101	129	110	122	83
Végbél	124	133	92	59	209	92	134	118	142	64
Máj	81	112	86	52	156	106	120	128	96	111
Hasnyálmirigy	75	120	87	73	103	84	135	122	165	51
Tüdő	92	128	70	39	236	60	150	155	161	37
Emlő						72	135	154	195	37
Női nemi szerv						74	149	128	145	51

Keringési betegségek

Magas vérnyomás	194	105	63	38	508	173	89	44	48	363
Ischaemiás szívbetegség	164	104	61	40	404	158	99	52	64	246
Egyéb szívbetegség	128	124	71	35	366	134	114	62	85	158
Agyér-betegségek	171	102	55	34	508	158	99	54	64	249
Egyéb	187	102	62	40	470	151	90	54	68	221
Egyéb										
Cukorbetegség	110	108	71	48	231	140	122	49	57	243
Hörghurut	193	109	51	34	569	138	110	69	87	159
Májbetegség	39	140	88	31	129	39	167	167	161	24
Motoros járműbaleset	71	141	144	55	129	55	190	267	268	21
Egyéb baleset	112	111	70	29	388	140	103	72	89	158
Öngyilkosság	73	139	81	24	308	58	145	164	128	46

A HALANDÓSÁG TÁRSADALMI-FOGLALKOZÁSI CSOPORTOK SZERINT

Az iskolai végzettség szerinti különbségekhez hasonlóak azok a differenciák, amelyek a meghaltak foglalkozása alapján számíthatók ki. Amíg azonban az előbbi osztályozási szempont lényegében nem változik (a megszerzett végzettség az élet folyamán változatlanul megmarad), addig az utóbbi a foglalkozási átrétegződés során többször is változhat, és így a halál előtti utolsó foglalkozás már kevésbé meghatározó a halandósági különbségek kialakulásában. De ettől függetlenül a halandósági differenciák társadalmi-foglalkozási rétegek szerinti kutatása már hosszú ideje jelentős tanulságokkal szolgál.

Már több mint hetven éve közismert, hogy a fizikai foglalkozást űzők halandósága felülmúlja a szellemiekét, és általában az előbbiek között a mezőgazdasági foglalkozásúaké a magasabb. A foglalkozás szerinti differenciák azonban hosszú időn keresztül elég csekélyek maradtak, és csak a legutóbbi mérések mutatnak jelentős eltéréseket.

A XXI. század elején a fizikai dolgozók halandósága a férfiaknál már kétszerese, a nőknél másfélszerese a szellemiekének. Különösen a mezőgazdasági fizikai dolgozók standard halandósági hányadosa magas mindkét nemnél: több mint másfélszerese az átlagosnak, ami annyit jelent, hogy háromszorosa a szellemi dolgozókénak. A nem mezőgazdasági fizikaiak halandósága alig magasabb az átlagosnál, de majdnem kétszerese a szellemi dolgozókénak. Ez a tendencia csak a nyolcvanas évek közepétől volt tapasztalható, de a mainál kisebb mértékűek voltak az eltérések. A fizikaiak halandósági többlete a férfiaknál csak másfélszeres, a nőknél egyharmados volt. A harmincas években és a negyvenes évek végén e különbségek másfélszeresek voltak, de az ötvenes évek végére a halandósági hányadosok értékei kiegyenlítődték, és így maradtak a következő évtizedben is.

7. Standardizált halandósági hányadosok nemenként, társadalmi-foglalkozási csoportok szerint, 1930–2003

Standardised mortality ratios by sex and socio-occupational group, 1930–2003

Évi átlag	Fizikai			Szellemi	Fizikai a szellemi %-ában
	mezóg.	nem mezóg.	együtt		
	standard halálozási hányados (%)				
Férfi					
1930–31	105	86	101	71	142
1948–49	103	102	103	73	141
1959–60	92	111	102	99	103
1979–80	103	104	105	83	125
1984–85	110	106	107	69	157
2000–03	164	107	116	59	196
Nő					
1930–31	113	88	101	68	149
1948–49	108	98	103	66	156
1959–60	84	107	102	97	105
1979–80	98	102	101	94	107
1984–85	105	103	104	79	132
2000–03	158	104	108	68	159

A kor szerinti halálozási differenciák a fizikai és a szellemi dolgozók között a két nemnél eléggé eltérő módon alakultak a legutóbbi (2000–2003-as) adatok szerint.

A férfiaknál a fizikaiak halandósági hányadosai 30 év alatt még mérsékeltebbek voltak, ezután 30 és 55 év között igen magassá váltak: a szellemi dolgozókéhoz képest két és fél-háromszoros értéket mutattak. Ezt követően – 60 és 74 év között – a differencia 80–100%-ra csökkent. Kilógnak a sorból a 75–79 évesek: náluk a fizikaiak halandósága csak egynegyedével haladja meg a szellemiekét. E kor felett ismét megnövekszik a foglalkozás szerinti különbség: előbb kétharmadára, majd 130%-ra a legidősebbeknél. Ami a szellemi dolgozókat illeti, az ő halandósági hányadosuk kevésbé változik kor szerint. Általában 20–49 év között az átlag 40%-a között mozog, majd 75 éves korig fokozatosan emelkedik: 50%-ról 60%-ra. Itt is érdekes a 75–79 éves korcsoport a magas, közel 80%-os értékével. Ezt követően a legidősebbeknél a szellemi foglalkozásúak halandósági hányadosa 71, majd 50%.

A nőknél a tendenciák hasonlóak, de a különbségek a társadalmi rétegek között kisebbek. A fizikaiak halandósági hányadosa 35 év alatt kisebb többletet mutat, de 35 és 49 év között kétszerese a szellemiekének. E különbség 50 és 64 év között 60–80%-ra esik vissza, majd fokozatosan emelkedik: 90%-ról 120%-ig. A szellemi dolgozó nők halandósági hányadosa 80 éves korig 60 és 70% között mozog, majd a legidősebbeknél 50%-ra esik vissza.

8. Standardizált halandósági hányadosok társadalmi-foglalkozási csoportok, nem és korcsoportok szerint, 2000–2003 átlag
Standardised mortality ratios by socio-occupational group, sex and age group, mean values of the period 2000–2003

Korcsoport	Férfi			Nő		
	fizikai	szellemi	fizikai a szellemi %-ában	fizikai	szellemi	fizikai a szellemi %-ában
	standard halálozási hányados			standard halálozási hányados		
20–24	110	67	163	105	96	110
25–29	120	45	265	116	85	136
30–34	116	44	264	115	67	172
35–39	117	41	285	125	64	195
40–44	116	39	297	124	64	194
45–49	117	40	293	125	68	184
50–54	118	47	251	123	72	171
55–59	116	55	211	118	74	159
60–64	114	58	197	119	65	183
65–69	112	62	181	115	62	185
70–74	113	63	179	113	57	198
75–79	98	77	127	114	57	200
80–84	112	68	165	114	54	211
85–x	115	50	230	114	51	224

A szellemi dolgozók között mindkét nemnél a vezetőkhalandósági hányadosai a legkedvezőbbek (34–35%-osak, 65 év alatt kissé alacsonyabbak, e felett kissé magasabbak). Ezt követi a középszintű végzettséget igénylő (szak)alkalmazottak halandósága (mindkét nemnél az átlag kétharmada körül), majd a felsőfokú végzettséget igénylőké (az átlag háromnegyedével, ill. kétharmada alatt). A férfiaknál mindkét esetben a korral párhuzamosan növekszenek a hányadosok: 65 év felett a felsőfokot igénylők halálozási hányadosa már 90, a középfokúaké pedig 70% körüli. A nőknél a felsőfokúak között csak a legfiatalabbak csoportjában mutatkozik alacsonyabb hányados. A szellemiek között az irodai és ügyviteli dolgozók halandósági hányadosa a legmagasabb, különösen a férfiaknál (170% feletti), ami még a fizikai dolgozók különféle főcsoportjaiban tapasztalt szintet is meghaladja. A nőknél ugyanakkor csak 77%-os ez az érték. Érdekes, hogy ez a jelentős halandósági többlet a férfiaknál főleg a középkorúak (45–64 évesek) között mutatkozik (230%), a náluk fiatalabbaknál és idősebbeknél a többlet mérsékeltebb (50, ill. 40%-os). A nők esetében viszont a fiatal- és középkorúaknál egyaránt magasabb a többlet, de az időseknél az ő esetükben is mérsékeltebb.

A fizikai dolgozók között az építőipari és a mezőgazdasági foglalkozásúak hányadosai a kiugróan magasak: az átlagot a férfiaknál kétharmadával, a nőknél

az utóbbiak kétötödével haladják meg. Az építőipari fizikai férfiaknál a fiatalok és a középkorúak hányadosa a kiugró (kétszerese az átlagosnak), a mezőgazdaságiak között a férfiaknál pedig az időseké (80%-os többlettel), a nőknél a közép- és az időskorúaké (80–90%-os többlettel). Alig marad el ettől a két főcsoporttól a férfiak esetében a szakképzetlen munkások halandósága, ami közel másfélszerese, illetve 65 év alatt kétszerese az átlagosnak. A szakképzetlen nőknél a halandósági hányados az átlagnak felel meg. Kedvezőbb a helyzet az ipari és a szolgáltatási dolgozók esetében, a férfiaknál az átlag 90%-a körül marad a halandóság, sőt a fiataloknál mindössze 80%. A nőknél itt relatív többletet találunk (egytized körülít). A gépkezelők se nagyon maradnak el e két főcsoporttól: hányadosuk mindkét nemnél az átlag körül helyezkedik el, és a fiataloknál itt is 80% körüli a mutató.

9. Standardizált halandósági hányados nem, foglalkozási főcsoportok és nagyobb korcsoportok szerint, 2000–2003 átlaga
Standardised mortality ratio by sex, main occupational groups and broad age groups, mean values of the period 2000–2003

Foglalkozási főcsoport	Standard halálózási hányados (%)							
	Összes	-44	45-64	65-x	Összes	-44	45-64	65-x
	Férfi				Nő			
<i>Fizikai</i>								
Szolgáltatási	93	84	88	101	113	96	106	113
Mezőgazdasági	164	127	152	179	181	147	185	179
Ipari	92	82	85	93				
Építőipari	167	191	192	145				
Ipari+Építőipari	111	116	118	105	107	117	122	100
Gépkezelői	98	83	102	99	96	84	104	93
Szakképzetlen	142	214	197	118	100	182	123	88
Együtt	116	115	130	111	117	116	121	114
<i>Szellemi</i>								
Vezető	35	30	28	42	34	34	32	35
Felsőfokot igénylő	78	45	66	92	62	53	61	62
Középfokot igénylő	67	55	61	73	51	58	60	48
Irodai-ügyviteli	173	150	232	139	77	118	112	65
Együtt	59	71	51	67	59	65	70	55
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100

A két társadalmi-foglalkozási csoport továbbélési rendjében 50 éves korig alig mutatkozik lényeges különbség. De amíg a 2000–2003-as halandósági táblák szerint a férfi szellemi dolgozók 86%-a éri meg a 60. születésnapját, addig a fizikai dolgozóknak csak 69%-a. A különbség 20%-os. A nőknél ez a különbség 92 és 86% között van, ami csak 7%-os eltérést jelent. A fizikai foglalkozású férfiaknál a 70. év elérésének 55%-os a valószínűsége, a szellemiek

74%-os arányával szemben, ami már egynegyednyi elmaradást jelent. A nőknél itt is kisebb a differencia: 85%-kal (szellemi foglalkozásúak) szemben 74%-os (fizikai dolgozók) a 70. születésnapjukat megérők aránya, 13%-os elmaradással. A 80. évet a szellemi dolgozó férfiak 55%-a éri meg, de a fizikaiaknak csak 18%-a. Itt a különbség már kétharmadnyi. Ezt az életkort a fizikai dolgozók csoportjába tartozó nőknek már csak 44%-a éri el, a szellemiek 70%-os valószínűségével szemben, ami egyharmadnyi eltérést jelent.

Mindez a társadalmi-foglalkozási csoportok születéskor várható átlagos élettartamában is megmutatkozik. A fizikai foglalkozású férfiak átlagosan 64 évet élnek, ami 11 évvel marad el a szellemi foglalkozásúak 75 éves várható élettartamától. Ez 15%-os elmaradást jelent. A nőknél a szellemiek 81 éves élettartamától a fizikaiak 73 éves átlagos értéke 8 évvel, 10%-kal marad el.

10. Továbbélési arányok és várható élettartamok nem és társadalmi-foglalkozási csoportok szerint, 2005

Rate of survivors and life expectancy by sex and socio-occupational groups, 2005

Kor	Férfi			Nő		
	Fizikai	Szellemi	Együtt	Fizikai	Szellemi	Együtt
	száz évesülöttből a jelzett életkort eléri					
20	99	99	99	99	99	99
25	98	99	98	98	99	99
30	98	98	98	98	99	99
35	97	98	97	98	99	98
40	96	97	96	98	98	98
45	92	96	93	96	98	97
50	87	94	88	94	96	95
55	79	91	82	91	94	92
60	69	86	74	86	92	89
65	58	81	64	82	89	84
70	45	74	52	74	85	77
75	31	66	39	62	79	66
80	18	55	26	44	70	51
85	9	29	14	23	53	32
90	3	10	5	9	25	13
95	0	1	1	2	4	2
	születéskor várható átlagos élettartam					
Év	64	75	68	73	81	76
Átlag %-ában	94	110	100	96	107	100

A HALANDÓSÁG LAKÓHELY SZERINT

A halandóság lakóhely szerinti különbségeit két metszetben kívánjuk bemutatni:

- a lakóhely közigazgatási állása: főváros – többi város – község szerinti részletezésben,
- megyék szerint.

Az alábbi (11. sz.) táblázat a 2005-ös adatok alapján összefoglalja ezeket a differenciákat. A továbbiakban az itt közölt adatok részleteit elemezzük.

A legfontosabb a területi egységek halálozási sorrendjének megállapítása, mert ennek alapján mutatjuk be a további adatokat is. A halálozási különbségek bemutatásához kétféle standardizálást alkalmaztunk:

– az egyikben (amit „A” standardizálásként jelöltünk) a kormegoszlás különbségeit küszöböltük ki a WHO által közölt standard népesség korstruktúrája segítségével, és ennek alapján számítottuk ki – a legtöbbször elemzett – standard halálozási hányadosokat.

– a másikban – a kombinált elemzés érdekében – a kor mellett az iskolai végzettségbeli különbségeket is kiküszöböltük a standardizálás segítségével. Ezt „B” standardizálásnak nevezzük, és ennek alapján két tényező: a lakóhely és az iskolai végzettség kettős hatását, ill. kölcsönhatásait tudjuk elemezni.

Ha első megközelítésként az „A” standard halálozási hányados – két nem szerinti – együttes mutatóját elemezzük, és ennek alapján mutatjuk be a különbségeket, azt látjuk, hogy

1. közigazgatási status szerint a főváros halandósága a legkedvezőbb: a vidéki városok standard halálozási hányadosa 8, a községeké pedig 28%-kal haladja meg a budapestit. A községi mutató 18%-kal magasabb a városinál:
2. A megyék sorrendjének megállapításánál a standardizált halálozási hányados nagysága alapján négy csoportot alakítottunk ki:
 - a) *nagyon magas*, ahol a mutató értéke 112 és 105 között van. Ide tartozik hét megye: Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Nógrád, Somogy, Komárom-Esztergom, Heves és Jász-Nagykun-Szolnok.
 - b) *magas*, ahol a hányados 101 és 103 között van. Ide öt megye sorolható: Hajdú-Bihar, Bács-Kiskun, Baranya, Békés és Pest.
 - c) *közepes*, 99–100-as értékkel. Itt négy megyét találunk: Vas, Csongrád, Tolna, Fejér.

- d) *alacsony*: 95–98-as hányadossal. Itt helyezkedik el három megye: Veszprém, Zala és Győr-Moson-Sopron. De ezekhez sorolható Budapest is (86-os értékével).

2005-ben a legmagasabb értéket elért megye: Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg mutatója (112) 18%-kal volt magasabb a legalacsonyabb értéket (95) felmutató Győr-Moson-Sopron megyeinél. A férfiaknál a területi különbségek jóval nagyobbak, mint a nőknél. A községekben élő férfiak halálozási hányadosa 37%-kal haladja meg a budapestit, a nőknél e többlet csak 18%-os. A városokhoz képest e két mutató 15 és 8%. A városi férfiak hányadosa 18%-kal magasabb a fővárosinál, a nőknél csak 9%-os a különbség. A két legmagasabb halandóságú megyében a férfiak hányadosa 117, a nőké csak 106–107%. Hasonlóak a nemi különbségek a többi, e kategóriába sorolt megyénél. Érdekes módon a három, alacsony csoportba sorolt megyében a nők hányadosa egy árnyalattal magasabb a férfiakénál. Budapesten már nagyobb a különbség a nők terhére: a férfiaknál 82, a nőknél 91% a hányados. A két legmagasabb halandóságú megye mutatói a férfiaknál 26, a nőknél csak 12%-kal magasabbak a legkisebb hányadost felmutató megye arányszámainál.

A kettős (kor és iskolai végzettség szerinti) standardizálás eredményei hasonlóak, de az így mért különbségek eltérőek. A községek együttes mutatói csak 3%-kal haladják meg a budapestit és 5%-kal a városit, a városi pedig 2%-kal kedvezőbb a fővárosinál. Mindez azt mutatja, hogy az iskolai végzettség szintje a meghatározó a területi különbségekben. Ezt igazolja, hogy a legalább középiskolát végzettek aránya a községekben csak kétötöde, a városokban alig több, mint fele a fővárosinak, és a községekben kevesebb, mint 60%-a a városokban élőkének.

A megyék között e „B” hányados szintén Borsod-Abaúj-Zemplénben a legmagasabb (117%), ami meghaladja az „A” hányados értékét. De elég magas (107–109%) az e csoportba tartozó három másik megyében (Jász-Nagykun-Szolnokban, Nógrádban és Szabolcs-Szatmár-Beregben) is. A három alacsony „A” értékű megyében e mutatók is alacsonyak (84–97), egy ötödével maradnak a legmagasabb hányadost felmutató megye alatt.

A várható élettartamok területi különbségei – a halandósági táblák természete miatt – kisebbek, de egyébként megegyeznek a standard halálozási arányok szerinti differenciákkal. A várható élettartamok a legmagasabb halandóságú csoportba tartozó megyék mindegyikében az országos átlag alatt, az alacsony csoportba soroltakban e fölött vannak. Budapesten a születéskor várható átlagos élettartam a férfiaknál 4–5%-kal magasabb a városi, ill. a falusi értéknél, a nőknél azonban 1–2%-kal alacsonyabb azokénál.

11. A megyék halálozási sorrendje nemenként, 2005
The order of the counties by mortality level and sex, 2005

Megye	Standard halálozási hányados						Születéskor várható átlagos élettartam az átlag %-ában		Legalább középfiskolát végzett az átlag %-ában		
	Férfi		Nő		Összes		Férfi	Nő	Férfi	Nő	Összes
	A	B	A	B	A	B					
1. Borsod	117	122	107	111	112	117	96	98	86	87	86
2. Szabolcs	117	112	106	98	112	107	96	99	75	80	78
3. Nógrád	110	113	107	103	108	109	98	99	75	85	80
4. Somogy	108	102	108	93	108	99	99	99	72	81	77
5. Komárom	107	99	104	95	106	97	99	99	87	92	90
6. Heves	108	102	103	100	105	102	99	100	94	95	94
7. Szolnok	104	105	105	110	105	109	99	99	78	82	80
8. Hajdú-B.	102	94	103	93	103	94	100	100	86	89	88
9. Bács-K.	102	101	102	100	102	101	99	100	76	77	77
10. Baranya	101	96	102	97	102	95	100	100	88	88	88
11. Békés	100	101	101	106	101	104	100	99	83	84	83
12. Pest	99	97	102	101	101	97	100	100	98	103	100
13. Vas	104	104	97	90	100	98	100	101	89	94	92
14. Csongrád	99	105	100	107	100	107	100	100	101	100	100
15. Tolna	98	86	100	75	100	82	100	101	75	80	77
16. Fejér	99	102	96	97	99	101	100	101	89	94	91
17. Veszprém	95	96	100	94	98	94	100	100	82	88	85
18. Zala	95	103	96	92	97	95	100	101	85	92	89
19. Győr-S.	93	96	95	105	95	97	102	102	99	99	99
20. Budapest	82	95	91	113	86	100	103	101	175	145	160
Község	112	103	107	100	110	103	98	99	59	66	62
Város	97	98	99	97	93	98	99	100	107	105	106
<i>Község/</i>											
<i>Budapest</i>	137	108	118	88	128	103	95	98	34	46	39
<i>Város</i>	115	105	108	103	118	105	98	99	55	63	58

Standard halálozási hányados A = kor szerinti standardizálás alapján.

Standard halálozási hányados B = kor és iskolai végzettség szerinti standardizálás alapján.

Halálozási sorrend = az összes standard halálozási hányados A alapján.

Az elmúlt 35 évben – 1970 és 2005 között – az egyes területi egységeken belül általában az országoshoz hasonló kettős változás következett be: előbb 1970 és 1990 között romlott a halandóság, csökkent – elsősorban a férfiaknál – a születéskor várható átlagos élettartam, majd 1990 és 2005 között fokozatos halandóságjavulás következett be, ami megnövelte a várható élettartam hosszát. De ez az általános tendencia eltérő mértékben jelentkezett az egyes területeken.

Ami a relatív halandósági helyzetet illeti, Budapest és a városok standard halálózási hányadosa az egész vizsgált időszakban az átlagos alatt volt, és a főváros helyzete még javult is: a mutató 92–93%-ról 86%-ra esett vissza, vagyis 6%-kal javult 1970 óta. A községek hányadosa pedig 35 éve még csak 105% volt, majd 110–114% között mozgott 1980 és 2005 között. A fővároshoz viszonyítva a községek többsége megkétszereződött, de a városokhoz képest lényegében nem változott.

A megyéknél a legmagasabb halálózási csoportba tartozók között két esetben erős romlás következett be (Borsod-Abaúj-Zemplén és Nógrád), ahol egyötödével emelkedett a hányados. Ugyancsak nőtt (10%-kal) Komárom-Esztergom és Heves megyék mutatója. Lényegében változatlan maradt Szabolcs-Szatmár-Bereg, Somogy és Jász-Nagykun-Szolnok hányadosa. A három alacsony halálózási értékű megye közül Veszprém és Győr-Moson-Sopron helyzete alig változott, Zalaé azonban javult (7%-kal). A jelenleg a két közbülső csoportba sorolt megye közül háromban (Békés, Hajdú-Bihar, Fejér) romlott a hányados (1–4%-kal). A további ötben javulás következett be: 1970 és 2005 között Pest és Csongrád megyében 8–9, Bács-Kiskunban 6, Baranya és Vas megyében 2–3%-kal csökkent a halandósági hányados.

A születéskor várható átlagos élettartam értéke a férfiak esetében jobban tükrözi az általános tendenciát. Az élettartam szinte egységesen visszaesett 1970 és 1990 között: kissé nagyobb mértékben a magas halálózási hányadosú megyékben (3–4%-kal), mint az alacsony halálózásúaknál (2–3%-kal). Budapesten csak 1%-os volt a romlás, a városokban 2, a községekben 4%-os. A legnagyobb mértékben Borsod-Abaúj-Zemplén megye férfi népességének élettartama romlott ebben az időszakban (6%-kal). 1990 óta mindenütt megmutatkozik az élettartam növekedése, de ennek mértéke a magas halandóságú megyékben kisebb (3–4%), mint az alacsony halandóságú megyékben (5–6%). Komárom-Esztergom megye 6%-os élettartam-javulásával kivételt képez a rossz halandóságú megyék között. A budapesti férfiak élettartama is 6%-kal nőtt, a városokban és a községekben élőké pedig 5%-kal. Az egész 35 éves időszakban mindenütt nőtt az élettartam (általában 1–3%-kal), csupán Borsod-Abaúj-Zemplénben csökkent (3%-kal). Kiemelkedően (5%-kal) emelkedett Bács-Kiskunban és Tolnában.

A nőknél 1970 és 1990 között is minden területi egységben folytatódott az élettartam kismértékű (1–3%-os) növekedése. Budapesten ez 2%-os, a városokban és községekben 1%-os volt. 1990 és 2005 között a női élettartamok javulása a magas halandóságú megyékben elérte a 4–5%-ot, az alacsonyakban pedig a 6–7%-ot. Budapesten a növekedés 6, a másik két területi egységnél 4%-os volt. Összességében 1970 és 2005 között a nők születéskor várható átlagos élettartama Budapesten 7, a városokban 6, a községekben 5%-kal emelkedett. A megyék közül kiemelkedő – 7%-os – volt a javulás Vas, Tolna és Zala megyében.

12. A megyék standard halálozási aránya és születéskor várható átlagos élettartama halálozási sorrendben, 1970–2005
 Standardised mortality ratios and life expectancy of the counties in the order of their mortality level, 1970–2005

Megye	Standard halálozási hányados					Születéskor várható átlagos élettartam				
	1970	1980	1990	2000	2005	1970	1980	1990	2000	2005
1. Borsod	92	95	106	107	112	69,8	69,6	68,1	70,2	70,2
2. Szabolcs	107	107	107	108	112	68,8	69,0	68,3	70,0	71,3
3. Nógrád	89	95	101	111	108	70,3	70,0	69,4	70,7	72,2
4. Somogy	113	112	108	108	108	69,4	69,0	69,2	70,0	72,0
5. Komárom	96	94	107	105	106	69,5	69,6	68,4	70,7	72,0
6. Heves	95	98	99	99	105	70,2	69,6	70,2	71,4	72,2
7. Szolnok	101	101	103	105	105	70,7	70,0	69,4	71,2	72,0
8. Hajdú-B.	102	99	99	102	103	70,1	70,1	69,7	71,3	72,6
9. Bács-K.	109	108	108	102	102	68,9	68,8	68,7	70,8	72,3
10. Baranya	104	101	101	101	102	68,9	69,3	69,2	71,2	72,8
11. Békés	97	98	99	98	101	70,5	70,3	70,1	71,4	72,4
12. Pest	112	110	113	106	101	69,2	68,5	68,6	71,0	73,1
13. Vas	104	99	102	101	101	70,9	71,1	70,0	71,9	73,1
14. Csongrád	109	103	107	105	100	70,4	70,4	70,1	71,5	73,0
15. Tolna	107	102	100	102	99	69,6	69,6	69,6	71,0	73,1
16. Fejér	97	97	95	92	98	69,7	69,4	69,5	72,2	73,0
17. Veszprém	96	93	93	96	98	70,2	70,0	70,6	71,9	73,3
18. Zala	105	101	100	98	97	69,9	69,8	70,2	71,9	73,4
19. Győr-S.	98	95	94	93	95	70,7	71,1	70,9	72,6	74,0
20. Budapest	92	93	88	89	86	69,6	69,7	70,1	72,3	74,1
Község	105	110	114	109	110	69,5	69,2	68,6	70,5	71,6
Város	95	87	91	97	98	70,1	70,0	69,9	71,7	73,0
Község/ Budapest	115	118	130	123	129	100	99	98	98	97
Város	111	126	125	113	113	99	99	98	98	98

Érdeemes a területi halandósági különbségeket kor szerint is megvizsgálni. Ennek érdekében három nagy korcsoport szerint elemezzük a 2005-ös standard halálozási hányadosok eltéréseit:

- *fiatal* munkaképes korúak (20–44 évesek), akik az összes halálozás mindössze 4%-át adják (a férfiaknál 6, a nőknél 2%),
- *középkorúak* (45–64 évesek), akikhez a halálozások 25%-a kapcsolódik (a férfiaknál 33, a nőknél 16%),

időskorúak (65 évesek és idősebbek), akiknek a halálozások 71%-a tulajdonítható (a férfiaknál 61, a nőknél 81%). A területi különbségek mindkét nem esetében a fiataloknál a legnagyobbak, kisebb mértékben mutatkozik ez a középkorúknál, és a legkisebb a halálozási hányadosok eltérése az időskorúak csoportjában.

A fiatal munkaképes korúak között mindkét nemnél egyértelmű, hogy ez esetben is az átlagosan magas halandóságú területeken a legmagasabb a halandóság. A fiatal községi lakosok halandósága 60 (férfiak), ill. 50%-kal (nők) haladja meg a hasonló fővárosi és 30, ill. 15%-kal a városi mutató értékét. Ez utóbbiak 26, ill. 13%-kal magasabbak a budapestinél. A megyéknél a magas halandóságú csoportban találjuk itt is a kiemelkedő többleteket: Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a férfiaknál egyharmados az átlaghoz képest mért különbség, a nőknél ugyanott 26, ill. 16%-os a többlet. De jelentős differenciákat találunk mindkét nemnél Somogy megyében, a férfiaknál Jász-Nagykun-Szolnok megyében, a nőknél Nógrádban. Ezzel szemben a három alacsony halálózási hányadosú megye mindegyikében igen mérsékelt a fiatalok mutatója, különösen Győr-Moson-Sopron megyében, ahol az átlag alig 70%-át érte el, ami nemenképp a legmagasabb értékű megye hányadosának 55, ill. 63%-a. A közepes halandóságúnak tekinthető területeken a mutatók az átlag körül szóródnak, kiugróan magas mindkét nemnél Bács-Kiskun, alacsony Pest megye hányadosa.

A középkorúak területi halandósági különbségei hasonló eltéréseket mutatnak, de ezek nagyságrendje mérsékeltőbb. Figyelemreméltó, hogy a főváros mutatói a férfiaknál azonosak a városiakkal, a községek arányszáma is csak egy hatoddal magasabb. A nőknél a városi hányados 7%-kal kedvezőbb a budapestinél, de a községeké 10%-kal meghaladja a fővárosit és közel kétszeresével a városit. A megyék közül e korcsoportban is a magas halandóságú kategóriába soroltak hányadosai mutatják a magasabb többletet: Borsod-Abaúj-Zemplén megyében mindkét nemnél egyötödnyi differenciát találunk, de relatíve magas Szabolcs-Szatmár-Bereg mutatója a férfiaknál és Nógrád, Komárom-Esztergom, valamint Jász-Nagykun-Szolnok megyéé a nőknél. Az alacsony halandóságú csoportban különösen a férfiaknál találunk igen mérsékelt hányadosokat (Győr-Moson-Sopron és Veszprém megyében 87–89% a mutató értéke, ami kevesebb, mint háromnegyede a legkedvezőtlenebb halandóságú megye hányadosának). A nőknél Zala és Győr-Moson-Sopron arányszáma igen alacsony (82–83%), ami csak 70%-a a Borsod-Abaúj-Zemplén megyében mértnek.

A halálozások zömét adó idős korcsoportban még kisebbek a halandósági hányados különbségei, és ezek jellege is sok esetben eltér a két fiatalabb korosztályban megfigyeltektől. A férfiaknál ugyan a főváros mutatói még 18%-kal maradnak alatta a községieknek és 5%-kal a városiaknak, a fővárosi nőknél viszont csak a községekhez képest pozitív az összehasonlítás (4%-kal jobb a mutató értéke). A városi nők halandósága ugyanakkor 5%-kal kedvezőbb a fővárosiakénál. A megyéket vizsgálva inkább csak a férfiaknál találunk kiugró értékeket: a legmagasabb e korcsoportban Nógrád, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Somogy mutatója, a legalacsonyabb Veszprém és Győr-Moson-Sopron megyéké. A különbség a szélső értékek között egyhatodnyi. A nőknél a 19 megye

mindegyikében az átlag körül mozognak a hányadosok: a maximum 105% (Somogy), a minimum 94% (Veszprém).

13. Megyék standard halálózási hányadosa nem és összevont korcsoportok szerint, halálózási sorrendben, 2005
Standardised mortality ratios of the counties by sex and broad age groups, in the order of their mortality level, 2005

Megye	Férfi			Nő			Összesen		
	20-44	45-64	65-x	20-44	45-64	65-x	20-44	45-64	65-x
	standard halálózási hányados (%)								
1. Borsod	130	122	105	126	118	102	130	121	104
2. Szabolcs	133	112	108	116	101	98	130	109	103
3. Nógrád	92	104	110	109	116	104	98	108	107
4. Somogy	111	98	107	109	99	105	112	100	107
5. Komárom	103	101	102	99	113	101	103	105	102
6. Heves	99	105	100	107	95	100	102	102	101
7. Szolnok	118	99	98	91	110	102	111	104	102
8. Hajdú-B.	101	101	98	106	95	98	103	100	99
9. Bács-K.	114	98	100	104	93	99	111	97	100
10. Baranya	106	91	96	98	103	96	104	95	97
11. Békés	106	96	100	99	101	102	106	99	103
12. Pest	90	94	97	91	97	101	91	96	100
13. Vas	95	97	105	91	85	99	94	95	102
14. Csongrád	92	102	98	83	94	104	89	99	102
15. Tolna	95	103	102	120	86	99	103	98	101
16. Fejér	94	97	92	91	94	91	94	97	100
17. Veszprém	90	89	94	92	103	94	92	95	95
18. Zala	87	92	100	91	82	98	90	91	99
19. Győr-S.	71	87	95	73	83	100	72	87	99
21. Budapest	73	94	89	79	99	101	74	93	96
Község	118	108	108	117	109	105	120	110	107
Város	92	94	94	89	92	96	91	93	96
<i>Község/ Budapest</i>	162	115	121	148	110	104	162	118	111
<i>Város</i>	128	115	115	115	118	109	132	118	111

A legtöbb halálózást okozó halálteki főcsoportok standard halálózási hányadosai igen jelentős területi különbségeket mutatnak. A 2005-ös adatok szerint a halálozások több mint felét okozó *keringési rendszer* betegségeinek halálózási hányadosai egyértelműen a legmagasabb általános halandóságú megyékben a legszámottevőbbek: 110 és 114% között mozognak Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Nógrád, Somogy és Jász-Nagykun-Szolnok megyében. Értékük kedvezőnek számít Vas, Pest, Tolna és Fejér megyében. A közsé-

gek halandósága e főcsoportban egyharmaddal magasabb a fővárosinál és egyötöddel a városinál, amely utóbbi egytizedével haladja meg a budapestit. A halálozások egynegyedét kitevő *daganatos* halálozás viszonylag alacsonyabb a legmagasabb és a magas halandósági kategóriában, kiugró értéket csak Hajdú-Bihar megyében mutat (109%). A legalacsonyabb ugyanakkor (90%) Bács-Kiskun és Zala megyében. A községek hányadosa 9%-kal magasabb a fővárosi és a vidéki városi mutatónál.

A kisebb jelentőségű (főcsoportonként 5–6%-ot jelentő) halálokok közül a légzőszervi halálozások a legmagasabb csoportban mutatnak kiemelkedő többlethalálozást: Nógrádban kétharmadával, Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Somogy megyében egyharmadával magasabbak az országos átlagnál. Ugyanakkor a mérsékelt halandóságú Baranyában is az országos átlag másfélszerese a hányados. Győr-Sopron-Moson és Veszprém megyében viszont csak az átlagnak mintegy 60%-át éri el a mutató. A községekben az arányszám közel másfélszerese a fővárosinak és egyötödével haladja meg városit, amely 20%-kal magasabb a budapestinél. Az emésztőszervek betegségeinek hányadosa hasonló módon alakul: Komárom-Esztergom megyében a hányados közel másfélszeres, Borsod-Abaúj-Zemplénben pedig több mint egyharmadával haladja meg az átlagot, Győr-Moson-Sopron megyében viszont egyötödével alacsonyabb annál. A községek hányadosa e halálok esetében egyötödével magasabb a fővárosinál és a vidéki városokénál. A külső halálokok hányadosai is az általános tendenciának megfelelően alakulnak. A legmagasabb halandóságú megyék közül Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a mutató egyharmadával magasabb az átlagnál, de egyötödnyi a többlet Bács-Kiskun és Tolna megyében is. Győr-Moson-Sopron megyében azonban egynegyedével az átlag alatt van a halandósági hányados értéke. Még kisebb a fővárosban (70%), amihez képest a községekben majdnem kétharmados, a vidéki városokban több mint egyharmados többletet tapasztalunk, így ez utóbbiakhoz viszonyítva a falusi halandóság egyhatodnyi többletet mutat.

14. Megyék standard halálozási hányadosa fontosabb halálóki főcsoportok szerint, halálozási sorrendben, 2005

Standardised mortality ratios of the counties by the most important causes of death, in the order of their mortality level, 2005

Megye	Daganat	Keringési	Légző	Emésztő	Külső	Összes
	standard halálozási hányados (%)					
1. Borsod	97	111	132	117	112	112
2. Szabolcs	98	112	130	99	131	112
3. Nógrád	95	110	165	96	92	108
4. Somogy	103	107	134	88	105	108
5. Komárom	103	101	89	127	104	106
6. Heves	101	108	92	79	109	105
7. Szolnok	100	104	113	98	95	105
8. Hajdú-B.	109	105	76	83	111	103
9. Bács-K.	90	99	139	92	121	102
10. Baranya	100	98	148	88	95	102
11. Békés	92	107	82	60	108	101
12. Pest	100	97	87	102	94	101
13. Vas	99	94	95	96	103	101
14. Csongrád	94	99	86	83	112	100
15. Tolna	100	97	107	84	120	100
16. Fejér	98	97	85	87	104	99
17. Veszprém	94	99	66	87	92	98
18. Zala	90	99	83	107	92	97
19. Győr-S.	92	100	58	71	74	95
20. Budapest	92	84	76	84	70	86
Község	101	111	110	101	110	110
Város	81	91	93	83	95	93
Község/ Budapest	110	132	145	120	156	128
Város	110	121	116	122	116	118

Ha arra az alapkérdésre kívánunk válaszolni, hogy az iskolai végzettség szintje mennyiben határozza meg a területi differenciákat, akkor a négy alapvető iskolai végzettség szerinti kategória alapján szükséges megvizsgálni a halandóság területi differenciáit.

A legalacsonyabb iskolai végzettségi csoportban (8 osztálynál kisebb végzettségűek) – ahova a meghaltak több mint egyharmada, a nők közel fele, a férfiak egynegyede tartozik – az általános kép fordítottja mutatkozik meg a megyék hányadosaiban. Itt pl. Borsod-Abaúj-Zemplén mutatói mindkét nemnél az átlagosnál egyötödével alacsonyabbak, és a férfiaknál Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében is hasonló a hányados értéke. Ezzel szemben az átlagosan alacsony halandóságú megyékben mindkét nemnél jelentős többlet mutatkozik.

Ide tartozik mindkét nem esetében Győr-Moson-Sopron és Zala, az előbbinél a női hányados eléri a 225%-ot. De szintén magas a legalacsonyabb végzettségűek mutatója mindkét nemnél Tolna megyében és a férfiaknál Csongrádban. A 8 osztálynál alacsonyabb végzettségűek hányadosa a községekben a férfiaknál 27, a nőknél 3%-kal haladta meg a budapestit és 12, ill. 3%-kal a vidéki városit.

A következő iskolai végzettségi szint a 8 osztályt végzettké (ahova a szakiskolát végzetek is tartoznak), akik a meghaltak felét adják (a férfiaknál közel 60, a nőknél 40% a részesedésük). Itt már az általános kép érvényes: a magas halandósági csoportba tartozóknál általában magas, az alacsonyba tartozóknál pedig alacsony a halálozási hányados. Mindkét nemnél magas Borsod-Abaúj-Zemplén megye mutatójának értéke (117, ill. 110%) és ennél alacsonyabb, de az átlagot erősen meghaladó mindkét nemnél Komárom-Esztergom, illetve a férfiaknál Szabolcs-Szatmár-Bereg Heves és különösen Vas megye hányadosa. Az alacsony halandósági kategóriában a férfiaknál kevésbé, a nőknél nagyobb mértékben vannak az átlag alatt a mutatók. De Győr-Moson-Sopron megyében a férfiak hányadosa 86, a nők 81%, ez kevesebb, mint háromnegyede a legmagasabb értéket felmutató megye hányadosainak. Feltűnő, hogy ebben a kategóriában a fővárosi nők halandósága egyharmadával meghaladja a községekben, vagy a városokban élőkét. A férfiaknál ezek az arányok fordítottak: Budapesten a hányados 11%-kal kedvezőbb a községinél és lényegében azonos a városival.

A középiskolát végzettké adják a meghaltak 12%-át (a férfiak 13, a nők 10%-át). Ebben a csoportban a magas kategóriába tartozó megyék hányadosai szintén kiugróak: Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 44, ill. 28%-kal haladják meg az átlagot, de mindkét nemnél Jász-Nagykun-Szolnok és a férfiak esetében Nógrád és Szabolcs-Szatmár-Bereg, ill. Bács-Kiskun megyében is igen magas ez az arány. A férfiak esetében a községek mutatója alig 11%-kal haladja meg a fővárosét és azonos a vidéki városokéval. Budapesten a nők hányadosa csaknem azonos a községekben mérttel, és 12%-kal magasabb a városokban élőkénél.

A felsőfokot végzettké között a férfiaknál az előzőhöz hasonló különbségeket találunk. A magas halandósági kategóriába tartozó megyékben kiugróan magas a halandósági hányados: Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád és Jász-Nagykun-Szolnok megyében egynegyedével meghaladja az átlagot, de hasonló a helyzet Fejér és Zala megyében, sőt Csongrádban az átlagérték másfélszerese a halandósági mutató. Relatív kedvező Pest, Veszprém és Baranya megye helyzete. A nőknél a jelentős többlet Békés, Győr-Moson-Sopron, Baranya és Heves megyében mutatkozik, Vas, ill. Jász-Nagykun-Szolnok megyében viszont a legkedvezőbb a diplomás nők halandósága. Budapest diplomásainak halandósági hányadosa mindkét nemnél igen alacsony: csak háromnegyede a községekben és városokban élőkének, amelyek egyébiránt egymással csaknem azonosak.

A magas halandóságú megyékben a magasabb végzettségűek kiugróan magas halandósági hányadosai arra mutatnak, hogy az átlagosan magas halandóságot az okozza, hogy ezeken a területeken az iskolai végzettségtől függetlenül magas a halandóság, sőt a magasabb végzettségi kategóriákban a többlet még jelentősebb. Különösen vonatkozik ez a mindenütt halandósági maximumot mutató Borsod-Abaúj-Zemplén megyére, de a hasonló kategóriába tartozó többi megyére is. Amíg például a felsőfokot végzettek halandósága Budapesten 8, ill. 15%-kal alacsonyabb az átlagosnál, addig Jász-Nagykun-Szolnok megyében a férfiaknál egynegyedével, Nógrádban egyhatodával, Borsod-Abaúj-Zemplén, Somogy és Heves megyében egytizedével, a nőknél Heves megyében egyharmadával, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Nógrád megyében egytizedével magasabb a megyei átlagnál. Ellentmondásos, hogy a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei diplomás nők hányadosa egyhatodával elmarad a megyei átlagtól.

15. Megyék standard halálozási hányadosa nem és iskolai végzettség szerint, halálozási sorrendben, 2005

Standardised mortality ratios of the counties by sex and educational status, in the order of their mortality level, 2005

Megye	Férfi				Nő			
	0-7 o.	8 o.	Közép	Felső	0-7 o.	8 o.	Közép	Felső
	standard halálozási hányados (%)							
1. Borsod	79	117	144	124	92	110	128	90
2. Szabolcs	109	109	122	109	84	97	101	108
3. Nógrád	97	103	132	126	107	102	95	119
4. Somogy	99	97	106	118	124	85	100	93
5. Komárom	120	108	71	104	116	110	71	67
6. Heves	111	108	85	108	114	101	77	133
7. Szolnok	95	97	117	126	103	104	131	97
8. Hajdú-B.	105	97	74	112	101	90	76	139
9. Bács-K.	103	98	102	113	82	94	120	101
10. Baranya	107	97	90	97	110	86	96	141
11. Békés	96	101	95	118	105	99	92	168
12. Pest	108	101	89	86	88	99	92	138
13. Vas	89	115	80	112	100	101	73	68
14. Csongrád	103	94	109	152	113	103	98	144
15. Tolna	160	65	98	111	137	57	75	112
16. Fejér	90	94	113	121	91	93	94	123
17. Veszprém	107	97	97	87	107	89	91	111
18. Zala	130	98	93	125	126	80	87	131
19. Győr-S.	116	86	108	100	225	81	98	150
20. Budapest	86	98	98	83	95	125	105	84
Község	109	110	109	112	101	95	107	116
Város	97	96	98	111	98	95	94	115
Község/ Budapest	127	112	111	135	103	76	102	133
Város	112	115	111	101	103	100	114	97

folytatás

Megye	Férfi				Nő			
	0–7 o.	8 o.	Közép	Felső	0–7 o.	8 o.	Közép	Felső
	a megyei férfi átlag %-ában				a megyei női átlag %-ában			
1. Borsod	70	104	126	110	86	103	120	84
2. Szabolcs	100	100	112	100	84	97	101	108
3. Nógrád	90	95	122	117	100	95	89	111
4. Somogy	93	92	100	111	119	82	96	89
5. Komárom	117	105	69	101	111	106	68	64
6. Heves	109	106	83	106	114	101	77	133
7. Szolnok	94	96	116	125	99	100	126	93
8. Hajdú-B	105	97	74	112	103	92	78	142
9. Bács-K	101	96	100	111	84	96	122	103
10. Baranya	111	101	94	101	112	88	98	144
11. Békés	95	100	94	117	103	97	90	165
12. Pest	111	104	92	89	88	99	92	138
13. Vas	86	111	77	108	104	105	75	71
14. Csongrád	103	94	108	152	112	102	97	143
15. Tolna	155	63	95	108	140	58	77	114
16. Fejér	95	98	119	127	98	100	101	132
17. Veszprém	115	104	94	100	111	93	95	116
18. Zala	135	102	97	130	134	85	93	139
19. Győr-S	126	83	117	108	237	85	103	158
20. Budapest	96	109	110	92	96	128	106	85
Község	99	100	99	89	94	88	99	108
Város	102	101	103	117	103	100	99	121

Ha visszautalunk az 11. sz. tábla adataira, egyértelműen megállapíthatjuk, hogy a területi különbségek és az iskolai végzettség szintje közötti összefüggéseknek az ország megyéiben három különféle típusa van. Ezt egyszerűen a kétféle standardizálás adatainak összehasonlításával lehet megragadni. Ahol a „B”-vel jelzett, a kor- és iskolai végzettség különbségeit kiküszöbölő standardizálás eredményei meghaladják az „A”-val jelzett, csupán a korbéli differenciákat kiküszöbölő standardizálás eredményeit, ott a magasabb iskolai végzettség mérséklően hatott a halandóság szintjére. Ahol az „A” standardizálás eredménye volt magasabb, ott az iskolai végzettség szintje egyértelműen negatívan befolyásolta a halandóság szintjét. A harmadik csoportba sorolható területeken nem található összefüggés az iskolai végzettség és a halandóság között. E tekintetben 2005-ben a megyék a következőképpen oszlottak meg (mindkét nem esetében).

– „B” magasabb „A”-nál, így az iskolai végzettség csökkentően hatott a halandóság szintjére. Ide zömében alacsony halálozási hányadosú megyék (Győr-Moson-Sopron, Zala, Csongrád) kerültek, de itt található a legmagasabb értéket felmutató Borsod-Abaúj-Zemplén megye és a legkedvezőbb hányadosú Budapest is. A fővárosban az alacsony értékeket egyértelműen az igen kedvező isko-

lai végzettségi szint okozza. A kettős standardizálás itt a nőknél egynegyedével, a férfiaknál egyhateddel magasabb eredményt hoz, mint az egyszerűbb.

– „A” magasabb „B”-nél, vagyis az alacsonyabb iskolai végzettségi szint egyértelműen növelte a halandóságot. Ide tartoznak egyes, a legmagasabb halandósági kategóriába tartozó megyék (Szabolcs-Szatmár-Bereg, Somogy, Komárom-Esztergom, Heves) és három, mérsékeltébb értéket felmutató területi egység (Hajdú-Bihar, Baranya, Tolna). A legutóbbinál feltűnő módon az „A” mutató értéke nagymértékben alacsonyabb (12, ill. 25%-kal) a „B”-énél. Hasonló a helyzet a községek átlagos mutatóinál is: itt 11, ill. 7%-os az elmaradás.

– A két számítás lényegében azonos vagy hasonló eredményt hozott, vagyis az iskolai végzettség szintje nem befolyásolja a halandóság színvonalát. Az ide tartozó megyék az összes halandósági kategóriát képviselik: Nógrád, Jász-Nagykun-Szolnok a magasat, Bács-Kiskun, Békés, Pest az inkább közepeset, Vas, Fejér, Veszprém az alacsonyát. E kategóriába tartoznak a városok is.

ÖSSZEFOGLALÁS

A halandóság különböző (társadalmi) ismérvek szerinti vizsgálata azt mutatja, hogy a XXI. század elején Magyarországon igen nagyok a halandóság terén az esélyegyenlőtlenségek. Ezek leginkább az iskolai végzettség szintje szerint mutatkoznak meg, és elsősorban ez a tényező áll az igen markáns területi különbségek mögött is. A vizsgált differenciáló tényezők közül is a legmagasabb iskolai végzettség a legszámottevőbb. Időben is erősen növekedtek a halandósági különbségek, és ezek erőteljes csökkentése nélkül nehezen várható az általános halandóság szintjének jelentős és tartós javulása. A közölt eredményeket a 16. sz. tábla foglalja össze.

16. Standard halálzási hányadosok különböző társadalmi csoportosítás szerint, 2005

Standardised mortality ratios by different types of social classification, 2005

Társadalmi csoportosítás	Maximális	Minimális	Standard halálzási hányados		
	társadalmi csoport		maximális	minimális	maximális/minimális (%)
Összesen					
<i>Iskolai végzettség</i>	0–7 o.	Felsőfokú	131	62	211
<i>Társadalmi csoport</i>	Fizikai	Szellemi	112	63	178
<i>Foglalkozási csoport</i>	Mezőgazd. fiz.	Vezető	172	35	491
<i>Lakóhely jogállása</i>	Község	Budapest	110	86	128
<i>Lakóhely: megye</i>	Borsod-A-Z.	Győr-M-S.	112	95	118
Férfi					
<i>Iskolai végzettség</i>	0–7 o.	Felsőfokú	138	61	271
<i>Társadalmi csoport</i>	Fizikai	Szellemi	116	59	176
<i>Foglalkozási csoport</i>	Mezőgazd. fiz.	Vezető	164	35	469
<i>Lakóhely jogállása</i>	Község	Budapest	112	82	137
<i>Lakóhely: megye</i>	Borsod-A-Z.	Győr-M-S.	117	93	136
Nő					
<i>Iskolai végzettség</i>	0–7 o.	Felsőfokú	128	85	151
<i>Társadalmi csoport</i>	Fizikai	Szellemi	108	68	159
<i>Foglalkozási csoport</i>	Mezőgazd. fiz.	Vezető	181	34	532
<i>Lakóhely jogállása</i>	Község	Budapest	107	91	118
<i>Lakóhely: megye</i>	Borsod-A-Z.	Győr-M-S.	107	95	106

Tárgyszavak:

Differenciális halandóság
Halálloki halandóság
Regionális demográfia

THE SOCIAL DIFFERENCES OF MORTALITY IN HUNGARY AT THE BEGINNING OF THE 21st CENTURY

Abstract

The paper analyses the differences in mortality by educational status, socio-occupational groups, place of residence (by the type of settlement and county) and by the common factor of the place of residence and educational status. The analysis of the mortality has been carried out by means of standardised mortality ratios (standardised death rates compared to the average of the used category expressed in

percentage). The death rates used in the analysis have been standardised by age ("A" version) and by age and educational status ("B" version). The author examined the mortality differences first of all on the basis of the data of the micro-census carried out in 2005, but he intended to apprehend the changes in time analysing the longest data series he could use.

According to the result of the analysis the inequalities of mortality are very strong in Hungary at the beginning of the 21st century. These inequalities can be particularly shown by educational status and this factor strongly influences the very spectacular territorial differences too. From all the factors determining mortality differences the impact of educational status seems clearly to be the strongest. Mortality differences have been increasing for 35 years too. In the author's opinion the significant and continuous decline in the average level of mortality can be hardly imagined without a strong decrease in the mortality differences pointed out by the analysis.

VÁLSÁGBAN A CSALÁD?
KÖZÉPISKOLÁSOK PÁRKAPCSOLATI PREFERENCIÁI

KOVÁCS ESZTER – PIKÓ BETTINA

Bevezetés

A jelenleg zajló, családnagyságot befolyásoló demográfiai trendek – csökkenő házassági és termékenységi arányszám, növekvő válási arányszám és az élettársi kapcsolatok elterjedése – a nemi szerepek változására, valamint ennek következtében a család mint társadalmi intézmény lehetséges válságára vezethetők vissza (Tóth 1997). Éppen ezért fontos kutatási téma annak vizsgálata, hogy a fiatalok hogyan látják a családot, a család jövőjét, milyen elképzeléseik, preferenciáik vannak a párkapcsolati formákkal kapcsolatban.

A család válsága nem új jelenség, hiszen Mérei Ferenc *„Házasság, család, nevelés”* című írásában már 1965-ben felvetette, hogy a család intézménye válságban van, melyre akkor a válások növekvő száma utalt (Mérei 1965). A család válsága szorosan összefügg az életformák változásával, ami a XX. század második felében különösen felgyorsult. Ez megmutatkozik abban, hogy a korábban funkcionáló kiscsoport elvesztette működésének alapjait. Vannak, akik nem válságról, csupán változásról beszélnek (Cherlin 2004; Thornton – DeMarco 2001). Lényegében arról van szó, hogy a társadalmi változások hatnak a kiscsoport működésére, az új kihívások a családi funkciók módosulását követelik meg, a modern család pedig gyakran nem képes ellátni azokat a feladatokat, amelyeket a társadalmi változások szükségessé tesznek (Budgeon – Roseneil 2004). S bár a család évtizedek óta változóban van, mégis erős alapokon álló intézmény, amely mindennek ellenére nem szűnt meg. Nem vitatható azonban, hogy az elmúlt évtizedekben olyan gazdasági és társadalmi átalakulások zajlottak, amelyek nem kedveztek a házasság intézményének (Bukodi 2001; Thornton – DeMarco 2001). Ezt úgy is megfogalmazhatjuk, hogy véget ért a „házasság aranykora” (Dányi 2001). Ebben főként az individualizációnak és a szekularizációnak volt erős hatása (Cherlin 2004). Mindezek ellenére azonban – szögezzük le újra – a család és a házasság ma is a civilizált társadalom két olyan alapintézménye, amely ez idáig túlélte minden megrázkódtatást.

Történeti perspektívában kiemelendő, hogy a XVIII. század előtt a családalapításra a gazdasági érdek indította az embereket, hiszen a házasság a férfi és a nő számára a mindennapi élethez szükséges, sőt nélkülözhetetlen társaskapcsolatot jelentette. Ez a XX. századra megváltozott; a családban ma már a legfontosabb kohéziós elemmé az érzelem vált (Cseh-Szombathy 1996a). Az évszázadok során jelentősen módosult tehát a házassági kapcsolat létesítésére irányuló motiváció. A XIX. században a háztartás egysége és a gazdasági közösség létrehozása volt a legfontosabb cél, a családon belüli

szerepek is tökéletesen elkülönültek egymástól. A modernizációval nemcsak magatartás- és életmódváltozás következett be, hanem ezzel összefüggésben a családalapítási szokások is megváltoztak (Szukicsné 2001). Mindennek nyomán pluralizálódtak az életpályák és a családi kapcsolatok is (Somlai 2002; Spéder 2006). A megváltozott elvárásoknak sokszor igen nehéz megfelelni, aminek hatására általánossá vált a házasság elhalasztása, elodázása (Gillis 2004). Az adolescens kor kiszélesedése, sőt, a posztadoleszcencia megjelenése jól mutatja a gyermekkorból a felnőttkorba való átmeneti szakasz jelentőségét a mai társadalomban (Furstenberg 2000; Vaskovics 2000). Tipikusan posztmodern jelenség, hogy mivel hosszabb lett a fiatalok tanulással töltött életszakasza és kitolódott az önálló életkezdés, később következik be a pályaválasztás és a gyermekvállalás is (Pikó 2005; Somlai 2002). Ugyanakkor hazánkban igazolható, hogy egyelőre inkább a családalapítás késleltetése, és kevésbé a családalapításról való lemondás a jellemző (Husz 2006).

A posztmodern kort sokan értékviszályval jellemzik (Pikó 2003). Akár válságról, akár intenzív változásról van szó, kétségtelenül jelen van az átmenetiség, az értékek, normák, attitűdök átrendeződése. Az értékrend-váltás során megkérdőjeleződnek a korábban uralkodó értékek, és újak kerülnek a helyükre, sok esetben megnehezítve a társadalom tagjai számára a választást a számos preferált magatartásforma közül. Az intergenerációs értékrend-váltás nem feltétlenül jelenti az ifjabb generáció hűtlenségét szülei értékeihez, azonban ugyanazok az eszmék a megváltozott körülmények között részben más értékekben jelenhetnek meg (Lóránd 2002). Ha azonban az általános értékstruktúrában gyökeres változás megy végbe, az szükségszerűen érinti az életmód preferencia-struktúrájának széles rétegét, így például a párkapcsolati preferenciákat is (Varga 2003). A fokozott individualizáció és szekularizáció pedig a tradicionális értékek és szerepek helyett a posztkonvencionális értékek, valamint az egalitáriánus és liberális, nyitott struktúrájú szerepek előtérbe kerülését vonja maga után (Amato – Johnson – Booth – Rogers 2003; Clarkberg – Stolzenberg – Waite 1995; Füstös – Szabados 1998). Nem véletlen, hogy a posztmodern kort a nemi társadalmi szerepek átjárhatósága jellemzi, azaz egyre több keveredés van a nők és férfiak társadalmi szerepvállalása között (Fromm 1996; Pikó 2002).

Mindezek a változások újfajta szerepüközést is hoztak magukkal, mégpedig a dolgozó nő helyzetének és az anyai szerepnek az igen nehéz összeegyeztethetőségében rejlő feszültséget, amit a szakirodalom többszörös szerepkonfliktusnak nevez (Peake – Harris 2002). Korábban a tradicionális szerepeknek megfelelően a férfi feladata volt a család eltartása, a nőé pedig a háztartás vezetése és a gyermeknevelés. Az egalitáriánus modellnek megfelelően azonban ez az alapvető munkamegosztást felborult. A választást megnehezíti, hogy sok esetben a duális keresőmodell gazdasági kényszer is. A kutatási eredmények arra hívják fel a figyelmet, hogy a gyermeknevelés és a keresőtevékenység összeegyeztethetősége függ az értékrendtől is (Kuipers – Scheerens 2006; Marks – Huston – Johson – MacDermid 2001; Perrone – Aegisdóttir – Webb – Blalock 2006; Saginak – Saginak 2005; Winslow 2005). Ha posztmodern társadalmi környezetben posztmodern értékek szerint szerveződik a család (vö. skandináv modell), akkor kevesebb konfliktus éri, mintha tradicionális értékeknek megfelelően történe ugyanaz.

A posztmodern értékviszályhoz tartozik az is, hogy változik a különböző párkapcsolati formák elfogadottsága, változnak és pluralizálódnak a családi és együttélési formák (Neményi 2003; Neményi – Takács 2005; Somlai 1999). Kétségtelen, hogy a posztmodern korban a házasság intézménye megrendült, egyre kevesebben kívánnak házasodni,

s míg a házasság aranykora az 1960-as évekre és a '70-es évek elejére tehető (Kiernan 2004), mára népszerűsége több európai országban jelentősen csökkent. A családi élettel kapcsolatos attitűdök liberalizációja az 1980-as években ment végbe; egyre inkább elterjedőben van az egalitáriánus álláspont, ami a generációváltásnak is köszönhető (Brewster – Padavic 2000). Megszűnt a házasságok univerzalitása, csökkent a hagyományos értelemben vett családok száma (Jones 2005). Eltűnőben vannak a régi, többgenerációs családi formák (Cseh-Szombathy 1996b). A normák változása is kedvez az új együttélési formáknak, sőt, a mai értékrend alapján egyáltalán nem elítélendő, ha valaki egyedül marad, és ún. egyszemélyes háztartásban él. Korábbi történelmi korokban a nők – tartozzanak bármely társadalmi réteghez is – nem tudtak volna saját jövedelmükből egyszemélyes háztartást fenntartani (Utasi 2001). A családi közösségek visszaszorulásával tehát egyenes arányban nő az egyedülállók aránya. A „szinglik” magas, általában felsőfokú végzettségűek, jól fizető állásuk van, számos kapcsolatot építenek, ezek azonban nem nevezhetők erősnek. Elsősorban a karrierjükre koncentrálnak, sikeresek munkájukban, önálló egzisztenciával rendelkeznek, és „nagyvilági életet élnek”, azaz kulturálisan igen aktívak (Utasi 2005). Ezáltal a szinglik új szubkultúra képviselőiként, új társadalmi rétegeként jelentek meg, a ma már divattá váló életforma jól illeszkedik a fogyasztói társadalom normarendszerébe, rengeteg iparág és szolgáltató ágazat épül rá.

A posztmodern életfelfogás szerint nem ítéhető el semmilyen életforma, ami nem káros a társadalomra. Így posztmodern párkapcsolati formaként jelentkezik újabban az ún. „látogató együttélés” (találó angol kifejezéssel: *'living apart together'*) (Levin 2004). Egyre népszerűbbé válik a házasságmentes együttélés, azaz az élettársi együttélés (angolul: *'cohabitation'*, *'common law marriage'*) (Smock – Manning 2004), amikor a különböző nemű, nem rokon kapcsolatban élő személyek közös háztartásban élnek (S. Molnár 1997). Bár a házasság és az élettársi kapcsolat ma még egymástól csekély mértékben különböző párkapcsolati formának számít, az utóbbi elfogadottsága mértékének növekedése és a törvényi szabályozás kiterjesztése mellett ez a differencia hamarosan el fog tűnni. Az a konzervatív vélekedés, amely szerint helyteleníteni kell a nem törvényesen szentesített kapcsolatot, ma már egyre kevésbé általános.

A fiatalok párkapcsolati preferenciáiban a saját és egyszersmind családjuk attitűdjei, értékrendszere is szerepet játszik (Fan – Marini 2000; Sabatelli – Bartle-Haring 2003; Donnelan – Larsen-Rife – Conger 2005), ezek a tényezők magyarázhatják meg azt, hogy párkapcsolatuk kialakításakor élettársi kapcsolatot vagy házasságot választanak (Pongrácz – Spéder 2003). Az egalitáriánus nők például kevésbé, az egalitáriánus férfiak viszont inkább házasodnak (Duvander 1999). Új jelenségnek számít, hogy míg korábban az elváltak voltak azok, akik kerülték a formáságokat, addig manapság a fiatalok menekülnek a kötelezettségektől, ezért választják közülük sokan az együttélést, és kerülik kapcsolatuk hivatalossá tételét. A fiatalok egyre nagyobb hányada választja az élettársi együttélést első párkapcsolatként (Hall 2006; S. Molnár 1997). Ennek az a magyarázata, hogy az együttélés rugalmasabb életforma, mint a házasság, kevesebb anyagi és érzelmi „beruházást”, kisebb mértékű „odaadást” igényel (Bukodi 2001). Külföldön korábban jelent meg elfogadottsága, mint Magyarországon, az eltolódás az ország fejlődésének megkésetttségével magyarázható. Mivel egyre többen választják ezt az életformát, intézményesülése is törvényszerű (Cherlin 2004). Néhány kutató szerint teljesen fel fogja váltani az együttélés a házasságot (Neményi 2003, Lewin 2004). Mások szerint egyenrangú alternatívaként létezhetnek egymás mellett (Seltzer 2004). Sokan viszont

úgy vélekednek, hogy az élettársi kapcsolatok mellett a házasság nem veszítette el dominanciáját, mert még mindig a házasságkötés a legfőbb cél, legfeljebb később kerül rá sor (Utasi 1997; Huston – Mely 2004). Az együttélés nemegyszer mint köztes állapot jelenik meg, ami akár évekig, évtizedig is eltarthat (Clarkberg és mtsai 1995; Guzzo 2006), megjelenhet mint a sikeres házassághoz vezető eszköz (Martin – Specter – Martin – Martin 2003), és kitolódhat akár az első gyermek születése utáni időszakra is (Duvander 1999). A mai kor értékrendjének megfelelően a válási törvények liberalizálódtak, azaz ma már természetesnek tartjuk a házasság szövetségének felbontását, aminek eredményeként a válások száma növekvő tendenciát mutat (Barlow – Probert 2004). A házasságok könnyen felbonthatóvá váltak, az újránházasodások száma pedig csökken (S. Molnár 1997). A párkapcsolati preferencia-struktúra a társadalom nyíltságát, toleranciáját tükrözi. Ugyanakkor a vallásos értékrend elfogadása pozitív hatással van a családalapításra, amit magyar adatok is megerősítenek (Tárkányi 2006).

Az értékrend-változás folyamatának feltárásában igen fontosak azok a kutatások, amelyek a fiatal generációk párkapcsolati preferenciáit, házassággal, együttéléssel és válással kapcsolatos attitűdjeit elemzik. Egy amerikai (Dallas, Texas) serdülőket (átlagéletkor: 16 év) vizsgáló kutatásban a fiatalok többsége (65,3%) pozitív attitűdöt mutatott a házassággal, míg negatívát a válással kapcsolatban (51,1%), mindezt annak ellenére tették, hogy többségük egyszülős vagy újralakult családban élt (Martin – Specter – Martin – Martin 2003). Külön érdemes kiemelni az amerikai fiatalok véleményét az élettársi viszonytal kapcsolatban. Meglepő, hogy – bár a házasságot is jelentős arányban preferálták – mintegy 50,4%-uk az együttéléssel kapcsolatosan is pozitív attitűdöt mutatott, de ezt a párkapcsolati formát elsősorban a házasságot közvetlenül megelőző viszonytal tekintették. Sok fiatal úgy véli, hogy a sikeres házasságnak mintegy előfeltétele az azt megelőző, hosszabb „próbaházasság”, amit egyfajta tanulási folyamatként fognak fel. A korábbi kutatások zöme azonban éppen ellenkező eredményre jutott: az élettársi kapcsolat sok esetben egyáltalán nem vezet házassághoz, vagy pedig az együttélést követően kevésbé lesz sikeres a házasság, mint e nélkül (Horwitz – White 1998). A házasság szerepének pozitív vagy negatív megítélését a fiatalok saját családjukról szerzett tapasztalatai is befolyásolják, hiszen a szülők párkapcsolata modellként szolgál számukra (Hall 2006). A család és a karrier sikeres összeegyeztetése is pozitív példát jelent a fiatalok számára, akik ebben az esetben kevésbé aggódnak emiatt. Ha az anya viszont nem dolgozik, akkor a fiatalok a sikeres modell híján kevésbé érzik szükségesnek a szerepek összeegyeztetését (Barnett – Gareis – James – Steele 2003).

Vizsgálatunkban a középiskolások párkapcsolati preferenciáiról gyűjtöttünk adatokat, és értékattitűdjeik szerint elemeztük azokat. A szakirodalom alapján két feltételezés körvonalazódott bennünk az elemzés megkezdésekor. Feltételeztük, hogy a 14–18 éves korosztályba tartozó fiatalok alapjában elutasítják a tradicionális értékeket, és körükben az újabb, liberálisabb, azaz megengedőbb normáknak megfelelően a kevésbé szabályozott életforma kerül előtérbe. Ennek következtében inkább az együttélést preferálják, és nem zárkóznak el a szingli életformától sem, valamint elfogadják a válást is. Ugyanakkor azt is feltételeztük, hogy a házasság mint ideális párkapcsolati forma – az amerikai fiatalokhoz hasonlóan – mégis megjelenik preferenciáik között, hiszen a plurális értékrend világában valamennyi párkapcsolati formának vagy éppen azok elutasításának is lehet helye, miközben a hangsúlyokat az egyéni értékrend-választás határozza meg.

Minta és módszer

Felmérésünket 2006 második félévében lépcsőzetes mintavétellel végeztük szegedi középiskolások körében ($N = 551$; 14–18 évesek). A mintába kerültek szakiskolák (26%), szakközépiskolák (36,3%) és gimnáziumok (37,7%) tanulói. Nemek szerint megoszlásuk a következőképpen alakult: 55,7%-uk volt fiú és 44,3%-uk lány. A szegediek aránya közel 50%-os; a megkérdezettek 2/3-a városi és 1/3-a falusi. Családi háttérüket tekintve a többségük (73%) kétszülős családban élt, iskolatípus szerint a gimnazisták a legnagyobb arányban (75%). Az egyszülős háztartások között gyakoribb volt az édesanyával való együttlakás (20,4%), míg csak az édesapával élt együtt a megkérdezettek 3,8%-a. Ugyanakkor 1,3% volt azoknak az aránya, akik „párjukkal” éltek együtt, amiből látható, hogy a fiatalok ma lényegesen korábban érnek.

A szülők iskolázottságát tekintve megállapítható, hogy bár az anya és az apa iskolázottsága között igen erős a kapcsolat ($r = 0,63$, $p < 0,001$), az anyák végzettsége valamivel magasabb, mint az apáké. A gimnazista fiatalok szülei mintegy 45,7%-ban (anya), illetve 40,4%-ban (apa) voltak diplomások. A szakközépiskolában tanulók szülei túlnyomórészt érettségizettek (41% az anyák esetében, 30,1% az apáknál). A szakmunkásképzőkben tanulók szülei pedig leginkább maguk is szakmunkásként dolgoztak. Az iskolázottság a településtípussal is összefügg: a városi fiatalok szülei iskolázottabbak.

A társadalmi réteg szerinti besorolás (SES) volt az elemzésben használt másik társadalmi-gazdasági mutató (válaszkategóriák: felső, felső-közép, közép, alsó-közép és alsó osztály). Amint várható volt, a fiatalok a középosztály kategóriáját részesítették előnyben (65,9%), ugyanakkor 16,2%-uk sorolta magát az alsó, 17,8%-uk pedig a felső kategóriába. A szülők iskolázottságának növekedésével egyenes arányban állt a társadalmi rétegbe való önbesorolás. A kiegyensúlyozott családi élet szintén befolyásolta ezt a mutatót, a kétszülős családban élők magasabb rétegbe sorolták magukat.

A társadalmi-gazdasági mutatók mellett a vallásosság mint szociokulturális változó szerepelt a kérdések között. Ez esetben hétfokú skálán kellett a fiataloknak megjelölniük, hogy mennyire tartják magukat vallásosnak. Az eredmények azt mutatják, hogy a fiúk kevésbé vallásosak, 30,4%-uk egyáltalán nem tartotta magát vallásosnak. Összességében a megkérdezett fiatalok 68,7%-a inkább nem tartotta magát vallásosnak, 14,9%-uk nem válaszolt egyértelműen, 16,4%-uk tartotta magát inkább vallásosnak. Iskolatípus szerint a gimnazisták, a szülői hatást tekintve a házasságban élő vagy az özvegy szülők gyermekei bizonyultak inkább vallásosnak.

A párkapcsolati preferenciát 11 változóval mértük, amelyek kialakításakor Utasi Ágnes vizsgálatát vettük alapul (Utasi 2005). A változókat faktoranalízisnek vetettünk alá. Az elemzést varimax rotációval végeztük, amelynek segítségével feltártuk a párkapcsolattal összefüggő attitűdök közötti kapcsolatokat, és ezek alapján létrehoztuk a preferenciák faktorváltozóit. Az értelmezésbe az 1-nél nagyobb sajátértékkel rendelkező változókat vontuk be. Az 1. táblázatban a 0,30-nál nagyobb faktorsúllyal rendelkező változókat tüntettük fel (ún. Kaiser kritérium), és ezek alapján három faktorváltozót hoztunk létre. Jól elkülönült a házasságpárti és az élettárspárti attitűd, azonban egy harmadik típus is körvonalazódott, amelyet egyfajta bizonytalanság jellemez. A faktorok összességében a variancia 48%-át magyarázzák meg, tehát jól jellemzik a fiatalok párkapcsolati preferenciáit. A továbbiakban a faktorváltozók alapján létrehozott összesített skálapontokat alkalmaztuk az elemzések során.

1. A faktoranalízis alapján létrehozott párkapcsolati preferencia-típusok
Result of the factor-analysis: the types of preferences concerning conjugal union

Párkapcsolati attitűdök	Faktorok a sajátértékekkel		
	1. faktor (2,3)	2. faktor (1,6)	3. faktor (1,5)
Faktorsúlyok			
1. Fontos, hogy az ember egyvalaki- vel élje le az egész életét.	0,507	0,343	-
2. Az együttélés éppen olyan jó, mint a házasság.	-	-	0,648
3. Jobb, ha az ember a törvény előtt is szentesíti kapcsolatát.	0,717	-	-
4. Manapság jobb elválni, ha a há- zastársak nem értik meg egy- mást.	-	-	0,454
5. Még mindig rossz szemmel néz- nek arra, aki egyedül akar ma- radni.	-	0,674	-
6. A válás komoly probléma Ma- gyarországon.	-	0,586	-
7. Azoknak a pároknak, akiknek közös gyerekük van, minden- képpen össze kell házasodniuk.	0,328	0,608	-
8. A gyerekeknek jobb, ha egy olyan családban nő fel, ahol az anya és az apa házasságok.	0,499	0,443	-
9. A házasság egy régimódi, divat- jamúlt intézmény.	-0,755	-	-
10. Jó ötlet a házasság előtt együtt élni, hogy megismerhessük a másikat.	0,353	-	0,699
11. Főleg a papír, ha két ember szereti egymást.	-0,576	-	0,517
Faktor elnevezése	<i>Házasságpárti</i>	<i>Bizonytalan</i>	<i>Élettárspárti</i>
Cronbach alfa	0,68	0,55	0,45
%-os variancia	25,5	11,5	11,3

Az általános értékrend feltárására az Unger és munkatársai (2002) által kifejlesztett értékskála alkalmaztuk. Ennek három alskálája a következő: gyermeki kötelesség (5 item, például: „Még akkor is tisztelnem kell szüleimet, ha nem értek egyet minden cselekedetükkel”), férfiközpontúság (6 item, például: „A feleségnek el kell fogadnia, hogy a férfi az úr a házban”) és végzettség (3 item, például: „A jelenben kell élnünk, hiszen nem tudhatjuk, mit hoz a jövő”). A megkérdezetteknek a különböző kulturális értékekhez tartozó állításokat kellett besorolniuk egy négyfokú skála segítségével (1=’egyáltalán nem értek egyet’, 4=’teljes mértékben egyetértek’). A mérőeszköz skálájának belső konzisztenciáját mérő megbízhatósági mutatók (Cronbach alpha-értékek) a saját mintán a következők voltak: gyermeki kötelesség 0,61, férfiközpontúság 0,71,

végzetszerűség 0,54, amelyek hasonlóak vagy jobbak más, egyetemista mintán végzett vizsgálatok értékeinél (Brassai – Keresztes – Pikó – Unger 2007).

A család és a karrier összeegyeztethetőségével kapcsolatos vélemények megismerésére az ATMRP (Attitudes Toward Multiple Role Planning) kérdőívet alkalmaztuk (Peake – Harris 2002). Az ATMRP-kérdőívben a következő skálákat használtuk: elköteleződés (lényege a család és a karrier összeegyeztethetőségének elfogadása), az érdeklődés hiánya (lényege, hogy a megkérdezett még nem törődik ezzel a szerepkonfliktussal, úgy érzi, az még nem érinti őt), valamint a rugalmasság (amikor a szerepek kezelésének különféle módjait fogadja el valaki, megfontolja környezete véleményét, és a legjobb megoldásra törekszik). Néhány példamondat az egyes skálákra: „A karrier és a család összeegyeztetésének legnagyobb varázsa, hogy lehetőségünk van teljes életet élni” (elköteleződés); „Nincs értelme azzal próbálkozni, hogy döntést hozzunk a karrier és a család követelményeiről, mert a jövő egyébként is túl bizonytalan” (érdeklődés hiánya); „A megfelelő módszert kell kiválasztani ahhoz, hogy a munkahelyi és családi kötelezettségeket össze tudjuk hangolni” (rugalmasság). A skálákból az összesített pontértékek segítségével létrehozott változókat (Peake – Harris 2002) alkalmaztuk a további elemzésekben.

Eredmények

2. A kulturális értékek és párkapcsolati attitűdök különbségei a nemek szerint *Differences in cultural values and attitudes toward the types of conjugal union, by sex*

	Fiúk		Lányok		Kétmintás t-próba szignifi- kancia szint
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás	
<i>Általános értékek</i>					
Vallásosság	2,6	1,6	3,0	1,6	p<0,001
Gyermeki kötelesség	14,6	2,8	15,1	2,5	p<0,05
Férfiközpontúság	14,0	3,3	10,1	2,6	p<0,001
Végzetszerűség	6,1	1,5	5,9	1,5	p>0,05
<i>Párkapcsolati attitűd</i>					
Házasságpárti	19,3	3,8	19,8	3,9	p>0,05
Bizonytalan	13,0	3,1	12,9	3,0	p>0,05
Élettárspárti	12,0	2,2	11,9	2,4	p>0,05
<i>Többszörös szerephez való viszonyulás (ATMRP)</i>					
Elköteleződés	39,0	6,7	39,7	6,0	p>0,05
Az érdeklődés hiánya	30,0	5,3	30,1	5,6	p>0,05
Rugalmasság	36,4	4,9	38,0	4,3	p<0,001

A 2. táblázatban láthatjuk a skálák átlagait és szórásértékeit nemek szerint, a szignifikancia szintjét kétmintás t-próbával mértük. Az adatok szerint a párkapcsolati attitűdökben nemek szerint egyáltalán nincs eltérés, tehát nem jellemző például az, hogy a lányok inkább házasságpártiak, a fiúk pedig inkább élettárspártiak volnának. A több-

szörös szerephez való viszonyulás sem elsősorban nemtől függ, mind a fiúk, mind pedig a lányok egyenlő mértékben elkötelezettek, azok a fiatalok pedig, akik nem érdeklődnek még e problémák iránt, szintén egyenlően oszlanak meg nemek szerint. A rugalmasság tekintetében azonban megfigyelhető némi különbség: a lányokra nagyobb rugalmasság jellemző e téren. Az általános értékrend változóiban mutatkozott meg leginkább a nemek szerinti eltérés: a gyermeki kötelességet inkább a lányok, a férfiközpontúságot pedig inkább a fiúk fogadják el. A vallásosság nagyobb mértékben jellemző a lányokra.

A 3. táblázat többváltozós regresszioelemzés eredményét mutatja be, ahol a párkapcsolati preferenciák jelentik a függő változót, a szociodemográfiai változók, a családok jellemzői, az általános értékrend mutatói, valamint a többszörös szerephez való viszonyulások pedig a függetleneket.

3. Regresszioelemzés a párkapcsolati preferenciát befolyásoló általános értékattitűdök, valamint a többszörös szerephez való viszonyulások közötti kapcsolat értelmezéséhez
($N = 551$)

Result of the regression-analysis: correlation between attitudes influencing the preference concerning conjugal union and the attitudes toward multiple role planning

	Házasságpárti beállítódás	Élettársipárti beállítódás	Bizonytalanság a preferenciában
<i>Szociodemográfiai változók</i>			
Nem (fiú = 1, lány = 2)	0,03	0,05	0,07
Kor (évek)	-0,04 ^a	0,03	0,10*
Település (város = 1, falu = 2)	0,05	-0,01	0,05
Apa iskolázottsága	0,02	0,01	-0,01
Anya iskolázottsága	0,09	-0,08	0,18
Társadalmi helyzet besorolás	-0,02	0,06	0,02
<i>Család jellemzői</i>			
Kétszülős család	0,05	-0,10	0,06
Szülők házások ^b	0,05	0,03	0,14
Szülők elváltak	-0,05	-0,02	0,06
Szülő özvegy	-0,01	0,03	0,05
<i>Általános értékrend</i>			
Vallásosság mértéke	0,20***	-0,32***	0,01
Gyermeki kötelesség	0,17***	-0,07	0,13***
Férfiközpontúság	0,10*	0,06	0,21***
Végzettség	-0,04	0,18***	-0,04
<i>Többszörös szerep megítélése</i>			
Elköteleződés	0,16**	0,12*	0,14*
Érdeklődés hiánya	-0,23***	0,13**	-0,16**
Rugalmasság	0,06	0,01	0,03
Konstans	13,019***	7,456***	7,066**
R ²	0,35***	0,21***	0,23***

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$; egyoldali próba.

Megjegyzés. ^aStandardizált regressziós koefficiens ^bReferencia kategória: szülők élettársi kapcsolatban élnek.

Az elemzésből kiderül, hogy a családi jellemzők, valamint a szociodemográfiai mutatók közül egy sem meghatározó a párkapcsolati preferenciák alakulásában. Egyedül a kor bizonyult szignifikánsnak egy esetben: a korral nő a bizonytalan viszonyulás. Az általános értékrend mutatói azonban jól jellemzik a párkapcsolati preferencia-struktúrát. A vallásosság egyértelműen azokra jellemző, akik házasságpártiak, esetleg bizonytalanok, ugyanakkor nem jellemző azokra, akik az élettársi kapcsolatot preferálják. A gyermeki kötelesség nem függ össze az élettársi kapcsolat választásával, ugyanakkor leginkább a házasságpártiakra, valamint a bizonytalanokra jellemző, csakúgy, mint a férfiközpontúság. A végzettség ugyanakkor kapcsolatba hozható az élettársi kapcsolat preferálásával. A bevitt változók leginkább a házasságpárti beállítódást magyarázzák meg (35%), legkevésbé pedig az élettársi preferenciát (21%).

Következtetések

Kutatásunk célja a középiskolás fiatalok párkapcsolati preferenciáinak megismerése volt értékattitűdjeik tükrében. Korábbi vizsgálatok arra hívják fel a figyelmet, hogy az értékrend-változással párhuzamosan nő a különböző párkapcsolati formák elfogadottsága (Neményi 2003; Neményi – Takács 2005; Somlai 1999), ugyanakkor a házasság még mindig a legvágyottabb forma a fiatalok szemében (Martin – Specter – Martin – Martin 2003). A posztmodern világ kettőssége ebben is megmutatkozik; miközben pluralizálódnak az értékrendek és életstílusok, a tradicionális értékek továbbra is hatnak, és formálják attitűdjeinket.

Saját vizsgálati eredményeink a nemzetközi kutatások tapasztalataihoz hasonlóak, azok következtetéseit támasztják alá. A mintánkban szereplő fiatalok párkapcsolati preferenciáiban jól elkülönültek a házasságpárti és az élettárspárti viszonyulások, bár kétségtelen, hogy az előbbi markánsabban van jelen. Ugyanakkor felbukkan egy harmadik viszonyulási forma is, a bizonytalanoké, akik bár fontosnak tartják az életre szóló párkapcsolatot, tartanak a válások magas arányától, és főként a gyerekek miatt a házasságot tartanak jobb megoldásnak. Érdemes megjegyezni, hogy az életkor növekedésével a bizonytalanság nő, mintha a megkérdoztetek életük során egyre több rossz tapasztalattal rendelkeznének e téren, amelyek háttérbe szorítják a házassággal kapcsolatos romantikus elképzeléseket. Az élettársi kapcsolatot preferálók úgy vélik, hogy ez a forma éppen olyan jó, mint a házasság, nem tartják fontosnak a „papírt”, nem gondolják, hogy az valójában egy szövetség szimbóluma. Még a házasságpártiak is elfogadják azonban a házasságkötés előtti együttélést. A nemzetközi szakirodalom is alátámasztja, hogy ez az átmeneti együttélési forma egyre inkább terjedőben van (Clarkberg – Stolzenberg – Waite 1995; Guzzo 2006). Sokan a sikeres házasságkötés feltételének tartják, ami egymás jobb megismerését célozza (Martin – Specter – Martin 2003). Azonban a kutatások arra is felhívják a figyelmet, hogy amennyiben ez kitolódik, akkor egyáltalán nem követi sikeres és boldog házasság (Horwitz – White 1998).

A hasonló vizsgálatokhoz képest, ahol a fiatalok túlnyomórészt nem teljes családban nőttek fel (Martin – Specter – Martin – Martin 2003), saját mintánkban a fiatalok többsége olyan szülők gyereke, akik házasságban élnek. Ami azonban közös e kutatásokban, hogy mindkét esetben a házasságpártiak vannak domináns helyzetben, tehát még a nem teljes családban felnövekvők számára is a házasság jelenti a vágyott párkapcsolati modellt. Saját kutatásunk során ez abban is megmutatkozik, hogy a többváltozós elemzés-

ben a családi státus vagy a szülők társadalmi helyzetének egyetlen mutatója sem volt meghatározó. Kortól, nemtől, társadalmi helyzettől függetlenül jelen vannak tehát a párkapcsolati preferencia pluralizált formái. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a szülői modell nemcsak pozitív, hanem negatív megerősítéssel is átörökíthető a gyermekekre. Például a teljes családban élők számára szüleik házassága modellként szolgálhat, de ugyanígy szüleik élettársi kapcsolatának megtapasztalása is házasságra buzdíthatja a fiatalokat.

Ha a szociodemográfiai változók nem is befolyásolják számottevő mértékben a fiatalok párkapcsolati preferenciáját, általános értékrendjük annál inkább. A vallásosság főként azokra jellemző, akik házasságpártiak, ugyanakkor a vallásosság hiánya azokra, akik az élettársi kapcsolatot preferálják. A vallásosság az értékrend alapvető eleme, meghatározza a fiatalok attitűdjét, morális elvárásait, házasságról és családról alkotott nézeteit, társas kapcsolatrendszerük működését (Mason – Windle 2001; Tárkányi 2006; Wright – Cox 1967). Szorosan összefügg az élet értelmébe vetett hittel, s így az életproblémák megoldásának képességével is (Skrabski – Kopp – Rózsa – Réthelyi – Rahe 2005). A vallásos fiatalok számára az élettársi együttélés még kevésbé elfogadott, szemben azokkal, akik értékrendjében más szempontok dominálnak. A vallásos fiatalok számára a házasság mint morális érték megmutatkozik az elköteleződésben, a kapcsolati hűség szimbóluma, s talán ezért is kapcsolódik az amerikaiaknál a középosztálybeli jólét hagyományos értékeihez (Wilcox – Wolfinger megj. alatt). A gyermeki kötelesség előtérbe helyezése leginkább a házasságpártiakra, valamint a bizonytalanokra jellemző. A férfiközpontság vizsgálata hasonló eredményre vezetett. Mindkét esetben feltételezhető, hogy a tradicionálisabb értékrend hatása érvényesül (Unger – Ritt-Olson – Teran – Huang – Hoffman – Palmer 2002). A végzettség ugyanakkor kapcsolatba hozható az élettársi kapcsolat preferálásával, ezek a fiatalok talán ezért nem kedvelik a szemükben kevésbé rugalmas házasságot.

A házassággal kapcsolatos szerepek megélése a párkapcsolatok működésének sarkalatos pontja. Eredményeink azt mutatják, hogy nincs nemek szerinti eltérés a szerepek összeegyeztethetőségének megítélése terén. Ez az eredmény más kutatások adataival is összecseng (Barnett – Gareis – James – Steele 2003). A kutatók ezt azzal magyarázzák, hogy a posztmodern világban a szerepek közelednek egymáshoz. Peake és Harris (2002) arra a következtetésre jutottak, hogy a házasságkötést elősegíti a többszörös szerepvállalás iránti elköteleződés. Saját kutatási eredményeink is azt tükrözik, hogy a házasságpárti attitűd függ össze leginkább az elköteleződéssel, az érdeklődés hiánya viszont kizárólag az élettársipártiakra jellemző.

Jelen kutatásunk felhívja a figyelmet arra, hogy érdemes kutatni a fiatalok párkapcsolati preferenciáit meghatározó értékeket, normákat, vélekedéseket. A házassággal, családdal kapcsolatos tervekben és véleményekben kiviláglik, hogy semmiképpen nem beszélhetünk a család mint társadalmi intézmény széteséséről, hiszen a középiskolás fiatalok többsége ma is házasságpárti. A házasság válságának problémája ugyan megfogalmazódott, de vajon valóban negatív tendenciaként kell-e értékelnünk a házassági kapcsolatok visszaszorulását, vagy az azt felcserélő, helyettesítő, újabb alternatívaként előálló élettársi kapcsolatok terjedését? Eredményeink azt sugallják, hogy az értékrendbeli változásokat, s ennek nyomán a házasság és család területén megnyilvánuló legújabb trendeket érzékelik a fiatalok. Szemléletüket egyszerre jellemzi a szabadabb viszonyulás és a hagyományos értékrendhez való kötődés. A házasságkötés a többség számára kívánatos, bár az életkor előrehaladásával bizonytalanabbá válnak a középisko-

lások. A család és a karrier összeegyeztethetősége megoldható probléma számukra, a szerepkonfliktusok kezeléséhez a többség, főként a házasságpártiak, pozitívan viszonyulnak. Mivel a vizsgált korosztály véleménye és jövőképe még igen képlékeny, további kutatásokra van szükség a társadalmi változások hatásainak vizsgálatára.

IRODALOM

- Amato, P.R. – Johnson, D.R. – Booth, A. – Rogers, S.J. (2003): Continuity and change in marital quality between 1980 and 2000. *Journal of Marriage and the Family* 65/1. 1–22.
- Barlow, A. – Probert, R. (2004): Regulating marriage and cohabitation: Changing family values and policies in Europe and North America – An introductory critique. *Law & Policy* 26/1. 1–11.
- Barnett, R.C. – Gareis, K.C. – James, J.B. – Steele, J. (2003): Planning ahead: College seniors concerns about career–marriage conflict. *Journal of Vocational Behavior* 62. 305–319.
- Brassai László – Keresztes Noémi – Pikó Bettina – Unger, J. (2007): Az egészségmagatartás és problémaviselkedés egyes kulturális szempontjai. *Alkalmazott Pszichológia* 9/1. 31–45.
- Brewster, K.L. – Padavic, I. (2000): Change in gender ideology, 1977–1996: The contributions of intracohort change and population turnover. *Journal of Marriage and the Family* 62. 477–487.
- Budgeon, S. – Roseneil, S. (2004): Editors' introduction: Beyond the conventional family. *Current Sociology* 52/2. 127–134.
- Bukodi Erzsébet (2001): A párkapcsolat-formálódás és -felbomlás néhány társadalmi meghatározója. In Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné – Tóth István György (szerk.): *Szerepváltozások. TÁRKI és Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviseleti Titkárság*, Budapest, 88–112.
- Cherlin, A.J. (2004): The desinstitutionalization of American marriage. *Journal of Marriage and the Family* 66. 848–861.
- Clarkberg, M. – Stolzenberg, R.M. – Waite, L.J. (1995): Attitudes, values and entrance into cohabitational versus marital unions. *Social Forces* 74/2. 609–634.
- Cseh-Szombathy László (1996a): A házastársi konfliktusok előfordulásának gyakorisága és a konfliktusok társadalmi forrásai. In Schadt Mária (szerk.): *Családszociológia. Szöveggyűjtemény*. Bornus Kft., Pécs, 112–155.
- Cseh-Szombathy László (1996b): A gyermekkori szocializáció jelentősége a háztartási és szülői szerepekre való felkészítésben. In Schadt Mária (szerk.): *Családszociológia. Szöveggyűjtemény*. Bornus Kft., Pécs, 48–93.
- Dányi Dezső (2001): Demográfiai átmenetek (Valóság, tudomány, politika). In Cseh-Szombathy László – Tóth Pál Péter (szerk.): *Népesség és népességgazdaság. Tanulmányok*. Századvég Kiadó, Budapest, 429–451.
- Donnellan, B. – Larsen-Rife, D. – Conger, R.D. (2005): Personality, family history, and competence in early adult romantic relationships. *Journal of Personality and Social Psychology* 88/3. 562–576.

- Duvander, A-Z.E. (1999): The transition from cohabitation to marriage: A longitudinal study of the propensity to marry in Sweden in the Early 1990s. *Journal of Family Issues* 20/5. 698–717.
- Fan, P.L. – Marini, M.M. (2000): Influences on gender-role attitudes during the transition to adulthood. *Social Science Research* 29. 258–283.
- Fromm, E. (1996): *Férfi és nő – Szexuálpszichológiai tanulmányok*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Furstenberg, F.F. (2000): The sociology of adolescence and youth in the 1990s: a critical commentary. *Journal of Marriage and the Family* 62/4. 896–910.
- Füstös László – Szabados Tímea (1998): A gyermeknevelési elvek változásai a magyar társadalomban (1982–1997). In Hanák Katalin – Neményi Mária (szerk.): *Szociológia – emberközelben*. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 247–276.
- Gillis, J.R. (2004): Marriages of the mind. *Journal of Marriage and the Family* 66. 988–991.
- Guzzo, K.B. (2006): The relationship between life course events and union formation. *Social Science Research* 35. 384–408.
- Hall, S.S. (2006): Parental predictors of young adults' belief systems of marriage. *Current Research in Social Psychology* 12. 22–37.
- Horwitz, A.V. – White, H.R. (1998): The relationship of cohabitation and mental health: A study of young adult cohort. *Journal of Marriage and the Family* 60. 505–514.
- Huston, T.L. – Mely, H. (2004): The case for (promoting) marriage: The devil is in the details. *Journal of Marriage and the Family* 66. 943–958.
- Husz Ildikó (2006): Iskolázottság és a gyermekvállalás időzítése. *Demográfia* 49/1. 46–67.
- Jones, G.W. (2005): The „flight from marriage” in South-East and East Asia. *Journal of Comparative Family Studies* 36/1. 93–119.
- Kiernan, K. (2004): Unmarried cohabitation and parenthood in Britain and Europe. *Law & Policy* 26/1. 33–55.
- Kuijpers, M.A.C.T. – Scheerens, J. (2006): Career competencies for the modern career. *Journal of Career Development* 32/4. 303–319.
- Levin, I. (2004): Living apart together: A new family form. *Current Sociology* 52/2. 223–240.
- Lewin, E. (2004): Does marriage have a future? *Journal of Marriage and the Family* 66. 1000–1006.
- Lóránd Ferenc (2002): *Értékek és generációk – Válogatás Lóránd Ferenc pedagógiai írásaiból*. OKKER Kiadó, Budapest.
- Marks, S.R. – Huston, T.L. – Johnson, E.M. – MacDermid, S.M. (2001): Role balance among white married couples. *Journal of Marriage and the Family* 63. 1083–1098.
- Martin, P.D. – Specter, G. – Martin, D. – Martin, M. (2003): Expressed attitudes of adolescents toward marriage and family life. *Adolescence* 38. 359–367.
- Mason, W.A. – Windle, M. (2001): Family, religious, school and peer influences on adolescent alcohol use: A longitudinal study. *Journal of Studies on Alcohol* 62. 44–53.
- Mérei Ferenc (1965): Házasság, család, nevelés. In *Nők enciklopédiája II*. Minerva, Budapest, 17–26.
- Neményi Mária (2003): Család és családpolitika. *Szociológiai Szemle* 1. 3–27.

- Neményi Mária – Takács Judit (2005): Változó család – Változó politikák. *Szociológiai Szemle* 4. 3–35.
- Peake, A. – Harris, K.L. (2002): Young adults' attitudes toward multiple role planning: The influence of gender, career traditionality, and marriage plans. *Journal of Vocational Behavior* 60. 405–421.
- Perrone, K.M. – Ægisdóttir, S. – Webb, L.K. – Blalock, R.H. (2006): Work-family interface commitment, conflict, coping, and satisfaction. *Journal of Career Development* 32/3. 286–300.
- Pikó Bettina (2002): *Egészségszociológia*. Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- Pikó Bettina (2003): *Kultúra, társadalom és lélektan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Pikó Bettina (2005): Középiszkolás fiatalok szabadidő-struktúrája, értékattitűdjei és egészségmagatartása. *Szociológiai Szemle* 2. 88–99.
- Pongrácz Tiborné – Spéder Zsolt (2003): Élettársi kapcsolat és házasság – hasonlóságok és különbségek az ezredfordulón. *Szociológiai Szemle* 4. 55–75.
- S. Molnár Edit (2001): Élettársi együttélések – tények és vélemények. In Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné – Tóth István György (szerk.): *Szerepváltozások*. TÁRKI és Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviselési Titkárság, 65–87.
- Sabatelli, R.M. – Bartle-Haring, S. (2003): Family-of-origin experiences and adjustment in married couples. *Journal Marriage and the Family* 65. 159–169.
- Saginak, K.A. – Saginak, M.A. (2005): Balancing work and family: Equity, gender, and marital satisfaction. *The Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families* 13/2. 162–166.
- Skrabski Árpád – Kopp Mária – Rózsa Sándor – Réthelyi János – Rahe, R.H. (2005): Life meaning: An important correlate of health in the Hungarian population. *International Journal of Behavioral Medicine* 12. 78–85.
- Seltzer, J.A. (2004): Cohabitation in the United States and Britain: Demography, kinship, and the future. *Journal of Marriage and the Family* 66. 921–928.
- Smock, P.M. (2004): The wax and wane of marriage: Prospects for marriage in the 21st century. *Journal of Marriage and the Family* 66. 966–973.
- Somlai Péter (1999): A sokféleség zavara: a családi életformák pluralizációja Magyarországon. *Demográfia* 1–2. 38–49.
- Somlai Péter (2002): *Húsz év. Családi kapcsolatok változásai a 20. század végi Magyarországon*. Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- Spéder Zsolt (2006): Az európai családformák változatossága. Párkapcsolatok, szülői és gyermeki szerepek az európai országokban az ezredfordulón. *Századvég* 37. 3–47.
- Szukicsné Serfőző Klára (2001): A családi állapot szerinti összetétel és az iskolázottság változásának hatása a termékenységre. In Cseh-Szombathy László – Tóth Pál Péter (szerk.): *Népesség és népességpolitika. Tanulmányok*. Századvég Kiadó, Budapest, 42–69.
- Tárkányi Ákos (2006): A gyermekszám és a vallásosság kapcsolata. *Demográfia* 49/1. 68–84.
- Thornton, A. – Young-DeMarco, L. (2001): Four decades of trends in attitudes toward family issues in the United States: The 1960s through the 1990s. *Journal of Marriage and the Family* 63. 1009–1037.

- Tóth Olga (1999): Családformák és együttélési minták a mai magyar társadalomban. In Pongrácz Tiborné – Tóth István György (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. TÁRKI Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviseleti Titkársága. Budapest, 53–62.
- Unger, J.B. – Ritt-Olson, A. – Teran, L. – Huang, T. – Hoffman, B.R. – Palmer, P. (2002): Cultural values and substance use in a multiethnic sample of California adolescents. *Addiction Research & Theory* 10. 257–279.
- Utasi Ágnes (2001): A fiatal egyedülálló nők párkapcsolati esélye. In Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné – Tóth István György (szerk.): *Szerepváltozások*. TÁRKI és Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviseleti Titkárság, 113–134.
- Utasi Ágnes (2005): *Feláldozott kapcsolatok. A magyar szingli*. MTA PTI, Budapest.
- Varga Károly (2003): *Értékek fénykörében. 40 év értékutatás és jelen országos értékvizsgálat*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Vaskovics László (2000): A posztadoleszcencia szociológiai elmélete. *Szociológiai Szemle* 4. 3–20.
- Wilcox, W.B. – Wolfinger, N.H. : Then comes marriage? Religion, race, and marriage in urban America. *Social Science Research* (megjelenés alatt).
- Winslow, S. (2005): Work-family conflict, gender, and parenthood, 1977–1997. *Journal of Family Issues* 26/6. 727–755.
- Wright, D. – Cox, E. (1967): A study of the relationship between moral judgement and religious belief in a sample of English adolescents. *Journal of Social Psychology* 72. 135–144.

Tárgyszavak:

Partnerkapcsolat
Házasságkötés
Élettársi kapcsolat

**FAMILY IN CRISIS?
HIGH SCHOOL STUDENTS' PREFERENCES CONCERNING
CONJUGAL UNIONS**

Abstract

The ongoing demographic trends that influence family size – the decreasing marriage and birth rates and the increasing rates of divorce and cohabitation – may stem from the changing gender roles and, as a consequence, the crisis of the family as a social institution. Therefore, the aim of the present study was to investigate how young people see the family, its future, what their concepts and preferences are concerning the formation of conjugal union.

The survey was carried out among high school students (N = 551; aged 14–18) in the second half of 2006 using a stratified sampling technique. In the sample, there were

trade schools (26%), secondary vocational schools (36,3%) and grammar schools (37,7%). The proportion of males was 55,7% and that of females was 44,3%.

The findings support the results of previous international research. In the sample, examining the preferences concerning conjugal union, a separation of those preferring marriage and those preferring common law marriage could be detected, in addition, a third group might also be distinguished, namely, those who were unsure. Their rate increased by age. The preference of marriage could not be connected to gender or to the fact whether the respondents lived in a two or a single parent family. On the other hand, religiousness was related to preferring marriage.

On the basis of these results, one may conclude that most of the high school students still prefer marriage.

FIGYELŐ

CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ
1925–2007

Szinte csak most történt, hogy Cseh-Szombathy László itt hagyott bennünket. Tiszában voltam azzal, hogy ez előbb-utóbb bekövetkezik, hiszen már elég régóta nem tudta felkeresni intézetünket, ahová élete végéig tartozott. Mi látogattuk Őt, egyre kevesebben. Ennek ellenére mégis meglepetésként ért a hír. De vajon nem természetes-e ez, nem ez-e az élet rendje? Nem tudom. Sírjánál azonban „hívására” még egyszer összejöttünk, hogy búcsúzzunk Professzor Úrtól.

Engem személyes okok „vittek” sírjához. Több mint fél emberöltős kapcsolatunk kezdetét, bár sosem voltam tanítványa, így utólag tanár-diák viszonyként jellemezhetném a legpontosabban. S Professzor Úr jóvoltából ez alakult át barátsággá. Hogy ez hogyan, s miért is történt, nem tudom. Valahogyan így alakult, így lett. Tartalmát leginkább azzal írhatnám le a legszemléletesebben, hogy még akkor is felkereshettem Őt, amikor úgy gondolta, hogy állapota és az az emberi tartás, amely egész életét végigkísérte, már nem engedi meg számára, hogy mások előtt mutakozzon. Professzor Úr ugyanis, ahogyan a legtöbbször megszólítottam, *fogadta* az őt felkeresőt, s nem engedte meg magának, hogy vendégét otthoni ruhában várja, mint ahogyan egyetemi óráit sem tartotta pulóverben. Ez Nála nem póz, hanem természetes állapot volt. Természetesen én sem kereshettem fel bármikor, de ez csak azokra az időszakokra vonatkozott, amikor úgy érezte, hogy már csak a pusztá megmaradásra futja erejéből. Ezek az időszakok pedig mindenkit megtévesztve, alattomos módon és kiszámíthatatlanul követték egymást. Sőt, nem egyszer a visszafordíthatatlan tényleges bekövetkeztét vetítették előre. S mivel szerencsénkre sokáig nem jött el az a pillanat, amit a sors számára meghatározott, csodával határos módon, nagy-nagy örömünkre, újra és újra közöttünk maradt. Ez, legalább is bennem, azt a csalóka érzetet keltette, hogy nem kell siettetnem, nem kell előbbre hoznom következő látogatásom időpontját, mert van időnk! Tévedtem, s ez azzal járt, hogy amire utolsó látogatásomkor megkért, nem teljesítettem. Amikor nem sokkal halála előtt utoljára Nála jártam, mint a korábbi alkalmakkor is, népesedési helyzetünkről beszélgettünk. Beszélgetés közben megkérdeztem Professzor Úrtól: nem látod-e szükségesnek, hogy tarthatatlan népesedési helyzetünkre felhívd a figyelmet? Fordulnunk kellene a köztársasági elnökhöz és a miniszterelnökhöz is. Létezik a Népesedési Kormánybizottság, melynek tagja vagy, de már hosszabb ideje nem hívták össze. Nem kellene milderre határozottan felhívnod a figyelmet? Professzor Úr erre két levéltervezetet kért tőlem. Mivel ekkor a lehetőségekhez mérten kielégítő egészségi állapotnak örvendtem, semmi sem tette sürgetővé, hogy e két levéltervet azonnal elkészítem. Elkészítésüket aztán a bekövetkezett és megváltoztathatatlan vég elérkezése értelmetlenné tette.

Cseh-Szombathy László szerencsésnek mondhatta magát. Azok közé tartozott, akik nemcsak a családi legendárium alapján ismerték a két világháború közötti Magyarországot, hanem annak viszonyai között nőttek fel, s ha rövid időre is, de akkor váltak egyetemi polgárrá. Szerencsés volt abban is, hogy családjá nem került a kitelepítettek

listájára, hiszen a vak véletlen ezt is hozhatta volna számára. Szerencés volt, mert fiatalkori álmát, hogy kutató lesz, megvalósíthatta, s amiatt is, hogy 82 évet élt. Errefelé, különösen a férfiak esetében, még ha értelmiségiek is, ez már tekintélyes időnek számít. De nem is önmagában ezt tartom fontosnak. A viszonylag hosszú élet tette lehetővé számára, hogy a rendszerváltoztatás következtében részesüljön mindabban az elismerésben, amelyet a hatalom egyébként sohasem adott volna meg Neki. Cseh-Szombathy László lojális volt a magunk mögött hagyott rendszerrel, hatalommal szemben, nem volt harcos ellenálló. A tegnapi életünket meghatározó rendszerrel való szembenállása nem manifesztációk aláírásában, ellenzéki csoporthoz való tartozásában, nyílt politikai kiállásban nyilvánult meg. 1990 előtt azon társadalomtudósok közé tartozott, akik tudományos munkásságukban nemcsak, hogy nem helyezkedtek marxista alapokra, hanem még a kimondatlanul elvárt hivatkozás-minimummal sem tartották szükségesnek dolgozataikat terhelni, a hatalom számára elfogadhatóbbá tenni. Lojalitása nem ment túl a hatalommal szembeni évszázados, „ahogy lehet” protestáns beidegződésen. Csendes, halk szavú, vallásához, hitéhez, meggyőződéséhez következetesen ragaszkodó ember volt, olyan, aki a számára felajánlott s részben meg is tapasztalt továbblépésről már lemondott, mert nem kívánt az általa választott útról letérni. Így adatott meg Neki, hogy a rendszerváltoztatást követően is törés nélkül folytathatta azt, amit addig csinált, hitt és vallott. Ezzel együtt Professzor Úr 1990 után sem gondolta azt, hogy addigi életét érdemként kellene elszámolnia. Megőrzött, megerősített erkölcsi tőkéje viszont biztosította számára, hogy 1990 után részesüljön mindabban az elismerésben, amit addigi munkássága alapján már rég megérdemelt volna. Hatalmat azonban Professzor Úr a megváltozott viszonyok között sem akart. Ezt annak a két évnek a tapasztalatai tették számomra egyértelművé, amelyet a *népesedési ad hoc bizottság* működése során mellette szerezhettem. Lehet, hogy többen nem értenek velem egyet, hiszen számos fontos, meghatározó jelentőségű könyvvel, tanulmánnyal gazdagította a magyar szociológiát, fejlesztette társadalomismeretünket, ennek ellenére én az *ad hoc bizottságban* kifejtett munkáját tudományos tevékenysége csúcának tekintem. Azokhoz az eredményekhez ugyanis, amelyek akkor megszülettek, Cseh-Szombathy László kellett. Abban azonban, hogy a szakmailag megalapozott kutatási eredmények a magyar népességfejlődés jövője szempontjából gyakorlati „haszonnal” mégsem jártak, ugyan közvetett formában, de Professzor Úrnak is része volt. Szelíd, tolagódásmentes természete ugyanis megakadályozta abban, hogy kapcsolatait, lehetőségeit „használva”, hivatali hierarchiakat átlépve gyors, azonnali, s az ügy szempontjából hatékony lépésre szánja el magát. Mindez feltételezhetően összefüggésben volt azzal is, hogy a szó mindennapi értelmében távol tartotta magát a politikától.

Cseh-Szombathy László úgy távozott közülünk, ahogyan élt: csendesen, feltűnés nélkül. Fizikai állapota egyre kevésbé tette lehetővé számára, hogy közöttünk legyen. Önző rohanásunk pedig nem tette lehetővé számunkra, hogy felismerjük, hiányával mi leszünk kevesebbek, nekünk van rá szükségünk, hogy közöttünk „tartsuk”. De ebben sem látott semmi különösebbet, mert mint ahogyan aktív életében, úgy ezekben az években sem igényelte a hódolók hadát. Pontosabban észre sem vette, hogy ki mindenki nem tartja már szükségesnek, hogy felkeresse, véleményét, támogatását kérje. Az elmaradók nem hiányoztak számára.

Tóth Pál Péter

VUKOVICH GYÖRGY
1929–2007

„Ilyen az ember. Egyedüli példány.
Nem élt belőle több és most sem él
s mint fán se nő egyforma-két levél,
a nagy időn sem lesz hozzá hasonló.”

(Kosztolányi Dezső)

Tudtuk, hogy nagyon beteg, mégis váratlanul ért mindannyiunkat a döbbenetes hír, hogy Gyurka nincs többé. Nehéz elhinni, hogy nem látjuk többet magas, elegáns, női szíveket megdobogtató alakját, nem halljuk halk, mindig udvarias hangját. Nehéz elhinni, hogy nem számíthatunk lényeglátó, de mindig a megegyezést kereső véleményére, az ellentétek elsimítására törekvő vitastílusára. Nagy a személyes, az emberi veszteségünk, de legalább akkora a tudományos, a szakmai űr, amelyet távozásával maga után hagyott.

Ott volt a magyar demográfia bölcsőjénél. Aktívan részt vett a Demográfia folyóirat megindításában 1958-ban, majd a Népeségtudományi Kutatóintézet 1962. évi megalapításában. Az Intézetben viszonylag kevés időt töltött, hiszen miután 1962 és 1963 között tudományos főmunkatársként dolgozott ott, 1963-ban a nemzetközi tudományos életben öregbítette a magyar statisztika és demográfia hírnevét; az ENSZ kairói demográfiai központjában végzett oktató- és tudományos kutatómunkát. 1966-ban visszatért Magyarországra, és az Intézet igazgatóhelyettese lett, mely feladatát egy újabb nemzetközi megbízatás miatt csak két évig látta el. 1968 és 1972 között az ENSZ Genfi Irodája keretében működő Társadalmi Ügyek főosztályán dolgozott demográfusként. Nemzetközi tevékenységének elismerését mi sem bizonyítja jobban, mint hogy 1994-ben a Kairóban megrendezett népesedési világkonferencia alelnökének választották.

Genfből való hazatérése után, 1972-ben a KSH akkori vezetése úgy döntött, hogy ne az Intézetben, hanem a Központi Statisztikai Hivatalban folytassa tovább szakmai tevékenységét. Pályafutása a KSH-ban is kiemelkedően sikeres volt. A Környezetstatisztikai osztály vezetésétől a Társadalomstatisztikai főosztály vezetésén keresztül a KSH elnöki székéig vezetett az útja. Vukovich György volt a Központi Statisztikai Hivatal rendszerváltás utáni korszakának első elnöke, ezt a tisztséget öt éven keresztül, az 1995-ben történt nyugdíjba vonulásáig töltötte be.

Vukovich György kapcsolata a Népeségtudományi Kutatóintézettel és a demográfia tudományával távozását követően is szoros maradt. Megalakulás óta részt vett a Demográfia című folyóirat szerkesztésében mint szerkesztő, majd felelős szerkesztő, és mindvégig a szerkesztő bizottság tagja volt. Aktívan részt vett a Népeségtudományi Kutatóintézet Tudományos Tanácsának és az MTA Demográfiai Bizottságának munkájában.

Az igazán szoros kapcsolatot a demográfiával nem a felsorolt funkciók jelentették, hanem az a széles körű, a demográfia egészét átfogó tudományos és publikációs tevékenység, ami Vukovich György életútját egészen az utolsó időkig jellemezte.

Az 1950-es évek végén megkezdett publikációs tevékenysége során időtálló, mind témaválasztásában, mind módszertanában újszerű, a tudomány szempontjából meghatározó jelentőségű tanulmányokat jelentetett meg, melyek témája a házassági mozgalomtól a termékenységi kérdéseken keresztül a társadalmi átrétegződésig vagy az alkoholizmus kérdésének kutatásáig terjedt. Elsőként ismerte fel a népesedési folyamatok politikai befolyásolásának jelentőségét, és hívta fel a figyelmet az öregedés társadalmi, gazdasági következményeire, veszélyeire. Maradandót alkotott a módszertani kutatások területén is, a népességelőreszámítások és a népességi optimum kiszámításának kérdésében is. Tudományos tevékenységének nemzetközi elismertségét bizonyítják a külföldi szakirodalomban a személyére és eredményeire történő gyakori hivatkozások.

Andorka Rudolf, Dányi Dezső, Cseh-Szombathy László után ismét egy nagy demográfus távozott. Pótolni nem tudjuk a nagy generációt, csak megpróbálhatunk méltónak lenni hozzájuk. Kérdés, hogy lesz-e ehhez elég hitünk, tehetségünk és kitartásunk?!

Pongrácz Tiborné

Handlungskonzept „Nachhaltige Bevölkerungspolitik in Sachsen-Anhalt”.
Landesregierung Sachsen-Anhalt

Cselekvési koncepció: „Fenntartható népesedéspolitika Szász-Anhaltban”.
Szász-Anhalt szövetségi tartomány kormánya

A volt NDK-területén található Szász-Anhalt tartomány a német egyesítés óta igen komoly demográfiai krízisbe került. A rendszerváltáskor még csaknem hárommillió lakosság 2005-re 2470 ezerre csökkent, elsősorban a fiatalok – különösen a fiatal nők – nyugati területekre történő vándorlása és a kritikusan alacsony termékenység miatt. (A TFR értéke több évben az 1-et sem érte el.) 2005-re a lakosság korösszetétele olyannyira eltorzult (az átlagéletkor meghaladja a 45 évet, a halálozások száma kétszerese a születésekének stb.), hogy a demográfiai lépülés folyamata a lassan emelkedő gyermekvállalási kedv ellenére immár öngerjesztővé vált. Például 2006-ban 28 ezer fővel csökkent a lakosság, tehát a népességvesztés üteme mintegy négyszerese az ebben megfigyelt magyarországi értéknek, és a legrosszabb magyarországi kistérségi (Pétervársára stb.) adatoknak felel meg. 2010 után, amikor már a rendszerváltás utáni igen alacsony létszámú kohorszok lépnek a termékeny életszakaszba, a népességfogyás további gyorsulása várható.

A legfrissebb (2006-os), a 2025-ig tartó időszakra vonatkozó népesség-előreszámítás adatai szerint a következő két évtizedben a lakosság évente átlagosan mintegy 1%-kal fogy majd, és 2025-re kétfélmillió fő alá csökken. Ekkor a lakosság 54%-a lesz 50 éves vagy idősebb, a 20–40 éves korosztály már jelenleg is igen alacsony aránya pedig mintegy 40%-kal esik vissza. A kép szövetségi államon belül is vegyes, néhány falusias jellegű körzetben 30% körüli csökkenés jelezhető előre.

A gyermek- és munkaképes korú népesség ilyen nagy arányú csökkenése már jelenleg is olyan komoly társadalmi problémákat vált ki, amelyek eddig ismeretlenek voltak. A városi lakások tömeges megüresedése miatt bizonyos szolgáltatások fenntartása (pl. távfűtés, társasházak karbantartása) megdrágult. Vidéki területeken a népsűrűség csökkenése olyan gyors, hogy az ennek következtében hirtelen leépülő ellátórendszerek (tömegközlekedés, boltok, posta, könyvtári hálózat) a helyben maradó idősök életét is megnehezítik, és gyakorlatilag lehetetlenné teszik a fiatalok esetleges visszatelepülését.

A tömeges és váratlan társadalmi jelenségek hatására a tartományi kormány 2005-ben egy programot indított el olyan intézkedések kidolgozása céljából, amelyek segítségével fel lehet készülni az eddig ismeretlen társadalmi gondok fellépésére, és amelyek a remények szerint csökkenthetik a népességvesztés mértékét. A különféle munkacsoportok igazi interdiszciplináris munkát végeznek, ahol együtt dolgoznak demográfusok, várostervezők, egészségügyi szakemberek, közgazdászok és sok más szakma, tudományág képviselői. Az eredményeket – Magyarországon szokatlan módon – folyamatosan a lakosság, a munkaadók, az egyéb érintettek elé tarták és tárják, fórumokon, gyűléseken, konferenciákon véleményeztetik. 2007 nyarára a cselekvési koncepció harmadik változata készült el (letölthető sok más anyag mellett a www.sachsen-anhalt.de honlapról), a következőkben röviden ismertetjük néhány érdekes intézkedését.

A már bevezetett és a jövőben bevezetendő intézkedések két fő irányt követnek. Jelentős részüknek a célja az alkalmazkodás és felkészülés a népességszűkülésre, míg mások a csökkenés mértékét próbálják lassítani. Az utóbbi esetben pronatalista intézkedésekről, az elvándorlást lassító és a visszavándorlást segítő lépésekről van szó. Természetesen a két fő irány sok esetben keveredik, például a városfejlesztés, az oktatási rendszer vagy a tömegközlekedés átalakításának a célja olyan új rendszerek kialakítása, amelyek egyfelől alkalmazkodnak a csökkent lakosságához, másfelől nagyobb mértékben család- és gyermekbarát jellegűek.

Általános szabályozási keretként a tartományi kormány elfogadott egy olyan törvényt, amely az összes, bármilyen tárgyú tartományi jogszabály, terv vagy projekt esetén kötelezővé teszi az adott intézkedés vizsgálatát az esetleges demográfiai hatásainak szempontjából. (Ez az úgynevezett „családbarátsági-vizsgálat”, vagy „demográfiai-ellenőrzés”.) Ennek az a célja, hogy a szabályozás minden szintjét, és ne csak néhány, a népesedés kérdéséhez egyértelműen kapcsolódó területet hasson át a családpolitika. Ez az első pillanatban felesleges bürokratikus papírgyártásnak tűnő elvárás azonban nem tűnik hatástalannak, mert sok olyan témakörben – pl. az EU-támogatások szabályozásánál, vagy a vállalati adókedvezményeknél – megjelent a népesedési szempontok figyelembevétele, amely területeken ez eddig nem volt jellemző.

Szintén jellemző a kezdeményezőkézség a külső kapcsolatok megteremtésére. 2006 októberében jelentős részben a tartományi kormány kezdeményezésére alakult meg a „Demográfiai átalakulás hálózata”, amelyben olyan európai régiók (Németországból, Csehországból, Lengyelországból, Angliából, Franciaországból és Hollandiából) dolgoznak és pályáznak együtt, amelyeket erősen érint a népességvesztés.

A meghozott intézkedések komplexitása jól látható néhány területen, melyeket érdemes külön is bemutatni.

Az *oktatás* esetén teljesen különböző irányú átalakításokat vezettek be az egyes oktatási szinteken.

Alapfokon az a cél, hogy az első négy osztályt mindenütt, ahol lehetséges, fenntartsák, ennek érdekében erőteljesen támogatják az összevont osztályok bevezetését. Ha a négy évfolyamon összesen 40 gyermek tanul, a kisiskola fenntartandó. Ennek elsősorban demográfiai oka van, ha ugyanis a településen megszűnik az alapfokú oktatás, és már a kisgyermekeknek is ingáznuk kell, ez a fiatal szülők elvándorlását eredményezi, és ilyen településekre gyakorlatilag egy fiatal pár sem hajlandó költözni.

A magyar felső tagozatnak megfelelő oktatási szinten a körzeti iskolák minimális osztálylétszámát csökkentették. A fejlesztés fő iránya az úgynevezett „egész napos iskolák” kialakítása, amelyek a gyermekek számára az oktatási időn kívül tanulási és programlehetőségeket is biztosítanak (egyben könnyebbé is teszik szállításukat). Az iskolaépületekben a szülők és általában minden lakos számára a továbbképzésektől a különféle nevelési és életmód-tanácsadásokig hasznos szolgáltatásokat próbálnak nyújtani.

Középfokon az átszervezés célja az, hogy az iskolahálózat ritkulásával párhuzamosan ne csökkenjen az iskolatípusok közötti választás lehetősége, ne kelljen senkinek sem azért az egyik iskolatípust választania, mert csak az van elérhető közelségben.

Igen érdekes a felsőfokú képzés átalakítása. A vizsgálatok szerint az elvándorlás esetén kulcsfontosságú elem a más tartományban történő felsőfokú képzés, hiszen aki másutt tanul, az igen kis eséllyel tér vissza tanulmányai befejezése után. Így az elitképzés helyett az elsődleges cél a helyi diákok megtartása és a képzés során olyan tudás

átadása, amely helyben kamatoztatható. A csábítás egyik eszköze a családbarát főiskola programja, amely megkönnyíti a „tanulás és a család összeegyeztetését”, így a szülőknek a felsőfokú tanulmányok végzését, illetve a diákoknak a gyermekvállalást. Ilyen eszközök a családbarát kollégiumok, a főiskolai „üzemi” bölcsődék és óvodák megnyitása, az órarend flexibilis átszervezése stb.

A *városépítéset*, városstervezés szintén olyan terület, ahol érdekes intézkedéseket hoztak. A tartomány tucatnyi nagy és középvárosában 2000-re a népességfogyás, a sok üresen álló (általában házgyári építésű) lakás miatt az ingatlanpiacot az összeomlás fenyegette, bizonyos szolgáltatások aránytalanul megrágultak. A válság elkerülésére, a lakásbontások felgyorsítására 2002-ben komoly program indult, amelynek keretében 2006-ig mintegy 50 000 lakást bontottak le (az ún. „Stadtumbau Ost” program keretében). Hamar kiderült azonban, hogy a panelházak „ész nélküli”, a költségek minimalizálására törekvő felrobbantása (vagyis azt bontják le, amely a legkevesebb helyben maradt lakó átköltöztetését igényli), csökkenti a városok élhetőségét, szociális és társadalmi problémákat szül. Ráadásul ezek a bontások nem nyújtanak megoldást a szegregált, szinte kizárólag inaktív idősök által lakott negyedek problémájára, míg a bontások nyomán felszabaduló területek alulhasznosítottakká váltak. (Erre jó példa az a lebontott házak helyén igen drágán kialakított dessau park, amelybe két év alatt beköltöztek a vaddisznók, rettegéssel töltte el a megmaradt házak nyugdíjas lakóit.)

Igy az újabb átalakítások célja immár fenntartható, család- és befektetőbarát városi terek kialakítása. A lakásbontások mellett egyre nagyobb szerepet kap a túl nagy kapacitásokkal küszködő infrastruktúra (a távfűtőművektől a bolthelyiségekig) leépítése, amelynek célja az, hogy a kialakuló új rendszer olcsóbban legyen üzemeltethető, fenntartható, ami javítja a városok versenyképességét.

Az életkori alapú szegregálódás csökkentésének érdekes eszköze az úgynevezett „többgenerációs házak” kialakítása. Ezek a házak ellentétei a nálunk is ismert „fecskeházaknak” vagy „idősök apartmanházának”, itt ugyanis olyan épületek kialakításáról van szó, amelyben különböző generációkat képviselő háztartások élnek együtt. A cél az, hogy a háztartások között kialakuló kapcsolatok megkönnyítsék az egyes háztartások életét. (A fiatalok segítenek a beteg idősöknek, míg a jó karban lévő nyugdíjasok vigyáznak a fiatal családok gyermekeire stb.) Azt remélik, hogy az ilyen – némi külső támogatással létrejött – önszervező közösségek hozzá fognak járulni ahhoz, hogy az idősgondozás állami költségei ne szabaduljanak teljesen el. Általában is az a cél, hogy ne nőjön a generációk térbeli, társadalmi elkülönülése, ennek érdekében támogatják az olyan multifunkcionális intézmények, szolgáltatáscsomagok kiépülését, amelyeket minden korosztályból igénybe vesznek.

Az elnéptelenedő, elöregedő *kistélepülések* népességének életminősége védelmében a kisiskolák fenntartása, az iskolán belül felszabaduló területek közösségi terekké való átalakítása mellett a szolgáltatások fenntartása a kulcskérdés. A megszűnő intézmények helyett a mobil szolgáltatások beindítása az egyik irány: mobil könyvtárak, mobil orvosi rendelők stb. A hagyományos tömegközlekedés helyett igényközpontú szállítási szolgáltatásokat építenek ki: iránytaxikat, illetve olyan rendelhető kisbuszokat, amelyek nemcsak a lakókat szállítják, de igény szerint számukra is szállítanak, például élelmiszert, gyógyszert. Egy ilyen szolgáltatás nemcsak az idősök, hanem akár a fiatal, gyermekes családok számára is előnyösebb lehet, mint például egy hagyományos menetrend szerint naponta kétszer közlekedő busz. Mivel az orvosi ellátás kulcskérdés, az orvos, orvosi rendelő nélkül maradó falvakban „falunővér” szolgáltatást építenek ki.

Az új szolgáltatások bevezetése úgynevezett modellprojekteken keresztül történik, ezt azt jelenti, hogy vannak olyan települések, amelyek némi plusztámogatásért cserébe kísérleteznek a különféle alternatív módszerekkel, és végül a beválni látszó megoldásokat terjesztik el tömeges mértékben.

Jó néhány projekt foglalkozik a demográfiai átalakulás és a *gazdasági élet* kapcsolatával. Az Európai Szociális Alap finanszírozásával támogatási rendszert építettek ki olyan vállalatok számára, amelyek családbarát munkakörülményeket teremtenek. Az ilyen munkaadók számára fenntartanak egyfajta auditált minőségbiztosítási rendszert. A családbarát intézkedések példatára és az ezek bevezetéséhez szükséges gyakorlati tennivalók (szerződésminták stb.) minden munkaadó számára elérhetőek.

Kapitány Balázs

IRODALOM

KÖNYVEK

TURAI TÜNDE: *Az életút végén. Szilágyborzási öregek társadalmi helyzetének vizsgálata.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2004. 196 p.

A világjelenséggé vált öregedés, az idős emberek részarányának növekedése az elvándorlással sújtott falvakban legalább félszázados tapasztalat. A második világháború után az idős falusiak az újonnan „szocialistává” vált európai országokban általában, Romániában pedig különösen gyorsan és fájdalmasan veszítették el lábuk alól a talajt és maguk körül a családot. Döntő szerepe volt ebben az egyéni tulajdon kisajátításának, a hagyományos értékek szándékos rombolásának, a szokások tiltásának, az ellenségképek gyártásának; a tömegtermelés, a város eszményítésének. Más jellegű, de hasonló erejű és hatású megrázkódattással járt a „szocialista” rendszer összeomlása, a népuralom és a keresleti–kínálati piac megteremtése érdekében tett lépések számtalan visszássága.

A szerző a politikai, gazdasági és társadalmi változások durva darócára terített fi-nom patyolaton ábrázolja szilágyborzási gyűjtésének öregeit. Az írás nagy mesélőt sejtet, ám csalatkozik, aki „csak” elbeszélésekre számít. A szerző nem rejti véka alá családi érintettségét, érdeklődését, érzékenységét, ugyanakkor ez nem gátolja abban, hogy felülemelkedjen a személyes tapasztalatok élményén. Sőt, az öregedés problematikájának elméleti szintű tárgyalása következtében szinte esetlegesnek tűnik, hogy Szilágyborzás a kiindulópont. A kézzelfoghatótól az általánosig vezető út mégis jól nyomon követhető, amit a gyűjtött anyag gazdagsága, kiérlelése és Turai szakmai felkészültsége tesz lehetővé. Ez utóbbiról – a bőséges és sokoldalú szakirodalmi hivatkozást mintegy zárójelbe téve – az elsajátított tudás világos gondolkodásmódot követő alkalmazása tanúskodik.

A szilágyborzási anyag két fő forrásból származik. Az egyik az 1999-es népszámlálás, amelyet a szerző saját maga végzett a falu minden házát végigjárva, amikor a lehetőséggel élve kötetlen beszélgetéseket folytatott a családtagokkal. (Ennél a pontnál az ismertetés írója megáll és elgondolkodik: micsoda lehetőség rejlik a társadalomkutatók számára a hagyományos népszámlálásban! Mi minden menne veszendőbe, ha csak másodlagos – társadalombiztosítási, népesség-nyilvántartási – adatokkal dolgozhatnánk!) A másik forrást ugyancsak a szerző által készített beszélgetések, elsősorban életút-elbeszélések képezik.

Az első fejezetben a Szilágyság inkább kötelességszerű, mint a kötet szerves részét képező bemutatása olvasható. Mindenesetre megtudhatjuk, kik azok a kevesek, akiknek írásaiból kiegészíthetjük a vázlatos képet. A figyelmet a töredékes földrajzi térábrázolás egyik lábjegyzetére szeretném felhívni. Ebben a szerző – az írására jellemző veretes nyelvhasználattal – egyszerre védelmezi és engedi át a múlandóságnak javaslatát, amelyben a Tövisháttól néprajzilag elkülönülő kistáját a Szilágy–Szamos-köz elnevezéssel illeti:

„A belső határok ilyen jellegű 'átszervezésének' legnyomósabb ellenérve a lokális öntudat lehetne. Ez mindenképpen olyan tényező lenne, amit elsődlegesként kezelnék, amit a szakma felségterületét érintő szempontok előtt lévőnek tekintenek. De

mivel nem találkoztam ezen kis szögletben a helyiek tövisháti identitásával – az értelmiség kivételével –, úgy vélem, módosító javaslatom nem sérti a szóban forgó közösség teleologikusan formálódó kognitív térképét, s így nem teszek egyebet, csupán egy korábbi efemer szakmai konstrukciót alakítok újabb mulandó és vitatható struktúrává.” (19. oldal)

Ez az alanyi (emberközpontú) szemlélet a háttér időhorizontjának kijelölésében is feltűnik: a figyelem az idők szempontjából meghatározó ötven évre, a „szocializmus” korszakára összpontosul. Az időszak politikai, gazdasági és társadalmi jellemzése tömör és találó. Ebben a világban szent és sérthetetlen az ideológia, a kíméletlen politika határozza meg a gazdaságot, delejes erővel bíró vezér és félelem uralkodik. Az elv és a gyakorlat, az ígéretek és a valóság szöges ellentéte valószerűtlen világot szül. A létező erőforrásokat, az értelmiséget, a mezőgazdaságot, a parasztságot, a falvakat szétverik, nem ezekre, nem előnyükre, hanem rovásukra épülnek az üzemek, a városok, az iskolák. Elszakad a múlt a jelentőtől, a falu a várostól, szembekerülnek egymással – jobb esetben eltávolodnak egymástól – a nemzedékek, a családtagok. A társadalmat a hazug politika és a beteg gazdaság szétzilálja, a szervesetlen és önellátásra törekvő korszerűsítésben a nélkülözés és az egyenlőtenség újratermelődése jelenti a „folytonosság”-ot. Aki kevéssé ismeri ennek az útnak a romániai tapasztalatait, megtalálhatja a hivatkozásokat a legfontosabb mérföldköveket jelző okiratokra. A rendszerváltás mikéntje sem nélkülözi a sajátos romániai vonásokat. Turai a mindenható politikai erőter megszünetését, a tulajdonviszonyok megváltozását (a földosztást, a magánosítást), a munkanélküliség megjelenését és a külföldi munkavállalást (is) lehetővé tévő határnyitást emeli ki, amelyeknek hordereje Romániában jelentősen felülmúlja a Magyarországon tapasztaltat.

A politika meglepetései, A gazdaság át- meg átszervezése, A társadalom formázása című fejezetekbe foglalt események szilágyborzasi lefolyását kurtán, de beszédesen jelzik a falu lakosságának számában és korösszetételében bekövetkezett változások. 1941-ben 630, 1999-ben 295 ember élt Szilágyborzason. A 60 évesek és idősebbek aránya az első időpontban 7,6%-ot, utóbb 35,6%-ot tett ki. Az 1999-es népszámlálás során feljegyzettek szerint:

„A 17–25 év közötti, még nem házas fiatalok mind Magyarországon vállalnak időszakos munkát. Letelepedésük érdekében még nem tettek konkrét lépéseket, de kintmaradási vágyukat valamennyien megfogalmazták.” (42. oldal)

A társadalmi háttér és az előtérben szereplő öregek helyzete közötti átvezető fejezetek a család intézményének változásait és az idősekhez tartozók körét rajzolják meg.

Az időseknek a családon belüli tekintélyét mindenekelőtt a földtulajdonban bekövetkezett változások rendítették meg. Amíg a – magántulajdonban lévő – föld jelentette a megélhetés elsődleges forrását, az idős szülő (a gazda) egyrészt haláláig megőrizte tulajdonjogát, amely a terményből való részesedése révén biztosította megélhetését és függetlenségét; másrészt a család termelési-gazdasági egységként is működött. Az egyéni tulajdon kisajátítása és az ezzel párhuzamosan zajló iparosítás során a föld mint termelőtőke és a földművelés tudása egyaránt értékét veszítette. A fiatalok elköltözésével az életmód-minták átörökítése és az érzelmi kötelek fenntartása is korlátokba ütközött. A család szerkezetében bekövetkezett változások másik fontos elemét az je-

lentette, hogy egyre kevesebb gyermek jött a világra. Bár a termékenység csökkenésének – feltételezésünk szerint nagyjából fontossági sorrendben – bemutatott indokai jól ismertek a demográfusok előtt, felidézésük nem hiábavaló, hiszen itt annak a ritka esetnek vagyunk tanúi, amikor egy másik tudomány, a néprajz tapasztalati úton erősíti meg ezeket:

1. A hirtelen változások okozta lelki és gazdasági megterhelés, elbizonytalanodás;
2. A nők munkaerő-piaci bevonása;
3. Az elvándorlás, az ingázás terhe;
4. A megváltozott gazdasági törekvések hatása;
5. A gyermekek értékének emelkedése, az ezzel járó nagyobb anyagi befektetés- és időigény;
6. A városi életmód mintája;
7. A fogamzásgátlás lehetőségeinek ismerete, bővülése;
8. Az egyéni értékek térnyerése a tömegtájékoztató és az utánozni vágyott csoportok közvetítésével;
9. A fiatalok gazdasági önállósulása a szülőktől;
10. A kiscsalád elismertségének növekedése;
11. A házasságkötés időpontjának kitolódása
 - a tanulási időszak meghosszabbodása,
 - a szakmai érvényesülés időigénye;
 - a családalapításhoz szükséges feltételeket alakító mérce magasabbra állítása miatt.
12. A vallás szerepének csökkenése.

„Az 1990-es évek nem annyira változást, mint inkább a már kialakult tendenciák felerősödését hozták magukkal. Gondolok itt különösen az önállóság megvalósításának és megőrzésének igényére, aminek két szempontból jelentős a következménye: egyrészt a kiscsalád-modell dominanciája szempontjából, amit mind a fiatalok, mind a szülők interiorizáltak preferenciáikban; másrészt pedig tovább nőtt a magányosok tábora, hiszen legyen szó akár nem házasokról, akár elváltakról, akár özvegyen maradt szülőkről, szívesebben maradnak egyedül, ha anyagi lehetőségeik megengedik, minthogy integrálódjanak valamilyen rokon családba.” (54. oldal)

Kik az idősek? A könyv mondanivalója miatt kikerülhetetlen meghatározást több oldalról közelíti a szerző. Filozófiai eszmefuttatások – a rész és az egész, a töredék és a teljes, az esemény és a folyamat kapcsolódásáról, az én ontológiai létezéséről, nemlétezéséről – során vetődik fel a kérdés:

„De mi az, ami az epizódhalmazba rendet visz, ami megteremti belső dinamikáját, irányultságát és ívelését, ami *úttá, pályává* alakítja az *életet*? Két válasz kínálkozik: a tematika és az idő. Az előbbi ugyan szintén jelentős, ... alá van rendelve az utóbinak, ami nemcsak az életút egyes részterületeinek, hanem teljes egységének telikus szerveződését biztosítani tudja.”

Ezek után főleg az időről esik szó.

„A kronológia szervezte struktúra egészen lecsupaszítva így fest: az életnek van egy kezdete, ezt különböző – szintén szabályozott – életszakaszok követik, majd pedig eljutunk a végső fázishoz, a befejezéshez. Az ívelés lineáris és egyszálú.” (59–60. oldal, eredeti kiemelésekkel)

Turai ugyan többféle idősíkot említ (az idő lehet *lineáris* és *ciklikus*, *eleve elrendelt* és *tervezhető*, *isten* és *emberi*), és azzal is egyetérteni látszik, hogy *mindennek megvan a maga ideje* (63–64. oldal), a *mindent* mindössze két végre egyszerűsíti.

„Aktivitás, vitalitás, reprodukivitás, szexualitás, egészség – többségüket fizikai, szellemi és morális értelemben egyaránt érve. Ezek azok a tartalmak, amelyek meghatározói az életszakaszoknak. A felsoroltak képezik a pozitív pólust, ellentétük a negatívát. Ez a bináris oppozíció szolgál alapul az intervallumokra osztott életút belső hierarchiájának szabályozásában.” (64. oldal)

Ám az ember természeti, társas, szellemi és lelki mivoltából fakadó esemény- és feladatsor, az átmenetek közötti tartalom ennél sokrétűbb. A sarjadás, a növekedés, a virágzás, a termőre fordulás szakaszai külön-külön is magukban foglalják a bomlást és az építkezést, vagy ha jobban tetszik: a megszüntetve megőrzést. Az ív nem egyenes, hanem csigavonalban halad, nem egy-, hanem többszálú. Kétségtelenül nem könnyű megkapni az építkezés öregkori lehetőségét, fellelni a bölcsesség útját. Ez nem minden idős embernek adatik meg – ahogy nem minden fiatalnak a felhalmozás, vagy nem minden felnőttnek a kiteljesedés. Mindenesetre hadd javasolja a koros bíráló az idősök helyzetét értő és mély együttérzéssel elemző fiatal írónak, hogy tanulmányozza az öregséget kizárólag hanyatlásként, az öregeket csak kedvezőtlen színben feltüntető ábrázolással szemben fellépő terebélyes irodalmat is.¹ Ne legyünk azonban igazságtalanok! Elvértve, nevezetesen a *Konfliktusoldó magatartás* című fejezetrészből megcsillan a hiányolt tartalom:

„Generációk tagjai közt kipattanó konfliktus esetén a közvélemény az időstől várja el azt, hogy megfontoltan, *bölcsen* viselkedjék, azazhogy ő legyen az *okosabb*. Egyrészt a konfliktusok kirobbanását úgy ítélik meg, hogy az idősebbtől több tapasztalatot és helyesebb magatartást várnak el, másrészt a konfliktus megoldásának folyamatában az idősebbtől várják el a békülékenyebb hozzáállást, a békülés kezdeményezését.” (77. oldal, eredeti kiemelésekkel)

Az idősök helyzetét meghatározó gazdasági, szociális, erkölcsi és szellemi tőkét taglaló fejezet vissza-visszaidezi a társadalmi-gazdasági háttérről írottakat, számba veszi az öregek minden téren elszorított, fájdalmas veszteségeinek részleteit. Odalett a föld, a falu taszítóan hanyatlak, az elköltözött gyerekek számára leginkább a készpénz és legfeljebb a házkörül megtermelhető élelmiszer jelent értéket. Ezt gyűjtve, ezért dolgozva igyekeznek, legtöbbször erőn felül, az idős szülő, hogy meg szolgálja a majdani gondozást. De nemcsak ezért teszi. A szülők és gyermekeik közötti aránytalan viszonyosság számos szép példájával találkozik az olvasó. A fiatalok sikere a szülőnek ajándék és dicsőség, a *nevelés minőségének fokmérője, a jó szülőség mutatója*. (107. oldal) Az

¹ Ajánlott kulcsszavak: ageing/aging, ageism/agism, anti-ageism stb.

erkölcsi tőke az idők legfőbb támasza, a gyermektelen öregek esetében – jelentős anyagiak híján – a tekintély egyetlen forrása.

A szakadozott rokoni és helyi közösségi háló fokozza a szilágyborzásti öregek törekvését arra, hogy függetlenségüket minél tovább megőrizték. Ha még van a közelben gyermek, testvér, jó szomszéd, s különösen, ha még él a házastárs, egymást segítik. Az özvegyen maradt szülő szükség esetén összeköltözik helybeli gyermekével. Ha a távol-élő gyermek már nyugdíjas, vagy munkanélküli, az időleges, vagy huzamos hazaköltözés mindkét fél számára előnyökkel járhat. A távolabb élő fiatalok fogadhatnak valakit az öregek mellé, ha szükséges, és ha megtehetik. Ez szerencsés esetben kedvezőbb megoldás lehet, mintha a szülőt kellene kimozdítani otthonából, s a fiatalokhoz, vagy – ne adj isten – otthonba költöztetni. Az utóbbihoz képest az eltartási szerződést is előnyben részesítik.

A rövidegre fogott összegzést bőszeges, de hevenyészett melléklet követi. A főszövegben ritkán elhintett elbeszélés-szilánkok után jólesett volna a mellékletben folyamatos történeteket, „kerek meséket” olvasni. Vagy legalább egyet. Az itt szereplő két szövegrészlet távolról sem elégíti ki a kutatók kíváncsiságát. A szemléltető ábrák és térképek hasznosak, megérdemelték volna, hogy közreadásuk előtt hozzáértő szerkesztő keze alá kerüljenek. Ugyanakkor zavarba ejtő az egyéni adatbázis részletezett közlése (136–158. oldal), amelyben a házszám mellett a név, a családi helyzet, a születés helye és ideje, a felekezet, a lakhely és a foglalkozás is szerepel. Nem gondolom, hogy helyi ismeretek híján ezek a közlések segítik a leírtak olvasását vagy értését, viszont jogosan vetődnek fel adatvédelmi szempontok. A fényképek esetében ezt egyrészt nem látom aggályosnak, másrészt úgy érzem, jól kiegészítik és megelevenítik a leírtakat.

Végezetül az Előszóból idézek:

„Előregedő társadalomban élünk, s mégis igen kevés szó esik a harmadik generációról. Nem kell messzire mennünk, s nem is feltétlenül szükségesek a statisztikai számítások ahhoz, hogy észleljük, milyen népesen vannak közöttünk az idők. S ahhoz sem kell bonyolult jóslatokba bocsátkoznunk, hogy megsejtsük, mi várható a következő évtizedekben e korcsoport arányait illetően. Látjuk és tudjuk, hogy vannak, sokan vannak. De vajon létszámukkal és problémáikkal arányosan elég figyelmet szentelünk-e nekik? Azt tapasztalom, hogy nem, s ez az, ami arra ösztönzött, hogy írjak róluk.” (10. oldal)

Köszönjük.

Daróczi Etelka

RÉDEI MÁRIA: *Mozgásban a világ. A nemzetközi migráció földrajza*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2007. 568 p.

A szerző igen nagy fába vágta fejszéjét, amikor monográfiája témájául az országok közötti vándorlást választotta. Nemcsak a folyamat „futott fel” az 1990-es évtizedtől, hanem a nemzetközi migráció szakirodalmi is óriásira duzzadt. Ennek egyszerű áttekintése és kritikai feldolgozása is tiszteletet parancsoló vállalkozásnak számít. A szerző viszont magyar szakirodalmi előzmények nélküli monográfia megírására vállalkozott,

amikor összefoglalta a nemzetközi migráció térbeliségével kapcsolatos leglényegesebb tényeket, folyamatokat és összefüggéseket.

A mű két nagy egységre bontható. Az első hat fejezet általános (másképpen fogalmazva ágazati) kérdéseket tárgyal, és a könyv címében jelzett regionális irányultságú egység a hetedik fejezettel kezdődik. „*A migráció regionális jellemzői*” című fejezet önmagában alkotja a könyv második nagy részét.

Ellentétben azzal, amit a könyv címe sugall, az első nagy részben az ötödik fejezet („*Főbb trendek a világban*”) kivételével az alkotó nem a földrajzi összefüggések kibontására helyezte a hangsúlyt, igaz az egyes résztemák tárgyalása során a térbeli összefüggéseket soha nem tévesztette szem elől. Az első fejezet („*Bevezető gondolatok a migrációról*”) gyakorlatilag egy strukturálás nélküli esszézerű gondolatfolyam, melyben igen sok a lényeglátó elem, de előfordulnak benne vitatható megállapítások is. A második fejezet szakszerűen vezeti be az olvasót a migráció fogalmi rendszerébe, statisztikájába és a migrációs politika alapkérdéseibe. A terjengősség elkerülését szolgáló rövidítések következtében a gondolati kötések azonban nem mindig zökkenőmentesek. Igen gyakoriak a migrációs szakirodalomban közismert tényekre való rövid utalások, melyeket a nem migráció-kutatók (például az egyetemi hallgatók) nehezen érthetnek meg pusztán a szöveg alapján. (A potenciális olvasóközönség megjelölése megtörtént a könyv hátsó borítóján: „Ajánljuk a könyvet mindazoknak, akik jogi, szociológiai, földrajzi, nemzetközi gazdasággal, fejlesztéssel és biztonsággal foglalkozó tanulmányokat folytatnak.” – Tehát a mű a tágabb értelemben vett szakmai közönségnek szól.)

A második fejezettől fogva a könyv egészen végigvonul az a nehezen védhető felfogás, miszerint a migráció jelenségét, folyamatát cselekvőként értelmezi a szerző: „Ezzel a migráció az elvárásoknak megfelelően válogatást valósít meg.” (17. old.). A harmadik fejezetben („*A migráció hatásai*”) a demográfiai, gazdasági, szociokulturális és politikai következményekről is szól a szerző. A hatásokat tárgyaló fejezeteket azonban általában a monográfiák második felében, a tények és folyamatok kifejtését követően helyezik el a szerzők. E szokatlan, formabontó megoldásnak valószínűleg figyelemfelkeltő funkciója lehetett – gondolja az ismertetés írója. A hatások kifejtése során a globális vonatkozású népszerű és népesedési folyamányok kifejtése az egyik legszínvonalasabban megírt rész. Nehezen érthető, hogy a 3.1.7. („*A migráció hatása a munkaerőpiacra*”) és a 3.1.8. szekciókat miért a demográfiai hatások alfejezetben tárgyalja a szerző, hiszen a következő, 3.2. alfejezet témája a gazdasággal kapcsolatos. A 3.2. alfejezet („*A migráció gazdasági elmélete*”) a vonatkozó szakirodalom alapján készített korrekt és érthető összefoglalás. A szerző – mint általában a könyv egészében – nem rejti véka alá saját véleményét sem. Erre egy példa: „A nagyobb munkaválasztékot a minimálbér lejjebbvitelével lehetne módosítani, így a több jövedelemmel rendelkezők által igénybe vett szolgáltatások aránya nőne.” A 3.3. alfejezet („*A folyamat irányítása*”) a migrációs politikák egyes vonatkozásairól szól, és a szerző az állami migrációs politika aspektusát emelte ki. A 3.4. alfejezet („*A Berni Kezdeményezés*”) újra migrációs politikai vonatkozásokról szól. A kezdeményezés gondolati nívója vitathatatlan, azonban sem világpolitikai jelentőségénél, sem utóéleténél fogva nem érdemes olyan terjedelemben tárgyalni, mint például a menekültkérdés egészét (lásd 4. fejezet). A 3.5. alfejezet („*Internal brain drain – belső agyelszívás*”) Magyarország vonatkozásában a szerző 1990-es évekig visszanyúló kutatási témája volt. A recenzens véleménye szerint a belső agyelszívás kérdése tematikailag nem illik a nemzetközi migráció földrajzát globális méretekben tárgyaló kötetbe, ahogy a kínai belső migrációt taglaló részek sem a 7.2. alfejezetben. A

migráció demográfiai hatásainak tárgyalása mellett a „*Hazautalások a világban*” című 3.7. alfejezet sok újdonsággal szolgál a hazai olvasónak. Magyarországon egyedülálló részletességgel ismerhetjük meg a migráns munkavállalók a globális tőkeáramlások részeként értelmezett hazautalásainak jellegzetességeit. A korábban néha nehezen érthető mondatok után e helyütt stílusosan megírt szöveg következik, melyben a fő folyamatokat logikus térbeli rendben és lényeglátóan emelte ki az alfejezet írója. Érdekes és újszerű megközelítés, hogy az agyelszívás problematikáját a 3.8. alfejezetben („*A migráció szociokulturális hatásai*”) is tárgyalja, csakúgy, mint a 3.7.4. szekcióban („*A hazautalás és a brain drain összefüggése Afrikában*”), továbbá a 3.5. („*Internal brain drain – belső agyelszívás*”) alfejezetben. A recenzens azt javasolja a szerzőnek, hogy a mű második kiadásában a hazautalásokhoz hasonlóan egy egész alfejezetet szánjon az agyelszívás problematikájának. E megoldást indokolja az is, hogy a 7. fejezet-óriásban („*A migráció regionális jellemzői*”) – amely egyben a könyv második nagy egysége –, a hazautalások, az agyelszívás, a magasan képzettek mozgása és a diákok vándorlása kontinensenként újra és újra előkerülő témák. A negyedik fejezetben („*Humanitárius feladatok*”) a kényszervándorlások egy speciális formáját, a menekültproblémát – a hatalmas nemzetközi és hazai szakirodalom ellenére – meglehetősen röviden érinti a szerző. A sajátos térbeli vonatkozások miatt ki lehetett volna bontani, sőt részletesen ki kellett volna fejteni a témát. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága (UNHCR) rendszeresen közöl e tárgyban viszonylag pontos adatokat, idősorokat és elemzéseket.

Az ötödik fejezet („*Főbb trendek a világban*”) lehetne egyfajta bevezetése a könyv második részének, nevezetesen a 7. fejezetnek, ha nem ékelődne közéjük a 6. fejezet („*Képzettek mozgása*”). Ennek újdonsága a diákmigráció tárgyalása, melyet a szerző nagyon helyesen olyan tényezőként fog fel, mint amely a magasan képzettek mozgásának növekedését valószínűsíti. Itt a szerző saját eredeti kutatási eredményeit közli. Az ötödik és hatodik fejezet felcserélését indokoltnak látjuk.

A hetedik fejezet („*A migráció regionális jellemzői*”) több mint kettőszáz oldalas egység, egy önálló könyvként is megállná a helyét. Afrika és Ázsia, a magyar olvasók számára e kevésbé ismert két földrész került a regionális tárgyalás élére. Nagy erénye ennek a fejezetnek, hogy a szerző nem merült el a részletekben, hanem egyes tipikusnak tekintett országok bemutatásával mutatott rá a földrészek migrációs nagyrégióinak jellegzetességeire. A főszöveget gyakran illusztrálják szövegdobozokba helyezett újságcikkek és egyéb anyagok, melyek a szó szoros értelmében élettel töltik meg az írást. Nem mehetünk el azonban egy zavaró tényező mellett sem. Az afrikai alfejezet egyszintű címhierarchiája nem illik a tartalomhoz.

Egyiptom, a Zöld-foki-szigetek vagy Kenya példáján keresztül afrikai migrációs típus-országok kerültek bemutatásra, csakúgy mint ahogyan ázsiaiak Kína, Oroszország és Törökország folyamatainak bemutatása kapcsán. Az ismertetés írójában némi hiányérzet alakult ki India, Japán vagy Indonézia kimaradása miatt, azonban tudatában van annak, hogy a közel teljes spektrum felvázolása csak egynél több szerző többéves munkájának eredményeképpen állhatna elő. Afrika és Ázsia esetén a hazautalások, a brain drain és a képzettek mozgása témák területi jellegzetességeinek tárgyalása következetesen megtörtént. A 7.3. alfejezetben („*Az európai migrációs folyamatok*”) csak a migrációs politika volt az országról országra végighúzódó vezérfonal.

A nemzetközi migráció magyar vonatkozásai részletesebb kifejtést igényeltek volna. A szerző utal arra, hogy „*Magyarországot érintő nemzetközi migráció*” címmel 2006-

ban a KBH kiadó gondozásában, Budapesten könyvet jelentetett meg (437. old), ez azonban nem menti őt fel a Magyarországot érintő rész megírásának terhe alól.

Amerika és Ausztrália a 7.4. alfejezetben „*A nagybefogadó államok*” címmel kerül tárgyalásra, ahol a migrációs politika szempontjából releváns témákat mutatja be a szerző. A recenzió írójában újra hiányérzet alakul ki Brazília és Argentína tipikus eseteinek kimaradása kapcsán. Az Ausztráliáról szóló részben igen sok a lényeglátó gondolat, de itt előfordulnak vitatható megállapítások is. Illusztrációképpen egy példa az előbbiekre: „A nagybefogadó országok benépesülést célzó gyakorlatának döntő elemét jelentette a lakosság térbeli eloszlásának kiegyenlítése.” (501. old.). Az utóbbiakra pedig: „Az elmúlt évszázadban még változóan, majd ezt később felváltotta az a tudatos politikai gyakorlat, amely a migráció folyamatos népességpótló szerepére alapozott.” (499. old.). Az ugyanezen az oldalon szereplő 78. ábráról egyértelműen leolvasható, hogy 1901-től 2000-ig folyamatos volt a természetes szaporodás, következésképpen Ausztrália vonatkozásában a nemzetközi migrációnak nem lehetett népességpótló szerepe, hanem egyértelműen a népességnövekedés második komponense volt. A nyolcadik befejező fejezet („*Speciális vonatkozások*”) négy oldalas terjedelme aránytalanul rövid. Valószínűsíthető, hogy a könyv lektorának inspirálására szenteltek egy teljes fejezetet a migráció általános biztonsági vonatkozásainak, mely egyébként a menekültügyhöz hasonlóan súlyponti kérdésként kezelendő.

A terjedelmében hatalmas könyv (568 oldal) elkészítése a szerző sokévi munkájának gyümölcse. Tiszteletreméltó vállalkozásának és bátor kísérletének eredményét tartalmazza a monográfia. A könyv megírása után a továbbfejlesztés az író előtt álló kikerülhetetlen kihívás.

Illés Sándor

FOLYÓIRATCIKKEK

LIN, I-F. – MCLANAHAN, S. S. : Parental Beliefs About Nonresident Fathers' Obligations and Rights (A szülők véleménye a különélő apák jogairól és kötelességeiről). *Journal of Marriage and Family*, 69. May 2007. 382–398. p.

Napjainkban az Egyesült Államokban minden második gyermek hosszabb-rövidebb ideig apa nélküli családban él. Számos kutatás vizsgálta a különélő apák gyermektartásdíj-fizetési szokásait és ennek összefüggését a gyermekkel töltött idővel. Keveset tudunk azonban arról, hogy mi a szülők véleménye a különélő apák jogairól és kötelességeiről, illetve hogy ezek a vélemények mennyiben térnek el nemek szerint, azaz az apák és az anyák esetében. A szerzők a Fragile Families and Child Wellbeing Study (Törékeny Családok és a Gyermekek Jóléte Kutatás) első hullámának adatait felhasználva próbálják megválaszolni a fenti kérdést, mégpedig párhuzamosan vizsgálva a jogokat és a kötelességeket.

Az igazságosság – és így az apák jogainak és kötelességeinek – megítélése többféle elv alapján történhet, és többféle magyarázat létezik arra, hogy ki mikor melyiket alkalmazza. A szerzők két lehetséges elvet emeltek ki: a méltányosságot és az egyenlőséget. Az itt vizsgált esetben a méltányosság elvét vallók szerint a láthatás és a gyermeket

érintő döntésekben való részvétel joga függ attól, hogy az apa teljesítette-e a gyermektartásdíj fizetésére vonatkozó kötelezettségét, míg az egyenlőség elve szerint ezek egymástól független kérdések. A szocializációs elmélet szerint a nők/anyák általában az egyenlőség elvét részesítik előnyben, míg a férfiak/apák inkább a méltányosság elvét alkalmazzák – aminek egyik lehetséges magyarázata az, hogy a nőktől jobban elvárják az önfeláldozó viselkedést, mint a férfiaktól. Ezzel ellentétben az önérdekre alapozó elmélet szerint az anyák a méltányosság, míg az apák az egyenlőség elve mellett fognak voksolni, mivel általában az anyák azok, akik együtt élnek a gyermekkel, és az apák azok, akik külön élnek tőle. A szerzők eredményei ez utóbbi magyarázatot támasztják alá.

A kutatás során 4300 anyát és 3400 apát kérdeztek meg közvetlenül gyermekük megszületését követően 1998 és 2000 között az Egyesült Államok 20 nagyvárosában. A mintában egyaránt szerepeltek házasok, élettársi kapcsolatban, illetve külön élők, és értelemszerűen eltérő volt az érintettek korábbi kapcsolati életútja is. Két kérdés foglalkozott a különélő apák gyermektartásdíj-fizetési kötelezettségével, további hat kérdés pedig a jogaikkal. Utóbbiak részben a láthatásra, részben pedig a gyermekkel kapcsolatos döntésekben való részvételre vonatkoztak, különböző feltételek mellett (ha fizet az apa tartásdíjat; ha nem fizet, mert nem tud; ha nem fizet, mert nem akar). Magyarázó változókként bevonták még a szerzők az elemzésbe a párkapcsolati életutat, a faji és etnikai hovatartozást, az iskolázottságot és a jövedelmet, a bevándorló státuszt és az életkort.

A szerzők eredményei azt támasztják alá, hogy az anyák a méltányosság, az apák pedig az egyenlőség elvét képviselik az itt vizsgált kérdésben.

A válaszadók 90%-a úgy gondolja, hogy a különélő apának kötelessége gyermektartást fizetni akkor is, ha az anyának új partnere van, vagy miután az apának új gyermeke születik egy másik partnertől. Az apák és az anyák egymáshoz hasonlóan ítélik meg a szülői kötelezettségeket abban az esetben, ha az apának új partnere van, de az apák kevésbé gondolják, hogy akkor is tartásdíjat kellene fizetniük, ha az anyának új partnere van. Általában a válaszadók nagyobb mértékben értenek egyet azzal, hogy a különélő apának joga van gyermeke(i) láthatásához, mint azzal, hogy joga van részt venni a gyermekekkel kapcsolatos döntések meghozatalában.

A többség egyetért azzal, hogy az apának joga van gyermekei láthatásához, illetve a rájuk vonatkozó döntésekben való részvételhez akkor, ha fizeti a gyermektartásdíjat, valamint akkor is, ha nem tudja azt fizetni. Az apák véleménye a szülői jogokról és kötelességekről egyöntetűbb, mint az anyáké.

A mintában szereplő szülők nagy többsége egyetért azzal, hogy a különélő apák kötelessége a gyermektartás fizetése, eltér azonban a véleményük a jogokat illetően. Főleg a gyermektartásdíjra jogosult anyák gondolják azt, hogy a különélő apáknak kevesebb láthatási és döntéshozási joggal kellene rendelkezniük, mint az együtt élő apáknak, ami arra enged következtetni, hogy a szülők véleménye kapcsolatban áll a gyermektartásdíjjal összefüggő tapasztalataikkal.

A középiskolai végzettséggel nem rendelkező anyák kevésbé hangsúlyozzák együtt az apák jogait és kötelességeit is, mint a középiskolánál magasabb végzettségűek. Az alapfokú végzettségű apák jobban kiemelik az apák kötelességeit, mint az ugyanilyen végzettségű anyák. A magasabb jövedelmű szülők fontosabbnak tartják az apák tartásdíj-fizetési kötelezettségét, mint a jogaikat. Nem találtak összefüggést a kérdezettek életkora és az apák jogaira és kötelességeire vonatkozó véleményük között.

A szerzők felhívják a figyelmet a tanulmány korlátaira, amelyek közül csak kettőt emelünk ki: egyrészt a kérdésfeltevés a különélő apákra vonatkozott – ugyanezt meg kellene ismételni a különélő anyákra is; másrészt csupán az egyenlőséget és a méltányosságot vették figyelembe az igazságosság megítélésénél, nem vizsgáltak azonban más lehetséges normákat. További kutatások szükségesek ezek feltárására.

Az az eredmény, hogy az apák és az anyák különbözőképpen látják a különélő apák jogait és kötelességeit, azért különösen jelentős, mert a gyermekes párkapcsolatok megszűnését követően ezek jelentik a viták fő forrását. Figyelembe véve azt a tényt, hogy az utóbbi évtizedekben növekedett a válások és a házasságon kívüli születések aránya, kiemelkedően fontos a kutatás további hullámaiban ennek a kérdésnek a vizsgálata, továbbá annak tanulmányozása, hogy a szülői jogok és kötelességek eltérő megítélése hogyan befolyásolja a különélő szülők szülői gyakorlatát és gyermekeik jólétét.

Földházi Erzsébet

MCDONALD, P.: Low Fertility and the State: The Efficacy of Policy. (Alacsony termékenység és az állam: a politika hatékonysága.) *Population and Development Review*, 32. 2006/3. 485–510. p.

Napjainkban mintegy 30 országban a teljes termékenységi arányszám 1,5 alatt van, amely értéket az érintett országok kormányai az ENSZ-nek tett jelentésükben kedvezőtlenül alacsonynak minősítettek. A népesség újratermelését messze nem biztosító termékenység negatív gazdasági következményei ismertek. A népesség öregedése, a fiatal, képzett munkaerő számának és arányának csökkenése részben a nyugdíjrendszer jelenlegi szintjének fenntarthatóságát kérdőjelezi meg, részben a versenyképesség szempontjából lényeges „high tech” széles körű alkalmazását korlátozhatja. Az egyes országok azonban csak lassan ébredtek rá a termékenység növelésének, a pronatalista politika alkalmazásának szükségességére. 1976-ban mindössze 7 OECD ország folytatott születést ösztönző politikát, és ez a szám 1996-ig nem változott. 2003-ra az érintett országok száma 13-ra nőtt.

Miért késlekedtek az európai kormányok a termékenység növekedését elősegítő intézkedések bevezetésével? Az egyik ok az a szakmai körökben is elfogadott álláspont volt, miszerint átmeneti jelenségről, időzítési problémáról van szó, és az elhalasztott házasságkötésekre, gyermekszülésekre idővel sor kerül, a demográfiai folyamatok önmagukat korrigálják. A következő ok arra a demográfusok és közgazdászok körében élő nézetre volt visszavezethető, miszerint a pronatalista politika drága és hatástalan. A harmadik ok a politikai érzékenységgel függött össze, a születésösztönzés negatív történelmi tapasztalataival (Németország, Ausztria). Szerepet játszott azonban az a liberális felfogás is, miszerint a népesség alakulásába a kormányok ne szóljanak bele, mert az minden ember magánügye. Végül sokan úgy gondolták, hogy a termékenységsökkenésből eredő problémákat a bevándorlással, bevándoroltatással lehet megoldani.

A szerző a továbbiakban az igen alacsony termékenység kialakulásának okait tekinti át. Az okokat elsősorban a társadalom liberalizálódásában és a gazdaság átstrukturálódásában látja. A társadalom liberalizálódása megváltoztatta a nemi szerepek hagyományosan kialakult rendjét, és a nők iskolai végzettségi szintjének robbanásszerű emelkedésével, a női egyenjogúság és esélyegyenlőség hangsúlyozásával, a munka-

erő-piaci lehetőségek bővülésével a nőket a gyermekvállalás korlátozására ösztönözte. A liberalizált világban értéknek tartott önmegvalósítás szempontjából a nőknek a családalapítás nagyobb kockázatot jelent, mint a férfiaknak, különösen akkor, ha nem állnak rendelkezésre a gyermekvállalás és a kereső tevékenység összeegyeztetését elősegítő intézményi és társadalmi feltételek. Az igen alacsony termékenység kialakulásának további okát a szerző a fiatal népesség esetében a globalizáció és a jelentősen megnövekedett iskolai végzettség támasztotta anyagi, gazdasági igények kielégítése iránti vágyban jelöli meg. A munkaerő-piaci bizonytalanságok, a munkanélküliség egyfelől, a komoly karrier lehetőségek másfelől mind a családalapítás halasztása, illetve elmaradása irányába hatnak.

A család, a gyermek ugyanakkor a magukat liberálisnak minősítő társadalmakban is fontos érték maradt. Kutatások bizonyítják, hogy a lakosság túlnyomó többsége intim, hosszan tartó monogám kapcsolatra, mindenekelőtt házasságra és legalább két gyermekre vágyik. A társadalom magatartását meghatározó hármás célrendszer: a szabadság és függetlenség, a nagyobb anyagi biztonság és a családi értékek ugyanakkor nem élveznek azonos mértékű állami támogatást, a családalapítási tervek támogatása messze elmarad az előző kettőtől.

A fejlett ipari országokat a termékenység színvonala alapján két részre osztva – 1,5-ös TFR-érték felettiekre és alattiakra – azt tapasztaljuk, hogy az első csoportba tartoznak a skandináv országok és valamennyi angolul, franciául, illetve flamandul beszélő ország. Az igen alacsony termékenységet (1,5-ös TFR alatt) felmutató országok csoportjában a dél-európai országok, a németül beszélő nyugat-európai országok, illetve a fejlett kelet-ázsiai országok találhatók. (A közép- és kelet-európai országokkal a szerző nem foglalkozik.) A második csoportba tartozó országokra a hagyományos nemi szerepek, a hagyományos családi berendezkedés, valamint az erőteljes család- és gyermekcentrikus értékrend jellemző. Az első csoportba tartozó országok társadalmaira a szociál-liberális jelző illik, a hagyományos családmódellem hegemoniája már régen a múlté, a család és a gyermek kevésbé játszik fundamentális szerepet a társadalom és az egyén életében, mégis a hatékony családpolitika következtében a termékenységi mutatók jóval magasabbak annál, mint amit a második csoporthoz tartozó, hagyományos értékrendű országokban tapasztalunk.

Miért késlekednek az alacsony születésszámban érintett országok kormányai a családpolitikai intézkedések bevezetésével? Ez a magatartás részben a demográfusok, szociológusok szkepticizmusával is magyarázható. A szakemberek nem hittek korábban a születésszám csökkentését célzó családtervezési programok hatékonyságában sem, pedig a fejlődő országok termékenysége részben e programok következtében esett jelentősen vissza. E programoknak köszönhetően a világ népessége az eredetileg prognosztizált 16 milliárd helyett 2050-ben csak 9 milliárd körül várható.

A szerző a családpolitika hatékonyságának alátámasztására – Andorka Rudolf és Vukovich György 1985-ben publikált cikkére hivatkozva – éppen a gyes rendszerét említi meg. Az utóbbi években a kétkedőkkel szemben megnövekedett a családtámogatási rendszer hatékony voltát ismertető tanulmányok száma, a szerzők rávilágítanak a termékenység és a pénzbeni támogatások közötti, a korábban hittnél szorosabb kapcsolatra. Adkins 18 európai országra kiterjedő többváltozós elemzése alapján kimutatta, hogy a családi jövedelmen belül a családtámogatások 10%-os növekedése az anya termékenységének 25%-os növekedését eredményezheti. Hasonló eredményre jutottak

más kutatók is. Példaként egy norvég vizsgálat, amely a gyermekgondozási támogatók 20%-os emelkedése esetén 0,05-ös kohorsztermékenységi emelkedéssel kalkulál.

A családtámogatási rendszer másik fontos eleme az intézményi ellátottság, amely lehetővé teszi a nők számára a gyermekvállalás és a kereső tevékenység összeegyeztetését. Az egyes országok kutatói egyetértenek abban, hogy szoros korreláció mutatkozik a gyermekintézményi ellátottság és a második, illetve harmadik gyermek vállalása között. A második, igen alacsony termékenységgel csoportba tartozó országok kormányai úgy tűnik, tanultak a pozitív skandináv és francia példából, és a korábbiaknál aktívabb születést ösztönző politika kialakításán és bevezetésén fáradoznak. Az igen alacsony termékenység emelése csak egy olyan alapvető változás útján érhető el, amely kiemelt támogatást és elismerést ad a gyermekeket vállaló és nevelő családoknak.

Pongrácz Tiborné

BENGTSSON, T. – DRIBE, M: Deliberate Control in a Natural Fertility Population: Southern Sweden, 1766–1864. (Tudatos termékenységgörnyítés a természetes termékenység korában: Dél-Svédország, 1766–1864.) *Demography*, 43. 2006/4. 727–746. p.

A svéd szerzőpáros a természetes termékenység körülményei között előforduló, az iparosodás és a termékenységi átmenet előtti tudatos születéskorlátozás lehetőségét vizsgálja egy dél-svédországi mintanépeség mikroelemzésével. Elsősorban arra keresik a választ, hogy a rövid távú gazdasági válságoknak, az élelmiszerárak emelkedésének van-e hatása a termékenységre, hogy az érintett népesség képes-e számolni a gazdasági nehézségekkel, és próbálja-e tudatosan tompítani azok hatását termékenysége korlátozásával.

A természetes termékenység fogalmát Louis Henry használta először a demográfiai átmenet előtti fertilitás jellemzésére. Ennek lényege éppen az, hogy az emberek nem korlátozzák tudatosan a termékenységüket, noha annak szintje sok tényező hatására meglehetősen különböző lehet. A termékenységi átmenet kezdetét hagyományosan az ún. „stopping behaviour” feltűnéssel azonosítják, amikor a párok egy bizonyos, kívánatosnak tartott gyermekszám elérése után szakítanak termékenységi magatartásukkal. Ez a gyermekszám szerinti születésszabályozás mindenképpen tudatos termékenységi magatartásnak tekinthető. Sokan felvetik ugyanakkor egy másfajta, a termékenységi átmenet előtti tudatos születésszabályozás lehetőségét. Ezt a „természetes termékenység” helyenként és társadalmi csoportonként igen különböző szintje valószínűsíti. A termékenységi különbségek nem a gyermekszám szerinti kontroll következtében jöttek létre, hanem elsősorban a szülések közötti intervallumok hosszának differenciáiból származnak. A szülések közötti időszakok hosszát számos tényező befolyásolhatja, ezek egy része nem a párok tudatos magatartásából ered (szoptatás hossza, amelyet a helyi normák vagy a vallási előírások szabályoznak, a spontán abortuszok gyakorisága vagy a nők fogantatásra való képessége, amelyek a táplálkozás szintjének vagy a végzett munkának megfelelően változhatnak), de az időzítés, a „spacing” különbségei fakadhatnak az érintettek tudatos viselkedéséből is. Ma sokan úgy látják, hogy a termékenységi viselkedésben nagyobb a kontinuitás annál, mint ahogyan azt korábban gondolták. A gyermekszám szerinti korlátozást nem lehet a tudatos születésszabályozással azonosítani.

ni, az korábban is jelen volt az európai társadalmakban, a 19. század végi átmenet során nem a születéskorlátozással szembeni attitűd változott meg, hanem az ideális család-nagyságról vallott elképzelések módosultak.

A tanulmány kiindulópontként elfogadja a tudatos születéskorlátozás lehetőségét a 18–19. századi Svédországban. Ez nem a kívánt gyermekszám utáni korlátozó magatartást jelenti, hanem a termékenységnek a születek időzítésén keresztül való befolyásolását. A párok nem számoltak valamely ideális gyermekszámmal, de voltak jól felismerhető, rövid távú gazdasági érdekeik. Alapvető törekvésük volt, hogy az élelmiszerárak hullámzásából eredő gazdasági nehézségeket enyhítsék, és ennek egyik eszköze lehetett a válságos időkben a termékenység korlátozása, a soron következő gyermekszülés elhalasztása, amely végső soron a befejezett gyermekszámot is erősen befolyásolhatta. A 18–19. századi Dél-Svédországra vonatkozó kutatási eredmények érvényessége bizonyos keretek között általános lehet: a preindusztriális világban mindenütt erős az élelmiszerárak hullámzása, erős az adott népességek kiszolgáltatottsága az áremelkedéseknek, és szinte mindenhol megfigyelhető az élelmiszerárak és a demográfiai események (halálozások, születek, házasságkötések) változásainak erős összefüggése.

Az elemzés öt dél-svédországi plébánia népességére irányul. A felhasznált források között vannak az egyházi anyakönyvek, amelyekből családrekonstrukciós elemzés készült. Emellett használtak adójegyzékeket és földkatasztereket a népesség társadalmi helyzetének megállapítására, ezek a források tették lehetővé a földtulajdonlás alapján négy társadalmi kategória kialakítását és a népesség besorolását (szabad birtokosok, nemesi birtokok bérlői, kisbirtokosok, földnélküliek). A két utóbbi kategória tagjai nem rendelkeztek a létfenntartásukhoz elegendő földdel, a szükséges élelmiszereket a piacon kellett megvásárolniuk, így az áremelkedések elsősorban őket érintették. A szabad birtokosok viszont rendelkeztek a piacon értékesíthető termékfelesleggel, az áremelkedések őket akár kedvezően is érinthették. Az élelmiszerárak változását a rozs árának évi alakulásával mutatják be a szerzők. A rozs volt a legalapvetőbb élelmiszer, az árhullámzás pedig elsősorban évi szinten jelentős, a havi ármozgások nem olyan jelentősek. Az ársorok forrásai az aratást követő őszi hatósági árjelentések voltak. Tehát a statisztikai adatok a termés betakarítása utáni tényleges helyzetet tükrözik, de a korabeli népesség már jóval azelőtt, nagyjából tavasztól-nyártól rendelkezett bizonyos információkkal a termés várható nagyságáról, minőségéről és a várható élelmiszerárakról. Így a válságokra való felkészülés, az esetleges tudatos demográfiai válasz kialakítása (házasságkötések, a következő születek elhalasztása) már az aratás előtt elindulhatott.

A szerzők megállapítása szerint a gazdasági krízisek többféleképpen hathatnak a termékenységre. Ezek egy része nem tekinthető tudatos születéskorlátozó tevékenységnek (pl. a krízisek okozta fokozott elvándorlás, amely a párok szétválásával járhatott, a szoptatási idő megnyújtása az inséges időkben, a megtermékenyíthetőség csökkenése, a spontán abortuszok valószínűségének növekedése). Ezek közös jellemzője, hogy a krízis következtében megfigyelhető termékenységi reakciók viszonylag erős késséssel jelentkeznek (az őszi áremelkedés után kb. 9–15 hónappal). Ezzel ellentétben a tudatos reakció (mesterségesen előidézett abortuszok, coitus interruptus, önmegtartóztatás gyakorlatának erősödése) rövidebb időtartamon belül jelentkezik, nem sokkal az áremelkedések kezdete után, és tart a krízis végétől számított kb. kilenc hónapig. Mindez azt is jelenti, hogy az érintettek már az aratás előtt előrelátták a válságok bekövetkezését, és már előre megkezdték a felkészülést.

A válságok termékenységi hatásának ilyen finom mérése aggregált adatok felhasználásával nem lehetséges. A szerzők ezért individuális szintű adatokat használtak, amelyek lehetővé tették a társadalmi csoportok szerinti elemzést, a különböző társadalmi, gazdasági és demográfiai faktorok hatásának kiszűrését, valamint az időzítés kérdésének a vizsgálatát. Az áremelkedést követő gyors reakciót (6–9 hónapon belül) tekintették a tudatos születésszabályozás jelének. Az elemzés céljára Cox-féle részarányos kockázati modellt használtak. Az egyes áremelkedések hatását három havi időszakonként két éven át követték nyomon. Az elemzés során csak a második és többedik szüléseket vizsgálták, feltételezve, hogy az első szülés sokkal inkább függ egyéb tényezőktől.

Az elemzés eredményei szerint a házas termékenység társadalmi csoportonként különböző volt. Szintje a szabad birtokosok között volt a legmagasabb, a földnélküliek családjában pedig a legalacsonyabb. 10%-os gabonaár-emelkedés 5%-os termékenységsökkenést idéz elő a földnélkülieknél és közel ugyanekkorát a kisbirtokosoknál. A megfelelő nagyságú földdel rendelkező szabad birtokosok vagy bérlők termékenységét az áremelkedések nem érintik. A termékenységi reakció erőssége a válságok erejétől függ, de a földnélküliek fertilitása csekély áremelkedésre is érzékenyen reagál. Az áremelkedések nagysága gyakran 20–30%-os volt, így a földnélküliek termékenységét igen jelentős mértékben befolyásolta (a válságok hatása a halandóság emelkedésében is jól megragadható). A termékenységi reakció már az aratás után, a gabonaár-jelentésektől fogva, októbertől megfigyelhető kb. 18 hónapon keresztül, de a második évtől mértéke gyengül. A termékenységi válasz az első hat hónap során a legerősebb, ami azt bizonyítja, hogy a bizonytalan egzisztenciájú társadalmi rétegek előre látták a nehéz idők bekövetkezését, előre készültek rá, tudatosan csökkentették termékenységüket, próbálták szabályozni, a válságos időkhöz illeszteni a család fogyasztását. Ugyanakkor megfigyelhető a termékenységsökkenésnek egy későbbi hulláma is, általában a következő év tavaszán, ami inkább az alultápláltság és a spontán abortuszok növekvő arányának következménye volt. Ez azt is mutatja, hogy a szegény családok pusztán a termékenységük tudatos csökkentésével nem tudták ellensúlyozni a válságok hatását.

Az elemzés tehát bizonyította, hogy a rurális társadalmak bizonyos (szegényebb) rétegei előre kalkuláltak a gazdasági kilátásokkal, és termékenységük szabályozása révén megpróbálták alkalmazkodni ezekhez. Tudatos döntéseket hoztak a rendelkezésükre álló információk alapján, számoltak a termés mennyiségével, minőségével, a munkaerő-kereslettel és demográfiai szempontokkal, lehetőségekkel is (migráció, háztartáskialakítás módjai, termékenységsökkenés). Világos továbbá, hogy a preindusztriális világban is volt tudatos születésszabályozás, még ha ez nem is a gyermekszám szerinti szabályozást, hanem inkább az időzítés szabályozását („spacing behaviour”) jelentette.

Óri Péter

SCHELLEKENS, J. – VAN POPPEL, F.: Religious differentials in marital fertility in The Hague (Netherlands) 1860–1909. (Vallási különbségek a hágai házas termékenységben, 1860–1909.) *Population Studies*, 60. 2006/1. 23–38. p.

A házas termékenység terén erős különbségeket figyeltek meg az egyes felekezetek között mind a demográfiai átmenet előtti időszakban, mind az átmenet idején. Németor-

száiban és Hollandiában a római katolikusok termékenysége például magasabb volt, mint a protestánsoké, Itáliában vagy Németországban a zsidók a termékenységi átmenet előfutárai voltak stb. A különbségeket háromféleképpen próbálták magyarázni: a felekezeti csoportok eltérő társadalmi összetételével, a vallási tanításoknak a demográfiai viselkedést eltérő módon befolyásoló hatásával, és egyes felekezetek kisebbségi státusával. A társadalmi összetétel hatása világos, többnyire az alacsonyabb társadalmi státusú népesség termékenysége szokott magasabb lenni. Az egyes felekezetek tanításai különbözőek lehetnek a születésszabályozás vagy a szoptatás megítélésében, ami befolyásolhatja a termékenységi magatartást. A hollandiai katolikusoknál a 19. század második felében megfigyelhető a szoptatás negatív megítélése (szemérmetlennek tartották), míg az izraelitáknál a szoptatási idő lényegesen hosszabb volt, mint a katolikusoknál és a reformátusoknál. A kisebbségi létből származhat pl. a zsidók fokozott igénye a társadalmi mobilitást és az elfogadottságot jobban biztosító kisebb családnagyságra, vagy ebből magyarázható a szintén kisebbségben élő katolikusok között az egyház erős befolyása, amely irányította a mindennapi életet.

A szerzők a házasság termékenysége különbségeit vizsgálják a 19. század második felében egy hágai népességmintán (2145 nő termékenységi adatai). Megpróbálják elemezni a társadalmi összetétel és a vallásos tanítások szerepét a különbségek kialakulásában, és választ adnak arra a kérdésre is, hogy a zsidók tekinthetők-e (Hollandiában legalábbis) a házasság termékenysége csökkentése előfutárainak. A vizsgálat forrásai a hágai házassági anyakönyvek (1859–1902) voltak, amelyeket kiegészítettek a népesség-nyilvántartások adataival (születés dátuma, helye, a családfőhöz való viszony, nem, családi állapot, foglalkozás, vallás). Az individuális adatokat többszintű, véletlenszerű modellben, logisztikus regresszióanalízis segítségével elemezték. A vizsgált népességet négy vallási csoportba (reformátusok, római katolikusok, zsidók és egyéb), illetve hét foglalkozási kategóriába sorolták.

Az elemzés során kiderült, hogy 1880 előtt (a termékenységi átmenet látható kezdete a városban) a zsidók, azután pedig a katolikusok házasság termékenysége a legmagasabb. 1880 előtt nem igen lehetett szó gyermekszám szerinti születésszabályozásról (kívánt gyermekszám elérése után a termékenységi magatartással való felhagyás). 1880 után a születésszabályozás jól megfigyelhető mind a reformátusoknál (a legerősebben), mind pedig (bár jóval kisebb mértékben) a katolikusoknál és a zsidóknál is. A reformátusok és a katolikusok termékenységi magatartása világosan 1880 után különül el egymástól. A differencia a társadalmi különbségek kiszűrése után is fennáll, tehát nyilvánvalóan nem a társadalmi összetétel különbségéből ered a házasság termékenysége eltérése. Ugyanígy a zsidók demográfiai átmenet előtti magasabb házasság termékenysége sem speciális társadalmi összetételük eredménye. A szerzők jelen vizsgálatuk alapján a másik két lehetséges magyarázat (a vallási tanítások, illetve a kisebbségi lét szerepe) között nem tudnak dönteni. A zsidók átmenet előtti magas házasság termékenysége okai tisztázatlanok maradnak, míg a katolikusok kisebb hajlandósága a születésszabályozás iránt magyarázható a vallásos tanítások, normák szerepével. A zsidók Hágában egyértelműen nem tekinthetők a születésszabályozás előfutárainak. Néhol bizonyára ennek ellenkezőjét lehet kimutatni, de ez semmi esetre sem lehet általános európai jelenség.

Ha elfogadjuk azt a kutatási eredményt, hogy egy bizonyos felekezet tagjai az egyik helyen a születésszabályozás élharcosai, a másik helyen viszont magas házasság termékenységgel tűnnek ki, akkor a vallási hovatartozás, a vallás nem tekinthető a termé-

kenységcsökkenés, a születésszabályozás magyarázatának. Nyilvánvalóan nem a vallási hovatartozás az egyetlen döntő szempont, hanem a tanítások mellett fontos szerepe lehet a hívek elkötelezettségének, az egyházak befolyása erejének is, ami helytől és időtől függően változhat. Mindezek alapján a vallás nem magyarázat, legfeljebb csak a termékenységcsökkenés ütemét szabja meg a vizsgált népességek esetében.

Őri Péter

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

DEMOGRAFIE

a Cseh Statisztikai Hivatal folyóirata

2007. No. 2.

RABUSIC, L. – CHROMKOVA MANEA, B-E.: A Hakim-féle referenciaelmélet cseh szemmel.

SVOBODOVA, K.: Az öregedés társadalompszichológiai vonatkozásai.

MARESOVA, J. – DRBOHLAV, D.: A határon keresztül ingázás jelensége: a Chebi régió és Bajorország közötti ingázás.

BAUER, M. – CHYTILOVA, J. – SREBLOV, P.: A kívánt gyermekszám meghatározói Ugandában: egy mikrogazdasági felvétel eredményei.

PATTA, I.: A demográfiai problémák komplex megoldási lehetőségei.

SANDA, R.: A 2000. évi népszámlálások nemzetközi eredménye.

2007. No. 3.

KRETSCHMEROVA, T.-A Cseh Köztársaság népességfejlődése 2006-ban.

BURCIN, B. – DRBOHLAV, D. – KUCERA, T.: A népesség-utánpótlást biztosító vándorlás fogalma és annak alkalmazása a Cseh Köztársaságban.

KRAUS, J.: A termékenységi arányszámok regionális különbségei – területi statisztikai megközelítés.

SPROCHA, B.: A romák termékenységi arányszámai Szlovákiában.

CTRNECT, P.: Az európai Unió és a Cseh Köztársaság készülnek a következő, 2011. évi népszámlálásra.

DEMOGRAPHY

az Amerikai Népesedési Társaság folyóirata

2007. No. 1.

- KOHLER, H-P. – BEHRMAN, J.B. – WATKINS, S.C.: A szociális háló és a HIV/AIDS rizikójának észlelése.
- EVANS, D.K. – MIQUEL, E.: Árvák és iskolába járás Afrikában.
- DE ROSE, L.F. – KRAVDAL, O.: Oktatási kérdések és az első gyermek születésének időzítése a Szaharától délre eső Afrikában.
- LUNDBERG, S. – MV LANAHAN, S. – ROSE, E.: A gyermek neme és az apa részvétele a nevelésben törekeny családok esetében.
- NEPOMNYASCHY, L.: A gyermek támogatása és az apa-gyermek kapcsolat.
- HAAS, S.A.: A gyermekkori gyenge egészségi állapot hosszú távú hatásai.
- HAMIL – LUKER, J. – O'RAND, A.M.: A gyermekkori társadalmi-gazdasági státusz és hatása a felnőttkori infarktus rizikójára.
- KALMIJN, M. – LOEVE, A. – MANTING, D.: Jövedelemdinamika és a házasság vagy együttélés felbomlása.
- BILLARI, F.C. – LIEFBROER, A.C.: Az életkori normák hatása az otthonelhagyásra.

2007. No. 2.

- RAYMER, J. – ROGERS, A.: A migrációs folyamatok indirekt becslése a kor és területi vándorlási struktúrák felhasználásával.
- VAN HOOK, J. – GLICK, J.E.: Bevándorlás és életkörülmények: a gazdasági igények meghaladása vagy kulturális adaptáció.
- MUTCHLER, J.E. – PRAKASH, A. – BURR, J.A.: A fogyasztékkal élők demográfiája és a bevándorlás-történet hatásai: idős ázsiaiak az Egyesült Államokban.
- GILES, J. – MU, R.: Az idős szülő egészsége és a felnőtt gyermekek vándorlási döntései: tapasztalatok a kínai vidékről.
- ZIMMER, Z. – MARTIN, L.G. – OFSTEDAL, M.B. – CHUANG, Y-L.: A felnőtt gyermekek képzése és idős szüleik halandósága Tajvanon.
- GORDON, R.A. – KAESTNER, R. – KORENMAN, S.: Az anyák munkavállalásának hatása a gyermekek sérüléseire és fertőző betegségeik előfordulására.
- LIN, M-J. – LIU, J-T. – CHOU, S-Y.: A kissúlyú szülők növekedésével tudják-e az iskolázott szülők közömbösíteni e nemkívánatos tényező hatásait?
- RINDFUSS, R.R. – GUILKEY, D. – MORGAN, S.P. – KRAVDAL, O. – GUZZO, K.B.: A gyermekjóléti szolgáltatások elérhetősége és az első gyermek megszületésének időzítése Norvégiában.
- FLETCHER, J.M.: A szexuális kezdeményezések döntései az amerikai egyetemi hallgatók körében.
- TEACHMAN, J.: Faj, katonai szolgálat és a házasság időzítése: tapasztalatok az 1979. évi Nemzeti Longitudinális Adatfelvételtől.
- HEUVELINE, P. – POCH, B.: A phoenix-i népesség: demográfiai krízis és Kambodzsa hatása.

MARTIN, E.: A kötődés ereje: a lakóhelyükhöz gyenge szálakkal kötődő lakosok vizsgálata.

EUROPEAN JOURNAL OF POPULATION

az Európai Népesedési Társaság folyóirata

2007. No. 2.

- CARMICHEL, G.A. – WHITTAKER, A.: Választás és körülmények: a jelenkori ausztráliai gyermektelenség kvalitatív elemzése.
- SANCHEZ-BARRICARTE, J.J. – FERNANDEZ-CARRO, R.: A halasztott termékenység és helyreállításának jellegzetességei Európában.
- JANSSEN, F. – KUNST, A. – MACKENBACH, J.: Az öregkori halandóság-csökkenés gyorsaságának variációi hét európai országban, 1950–1999: az élet korábbi szakában követett dohányzás szokások és más korábbi tényezők szerepe.
- REHER, D.S.: A hosszú távú népességcsökkenés felé: a lényeges kérdések tárgyalása.

POPULATION

a Francia Nemzeti Népeségtudományi Intézet folyóirata

2007. No. 1.

- TABUTIN, D.: Milyen demográfia felé tartunk? Ötven év erősségei, gyengéi és tudományfejlődése
- CASELLI, G. – EGIDI, V.: A multidiszciplináris megközelítés szükségessége.
- COURGEAU, D. – FRANCK, R.: Demográfia, konstruált vagy a konstruálás alatt lévő tudomány?
- HOBBCRAFT, J.: A demográfiai magatartás jobb megértése felé.
- HOEM, J.: Demográfia, jelen és jövő.
- ROSSIER, C. – PIRUS, C.: A terhesség-megszakítások számának alakulása Franciaországban, 1976–2002.
- ZHAO, Z.: Az ENSZ 1982. évi modell halandósági táblái: megjegyzések a fejlődő országokbeli alkalmazásukkal kapcsolatban
- PAN KÉ SON, J.-L.: Az újabb francia népszámlálás és hatása a mobilitás vizsgálatokra.
- BACCAINI, B.: A régiók közötti migrációs folyamatok Franciaországban az utóbbi ötven évben.
- MODENES CABRERIZO, J.A. – LOPEZ COLAS, J.: Az ideiglenes lakóhelyek Spanyolországban: társadalmi-demográfiai és területi jellegzetességek.

POPULATION AND DEVELOPMENT REVIEW

az Amerikai Népesedési Tanács folyóirata

2007. No. 2.

- YI, Z.: A termékenységi politika változásának lehetőségei Kínában.
- SOARES, R.R.: A halandóság csökkentésének feltételeiről a fejlődő országokban.
- LAVELY, W.: Szex, szoptatás és házas termékenység az átmenet előtti Kínában.

- GURVEN, M. – KAPLAN, H.: Hosszú élet a vadászó-gyűjtögető népegekben: kultúrák közötti vizsgálódás eredményei.
- CARNES, B.A. – OLSHANSKY, S.J.: Realista nézet az öregedésről, halandóságról és a jövőbeni hosszú életről.
- DUBUC, S. – COLEMAN, D.: A születéskori nemi arány emelkedése az indiai születésű, de Angliában vagy Walesben élő nők körében: bizonyítékok a nemek szerinti szelektív abortuszról.

2007. No. 3.

- MAC CELLAR, L.: Influenza világvárvány: áttekintés.
- JONES, G.W.: Késleltetett házasság és nagyon alacsony termékenység Kelet-Ázsiában.
- KNODEL, J. – ZIMMER, Z. – KIM, K.S. – PUCH, S.: A felnőtt gyermek AIDS elhalálozásának hatása az idős szülőkre Kambodzsában.
- DE WALQUE, D.: Szero-inkompatibilis házaspárok öt afrikai országban: tanulságok a prevenciók számára.
- VALEGGIA, C.R.: Használjuk a laboratóriumot a gyakorlatban: a reprodukciós hormonok figyelése a népességkutatásban.
- SANDERSON, W.C.: A nyugdíjasok közeli többsége a választásokon: kilátások és politikák.
- BUZZELL, E. – PRESTON, S.H.: Az amerikai csapatok halandósága az iraki háborúban.
- JIANG, L. – O'NEILL, B.: A demográfiai folyamatok hatása az amerikai háztartás-nagyságra és struktúrára.

POPULATION RESEARCH AND POLICY REVIEW

a KLUWER Akadémiai Kiadó és a Déli Demográfiai Egyesület folyóirata

2007. No. 3.

- HAO, L. – ASTONE, N.M. – CHERLIN, A.J.: A gyermektámogatás és a jóléti politika hatása a nem házas tizenévesek gyermekvállalására.
- VAN HOOK, J. – SNYDER, J.: Bevándorlás, etnikum és a fehér gyermekek számának csökkenése a kaliforniai iskolákban, 1990–2000.
- SOLIS, P. – PULLUM, T.W. – BRATTER, J.: Az iskolai végzettség homogámiája és a migrációs státusz Monterrey-ben, Mexikóban: változás és folyamatosság az idő tükrében.
- OMARIBA, D.W.R. – BEAJUT, R. – RAJULTON, F.: A csecsemő- és gyermekhalandóság meghatározói Kenyában: elemzés az esendőség kiszűrésével.
- GAUTHIER, A.H.: A családpolitika hatása a termékenységre az iparosodott országokban: irodalmi áttekintés.
- TAYMAN, J. – SMITH, S.K. – LIN, J.: Pontosság, hiba és bizonytalanság a népesség előrebecslésben: idősor-modellek elemzése.

2007. No. 4.

- WITNAUER, W.D. – ROGERS, R.G. – SAINT ONGE, J.M.: A baseball karrierék hossza az első ligában a XX. században.
- ELLEN, I.G. – O'FLAHERTY, B.: Szociális programok és háztartás-nagyság: New York város példája.
- JENNISSEN, R.: Oksági láncolatok a nemzetközi vándorlás rendszerszerű megközelítésében.
- SMITH, S.K. – HOUSE, M.: Ideiglenes vándorlás: Florida esettanulmánya.

POPULATION STUDIES

A Londoni Közgazdasági Főiskola Népeségvizsgáló Bizottságának folyóirata

2006. No. 1.

- MERLI, M.G. – HERTOOG, S. – WANG, B. – LI, J.: A HIV/AIDS terjedésének modellezése Kínában: a szexuális úton való terjedés szerepe.
- SCHNELLELENS, J. – VAN POPPEL, F.: Vallási különbségek a házasság termékenységében Hágában (Hollandia) 1860–1909.
- SCHOENI, R.F. – LIANG, J. – BENNETT, J. – SUGISAWA, H. – FUKAYA, T. – KOBAYASHI, E.: Az öregkori funkcionális egészség és mozgássérülés trendjei Japánban, 1993–2002.
- HURT, L.S. – RONSMANS, C. – THOMAS, S.L.: A születések számának hatása a női halandóságra: a termékeny életkor utáni nők körében gyűjtött tapasztalatok rendszerezése.
- ROSINA, A.: A nupcialitási adatok elemzése hosszú távon továbbélők modelljével.
- KUATE-DEFO, B. – DAVANZO, J.: A szoptatás korai elhagyása okainak megbízhatósága: kétváltozós valószínűségi modell és mintavétel alkalmazása az 1976–77 és 1988–89. évi malajziai felvételekből.
- ROBIN, J.-M. – CASELLI, G. – RASULO, D. – COURNIL, A.: A nők arányának változása a száz éves és idősebb népességben: variációk az észak és dél-olasz adatokban 1870 óta.

2006. No. 2.

- SPOERER, M.: A szövetséges foglyok és a Németországba deportált belga lakosság halandósága az első világháború alatt: a kényszermunka hatásának újraértékelése.
- STEELE, F. – JOSHI, H. – KALLIS, C. – GOLDSTEIN, H.: Az együttélés és a gyermekszülés összehasonlításának változása a fiatal, 1958 és 1970 között született angol nők körében.
- HOBBCRAFT, J.: A demográfiai magatartás ABC-je: milyen tényezők befolyásolják a kutatási célokat a népesedési folyamatok megismerésében.
- CHATTOPADHYAY, A. – WHITE, M.J. – DEPUUR, C.: A vándorlók termékenysége Ghánában: kiválasztódás versus adaptáció mint oksági mechanizmusok.
- ADSERA, A.: Házasság termékenység és vallás Spanyolországban, 1985 és 1999.

DE WALQUE, D.: A vörös khmerek uralmának társadalmi-demográfiai hagyatéka Kambodzsában.

2006. No. 4.

KOENING, M. – ACHARYA, R. – SINGH, S. – ROY, T.K.: Valóban alábecsülik a jelenleg alkalmazott módszerek a nem kívánt születések arányát? Tapasztalatok a vidéki Indiából.

GOLDSTEIN, J.R. – WACHER, K.W.: A naptári és kohorsz várható élettartam kapcsolata: különbségek és időbeni késések.

GAGE, A.J. – CALIXTE, M.G.: A család- és növédelmi szolgáltatások fizikai elérhetőségének hatása az igénybevételekre Haiti vidéki területein.

PHILPOV, D. – SPÉDER, ZS. – BILLARI, F.C.: Most, később vagy valamikor? Az anómia és a társadalmi tőke hatása a termékenységi szándékokra Bulgáriában (2002) és Magyarországon (2001).

HENLEY, D.: Az alacsony termékenységtől a magasig Sulaweziben (Indonézia) a gyarmati időszakban: az „első demográfiai átmenet” magyarázata.

HONG, Y.: A házassági döntések és az első születések időzítése Kína vidéki területein 1990 előtt.

CHRISTOPHER, A.J.: Az azonosítás kérdései a nemzetközösség ezredforduló körüli népszámlálásaiban.

POPULATION TRENDS

az Egyesült Királyság Nemzeti Statisztika Hivatalának folyóirata

2007. No. 127.

ABBOT, O.: A 2001. évi népszámlálás teljességének értékelése és a kiigazítás stratégiája.

EVANS, H. – CHAPPELL, R. – WRIGHT, E.: Az omnibusz felvétel felhasználása a kivándorlásra vonatkozó kérdések tesztelésére.

SMITH, J. – SHARFMAN, A.: A rövidtávú migrációs becslések megvalósíthatósága.

ZEITSCHRIFT FÜR BEVÖLKERUNGSWISSENSCHAFT

a Német Szövetségi Népeségtudományi Intézet folyóirata

2006. No. 3–4.

BUCHER, H. – MAI, R.: Az európai régiók csökkenő népessége.

BUCHER, H. – SCHLÖMER, C.: A Szövetségi Építésügyi és Regionális Tervezési Hivatal regionális népesség-előreszámítása.

MAI, R. – SCHAREIN, M.: A nemzetközi vándorlás hatása a tartományok népességi trendjeire.

KEMPER, F.-J.: Nemzetközi vándorlás és Németország külföldi népessége.

HAUG, S. – SAUER, L.: Vándorlás és az etnikai németek területi eloszlása Németországban.

- NEUMANN, U. – SCHMIDT, C.M.: A remény sugara, habár az ég még szürke – a demográfiai változások mértéke és természete a Ruhr-vidéken.
- WEISS, W.: A reziduális népességcsoport alakulása Mecklenburg-Nyugat-Pomeránia területén a hosszan tartó szelektív bevándorlás hatására
- GANS, P. – HORN, M.: A népesség öregedésének és a népességstruktúra változásának hatása az urbánus fejlődésre. Ludwigshafen (Rajna tartomány) példája.
- COY, M. – STEINICKE, E.: Franciaország regionális népességének alakulása.
- HEINS, F.: Olaszország regionális népességének alakulása.
- SWIACZNY, F.: Hollandia regionális népességének alakulása.

2007. No. 1–2.

- KHALATBARI, P.: A női emancipáció és teremtő magatartás.
- SCHWARZ, K.: Problémák a családi gazdasági aktivitás és a kereső foglalkozás, valamint a kívánt családnagyság elérése közötti kapcsolat becslésében.
- ETTE, A. – RUCKDESCHEL, K.: A különbség a nagymama! A szülőknek nyújtott intézményi és informális segítség hatása a további termékenységi elképzelésekre.
- HÖHN, C.: Népesedési kutatások és a demográfiai változások – A demográfia politikai hatásai 1970 óta.
- OEL, H-U.: Tudományos ismeret és politikai felelősség. Hogyan foglalkozunk a demográfiai változások jelenségével Németországban.
- BUCHER, H.: A regionális fejlődés előrejelzése és a demográfiai változások.
- FLÖTHMAN, E-J.: A demográfiai öregedés regionális hatásai – kismintás elemzés Észak-Rajna/Weszfália kerületeinek és városi kerületeinek mintáján.
- DIEHL, C.: Az új bevándorlók szociális profilja és bevándorlási motivációi. A mikrocenzus és az Intézet „Új bevándorlók vizsgálatának próbafelvétele” alapján.
- GLATZER, W.: A jóléti állam és a társadalom minőségének érzete.
- SCHULZE, E. – MEYER, S.: A nők valóban másfajta alapítványokat hoznak létre? Tanulmány a nők viselkedéséről a német alapítványi rendszerben.
- REULECKE, J.: „Gyökértelen fiatalok”: a háború utáni fiatalok az ötvenes évek „szociális világának” perspektívájából.
- VAN DE KAA, D.J.: A Holland Királyi Művészeti és Tudományos Akadémia az ország megszállásának két időszakában.
- FERDINAND, U.: Nemzetiszocialista népesedési tanulmányok és a politika az 1937. évi Párizsi Nemzetközi Népesedési Kongresszus tükrében.
- SWIACZNY, F.: A zsidó népesség lakta területek településszerkezetének változása a Bajor palotagrófságban a XIX. században. Egy kisebbség népesség-földrajzi aspektusai.
- JÜRGENS, U. – BAHR, J.: Külföldiek a dél-afrikai (bel)városokban.
- SCHULZ, R.: A világ népességfejlődése az ENSZ népesedési előrejelzése szerint.

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként
Felelős szerkesztő: Óri Péter
Szerkesztőség: Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, II. Buday László u. 1–3.
Postai irányítószámunk: 1024
Telefon: 345-6000

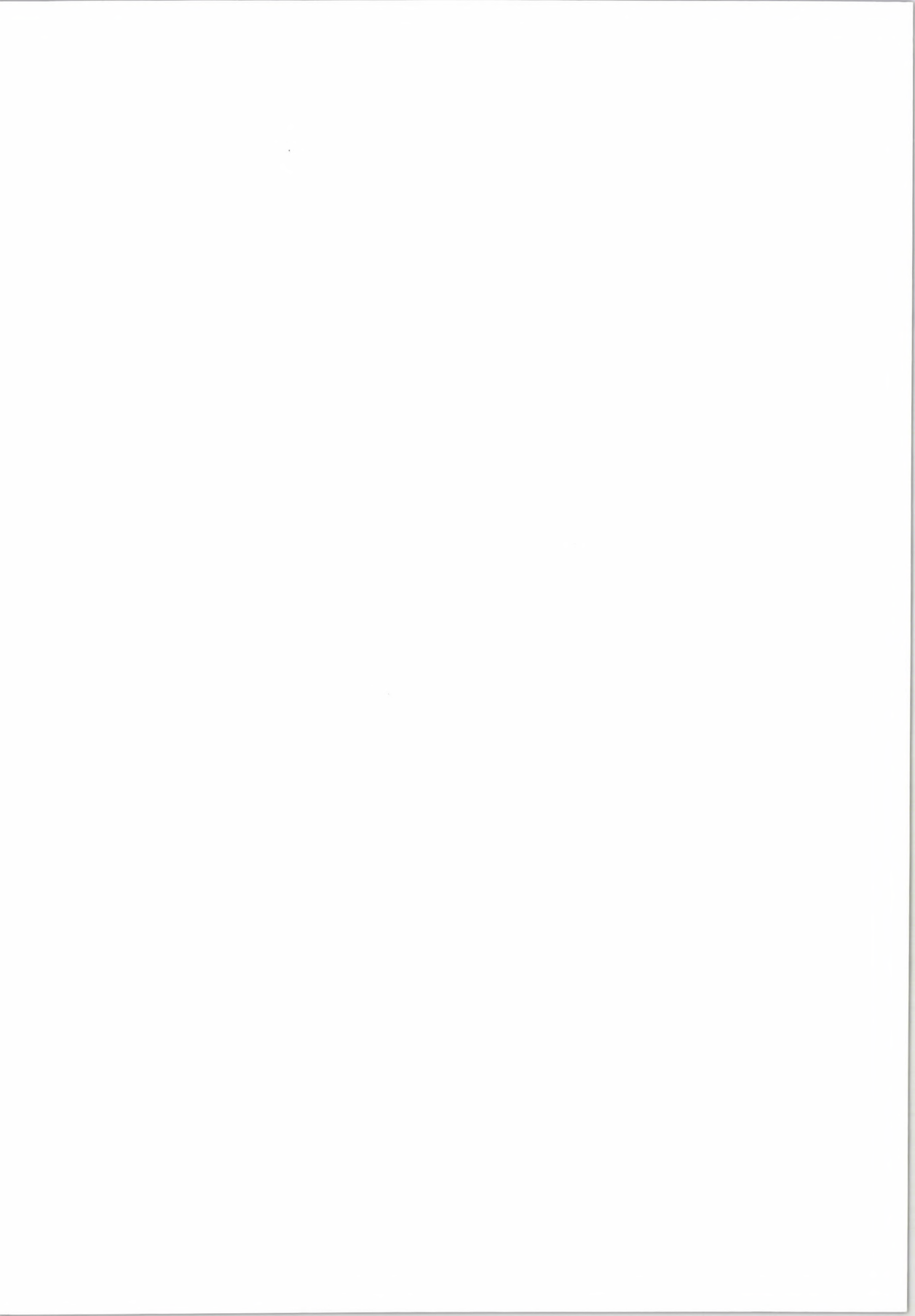
Kiadóhivatal: 1024 Budapest, Buday László u. 1–3.
Telefon: 345-6449 Fax: 345-1115
Kiadásért felel a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet igazgatója

Nyomdai megrendelés törzsszáma: - - - -

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
1008 Budapest Orczy tér 1.
Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján.
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu
faxon: 303-3440

További információ: 06 80/444-444;
Közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a
Postabank Rt.: 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámra.
Előfizetési díj: félévre 520, – Ft, egész évre 1040, – Ft

Szedte: a Szerkesztőség

Ára: 520,- Ft

54175
3FD47

DEMOGRÁFIA

2007. L. ÉVF. 4.

2008 MARE 18.

DEMOGRÁFIA

50. ÉVF. 4. SZÁM

BUDAPEST
2007

AZ MTA DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KSH NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ, DÖVÉNYI ZOLTÁN, GÁRDOS ÉVA, HABLICSEK LÁSZLÓ,
HOÓZ ISTVÁN, JÓZAN PÉTER, KAMARÁS FERENC, KLINGER ANDRÁS (elnök), KOPP MÁRIA,
PONGRÁCZ TIBORNÉ, SPÉDER ZSOLT, TÓTH PÁL PÉTER, VUKOVICH GYÖRGY

SZERKESZTŐSÉG:

SPÉDER ZSOLT főszerkesztő
ÓRI PÉTER felelős szerkesztő
HABLICSEK LÁSZLÓ szerkesztő
KAMARÁS FERENC szerkesztő

BOARD OF EDITORS:

ZSOLT SPÉDER editor-in-chief
PÉTER ÓRI responsible editor
LÁSZLÓ HABLICSEK editor
FERENC KAMARÁS editor

OLVASÓSZERKESZTŐ:

TECHNIKAI SZERKESZTŐK:

KARDULESZ FERENCNÉ, VÁRNAINÉ ANEK ÁGNES

FELELŐS KIADÓ:

SPÉDER ZSOLT igazgató

ISSN 0011-8249

DEMOGRÁFIA

A population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences
and the Hungarian Central Statistical Office
Demographic Research Institute

Editor-in-Chief: *Zsolt Spéder*

Editorial Office: H-1024 Budapest, Buday László u. 1-3.

Orders may be placed with KULTURA: Hungarian Trading Company for Books
and Newspapers (Budapest, 62. P.O.B. 149)

or with any greater bookseller or distributor of periodicals

Subscription for a year: US \$ 40,00

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Dövényi Zoltán: A belföldi vándormozgalom strukturális és területi sajátosságai Magyarországon	335
Kiss Tamás – Csata István: A magyar népesség előreszámításának lehetőségei Erdélyben	360
Hablicsek László: Népességünk következő évtizedei – különös tekintettel a területi különbségekre	392
Tóth Olga – Dupcsik Csaba: Családok és formák – változások az utóbbi ötven évben Magyarországon	430

FIGYELŐ

Népesedési folyamatok a 20. század második felében, 21. század elején. Ünnepi konferencia a <i>Demográfia</i> folyóirat ötvenedik születésnapja alkalmából	438
Nemzetközi demográfiai konferencia Budapesten Social Exclusion and the Changing Demographic Portrait of Europe (Kirekesztődés és Európa új demográfiai térképe)	439

IRODALOM

KÖNYVEK

François Héran: <i>Le temps des immigrés. Essai sur le destin de la population française.</i> (A bevándorlók kora. Gondolatok a francia nép sorsáról.) Seuil, Paris, 2007, 112 p. (Makay Zsuzsanna)	451
---	-----

FOLYÓIRATCIKKEK

Livi Bacci, M.: The depopulation of Hispanic America after the Conquest. (Spanyol-Amerika elnéptelenedése a hódítás után.) <i>Population and Development Review</i> , 32. 2006/2. 199–232. p. (Őri Péter)	453
Caldwell, J. C.: On net intergenerational wealth flows: an update. (A javak nemzedékek közötti áramlása mérlegének újraértékelése.) <i>Population and Development Review</i> , 31. 2005/4. 721–740. p. (Őri Péter)	456
Coleman, D.: Immigration and ethnic change in low-fertility countries: A third demographic transition. (Bevándorlás és etnikai változások az alacsony termékenységű országokban: egy harmadik demográfiai átmenet.) <i>Population and Development Review</i> , 32. 2006/3. 401–446. p. (Őri Péter)	459

- Reher, D. S.: Towards long-term population decline: a discussion of relevant issues. (Hosszú távú népességcsökkenés felé: a lényeges kérdések taglalása). *European Journal of Population*, 23. 2007/2. 189–207. p. (Őri Péter) 462

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Demography	466
European Journal of Population	467
Genus	467
Journal of Marriage and the Family	468
Population	469
Population and Development Review	470
Population Research and Policy Review	470
Population Studies	471
Population Trends	472
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft	473

*Utánnymás csak a forrás megjelölésével.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.*

CONTENTS

STUDIES

Zoltán Dövényi: Structural and spatial characteristics of internal migration in Hungary	335
Tamás Kiss – István Csata: Population projections for the ethnic Hungarian population of Transylvania	360
László Hablicsek: Population prospects in the next decades with special respect to the spatial differences	392
Olga Tóth – Csaba Dupcsik: Families and forms – changes in Hungary during the last fifty years	430

CHRONICLE

Demographic development in the second half of the 20 th century and at the beginning of the 21 st century. Demographic conference in Budapest	438
International demographic conference in Budapest. Social Exclusion and the Changing Demographic Portrait of Europe	439

REVIEW

BOOKS

François Héran: <i>Le temps des immigrés. Essai sur le destin de la population française.</i> (The time of immigrants. A study on the destiny of the French population.) Seuil, Paris, 2007, 112 p. (Zsuzsanna Makay)	451
---	-----

ARTICLES

Livi Bacci, M.: The depopulation of Hispanic America after the Conquest. <i>Population and Development Review</i> , 32. 2006/2. 199–232. p. (Péter Óri)	453
Caldwell, J. C.: On net intergenerational wealth flows: an update. <i>Population and Development Review</i> , 31. 2005/4. 721–740. p. (Péter Óri)	456
Coleman, D.: Immigration and ethnic change in low-fertility countries: A third demographic transition. <i>Population and Development Review</i> , 32. 2006/3. 401–446. p. (Péter Óri)	459
Reher, D. S.: Towards long-term population decline: a discussion of relevant issues. <i>European Journal of Population</i> , 23. 2007/2. 189–207. p. (Péter Óri)	462

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

Demography	466
European Journal of Population	467
Genus	467
Journal of Marriage and the Family	468
Population	469
Population and Development Review	470
Population Research and Policy Review	470
Population Studies	471
Population Trends	472
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft	473

*Reproduction permitted only with indication of source.
Manuscripts are not kept or sent back.*

A BELFÖLDI VÁNDORMOZGALOM STRUKTURÁLIS ÉS TERÜLETI SAJÁTOSSÁGAI MAGYARORSZÁGON¹

DÖVÉNYI ZOLTÁN

A probléma felvetése

A vándormozgalmak motívumai szerteágazóak, ezek részletes számbavételét ezúttal mellőzzük. Csak arra utalnánk, hogy a jelentős politikai, gazdasági és társadalmi változások valamilyen mértékben és módon erre is rányomják a bélyegüket.

A modernkori Magyarország meglehetősen „sűrű” történelmében szintén érvényesül ez az összefüggés, de a különböző sorsfordulók inkább a nemzetközi vándorlásban jártak látványosabb következményekkel (Amerikába vándorlás az I. világháború előtt, menekülthullámok mindkét világháború után, az 1956-os exodus stb.)

Ebből persze nem következik, hogy a belső vándormozgalom eltörpült volna a nemzetközi migráció mögött. Erről nincs szó, csak éppen mások és kevésbé látványosak a megjelenési formái, ugyanakkor a következményei akár messzehatóbbak is lehetnek. Ez egyaránt vonatkozik Magyarország II. világháború utáni történetének két generálisan eltérő korszakára, mind az államszocialista periódusra, mind az 1990 utáni, a rendszerváltozással induló időszakra. Az utóbbi egyébként a vándormozgalom szempontjából átmeneti típusnak fogható fel, mivel konszolidált jellege ellenére érzékelhető következményekkel járt a belső migrációra nézve is. Így mindenképpen indokolt ennek szemügyre vétele, elsősorban az alábbi aspektusokból:

- a vándorlási volumen alakulása, különös tekintettel arra a kérdésre, hogy a rendszerváltozás együttjárt-e a mobilitás növekedésével;
- a vándorlásban részt vevők összetételének alakulása;
- a belső vándormozgalom területi jellemzői;
- az egyes településkategóriák vándorlási sajátosságai;
- az urbanizációs ciklus és a migráció kapcsolata;

¹ A tanulmány a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet „Népesedési folyamatok a 20. század második felében, a 21. század elején” című ünnepi konferenciáján, 2007. június 5-én elhangzott előadás írott változata.

- a migrációs döntések mögött álló makro- és mikroszintű folyamatok és események.

Az elmúlt évtizedek vándormozgalmának áttekintése során azonban nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a múlt ebben is mindig jelen van. Esetünkben ez úgy értendő, hogy az egyes időszakok migrációs sajátosságai nem jelentéktelen mértékben az előző korszakokban gyökereznek. Ezért a történelesekben nem feltétlenül mutatkoznak szakadások, például az 1990-es rendszer-változás sem jelentett ezen a téren határozott cezurát. Ebből kiindulva mindenképpen szükséges röviden áttekinteni az államszocialista időszak migrációs folyamatainak jellemző vonásait is.

A belső vándormozgalom sajátosságai a szocializmus időszakában (1949–1989)

Az itt vizsgálandó négy évtized belső vándormozgalmában, intenzitását tekintve, két szakasz különíthető el: a II. világháború végétől az 1950-es évek végéig, illetve az 1960-as évek elejéig zajlott az ország legmélyrehatóbb belső migrációja, ami ezt követően tendenciájában fokozatosan csökkenő intenzitását vándormozgalomba ment át (I. ábra).²

A valóban tömeges méretű belső migrációval jellemezhető első szakaszban jórészt feloldódtak a korábban kialakult népesedési feszültségek, a túlnépesedett területek (elsősorban az Alföld) elhagyására ekkor nyílt lehetőség. Ez első lépésben a földreformhoz (1945) és a németek kitelepítéséhez (1946–1949) kapcsolódott, az igazi lendületet azonban az 1950-es évek első felének erőltetett iparosítása és az ehhez kapcsolódó munkahelyteremtés adott a folyamatnak. Így a migráció fő célterülete Budapest és környéke, valamint a nehézipari körzetek és a bányavidékek lettek. Más aspektusból nézve, a vándorlás a mezőgazdasági térségekből a gazdaságilag fejlettebb vidékekre, a kisebb településekből a nagyobbakba, a falvakból a városokba irányult.

A rendelkezésre álló – eléggé szórványos – adatok alapján az 1950-es évek Magyarországra nézve egy (lakó)helyét kereső társadalom képe bontakozik ki. Az mindenképpen feltűnő, hogy az 1957-es év mind az állandó, mind pedig az ideiglenes vándorlások terén csúcsot produkált: az előbbit illetően több mint 470, az utóbbi kategóriában pedig közel 430 ezer vándorlót³ regisztrált a korabeli statisztika. Amennyiben ezek az adatok korrektek, akkor ez 1000 lakosra 48,0, illetve 43,6 vándorlást jelent.⁴

² A vándorlások évi nagyságára vonatkozó megfelelő statisztikai adatok az 1960 előtti időszakból nem állnak rendelkezésre.

³ Visszavándorlók nélkül.

⁴ Óhatatlanul felmerül a kérdés, hogy a belföldi vándormozgalomnak ez az átmeneti megugrása vajon összefüggésben van-e az 1956-os eseményekkel, vagy valami másról van

A belső vándormozgalom fő mozgatója már az 1940-es évek végétől a munkahelyek igen gyors területi átrendeződése. Ennek következményeként a hagyományos agrártérségek falusi településein viszonylag rövid idő alatt átlagosan a felére esett vissza a munkahelyek száma. Hosszabb időtávon (1949–1980) nézve ez azt jelentette, hogy a mezőgazdasági térségekben felnövő fiatalok mindössze 30–60%-ának jutott helyben álláslehetőség, miközben a jóval kisebb kiterjedésű ipari-bányászati területeken a munkahelyek száma kétfélszorosra haladta meg a potenciálisan munkába lépőket (Sárfalvi 1991).

Ebben a helyzetben a falusi népesség gyors reagálásra kényszerült, s ennek eredményét a II. ábra mutatja. Ebből kiténik, hogy 1949–1960 között szinte minden vidéki térség vándorlási veszteséget szenvedett el, függetlenül a településhálózat milyenségétől: az elvándorlás volumenében inkább az Alföld népes falvait, arányaiban viszont a többi országrész aprófalvas térségeit érintette jobban. A két népszámlálás között közel másfél millióan változtattak lakóhelyet – azaz elvándoroltak –, s ezeknek kétharmada (több mint 1 millió fő) községben lakott.

Az elvándorlási területek méretéhez képest a bevándorlási célterületek nagysága meglehetősen behatárolt. Az első helyen természetesen a főváros áll, több mint 267 ezer bevándorlóval, ebből 192 ezer községből érkezett. Már ekkor is jelentős tömegeket fogadott be a budapesti agglomeráció. Kiemelkedően magas migrációs nyereséget realizáltak továbbá a nehézipar régi (Miskolc, Ózd) és új (Dunaújváros) központjai, a bányavárosok (pl. Tatabánya, Oroszlány s különösen Komló). Ezekbe az ország minden részéből érkeztek új lakosok.

Népességvonzó központok voltak a nagyobb városok, főleg a megyeszékhelyek, s ez még abban az esetben is így volt, ha nem tartoztak a kiemelten fejlesztett települések közé (mint pl. Sopron, Szombathely és Szeged – a vasfüggöny árnyékában). Sajátos típusát képviseli a vándorlási nyereséget élvező területeknek a Balaton déli és északkeleti partján fekvő településlánc is.

Az 1960-as évek elejéig-közepéig az elvándorolni akaró vagy kényszerülő népesség nagyobb hányada már megtalálta a helyét, amit egyértelműen jelez a vándorlás intenzitásának csökkenése is. Ez egyaránt érvényes – bár eltérő okokból – az állandó és az ideiglenes vándorlások esetében is. Az állandó vándorlásokat illetően a férfiak és a nők migrációs arányszáma általában egyforma, ami arra utal, hogy itt családi kötelékben történő lakóhelyváltatásról van szó.

szó. Az ma már közismert, hogy 1956 végén és 1957 elején közel 200 ezren hagyták el az országot (KSH 1957), de nem kizárt, hogy ehhez kapcsolódott az országon belüli migráció megélénkülése is. Így a „felbolydult méhkas” jelenségnek volt nemzetközi és belföldi aspektusa is. Ugyanakkor nem kizárt az adatokkal történő manipulálás sem: azaz a „disszidensek” egy részét a belföldi migránsok között szerepeltették. Valamelyest talán megerősíti ezt a feltételezést, hogy a településen belüli költözések száma 1957-ben nem mutat kiugró értéket (Demográfia Évkönyv 1965. 29).

Az ezer lakosra jutó vándorlások száma 1960-tól az 1970-es évek közepéig gyorsan csökkent, ezt követően egészen a rendszerváltózig viszonylag szűk sávban (20–22%) mozogva stabilizálódott (III. ábra).

Ugyanebben az időszakban ettől meglehetősen eltérő sajátosságai voltak az ideiglenes vándorlásnak: egyrészt jóval nagyobb tömegek vettek részt benne (I. ábra), ebből következően a vándorlási intenzitás is erőteljesebb volt, másrészt a férfiak és a nők részvétele generálisan különbözött. Az ideiglenes vándorlás mozgatója Magyarországon elsősorban a munkaerőpiac volt, s ennek megfelelően dominánsan a férfiak voltak az alanyai. A különbség azonban idővel egyre kisebb lett, s az olló éppen a rendszerváltás táján zárult (IV. ábra).

A belső vándorlás intenzitásának csökkenése jól követhető következményekkel járt. 1960–1980 között nagyjából 1 millió ember változtatta a helyét (Sárfalvi 1991), így a migrációs térkép már „szellősebb”, mint az 1950-es években. Ami első pillantásra is látszik, az a települések vándorlási veszteségének csökkenése: a falvakból az ország minden részén folyik ugyan az elvándorlás, de lényegesen kisebb volumenben.

A bevándorlás célterületei szintén nem elhanyagolható mértékben változtak. Talán a legfontosabb fejlemény ezen a téren a bevándorlási központok egyenletesebb területi megoszlása, s a megyeszékhelyek és a középvárosok mellett érzékelhető migrációs nyereséget realizáltak a fejlettebb kisvárosok is (V. ábra).

A migráció intenzitásának csökkenésével párhuzamosan rövidültek a vándorlási távolságok is: az első fázisra még a hosszú távú, interregionális mozgás volt a jellemző, amit az 1970-es évek elejétől egyre inkább az intraregionális (megyén belüli) mozgás váltott fel.

A vázolt változások mögött több tényező és folyamat állt, s ezek kölcsönhatása alakította a migrációt. Az 1950-es évek vándormozgalmaikat elsősorban az a kormányzati szándék motiválta, hogy a munkaerő menjen oda, ahol a munkahely van. A logikus következmények kezelésére azonban nem álltak rendelkezésre megfelelő eszközök (lakásépítés, infrastruktúrafejlesztés stb.), ezért már az 1950-es évek végén más megoldást kerestek. A fő elvándorlási területek, a gazdaságilag fejletlen térségek foglalkoztatási gondjainak megoldását keresve már 1958-ban felmerült az ipartelepítés gondolata.⁵ Ez nem kevesebbet jelentett, mint hogy inkább a munkahelyet vitték a munkaerőhöz – több-kevesebb sikerrel.

A migrációs távolságok rövidüléséhez hozzájárult az 1971-es Országos Településhálózatfejlesztési Koncepció is. Ennek keretében kijelölték a leginkább fejlesztendő települések (döntően városok) szűk körét, s a megvalósított beruházások jelentős mértékben megnövelték ezek vonzóerejét, illetve befogadóképességét. Elsősorban a fentiek következtében az 1970-es évek elejétől a

⁵ Magyar Országos Levéltár: M-KS-288 f. 5/99.

korábbi hosszú távú (interregionális) migráció helyére a rövid távú (megyén belüli, intraregionális) vándorlások léptek (Szauter 1974, 1975) [VI. ábra].

A településkategóriák szintjén nézve a belső vándormozgalom nyertesei a városok, vesztesei a falvak, a népességcsere dinamikája azonban jelentősen változott a államszocializmus évtizedei alatt. Az 1950-es években a belső vándorlásból legtöbbit a főváros profitált, a beköltözés azonban olyan méreteket öltött, hogy az 1960-as évek elején már korlátozni kellett a betelepülést. Ennek következtében Budapest migrációs nyeresége jelentősen visszaesett, de a rendszerváltozásig végig pozitív maradt. A többi város migrációs szaldója – arányait tekintve – az 1970-es évek végéig jóval nagyobb, mint a fővárosé, ezt követően viszont rohamosan zsugorodott. A falvak esetében az 1970-es évek vége a mélypont, ettől kezdve gyorsan javul a migrációs mérleg. Így közvetlenül a rendszerváltozás előtt a belföldi vándorlás adatait nézve a három településkategória már nagyon közel került egymáshoz (VI. ábra).

A vándorlási jellemzők egységesülése, a korábbi differenciák kiegyenlítődése 1990 tájára tehető: ekkortájt vált nagyjából azonossá az állandó és az ideiglenes vándorlás volumene (I. ábra) és intenzitása, az utóbbit illetően pedig homogenizálódik a férfiak és a nők migrációs magatartása (III–IV. ábra).

A belső vándormozgalom sajátosságai a rendszerváltozást követő időszakban (1990–2006)

A migrációval foglalkozó szakirodalom egyik ismert megállapítása, hogy a nagy történelmi fordulatokra a népesség szinte automatikusan növekvő térbeli mobilitással reagált.

A rendszerváltozás táján Magyarországon is volt olyan várakozás, hogy a határok megnyílásával rohamszerű lesz a kivándorlás, szerencsére azonban ez nem következett be. A belföldi vándorlást illetően hasonlóról nem volt szó, az azonban mindenképpen meglepő, hogy az 1980-as évek több tendenciája úgy folytatódott, mintha semmi sem történt volna. Másként fogalmazva, az ország népessége a vándorlási magatartást nézve éppen ellenkezőleg reagált, mint ahogy azt a hüvelykujjszabály alapján vártuk volna.

A belföldi vándormozgalom volumenének alakulása

Az 1990–2006 közötti időszak legfőbb jellemzője a mobilitás jelentős, esetenként zuhanásszerű csökkenése, ami alól csak az állandó vándorlás jelent bizonyos mértékig kivételt. A történet azonban nem így indult: a rendszerváltozásra éppen az állandó vándorlás reagált elsőnek jelentős csökkenéssel, olyannyira, hogy 1991-ben történelmi mélypontra jutott. A későbbi adatok ismereté-

ben azonban ez csak pillanatnyi megingásnak tekinthető, mert ettől kezdve az állandó vándorlók száma tendenciájában növekedett, s a 21. század elején ismét elérte az 1970-es évek közepén mutatkozó értékét. Később ismét volt visszaesés, így az elmúlt néhány évben az állandó vándorlást érzékelhető hullámmá jellemzi. Ennek amplitúdója azonban nem túlságosan nagy, így összességében az mondható, hogy az állandó vándorlók száma – a politikai viszonyok változásától, a gazdasági-társadalmi átalakulástól függetlenül – 1980 tájától napjainkig csak szűk határok között változott (I. ábra). Ennek részletes magyarázatával a migráció tudománya egyelőre még adós.

Az állandó vándorlás esetenkénti élénkülését a fajlagos mutatók is jelzik: az 1000 lakosra jutó állandó belföldi vándorlások száma 1991-ben mindössze 18,2, 2000-ben már 22,8, 2003-ban megközelítette a 24-t, s innen csökkent 22-re (III. ábra). A teljes vándorlási arányszám ezzel párhuzamosan 1,8-ről 2,3-ra emelkedett, ami az 1970-es értéknek felelt meg. Ezt követően, az elmúlt években már csak szűk sávban ingadozott (1. tábla).

Az állandóval ellentétben az ideiglenes vándorlások száma tendenciájában 1990 után is csökkent, s ennek következtében a két típus relációja 1992-ben megfordult. Ettől kezdve az ideiglenes vándorlók száma szinte mindig alatta maradt az állandó vándorlókénak, az 1994-es mélypont után azonban emelkedés, majd szűk sávban mozgó ingadozás következett (I. ábra). Ezt a hullámmást a fajlagos mutatók is jelzik: az 1000 lakosra jutó ideiglenes vándorlások száma az 1990-es 25,2-ről négy év alatt 15 alá süllyedt, majd innen emelkedett 18–20 körüli értékre (IV. ábra). A teljes vándorlási arányszám szintén fluktuál (1. tábla).

A két vándorlási típus tehát ellentétes előjelű tendenciát vett fel, ennek eredményeként a teljes belföldi vándormozgalom az 1990-es években eléggé stabil képet mutatott, főleg az évtized második felében. Az adatok alapján úgy tűnik, hogy ezt a jellegét az utóbbi években is megőrizte.

A településen belüli költözés szigorúan véve nem tartozik ugyan a vándorláshoz, a népesség mobilitásáról azonban sokat elárul. Más megközelítésben a költözés a vándorlás konkurensének is tekinthető, s a két kategória egymáshoz való viszonya fontos szempont a mobilitás értékeléséhez.

Az 1960-as évek közepéig a lakosság térbeli mozgásában egyértelműen a vándorlások domináltak, az 1970-es évek elején azonban ezen a téren is trendváltás történt: miközben ezek száma szinte folyamatosan csökkent, addig a költözéseké visszaesésekkel ugyan, de emelkedett. 1987-ben érte el a tetőpontját, ezt követően viszont zuhanásszerűen csökkent, s 1993-ra lényegében megfeleződött. Ezen a szinten a helyzet stabilizálódott, s nagyjából változatlan a vándorlók és a költözők száma (I. ábra), s ugyanez vonatkozik a teljes vándorlási és költözési arányszámra is (1. tábla).

A belföldi vándormozgalom strukturális jellemzői

A belföldi vándormozgalom szerkezetét tekintve két jellemző érdemel elsődleges figyelmet: a nemek szerinti összetétel és a korstruktúra. Ami az elsőt illeti, ebben a rendszerváltozás nem hozott érzékelhető elmozdulást. E szerint az állandó vándorlásban részt vevők között 1990 előtt és után is a nők voltak enyhe többségben, mobilitásuk tehát valamivel intenzívebb, mint a férfiaké, s a különbség az 1990-es évek közepétől valamelyest növekedett is (III. ábra).

A vándorlók *nemek szerinti összetételét* nézve lényegesen nagyobb változások történtek az ideiglenes vándorlás terén. Az ebből a szempontból legmozgalmasabb időszakban, az 1950-es és 1960-as években az ideiglenes vándorlások és visszavándorlások meghatározó szereplői a férfiak voltak, az 1960-as évek végétől azonban erőteljes tempóban megindult a kiegyenlítődés, ami úgy történt, hogy az érintett nők száma csak lassan, a férfiaké viszont gyorsan csökkent. Éppen 1990-ben történt meg a relációváltás, azóta a nők száma nemcsak az állandó, hanem az ideiglenes vándorlók között is meghaladja a férfiakét, arányuk a 21. század első éveiben stabilan 54 százaléka felett alakult (IV. ábra).

A településen belüli költözésekről nemek szerinti bontásban az 1990 előtti időszakról nem rendelkezünk részletesebb adatokkal, a szórványos információk szerint azonban az enyhe nőtöbbség akkor is jellemző volt. Az 1990-es évtizedben a költözők 53–54 százaléka rendre a nők közül került ki, s részarányuk csak minimálisan csökkent az elmúlt években.

Így összegzésként megállapítható, hogy az 1990-es években a nők mobilitása érzékelhetően meghaladta a férfiakét, s a tendenciát tekintve a különbség valamelyest növekedett is. Hosszabb távon nézve a két nem migrációs magatartásának változása még inkább szembevetendő: 1960-as adatok szerint a teljes életútra számítva 100 férfire 964, 100 nőre viszont csak 641 vándorlás jutott. 1990-ben mindkét nem esetében 382 volt a mutató értéke, 1999-ben viszont 321 a férfiaknál, 360 pedig a nőknél (Illés 2000).

A férfiak csökkenő és a nők relatíve növekvő mobilitása mögött több ok is sejthető, illetve feltételezhető. Ezek közé tartozik, hogy az utóbbiak összességében valamivel szerencsésebben kerültek ki a rendszerváltozásból, mint az előbbiek. Ezt jelzi például, hogy a nők munkanélküliségi rátája alacsonyabb, míg a közép- és felsőfokú oktatásban való részvételük az arányokat tekintve jóval magasabb, s hosszabb távon érvényesülő előnyként említhető a férfiakénál lényegesen jobb életkilátásuk (születéskor várható élettartam).

Az állandó vándorlás és a településen belüli költözés résztvevőinek *korstruktúrája* típusában azonos, viszont az ideiglenes vándorlás érintettjeié jelentősen eltér. Az előbbiben két, míg az utóbbiban egy maximum mutatkozik. Ennek megfelelően az állandó vándorlás és a településen belüli költözés rendszerint családok együttesének akciója, ahol a szülők (a 20–40 évesek nemzedéke) és a gyermekek (főleg a 10 év alattiak) alkotják a két legfontosabb korcs-

portot. Az ideiglenes vándorlások esetében nagyjából a 15–35 évesek generációja dominál.

A migránsok korszerkezetének változása főleg az állandó vándorlóknál figyelhető meg, s elsősorban a legidősebb és a legfiatalabb korcsoportok esetében: a 60 év felettiek aránya 1960-ban mindössze 6,6, 1990-ben 9,7, 2000-ben pedig már 11,8 százalék volt. Ezt követően viszont ismét csökkenni kezdett hányaduk, s 2004-ben már csak 11,0 százalékot tett ki. Ebben a folyamatban a nőké a fontosabb szerep, például 2000-ben a 60 évesnél idősebbek aránya a női migránsok között 14,1, a férfiaknál viszont csak 9,1 százalék. Az ezt követő néhány évben mindkét nem esetében valamelyes tért veszített ez a korcsoport.

Az időskorúak részarányának növekedésével párhuzamosan csökkent a gyermekkorúaké. Ez az átrendeződés még 1990 előtt lezajlott, az 1990-es években a 15 év alatti migránsok relatív súlya (21–22%) érdemben nem változott, és így volt ez az elmúlt néhány évben is. Ezzel szemben a 15–19 és a 20–24 évesek korcsoportjában az apadás éppen 1990 után ment végbe, méghozzá elég jelentős mértékben: 1990-ben még 9,0, tíz évvel később már csak 5,9, 2004-ben pedig 5,5 százalékos aránnyal részesedtek, míg az utóbbiak esetében a három érték 17,6, 12,4 és 9,5 százalék.

A településen belül költözőket tekintve is hasonló irányú változásokat figyelhetünk meg, de ezek mértéke jóval kisebb, mint amit az állandó vándorlásoknál tapasztaltunk. Így a 60 évesnél idősebbek aránya még 2004-ben is 9,0 százalék alatt maradt.

Az ideiglenesen vándorlók korstruktúrája az 1990-es években szintén módosult, de nem éppen a várakozásnak megfelelően. A leginkább feltűnő, hogy két legfontosabb korcsoportjuk részesedése csökkent a leginkább: a 15–19 évesek aránya 1990-ben még 23,5, 2000-ben már csak 17,0 százalék, 2004-ben pedig már 14 százaléknál alacsonyabb volt. A 20–24 évesek esetében ugyanez a hányad rendre 23,1, 19,6 és 15,3 százalékot tett ki. A változás hátterében feltehetően két ellentétes irányú folyamat áll: az oktatáshoz kapcsolódóan nagy valószínűséggel valamelyest intenzívebbé vált, a munkához kötődően viszont ennél nagyobb mértékben csökkent az ideiglenes migráció.

A fentebb ismertetett strukturális változások mellett figyelmet érdemelhet az is, hogy a *vándorlók családi állapot*a szerint történt-e elmozdulás az előző évtizedben. Ennek megítélésében bizonytalanok vagyunk. Az állandó vándorlók esetében látványosan csökkent a házások aránya (1990: 45,2%, 2000: 36,7%), miközben a nőtleneké és hajadonoké 41,5-ről 46,4 százalékra emelkedett. A jelenség magyarázható lenne a válások magas és az együttélések növekvő számával. Ugyanakkor viszont az ideiglenes vándorlók esetében nem egyértelmű ez a tendencia, sőt az évtized második felében nőtt a házások hányada, valamelyest csökkent viszont a nőtleneké és hajadonoké.

A belföldi vándormozgalom területi jellemzői

A vándorlások mennyiségi és strukturális sajátosságainak vizsgálata mellett nem kevésbé fontos a területi jellemzők alakulásának áttekintése. 1990 után nagyterületi szinten (7 NUTS-2 régió) a kapcsolatok lényegében egyirányúvá váltak: az 1980-as években még a régiók közötti sokoldalú migráció volt a jellemző, 1990 után a keletről nyugat felé történő mozgás vált dominánssá. Ennek megnyilvánulásaként az ország migrációs súlypontja 1984–1997 között keletről nyugat felé mozdult el (Illés 2000).

A 19 megye és a főváros szintjén is akadt néhány jelentősebb változás a belföldi vándormozgalomban. Ezek eminens példája Budapest és Pest megye pozíciójának alapvető átalakulása: az előbbi az államszocialista időszakban zajló migráció nagy nyertese, viszont az 1990 utáni években igen jelentős veszteséget szenvedett, amiből azután a fővárost körülvevő területek profitáltak.

Az 1990 utáni belföldi vándormozgalom sajátosságai legpregnansabban kistérségi szinten mutatkoznak meg. Ebben a megközelítésben ütköznek ki leginkább a jelentős területi különbségek: például miközben a budapesti agglomeráció több kistérségében az éves vándorlási nyereség már az 1990-es években meghaladta a 15 ezreléket, addig az ország elmaradott részeiben jó néhány kistérségben 5 ezreléknél nagyobb veszteség mutatkozott (VII. ábra). Ezek jórészt az ország hagyományos elvándorlási térségei, mint például az északkeleti régió (Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye), valamint a Dél-Dunántúl aprófalvas térségei. Az 1990-es évekre nézve a migráció terén is kimutatható a Balassagyarmat–Mezőhegyes térszerkezeti vonal, mivel ettől kelet-északkelet felé a vándorlási veszteséget elszenvedő kistérségek voltak többségben. A jelentős vándorlási nyereséget elkönyvelő területek közül figyelemre méltó az osztrák határ melletti zóna: a vasfüggöny idején innen inkább áttelepültek az emberek, a rendszerváltozás után azonban rögtön felértékelődött a terület, s ebből következően megfordult a migráció iránya is.

A 2000-es években szintén történtek említést érdemlő változások. Ilyen a Budapest körüli szuburbán övezet szinte teljes záródása. Az ehhez tartozó kistérségekben az éves vándorlási nyereség meghaladta a 15 ezreléket. A magterülethez kapcsolódva főleg kelet-északkelet felé jelentősen kiterjedt a pozitív migrációs mérleggel rendelkező kistérségeknek ez az övezete. Ugyanakkor az ország déli, keleti és északkeleti részén egyre határozottabban kirajzolódnak az elvándorlás kiterjedt összefüggő zónái (VIII. ábra).

A kistérségek vándorlási mérlege alapján kijelölhető az a migrációs térszerkezeti vonal, ami elválasztja az ország bevándorlási és elvándorlási nagyterületeit. A 2000–2006 közötti adatok szerint ezt a határt hozzávetőlegesen az Ózd–Mezőkövesd–Szolnok–Dunaújváros–Nagykanizsa–Lenti településsor képezi. Többnyire ettől északra találhatók a migrációs nyereséget élvező területek, ettől délre és keletre pedig az elvándorlási térségek. Ez a migrációs térszerkezeti

vonalt természetesen nem örök érvényű, a vándormozgalmak egyes szakaszait átrajzolhatják. Erre jó példa, hogy az 1990-es évek adatai szerint a jelenlegi Ózd–Mezőkövesd–Szolnok határ még jóval nyugatabbra, Balassagyarmat–Szolnok között húzódtott (VIII. ábra).

Az egyes településkategóriák vándorlási jellemzőinek alakulása

1990 előtt a falvak és a városok migrációs kapcsolata meglehetősen egyszerű volt: a falvakból, illetve a vidéki térségekből elvándorló népesség a városokban telepedett le. Kiemelkedő volt Budapest vonzóereje, a főváros vándorlási nyeresége az 1980-as években jelentősen meghaladta az összes többi városét.

Ez a reláció éppen 1990 táján fordult meg: a városok vándorlási egyenlege 1990-től, míg a fővárosé 1991-től negatív, a falvaké pedig 1991-től pozitív. A trendváltás horderejét jelzi, hogy ilyen migrációs szituáció Magyarország modernkori történetében a háborús időszakokat leszámítva korábban még nem fordult elő.

Az átrendeződés lényegében a falvak és a főváros között történt, az előbbieket gyorsan növekvő vándorlási nyereségével szemben Budapest hasonló dinamikát mutató migrációs vesztesége áll. Ezt a képet a vidéki városok csekély vándorlási vesztesége érdemben nem befolyásolja. Figyeljünk fel azonban arra, hogy az utóbbi években az olló ismét zárulni kezdett: a főváros negatív egyenlege megfeleződött, a többi városé minimálisra szűkült, s ezzel párhuzamosan felére csökkent a falvak pozitív vándorlási szaldója (VI. ábra). A jövő kérdése, hogy ez a tendencia tartós lesz-e, egyensúlyi állapotot hozva létre, vagy az átrendeződés időleges jellegű.

Népességszám-kategóriák szerint vizsgálva is kitérünk a kisebb lélekszámú települések jobb vándorlási pozíciójára. Ez a korábban nem ismert jelenség fokozatosan alakult ki: 1990-ben még csak a két legnagyobb város vándorlási mérlege volt pozitív, ezt követően viszont egyre kisebb népességszámú települések lettek a vándormozgalom nyertesei, miközben a városok többsége veszteséget szenvedett el. Ez a folyamat 2000–2001-ben érte el tetőpontját, amikor a 200 és 20 000 közötti lélekszámú településeken haladta meg a betelepülők száma az elvándorlókét. Ezt követően viszont a valamivel nagyobb népességszámú helységek kezdtek profitálni a vándormozgalomból, 2005-ben az 1000–50 000 közötti kategóriába esők (2. tábla). Ennek kapcsán is felmerülhet azonban a kérdés, hogy trendváltás történt-e vagy csak átmeneti a változás.

Jóllehet az országos kép jól érzékelteti bizonyos tendenciák jelentkezését, nem szabad elfeledkezni arról, hogy ez valójában egy olyan átlag, ami erősen szóródó értékekből alakult ki. Településkategóriák szerint az ország migrációs térképe még megyei szinten is meglehetősen mozaikszerű. Legalább négy típus különíthető el.

- *Abszolút nyertes:* a típus legpregnansabb képviselője Pest megye. 1990–2005 között minden évben jelentős vándorlási nyereséget ért el, ami jó rész a fővárosból kiáramló népességből adódott. A többlet a települések minden szintjén megjelent, beleértve a legkisebb falut is (3. tábla).
- *Relatív nyertes:* a típust képviselő megyékben az 1990 óta eltelt időszakban az évek többségében szerény vándorlási nyereség mutatkozott, míg a többi évben csekély veszteség. A települések viszonylag széles köre számára a vándormozgalom mérlege az esetek többségében pozitív. Például az ide sorolható Vas megyében a megyeszékhely a szuburbanizáció következtében jelentős számú népességet veszített, nem állnak jól a tízezernél népesebb kisvárosok sem (középváros nincs a megyében), az 500–10 000 lakosú települések pedig szinte minden évben, az ennél kisebbek pedig – beleértve a törpefalvakat is – esetenként profitálnak a migrációból (4. tábla).
- *Relatív vesztes:* az ide sorolt megyék az áttekintett évek többségében csekély vándorlási veszteséget szenvedtek el, néhányban pedig csekély nyereséget értek el. A migráció a települések viszonylag kis hányada számára hoz népességtöbbletet. Az adott típushoz sorolható Baranya megyében a szuburbanizáció veszteséggel jár a megyeszékhely számára, de nem pozitív a mérleg a középvárosokban és a kisvárosi szintű települések többségében sem. Tartós migrációs nyereség csak az 500–5000-es lélekszámú helységeken alakult ki (5. tábla).
- *Abszolút vesztes:* a típus képviselői számára a vándormozgalom csak veszteséggel jár, az adott megye minden évben számottevő népességet veszít az elvándorlás következtében, s nincs egyetlen olyan településkategória sem, amely tartósan migrációs nyereséget könyvelhetne el. Ez jellemző például Borsod-Abaúj-Zemplén megyére (6. tábla).

Mivel az egyes települések és térségek népességszámának alakulásában a migráció mellett a természetes szaporodás is szerepet játszik, érdemes megnézni ezek egymáshoz való viszonyát legalább a fontosabb településkategóriák (Budapest, megyeszékhelyek, többi város, községek) szintjén. Közülük a községeknek viszonylag jelentős, a többi városnak pedig minimális vándorlási nyeresége volt az elmúlt másfél évtizedben, a természetes népmozgalom viszont mindenütt fogyást generált. Érdemes azonban figyelni arra, hogy a 2000-es évek elejétől a korábban erősen szóródó vándorlási és természetes népmozgalmi ráták érdemben közeledtek egymáshoz, azaz számottevő kiegyenlítődés történt, illetve történhet (IX. ábra). Azt viszont még nem tudhatjuk, hogy tartós folyamatról vagy csak átmeneti állapotról van-e szó.

Az urbanizációs ciklus és a belső vándormozgalom összefüggései

A belső migrációnak azok a nem vár fordulatai (pl. Budapest és Pest megye ellentétesen alakuló vándormozgalma, a falvak vándorlási nyeresége és a városok migrációs vesztesége), amelyeket a korábbiakban tárgyaltunk, lényegében ugyanarra a folyamatra vezethetők vissza. Ez – a szakirodalomban szuburbanizációnak nevezett – migrációs típus minőségileg új és egyre inkább meghatározó tényezője a hazai vándormozgalomnak, ezért mindenképpen indokolt részletesebb elemzése. Mivel a szuburbanizáció a legnagyobb méreteket a budapesti városrégióban érte el, jellegzetes vonásai is ennek példáján mutathatók be.

Jóllehet az 1980-as évek országos adatai szerint a belső vándormozgalom nagy nyertese Budapest volt, az agglomerációjával való kölcsönkapcsolatában más volt a helyzet, mivel ebben a relációban már a rendszerváltozás előtt is veszteségeket szenvedett el a főváros. A rendelkezésre álló adatok alapján Budapest és Pest megye vándorlási egyenlegében az 1980-as évek közepéig az előbbi realizált csekély nyereséget, 1987-ben azonban fordult a kocka, s már az államszocializmus utolsó éveiben is Pest megyének kedvezett a szaldó (X. ábra).

A vándorlásnak és a mobilitásnak az 1980-as évek második felében látenszen már jelentkező trend- és irányváltása igazában a rendszerváltozás után teljessé vált ki. Az új gazdasági-társadalmi viszonyok, a lakásszerzést és -tulajdonlást korlátozó intézkedések feloldása, a fővárosi lakásprivatizáció, az önkormányzatiság megteremtése és sok más változás együttesen vezetett oda, hogy Budapesten és környékén a migráció és a mobilitás korábban nem vagy alig ismert folyamatai és jelenségei tűntek fel (Dövényi – Kovács 1999). Ezek nagyon gyorsan, szinte ugrásszerűen jutottak érvényre. 1990-ben még szinte semmi sem utalt arra, hogy a térségben markáns szuburbanizációs folyamatok fognak jelentkezni: ebben az évben a főváros vándorlási nyeresége kb. négyszerese volt az agglomerációénak. Ezt követően viszont gyorsan apadt ez a migrációs többlet, az agglomeráció vándorlási nyeresége viszont egy ideig exponenciálisan növekedett. A 2001-es népszámlálás már azt regisztrálta, hogy az 1990-es években a főváros vándorlásból származó vesztesége közel 110 ezer fő, nagyjából megfelel a természetes fogyásnak, ugyanakkor Pest megye közel 125 ezer fős többletbe jutott, elsősorban az agglomerációba kiköltözőknek köszönhetően (X. ábra).

A lakóhelyi szuburbanizáció méretét pontosan jelzi, hogy az agglomeráció jelentős részén ez a térszerkezetet leginkább formáló tényező. A folyamat ilyenén alakulásában bizonyára szerepet játszott az is, hogy az itt kialakult változat döntően ún. lakóhelyi szuburbanizáció, azaz a gazdasági és a tercier funkcióknak a fővárosból az agglomerációba való kitelepülése mértékében ma még viszonylag szerény.

A szuburbanizáció 1990 után azonban már messze nem korlátozódott a budapesti városrégióra, hanem az ország valamennyi nagyobb városi térségében, sőt egyes kisvárosok esetében is megjelent (Bajmóczy 2000; Csanádi – Csizmady 2002; Hardi 2002; Timár – Váradi 2000). Így valóban megalapozottan állítható, hogy a szuburbanizáció napjainkra a belföldi vándormozgalom karakteres jelensége lett.

Ebből azonban nem következik, hogy az urbanizációs ciklus négy szakasza közül kizárólag a szuburbanizáció határozná meg a vándorlási folyamatokat. Természetesen jelenleg is folyik bevándorlás a vidéki térségekből a városi központokba, azaz a migráció hagyományos formái továbbra is érvényesülnek. Ráadásul az utóbbi évek vándorlási adatai alapján úgy tűnik, hogy változóban van a lakóhelyi szuburbanizáció is. Ez leginkább abban mutatkozott meg, hogy a nagyvárosi térségekben jelentősen közelebb kerültek egymáshoz a magváros és a körülötte levő területek (agglomeráció, agglomerálódó térség stb.) migrációs rátái. Ez első megközelítésben azt jelenti, hogy a központi városok vándorlási mérlege javult, a környéké pedig romlott. Feltételezhető tehát, hogy véget ért a szuburbanizáció szélsőséges szakasza, kezdetét vette egy olyan fázis, amelyben a nagyvárosi térségeken belül kiegyenlítettebb vándorlás zajlik (XI. ábra). Hogy ez valóban így van-e, azt az elkövetkező évek fogják eldönteni.

Az viszont már most tényként kezelhető, hogy a szuburbanizáció mellett a dezurbanizáció is része a hazai migrációs folyamatoknak. Erre utal, hogy a fővárosból kiköltözők hulláma lényegében elérte az agglomeráció határait, s esetenként már maga mögött is hagyta. Még inkább érvényes ez az állítás, ha nem csak a szuburbanizáció hagyományos szereplőit, az általuk alkotott társadalmi rétegek mozgását tekintjük. A „szegények szuburbanizációja” ugyan nem azonosítható a fogalom eredeti értelmezésével, hanem inkább a nagyvárosból történő menekülésként fogható fel, a vándorlási irányokat illetően azonban rokonságban állnak. A fővárosból való és klasszikus szuburbanizációként aposztrofálható kiköltözés térségi réseit töltik ki az alsó társadalmi rétegekből származó kivándorlók, esetenként pedig a szuburbán övezeten kívüli falusi térségek a célterületeik. Ez legmarkánsabban a Tápíómente településeiben érhető tetten, mintegy a szociális problémák városból vidékre történő exportálásaként. A folyamat azonban nem korlátozódik a főváros tágabb térségére, megjelenik az ország más részein is, például Dél-Biharban (Ekéné Zamárdi 2005).

A migrációs döntések mögött álló folyamatok és események

Mivel 1993 óta nem regisztrálják a költözések okát, erre nézve átfogó információkkal nem rendelkezünk. Az 1990-es évek igazi migrációs kérdése azonban nem az, hogy miért vándorolnak az emberek, hanem az, hogy miért

maradtak helyben? Ennek megválaszolásához még kevesebb információnk van, ez azonban nem zárja ki egy hipotézis megfogalmazását.

Megítélésünk szerint a migráció 1990 utáni visszaesésében elsősorban a munkaerőpiac, a lakásépítés és az ingatlanpiac sajátos folyamatai játszottak meghatározó szerepet. Amikor a tömeges munkanélküliség az 1990-es évek elején az ország egészében megjelent, a mobilitás szükségszerűen szűk keretek közé szorult. Ezen érdemben az sem változtatott, hogy munkahelyük elvesztését követően a munkásszállók népe a falujába tért vissza, ezzel átmenetileg emelve az ideiglenes vándorlók számát.

A vándorlási szándékot és lehetőséget – a munkanélküliség mellett – jelentősen visszafogta a lakásépítés rendkívüli mértékű visszaesése is. Az 1990-es években épült lakások száma messze elmaradt a szükségestől, s ez azokban a térségekben is akadályozta a bevándorlást, ahol bővebb volt a munkahelykínálat.

A vándorlást jelentősen visszafogó tényezőnek minősíthető az ingatlanárak extrém mértékű területi differenciálódása. Az elmaradott vagy kevésbé attraktív térségekben a kereslet olyan mértékűre süllyedt, hogy ez gyakorlatilag röghöz kötötte az ott élőket.

A vándorlások alacsony intenzitásának okait keresve említést érdemel még, hogy főleg a falusi térségekben gyakran a migrációs potenciál is hiányzik, mert a korábbi évtizedekben már mindenki elvándorolt, aki azt tehette és akarta.

Nem sokat tudunk arról sem, hogy a magyar népesség belföldi migrációs hajlandósága milyen mértékű. Azt számos felmérés bizonyította, hogy a kivándorlási hajlandóság nagyon alacsony, így érdemes lenne utánanézni annak, hogy érvényes-e ez belföldi dimenzióban is.

Az viszont az adatokból egyértelműen kitűnik, hogy a teljes vándorlási arányszám napjainkban rendkívül alacsony, a 2005-ös érték (3,9) lényegében a fele az 1960-asnak (1. tábla). Nemzetközi összehasonlítással ugyanilyen következtetésre jutunk: Nyugat-Európában 5–6, az Egyesült Államokban 8–9 körüli ez a mutató. Mivel a teljes költözési arányszám hasonlóképpen csak alulról súrolja a 4-et, a magyar lakosság mobilitása minden szempontból nézve meglehetősen szerény mértékű (1. tábla).

Pillantás a jövőre

A belföldi vándormozgalom várható alakulására vonatkozóan szintén csak hipotézis fogalmazható meg. Tény, hogy Magyarország Európai Unióba való belépése nem hozott migrációs fordulatot. Így joggal feltételezhető, hogy az elkövetkező években a jelenlegi tendenciák folytatódnak, gyökeres változásokra nem kell számítani, legalábbis ami a volument illeti.

A városi térségekben folyó vándormozgalom lényeges kérdése, hogy a szuburbanizáció tartós folyamat marad-e, vagy idővel nálunk is megindul a városokba történő visszaáramlás (reurbanizáció). Bár a szakembereket is váratlanul érte, az egykori NDK területén ez a jelenség már kimutatható (Herfert 2002), a nagyon eltérő viszonyok miatt azonban hiba lenne ilyen váltást Magyarországon a közeljövőre várni.

1. A teljes vándorlási és költözési arányszám alakulása (1960–2005)
Total migration and move rate (1960–2005)

Év	Teljes vándorlási arányszám			Teljes költözési arányszám		
	állandó	ideiglenes	együtt	állandó	ideiglenes	együtt
1960	2,8	5,2	8,0
1970	2,3	3,7	6,1
1980	1,8	2,9	4,7
1990	2,0	2,1	4,1	3,4	1,4	4,8
2000	2,3	1,5	3,7	3,0	0,7	3,7
2001	2,0	1,5	3,5	2,8	0,7	3,5
2002	2,2	1,6	3,8	3,2	0,8	3,9
2003	2,2	1,6	3,8	3,3	0,8	4,1
2004	2,0	1,7	3,7	2,8	0,9	3,7
2005	2,1	1,8	3,9	2,9	0,9	3,9

Forrás: Demográfiai Évkönyv 2005.

2. A vándorlási különbözet alakulása a települések népességnagysága szerint
(1990–2005, ‰)
Balance of migration by the categories of population size of the settlements
(1990–2005, ‰)

Népességnagyság-kategóriák	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
-199	-9,6	-13,7	-7,2	-7,3	-9,3	-3,5	-6,2	-5,5	-4,7	-7,7	-1,2	-5,2	-1,1	-8,4	-7,4	-14,2
200–499	-7,9	-6,0	-5,7	-4,2	-2,4	-1,3	-4,2	+2,3	-0,8	-0,1	+3,0	+1,1	-1,8	-2,4	-2,2	-3,5
500–999	-4,8	-3,2	-2,3	-2,3	-1,1	+0,9	+1,2	+1,7	+0,7	+1,1	+2,6	+3,3	+1,2	+0,5	-0,9	-2,3
1000–1999	-2,0	-3,3	-3,2	-1,5	-0,5	+3,4	+2,1	+4,7	+3,7	+3,3	+5,3	+4,9	+4,3	+3,3	+1,7	+1,5
2000–4999	-0,3	-1,2	-1,5	+0,1	+1,3	+5,7	+4,3	+5,1	+4,8	+4,7	+7,1	+6,2	+4,3	+3,8	+2,8	+1,0
5000–9999	-1,8	-2,4	-0,2	+0,6	+0,9	+4,0	+3,6	+6,6	+5,2	+6,0	+9,1	+5,5	+5,5	+5,9	+3,9	+2,0
10 000–19 999	-0,7	-1,7	-1,0	-0,4	+1,2	+0,9	+2,0	+1,0	+1,0	+3,3	+2,7	+2,0	+2,0	+2,4	+1,6	+1,2
20 000–49 999	-2,5	+0,1	+0,9	+1,5	+2,5	+0,8	+0,1	-0,4	-1,1	0,0	-0,3	-0,7	-1,2	+0,3	+0,2	+1,1
50 000–99 999	-0,4	+1,9	+1,8	+1,2	+2,0	-2,5	-2,3	-4,1	-1,5	-3,9	-4,6	-0,8	-1,8	-0,8	-0,2	-0,2
100 000–199 999	-0,4	+2,1	+2,6	+1,6	+0,3	-3,5	-2,2	-3,4	-2,4	-1,4	-5,9	-6,9	-3,8	-4,7	-2,7	+0,1
200 000–	+5,8	+7,7	+3,6	+2,3	+8,1	-3,5	-6,9	-5,9	-6,0	-3,9	-6,7	-7,6	-6,0	-5,9	-4,0	-2,5
Budapest	+5,8	+3,5	+1,6	-0,6	-4,4	-5,8	-4,2	-6,6	-5,7	-7,9	-10,2	-8,1	-6,4	-6,0	-4,3	-2,6

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyvek.

3. A vándorlási különbözet alakulása Pest megyében (1990–2005, ‰)
 Balance of migration by the categories of population size of the settlements
 (1990–2005, ‰)
 County Pest

Népes- ség- nagy- ság- kategó- riák	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
-199		-18,3	16,9	-35,4	-27,8	28,0	28,0	37,0	62,2	-62,2	45,7	-66,4	-10,1	-42,6	11,1	65,6
200–499	-10,3	-4,5	-5,2	-11,2	11,7	15,3	-112,3	42,8	51,5	12,5	15,1	63,0	+4,9	39,6	+5,7	15,7
500–999	-8,6	-2,3	+0,3	+3,2	23,1	26,2	12,8	17,7	16,6	+7,2	24,0	17,5	+9,8	13,0	+2,5	-0,6
1000–1999	+0,8	+2,9	+1,2	+5,1	13,8	12,3	+7,7	14,8	18,0	14,2	21,1	17,6	16,5	18,7	14,7	14,4
2000–4999	+2,7	+2,0	+7,2	+7,5	11,9	16,6	14,0	16,5	16,4	18,9	20,1	18,5	16,1	14,2	13,8	+9,7
5000–9999	+3,1	+3,7	+6,3	12,8	17,2	15,3	13,4	20,6	20,0	23,7	22,6	16,4	20,6	22,4	19,0	15,6
10 000–19 999	+4,2	+9,1	+6,7	+8,0	12,6	10,8	-11,4	12,4	13,6	17,7	16,5	16,0	17,7	18,3	14,9	13,4
20 000–49 999	+3,2	+4,0	+7,3	11,4	15,8	13,7	-10,9	+8,6	+6,2	+9,1	+8,1	+7,2	+7,5	10,9	+9,1	+9,9
50 000–99 999									19,9	27,0	22,4	18,3	14,2	20,0	14,4	+8,8
Összesen	+3,0	+6,2	+6,4	+9,4	14,4	14,0	11,7	14,2	14,6	17,4	17,4	14,7	15,1	16,7	14,0	12,1

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyvek.

4. A vándorlási különbözet alakulása Vas megyében (1990–2005, ‰)
 Balance of migration by the categories of population size of the settlements
 (1990–2005, ‰)
 County Vas

Népes- ség- nagy- ság- kategó- riák	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
-199	-19,2	-13,5	+3,8	+2,0	+1,3	-0,4	-2,5	+2,8	+3,5	-4,0	-1,4	+1,9	+0,6	+4,7	-5,2	-1,5
200–499	-4,5	-4,1	-1,9	-4,8	-5,0	-0,5	+2,1	+3,6	+0,7	+0,4	+3,5	+3,7	+2,1	-1,9	+1,5	+3,1
500–999	+1,3	+2,7	+1,1	+3,3	-2,2	+4,6	+8,3	+5,6	+4,0	+4,3	+8,9	+5,5	+5,5	+3,4	+6,2	+4,9
1000–1999	+2,3	+1,7	+2,5	+0,7	+1,0	+3,8	-0,3	+0,3	+0,1	+6,5	12,0	+7,6	11,5	15,2	+4,4	+4,7
2000–4999	+1,7	+0,3	-2,2	-3,1	+5,6	-1,4	-6,6	+5,2	+2,9	+2,8	14,3	+6,5	+0,8	+1,3	-1,1	-0,3
5000–9999	-2,2	+3,2	+3,5	+3,3	+8,7	+9,3	+9,8	15,5	+0,7	+5,8	10,9	+8,3	-1,0	13,6	+4,6	-2,3
10 000–19 999	+8,1	-1,3	-3,0	-1,9	-0,2	-	+0,7	+0,4	-2,7	-0,5	-2,3	-1,6	-3,2	-1,3	-1,6	-5,1
50 000–99 999	+0,6	-0,9	+0,2	+0,4	+2,0	-3,0	-4,4	-4,0	-0,3	-5,8	-8,9	-3,8	-6,3	-5,1	-2,6	-1,3
Összesen	+1,3	-0,5	-0,3	-0,4	+0,7	+0,4	-0,2	+1,2	+0,5	-0,2	+1,4	+1,4	-0,4	+0,5	+0,3	-

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyvek.

5. A vándorlási különbözet alakulása Baranya megyében (1990–2005, ‰)
 Balance of migration by the categories of population size of the settlements
 (1990–2005, ‰)
 County Baranya

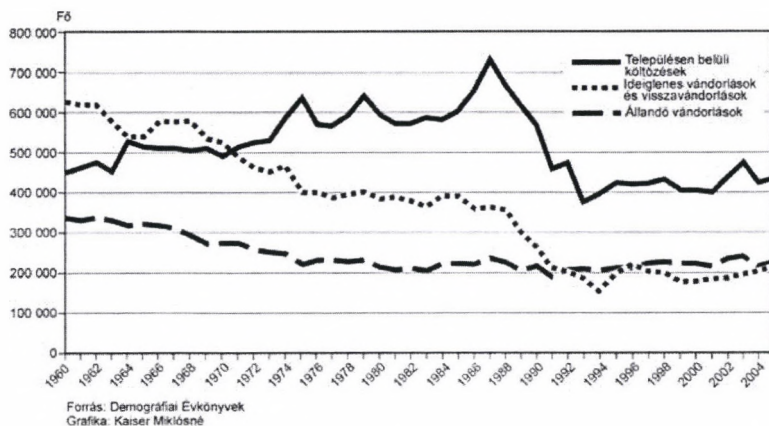
Népes- ség- nagyság- kategóri- ák	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
-199	-1,0	-11,9	-11,0	-9,6	-9,8	+0,5	-6,1	-12,9	-7,1	-5,2	-4,1	-8,4	-9,4	-19,4	-17,0	-19,6
200–499	-2,7	-6,3	-6,0	-3,7	+1,4	+2,7	-2,8	+0,6	-0,4	-0,3	-1,0	+0,7	-6,9	-9,7	-2,3	-10,2
500–999	-1,2	-1,3	+3,3	-1,5	+4,9	+5,8	+1,8	-5,2	+8,4	11,0	+3,4	+6,2	+1,3	+5,5	+0,7	-2,4
1000– 1999	+1,4	-1,4	-2,8	+0,8	+3,7	+3,4	+6,4	+6,2	+5,2	+7,8	+9,7	+5,3	14,0	+5,7	+3,0	+7,9
2000– 4999	+1,2	+4,4	-3,8	+0,3	+0,5	+0,9	+3,7	+2,4	+2,9	-0,3	+6,6	+5,1	+0,7	+7,2	+8,4	-3,0
5000– 9999	+6,1	–	-1,8	-3,7	-11,2	18,9	+1,4	-6,7	-4,9	+2,5	-1,3	–	+0,3	-17,0	-5,6	19,4
10 000– 19 999	+4,2	+5,5	+1,9	–	-3,9	-3,9	-2,2	+0,1	-1,1	+1,5	+0,7	+0,5	-2,0	+1,3	+1,2	+2,9
20 000– 49 999	-1,5	-1,3	-8,2	-5,9	-4,3	-10,6	-1,0	-0,6	-9,5	-2,5	-10,7	-2,9	+0,1	-1,1	-4,7	-3,3
100 000– 199 999	-0,1	+4,3	+8,1	+5,2	+1,1	-3,8	-4,0	-4,9	-2,7	-4,1	-5,9	-5,8	-2,0	-3,7	-3,7	+1,0
Összesen	-0,1	+1,4	+1,2	–	+0,3	-1,1	-1,2	-1,9	-0,6	-0,1	-1,3	-0,9	-0,4	-1,4	-1,1	-0,3

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyvek.

6. A vándorlási különbözet alakulása Borsod-Abaúj-Zemplén megyében
 (1990–2005, ‰)
 Balance of migration by the categories of population size of the settlements
 (1990–2005, ‰)
 County Borsod-Abaúj-Zemplén

Népes- ség- nagyság- kategóri- ák	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
-199	-9,0	-12,1	-5,9	-14,4	-19,4	-8,0	-18,0	-7,6	-7,4	-8,2	-16,2	-15,1	+5,5	-11,2	-11,4	-7,5
200–499	-26,9	-9,9	-8,5	-7,7	-4,4	-3,6	+0,9	+1,8	+2,5	-5,1	+2,1	-0,3	-0,1	-2,5	-1,4	-8,7
500–999	-3,7	-6,6	-2,6	-6,6	-2,5	-3,9	-3,4	-0,6	-1,9	-3,4	-1,2	+4,1	-2,3	-2,2	-2,7	-3,6
1000– 1999	-0,8	-2,8	-4,1	-3,0	-3,7	+1,3	+0,6	+5,7	+0,2	+0,5	-1,0	+2,0	+2,6	-2,0	-0,6	+0,1
2000– 4999	+2,6	-1,3	-2,0	-3,3	-3,2	+2,4	+3,5	-0,5	-1,1	-1,1	+0,4	+1,2	-0,2	-3,0	-3,0	-5,4
5000– 9999	-1,6	-3,7	+0,5	-2,6	-4,0	-1,6	+0,4	-1,6	-2,3	+0,4	+1,9	+1,8	-0,2	+2,0	-2,7	-5,0
10 000– 19 999	-8,4	-2,2	-5,2	-4,7	–	-5,3	-1,6	-3,7	-4,9	-6,5	-3,7	-1,3	-7,0	-6,9	-7,4	-10,1
20 000– 49 999	-14,4	-11,5	-8,9	-10,3	-11,9	-7,7	-7,7	-11,2	-9,1	-7,6	-7,3	-10,2	-9,4	-10,3	-9,2	-6,4
100 000– 199 999	-10,9	-7,5	-5,0	-3,3	-1,5	-8,1	-7,2	-8,0	-7,5	-2,4	-8,8	-12,6	-7,9	-9,8	-8,0	-3,0
Összesen	-6,8	-5,3	-4,4	-4,6	-3,5	-3,5	-2,4	-3,0	-3,8	-2,8	-3,3	-3,4	-3,6	-5,3	-4,9	-4,6

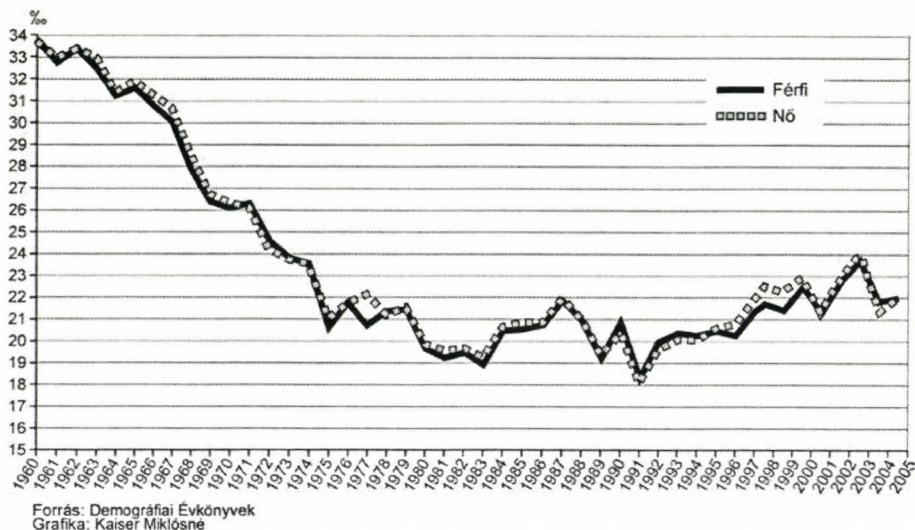
Forrás: Területi Statisztikai Évkönyvek.

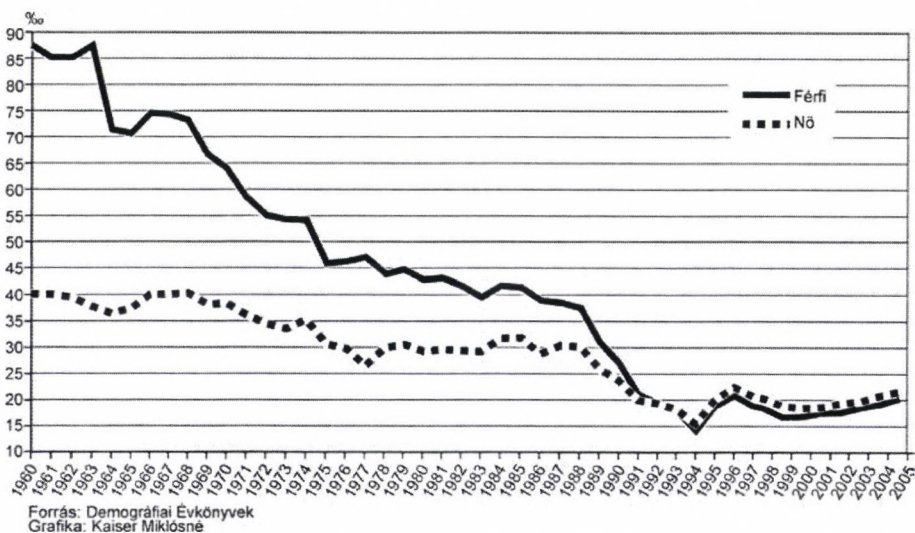
*I. A vándorlások és költözések számszerű alakulása (1960–2005)
The size of migrating and moving population (moves within the settlements, temporary migration and re-migration, permanent migration), 1960–2005*

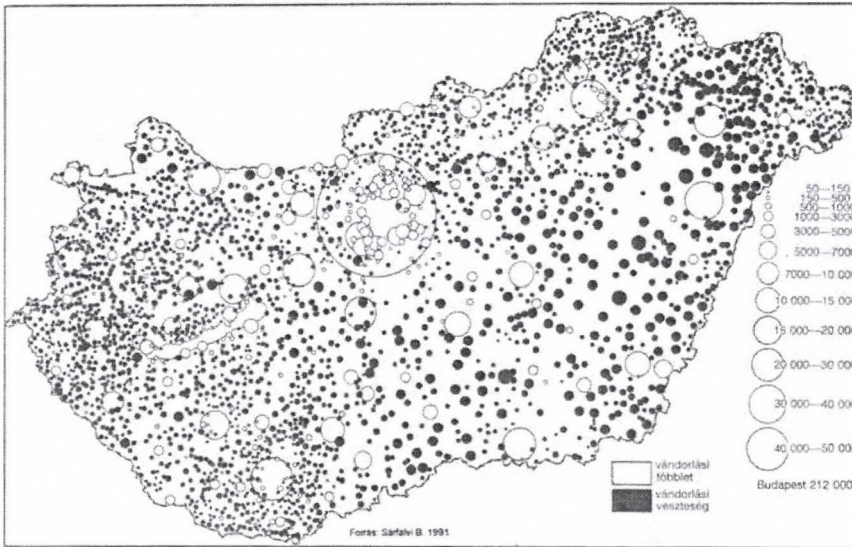
*II. A belső vándorlás 1949–1960 között
Internal migration, 1949–1960 (size of decrease and increase)*

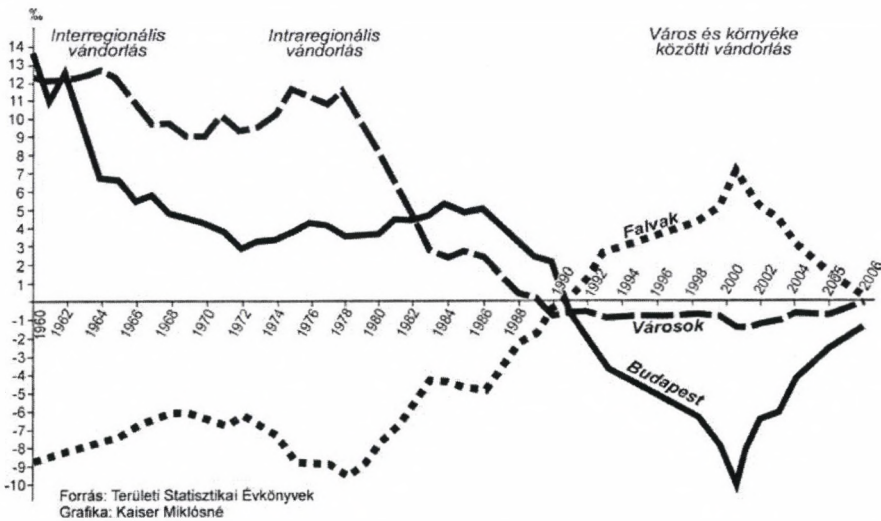
III. Az 1000 lakosra jutó állandó vándorlások alakulása (1960–2005)
Permanent migration (per thousand), 1960–2005

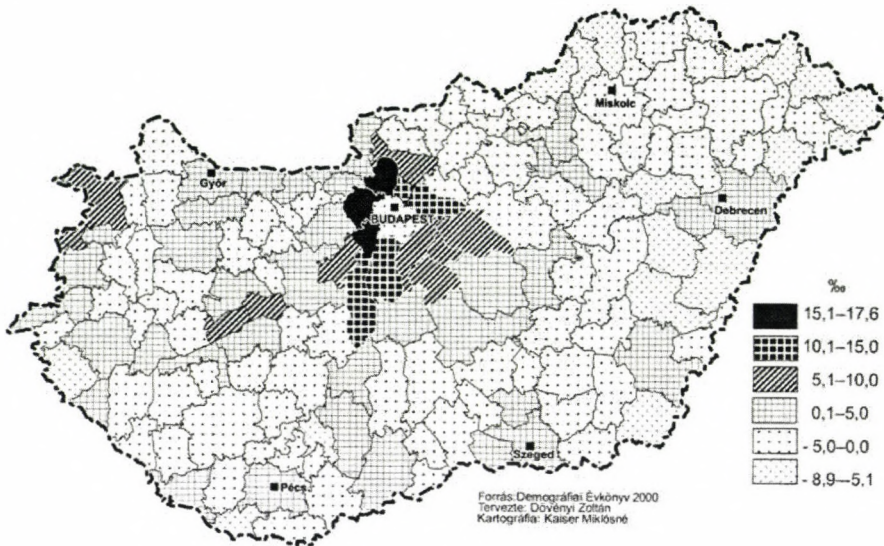
IV. Az 1000 lakosra jutó ideiglenes vándorlások alakulása (1960–2005)
Temporary migration (per thousand), 1960–2005

V. A belső vándorlás 1960–1980 között
Internal migration, 1960–1980 (size of decrease and increase)

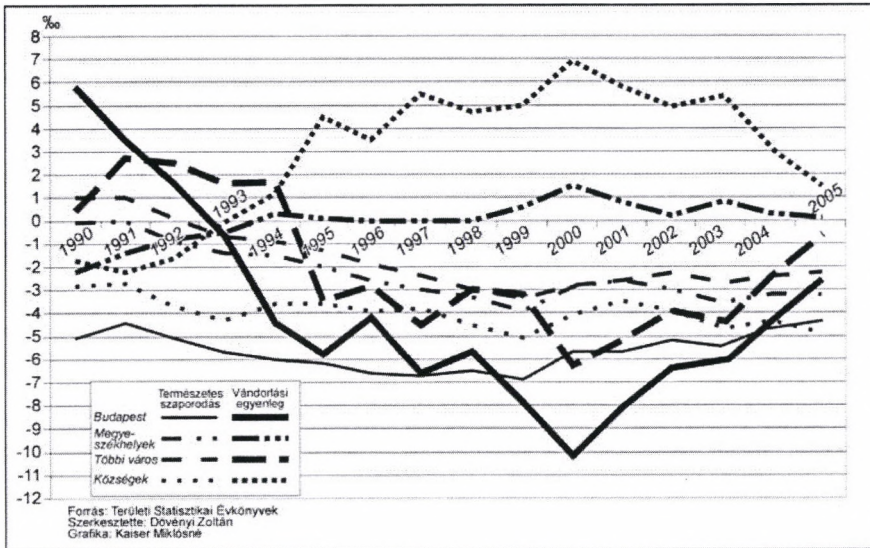
VI. A migráció szakaszai és jellemzői (1960–2006)
Migration by the type of settlement and its character (1960–2006)

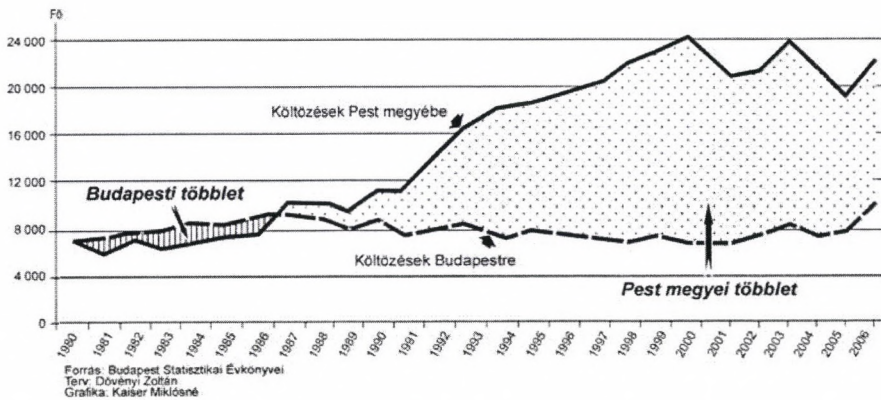
VII. A kistérségek vándorlási egyenlege (1990–1999, ‰)
Balance of migration in the sub-regions (1990–1999, ‰)

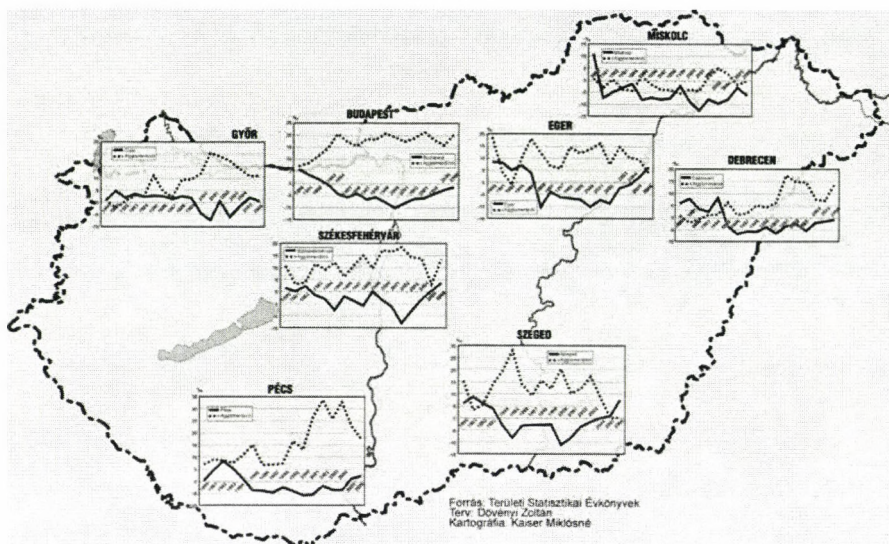
VIII. A kistérségek vándorlási egyenlege és a migrációs térszerkezeti vonalak
(2000–2006, ‰)
Balance of migration in the sub-regions and the boundaries of migratory space
structure (2000–2006, ‰)

IX. A természetes szaporodás és a vándorlás alakulása (1990–2005, ‰)
Natural population change and migration (1990–2005, ‰)

X. A vándorlási egyenleg alakulása Budapest és Pest megye között
(1980–2006)
Balance of migration between Budapest and County Pest (1980–2006)

XI. A vándorlási egyenleg alakulása Magyarország néhány nagyvárosi térségében (1990–2006)

*Balance of migration in some urban regions
(large towns and their suburban areas), 1990–2006*

IRODALOM

- Bajmóczy P. (2000): A „vidéki” szuburbanizáció Magyarországon, Pécs példáján. *Tér és Társadalom*, 2–3. 323–330.
- Csanádi G. – Csizmady A. (2002): Szuburbanizáció és társadalom. *Tér és Társadalom*, 3. 27–55.
- Dövényi Z. – Kovács Z. (1999): A szuburbanizáció térbeni-társadalmi jellemzői Budapest környékén. *Földrajzi Értesítő*, XLVIII. 1–2. 33–57.
- Ekéné Zamárdi I. (2005): A bihari kistelepülések társadalmi degradációjának veszélyei a migráció tükrében. In Csapó T. – Kocsis Zs. – Lenner T. (szerk.): *A településföldrajz helyzete és főbb kutatási irányvai az ezredforduló után*. Berzsényi Dániel Főiskola, Szombathely, 90–100.
- Hardi T. (2002): Szuburbanizációs jelenségek Győr környékén. *Tér és Társadalom*, 3. 50–85.
- Herfert, G. (2002): Disurbanisierung und Reurbanisierung – Polarisierte Raumentwicklung in der ostdeutschen Schrumpfungslandschaft. *Raumforschung und Raumordnung*, 60. H. 5/6. S. 334–343.
- Illés S. (2000): *Belföldi vándormozgalom a XX. század utolsó évtizedeiben*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet Kutatási Jelentései 63. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest.

- KSH (1957): *Az illegálisan külföldre távozott személyek főbb adatai*. A KSH jelentése. Budapest.
- Sárfalvi B. (1991): *Magyarország népességföldrajza*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Szauter E. (1974): A belföldi vándormozgalom alakulásának néhány jellegzetessége a felszabadulás után. *Területi Statisztika*, 24/3. 295–310.
- Szauter E. (1975): Új tendenciák a belső vándorlásban. *Területi Statisztika*, 25/5. 486–499.
- Timár J. – Váradi M. M. (2000): A szuburbanizáció egyenlőtlen fejlődése az 1990-es évek Magyarországon. In Horváth Gy. – Rechnitzer J. (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. MTA RKK, Pécs, 153–175.

Tárgyszavak:

Belföldi vándorlás

Területi elemzés

STRUCTURAL AND SPATIAL CHARACTERISTICS OF INTERNAL MIGRATION IN HUNGARY

Abstract

The paper gives a survey of the development of internal migration, which has characterised Hungary since 1990. Its main statements are the following:

- Regarding the volume of internal migration, the changing political system in 1990 did not bring a caesura, moreover, contrary to the expectation the population replied with decreasing mobility to the economic and social changes.
- After 1990 the destination of migration totally changed, the process of suburbanisation replaced the former migration from villages towards towns. Consequently villages showed a net in-migration while towns had net out-migration in this period.
- The paper has introduced the notion of the boundary of migratory space structure, which separates the regions of net in-migration and out-migration (*figure 8*).
- As a consequence of different factors the Hungarian population's inclination to migration is very weak, the total migration and move rates are not higher than the half of those calculated for the year 1960 (*table 1*).
- On the basis of the spatial characteristics of migration the counties can be included in four basic spatial types according to the measure and changes of net out-migration and in-migration.

A MAGYAR NÉPESSÉG ELŐRESZÁMÍTÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI ERDÉLYBEN¹

KISS TAMÁS* – CSATA ISTVÁN**

Ez év márciusában lezártunk egy kutatási programot, amely az erdélyi magyar népesség regionális bontású előreszámítását tűzte ki célul (Csata – Kiss 2007). Jelen tanulmány ennek a kutatásnak az eredményeit összegzi, részletebben kitérve azokra a módszertani problémákra, amelyek a standard demográfiai módszerek kisebbségi népességre történő adaptációjából származnak. A demográfia módszertani eszköztárát alapvetően területileg lehatárolt (nemzetállami) népességek leírására dolgozták ki. Ezek esetében – amennyiben a migráció új formái által felvetett kérdéseket most figyelmen kívül hagyjuk² – jól leírható, hogy mit tekintünk ki-, illetve bemeneti értéknek. Egy más etnikumokkal keverten élő kisebbség határai elmosódottabbak. Itt a születések, halálozások és a vándorlás mellett az etnikai „határátlépéseket” is azonosítanunk kell. Más szavakkal, egy kisebbségi népesség generációs újratermelődése nem írható le pusztán a demográfia reprodukciófogalmával, ez ugyanis a termékenység (a halandóság és az elvándorlás) mellett attól is függ, hogy mennyire lesz sikeres a különböző etnokulturális jegyek és az ezekhez kötődő csoportidentitás átörökítése. Tanulmányunk – az etnodemográfia erdélyi magyarokkal foglalkozó eredményeire építve – erre a problémára reflektál.

¹ A tanulmány a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet „Népesedési folyamatok a 20. század második felében, 21. század elején” című ünnepi konferenciáján, 2007. június 5-én elhangzott előadás írott változata.

* Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár.

** Kleffman Piackutató Intézet.

² A transznacionalizmus irodalmának központi feltevése, hogy a migráció azon formái, amelyek a két társadalom közötti állapotot intézményesítik, szétfeszítik a nemzetállami társadalomról alkotott képzeletünket. A demográfia migrációfogalma, amely a vándorlást egyszeri alkalomként (ki-, illetve bemeneti változóként) fogja fel, valóban nem tud mit kezdeni azokkal a helyzetekkel, amikor az életstratégiák tartósan az ide-oda mozgásra szerveződnek rá.

Az előreszámítás technikai paraméterei

A 2002-es romániai népszámlálás nem, korév és nemzetiség szerinti adataiból indultunk ki, ezeket a bukaresti Statisztikai Hivatal (INS) községsoros bontásban bocsátotta rendelkezésünkre. A számításokat a kohorszkomponens-módszert alkalmazva végeztük el, mégpedig egy általunk konstruált olyan szoftverrel, amely a népmozgalmi folyamatokat befolyásoló egyes tényezőkre tetszőleges hipotézisek lefuttatását tette lehetővé. Az előreszámítást a 2002-es kezdőponthoz képest húsz, illetve harminc éves időtávra készítettük el.

A halálózással, a születéssel és a vándorlással számoló kohorszkomponens-módszer standard algoritmusához képest – kisebbségi népességről lévén szó – figyelembe kellett vennünk az *etnokulturális értelemben vett reprodukció* és a *biológiai reprodukció* közötti különbséget. A tanulmányban viszonylag részletesen kitérünk arra az *intergenerációs asszimilációs indexre*, amelyen keresztül ezt a különbséget megpróbáltuk megragadni.

Az előreszámítás elkészítésekor hangsúlyos szempont volt a közpolitikai hasznosíthatóság, amire elsősorban az erdélyi magyar nyelvű oktatási rendszer tervezése ad alkalmat. Az előreszámítás szintjeit is ilyen megfontolás szerint próbáltuk kialakítani. Ennek megfelelően három szinten végeztük el a számításokat: a teljes erdélyi magyar, az egyes megyék, illetve 42 úgynevezett oktatási kistérség szintjén. Ez utóbbiakat a magyar állam által folyósított oktatási-nevelési támogatásra benyújtott pályázatok adatbázisát felhasználva alakítottuk ki. Az igénylési űrlapon ugyanis szerepel a pályázó szülők állandó lakhelye és az a helység, ahová az érintett diákok iskolába járnak.³ Ez alapján meg tudtuk határozni a magyar nyelvű középiskolák vonzáskörzetét. Eszerint oktatási régióban a magyar nyelvű középfokú oktatásnak helyet adó települések vonzáskörzetét értjük. Szintén a közpolitikai hasznosíthatóság indokolta, hogy a számítások – pontosabban az eredmények megjelenítése – során kiemelten kezeljük az egyes oktatási szintekre belépőket.

A teljes erdélyi magyar népesség vonatkozásában az alapváltozat mellett három forgatókönyvvel dolgoztunk. Az első és a második, azaz a „magas verzió” és az „alacsony verzió” a női termékenység és a születéskor várható élettartam tekintetében tért el az alapváltozattól, míg a migráció nélküli variánsban a természetes népmozgalmi folyamatok megegyeztek az alapverzióval, de nulla összegű migrációs egyenleggel számoltunk.

³ Ennek az adatbázisnak a név és lakcím nélküli változatát az Iskola Alapítvány volt szíves rendelkezésünkre bocsátani.

1. A népesség-előreszámítás alternatív forgatókönyveinek eltérése az alapváltozathoz képest
Characteristics of the different scenarios of the population projection compared to the basic version

Tényezők	Alapváltozat	Magas verzió	Alacsony verzió	Migráció nélküli verzió
Termékenység	Enyhén emelkedő	Magasabb	Alacsonyabb	Ugyanaz
Várható élettartam	Emelkedő	Magasabb	Alacsonyabb	Ugyanaz
Migráció	Enyhén csökkenő	Ugyanaz	Ugyanaz	0
Etnikai reprodukció	Állandó	Ugyanaz	Ugyanaz	Ugyanaz

A megyék és a kistérségek szintjén csupán az alapváltozatot és a migráció nélküli verziót futtattuk le. Ez utóbbival a migráció kumulált – vagyis a közvetlen népességvesztésen túl a születéskiesésben és a korstruktúra torzulásában megnyilvánuló – demográfiai hatását próbáltuk modellezni. Mindhárom szinten előreszámítottuk a teljes népességet is. Itt egyetlen verziónk volt. A magyarok arányának alakulását ennek a magyar népességre kialakított alapváltozattal való összevetése révén vizsgáltuk.

A népmozgalmi folyamatok és a jövőre vonatkozó hipotézisek

A következőkben röviden bemutatjuk azokat a demográfiai jellemzőket/folyamatokat, amelyek a romániai magyar népesség alakulását befolyásolják, majd pedig megfogalmazzuk ezek jövőbeli alakulására vonatkozó hipotéziseinket. Az asszimilációs folyamatokra, mivel azok a standard demográfiai modellekhez viszonyítva újdonságot jelentenek, bővebben ki fogunk térni.

A korszerkezet

Az 1967 és 1989 között érvényben volt abortusztilalom – illetve tágabban a Ceșeșcu-rendszer népesedéspolitikája⁴ – következtében a rendszerváltáskor Románia népessége európai viszonylatban fiatalnak számított. Ez érvényes a romániai magyarokra is. Elmondható, hogy 1992-ben – annak ellenére, hogy 1988 és 1991 között nagyarányú elvándorlási és menekülthullám futott le, amelynek értelemszerűen elsősorban a fiatalabb korosztályok voltak a részesei – a romániai magyarok korstruktúrája nem volt kedvezőtlenebb például a magyarországinál. A kilencvenes évektől azonban a születésszám nagyarányú csökkenése és az elvándorlás következtében gyors elöregedési folyamat indult

⁴ Erről lásd bővebben Kligman (1998).

be országosan is. Ez a magyar népességet, amelyen belül az idősök már 1992-ben is nagyobb arányt képviseltek, fokozottan érintette.

*2. A romániai és a romániai magyar népesség korszerkezete
1992-ben és 2002-ben*

*Mean age and age structure of the population of Romania and the ethnic
Hungarians living in Romania*

Terület	Átlagos életkor (év)		0–19 éves (2002) (%)	65 év felett (2002) (%)
	1992	2002		
Románia	35,1	37,8	25,2	14,1
Romániai magyarok	37,8	40,3	21,6	16,3
Székelyföld	36,3	38,9	23,9	15,1
Partium	37,3	39,5	22,6	14,9
Észak-Erdély	39,7	42,4	18,1	18,0
Dél-Erdély	39,4	43,4	16,9	18,8
Bánság	41,9	44,7	15,6	21,1

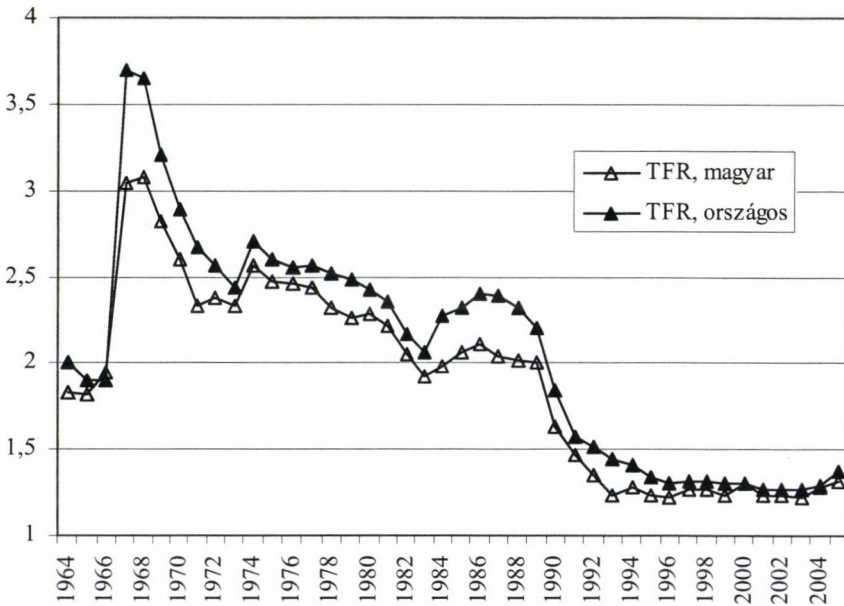
Forrás: INS (Országos Statisztikai Hivatal, Bukarest).

A nemzetiség szerinti különbségek mellett ki kell emelnünk a magyar népességen belüli regionális eltéréseket. A nagyobb arányban magyarok által lakott régiók, így a Székelyföld, illetve Partium korösszetétele jóval kedvezőbb a nagymértékben eloregedett szórványrégiókéénál. Ez a tény érdemben meghatározza a reprodukciós esélyekben mutatkozó különbségeket.

A termékenység

A női termékenység nemzetiség szerinti különbségeinek meghatározásához több adatsort használtunk fel. Egyrészt a koréves bontásból (ami közszépszinten állt rendelkezésünkre) következtetni tudtunk az előző évek születésszámaira. Másrészt az 1992 és 2005 közötti periódusra vonatkozóan a statisztikai hivaltól megkaptuk a gyermek nemzetisége és az anya életkora szerint bontott népmozgalmi adatokat is. Mivel a születésszámot illetően a népmozgalmi és a népszámlálási adatok eltérnek, az előbbit korrigáltuk, miközben a születések korcsoportok szerinti megoszlását megtartottuk. A születésszámok meghatározásakor tekintetbe kellett vennünk azt is, hogy a magyar nők által szült és a magyarként regisztrált gyermekek száma eltér. Ezért a termékenységi arányszámokat a biológiai és az etnikai reprodukció arányát kifejező asszimilációs indexel is korrigáltuk. Erről a következőkben részletesen szólunk (lásd még Szilágyi 2002, 2004; Kiss 2006).

A különböző nemzetiségek termékenységét érdemes országos kontextusban vizsgálni, hiszen a makrotársadalmi, gazdasági és politikai tényezők az egyes esetekben azonosak. Ki kell emelnünk ezek közül az 1966-os abortusztilalmat, amit 1973-ban és 1984-ben megszigorítottak. A represszív népesedéspolitikára nyomán – leszámítva az 1965/66 és az 1983-as évet – a termékenység egészen 1989-ig az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szint fölött maradt Romániában. A kilencvenes évek társadalmi és gazdasági szerkezetváltása aztán gyors és nagymértékű termékenységszökkenést hozott magával.

Forrás: INS, saját számítás.

I. A teljes termékenységi arányszám (TFR) alakulása a romániai és a romániai magyar nők körében 1964–2005 között⁵
Total Fertility Rate between 1964 and 2005, population of Romania and ethnic Hungarians living in Romania

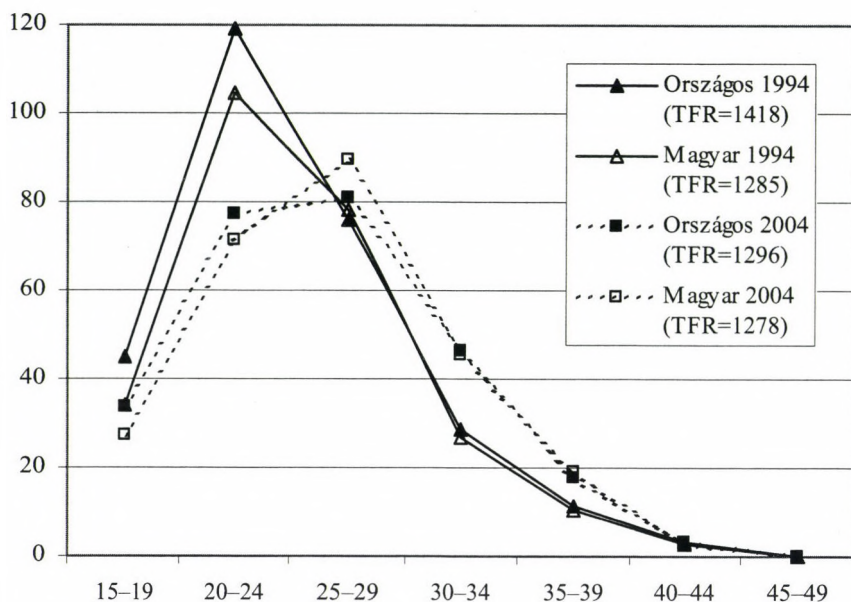
A kérdés az, hogy ezekre a hatásokra az egyes etnikumok tagjai hogyan reagáltak. Amikor az itt mutatkozó esetleges különbségeket keressük, természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy a reprodukív viselkedés eltérése nem pusztán, még csak nem is elsősorban az etnikai hovatartozással magyarázható.

⁵ Az 1992 előtti időszak termékenységi arányszámait az 1992-es népszámlálás korév, nem és nemzetiség szerint bontott adataiból becsültük.

Az 1967–1989 előtti időszakra nézve megfigyelhető, hogy a differenciák az abortuszrendeletet, annak szigorításait követően fokozódtak, ami arra utal, hogy a magyar nők körében a terhességmegszakítással szemben teret nyert a terhességmegelőzés.⁶ Az ezredfordulóra azonban a teljes termékenységi arányszám korábban meglévő különbségei kiegyenlítődték, mára a román és magyar nők esetében ez közel azonos.⁷ Amennyiben a korcsoport-specifikus termékenységi együtthatók alakulását vizsgáljuk, látjuk, hogy 1989 után a romániai magyar és romániai nők termékenysége egyaránt a kelet-európai trendeknek megfelelően alakult. Eszerint már a kilencvenes évek legelejétől erőteljesen visszaszorult az a gyakorlat, hogy a gyermekvállalás 25 éves korig megtörténik, miközben a propagatív életszakasz későbbi periódusaiban a termékenység stagnált, majd kismértékben nőtt. Úgy is fogalmazhatunk, hogy mára felbomlott a múlt rendszerre jellemző domináns reprodukciós modell (Ghețau 1981, 1987, 1997; Trebici–Ghinoiu 1986; Kligman 1998), amely szerint a házasságkötés csaknem általános, a gyermekek pedig a házasság utáni néhány évben születnek meg. Bár nem állíthatjuk biztonsággal, hogy a régi bomlásával valamilyen új, egységes modell irányába haladnánk, az kétségtől igaz, hogy a változás nyomán nagyobb jelentőségre tesz szert a termékeny életszakasz második fele.

⁶ Erre az összefüggésre legkorábban Semlyén István (1980) figyelt fel. A jelenség mögött egyrészt az eltérő szexuális kultúra állhat, másrészt az a tény, hogy a magyarok a magyarországi hálózatokon keresztül könnyebben juthattak fogamzásgátló eszközökhöz.

⁷ Lásd még Ghețau (2004)

Forrás: INS, saját számítás.

II. A korcsoport-specifikus termékenységi arányszámok a romániai és a romániai magyar nők esetében 1994-ben és 2004-ben
Age specific fertility rates in 1994 and 2004, population of Romania and ethnic Hungarians living in Romania

Hipotézisünk az, hogy az utóbbi években megfigyelt trendek folytatódnak, vagyis miközben nagyobb jelentőséget nyer a termékeny életszakasz második fele, a TFR szintje enyhén emelkedik: az alapverzió szerint 2022-re eléri az 1,5-ös, 2032-re pedig az 1,7-es szintet; a magas verzió szerint az emelkedés kissé nagyobb mértékű és gyorsabb; az alacsony verzió szerint pedig a TFR értéke a 2005-ös évre számított szinten marad.

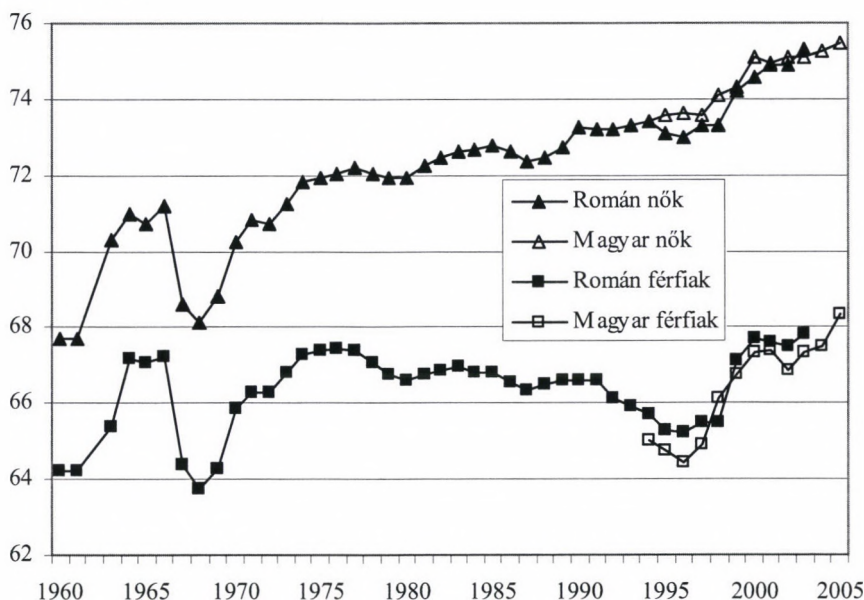
3. A romániai magyar nők termékenységének alakulása az előreszámítás hipotézisei szerint
Total Fertility Rate of ethnic Hungarian females according to the different versions of the population projection

Változatok	2002	2022	2032
Alapváltozat	1,23	1,5	1,7
Magas verzió	1,23	1,7	1,8
Alacsony verzió	1,23	1,31	1,31

Feltételeztük továbbá azt is, hogy a mikrorégiók és a megyék szintjén a román és a magyar nők termékenysége között nem lesz különbség, valamint hogy a TFR értéke regionális szinten is konvergál.

Halandóság

A halandóságot illetően az elhalálozottak korcsoportja, neme és nemzetisége szerint bontott népmozgalmi adatokból indulhatunk ki. Ezeket az adatokat, a születésszámokhoz hasonlóan, az 1994–2005 közötti periódusra kaptuk kézhez a statisztikai hivataltól. Erre alapozva a 2002-es évre elkészítettük a magyar férfi és női népesség rövidített halandósági tábláit, megye és azon belül településtípus szerint.

Forrás: INS, saját számítás.

III. A születéskor várható élettartam alakulása a romániai és a romániai magyar népesség esetében nemek szerint
Life expectancy at birth by sex, population of Romania and ethnic Hungarians living in Romania

Romániában a rendszerváltást követően a születéskor várható élettartam 1996-ig csökkenő tendenciát mutatott, ezen belül a nők stagnált, míg a férfiak jelentősen csökkent. 1996 óta mindkét nem esetében a várható élettartam emelkedése figyelhető meg. A magyarokat illetően a tendencia hasonló. A férfiak várható élettartama némileg alatta marad az országos átlagnak, míg a nők kismértékben felülmúlja azt.

Azt feltételezzük, hogy várható élettartam emelkedése folytatódik. Az alapváltozat szerint 2022-ig a nők várható élettartama 4 évvel, azaz 79 évre, a férfiaké pedig 6 évvel, azaz 73 évre emelkedik. Így a születéskor várható átlagos élettartam megközelítené a bővítés előtti 15 EU-tagállamra 2002-ben jellemző szintet. Az alapverzió szerint 2022 és 2032 között a növekedés tovább folytatódik. Az előreszámítás végpontján a férfiak várható élettartama eléri a 76, a nőké pedig a 82 évet. Az alacsony verzió szerint a férfiak várható élettartama 2022-ig 3, a nőké 1 évvel lesz magasabb. A következő 10 évben mindkét nem esetében újabb 3 éves emelkedéssel számoltunk. A magas verzió szerint 2022-ig a férfiak esetében az emelkedés 9, a nők esetében 7 éves, amihez 2032-ig újabb 3–3 év adódik.

4. A születéskor várható élettartam alakulása az előreszámítás hipotézisei szerint

Life expectancy at birth according to the different versions of the population projection

Változat	Férfiak			Nők		
	2002	2022	2032	2002	2022	2032
Alapváltozat	66,8	73	76	75	79	82
Magas verzió	66,8	76	79	75	82	85
Alacsony verzió	66,8	70	73	75	76	79

Migráció

A népesség-előreszámítások meglehetősen problematikus eleme a migráció. Egyrészt a ki- és bevándorlás nagyságrendje semmilyen formában nem köthető az emberi életciklus biológiai adottságaihoz, másrészt – a termékenységet és a halandóságot meghatározó, hosszabb távon érvényesülő társadalmi tényezők-höz viszonyítva – a migráció okai esetlegesek. Emiatt valójában semmit nem tudunk arról, hogy 10–15 év múlva milyen vándormozgalmi trendek fognak érvényesülni.

Olyan népességek esetében, amelyeknél a bevándorlás a meghatározó, a migrációra vonatkozó „hipotéziseknek” gyakran sokkal inkább normatív (preskriptív), mint tényleges előrejelző (prediktív) funkciójuk van. A demográfusok kérdésfelvetése ilyenkor a következő: a bevándorlók mekkora száma és

milyen összetétele ellensúlyozhatja a népesség elégtelen reprodukív képességét? A preskriptív előrejelzés a kibocsátó népességek esetében nyilvánvalóan értelmetlen: míg a bevándorlás jogi-adminisztratív eszközökkel többé-kevésbé szabályozható, addig a kivándorlás esetében a lehetőségek jóval szűkebbek. Specifikusan egy adott kisebbség esetében annak elitje is keveset tehet.

Az elmúlt két évtizedben az erdélyi magyar népességet érintő migrációs veszteség összvolumene mára viszonylag jól dokumentált. Tudjuk, hogy az elvándorlás a nyolcvanas évek közepétől döntő módon befolyásolta demográfiai fejlődését. 1977–1992 120 000 főre becsülhetjük a magyarok vándormozgalmi veszteségét, ebből 97 500 az 1987-ben kezdődő és 1991-ig tartó elvándorlási hullámból származtatható.⁸

1992–2002 között a migráció a nyolcvanas/kilencvenes évek fordulójához viszonyítva mérséklődött, de továbbra is jelentős maradt. A fő célország, Magyarország hivatalos statisztikáiban 1992–2002 között 62 404 bevándorló jelent meg.⁹

Horváth István (2004, 2005) a teljes erdélyi magyar népességre vonatkozóan az 1992–2002 közötti időszakra 90 000 fős migrációs veszteséggel számol, amit a természetes népmozgalmi adatokból kiinduló számítások is megerősítenek (Kiss 2004a, 2004b).

2002 óta a Magyarországon hivatalosan letelepedők éves száma meghaladja az 1992–2002 közötti átlagot. A statisztikákban megjelenők egy jelentős része azonban minden bizonnyal a már korábbra datálható magyarországi tartózkodását legalizálta (lásd Gödri – Tóth 2005). Egy másik fontos fejlemény, hogy az ezredforduló óta a magyarok külföldi munkavállalásában felértékelődött Nyugat-Európa, miután a román többségű vagy vegyes településeken élő magyarok jelentős része bekapcsolódott a románok által kialakított migrációs hálózatokba (Kiss – Csata Zs. 2004).

Hipotézisünk szerint 1992–2002 között évi átlagban 5,5 ezrelékes negatív migrációs egyenleggel számolhatunk. Alapverzióként azt feltételeztük, hogy ennek mértéke csak hosszú távon és lassú ütemben csökken, 2032-ben 4 ezrelékes lesz.

A jövőbeli migrációs folyamatokat illetően azonban bizonytalanok vagyunk. Valójában nincsenek olyan eszközeink, amelyek segítségével azokat középtávon (5–10 év) becsülni tudnánk. Ezért erre nézve nem fogalmazunk meg alternatív hipotézist.¹⁰ Pusztán spekulatív jelleggel lefuttatunk az alapváltozattal

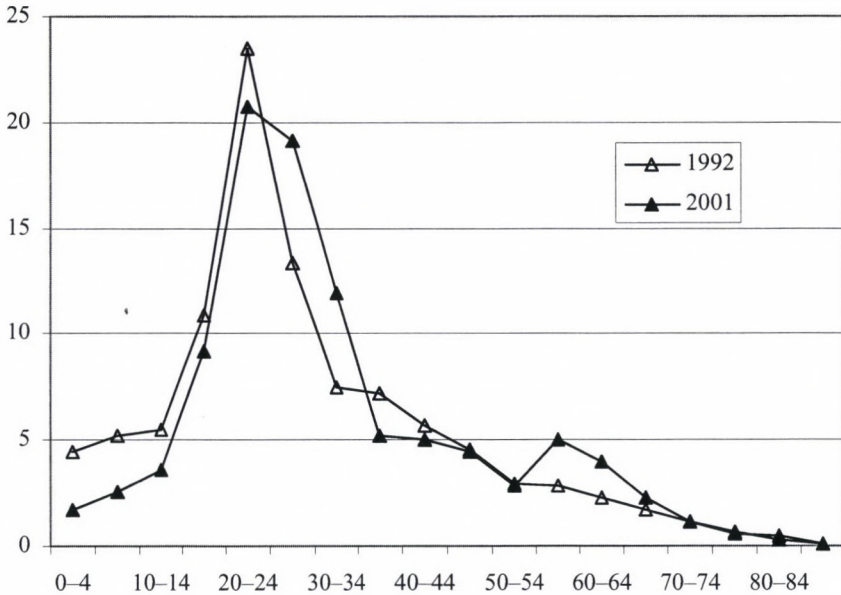
⁸ Ez utóbbi szám megegyezik Horváth István (2004. 85) becslésével, és egy általunk végzett, az 1977–1992 közötti folyamatokra vonatkozó modellszámítás is megerősíti (Kiss é. n.).

⁹ A Magyarországon letelepedő román állampolgárok 90–95 százaléka magyar nemzeti-ségű (Tóth 1997; Gödri – Tóth 2005).

¹⁰ Egy korábbi tanulmányunkban modelleztük a különböző migrációs forgatókönyveket (Kiss – Csata 2006).

más tekintetben megegyező, de migrációs veszteséggel nem számoló forgatókönyvet is. Ezt összehasonlítottuk az alapváltozattal annak szemléltetése céljából, hogy a jövőbeli folyamatok közül legkevésbé a migrációs mozgás hatása prognosztizálható.

A migrációs folyamatokban részt vevő népesség (mint általában) dominánsan a fiatal, aktív, demográfiai szempontból pedig reprodukzív életszakaszban lévő csoportokból kerül ki. Ez derül ki a romániai magyar migráns népességre vonatkozóan egyedülként elérhető nyilvántartásból, amely a Magyarországra hivatalosan bevándoroltakra szorítkozik. A magyarországi statisztikák alapján, az 1992–2002 közötti periódusra kimutatható legjelentősebb módosulás az időskorúak (nyugdíjkorhatárt elérték) növekvő bevándorlása. Ez az ún. szekunder migráció jelenségéhez köthető, vagyis, hogy a korábban Magyarország vándorolt gyermekeit követik a szüleik, akiket a gyermekekhez való közelség és/vagy az előnyösebb magyar nyugdíjrendszerbe való bekapcsolódás lehetősége vonz (lásd Gödri 2004; Gödri – Tóth 2005). A szekunder migráció távlatilag akár nyugat-európai országokra is kiterjedhet.

Forrás: KSH.

IV. A Magyarországra bevándorló román állampolgárok korcsoportos megoszlása 1992-ben és 2001-ben
Age structure of the Romanian citizens immigrating into Hungary, 1991 and 2001

A migráns népesség kor szerinti összetételének meghatározáskor a Magyarországra bevándorló román állampolgárokat jellemző 1992–2001 közötti megoszlásokról indultunk ki.

A belső és a nemzetközi migrációra vonatkozó regionálisan és nemzetiség szerint bontott adatok hiányában az 1992 és 2002 közötti periódus népesedési egyenlegére alapoztunk. Erre az időszakra a természetes népmozgalmi folyamatokat kielégítően tudjuk dokumentálni. Miután ismerjük a születések és a halálozások abszolút számát megye és településtípus szerint (nemzetiségi bontásban), a két népszámlálás közötti tényleges és természetes népmozgalmi egyenleg alapján kiszámolhatjuk a migráció volumenét és az átlagos nyers migrációs arányszámokat. A számítás végeredménye a külső és belső migráció egyenlegét együttesen tükrözi.

Az adaptálhatóság kérdése: etnikai és biológiai reprodukció

A demográfia tudományának létrejötte és intézményesedése történetileg egyrészt a modern nemzetállam (lásd Foucault 1992, 1996), másrészt a globális népesedéspolitikára (lásd Hodgson 1983, 1988, 1991; Szreter 1993; Greenhalgh 1996; Melegh 2006) igényeihez kötődik. A diszciplína által kifejlesztett fogalmi és módszertani apparátusnak jellemzője, hogy alapvetően a földrajzilag jól körülhatárolható népeségek (avagy a világnépeség) demográfiai folyamatainak a leírására alkalmas. A második világháborút követően a tudományág intézményesedésében kulcsszerepet játszó princetoni demográfusok a népesedést olyan társadalmi alrendszernek tekintették, amelyet állapot- és folyamatváltozókön keresztül írhatunk le.¹¹ Az állapotváltozón a népesség kor és nem szerinti összetételét érthetjük, míg a folyamatváltozókat kimeneti (születés, bevándorlás) és bemeneti (elhalálozás, elvándorlás) értékekre tagolhatjuk.

Amennyiben az erdélyi magyar népesedést ezt a rendszert követve akarjuk leírni, két problémába ütközünk. Az első a migrációs mozgásokkal függ össze. Mint korábban jeleztük, a vándormozgalmak előrejelzésére, de akár leírására is sokkal korlátozottabbak a lehetőségek, mint a természetes népmozgalmi folyamatokat illetően. A kohorszkomponens-modellre épülő számítások elsősorban zárt népeségek (pl. a világnépeség) esetében hatékonyak. Ezen túl azonban az utóbbi évtized migrációs szociológiája által középpontba állított *transznacionális szerveződések* kikezdi a vándorlásnak a demográfiában ki-, illetve bemeneti változóként rögzült fogalmát is. Amikor a vándorlást mint egyszeri aktust fogja fel, amelynek során az egyén a kibocsátó társadalomban elveszíti tagságát, a befogadó társadalomban pedig tagságot nyer, a demográfia a nemzetállami tér képzetéhez, Ludger Pries (2002) kifejezésével a konténer-társadalom ideáltípusához kötődik, amelyen belül (ideáltipikusan) minden társadalmi jelenség lejátszódik. Ebben a rendszerben nincs mit kezdeni azokkal a helyzetekkel, amikor a társadalmi lét (az élettörténeti narratívák, stratégiák) tartósan két nemzetállam között rögzül.¹²

A második probléma, amivel most részletesebben foglalkozunk, hogy egy más etnikumokkal keverten élő kisebbség határai jóval elmosódottabbak. Ilyen esetben, mivel a születéseken, halálozásokon és a vándormozgalmakon kívül az etnikai „határátlépéseket” is adminisztrálnunk kell, nehezebben tudjuk számszerűsíteni a ki- és bemeneti értékeket. Módszertani szempontból ez azt a kérdést veti fel, hogy mennyiben és hogyan tudjuk adaptálni a standard demográfiai modellt egy kisebbségi népeségre.

¹¹ Az alrendszer használata ebben a kontextusban teljesen jogos, hisz a nevezett demográfusokra nagy hatással volt a Talcott Parsons-féle strukturalista-funkcionalista modernizációelmélet (Szreter 1993). Ez a terminológia a román népesedéstudományban Vladimír Trebici (1978) munkássága nyomán jelent meg a hetvenes években.

¹² Ezekről a módszertani problémákról lásd Kiss 2007.

Egy kisebbségi csoport hosszú távú reprodukciója részben mindig demográfiai kérdés abban az értelemben, hogy függ a születések és halálozások egyenlegétől, az el-, illetve bevándorlás mértékétől. Azonban csak részben az. Amikor Brubaker és szerzőtársai (2006. 301–316) kiemelik, hogy a Kolozsváron a „magyar világ” hosszú távon csak limitáltan képes önmaga újratermelésére, nem a demográfiai értelemben vett reprodukció, hanem az etnokulturális reprodukció fogalmával dolgoznak. Szilágyi N. Sándor (2002, 2004) a biológiai és a kulturális reprodukció közötti különbségtevést a népesedéskutatás számára használható módon operacionálta, és egyben világossá tette, hogy az erdélyi (etno)demográfia erre a kérdésre kénytelen módszertani és elméleti szinten reflektálni.¹³ Számunkra felbecsülhetetlen előny, hogy a modell összefér a kohorszkomponens-módszerrel végzett számításokkal, illetve a román statisztikai regisztrációs rendszerrel.

Szilágyi megkísérelte tipológiába rendezni azokat a konkrét, számszerűen is kifejezhető eseményeket, amelyek egy adott etnikum számát egy másik javára csökkentik. Ennek során intragenerációs asszimilációt (nemzetiségváltás) és intergenerációs asszimilációt (az etnikai reprodukció csökkenése egy másik etnikum javára) különböztetett meg. Bár a nemzetiségváltás sem ismeretlen folyamat Erdélyben, modellünkben a továbbiakban az etnikai reprodukció csökkenésével fogunk foglalkozni.

Az etnikai reprodukció csökkenéséről beszélhetünk, ha egy adott nemzeti-séghez tartozó szülő nem tudja saját etnokulturális jellemzőit és az ehhez kapcsolódó identitástartalmakat gyermekeire átörökíteni. Ez az erdélyi magyarok esetében tömegével az etnikailag vegyes házasságokban történik meg. Mint Brubaker és szerzőtársai mondják, a család Erdélyben az etnikai szocializáció egyik legfontosabb intézménye, amely (amennyiben összetételében homogén) hozzájárulhat a magyar életvilágok újratermelődéséhez, de amely egyben (amennyiben román–magyar párkapcsolatra épül) azok erodálódását okozhatja. Vagyis a magyar népesség etnikai reprodukciója két tényezőtől függ, az etnikailag vegyes házasságok arányától és az etnikailag vegyes családokon belüli szocializációtól.¹⁴

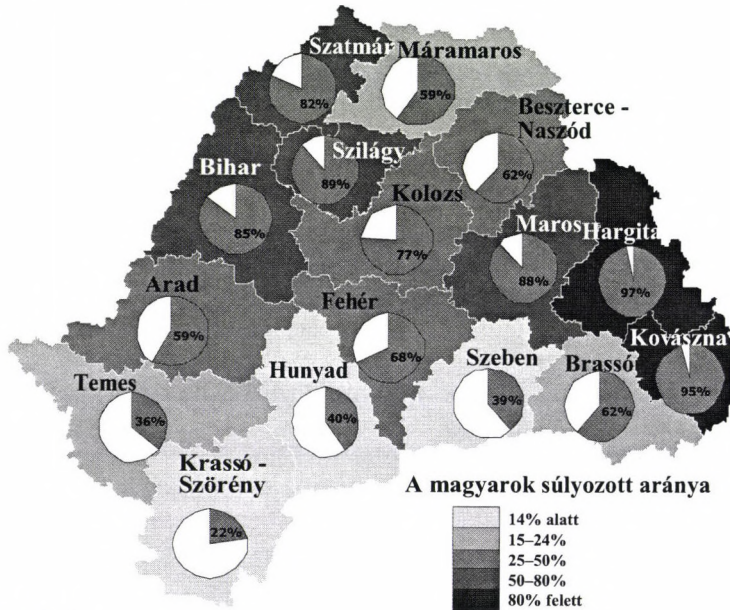
A házasságot illetően viszonylag pontos adatokkal rendelkezünk. A népmozgalmi regisztráció alapján tudjuk, hogy 2002-ben a házasságban élő romániai magyarok 13,7 százaléka élt vegyes házasságban, 1992 és 2005 között

¹³ Ezzel az aspektussal foglalkozik Kiss 2006.

¹⁴ Meg kell jegyeznünk, hogy modellünk itt kényszerűen egyszerűsít. Az etnikai reprodukcióhoz a családon kívül egy sor más intézmény is hozzájárul, illetve a vegyes párkapcsolat előzetesen a társadalmi távolságok csökkenését feltételezi. A magyar, illetve román tantervű iskola választásának például kulcsszerepe van a későbbi etnikai homogámiában/heterogámiában. Az asszimiláció különböző dimenzióiról lásd Gordon 1964; Yinger 1981.

pedig a házasságra lépő magyarok 18 százaléka választott más nemzetiségű – döntő többségében román – párt.

A regionális eltérések természetesen jelentékenyek, miután az egyes megyék, mikrorégiók etnikai térszerkezete nagyon eltérő.¹⁵ Míg a többségében magyarok által lakott Hargita és Kovászna megyében a magyarok közt a vegyes házasságok aránya nem éri el az 5 százalékot, addig olyan dél-erdélyi és bánsági megyékben, mint Szeben, Hunyad, Krassó-Szörény vagy Temes, a házasságra lépő magyarok többsége más nemzetiségű párt választ.

Forrás: INS.

V. A vegyes házasságra lépő magyarok aránya Erdély megyéiben
1992–2002 között¹⁶

Proportion of ethnic Hungarians contracting mixed marriages (white colour on the diagrams) in the counties of Transylvania, 1992–2002

¹⁵ A vonatkozó irodalom a párválasztás homogén/heterogén jellegét a preferenciák, a csoportnormák és a strukturális kényszerek összjátékaként írja le (lásd Kalmijn 1998). Blau és szerzőtársai (1982) nyomán egyértelművé vált, hogy a csoportméret, illetve a földrajzi koncentrálttság meghatározó jelentőséggel bír.

¹⁶ A térképen a magyarok megyén belüli súlyozott arányát is feltüntettük. „A súlyozott számarányt úgy számítottam ki minden egyes megyére, hogy az egyes településeken (tehát nem közigazgatási egységeken) élő magyarok lélekszámát megszoroztam az ottani százalékarányukkal, majd a szorzatok összegét elosztottam a lélekszámok összegével” (Szilágyi 2004. 185). Képlet szerűen: $P_s = \sum(p_i \times P_i) / P_{tot}$, ahol p_i – a magyarok aránya egy adott településen; P_i – a magyarok száma az adott településen, P_{tot} – a teljes magyar népesség.

A vegyes házasságokon belüli etnikai szocializáció tekintetében már nem ennyire egyszerű a helyzet. Alapkérdés, hogy ez milyen eszközök segítségével mérhető statisztikailag, illetve a különböző statisztikailag mérhető aspektusoknak milyen jelentőségük/jelentésük van az etnikai szocializáció egészén belül. Fogalmilag Brubakerre és szerzőtársaira (2006. 311–314) támaszkodhatunk, akik a román–magyar vegyes párkapcsolatokat etnikailag jelölt, egymást (általában) kizáró alternatívák közötti választások sorozataként írják le. Erdélyben mind a román, mind a magyar etnicitásnak viszonylag egyértelmű markerei vannak, mindkettő köré jól kikristályosodott (egymással szembenálló) nemzeti ideológia és intézményrendszer épült. Ezzel szemben a köztes identitások esetében hiányoznak ezek a világos jelentéshordozók, nincsenek olyan diskurzusok és intézmények, amelyekbe azok beágyazódhatnának. Ilyen körülmények között az etnikailag vegyes párok tagjai folyamatosan választani kénytelenek, attól kezdődően, hogy milyen templomban esküdjenek,¹⁷ milyen nevet adjanak a gyermeknek, mi legyen a vallása, addig, hogy milyen nyelven iskoláztassák őket. Természetesen egyszerűsítünk, amikor azt állítjuk, hogy a vegyes családokon belüli szocializáció végeredménye az egyik vagy a másik etnikum melletti döntés, a kijelentés mégsem áll távol a valóságtól. Mindenesetre valóságközelibb, mint azok a kijelentések, amelyek (abból kiindulva, hogy Erdélyben jelentős az etnikai szempontból vegyes származásúak száma és aránya) „hibrid” népesség és identitás kialakulását vizionálják. Véleményünk szerint ezek a kijelentések egyrészt ideologikusak, másrészt esszencialisták. Esszencialisták abban az értelemben, hogy a vegyes származás tényéből automatikusan a szociológiai értelemben vett „hibrid” jelenlétére következtetnek, holott valójában Erdélyben megvannak azok a társadalmi mechanizmusok, amelyek a vegyes származásúakat az egyik vagy a másik etnikai kategória melletti döntésre készítetik. A kizárólagosságra törekvő nemzeti diskurzusok és intézmények ugyan nem generáltak egymással nem vagy alig érintkező csoportokat, de odavezettek, hogy a vegyes családok tagjainak élethelyzete általában a két csoport közötti választásban oldódik fel.

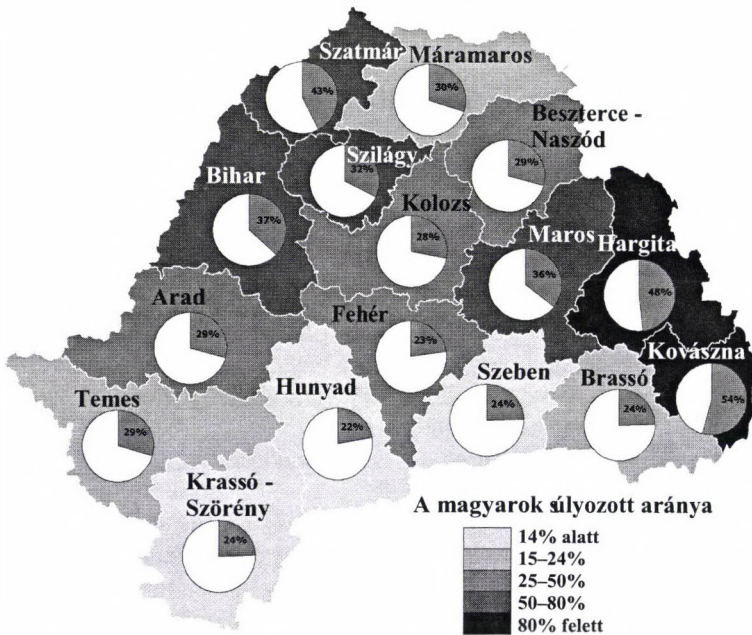
Meg kell jegyeznünk, hogy maga a statisztikai regisztráció – amiből egy demográfiai elemzésben kiindulhatunk és amely az etnikai hovatartozásra vagyilagosan kérdez rá – szintén a nemzeti kizárólagosságra törekvő diskurzusokba ágyazott. Azt mondhatjuk, hogy amikor a vegyes családban élők a gyermekeiket a népmozgalmi és a népszámlálási számbavétel során románként vagy magyarként regisztráltatják, akkor számukra ez egy a különböző olyan helyezetek közül, amelyekben etnikailag jelölt, egymást kizáró alternatívák között kell választaniuk. A statisztikai számbavétel ebből a szempontból nem elszigetelt

¹⁷ A ortodox és a görög katolikus egyháznak egyértelműek a román, a református, római katolikus és unitárius egyháznak pedig a magyar nemzeti, illetve nemzetiesítő jegyeik.

aktus, hanem egy kiterjedt mechanizmus része, amely a vegyes származású egyéneket az egyik vagy a másik etnikai kategóriába utalja.

Mind a népmozgalmi, mind a népszámlálási regisztráció során rákérdeznek a szülők és (újszülött, illetve velük élő) gyermekeik nemzetiségére. Mi a népszámlálási számbavételből indultunk ki. Megye és azon belül településtípus szerint ismerjük, hogy az etnikailag vegyes olyan házastársaknak, akik közül az egyik fél magyar, hány százaléka regisztráltatta gyermekeit magyarként, ha a asszony, illetve ha a férfi magyar.

Romániában összességében az ilyen etnikai összetételű családok 32,3 százalékában döntöttek a gyermek(ek) magyar nemzetisége mellett. Az arány a vegyes házasságok gyakoriságához hasonlóan régióként és megyéenként változik, és szintén nagyban függ az etnikai térszerkezettől. A magyar többségű székelyföldi megyékben az etnikai szocializáció kiegyenlítettnek mutatkozik, vagyis a gyermekek mintegy felét regisztráltatták magyarként, illetve románként. Ezzel szemben Brassó, Szeben, Fehér, Hunyad, Krassó-Szörény megyében, ahol a magyarok aránya nem éri el a 10 százalékot, a gyermekeiket magyarként bejegyeztető családok aránya 25 százalék alatt marad.

Forrás: INS.

VI. A magyar féllel rendelkező, gyermek(eik)et magyarként regisztráltató vegyes családok aránya

Proportion of mixed marriages (one of the spouses is ethnic Hungarian), where the child(ren) is/are registered as ethnic Hungarian

Szilágyi N. Sándor (2002) plasztikus megfogalmazása szerint az intergenerációs asszimiláció onnan adódik, hogy *magyar nők román gyermekeket szülnek*. Másrészt azonban nem magyar nők is regisztrálhatják gyermekeiket magyarként. Amennyiben a vegyes családokon belüli etnikai szocializáció kiegyenlített az előbbi veszteség és az utóbbi nyereség semlegesíti egymást. Ha azonban ez nem így van – ismét Szilágyi N. Sándor szavaival élve – különbség lesz a biológiai és az etnikai reprodukció között. Biológiai reprodukción a magyar nők által világra hozott gyermekeket értjük, ami alapján kiszámíthatjuk a termékenységi arányszámokat. Az etnikai reprodukció kérdése viszont arra irányul, hogy ezeknek a gyermekeknek végül is mekkora hányadát regisztrálják mint magyart. Ez, mint már érintettük, a vegyes házasságok arányától és a vegyes házasságokon belüli etnikai szocializációtól függ. Az etnikai reprodukció mutatóját (ER) az alábbi képlettel képezzük:

$$ER = HomM \times 100 + HetM \times (ERHet_férfi + ERHet_nő),$$

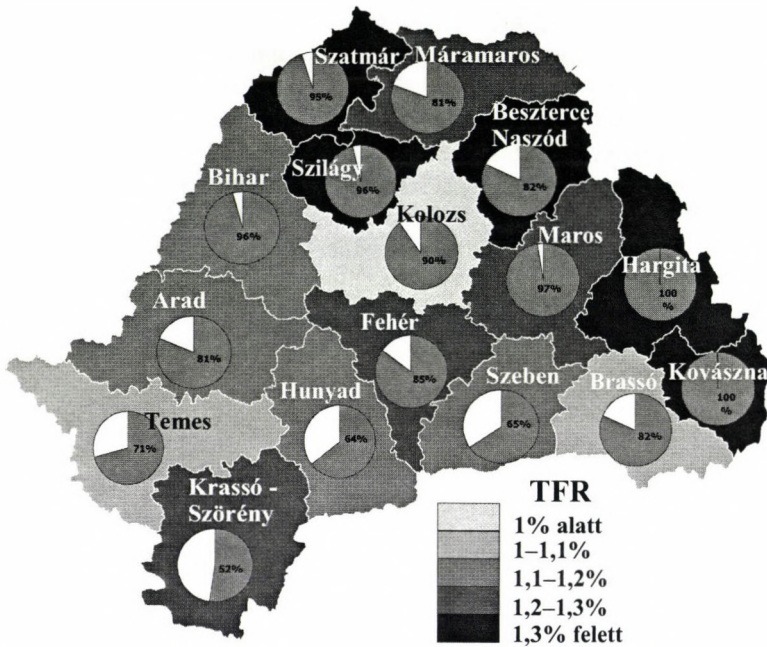
ahol

HomM – a homogén házasságok aránya, amelyeken belül az etnikai reprodukciót 100 százalékosnak tekintjük,

HetM – a vegyes házasságok aránya,

ERHet_nő, *ERHet_férfi* – a vegyes házasságokon belüli etnikai reprodukció, magyar feleség, illetve magyar férj esetében.

A mutató azt fejezi ki, hogy a magyarként regisztrált gyermekek száma hogyan aránylik a magyar nők által szült gyermekek számához. Ebből arra is következtetni tudunk, hogy az intergenerációs asszimiláció a női termékenységhez viszonyítva milyen arányban apasztja a kisebbségi népesség generációs utánpótlását.

Forrás: Saját számítás INS adatok alapján.

VII. Etnikai reprodukció és a női termékenység aránya (ER/TFR) és a magyar nők termékenysége 2002-ben

Ethnic reproduction per total fertility rate and the total fertility rate of ethnic Hungarian females in 2002

A VII. ábra az etnikai reprodukció, illetve az intergenerációs asszimilációs veszteség termékenységen belüli arányát tüntettük fel megyénként. Erdélyt tekintve, a női termékenység 93,6 százaléka az etnikai reprodukció, 6,4 százaléka az asszimilációs veszteség. A regionális különbségek természetesen, a vegyes házasságok arányához és a vegyes házasságon belüli etnikai szocializációhoz hasonlóan, jelentősek. Míg Székelyföldön, ahol a vegyes házasságok aránya viszonylag alacsony és a vegyes etnikumú családokon belüli etnikai szocializáció kiegyenlített, nincs asszimilációs veszteség, addig Dél-Erdély egyes megyéiben ez akár egyharmaddal csökkenti a magyar népesség generációs utánpótlását.

Miután az etnikai reprodukciót a vegyes házasságok aránya és a vegyes családokon belüli etnikai szocializáció határozza meg, az ezekre felállított hipotézisek itt is érvényesek. Egy megyén belül az etnikai reprodukci-

ós/asszimilációs veszteség különbségeit az etnikai térszerkezet határozza meg. Az előreszámítás során az asszimilációs veszteséget konstansnak tekintjük.

A hipotézisek összefoglalása

Az 5. táblázat a számítás során alkalmazott hipotéziseket számszerűsíti, az alapváltozatra értelmezve. Az alternatív forgatókönyveket korábban tárgyaltuk.

5. A népmozgalmi mutatók alakulása az előreszámítás alapváltozata szerint Life expectancy at birth by sex, TFR, ethnic reproduction (%) and balance of migration (%) according to the basic version of the population projection

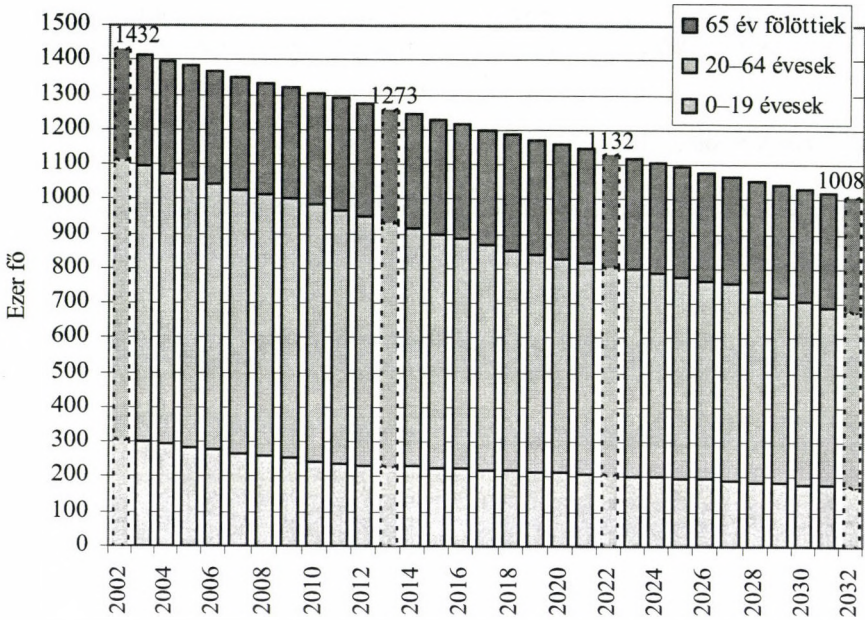
Mutatók	2002	2022	2032
Születéskor várható élettartam (év) – férfiak	66,8	73	76
Születéskor várható élettartam (év) – nők	75	79	82
Teljes termékenységi arányszám (TFR)	1,23	1,50	1,70
Etnikai reprodukció (ER) (%)	93,6	93,6	93,6
Migráció (‰)	-5,5		-4

Az eredmények rövid bemutatása

A népesség-előreszámításnak a teljes erdélyi magyar népességre vonatkozó eredményeit jelen tanulmányban vázlatosan mutatjuk be,¹⁸ nagyobb teret azoknak a tényezőknek biztosítunk, amelyek az erdélyi magyarok népesedési perspektíváinak nagymértékű regionális eléréseit magyarázzák.

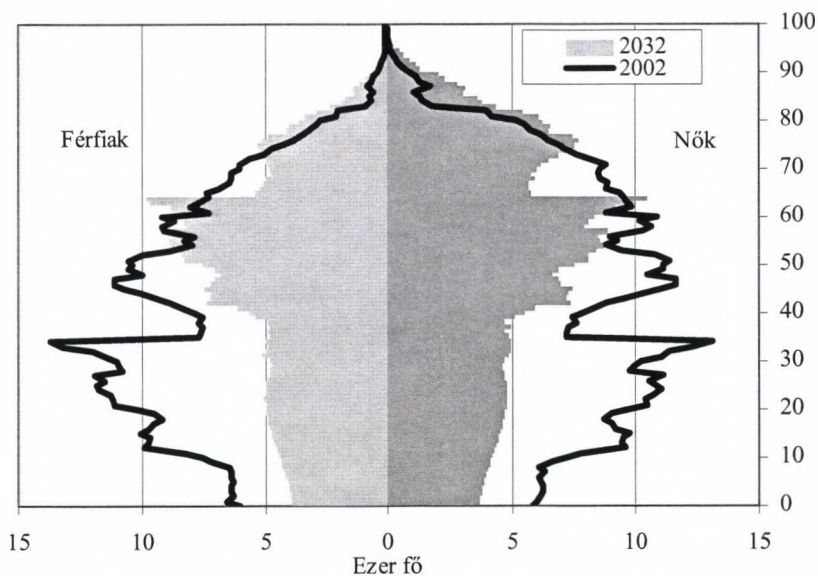
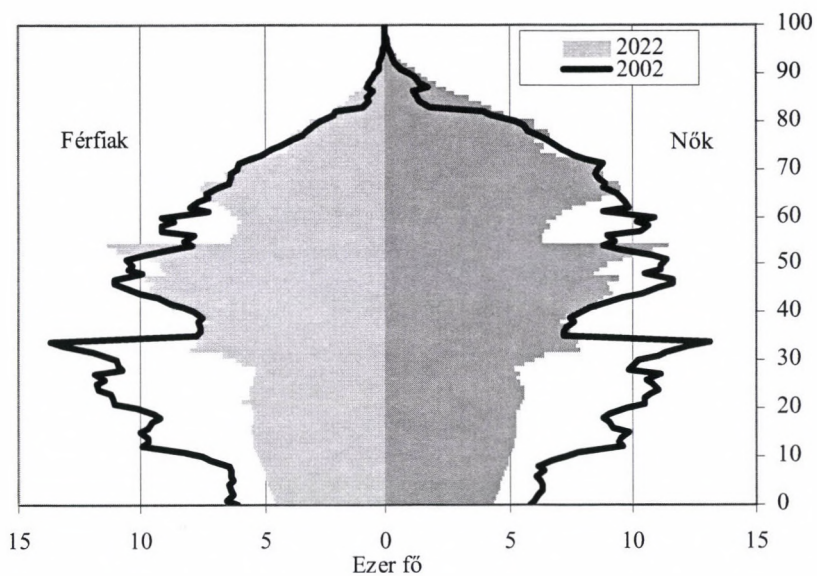
Az alapváltozat szerint a magyar népesség száma Erdélyben 2022-re 1 132 000 főre, 2032-re pedig 1 008 000 főre csökken. Ez 30 év alatt összességében 29,6 százalékos fogyást jelent.

¹⁸ A különböző forgatókönyvek részletes bemutatását lásd (Csata – Kiss 2007. 38–60), illetve interneten: http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf2276.pdf

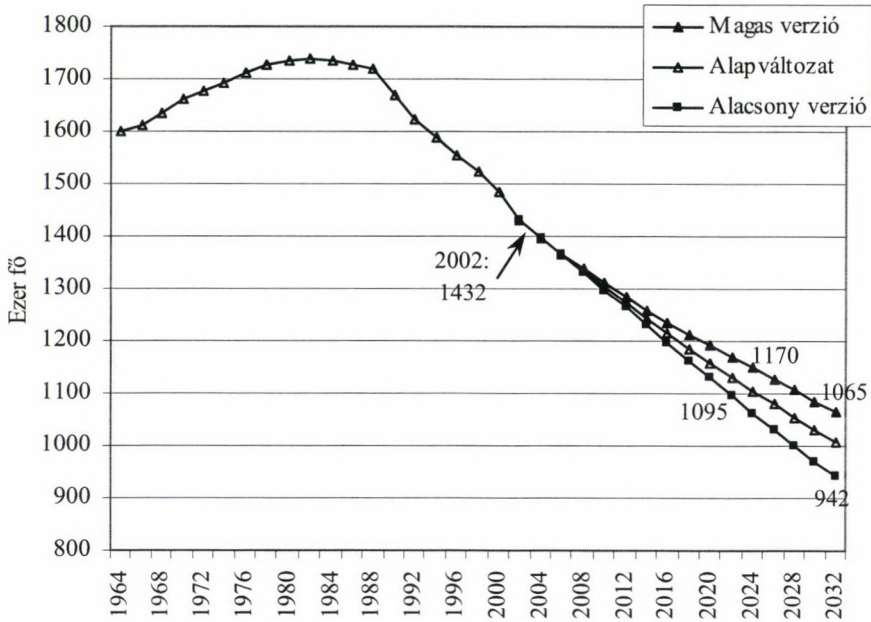
VIII. A romániai magyarok várható lélekszáma 2032-ig, az alapváltozat szerint
Population number (thousand persons) of ethnic Hungarians living in Romania according to the basic version of the population projection

A különböző korcsoportok lélekszáma természetesen eltérően alakul: míg a 65 év fölöttieké 3,4 százalékkal növekszik, addig a 0–19 éveseké 43,6, a 20–64 éveseké 33,4 százalékkal csökken. Az előregedés tendenciája a magyar népesség 2022-re és 2032-re számolt korfájának a 2002-es állapotokkal való összevetéséből is egyértelműen kiolvasható.

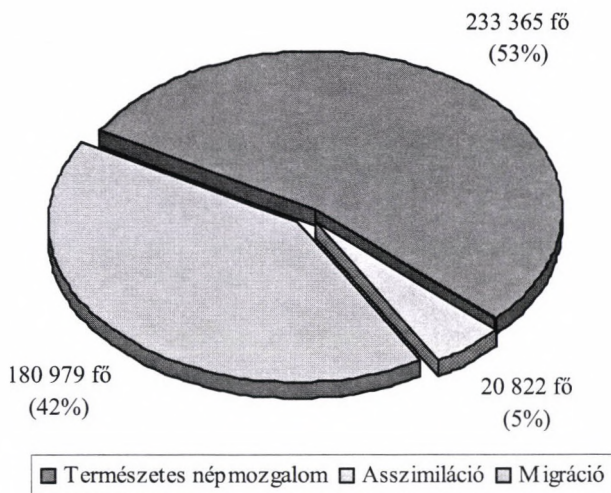
*IX. A romániai magyar népesség korfája 2022-ben és 2032-ben,
az alapváltozat szerint*
*Age pyramid of the ethnic Hungarian population living in Romania in 2022 and
2032, basic version of the population projection*

A különböző forgatókönyvek a népesség számára vonatkozóan is eltérő eredményekre vezetnek. Az alacsony verzió megvalósulása esetén a magyarok száma húsz év múlva valamivel 1,1 millió, harminc év múlva pedig jóval 1 millió alá csökkenne. A magas verzió szerint 2022-ben 1,17 millió, 2032-ben pedig 1,065 millió lenne a magyarok száma Erdélyben.

X. A népességszám alakulása a különböző forgatókönyvek szerint
*Population number of the ethnic Hungarians according to different scenarios
of the population projection*

A XI. ábra a magyar népesség fogyását okozó egyes tényezők súlyát érzékelteti. Egy ilyen típusú felosztás sok szempontból informatív és szemléletes, azonban buktatókat is rejt magában. A kohorszkomponens-módszerre épülő demográfiai modelleknek a legfőbb előnye talán éppen abban áll, hogy a különböző folyamatokat egymással összefüggésben kezeli. Így nagyon fontos kiemelnünk, hogy a tetemes természetes népmozgalmi veszteség egyik oka éppen a korábban kezdődött és a vizsgált periódusban minden bizonnyal folytatódó elvándorlás. A migráció ugyanis – mivel a demográfiai szempontból reprodukív korosztályokat érinti – a korstruktúra torzulásán keresztül a születésszám csökkenéséhez és a nyers halandósági arányszám növekedéséhez is hozzájárul.

XI. A magyar népesség számszerű fogyása és a fogyás okainak súlya 2032-ig, az alapváltozat szerint

Decrease of the ethnic Hungarian population till 2032 and its causes (natural decrease, assimilation, migration), basic version of the population projection

Ezért helyesebb, ha a migráció hatását az alapváltozat és a migráció nélküli verzió összevetésével vizsgáljuk. Számításunk szerint 2032-ig az elvándorlás a magyar népességben mintegy 193 ezer fős veszteséget okoz.

6. Az erdélyi magyar népesség számának alakulása az alapváltozat és a migráció nélküli verzió szerint 2022-ben és 2032-ben

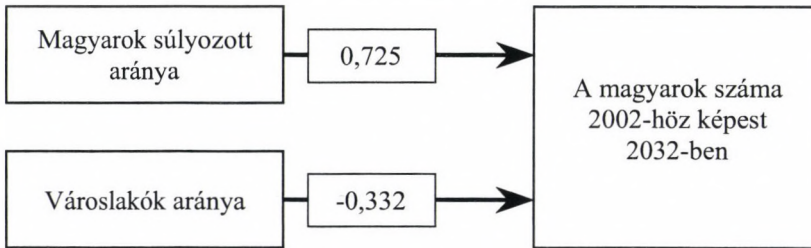
Population number of ethnic Hungarians living in Romania in 2022 and 2032, basic version and version without migration

Év	Év eleji népesség (ezer fő)		Különb-ség (%)	0–19 évesek (ezer fő)		Különb-ség (%)	65 év felettek		Különb-ség (%)
	alap-válto-zat	migrá-ció nélkül		alap-válto-zat	migrá-ció nélkül		alap-válto-zat	migrá-ció nélkül	
2002	1431,8		–	308,6		–	232,8		–
2022	1131,9	1273,4	11,1	206,5	233,5	11,5	254,1	268,8	5,5
2032	1007,9	1200,3	16,0	174,0	210,7	17,4	240,6	262,6	8,4

A népesedési kilátások regionális különbségei

Románia teljes népességéhez és Kelet-Európa különböző népességeihez hasonlóan minden valószínűség szerint az erdélyi magyar népesség száma is csökkenni fog. Legalább ennyire érdekesek azonban az ezen a tendencián belül mutatkozó számottevő regionális különbségek. Ezek számos kontextuális változó mentén írhatók le, amelyek közül legfontosabb a magyarok aránya az adott régión belül, illetve az, hogy a magyarok mekkora hányada él urbánus környezetben.

Ezeknek a hatásoknak az elemzésére regressziós modellt szerkesztettünk. Azt vizsgáltuk, hogy a 42 kistérség szintjén a népességfogyás arányában megmutatkozó differenciákhoz milyen mértékben járul hozzá a magyarok régióon belüli súlyozott aránya,¹⁹ illetve a városlakók aránya a magyar népességen belül. A kétváltozós regressziós modell a variancia 88 százalékát magyarázza. A két változó közül a magyarok arányának van nagyobb magyarázóereje. Kijelenthetjük tehát, hogy a magyarok népesedési kilátásai kedvezőbbek a döntően rurális régiókban, ahol nagyobb a magyarok aránya, illetve kedvezőtlenebbek városban, valamint ott, ahol a magyarok kisebbségben és szórványban élnek.

XII. A magyar népesség demográfiai kilátásait befolyásoló kontextuális tényezők

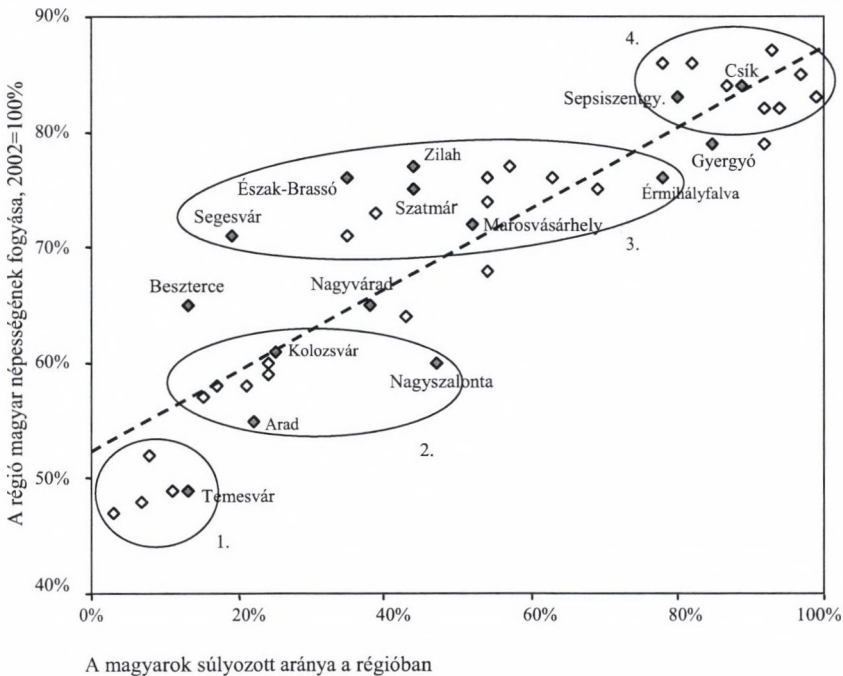
Contextual factors influencing the demographic prospects of Ethnic Hungarian population living in Romania

Az előreszámítás eredményei azt mutatják, hogy a jövőben az eddig is megfigyelhető trendek folytatódnak. A városi magyar népesség arányvesztése már a két világháború között megkezdődött. Azt követően, miközben a teljes népességben rohamosan nőtt a városlakók hányada, a jelentős etnikai *hinterlanddal* nem rendelkező városok (pl. Arad, Temesvár, Nagybánya, Kolozsvár) magyar lakossága stagnált vagy csökkent. Ebben a periódusban a székelyföldi vagy partiumi városok magyar lakossága számszerűen növekedett. Az 1987–1992 közötti elvándorlási hullám és az azt követő kisebb ütemű, de folyamatos el-

¹⁹ Lásd 17. lábjegyzet.

vándorlás elsősorban a nagyvárosok magyarjait érintette. A kilencvenes években látványos eróziós folyamatok indultak be. 2002-re az erdélyi viszonylatban korábban urbanizált nemzetiségnek számító magyarok aránya a többségi rományságra, illetve az összlakosságra jellemző érték alá csökkent.

A városi magyarság fokozottabb demográfiai tervesztése a következő évtizedekben is folytatódott. A folyamatnak, amelynek során a periférikus településeken és régiókban élők aránya a teljes erdélyi magyarságon belül megnő, nyilvánvalóan komoly hatása lesz a magyarok Erdély társadalmi struktúrájában betöltött pozíciójára is.

XIII. A régiók népességszáma 2002-höz képest 2032-ben a súlyozott arány függvényében

Population number of the ethnic Hungarians in different regions in 2032 (in percentage of the population in 2002) by their weighted average in 2002

A XIII. ábrán négy régiócsoportot különítettünk el:

(1) „*Feleződő népességek*”. A legkedvezőtlenebb Brassó-Négyfalva, Szeben, Hunyad, Temes és Krassó-Szörény régió helyzete. Ezeken a területeken a ma-

gyar népesség átlagéletkora jelenleg is 45 év körül van. A vegyes házasságok aránya (Brassó-Négyfalut leszámítva) meghaladja az 50 százalékot. Az erőteljes asszimilációs folyamatok mellett a magyarok elvándorlása is jelentős ezekről a területekről. A népesség-előreszámítás szerint harminc év alatt ezeknek a régióknak a magyar népessége megfeleződik, az átlagéletkor pedig 55 évre emelkedik. A fiatalok népesség csökkenése 75 százalékos lehet. Ilyen körülmények között az is elképzelhető, hogy az asszimilációs folyamatok a jelenlegi ütemhez viszonyítva is felgyorsulnak, illetve hogy a magyar identitás újratermelődése a homogén házasságra épülő családok estében is kérdésessé válik.

(2) A rossz demográfiai kilátásokkal rendelkező régiók körét Kolozsvár, Dés, Torda, Nagybánya, Máramarossziget, Arad, Nagyszalonta és Fehér megye alkotja. Ezekben – Szalontát leszámítva – a magyar–román interetnikus együttélés egy jól elkülönülő típusa valósul meg. A magyarok súlyozott aránya 10 és 20 százalék közötti. Ezeket a régiókat már nem nevezhetjük etnikai ütközőzónának: bár számban gyakran jelentős magyar közösségeknek adnak otthont, közel vannak ahhoz, hogy a szórvány jelleg legyen a meghatározó. A szórvány fogalma a két világháború között vált az idegen etnikai környezetben önmagát újratermelni képtelen magyar népelem erőteljes toposzává. Mi magunk sem pusztán az alacsony számarány okán jellemzünk így egy területet, hanem a reprodukciós képesség csökkenésére helyezük a hangsúlyt. Ebből a szempontból a vegyes házasságok hányada és az intergenerációs asszimiláció jelenti a kulcskérdést. A most tárgyalt régiókra a vegyes házasságoknak 25–40 százalékos és az intergenerációs asszimilációnak a magyar nők által szült gyermekek számához viszonyított 10–20 százalékos aránya jellemző. Ezek a relációk már egyértelműen korlátozzák a magyar etnikum demográfiai és kulturális értelemben vett reprodukciós esélyeit. A vegyes házasságok – ilyen arányuk mellett – a generációs utánpótlást befolyásoló hatásukon túl a magyar népesség kulturális és társadalmi kötődéseit is átalakítják. Ahol 25–40 százalékos a vegyes házasságok aránya, kevésbé megalapozott párhuzamos magyar társadalmakról vagy életvilágokról beszélni. Az ezeken a területeken jelenleg működő magyar intézményrendszer (oktatási, kulturális intézmények, újságok) és a magyar elit által birtokolt pozíciók (politikai, adminisztratív képviselő²⁰) középtávon veszélybe kerülhet. Az ilyen értelemben vett veszteségek itt lehetnek a leglátványosabbak.

A tárgyalt régiócsoporthoz a vegyes házasságok magas aránya mellett a magyar népesség fokozatos elöregedése, az ebből következő nagymértékű természetes népmozgalmi veszteség és az erdélyi átlagot meghaladó migráció jellemzi. A következő harminc évben az intenzív elvándorlás ellenére a természetes fogyás lesz a népességcsökkenés domináns tényezője.

²⁰ Jelenleg például Máramaros és Arad megye egy-egy képviselőt, Kolozs két képviselőt és egy szenátort küld a parlamentbe. A következő választásokon, amennyiben a demográfiai faktorokat vesszük figyelembe, ezeket a pozíciókat lesz a legnehezebb megtartani.

(3) *A közepes demográfiai kilátásokkal rendelkező régiók közé tartozik* Érmihályfalva, Margitta, Szatmárnémeti, Nagykároly, Zilah, Szilágysomlyó, Szilágycseh, Marosvásárhely, Szászrégen, Dicsőszentmárton, Segesvár és Észak-Brassó. Ezek a régiók Erdély vegyes vidékei, amit gyakran nevezünk „etnikai ütközőzónának”. Földrajzilag két nagyobb területsávról van szó. Az egyik Maros megye, a Székelyföldhöz kapcsolódó 60 ezres tömböt leszámítva, de dél felé kiegészítve Brassó vegyes román-magyar-cigány területeivel. A másik terület a Partium, vagyis Szatmár, Szilágymegye és Bihar északi területei. Nagyvárad a magyar népesség szempontjából nem része ennek a közepes demográfiai kilátásokkal bíró területnek. Az ide tartozó régiók többségében a várható csökkenés nem haladja meg a 30 százalékot. A magyarok aránya 30 és 60 százalék között mozog. Kivételnek tekinthető Érmihályfalva, amely 75 százalékban, Kovászna, amely 68 százalékban, a másik oldalon pedig Segesvár, amely 18 százalékban magyar.

Az előszámítás szerint az átlagéletkor 2022-ben 44–45, 2032-ben 46–47 év lesz. A természetes fogyás évi átlagban 5–7 ezrelékre, míg a migrációs veszteség az erdélyi átlag körülire tehető, így a népességfogyásnak egyaránt forrása az elvándorlás és a negatív természetes népmozgalmi egyenleg. Az asszimilációs veszteség szempontjából két csoportot különböztethetünk meg. A partiumi régiók többségében (Szatmár, Nagykároly, Margitta, Szilágysomlyó, Szilágycseh), illetve Marosvásárhelyen az intergenerációs asszimilációs veszteség nem haladja meg a magyar nők által szült gyermekekhez viszonyított 5 százalékot, de más régiókban sem éri el a 10-et. Itt egyedül Segesvár képez kivételt, míg a másik oldalon Érmihályfalván és Kovásznán gyakorlatilag nincs asszimilációs veszteség.

A közepes és a rossz kilátásokkal rendelkező régiók között találjuk Nagyváradot, Bánffyhunyadiot, Szamosújvárt és Besztercét. Ezek a területeken a magyar népesség harminc év alatt 30-nál több, de 40-nél kevesebb százalékkal csökken.

(4) *A viszonylag jó demográfiai kilátásokkal rendelkező területek között találjuk Csík, Udvarhely, Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Barót, Keresztúr, Szentegyháza, Erdőszentgyörgy, Nyárádszereda és Székelyhid régiókat.* Ezekben a magyar népesség várható csökkenése nem haladja meg a 20 százalékot. Gyergyó és Szováta régió 21–21 százalékos csökkenéssel nagyon közel áll ehhez a csoporthoz.

Látható, hogy ebbe a kategóriába – Székelyhidat leszámítva – kizárólag székely régiók tartoznak. A magyar népesség súlyozott aránya (és Gyergyó kivételével a százalékaránya) minden esetben meghaladja a 75 százalékot.

A következő harminc év várható demográfiai folyamatai nyomán az átlagéletkor 2022-ben 41–42, 2032-ben pedig 43–44 év lesz. Viszonylag kismértékű (évi 1–3 ezrelékes) természetes népmozgalmi veszteséggel, az erdélyi átlag alatti vagy azzal megegyező elvándorlással és az asszimilációs veszteség eltűné-

sével (illetve minimális asszimilációs nyereséggel) számolhatunk. Az alacsonyabb migrációs arányszámok ellenére a népességfogyás döntően az elvándorlás következménye lesz. Ez abból a szempontból kedvező, hogy a folyamat – a korstruktúrából következő halálózási többlettel vagy a vegyes házasságokból következő asszimilációs veszteséggel ellentétben – nem következik be szükségszerűen, a gazdasági és társadalmi körülmények kedvező alakulása esetén lelassulhat vagy különösen szerencsés esetben akár meg is állhat a magyar népesség csökkenése.

Összefoglalás

A 2002-es népszámlálást követő erdélyi (etno)demográfiai vizsgálatok kísérletet tettek a demográfia standard eszköztárának adaptálására. Közpolitikai szempontból, leginkább a magyar nyelvű oktatási hálózat tervezhetőségét tekintve nagy jelentőségű volt, hogy ezáltal lehetőség nyílt az erdélyi magyar népesség előreszámítására. Az eredmények a magyar népesség fogyása mellett az egyes régiók népesedési perspektíváinak eltérő voltára világítottak rá. Jól szemlélteti az ebben mutatkozó differenciákat, hogy míg 2002-ben a magyar népesség 27 százaléka élt Hargita és Kovászna megyében, addig 2032-ben a magyar elemi iskolásoknak várhatóan 38 százaléka kerül ki ebből a két megyéből. Ugyanekkor a dél-erdélyiek és a bánágiak a magyar kisdíákállomány 8 százalékát fogják kitenni, holott ma ezekben a régiókban él a magyarok 16 százaléka.

A fő módszertani problémát az etnokulturális és a biológiai reprodukció közötti különbség jelentette. Egy kisebbségi népesség demográfiai folyamatainak előrejelzésekor a születések, elhalálózások és az elvándorlás mellett az etnikai „határátlépésekre” vonatkozó hipotéziseket is meg kell fogalmaznunk. Szilágyi N. Sándor útmutatásait követve a modellt az asszimilációs folyamatok irányába bővítettük. A jelenséget azonban nem az etnikai identifikáció egy életúton belüli megváltozásaként, hanem a vegyes házasságokon belül az egyenlőtlen etnikai szocializáció nyomán keletkezett reprodukciós veszteségként értelmeztük. Az asszimiláció ebben a felfogásban „*a szociális folyamatok összességében megmutató tendencia, nem pedig olyasvalami, ami az egyes személyekkel történik*” (Brubaker 2002. 17). A folyamat alanya nem is annyira az egyén, hanem egy többgenerációs népesség, illetve ennek a népességnek a reprodukciója.

IRODALOM

- Blau, Peter M. – Blum, Terry C. – Schwarz, Joseph E. (1982): Heterogeneity and Intermarriage. *American Sociological Review*, Vol. 49, No. 1, 45–62.

- Brubaker, Rogers (2002): A bevándorlással kapcsolatos szemlélet megváltozása és ennek következményei Franciaországban, Németországban és az Egyesült Államokban. *Regio*, 2002/1. 3–24.
- Brubaker, Rogers – Feischmidt, Margit – Fox, Jon – Grancea, Liana (2006): *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton University Press, Princeton.
- Csata István – Kiss Tamás (2007): *Népesedési perspektívák. Az erdélyi magyar népesség regionálisan tagolt előreszámítása húsz és harminc éves időtávra*. Kriterion, Kolozsvár.
- Foucault, Michel (1992): Életben hagyni és halálra ítélni. *Világosság* 1992/1, 45–52.
- Foucault, Michel (1996): *A szexualitás története. A tudás akarása*. Atlantisz, Budapest.
- Ghețău, Vasile (1981): O abrodare longitudinală a fertilității din România. *Viitorul Social* 1981/1. 102–117.
- Ghețău, Vasile (1987): Fertilitatea unor generații feminine în România. *Viitorul Social* 1987/6. 548–556.
- Ghețău, Vasile (1997): Evoluția fertilității în România. De la transversal la longitudinal. *Revista de Cercetări Sociale* 1997/4. 3–85.
- Ghețău, Vasile (2004): Declinul demografic al României. Ce perspective? *Sociologie Românească*, Vol. II, Nr. 2, 5–42.
- Gordon, Milton (1964): *Assimilation in American Life*. Oxford University Press, New York.
- Gödrir Irén (2004): Ki, mikor és miért lesz bevándorló? A Romániából Magyarországra bevándorolt népesség jellemzői és migrációs motivációi. In Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kriterion – RMDSZ Ügyvezető Elnökség, Kolozsvár, 126–147.
- Gödrir Irén – Tóth Pál Péter (2005): *Bevándorlás és beilleszkedés*. KSH Népeségstudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Greenhalgh, Susan (1996): The Social Construction of Population Science: An Intellectual, Institutional and Political History of Twentieth-Century Demography. *Comparative Study in Society and History*, 38. 1. 26–66.
- Hodgson, Dennis (1983): Demography as Social Science and Public Policy. *Population and Development Review*, 9. 1. 1–34.
- Hodgson, Dennis (1988): Orthodoxy and Revisionism in American Demography. *Population and Development Review*, 14. 4. 541–569.
- Hodgson, Dennis (1991): The Ideological Origins of Population Association of America. *Population and Development Review*, 17. 1. 1–34
- Horváth István (2004): Az erdélyi magyarság vándormozgalmi vesztesége 1987–2001. In Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kriterion – RMDSZ Ügyvezető Elnökség, Kolozsvár, 235–257.
- Horváth István (2005): Változó környezet: állandó trendek? In Uő. (szerk.) *Erdély és Magyarország közötti migrációs folyamatok*. Sapientia, Kolozsvár, 9–133.
- Kalmijn, Matthijs (1998): Inter-marriage and Homogamy: Causes, Patterns, Trends. *Annual Review of Sociology* Vol. 24, 395–421.
- Kiss Tamás (2004a): Az erdélyi magyar népességet érintő természetes népmozgalmi folyamatok: 1992–2002. In Uő. (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kriterion – RMDSZ Ügyvezető Elnökség, Kolozsvár, 9–29.

- Kiss Tamás (2004b): Természetes népmozgalmi folyamatok az erdélyi magyarság körében. *Erdélyi Társadalom* 2004/1, 9–36.
- Kiss Tamás (2006): Interethnic marriages and assimilation in demographic models. In Balogh Balázs – Ilyés Zoltán (eds.): *Perspectives of Diaspora Existence. Hungarian Diasporas in the Carpathian Basin. Historical and Current Contexts of a Specific Diaspora Interpretation and Its Aspects of Ethnic Minority Protection*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 107–139.
- Kiss Tamás (2007): Demográfiai modellek és migráció. Az erdélyi magyarok vándormozgalma a 20. század utolsó negyedében. *Regio*, 2007/2. 160–189.
- Kiss Tamás (é. n.): *Magyar népmozgalmi egyenleg Erdélyben 1966–1992*. Kézirat.
- Kiss Tamás – Csata István (2006): Népesedési perspektívák Erdélyben. A 2006. május 4-én a Sándor Palotában elhangzott előadás írott, kismértékben kibővített változata. *Pro-Minoritate*, 2006 nyár-ősz, 37–52.
- Kiss Tamás – Csata Zsombor (2004): Migrációs-potenciál vizsgálatok Erdélyben. In Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kriterion – RMDSZ Ügyvezető Elnökség, Kolozsvár, 91–126.
- Kligman, Gail (1998): *The Politics of Duplicity: Controlling Reproduction in Ceausescu's Romania*. University of California Press, Los Angeles.
- Melegh Attila (2006): *On the East-West Slope. Globalization, Nationalism and Racism and Discourses on Central and Eastern Europe*. CEU Press, Budapest.
- Semlyén István (1980): Országos és nemzetiségi népességgyarapodás. In *A Korunk évkönyve*. Kolozsvár, 41–87.
- Szilágyi N. Sándor (2002): Észrevételek a romániai magyar népesség fogyásáról, különös tekintettel az asszimilációra. *Magyar Kisebbség*, 2002/4. 64–96.
- Szilágyi N. Sándor (2004): Az asszimiláció és hatása a népesedési folyamatokra. In Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kriterion – RMDSZ Ügyvezető Elnökség, Kolozsvár, 157–235.
- Szreter, Simon (1993): The Idea of Fertility Change and the Study of Fertility Change: A Critical Intellectual History. *Population and Development Review*, 19. 4. 659–701.
- Tóth Pál Péter (1997): *Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon (1988–1994)*. Püski, Budapest.
- Trebici, Vladimir (1978). Tranziția demografică în România. *Viitorul Social*, 1978/2. 335–344.
- Trebici, Vladimir – Ghinoiu, Ion (1986): *Demografie și etnografie*. Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- Yinger, Milton J. (1981): Toward a theory of assimilation and dissimilation. *Ethnic and Racial Studies*, 4. 3. 249–264.

Tárgyszavak:

Népesség-előreszámítás
Népességreprodukció
Etnikum

**POPULATION PROJECTION FOR THE ETHNIC HUNGARIAN
POPULATION OF TRANSYLVANIA***Abstract*

The authors show the demographic prospects of ethnic Hungarian population living in Transylvania (Romania) on the basis of the results of their recent population projection. The projection was based on the data of the population census carried out in Romania in 2002. The authors elaborated several scenarios of population development: a basic version, a 'high' and a 'low' one, and a version without migration. The work of projection was more difficult than in that case when one tries to describe the demographic future of a country. A country (a state) has solid frontiers and one can calculate a future population number on the basis of the possible changes of fertility, mortality and international migration. The boundaries of an ethnic group are much more uncertain, besides demographic factors its population number can be influenced by the number of those entering and leaving the group (the process of assimilation). In this case there is a difference between biological and ethno-cultural reproduction. The authors took the factor of assimilation into consideration elaborating their versions of population projection. In this model assimilation does not mean the possible change of ethnic identity in the individual life course but an intergenerational assimilation caused by mixed marriages, more exactly the change of identity of the children born in these marriages. The different scenarios predict population decrease of ethnic Hungarians, but the measure and causes of this decrease may differ by region, the proportion of ethnic Hungarians and type of settlement. Where the proportion of ethnic Hungarians is high, the factor of assimilation is not significant, here demographic factors, first of all migration, may cause population decrease. In other regions the role of assimilation may be strong and this fact must strengthen the influence of unfavourable demographic factors causing a significant population decrease according to all versions of population projection.

NÉPESSÉGÜNK KÖVETKEZŐ ÉVTIZEDEI – KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A TERÜLETI KÜLÖNBBSÉGEKRE¹

HABLICSEK LÁSZLÓ

Bevezető

A jövő bizonytalan, előrelátása korlátozott. Ebből azonban nem következik, hogy ne keressünk állandóan azokat a módszereket, amelyekkel több-kevesebb bizonyosság mégis elérhető. A demográfiai projekcióknak éppen az a természetük, hogy közép- és hosszú távon megbízhatóaknak mutatkoznak, miután a népesség változása, kicserélődése lassú folyamat.

A demográfiai projekciók arra irányulnak, hogy a népességnek és különböző részcsoportjainak mint személyek összességének létszámát előrebecsüljék.² Szükségtelen ecsetelni, hogy milyen jelentősége van ennek a jövőbeli lehetőségek és korlátok megítélésében, a tennivalók meghatározásában, legyen szó akár a társadalmi-gazdasági fejlődés egészéről vagy részterületeiről.

A népesség egyes csoportjai között számottevők a demográfiai-társadalmi-gazdasági természetű vagy röviden: társadalmi különbségek, ezek mérséklése a (szociál)politika fontos feladata. A demográfiai jellegű ismérvek és a (szociál)politikai szempontok metszetében ott találjuk a nőket és a férfiakat, a különböző életkori csoportokat, az eltérő családi állapotúakat. Lényegesen differenciálja a személyek, háztartások helyzetét az iskolai végzettség, a gazdasági aktivitás, a nemzetiségi/etnikai hovatartozás. Mindezeket a különbségeket tovább mélyítik a lakóhelyen érvényesülő lehetőségek, illetve korlátok és felnagyítja az a körülmény, hogy Magyarországon a népességi csoportok közötti differenciák a rendszerváltozás körüli időszakban fokozódtak. Csökkenésük alapvető jelentőségű a társadalmi kohézió erősítése, az országfejlődés felgyorsítása szempontjából.

¹ Készült a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet „Népesedési folyamatok a 20. század második felében, 21. század elején” c. ünnepi konferenciáján elhangzott előadás alapján és Hablicsek László: A népesség jövőbeni alakulása. (In Tóth Pál Péter [szerk.]: *A magyarországi bevándorlás*. Lucidus Kiadó, Budapest, 2006.) c. tanulmánya felhasználásával.

² Ez a meghatározás nem zárja ki, hogy a demográfiai jellegű projekciók közé soroljuk a családháztartásra vonatkozó előreszámításokat is, hiszen ebben az esetben is meghatározott családi-háztartási állású személyek létszámának becsléséről van szó.

A demográfiai projekciók segítenek abban, hogy képet kapjunk a népesedési folyamatok változásaiból eredő létszám- és összetételhatásoknak a társadalmi különbségekre gyakorolt hatásáról, illetve az ebből adódó szociálpolitikai szükségletek alakulásáról. Például hátrányos helyzetben lévő népességcsoport növekvő vagy csökkenő létszámából különböző szükségletek növekedésére, illetve csökkenésére következtetünk. Továbbá, ha a népességben megváltozik egy olyan csoport súlya, amely jelentős hányadban részesül egyfajta szociális juttatásból, akkor a népesség egészére vetítve is óhatatlanul változik az adott juttatás iránti igény.

A demográfiai projekcióknak részeleme is a társadalmi különbségek alakulása, egyrészt a hipotézisekben, másrészt az előreszámított ismervekben.

Magyarországon tág tere van a fenn jelzett problémák vizsgálatának, miután a hazai demográfiai statisztika igen fejlett, és ennek bázisán hosszabb ideje készülnek előrebecslések is. Ez utóbbiak jobbára a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet produktumai, módszertanuk követi a nemzetközi ajánlásokat, pontosságuk pedig felülmúlja a nemzetközi átlagot.

Így rendelkezünk³ országos és a területi népesség-előreszámításokkal, családi állapot, iskolai végzettség, gazdasági aktivitás szerinti előrebecslésekkel, család- és háztartás-előreszámítással. Speciális előreszámítások foglalkoznak a roma népesség, a bevándorolt népesség, a fogyatékkal élők létszámával, hasonlóképpen a Kárpát-medencében élő magyarság várható lélekszámával.

Összeállításunkban ismertetjük azokat a demográfiai projekciókat, amelyek közvetlen összefüggésben állnak a magyarországi humán erőforrás következő két évtizedben várható változásával, megújulásával. Így foglalkozunk az országos népesség létszámváltozásaival, az iskolai végzettség szerinti szerkezet módosulásával, a roma és a bevándorolt népességgel. A gazdasági aktivitás lehetséges alakulását országos és területi szinten is bemutatjuk.

Országos demográfiai projekciók 2021-ig

Magyarországon a legtöbb demográfiai előreszámítás a KSH Népeségtudományi Kutatóintézetben (NKI) készül. Ezek közül jelenleg az alábbiak állnak a felhasználók rendelkezésére:

- országos előreszámítás, 2001–2050, nemek és életkorok szerint;
- kistérségek, kerületek, megyék, régiók lakónépességének előrebecslése, 2001–2021, nemek és ötéves korcsoportok szerint;
- országos iskolázottsági előrebecslés, 2001–2021, nemek, ötéves korcsoportok szerint;

³ A tanulmány szerzője a KSH NKI előreszámításokért felelős szakértője.

- országos gazdasági aktivitási előrebecslés, 2001–2021, nemek, ötéves korcsoportok szerint;
- a roma résznépesség előrebecslése, 2001–2021, nemek és életkor szerint;
- a roma résznépesség területi munkaerő-kínálati előrebecslése, 2001–2021;
- a bevándorolt népesség létszámának előrebecslése, 2001–2021, nemek és életkor szerint.

Összeállításunkban valamennyi előrebecslést szerepeltetjük, az eredményeket 2001-től 2021-ig vetjük össze. 2001 nem feltétlenül a tényleges kiindulási év, a dátum a legutóbbi népszámlálásra utal, mivel minden tekintetben ez szolgál valódi bázisként, amit semmilyen más adatforrás nem helyettesít. Ugyanígy a 2021-es végpont sem azonos az idézett előrebecslések utolsó évével, azok általában túlnyúlnak a '20-as éveken. Ugyanakkor a területi előrebecslések, amelyek tanulmányunk középpontjában állnak, 2021-ig szólnak.⁴

Az előreszámítások több változatban készülnek, sőt az újabb ún. sztochasztikus előrebecslések több ezer szimulációból állnak össze. Tekintettel azonban arra, hogy demográfiai szempontból 2021 nem igazán távoli időpont, a variánsok közül csak az ún. alapváltozatot használjuk, ami a készítők szándéka és ismeretei szerint a lehetséges kimenetek közül a közepeset testesíti meg. Ettől csak a gazdasági aktivitás esetében térünk el. Az előreszámítások hivatkozása, amennyiben mást nem adunk meg: *KSH NKI Előreszámítási adatbázis, 2006.*

Az országos népesség alakulása 2021-ig

Magyarország népessége a 2001 elején 10 millió 200 ezer fő volt. Összetételét tekintve meglehetősen idős, a 60 évesek és idősebbek száma több mint 2 millió fő, az össznépesség 20 százaléka. A népesség száma csökkenő, mert a születéseké jóval kevesebb a halálozásokénál: 2001-ben az előbbi 97 ezer, az utóbbi 132 ezer volt, a születési hiány 35 ezer fő. A nemzetközi vándorlások egyenlege pozitív, 9,7 ezer fő, ennyivel többen érkeztek hozzánk, mint ahányan távoztak. 2001 folyamán a statisztikai népesség száma így 25 ezer fővel lett kevesebb.

A népesedési helyzet azóta lényegesen nem változott. A születések száma továbbra is alacsony, a halálozásoké pedig ingadozik. A nemzetközi vándorlás mérlege az uniós csatlakozást követően erősebben pozitív, de ehhez hozzá kell tenni, hogy a tartósan más uniós országokban élő/dolgozó polgárok számbavé-

⁴ Az országos népesség-előreszámítás és a területi munkaerő-kínálati előrebecslés megtalálható az interneten, a VÁTI TeIr rendszerében, és elérhető az NKI honlapjáról (www.demografia.hu) is.

tele hiányos. Mindezek mellett a népesség csökkenése folyamatos, a népességszám 2007 elején több mint 100 ezer fővel volt kevesebb, mint 2001-ben.

Az igen mérsékelt gyermekvállalási hajlandóságot jelzi, hogy a teljes termékenységi arányszám több éve 1,3 körüli, e szerint 100 nő 130 gyermeket szülne élete során. A magas halálozási számban viszont – az idősödő korösszetétellel együtt – a gyenge életkilátások is szerepet játszanak: a férfiak születéskor várható átlagos élettartama 2001-ben 68,3 év, a nőké 76,7 év volt, míg a 2005. évre szóló becslések szerint 68,8, illetve 77,3 év. Az EU-15 átlagában ugyanez a mutató 76,8, illetve 82,5 év volt, az unió régebbi tagállamaiban tehát 5–8 évvel tovább élnek a polgárok, mint nálunk.

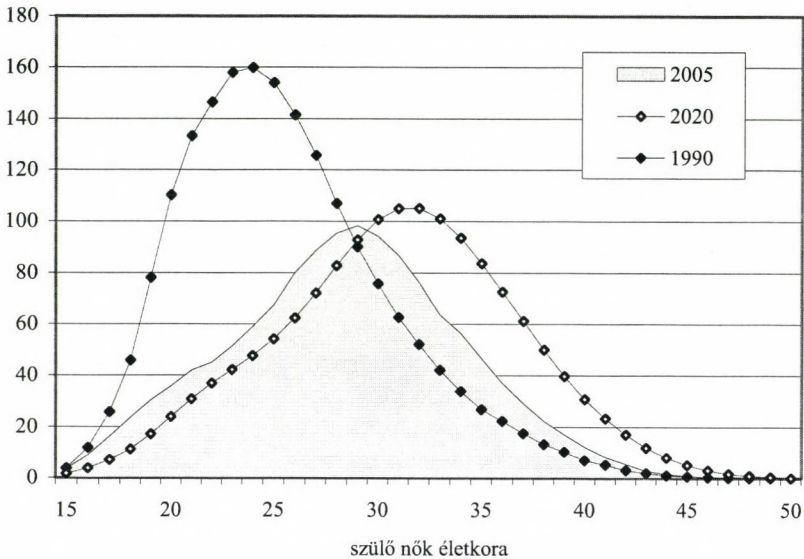
Ebből a helyzetből kiindulva az ország egészére szóló népesség-előreszámítás alapváltozata közepes (*középtértékben várható*) termékenységi, halandósági és vándorlási hipotéziseket alkalmaz. Így az átlagos gyermekszám lassan emelkedik, 2021-ben 1,5 lesz. A születéskor várható élettartam is nő: a férfiakét 2021-re 72,9, a nőké 81,0 évnél vesszük. A nemzetközi vándorlásra vonatkozó hipotézis szerint 2005-től évente csökkenő, majd emelkedő trend után évi 15 ezer fős szinten állapodik meg az egyenleg.

Röviden vázoljuk a hipotézisek hátterét. A népesedésben az utóbbi 10–20 évben igen lényeges változások történtek. A gyermekvállalás területén mintaváltás, a halandóságban epidemiológiai korszakváltás kezdődött el, a nemzetközi vándorlásban fordulat következett be.

A korábbi gyermekvállalási minta meghatározó eleme volt a nagyfokú házasodási hajlandóság és a korai gyermekvállalás. A társadalmi-gazdasági változásokkal együtt gyorsan formálódik egy új paradigma, amely szerint változatosabbak a párkapcsolatok és későbbre tolódik a gyermekvállalás. Az átalakulásnak a megelőző és a folyó évtizedre tehető kezdeti szakaszában – eléggé törvényszerűen – igen alacsony a termékenység, később, a 2010-es évektől konszolidálódást várunk. Nagy kérdés, hogy ez a gyermekvállalási hajlandóság milyen szintjén valósul meg. Az 1,5-es adat a közepes mértékű gyermektelenségből (15%), az első gyermekek magas (85%), a második gyermek mérsékelt (az összes nőre vetítve 50%, a gyermeket vállalkókra vonatkoztatva 60%) és a harmadik és többedik gyermekek alacsony arányából (15%) adódik.

Az I. ábra a hipotézisek nyomán előálló termékenységi jövőképet illusztrálja. Kiindulunk az anya kora szerinti, 1990. évi termékenységi arányszámokból; mellétezzük a 2005. évi tényleges és a 2020. évi hipotetikus arányszámokat. Látható, hogy a hipotetikus arányszámok eléréséhez jelentős termékenységnövekedés szükséges a 30-asok generációjában, de még a 20-as években járók esetében sem tekinthető befejezettnek a mintaváltás.

1000 megfelelő korú nőre jut élvészületés

I. Tényleges és hipotetikus termékenységi arányszámok, 1990, 2005, 2020
Observed and hypothetic fertility rates, 1990, 2005, 2020

A magyarországi halandóság – mint az jól ismert – az 1970-es, 1980-as években stagnált, az egészségügyi viszonyok megrekedtek az ún. harmadik epidemiológiai átmenet színvonalán. Feltételezzük, hogy a nyugati országokhoz való általános közeledés kiterjed az ottani (az ún. negyedik epidemiológiai korszakra jellemző) egészségügyi vívmányok fokozatos átvételére is, ami az élettartamok lényeges emelkedéséhez vezethet.

Magyarország vonzereje a rendszerváltást követően jelentősen megnőtt, hazánk sokkal kívánatosabb célpontja a külföldi állampolgárok vándorlásának, mint azt megelőzően. A hipotézis a számottevő migrációs nyereség állandósulását tételezi fel.

A hipotézisek nyomán kialakuló népességi jövőképet a további létszámcsökkenés és az öregedés – azaz az idős korcsoportok részarányának emelkedése, illetve a fiatalabbak csökkenése – uralja. Az előszámítás szerint Magyarország népessége folyamatosan apad, 2021-ben 9,81 millió fő lesz. Feltűnően, 2001-hez képest 392 ezer fővel, 17 százalékkal esik vissza a fiatalok száma, a létszám az időszak vége felé történelmi mélypontra, 2 millió fő alá kerülhet. Új tendenciaként megkezdődik az aktív korúak létszámának fogyása is: a 20–59 éveseké 2001 és 2021 között 542 ezer fővel, 9 százalékkal, 5,22 millióra csök-

ken. Az idősebbek, a 60+ évesek száma ezzel ellentétben igen lényegesen, 540 ezer fővel, 26 százalékkal emelkedik és 2021-re meghaladhatja a 2,6 milliő főt (1. tábla).

1. Az országos népesség-előreszámítás főbb eredményei

Alapváltozat

The main results of the country-wide population projection

Basic version

Év I.1.	Népességszám (1000 fő)	Összevont korcsoportok (1000 fő)		
		0–19	20–59	60+
2001	10 200,3	2 360,4	5 760,7	2 079,2
2011	9 990,3	2 059,8	5 633,3	2 297,1
2021	9 805,9	1 968,6	5 218,3	2 619,0

Év I.1.	Összevont korcsoportok (százalék)			Öregedési index
	0–19	20–59	60+	
2001	23,1	56,5	20,4	0,881
2011	20,6	56,4	23,0	1,115
2021	20,1	53,2	26,7	1,330

Év folyamán	Születés	Halálozás	Természetes szaporodás	Tényleges szaporodás
	1000 főben			
2001	97,0	132,2	–35,1	–21,3
2011	100,5	128,7	–28,3	–20,9
2021	91,9	124,5	–32,6	–16,3

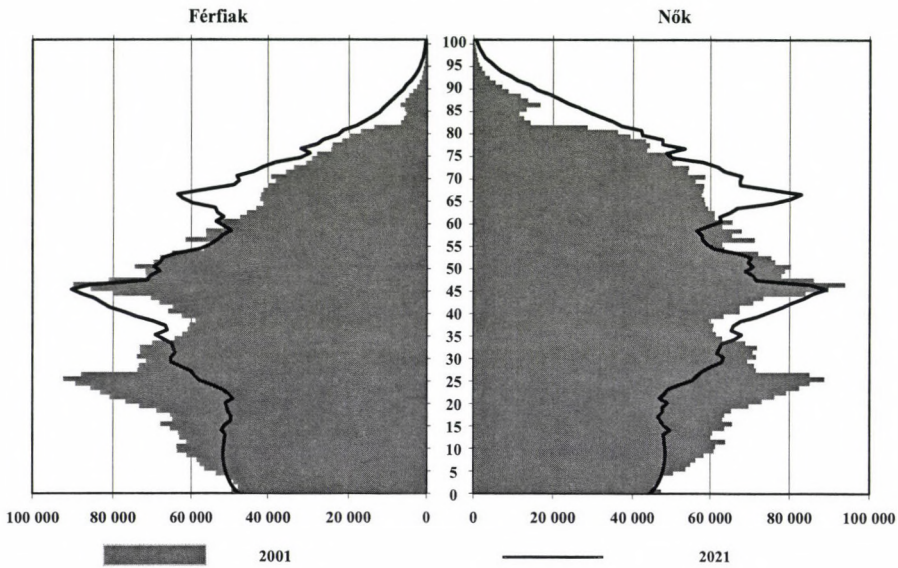
Év folyamán	Átlagos gyermekszám	Férfiak élettar- tama (év)	Nők élettar- tama (év)	Vándorlási egyenleg (fő)
2001	1,31	68,2	76,5	9 684
2011	1,40	70,4	78,7	8 000
2020	1,50	72,8	80,9	15 000

Forrás: KSH NKI Előreszámítási adatbázis, 2006.

Módosulnak a nagy korcsoportok népességbeli arányai. A fiatalok, de most már az aktív korúak hányada is csökken (mindkettő 3 százalékponttal), az idősebbeké ennek megfelelően 6 százalékponttal emelkedik. 2001-ben minden ötödik, 2021-ben már minden negyedik lakos 60 éves vagy idősebb lesz. Az öregedési index (az idősek és a fiatalok aránya) alakulásában 2006 folyamán fordulat következett be, nevezetesen azóta meghaladja az 1-et, azaz Magyarországon több az idősebb ember, mint a fiatal. A mutató értéke 2021-re már 1,33-

ra várható, ami azt jelenti, hogy az idősek száma egyharmaddal haladja meg a fiatalokét

Magyarország korpiramisának változását mutatja be a II. ábra. 2021-ben a két nagy termékenységi csúcs (az 1950-es és az 1970-es évek) idején születettek közül az előbbieket éppen belépnek az idősebb korba, míg utóbbiak az aktív korosztályok derékhadát képezik majd. A korfa alsó részét pedig az 1990-es évektől született alacsony létszámú évfázatok uralják.

Forrás: KSH NKI Előreszámítási adatbázis, 2006.

II. Magyarország népességének korpiramisa, 2001, 2021
The age pyramid of Hungary's population, 2001, 2021

A népesség iskolai végzettség szerinti összetételének alakulása 2021-ig

Az iskolázottság előreszámítása azt mutatja meg, hogy a népéségen belül hányan fognak rendelkezni az adott végzettséggel. Ezeket az adatokat az NKI-ban készült előbecslés nemek és életkorok szerint bontva adja meg.

Az előrebecslés aránymódszerrel készült, előrevetítettük a különböző iskolai végzettségűek megoszlását a nemek és életkor szerint bontott népességben.⁵

Az iskolai végzettség döntően 35 éves korig változik, ekkora általában kialakul végső szintje. A 2. táblázat első felében azt láthatjuk, hogy jelenleg a 30–34 éves férfiak 78, a nők 76 százaléka 8 osztálynál magasabb végzettséget szerez. A 2001. évi népszámlálás adatai szerint a szakmunkás, szakiskolai képzettségűek aránya a férfiaknál 40, a nőknél 24 százalék; a középfokú végzettségűeké (érettségizetteké) 24, illetve 35 százalék körüli; a felsőfokú végzettségűeké 13, illetve 17 százalék.

2. A különböző iskolai végzettségűek népességbeli arányai, 2001, 2021 (%)

The distribution of the population by educational status, sex and age group, 2001, 2021 (%)

Kategóriák/korcsoportok	15–19	20–24	25–29	30–34	15–19	20–24	25–29	30–34
	2001				2021			
<i>Férfiak</i>								
Legfeljebb 8 általános	73,9	22,4	23,2	22,4	76,3	12,9	12,5	11,9
Szakmunkás	11,6	34,3	39,8	40,1	2,8	14,7	19,5	25,0
Középiskola	14,5	38,9	24,8	24,1	20,9	57,4	45,0	39,2
Főiskola, egyetem	0,0	4,5	12,2	13,4	0,0	15,0	23,0	23,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>Nők</i>								
Legfeljebb 8 általános	73,5	18,7	21,6	24,0	76,6	9,5	7,6	7,7
Szakmunkás	7,9	22,6	25,3	23,5	2,0	8,2	13,9	17,6
Középiskola	18,6	51,2	35,7	35,1	21,4	66,2	52,0	46,6
Főiskola, egyetem	0,0	7,5	17,4	17,4	0,0	16,1	26,5	28,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: 2001. évi népszámlálás alapján saját számítás és KSH NKI Előreszámítási adatbázis 2006.

A táblázat második felében a 2021. évre – az 1990-es években megfigyelt tendenciák alapján – feltételezett arányokat tüntettük fel, amelyek igen lényegesen különböznek a 2001. évitől. A 30–34 évesek körében a szakképzetlen népesség aránya 8–12 százalékra, a szakmunkás végzettségűeké pedig 18–25 százalékra csökken. Legalább érettségije lesz a népesség 63–75 százalékának, diplomája 24–28 százalékának. A fiatalabb korcsoportokban még sokkal nagyobb eltolódás várható a legalább középfokú, azon belül a felsőfokú végzettségűek javára.

⁵ Lásd Habcsek László: Népeességbecslés és előreszámítás iskolai végzettség szerint, 1970–2020. Kézirat. Készült a „Tipikus életpályák – Magyarország a rendszerváltozás után” c. OTKA-kutatás számára, 2003.

A hipotézis háttérében az 1990-es évek iskolázottsági boomja áll. Magyarországon megerősödött a legalább középfokú végzettség megszerzésére irányuló szándék, fokozódott az érettségit adó középiskola, majd a felsőfokú képzés vonzereje. Mindennek következtében jelentős mértékben átalakul a 15–34 éves népesség iskolai végzettség szerinti összetétele, majd ennek következményeként az idősebb korcsoportoké is. Itt jegyezzük meg, hogy nagy viták vannak az iskolázási expanzió jövőbeli méretét és ütemét illetően. Hipotéziseink e vitákat tekintve inkább „konzervatív” jellegűek.

A képzettségi szint a népesség egészét tekintve meglehetősen lassan emelkedik. A belépő korosztályok magasabb iskolai végzettsége csak fokozatosan, kellően hosszú idő elteltével jut túlsúlyba az ún. demográfiai csere folyamatában azáltal, hogy a kilépő népesség alacsonyabban képzett, mint a belépő.

Az iskolai végzettség szerinti előreszámításból adódó legfontosabb következtetés végül is az, hogy folytatódik és felgyorsul a magasabb képzettséggel rendelkező népesség számának expanziója.

A legfeljebb 8 általánost végzettek száma 2001-ben még 5,5 millió fő volt, a népesség több mint fele, 2021-re ez várhatóan 3,3 millióra esik vissza.

A szakiskolai végzettségűek 2001-ben 1,6 millióan voltak, a 2021-re várható 2,0 millióval szemben. Növekedéssel jár, hogy a szakmunkásbizonyítvánnyal rendelkezők ma még aktív korú rétegébe tartozók idősebb életkorba kerülnek, viszont a fiatalok körében radikálisan visszaszorul a szakiskolai képzés.⁶

A középfokú végzettségűek (érettségizettek) száma 2,2 millióról 2,9 millióra emelkedik. A legnagyobb mértékű változás a felsőfokú végzettségűeknél várható: létszámuk 20 év alatt 940 ezerről 1 millió 600 ezerre ugrik (3. táblázat).

⁶ Szakmunkásnak a népszámlálásokban azokat tekintik, akik 1960 óta a szakmunkásképzés új rendszerében végbizonyítványt szereztek. A definícióból adódóan ma még csak igen kevés számú idős korú szakmunkás végzettségű személy van Magyarországon.

3. Az iskolai végzettség szerinti előreszámítás főbb eredményei
2001, 2021

The main results of the population projection by educational status 2001, 2021

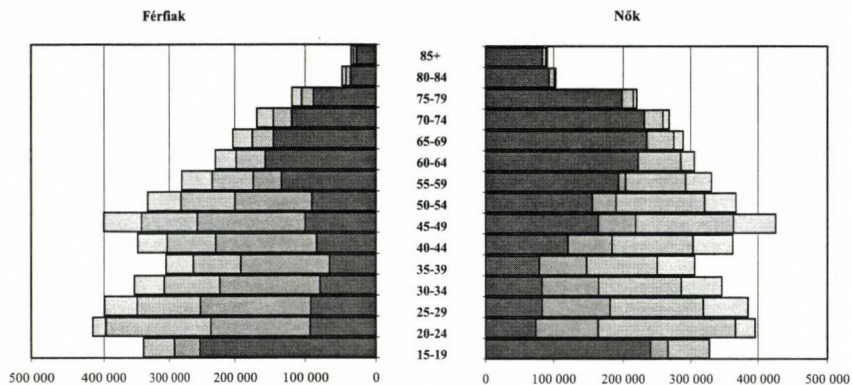
Kor- csoport	2001					2021				
	legfel- jebb 8 általános	szak- iskola	közép- iskola	főiskola, egyetem	összesen	legfel- jebb 8 általános	szak- iskola	közép- iskola	főiskola, egyetem	összesen
<i>létszám (ezer fő)</i>										
0–4	486,7	0,0	0,0	0,0	486,7	479,2	0,0	0,0	0,0	479,2
5–9	581,7	0,0	0,0	0,0	581,7	501,1	0,0	0,0	0,0	501,1
10–14	623,5	0,0	0,0	0,0	623,5	499,5	0,0	0,0	0,0	499,5
15–19	492,8	65,4	110,2	0,0	668,4	373,6	11,7	103,5	0,0	488,8
20–24	167,1	232,1	364,8	47,7	811,7	56,6	57,8	309,9	78,0	502,3
25–29	175,6	256,7	236,7	116,1	785,1	60,5	100,5	289,9	147,7	598,6
30–34	162,7	224,1	207,1	107,5	701,4	63,2	137,3	275,1	166,2	641,7
35–39	145,6	192,9	174,2	98,1	610,8	68,6	168,6	269,3	178,7	685,2
40–44	204,7	207,5	194,3	106,3	712,8	76,8	254,5	282,5	200,2	814,0
45–49	263,8	211,1	232,9	118,7	826,4	80,6	275,5	234,2	177,6	767,9
50–54	246,5	142,9	212,3	100,3	702,0	70,1	240,3	200,5	150,0	660,9
55–59	326,1	50,7	149,1	84,6	610,4	62,9	202,7	163,1	119,0	547,7
60–64	378,2	0,3	105,1	50,6	534,2	100,1	211,1	178,3	112,7	602,2
65–69	379,9	0,2	69,7	41,9	491,7	142,6	192,9	204,1	111,7	651,3
70–74	350,0	0,1	53,7	32,7	436,5	147,3	102,9	172,0	81,2	503,4
75–79	286,8	0,1	33,1	18,6	338,6	183,9	25,2	110,3	55,2	374,6
80–84	130,0	0,0	14,1	7,6	151,7	148,3	15,5	64,2	24,0	252,0
85+	112,0	0,0	9,0	5,4	126,4	159,4	13,2	44,2	18,7	235,5
Összesen	5513,8	1584,1	2166,3	936,1	10200,3	3274,3	2009,7	2901,2	1620,7	9805,9

Forrás: 2001. évi népszámlálás és KSH NKI Előreszámítási adatbázis 2006.

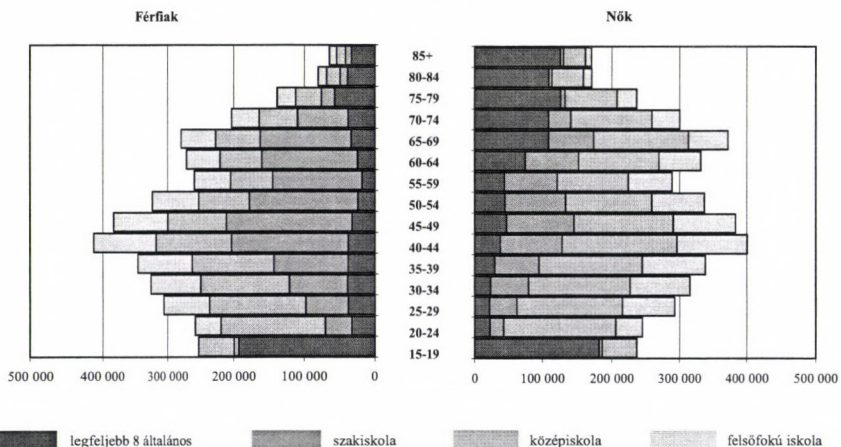
Az iskolai végzettség szerinti korpiramis jól érzékelteti, hogy a magasabb iskolai végzettségűek az idősebb és a fiatalabb korcsoportokban egyaránt teret nyernek (III. ábra).

Az iskolai végzettség emelkedését tekintve összességében a humán erőforrás lényeges, általános javulására számíthatunk.

2001

2021

Forrás: 2001. évi népszámlálás és KSH NKI előreszámítási adatbázis 2006.

*III. A 15+ éves népesség száma az iskolai végzettség szintje szerint
Population numbers by age group and educational status, 2001, 2021
(population aged 15 and over)*

Iskolai végzettség és gazdasági aktivitás: előrebecslés 2021-ig

A gazdasági aktivitás előrebecslése a munkajövedelemmel rendelkezők (foglalkoztatottak), illetve a jövedelmet biztosító munkát aktívan keresők (munkanélküliek, álláskeresők) majdani számának és összetételének felmérésére irányul. A gazdaságilag nem aktívak közé tartoznak a gyeseen, gyeden lévők, a nyugdíjasok, a tanulók és az eltartottak, amennyiben az előző értelemben jövedelemszerző tevékenységgel nem foglakoznak.

A gazdasági aktivitás jellemzően magasabb szintű a férfiak, mint a nők körében. Ez részben a gyermeknevelés feladatának egyenlőtlen megosztásából (gyes, gyed igénybevétele), részben az alacsonyabb nyugdíjkorhatárból ered, de – kisebb mértékben – az általában alacsonyabb női aktivitás is hozzájárul ehhez.

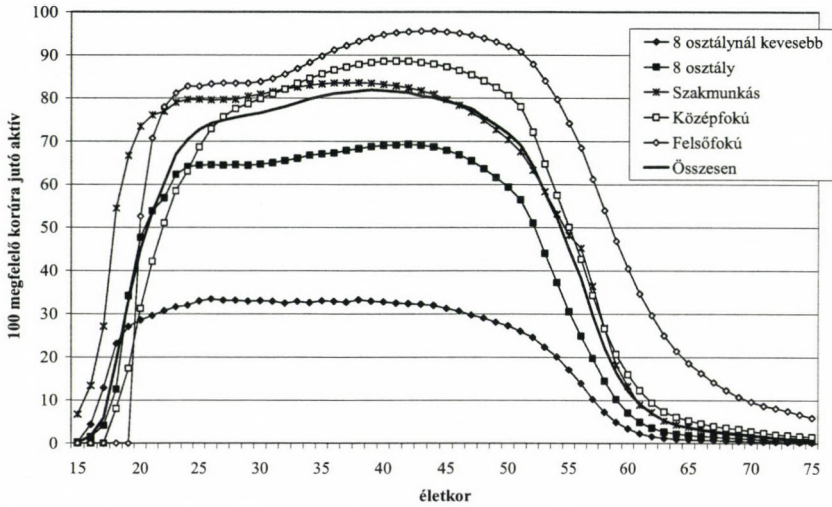
Az aktivitás korprofilja szintén nagyon jellegzetes, az iskola elhagyása után meredeken emelkedik, magas szintet ér el, majd a nyugdíjkorhatárhoz közeledve csökken, azt követően elsimul. A nőknél a gyermeknevelés generál jellegzetes apályt a korprofilon.

A mai Magyarország aktivitási helyzetére a rendszerváltozás nyomja rá a bélyegét. Különböző okok következtében a foglalkoztatás szintje európai összehasonlításban nálunk rendkívül alacsony. Ez részben az alacsony nyugdíjkorhatár következménye, bár az 1997. évi nyugdíjreformhoz kapcsolódó korhatáremelés ezt a hatást mérsékli. Érdemi befolyásoló tényező az oktatási-végzettségi expanzió is, amely jelentős számú olyan fiatalat von ki a munkaerőpiacról, akik korábban – alacsonyabb képzettséggel – hamarabb munkába álltak.

Igen erős különbségek mutatkoznak az eltérő iskolai végzettségűek aktivitásában. A IV. ábra szerint az alacsony képzettségűek jóval kisebb arányban lépnek a munkaerőpiacra, mint kvalifikáltabb társaik.

A képzettség jelentősége elvitathatatlan a jövőbeli aktivitást illetően. A ma tapasztalható iskolázási boom alapvetően át fogja alakítani a munkaerő-kínálat szerkezetét: magasabb lesz a közép- és felsőfokú végzettségűek száma és súlya, visszaszorul a szakképzetleneké.

Ha feltételezzük, hogy a különböző iskolai végzettségűeknek nem változik a jellegzetes aktivitási gyakorlata, azaz a magasán képzettek továbbra is a IV. ábra szerinti magas, az alacsonyan képzettek pedig alacsony részvételi arányokkal jellemezhetőek majd, akkor növekszik a gazdasági aktivitás. Itt a korcsoportos népesség létszámtendenciái járhatnak nem várt fejleményekkel, hiszen most lépnek aktív korba az 1980-as évek alacsonyabb létszámú évjáratái, 10 év múlva pedig az 1990-es évek „zsugorkohorszái”. Figyelni kell arra is, hogy a magasabb iskolai végzettség megszerzése hosszabb tanulási időt igényel, ami bizonyos mértékig kompenzálja a magasabb végzettségből várható aktivitási többletet.

Forrás: 2001. évi népszámlálás alapján saját számítás.

IV. Gazdasági aktivitási arányszámok iskolai végzettség szerint, 2001 Activity rate by educational status, 2001

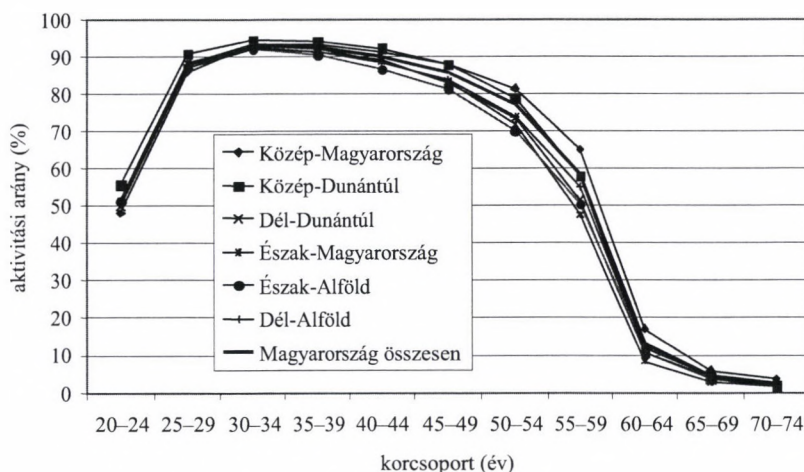
Az iskolázási boom aktivitást módosító hatása mellett figyelembe kell venni a nyugdíjkorhatár emelkedésének következményeit is. A következő években a férfiak nyugdíjkorhatára 1 évvel, a nők 2 évvel emelkedik, emiatt tehát mintegy két születési évjáratnak megfelelő többlet várható a munkaerőpiacon.

Véleményünk szerint az aktivitási korprofil tendenciaszerűen eltolódik a magasabb korévek felé, de ez nem jár együtt a gazdaságilag aktívak létszámának látványos bővülésével. A következő két évtizedre nézve ezt tekintjük a gazdasági aktivitási előreszámítás alapváltozatának.

Hogyan valósulhat meg akkor mégis a különböző programokban előirányzott magasabb foglalkoztatottság? Szóba jöhet itt a munkanélküliség csökkentése, bár ennek magyarországi (hivatalos) mértéke európai viszonylatban meglehetősen alacsony. Oldható a definíciós szigor, fehéríthető a szürke- és a feketemunka. Lehet aktivitásra ösztönözni alapvetően inaktív népességcsoportokat, így a tanulókat, a gyermeket nevelőket vagy a nyugdíjasokat. A gazdasági aktivitás valóságos fokozása azonban – úgy tűnik – nem ezek, hanem az aktivitás társadalmi-területi különbségeinek mérséklése révén lehetséges. Előbbire példa a roma népesség, az utóbbira a hátrányos helyzetű kistérségek.

Az aktivitás általános növelésének egyik leghatásosabb eszköze – az iskolai végzettség emelése mellett – az azonos képzettségűek között területek szerint mutatkozó különbségek mérséklése lehet, ezek ugyanis minden metszeten erősek. A V. ábra a középfokú végzettségű férfiak példájával él. Látható, hogy

mondjuk az 50–54 éves férfiak aktivitási arányszáma a Nyugat-Dunántúlon 85 százalék, Észak-Alföldön viszont csak 70 százalék volt 2001-ben. Az utóbbi kárára mutakozó 15 százalékpontnyi különbség csak ebben a korcsoportban 13 ezer fős aktivitási hiányt jelent.

Forrás: 2001. évi népszámlálás alapján saját számítás.

V. A középfokú végzettségű férfiak aktivitási arányszámai régióként, 2001 Activity rate of males with secondary education by age group and region, 2001

Amennyiben a területfejlesztési politika eredményeként sikerül csökkenteni az aktivitás regionális különbségeit, az a mutató lényeges emelkedéssel járhat. Erre alapoztuk a gazdasági aktivitás előreszámításának ún. optimális változatát, amelyben a területi különbségek *kétharmados* csökkenését tételeztük fel 2021-ig.⁷

Foglaljuk össze a körvonalazott hipotézisekre alapozott előrebecslések eredményeit! A 4. táblázat summázza az országos munkaerő-kínálati projekció fő létszámadatait a népességre, a gazdaságilag aktívakra és nem aktívakra, mindezt a jelzett két előreszámítási variánsban, iskolai végzettség szerinti bontásban.

⁷ Ehhez felhasználtuk a „Kistérségi népesség-előreszámítás” c. 5/175/2001 sz. NKFP-projekt eredményeit, a részleteket lásd a területi fejezetnél.

4. Munkaerő-kinálati projekció, 2001–2021 (ezer fő)
 Projection of the labour market supply, 2001–2021 (in thousands)

Jellemzők	2001	2006	2011	2016	2021
<i>A lakónépesség száma</i>	10 200,3	10 076,6	9 990,3	9 891,6	9 805,9
<i>A legalább 15 éves népesség száma</i>	8 508,3	8 523,1	8 518,0	8 411,6	8 326,1
8 osztálynál kevesebbet végzett	951,1	713,6	584,0	431,0	257,8
8 osztályt végzett	2 870,7	2 586,9	2 243,1	1 860,9	1 536,7
Szaktanácsos végzettségű	1 584,1	1 740,1	1 822,0	1 908,9	2 009,7
Középfokú végzettségű	2 166,3	2 364,1	2 568,4	2 744,0	2 901,2
Felsőfokú végzettségű	936,1	1 118,4	1 300,6	1 466,7	1 620,7
<i>Alapváltozat szerint</i>					
<i>Gazdaságilag aktív</i>	4 115,3	4 239,9	4 238,5	4 125,7	4 051,1
8 osztálynál kevesebbet végzett	49,6	38,1	38,2	35,8	34,1
8 osztályt végzett	881,9	749,0	610,2	443,1	299,1
Szaktanácsos végzettségű	1 204,0	1 228,7	1 186,8	1 128,5	1 085,8
Középfokú végzettségű	1 286,2	1 422,4	1 490,7	1 525,3	1 557,1
Felsőfokú végzettségű	693,6	801,8	912,6	992,9	1 075,1
<i>Gazdaságilag nem aktív</i>	4 393,0	4 283,2	4 279,5	4 285,9	4 275,0
8 osztálynál kevesebbet végzett	901,5	675,6	545,8	395,2	223,7
8 osztályt végzett	1 988,8	1 837,9	1 632,9	1 417,8	1 237,7
Szaktanácsos végzettségű	380,1	511,4	635,1	780,4	923,9
Középfokú végzettségű	880,1	941,7	1 077,7	1 218,7	1 344,2
Felsőfokú végzettségű	242,5	316,6	388,0	473,8	545,6
<i>Optimális változat szerint</i>					
<i>Gazdaságilag aktív</i>	4 115,3	4 239,9	4 386,3	4 410,2	4 453,7
8 osztálynál kevesebbet végzett	49,6	38,1	48,6	55,2	61,0
8 osztályt végzett	881,9	749,0	656,4	514,1	372,3
Szaktanácsos végzettségű	1 204,0	1 228,7	1 231,0	1 220,8	1 229,5
Középfokú végzettségű	1 286,2	1 422,4	1 524,4	1 596,1	1 665,6
Felsőfokú végzettségű	693,6	801,8	925,8	1 024,0	1 125,3
<i>Gazdaságilag nem aktív</i>	4 393,0	4 283,2	4 131,8	4 001,4	3 872,4
8 osztálynál kevesebbet végzett	901,5	675,6	535,3	375,8	196,7
8 osztályt végzett	1 988,8	1 837,9	1 586,7	1 346,8	1 164,4
Szaktanácsos végzettségű	380,1	511,4	590,9	688,1	780,2
Középfokú végzettségű	880,1	941,7	1 044,0	1 147,9	1 235,7
Felsőfokú végzettségű	242,5	316,6	374,8	442,7	495,4
<i>15–64 évesek aktivitási aránya</i>					
<i>Alapváltozat (%)</i>	58,7	60,8	61,5	61,9	63,5
<i>Optimális változat (%)</i>	58,7	60,8	63,7	66,2	69,8

Forrás: KSH NKI előreszámítási adatbázis, 2006.

Az alapváltozatban a gazdaságilag aktívak létszáma – egyébként azonos létszám mellett, de az aktivitás szempontjából kedvezően változó végzettségi struktúra és a nyugdíjkorhatárral kitolódó aktív kor ellenére – *csökken*, részint a belépő korosztályok alacsony létszáma, részint az iskolázás hosszabb időtartama miatt. A csökkenés a 2001. évi 4,11 milliőről indulva 60 ezer főt tesz ki, a *végszám 2021-ben 4,05 millió fő*. Iskolai végzettség szerint vizsgálva, 600 ezer-

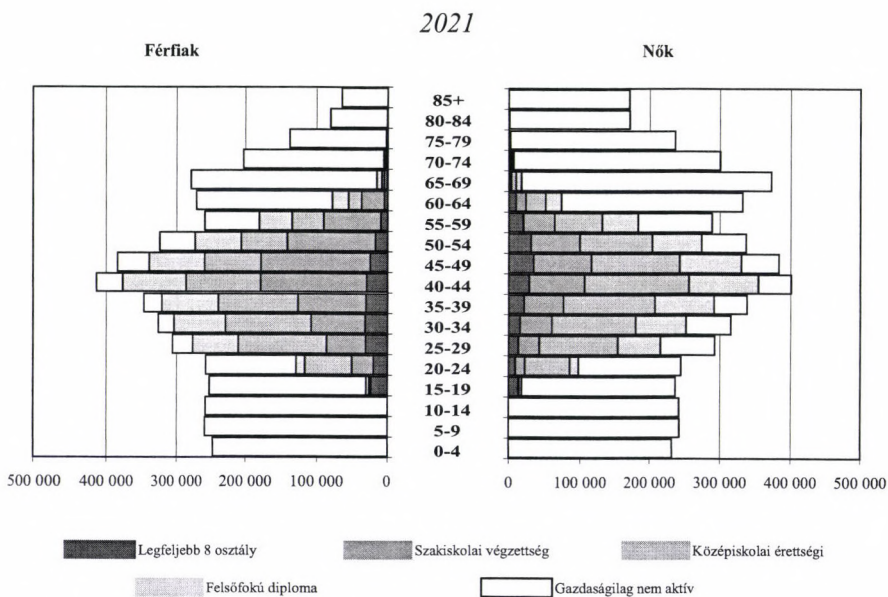
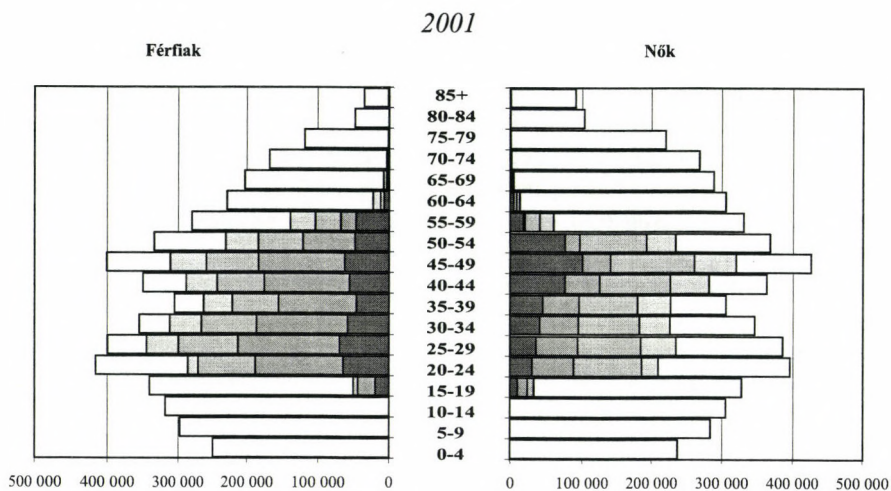
rel zsugorodik a legfeljebb 8 osztályt végzett aktívák száma, *összhangban* a résznépesség létszámcsökkenésével. A gazdaságilag aktív szakmunkások számát egyfelől a képzés visszaszorulása, másfelől a fiatalok létszámcsökkenése apasztja, több mint 100 ezer fővel, 10 százalékkal. Ez azért is elgondolkodtató, mert közben a szakmunkás végzettségű népesség létszáma erősen emelkedik.

Az iskolázási expanzió hatása mutatkozik meg a középfokú és a felsőfokú végzettségű aktív népesség 650 ezer fős, 33 százalékos növekedésében. Ezen belül a csak érettségizett gazdaságilag aktívák létszáma 270 ezer fővel, 21 százalékkal, a diplomásoké pedig 380 ezer fővel, 55(!) százalékkal lenne magasabb – hangsúlyozottan a kiindulási aktivitási ráták változatlansága esetén.

Feltételezésünk szerint az optimális változat a rendszerváltozás után kialakult gazdasági aktivitási *krízishelyzet*ből való sikeres kilábalás forгатókönyvét képviseli, amennyiben számol az iskolai végzettség szerinti (tágabban: területi-társadalmi) aktivitási különbségek jelentős *csökkenésével*. A számításokban ez úgy valósul meg, hogy minden iskolai végzettségi szinthez hozzárendeltünk egy ún. maximális referenciaaktivitást (egyfajta burkológörbét), amihez a területi aktivitás tendál. Ebben a közelítésben a fejletlenebb területek felzárkóznak a fejlettebbekhez, és egyúttal bizonyos mértékben zárul a különböző iskolai végzettségűek aktivitási ollója is. Megjegyezzük, hogy az aktivitási különbségek mérséklésének ez a módja, vagyis a területfejlesztés felőli közelítés hatásosabbnak tűnik, mint a másik út, vagyis a végzettségek közötti aktivitási különbségek általános csökkentése, bár számításaink szerint ez utóbbira külön is szükség lesz a fejlett jóléti társadalom formálása érdekében.

Az aktívák létszáma ebben a variánsban folyamatosan emelkedik, 2021-re megközelíti a 4,5 milliót. Az alapváltozathoz képest minden iskolai végzettségi kategóriában magasabb lesz az aktivitás, arányában leginkább a legalacsonyabb végzettségűek körében, számszerűen viszont a középfokúaknál. Az általános aktivitási ráta (a 15–64 évesek aktivitási aránya) eléri a 70 százalékot, szemben az alapváltozat 64 százalékaival és a 2001. évi 58–59 százalékkal. Kedvezően változik az eltartási arány: míg 2001-ben 100 gazdaságilag aktívra közel 150 nem aktív jutott – és ezzel a viszonyszámmal Magyarország szinte egyedül állt Európában –, az optimális változat megvalósulása esetén ez 120-ra csökkenne, ami még mindig magasabb, mint a legkedvezőbb rátát felmutató országokban.

Az aktívák korcsoport és iskolai végzettség szerinti összetételének tényleges és előrebecsült átalakulását a VI. ábra mutatja be.

Forrás: KSH NKI előszámítási adatbázis, 2006.

*VI. A gazdaságilag aktív népesség korfája iskolai végzettség szerint
The age pyramid of the economically active population by educational status,
2001, 2021*

Az iskolázottsági struktúra változásának következménye azonban nem egyértelmű. Miközben a képzési boom szinte bizonyosan bekövetkezik, nem nyilvánvaló, hogy ezzel párhuzamosan és egyenlő mértékben megemelkedik a magasabb iskolai végzettséget igénylő munkahelyek száma is. Máris vannak jelei a diplomás munkanélküliség emelkedésének. Egyelőre még nem lehet tudni, hogy ez pusztán létszámhatásból ered-e vagy a helyzet valóságos romlásának következménye.

Mindenesetre a projekciókból is az tűnik ki, hogy a gazdasági aktivitást illetően rendkívül mélyreható változások folynak, amelyek Magyarország gazdasági és társadalmi fejlődésének egészét érintik, és minden bizonnyal a mai viszonyok gyökeres átrendezését igénylik a következő 2–3 évtizedben.

A roma résznépesség előrebecslése

A népesség nemzetiségi/etnikai hovatartozás szerint történő kategorizálása alapulhat önbevalláson vagy besoroláson. Az így képzett adatok szolgálhatnak kiindulópontul az erre irányuló előrebecsléseknek. A roma résznépesség esetét az teszi különlegessé, hogy a két eljárás nagyon eltérő eredményekhez vezet: a besorolást alkalmazva mintegy háromszor akkora népességgel számolhatunk, mint ha az önbevallásra alapozunk. Minthogy olyan résznépességről van szó, amely igen sokféle szempontból és igen nagymértékben hátrányos helyzetű, nem engedhető meg, hogy az önbevallásra építsük az elemzéseket, előrebecsléseket. Ezért az ún. szociológiai adatfelvételekből indulunk ki, melyek *Kemény István* nevéhez fűződnek. Legismertebb az 1994. évi felvétel,⁸ mely szerint a roma népesség létszáma a lakókörnyezet által történt besorolás alapján, mintaközépértéken akkor 480 ezer fő körül volt. A szociológiai adatfelvételtől és a népszámlálásokból *összecsengő* kép formálódott a roma nemzetiségű/besorolású népesség demográfiai, iskolázottsági, aktivitási jellemzőiről. Ezen a bázison a résznépesség részletes ismérvei becsülhetők és az előrebecslések elvégezhetőek.

Az elmúlt időszakban két ilyen előrebecslés készült, illetve jelent meg nyomtatásban. Az első, kísérleti országos előreszámítás azzal hívta fel magára a figyelmet, hogy kimutatta a roma résznépesség dinamikus növekedését. A másodikban a területi (megyei, régiós) különbségekre fókuszáltunk. Markáns különbségeket tártunk fel a gyermekvállalás területén, fényt derítettünk a jelentős

⁸ Lásd Kertesi Gábor – Kézdi Gábor: *A cigány népesség Magyarországon. Dokumentáció és adattár*, Socio-Typo, Budapest, 1998.

belső vándorlásra, és mindennek alapján a területileg igencsak differenciált növekedési potenciálokra.⁹

Előrebecsléseink azzal a feltételezéssel készülnek, hogy a roma népesség *etnikailag zárt*. Pontosabban: nem foglalkozunk azzal a kérdéssel, vajon a besorolás változik-e a már életben lévő népesség, illetve a belépő, kilépő népesség esetében. Ennek boncolgatása olyan területre vezetne, amelyen egyfelől az adatok alapvető hiánya, másfelől a probléma rendkívüli érzékenysége akadályozná az eredményes vizsgálatot.

Az előrebecslésekhez először rekonstruáltuk az 1990-es évek népességváltozásainak variánsait, ennek eredménye 2001-re 550 ezer fő. Felesleges hangsúlyozni, hogy a szóban forgó számítások mennyire bizonytalanok, de az egész kérdéskör kényes volta *sem* teszi lehetővé pontosabb statisztikák készítését.

Az információk együttese alapján a hazai roma résznépesség fiatalnak, dinamikusnak növekvőnek mutatkozik. A 2001. évi átlagos gyermekszámuk (teljes termékenységi arányszám) 2,9, vagyis az adott évi gyakoriságok mellett 100 roma nő 290 gyermeket szülne élete során. Ugyanebben az évben országosan ez a mutató 1,3 volt. Termékenysége mellett a roma népesség halandósága is magas, a születéskor várható átlagos élettartamuk igen alacsonynak becsülhető, a férfiaké 60, a nőké 68 évre, ami közel 10 évvel marad el az országos átlagtól (68, illetve 77 év).

Miután a halálozások száma jóval kisebb a születésekenél, a résznépesség olyan jelentős természetes szaporodást mutat, ami mellett létszáma 50 évente megkétszereződne.

A demográfiai előreszámítás variánsai közül az ún. alapváltozattal foglalkozunk. Ez *közepes* termékenységi és halandósági hipotéziseket alkalmaz, a nemzetközi vándorlást pedig zérusnak veszi. E szerint az átlagos gyermekszám csak lassan és hosszabb távon csökken, a családátogatási ösztönzők is abba az irányba hatnak, hogy még 2020-ban is 2,6 legyen a gyermekszám. Viszont a születéskor várható élettartamok nagymértékben emelkednek: a férfiakét 2020-ban 64–70 évnél, a nőkéét 72–78 évnél vesszük.

Az adott hipotézisekből következően a roma résznépesség jövőjét az ütemes növekedés és a fokozatos öregedés jellemzi. A teljes roma népesség létszáma 1991-ben 448 ezer volt, a 2001-re vonatkozó becslésünk 550 ezer fő, 2021-re pedig az előreszámítás 733 és 814 ezer közötti számot ad, 774 ezer fő *középtér*tékkel. Az alapváltozat szerint 2001-hez képest a bővülés 41 százalék. A roma népesség száma úgy emelkedik dinamikusnak, hogy az országos népesség csökken: Magyarország népességszáma a jelenlegi 10,1 milliőről 2021-ig 9,8 milli-

⁹ Lásd Hablicsek László: Kísérlet a roma népesség előreszámítására, 2001–2050. In Horváth Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia (szerk.): *Cigánynak születni: tanulmányok, dokumentumok*. Aktív Társadalom Alapítvány – Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2000. 243–276.

Hablicsek László: Kísérleti számítások a roma lakosság területi jellemzőinek alakulására és 2021-ig történő előrebecslésére. *Demográfia*, 50. évf. 2007/1. 7–54.

óra fogy. Ezzel a roma lakosság a következő 15 évben aránya közel 8 százalékra emelkedik.

Legerőteljesebb növekedés Közép-Magyarországon látszik, ahol a létszám közel 80 ezer fővel, 80 százalékkal bővül. Nem sokkal kisebb a budapesti gyarapodás: 44 ezer fő, 73 százalék. A növekedés aránya szerint sorrendben Közép-Dunántúl következik (60%). Az abszolút létszámot tekintve viszont Észak-Magyarország áll a második helyen, 64 ezer fős többlettel. Budapest roma lakossága mindhárom változat szerint eléri, meghaladja a 100 ezer, Észak-Magyarországon a 200 ezer főt. Az előrebecsült létszámokat, fontosságuk miatt, táblázatba foglaltuk.

5. A roma lakosság létszáma, 1991–2021 (ezer fő)

The number of the Roma population by region, 1991–2021 (in thousands)

Területi egység	1991	2001	2011	Alap	Alacsony	Magas
				2021		
Budapest	40,4	59,6	80,5	103,2	95,9	110,6
Közép-Magyarország	65,8	97,0	132,7	173,0	159,6	186,7
Közép-Dunántúl	22,8	31,0	39,8	49,5	45,9	53,2
Nyugat-Dunántúl	22,2	26,4	30,2	33,7	31,9	35,4
Dél-Dunántúl	63,5	72,4	79,3	84,9	82,7	86,8
Észak-Magyarország	123,8	151,5	181,9	215,5	204,3	226,5
Észak-Alföld	114,5	129,6	145,0	161,3	155,2	166,7
Dél-Alföld	35,5	41,8	48,7	56,3	53,5	59,0
Magyarország összesen	448,1	549,7	657,6	774,2	733,1	814,3

A magas gyermekszámnak és a fiatal korösszetételnek köszönhetően a 0–19 éves fiatal népesség száma továbbra is dinamikusan növekszik, bár kevésbé, mint a teljes népesség. Országosan a roma fiatalok száma 2021-ig 2001-hez képest negyedével emelkedik, 240 ezer főről közel 300 ezer főre.

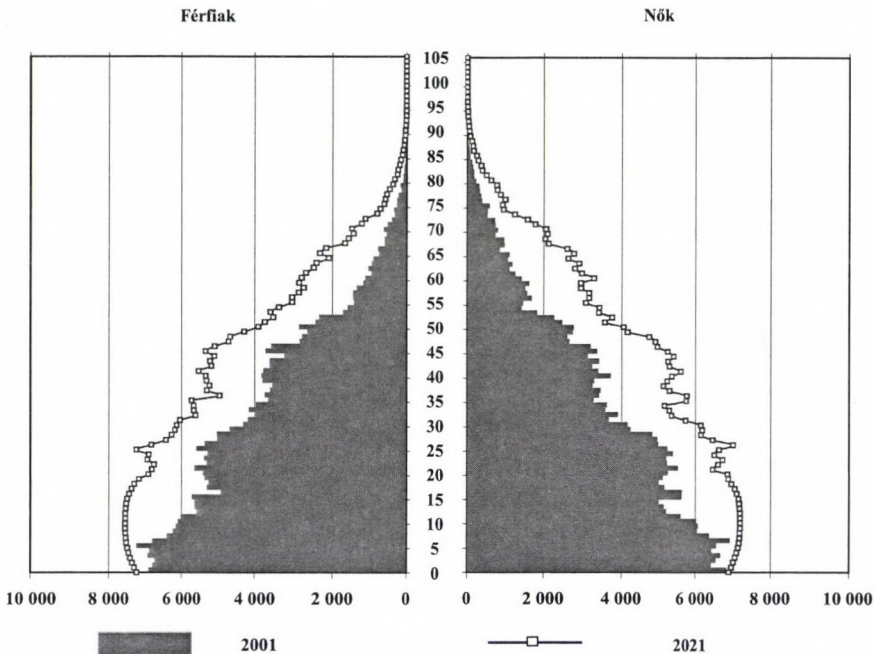
A fiatalok létszámváltozása régiók szerint erősen szóródik. Kiemelkedik Budapest és Közép-Magyarország, 50 százalék körüli növekedéssel. Észak-Magyarországon és Közép-Dunántúlon is mintegy 30 százalékos gyarapodásra számíthatunk. Két régióban viszont stagnál/csökken a fiatalok száma: ez Nyugat- és Dél-Dunántúl.

A (20–39 éves) fiatal munkavállalási korúak létszáma is gyorsan gyarapodik: 178 ezerről 239 ezer főre. Ez 34 százalékos növekedés, területileg 3 (Dél-Dunántúl) és 60 százalék (Közép-Magyarország) közötti szóródással.

A (40–59 éves) idősebb munkavállalási korúak létszáma az előreszámítás alapváltozata szerint 101 ezerről 165 ezer főre emelkedik, vagyis a roma összlakosság növekedését másfélszeresen meghaladó létszám-bővülés nyomán több mint 60 ezer fővel lesz magasabb az idősebb munkavállalók száma. A területi változások fő jellemzője, hogy míg a Dunán innen és Dél-Dunántúlon 40 száza-

lék körüli a gyarapodás, Budapesten, a központi régióban, Közép- és Nyugat-Dunántúlon megduplázódik ennek a korcsoportnak a létszáma.

Ez a dinamika is eltöprend azonban az idős várható létszámgyarapodása mellett. A 60+ évesek száma 30 ezerről 75 ezer fölé, 2,5-szeresére emelkedik! Budapesten 2001-ben 2700-ra volt tehető az idős roma lakosok száma, 2021-ben viszont 12 500 is lehet, az emelkedés 4,6-szeres. Ugyancsak négyszer annyi idős ember él majd Közép-Magyarországon, háromszor annyi Közép- és Nyugat-Dunántúlon, de mindegyik régióban legalább megduplázódik ez a korosztály. *A következő időszakban a roma lakosság öregedése felgyorsul, a korfa felfelé „nyújtózkodik”* (VII. ábra).

VII. A roma népesség korpíramisa, 2001, 2021
Age pyramid of the Roma population, 2001, 2012

Biztosan csökken a fiatalok aránya. Országos szinten a 0–19 évesek hányada 44 százalékról 38 százalékra, 6 százalékponttal mérséklődik. Az átlagosat meghaladó a roma fiatalok arányvesztése a dunántúli régiókban, a központi kivéve. Miközben a fiatalok súlya Magyarország népességében is alacsonyabb lesz, 23-ról 20 százalékra apad, a korcsoportban megnövekszik a roma fiatalok aránya: 10-ről 15 százalékra.

Jelentős mértékben nyernek teret az idősök a roma népességben belül. A 60+ évesek részaránya megkétszereződik, 5 százalékról 10 százalékra emelkedik. Különösen pregnáns ez a jelenség Budapesten: a 2001-es 4–5 százalékos részesedés a 12 százalékot is eléri majd. Ugyanakkor az ország összlakosságában is dinamikusan emelkedik az idősök aránya: 20-ról 26 százalékra, tehát a roma népességgel szemben mutatkozó különbség csak kismértékben csökken.

A *függőségi arány* (fiatalok és idősök aránya az aktív korúakhoz viszonyítva) a roma népességben igen magas, országosan 1,0, a keleti országrészben 1,2, nyugaton 0,8–0,9. Ha – mint általában – érvényesül a demográfiai átmenet sémája, akkor a következő időszakban ez a mutató csökkenni fog: az előreszámítás szerint országos szinten 0,9-re, a nyugati országrészben 0,7–0,8-re, így mérséklődik az aktív korúakra háruló teher. Ugyanakkor Észak-Magyarországon alig változik a függőség (1,2-es szinten marad). Egyúttal a nem roma népességben „függőségi boom” indul be, a ráta 2021-ig a jelenlegi 0,75-os szintről 0,88-ra emelkedik.

A teljes függőségi rátán belül érezhető lesz az eltolódás a fiataloktól az idősök felé. *Az idősök száma viharos tempóban közelít a fiatalokéhoz, új hangsúlyt adva a roma népességben belül az eltartás kérdésének.*

A bevándorló eredetű résznépesség előrebecslése

Magyarországon az 1990-es években megváltozott a nemzetközi vándorlás egyenlegének előjele. A korábbi időszakhoz képest sok bevándorló érkezett hazánkba. Noha a kivándorlók számáról mind a mai napig nincs pontos információnk, a fogadó országok adatai alapján mindenképpen kisebb a bevándorlókénál. Az 1990. és a 2001. évi népszámlálás szerint 11 év alatt mintegy 200 ezer fős nemzetközi vándorlási különbözet jött létre. A népesség-előreszámítások a jövőre nézve is viszonylag magas pozitív egyenleggel kalkulálnak.

Felmerül a kérdés, hogy mi jellemezheti a Magyarországra újabban bevándoroltak résznépességének jövőbeli alakulását? Erre kívántunk válaszolni a nemzetközi vándorlás népességfejlődésre gyakorolt hatásainak vizsgálatával és a bevándorolt népesség előrebecslésével.¹⁰ Abból indultunk ki, hogy az évtized elején 110 ezer külföldi tartózkodott Magyarországon, és ehhez évente nettó 18 ezer fős többlet adódik. Az érintettek egy része gyermeket vállal, egy részük meghal. Ilyen módon előáll egy résznépesség, amelyet *bevándorló eredetű*

¹⁰ Lásd Hablicsek László: A nemzetközi vándorlás hatása Magyarország népességének változására. *Demográfia*, 39. évf. 2004/3–4. 300–320. és Hablicsek László – Tóth Pál Péter: A nemzetközi vándorlás szerepe a magyarországi népesség számának megőrzésében 1999–2050 között. *Demográfia*, 43. évf. 2000/1. 11–46.

résznépességnek nevezhetünk. Vizsgálatuk azért fontos, mert a romák mellett egy másik, az integráció szempontjából kritikus csoportról van szó.

Az előreszámítás az országgal megegyező közepes termékenységi és halandósági hipotéziseket alkalmaz a bevándoroltakra is. Ilyen feltételek mellett a bevándorló eredetű résznépesség 2021. évi létszáma az induló 110 ezerrel szemben 521 ezer fő lenne, tehát csaknem megötszöröződné. Ez a növekmény egyáltalán nem irreális, ha az 1990-es évek 200 ezer fős nyereségére gondolunk. A résznépesség minden szegmense növekvő, a fiatalok 7-szer, az aktív korúak 4-szer, az idősebbek 6-szor annyian lennének 20 év múlva, mint jelenleg. A népesség összetétele kiegyensúlyozott, rendkívül fiatal, az öregedési index csökken (6. tábla).

6. *A bevándorló eredetű résznépesség előreszámításának főbb eredményei*

Alapváltozat

The main results of the projection for the population of foreign origin (immigrants and their descendants), basic version

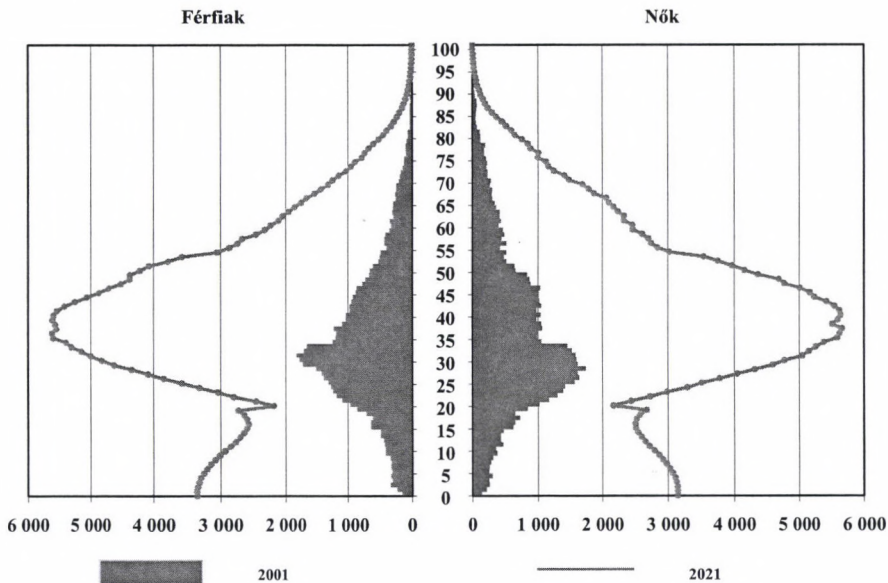
Év I.1.	Népesség száma (ezer fő)	Összevont korcsoportok (ezer fő)		
		0–19	20–59	60+
2001	110,0	17,0	82,1	10,9
2011	307,9	58,8	218,0	31,1
2021	521,2	116,1	340,2	64,9

Év I.1.	Összevont korcsoportok (százalék)			Öregedési index
	0–19	20–59	60+	
2001	15,4	74,6	9,9	0,645
2011	19,1	70,8	10,1	0,529
2021	22,3	65,3	12,5	0,559

Év folyamán	Élveszületés	Halálozás	Természetes szaporodás	Tényleges szaporodás
2001	1,8	0,8	1,0	18,5
2011	4,7	1,7	2,9	20,9
2021	6,6	3,1	3,5	21,5

Év folyamán	Átlagos gyermekszám	Férfi élettartam	Női élettartam	Vándorlási egyenleg
2001	1,31	68,2	76,6	17 518
2011	1,44	71,4	78,9	18 000
2021	1,58	73,6	80,5	18 000

A bevándorló eredetű résznépesség korpiramisának változását mutatja be a VIII. ábra.

VIII. A bevándorló eredetű népesség korpiramisa, 2001, 2021
 Age pyramid of the population of foreign origin
 (immigrants and their descendants), 2001, 2021

A munkaerő-kínálat területi különbségei, projekciók 2021-ig

A bemutatott országos előrebecslések során a munkaerő-kínálatot befolyásoló/meghatározó tényezők közül a nem, az életkor, az iskolai végzettség, az aktív életciklus határának módosulása (nyugdíjkorhatár) mellett a területi különbségeket is figyelembe vettük. Ez utóbbi azáltal vált lehetővé, hogy a Nemzeti Kutatásfejlesztési Programban helyet kapott a kistérségi/kerületi szintű munkaerő-kínálat előrebecslése.¹¹

Az utóbbi 20–25 év Magyarországra nézve azt figyelhetjük meg, hogy a népesség területi jellemzői differenciáltabbá váltak, a különbségek megnöttek.

¹¹ A „Kistérségi népesség-előszámítás, 2001–2021” c. NKFP 5/175/2001 sz. kutatási programról van szó.

Ez a jelenség a hatótényezők igen széles körében érvényesül, ehelyütt a demográfiai, az iskolázottsági és a gazdasági aktivitási különbségeket vizsgáljuk.

Területi demográfiai különbségek és területi népesség-előreszámítás

A népmozgalom területi különbségei az 1960-as, 1970-es években jelentősen mérséklődtek, majd az 1980-as évektől ismét fokozódtak. Nem arról van szó elsősorban, hogy ellentétes tendenciák bontakoznának ki, hanem inkább az azonos irányultságok fáziskéséséről beszélhetünk. Ez mind a termékenységet, mind a halandóságot, mind a népességszámot és a korösszetételt tekintve igaz, a vándorlást illetően a helyzet bonyolultabb.

A *termékenységi magatartás terén* országos szinten *mutatkozó mintaváltás* és az ezzel együtt járó nagy születésszám-csökkenés regionális dimenzióban eltérő intenzitással zajlik. Vannak olyan kistérségek, ahol a csökkenés már az 1980-as években megkezdődött, és vannak olyanok is, ahol csak az 1990-es évek végén. Néhány kistérségben az 1980-as években kimondottan növekedett a gyermekszám. Ezekben a körzetekben általában magas az alacsony iskolai végzettségűek aránya, akik a jó munkalehetőségek időszakában kevesebb gyermeket vállaltak, majd a kialakuló gazdasági krízis idején ismételten a korábbi termékenységi mintához igazodtak.

Például a veszprémi kistérségben (Veszprém város és a környező települések) 1981–1985 között 1,84, 1986–1990 között 1,83, 1991–1995 között 1,60, míg 1996–2000 között 1,11 volt a teljes termékenységi arány, míg Budapest II. kerületében ugyanezen időszakokban 1,48, 1,45, 1,32, 1,10. Ha viszont az Edelényi kistérséget tekintjük, akkor az adatsor: 2,19, 2,34, 2,48 és 2,06. A differenciák növekedése a kistérségi/kerületi maximumok és minimumok alakulásából is kitűnik. Látható az is, hogy a különbségek a rendszerváltozást követő öt évben éleződtek ki, és azóta számottevően enyhültek (7. tábla).

7. A teljes termékenységi arányszám maximális és minimális értékei a kistérségekben/kerületekben, 1981-től

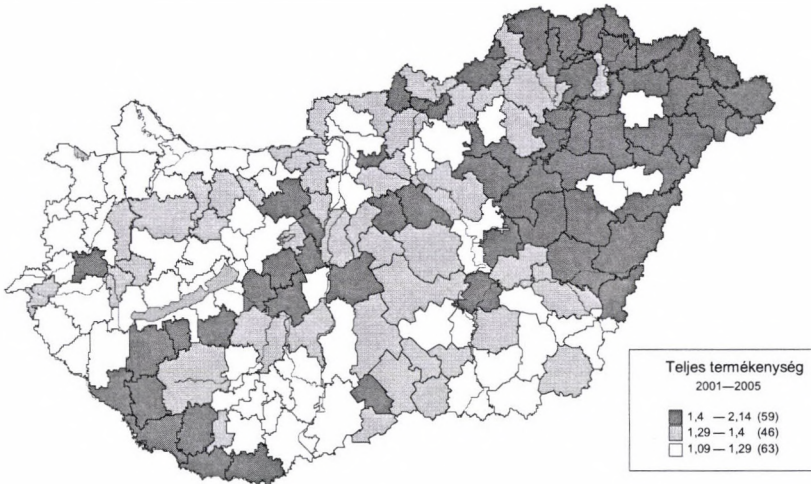
The maximal and minimal values of total fertility rate in the sub-regions/districts, from 1981 onwards

Mérték	1981–1985	1986–1990	1991–1995	1996–2000	2001–2005*	2016–2020*
Maximum	2,516	2,637	2,836	2,385	2,125	2,109
Minimum	1,359	1,328	1,233	0,984	0,901	1,180
Átlag	1,818	1,836	1,693	1,355	1,303	1,503

* Részben becslést alapján, illetve az előreszámítás szerint.

Forrás: KSH NKI Előreszámítási adatbázis, 2003.

A IX. ábrán a 2001–2005 közötti időszakra becsült átlagos gyermekszámokat láthatjuk. Markánsan kirajzolódik a keleti és a nyugati országrész közötti lényeges, tömörszerű differencia.

IX. A teljes termékenységi arány kistérségenként, 2001–2005 átlagában
Total fertility rate by sub-regions, mean values of the period 2001–2005

A termékenység jövőbeli alakulására vonatkozó hipotézisünk szerint a területi különbségek a termékenységi magatartás terén mutatkozó mintaváltás fáziskéséseivel állnak összefüggésben. Ezért az országos átlag emelkedése mellett a területi differenciák jelentős (50 százalékos) csökkenésével számoltunk. A gyermekszámnak a hipotézis alapján kalkulált szélsőértékeit és az átlagot a 7. tábla a 2016–2020 közötti időszakra adja meg.

A halandóság területi különbségei ugyancsak számottevőek. Időbeli ütemezésük szintén hasonló a termékenységhöz. Ez a folyamat is a *mintaváltásban* gyökerezik. A második világháború után a halandóságot illetően is fokozatosan érvényre jutott egyfajta kelet-európai formula, amit a gyorsan csökkenő csecsemő- és gyermekhalandóság mellett a középkorosztályok halandóságának drasztikus emelkedése, az időskorúak mortalitásának stagnálása, lassú csökkenése jellemezett. Magyarországon mindez igen karakterisztikusan jelentkezett.

Az 1980-tól áttekintett folyamatot kezdetben a korábbi minta továbbélése, *kulminálása* jellemezte. Az 1990-es évek első felére tehetjük a halandóság magyarországi mélypontját, egyúttal a területi különbségek növekedésének tetőpontját. Ezt követően kezdődik a *mintaváltás*, az élettartam jelentős emelkedése, a halálozás eltolódása a legidősebb életkorokra. Megindul a területi differenciák csökkenése is. Minderről a 8. táblából nyerünk átfogó képet.

8. A születéskor várható élettartam alakulása kistérségi/kerületi szinten
1981-től (év)

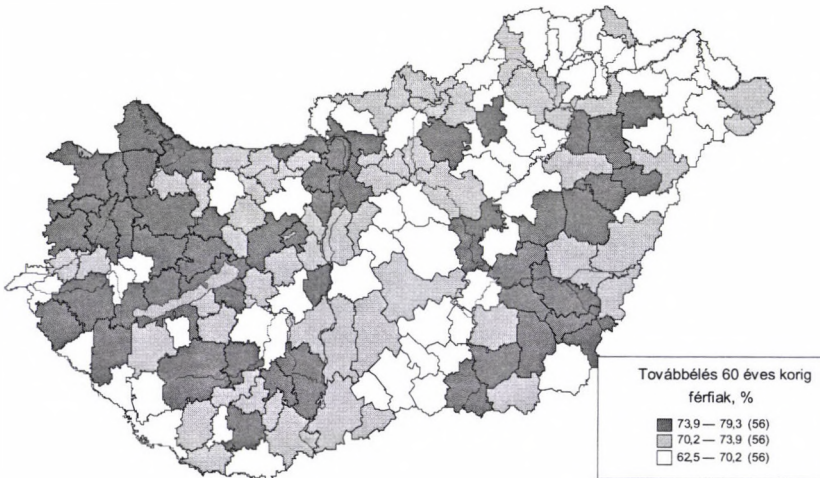
The maximal and minimal values of life expectancy at birth in the sub-
regions/districts, from 1981 onwards, by sex

Mérték	1981–1985	1986–1990	1991–1995	1996–2000	2001–2005*	2016–2020*
<i>Férfiak</i>						
Maximum	69,9	70,9	71,4	74,2	76,6	79,7
Minimum	59,4	58,4	57,6	61,5	63,2	67,1
Átlag	65,2	65,5	65,0	66,7	68,5	72,2
<i>Nők</i>						
Maximum	75,7	76,7	76,8	79,2	81,8	85,1
Minimum	68,8	70,7	69,8	71,6	74,2	77,7
Átlag	73,1	73,8	74,2	75,6	77,0	80,4

* Részben becscült adatok alapján, illetve az előreszámítás szerint.

Forrás: KSH NKI Előreszámítási adatbázis, 2006.

A X. ábrán egy (részben becscült) speciális halandósági jellemzőt mutatunk be a 2001–2005 közötti időszakra: a születéstől 60 éves korig történő továbbélés valószínűségéről van szó. A térképről leolvasható, hogy az ország jelentős területein a férfinépesség 30–40 százaléka még mindig az idős kora elérése előtt hal meg.

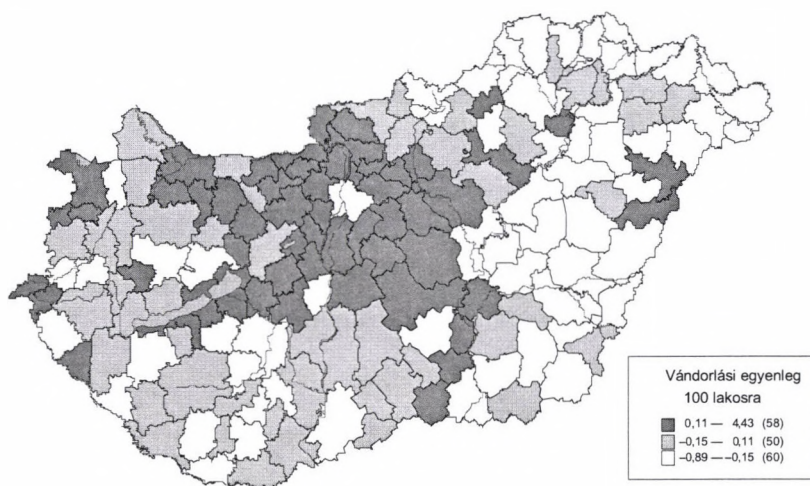

X. A férfiak továbbélési esélyei születéstől 60 éves korig, 2001–2005
The probability of survival from birth to the age of 60, males, 2001–2005

Az 1990-es évek második felének kedvező változásaira alapozva a mortalitás országos hipotézise számottevő halandóságszökkenésre számít. A területi hipotézis úgy szól, hogy a kistérségek/kerületek követik az országos átlag feltételezett alakulását, a térségi különbségek igen szolid csökkenése mellett.

A belföldi vándorlás intenzitása 1980-tól jelentősen visszaesett. Ennek hátterében is, mint a termékenység és halandóság esetében tapasztaltuk, maguknak a területi egységeknek a differenciált fejlődése áll. Természetesen az nézőpont kérdése, hogy a kevesebb költözés vagy az intenzívebb vándorlás a kívánatos, az viszont már nem tűnik egészségesnek, ha az ország a vándorlás szempontjából elkülönült területi egységekre szakad.

A XI. ábra egészen markánsan mutatja egyrészt a kelet-nyugati különbséget, másrészt központi régió kivételes vonzerejét. A vándorlásnak ezeket az erős, meghatározó irányultságait színesítik a szuburbanizációs folyamatok. Ennek következménye például a főváros jelentős vándorlási vesztesége.

XI. A 100 lakosra jutó belföldi vándorlás egyenleg kistérségenként, 2001–2005
The balance of internal migration (per hundred inhabitants) by sub-regions, 2001–2005

A belföldi vándorlásra vonatkozó hipotézis azzal számol, hogy a mobilitás intenzitása tartósan alacsony marad, növekszik a területi egységek zártsága, az el- és odavándorlás közötti különbség mérséklődik. Visszafogottabbá válik a szuburbanizáció is, a fővárosi elvándorlási többlet szintén csökken.

A nemzetközi vándorlás az 1980-as években lefelé, az 1990-es években felfelé módosította a területi népességszámokat, legalábbis a népszámlálások adatai szerint. 2001-től a népesség statisztikai továbbszámítása is tartalmazza a

nemzetközi vándorlást (előtte csak a természetes népmozgalommal számoltak). Az adatok alapján arra számítunk, hogy a bevándorlók száma tartósan és jelentősen meghaladja a kivándorlókét.

A nemzetközi vándorlásra vonatkozó hipotézis az aktuálisan megfigyelhető területi megoszlás szerint veszi figyelembe az országos előrebecslést.

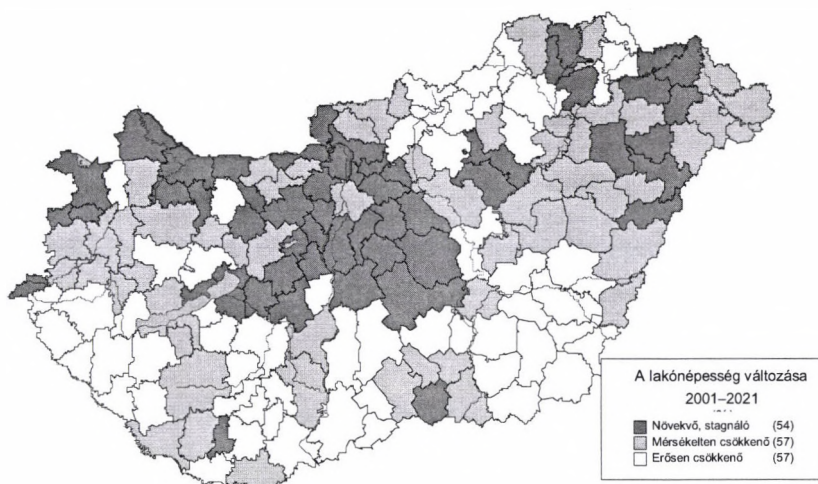
A feltételezett népmozgalmi fejlemények alapján demográfiai részletezettséggel (nem, kor) elvégezhető a népesség területi előrebecslése.

Az országos összesítés szerint a következő időszakban tovább apad a népesség száma: 2001 eleji 10 millió 200 ezerről 2021 elejére 9 millió 806 ezer főre, ami 3,9 százalékos csökkenésnek felel meg. Ez a mérték – bár önmagában jelentős – kisebb a korábban jelzett 5–10 százalékos fogyásnál, elsősorban a figyelembe vett pozitív nemzetközi vándorlási egyenlegnek köszönhetően. Az erre vonatkozó hipotézis szerint ugyanis 2001 és 2021 között 260 ezer fős vándorlási nyereség képződik.

A népességsökkenés a nagyobb területi egységekben *általánossá* válik. Az előreszámítás szerint a régiók közül egyedül Közép-Magyarországon várható népességtöbblet: 106 ezer fő, 3,7 százalék; az összes többiben csökkenés várható. Abszolút számban és százalékban is Észak-Magyarország (139 ezer fő, 10,6%) szenved el a legnagyobb veszteséget.

A megyék közül Győr-Moson-Sopron és Pest népessége növekszik, lényegében nem változik Fejér megye lakosságszáma. Az összes többi veszít népességéből, a sor végén 10 százalékot meghaladó csökkenést mutat Békés, Borsod, Nógrád, Jász-Nagykun-Szolnok, Tolna. Abszolút számban a fogyás Budapesten a legnagyobb: 144 ezer fő.

Az előreszámítás szerint kistérségenként jóval differenciáltabb lesz a változás. A népesség 2001–2021 közötti alakulását mutatjuk be a XII. ábrán.

XII. *A lakónépeség változásának típusai 2001–2021 között*
The types of the changes in resident population, 2001–2021

Bár a kistérségek népessége is általában fogy, a számítások 38 kistérség esetében mégis népességgyarapodást jeleznek, további 16 esetben a fogyás kisebb az országos átlagnál. Ezek zömmel Közép-Magyarországon, a Budapest–Győr és a Budapest–Székesfehérvár tengelyen vannak, de kisebb mértékben Észak-Alföldön is megjelennek. Előbbiekben a népesség gyarapodása a kiegyensúlyozott reprodukciónak köszönhető, azaz a gyermekszám, az élettartam és a vándorlási egyenleg egyszerre hat pozitívan. Utóbbi esetekben a növekedést a termékenység generálja: a magasabb gyermekszám és a fiatal népesség hozadéka, miközben a vándorlás egyenlege negatív.

Ismeretes, hogy a 2010-es évek második felében, tehát az előreszámítás időhorizontjához közeledve elindul az *előregedés második nagy hulláma*, melynek során a század közepéig az idősek aránya a népesség egyharmadáig emelkedik. Előreszámításunk világosan bemutatja ennek a folyamatnak a területi differenciáltságát. A 2010-ig tartó időszakban még csak lassan nő az idősek száma. Ezt követően nagyot fordulnak a tendenciák: 2021-ben 2001-hez képest Fejér megyében 43 (!), Győr-Moson-Sopron és Veszprém megyében 33–37(!) százalékos növekedésre lehet számítani. Még ezeket a mértékeket is felülmúlja a Pest megyében közel 60(!) százalékra várható többlet.

A vizsgált periódusban az idősek aránya országosan 20,4-ről 26,4 százalékra emelkedik. Az éllovas Békés megye lehet, ahol 2021-ben az adott korosztálybeliek 30 százalékot meghaladó hányadára számíthatunk. A Budapestre vonatkozó bázisadat 23,2 százalék, ez 27,7 százalékos lesz majd, tehát itt mér-

sékelt növekedés várható, de számos fővárosi kerületben (csaknem mindegyik belvárosi kerületben) a lakosság fiatalodik, csökken az idősek aránya!

A kistérségi/kerületi népesség-előrebecslés összességében mérsékelten csökkenő, jelentősen öregedő területi népesség képét vetíti elénk. A demográfiai folyamatok a kiegyenlítődés felé tartanak – ez az előreszámítás alaphipotézise –, de a változások lassúak, áttörésről abban az értelemben, hogy megváltozna a trendek irányultsága, nem beszélhetünk. Ugyanakkor hosszabb távlatban – s erre egy-egy kerület, kistérség esetében van példa – reálisnak tűnnek olyan generális változások is, mint a népességcsökkenés megállása vagy az öregedési folyamat normalizálása. A területi népességfejlődés ebből a szempontból is kitüntetett figyelmet érdemel.

Különbségek a lakónépesség iskolázottságában, területi iskolázottsági előrebecslés

Az iskolai végzettség egyike a társadalmi-demográfiai vizsgálatok legfontosabb indikátorainak. A különböző képzettségű népességcsoportok viselkedése között ugyanis a legtöbb metszetben jellegzetes eltérések figyelhetők meg. Ha az eltérések okát általánosan jellemezni kellene, akkor azt mondhatnánk, hogy a más-más iskolai végzettségi szintekből erősen eltérő életpályák következnek, s ezek folyamányaként a társadalmi-demográfiai jelenségek is differenciálódnak. Megfigyelhető például, hogy a legalacsonyabb iskolai végzettségűeknek a legmagasabb a termékenysége és a halandósága is.

Ha mindezt a területi iskolázottsági különbségekre és azok társadalmi-demográfiai következményeire vonatkoztatjuk, akkor kitűnik, hogy itt tipikus *összetételhatással* állunk szemben. Ha két területi egység lakónépességében az iskolai végzettség szerinti összetétel eltér, akkor – *ceteris paribus* – eltérés van a termékenységben, halandóságban, gazdasági aktivitásban stb. A kapcsolat szorosságát mutatja be a 11. tábla a 2001. évre (népesség), illetve a 2001–2005 közötti időszakra (népmozgalom).

9. A főbb demográfiai jellemzők és az iskolázottság területi
(kistérségi) kapcsolata

*Correlation between the main demographic variables and the educational
status in the sub-regions, 2001–2005*

Jellemző	Korreláció a legalább középfokú végzettségűek arányával
Átlagos gyermekszám	-0,63
Átlagos szülési kor	0,85
Férfiak élettartama	0,65
Nők élettartama	0,44
Vándorlási egyenleg 100 lakosra	0,78
0–19 évesek aránya (%)	-0,41
20–59 évesek aránya (%)	0,74
60+ évesek aránya (%)	-0,27
Gazdaságilag aktívak népességbeli aránya (%)	0,70

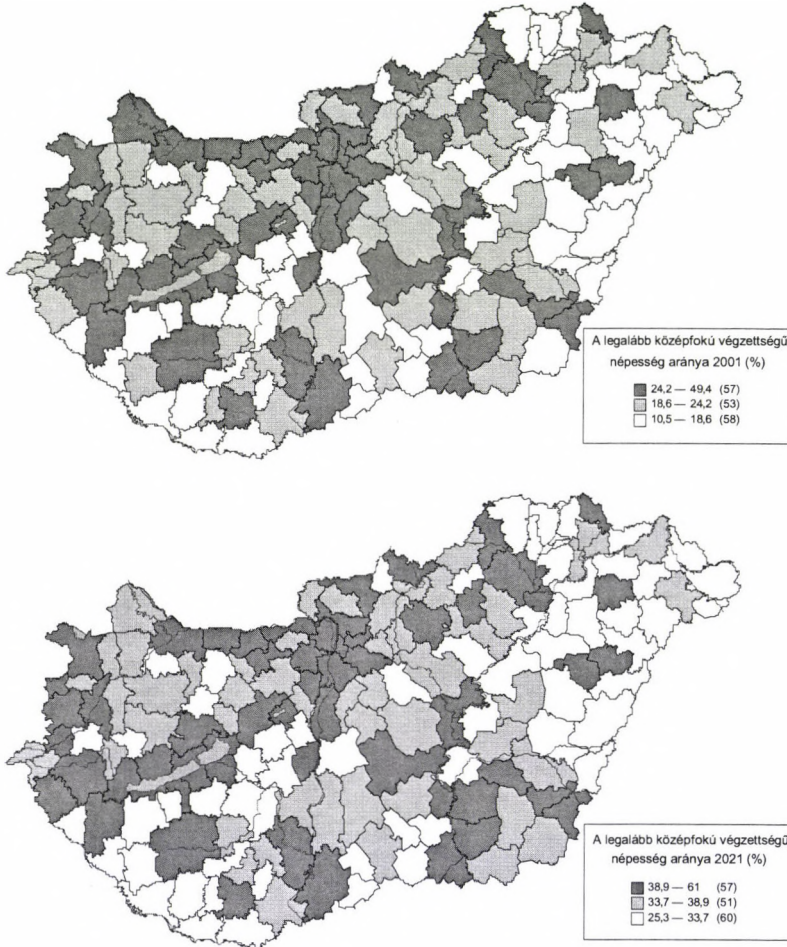
A táblában a legalább középfokú végzettséget szerzettek népességbeli arányát vetettük össze a különböző jellemzőkkel, a *Pearson*-féle korrelációs koeficiens alkalmazásával. Minden mutató esetében szoros, egyértelmű kapcsolatot láthatunk. Minél magasabb az iskolázottság szintje, annál alacsonyabb a termékenység, annál magasabb az átlagos szülési kor. Ez utóbbi arra is rávilágít, hogy a képzés időtartamának növekedése milyen késleltető hatással jár az életút eseményeinek ütemezésére. Szintén szoros a kapcsolat az életkilátásokkal, és a vándorlások is azokra a területekre irányulnak, amelynek lakossága képzetesebb. Az ilyen területek népessége – éppen a bevándorlás miatt – nagyon jellegzetes, a középkorosztály dominál, kevés a fiatal és az idős, ez látszik a táblabeli korcsoportoknál a korrelációk előjeléből is. A gazdasági aktivitás területi különbségei ugyancsak nagymértékben visszavezethetők az iskolai végzettség szerinti differenciákra, ezt jelzi a tábla utolsó sorában a 0,70-es magas index.

A következő időszakban azt várhatjuk, hogy az iskolázási boom jótékony hatással lesz nemcsak az országos végzettségi struktúrára, hanem a területi eltérések alakulására is. A területi iskolázottsági előreszámítás¹² hipotézise úgy szól, hogy a korcsoportos iskolázottsági arányok területi szinten is követik az ütemben (legfeljebb szakmunkásvégzettség), illetve a hozzáadott változásként (legalább középfokú végzettség) megmutatkozó országos folyamatokat.

Az előreszámítás szerint a 2021-ig bekövetkező területi, azon belül különösen a kistérségi változások a rendkívül eltérő startpozíciókhoz viszonyítva egészen szélsőségesnek várhatók, az iskolázottsági különbségek ennek ellenére igen számottevőek maradnak. A középfokú végzettségűek létszámának bővülé-

¹² A területi iskolázottsági előrebecslés a „Kistérségi népesség-előreszámítás, 2001–2021” c. NKFP 5/175/2001 sz. kutatási program keretében készült.

se kistérségenként 13 és 157 százalék, a diplomásoké 45 és 223 százalék közötti. A felsőfokú végzettségű lakosság legkisebb aránya 2001-ben 2,3, 2021-ben 6,6 százalék, a legmagasabb értékek nyolcada, illetve negyede. A változásokat mutatja a XIII. ábra.

XIII. A legalább középfokú végzettségűek népességbeli aránya, 2001, 2021 (%)
Proportion of the population of at least secondary education, 2001, 2021 (%)

A két térképen alig van eltérés, viszont a kategóriaértékek nagyon is különböznek. 2021-ben legalább 15 százalékponttal magasabb lesz a középfokú végzettségűek hányada, mint 2001-ben.

A különböző kistérségi kategóriák népességének végzettségi szintjét az iskolázási expanzió nagyban kiegyenlíti. Az előreszámítás szerint várható változásokat foglalja össze a 10. táblázat.

10. A legalább középfokú végzettségűek népességbeli arányai a kistérségekben, 2001, 2021 (%)

Proportion of the population of at least secondary education by some categories of the sub-regions, 2001, 2012, (%)

Kategória	2001	2021	Relatív változás
Budapest	49,4	61,9	25,3
Dinamikusan fejlődő	34,6	49,2	42,2
Fejlődő	29,9	45,7	53,0
Felzárkózó	23,9	40,8	70,3
Stagnáló	18,4	35,6	93,5
Lemaradó	16,7	34,3	105,8
Kistérségi maximum	40,6	54,8	34,7
Kistérségi minimum	10,6	28,5	170,4

Forrás: KSH NKI Előreszámítási adatbázis, 2006.

Megjegyzés: Az öt kistérségi fejlettségi kategóriát a KSH módszere alapján képzik (szakértő: Faluvégi Albert).

Összefoglalva: az iskolai végzettség emelkedését alapul véve területi dimenzióban is a humán erőforrás lényeges, általános javulására számíthatunk. Továbbra is speciális helyzetben lesz a közép-magyarországi régió. Bár a többi régióhoz képest itt mérsékeltebb változások várhatók, a legalább középfokú népesség arányát tekintve megőrzi vezető pozícióját. Mértékében érdemi lesz a vidék felzárkózása, de Budapesten, azon belül a budai elitkerületekben a képzetebbek hányada továbbra is messze meghaladja az országos átlagot. Hosszabb távon is jelentős koncentrálódás érvényesül a kvalifikált potenciális munkaerő területi elhelyezkedésében.

A gazdasági aktivitás területi különbségei és előrebecslése 2021-ig

Magyarországon az utóbbi 20–25 évben a gazdasági aktivitás szintje jelentősen csökkent. A teljes foglalkoztatottságot deklaráló államszocialista rendszer időszakának végén, az 1980-as években már megjelent a munkanélküliség, csökkent a foglalkoztatottak száma. A folyamat a rendszerváltoztatást követően felgyorsult, magasra szökött a munkanélküliség, nagyszámú munkahely szűnt meg, a népesség jelentős része kilépett a munkaerőpiacról és valamilyen inaktív keresői státusba menekült.

Mindez, területileg rendkívül differenciáltan zajlott le, és ennek nyomán nemcsak az országos aktivitási szint csökkent, hanem a gazdaságilag aktívak kistérségi/kerületi arányaiban is igen nagy különbségek keletkeztek (11. tábla).

11. A gazdasági aktivitás és inaktivitás alakulása a kistérségekben/kerületekben, 1980–2021
Activity and inactivity rates in the sub-regions/districts, 1980–2021

Megnevezés	1980	1990	2001	2021 – alapváltozat	2021 – optimális változat
<i>A gazdaságilag aktívak aránya a népességben</i>					
Kistérségi/kerületi maximum	56,6	57,8	49,1	51,2	54,4
Kistérségi/kerületi minimum	39,1	37,1	27,5	32,2	40,3
Országos átlag	47,4	45,1	40,3	41,3	45,4
<i>A gazdaságilag nem aktívak aránya a népességben</i>					
Kistérségi/kerületi maximum	60,9	62,9	72,5	67,8	59,7
Kistérségi/kerületi minimum	43,4	42,2	50,9	48,8	45,6
Országos átlag	52,6	54,9	59,7	58,7	54,6
<i>Eltartási arány</i>					
Kistérségi/kerületi maximum	156	169	264	210	148
Kistérségi/kerületi minimum	77	73	104	95	84
Országos átlag	111	122	148	142	120

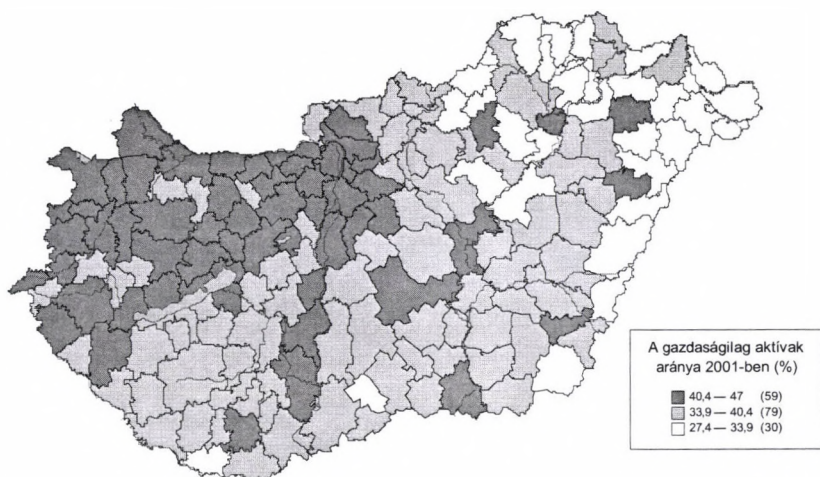
Meglepő, hogy a teljes foglalkoztatottság deklarálása ellenére már 1980-ban is 16–17 százalékpontnyi különbség adódott a legalacsonyabb, illetve a legmagasabb gazdasági aktivitást felmutató kistérségek/budapesti kerületek között. A differencia 1990-re 21, 2001-re 22 százalékpontra nőtt. Persze ezekbe a poláris értékekbe jócskán belejátszik az eltérő korösszetétel hatása, az *összehasonlítható* (standardizált) aktivitási mutatók nyilván közelebb esnek egymáshoz.¹³

A nem aktívak népességbeli aránya inverz képet mutat. Vannak olyan területek, ahol a lakosság több mint 70 százaléka tartozik ebbe a kategóriába. 2001-ben nem volt olyan kistérség/kerület, ahol a nem aktívak hányada 50 százalék alatt lett volna!

Az eltartási arányban (100 aktívra jutó nem aktív) 1980-ban és 1990-ben is hatalmas különbségek mutatkoztak, és ezek 2001-re még tovább növekedtek. A mutató 2001. évi 148-as értéke európai viszonylatban kirívóan magas.

A gazdaságilag aktívak 2001. évi arányát mutatja be a XIV. ábra.

¹³ Az aktivitás szinte összes mérőszáma ilyen, *standardizálatlan* mutató.

XIV. *A gazdaságilag aktívak aránya a kistérségekben, 2001 (%)*
Proportion of the economically active population in the sub-regions, 2001 (%)

A gazdasági aktivitás kistérségi/kerületi előreszámítása ún. alap- és ún. optimális változatban áll rendelkezésre.¹⁴ Tanulmányunk országos aktivitási projekciót tárgyaló fejezetéből emlékeztetünk arra, hogy az alapváltozat az iskolázási expanzió hatását vezeti át a gazdasági aktivitásra, míg az optimális változat a területi különbségek jelentős csökkenését tételezi fel. A 11. tábla szerint ez utóbbi eredményezi az 1980. és 1990. évvel összevethető, magasabb szintű munkaerő-piaci részvételt. Ezért mondhatjuk azt, hogy *Magyarországon az ebben rejlő területi különbségek lényeges csökkentése vezethet a magasabb aktivitási szint eléréséhez.*

Demográfiai projekciók: összefoglalás

Az előreszámítások a magyar népesség jövőjét úgy látatják, mint amit a létszámok és a struktúrák jelentős változása és az öregedési folyamat jellemez. Miközben az össznépesség csökken, növekednek olyan résznépességek, mint a központi régióé, a magasabb iskolai végzettségüké, a romáké és a bevándorolt eredetűeké. Távolról sem mondható el tehát, hogy a fogyás a népesedési folyamat minden mozzanatára kiterjedne.

¹⁴ Az előrebecslés a „Kistérségi népesség-előreszámítás” c. NKFP 5/175/2001. sz. kutatási program terméke.

Az öregedés lesz az az átfogó jelenség, amelyben a résznépességek majd közösséget mutathatnak. Várható a területi dimenzióban jelentkező rapid öregedés, az időskorúak iskolai végzettségének átalakulása, a fiatal résznépességek (roma, bevándorló eredetű) struktúrájának változása.

A magyar társadalom előtt alapvető integrációs feladatok állnak, mindenekelőtt a romákról és a bevándorló eredetű népességről van szó. Az ő együttes létszámuk jelenleg mintegy 800 ezer, ami 2021-ig 1,3 millióra emelkedhet. De tágabb értelemben hasonló teendőként merül fel a magasabb végzettségű idős népesség nyugdíj- és egészségügyi ellátása, a legidősebbek hosszú távú gondozása is. Ha pedig a fiatalokat tekintjük, az iskolázottsági boonnak köszönhetően a mainál jóval képzetesebb népesség létfeltételeinek megteremtése (munkába állás, családalapítás, szolidaritási kötelezettségek teljesítése) talán minden eddiginél fontosabb feladat.

Az ismertett demográfiai projekciókból származó legfontosabb következtetésének azt tartjuk, hogy az iskolázás terén végrehajtott váltás és a területi különbségek látványos csökkenése nyomán állhat elő az az új területi társadalm szerkezet, amelyben a gazdasági aktivitás a korábbi időszakok szintjére emelkedik, a demográfiai változások pedig a fenntartható népességfejlődés irányába mutatnak.

Tárgyszavak:

Népesség-előreszámítás
Regionális demográfia
Etnikum
Iskolázottság
Gazdasági aktivitás

POPULATION PROSPECTS IN THE NEXT DECADES WITH SPECIAL RESPECT TO THE SPATIAL DIFFERENCES

Abstract

According to the wide range of population projections carried out by the author, the demographic future of Hungary's population can be characterised by significant changes in the population numbers and structures and by the process of ageing. While the total population number decreases, the size of some sub-populations is to increase: e.g. that of the central region, people of higher educational status, Roma population, people of foreign origin. It is not true at all that population decrease characterises every detail of demographic development.

Ageing will be that common general process which one will be able to point out in every sub-population. It is very probable that we shall witness a rapid ageing in some regions, the transformation of the educational status of the elderly, the change in the age structure of some young sub-populations (Roma population, descendants of the immigrants).

The Hungarian society has a very urgent task of integration especially in the case of the Roma and immigrant population. Their common number is about 800 thousand at present, which can rise to 1,3 million by 2021. But in a wider sense, a similar task can be the assuring of the pensions and health care for the elderly with higher educational status, and the long term care of the oldest. As for the younger population, the assuring of the conditions of existence for those who, in consequence of the educational boom, are much more educated than ever is one of the most important tasks the country has.

The main conclusion of the population projection is that the changes on the field of education and the spectacular decrease of spatial differences can be the factors from which a new spatial social structure can derive. In this new structure the economic activity may reach its former level and demographic changes may assure the possibilities of a sustainable population development.

CSALÁDOK ÉS FORMÁK – VÁLTOZÁSOK AZ UTÓBBI ÖTVEN ÉVBEN MAGYARORSZÁGON¹

TÓTH OLGA – DUPCSIK CSABA

A családformák magyarországi változásait az utóbbi ötven, de még inkább a legutolsó húsz évben gazdag demográfiai és szociológiai irodalom dokumentálta (lásd pl. Pongrácz – S. Molnár – Dobossy 2001; Pongrácz – Spéder 2003; Spéder 2005; Utasi Ágnes 2003). A házasság a szemünk előtt vált a magyar társadalomban egyedülként elfogadott, „normális” párkapcsolati formából az egyik, habár továbbra is a legfontosabb formává. A nagy többség a házasság nélküli együttélést még két évtizeddel ezelőtt is csak mint bizonyos kényszerek következményét fogadta el (elsősorban a megözvegyültek jól felfogott anyagi érdeke jöhetett itt szóba), illetve valamiféle rendezetlenségként, kimondva kimondatlanul „lumpen” életmódként értelmezte. A korai házasságkötés a szabványos életút eleme volt, ezt motiválták az anyagi érdekek, de a társadalom normarendszere is. Az 1970-es évek egyetlen női hetilapja, a Nők Lapja újságírója, Sulyok Katalin százával kapta a segítségkérő leveleket, amikor rovatot indított, majd köteteket adott ki „Úgy szeretnék férjhez menni!” és „Úgy szeretnék megőszülni!” címmel (Sulyok 1978; 1981).

Cseh-Szombathy László az 1970-es évek végén megjelentetett családszociológiai munkájában (Cseh-Szombathy 1978) úgy fogalmaz, hogy a korábbi időszakhoz képest valamelyest elfogadóbb lett a társadalmi közeg a házasság nélkül együtt élőkkel szemben, amennyiben inkább csak „pletyka” formájában marasztalja el az érintetteket. Noha az élettársi kapcsolatban élők a hetvenes években elenyésző kisebbséget alkottak, a szerző már ebben a tanulmányában utal arra, hogy ez a párkapcsolati forma vélhetőleg Magyarországon is egyre inkább elterjed majd. Ugyanakkor a tanulmányban fel sem merül az a lehetőség, hogy elkövetkezhet az az idő is, amikor a fiatalok egy része halogatja a házasságkötést vagy a tartós párkapcsolat kialakítását, esetleg élete végéig házastárs vagy élettárs nélkül marad.

Napjainkra azonban a közvélemény nem csupán a fiatal korosztály házasság előtti és nélküli együttélését fogadja el, de megjelentek azok a családtípusok is, amelyek korábban Magyarországon ismeretlenek voltak. A látogatókapcsolatot

¹ A tanulmány a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet „Népesedési folyamatok a 20. század második felében, a 21. század elején” című ünnepi konferenciáján, 2007. június 5-én elhangzott előadás írott változata.

(LAT), a válás utáni (esetleg többszörös) újrահázasodást, a hosszabb ideig állandó partner nélkül élő fiatalok megjelenését nem csupán a szakemberek, de az átlagemberek is társadalmi problémaként fogják fel.

Mindeközben a különféle hazai és nemzetközi összehasonlító attitűdvizsgálatok rendre a magyar társadalom családcentrikusságát, házasság iránti elkötelezettségét, gyermekközpontúságát jelzik. Az értékvizsgálatok szerint a magyarok jelentős hányada azzal az ellentmondással küzd, hogy egy korábbi korszak valódi vagy – még inkább – idealizált családképét követné, valójában azonban – a többi hasonló fejlettségű ország népességéhez hasonlóan – egy 21. század eleji sokszínű családszerkezetet hoz létre. Természetesen a valóságos viselkedés és az attitűdök egybeesése nem törvényszerű, a túl nagy eltérés azonban mindenképpen figyelemre méltó. A jelenséget a témával foglalkozók jelentős része a gazdasági-anyagi viszonyokban látja, és a családok számára kedvezőbb adó-, jóléti és foglalkoztatáspolitikával lehetségesnek tartja, hogy a viselkedés „visszatérjen” a korábbról megőrzött attitűdökhöz, értékrendhez. Mi ennek a fordítottját véljük. Nem tagadjuk a családcentrikus állami, politikai intézkedéseknek a családformákra, elsősorban a gyerekvállalásra gyakorolt kedvező hatását, bár fontosságát nem is túloznánk el. Úgy véljük azonban, hogy előbb-utóbb az attitűdök fognak a valóságos viselkedéshez közelíteni. Pillanatnyilag a két szféra jelentős eltéréseinek magyarázata foglalkoztat minket.

Családformák és morális pánik

Azt a módot, ahogy a mai magyar társadalom a családformák változásához viszonyul, egyfajta morális pánikként lehet leírni (Császi 2003). Morális pánikról akkor beszélünk, ha egy társadalmi jelenség a népesség jelentős része számára nyugtalanító, amikor valamely fontos értéket érez veszélyeztetetnek, függetlenül attól, hogy ez a veszély vélt vagy valós.

- Jellemző a morális pánikra a széles körű *érintettség*. A társadalom népes csoportjaiban érlelődik meg az az érzés, hogy az adott jelenség összefügg az életükkel. Erősíti ezt a meggyőződést, hogy a média fokozott figyelmet fordít az adott témára, és előbb-utóbb a döntéshozók és a véleményüket sikeresen artikuláló befolyásos értelmiségiek is foglalkoznak vele.
- Jellemző továbbá az *ellenségesség*. Erős törekvés fogalmazódik meg a közvéleményben, de a pozícióban lévők körében is a felelősök megkeresésére. A társadalom szeretné megtalálni azokat, akik az adott társadalmi jelenségről (ténylegesen vagy csak feltételezések szerint) tehetnek, és elítélni őket.
- Végül fontos vonása a morális pániknak az *aránytalanság* is, azaz az adott jelenség társadalomra való veszélyességének túlreagálása.

A család mint társadalmi intézmény a múltban is folyamatos változásokon ment át. Ezek a változások, a család összetétele, szerkezete mellett, érintették annak belső szabályrendszerét, működését, a családi szerepeket is. Úgy tűnik, az átalakulás folyamata az utóbbi évtizedekben jutott el olyan stádiumig, ami morális pánik okozója lett. Nincs olyan társadalmi erő, csoport, amelyik megkérdőjelezné a család fontosságát a társadalom és az egyének életében. Ugyanakkor nem csupán létével, fennmaradásával, de fogalmával és a belső szerepekkel kapcsolatban is erős normativitás tapasztalható. Miközben minden második-harmadik házasság válással ér véget, a magyar szóhasználatból nem kopik ki a „csonkacsalád” kifejezés. Miközben a népesség egyharmada olyan családban nőtt fel, amelyben a szülők közötti érzelmi vagy fizikai agresszió emléke a felnőtt korban is eleven marad (Tóth 1998), családi életével kimagaslóan elégedett az egyébként az élet minden területével igen elégedetlen magyar lakosság. A széles tömegek által fogyasztott bulvármédia ontja az álomesküvökről szóló híradásokat, hogy aztán néhány év vagy hónap múlva rövid hírben tudósítson ugyanazon pár válásáról.

Eszerint noha a család mint társadalmi intézmény jelentős változáson ment át, a változások gyakran valamiféle „vadhajtásként”, a normálistól való eltérésként jelennek meg a véleményformáló médiában, a politikusok szóhasználatában és a közvéleményben is. Aggasztja a társadalmat, hogy a fiatalok halogatják a házasságkötést, hogy csökkenő, legjobb esetben is csak stagnáló a születések száma, hogy az egyre kevesebb megkötött házasságra ugyanolyan sok válás jut. Paradox módon azok is felelőst keresnek, akik maguk élik az új családformákat és alakítják a családképet. Szülők figyelik aggódva és szorongva, hogy felnőtt gyerekeik nem alapítanak családot, miközben – ha tehetik – továbbra is gyerekként tartják (el) őket a családban.

Adott tehát egy társadalmi jelenség, amelyet mindenki ismer a maga nézőpontjából, mindenki keresi annak felelősét (a családpolitikában, a gazdasági helyzetben, az erkölcsi válságban, a szekularizációban, a megváltozott nemi szerepekben stb.), és mindenki aggódik a lehetséges végeredmény miatt. Ugyanakkor – véleményünk szerint – arra kevés lehetőség és törekvés van, hogy ezt a jelenséget mélységében, az eddigiektől eltérő módon megismerjük és megismertessük. A társadalomtudományt is oktató felsőoktatási intézmények egy részében nincs családszociológiai, még kevésbé interdiszciplináris családkurzus. De a létezők közül is sok az elavult, egy korábbi ideálhoz viszonyító, a mai családok működését diszfunkcióként leíró szemléletű program. Még a segítő szakmákat tanuló fiatalok egy része sem a „valódi”, hanem valamilyen ideáltipikus családdal ismerkedik meg, és legfeljebb a devianciakurzusok mutatják meg nekik a mai magyar család valódi arcát.

Nyelvi és fogalmi definiálatlanság

Miközben a családi struktúrák egyre összetettebbek, a párkapcsolatok egyre változatosabbak, a hivatalos (azaz a publikált, bárki számára hozzáférhető) demográfiai adatok ennek a sokszínű valóságnak csupán a „csontvázát” tárják elénk: a házasságban élők, az élettársi kapcsolatban élők, az egyedülálló szülők és az egyedülállók (egyszemélyes háztartásban élők) kategóriái ennek leírására elégtelenek. (Elképzelhető persze, hogy ez nem is a demográfia feladata lenne, de a családszociológiai kutatások hosszú ideje nem tartoznak a kiemelt programok közé.)

Vegyünk egy nem különösebben kirívó esetet. Egy házaspár tagjai szétköltöztek, már évek óta külön háztartásban élnek, a feleség neveli a gyereket. A nő partnerkapcsolat nélkül él. A férfinak viszont van egy tartós partnere, akivel bár nem élnek együtt, de nem is keresnek másik kapcsolatot. Akkor most ki hogyan kategorizálható. A feleség hivatalosan házas, valójában különélő, más oldalról gyereket egyedül nevelő szülő. A férj hivatalosan házas, valójában különélő, esetleg élettársi kapcsolata van, illetve leginkább talán LAT-ban élőnek lehetne nevezni. Az a nő, aki már évek óta a partnere, hivatalosan egyedülálló (szingli), valójában ő is LAT-kapcsolatban él. De ha megkérdezzük, akkor hajlamos élettársi viszonyra nevezni a kapcsolatát. Ez egy egyszerű példa, hiszen nem jelennek meg benne új, közös gyerekek, valamint közös gyermekfelügyelettel felruházott szülők. De még ennek a kapcsolatrendszernek is csak egy-egy szelete bukkan fel az adatgyűjtések során, nem is beszélve az összetettebb szituációkról.

Természetesen további bonyodalmakkal jár, ha ebben a történetben a család körébe tartozókat szeretnénk kategorizálni. A férfi szülei besorolhatók-e a férfi élettársának/LAT-kapcsolatának rokonai közé? És besorolhatók-e a különélő feleség családi kapcsolatába? Azon túl, hogy ők a gyerekek nagyszülei, milyen relációban vannak a különélő feleséggel? A gyerek számára az apa új kapcsolata a család tagja vagy sem? És a nő szülei? Mi történik, ha a feleség, mondjuk, egy házasságban élő férfivel lép tartós viszonyra? Akkor a férfi családja meddig terjed? Kicsoda a házas férfi gyerekei számára apjuk új partnere, ténylegesen a családtagjuknak tekinthető-e?

A család definiálása korábban inkább csak azon múlt, hogy az adatgyűjtő demográfus, szociológus vagy éppen néprajzos a törzscsalád oldalági rokonai körében milyen merítést alkalmazott (tehát pl. nagybácsikat, nagynéniket, unokatestvéreket, a nagyszülők testvéreit, a házastárs oldalági rokonait stb. hogyan vette számba). Ugyanazokat a módszereket próbáljuk alkalmazni a mostani, megváltozott családi kapcsolatok leírására is, de úgy tűnik, az ehhez szükséges fogalmi készlet nem alakult ki. Nincs elég mélységi kutatás, nem mindig ugyanazt értjük egy adott fogalmon még mi, kutatók sem. Hát még a döntéshozók vagy a közvélemény!

A nyelvi zavar megjelenik a mindennapokban is. Az új párkapcsolati és családformák leírásához hiányoznak a megfelelő kifejezések. A nők például ilyenfajta módokon próbálják a hozzájuk tartozó férfi státusát meghatározni: a párom; a partnerem; az élettársam; a pasim; akivel járok; a férjem; a gyerekeim apja; a Krisztián, sőt, fiatal értelmiségiek körében újra hallani – tréfás hangszúllyal – az uram kifejezést. Válás vagy az élettársi kapcsolat megszűnése esetén: az exem; a volt élettársam; a volt férjem; a férjem – vagyis már csak volt; más rokonokra: a volt anyósom; a volt sógorom stb.

A nyelvi zavar a fogalmakban is megnyilvánul, hiszen a régi kifejezésekkel próbálunk meg vadonatúj jelenségeket leírni. Miközben a családdal kapcsolatos normativitás továbbra is erős, úgy teszünk, mintha ezek az új családformák nem léteznének. Így nem honosodtak meg nálunk olyan kifejezések, amelyek tovább árnyalhatnák a képet, mint például a „*megrögzött hajadon*” (leather spinster); *felvállalt szüzességben élő* (secondary virginity); „*víg magánzó*” (quirkyalone) stb. (Tóth 2007).

A familizmusról

Itt szeretnénk bevezetni a familizmus fogalmát, melynek használata közelebb vihet a magyar társadalom családdal kapcsolatos felfogásának és viselkedésének megértéséhez. A *familizmus* összetett, többjelentésű kifejezés. A nemzetközi irodalom familizmusfogalmát (*familism, familismo, familismus*) a magyarban gyakran „családközpontúságnak” fordítják, ami értékrendre, illetve attitűdök rendszerére utal, ez azonban félrevezető lehet: a familizmussal ugyanis egyaránt jelölhetünk ideológiát és társadalmi állapotot.

A familizmus mint ideológia a család és a családi lét fontosságát hangsúlyozza, mind az egyén, mind az osztársadalom szempontjából. A család mint olyan társadalmi egység, amelyben a kapcsolatok – ideáltipikus esetben – teljes mértékben a szolidaritásra és altruizmusra épülnek, egyrészt ideált, mintát – bár más intézmények számára elérhetetlen mintát – jelent a társadalom többi intézménye számára, másrészt a társadalomban ténylegesen előforduló proszociális viselkedés, szolidaritás, társas attitűdök iskolája, az erre való hajlam legfontosabb generáló közege. Az így értelmezett familizmus saját *ellenpárjának* a „kóros individualizmus”, az „egoista önzés” ideológiáit tekinti (pon-tosabban, az általa ilyennek minősített ideológiákat).

A familizmus mint társadalmi állapot fogalmával olyan társadalmak írhatók le, amelyekben a bizalom általános szintje alacsony, s amelyekben – éppen ezért – a családi kapcsolatok maradtak mint egyedüliek, amelyekben az egyének megbízhatnak. Sarkítva: a familizmus mint társadalmi állapot nem a családi kapcsolatok és a „családbarát attitűdök” immanens, mint inkább *relatív* erősségből fakad, amennyiben az egyéb társadalmi kapcsolatok gyengék, ritkák, igen gyakran kényszeren alapulnak, és a résztvevők kölcsönös bizalmatlanságából

következően a destabilizáció állandó veszélyének vannak kitéve. Az ilyen értelemben felfogott familizmust leírói gyakran szinte az egoizmus, a individualizmus *szinonimájaként* kezelik (Banfield 1958; Fukuyama 1997). Általában olyan társadalmakban jelentkezik, amelyekben gyenge a civil társadalom, s amelyekben az állami központosításnak a régmúltba visszanyúló hagyományai vannak: a leggyakrabban hivatkozott példák Dél-Olaszország, Franciaország, Kína, újabban a posztkommunista országok is (Papp 2000; Torsello 2004).

Jelen tanulmányban nincs lehetőség a familizmus mint társadalmi állapot megnyilvánulási formáit részletezni. Ezt készülő tanulmányunkban tesszük majd meg, az elmúlt 100 év magyar társadalmára vonatkoztatva, társadalmi rendszereken átívelően módon. Itt csupán azt az állítást szeretnénk megfogalmazni, hogy a rendszerváltás utáni magyar társadalom megörökölt egy sajátos hagyományegyüttest, amelynek hatása csökkenő mértékben ugyan, de ma is érezhető. E szerint egyszerre van jelen a valódi családcentrikusságon alapuló, de a társadalmi bizalom terén mutatkozó deficitből eredő familizmus is. Az attitűdvizsgálatok által feltárt konzervatív értékmegnyilvánulások részben ennek tudhatók be.

Ugyanakkor megkockáztatunk egy másik, talán radikálisnak tűnő álláspontot is ezzel kapcsolatban: az értékvizsgálatok meglepő eredménye jórészt annak a következménye, hogy nem is igazán értékrendet mutat ki. Pontosabban: csak a magyar felnőttek egy kisebbik hányadára jellemző, hogy valóban koherens tradicionális értékrendet vall magáénak a családról és a nemi szerepekről, s hogy ennek konzekvenciát érvényesíti életvitelében is (magyarán: megpróbál ezzel összhangban élni, amennyiben a külső kényszerek ezt engedik). A többség azonban mintha csak azért értene egyet a tradicionális állításokkal, mert „csak azok vannak kéznél”, mert nem állnak rendelkezésre a családdal kapcsolatos változások interpretálásra alkalmas nyelvi eszközök, s hiányzik a véleményformálók legfontosabb csoportjainak akarata – és talán a képessége – is az ennek megteremtését szolgáló diskurzus elindítására.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Banfield, Edward C. (1958): *The Moral Basis of a Backward Society*. Free Press, Glencoe.
- Bukodi Erzsébet (2004): *Ki, mikor, kivel (nem) házasodik? Párválasztás Magyarországon*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó, Budapest.
- Császi Lajos (2003): *Tévéeőrszak és morális pánik*. Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- Cseh-Szombathy László (1978): A mai magyar család legfőbb jellegzetességei. In Cseh-Szombathy L. (szerk.): *A változó család*, Kossuth K. Budapest.
- Fukuyama, Francis (1997): *Bizalom: a társadalmi erények és a jólét megteremtése*. Európa K. Budapest.

- Papp Z. Attila (2000): A civil társadalom eszméje a romániai sajtóvilágosságban. *Regio*, 3. 179–218.
- Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit – Dobossy Imre (2001): *Család és munka – Értékek és aggodalmak a rendszerváltás után*. Kutatási jelentések. 62. KSH Népeség tudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Pongrácz Tiborné – Spéder Zsolt (2003): Élettársi kapcsolat és házasság – hasonlóságok és különbségek az ezredfordulón. *Szociológiai Szemle* 4. 55–75.
- Spéder Zsolt (2005): Az európai családformák változatossága. Párkapcsolatok, szülői és gyermeki szerepek az európai országokban az ezredfordulón. *Századvég*, 3. 3–48.
- Sulyok Katalin (1977): *Úgy szeretnék férjhez menni!* Kosmosz könyvek, Budapest.
- Sulyok Katalin (1981): *Úgy szeretnék megnősülni!* Kosmosz könyvek, Budapest.
- Torsello, Davide (2004): „*Bizalom, bizalmatlanság és társadalmi kapcsolatok egy dél-szlovákiai faluban.*”
http://www.foruminst.sk/publ/szemle/2004_3/szemle_2004_3_torsello.pdf
- Tóth Olga (1998): *Erőszak a családban*. TÁRKI, Budapest.
- Tóth Olga (2007): Fiatalok párkapcsolatai – történelmi háttérrel. In Somlai Péter – Kabai Imre – Tóth Olga – Bodnár Virág: *Új ifjúság*. Napvilág K. Budapest, 81–110.
- Utasi Ágnes (2003): Független, egyedülálló harmincasok: a szingli. In Spéder Zsolt (szerk.): *Család és népesség – itthon és Európában*. Századvég–KSH Népeség tudományi Kutatóintézet, Budapest, 231–253.
<http://www.wordspy.com/words>

Tárgyszavak:

Attitűd
 Család
 Házasság

FAMILIES AND FORMS – CHANGES IN HUNGARY DURING THE LAST FIFTY YEARS

Abstract

The authors did not deal with the statistical analysis of the changes in family forms or marriage customs and did not give an account of the Hungarian population's attitudes towards family. Instead of these they analysed the phenomenon of 'moral panic', which accompanied the changes of family forms in Hungary. They tried to apprehend this phenomenon by the help of the linguistic and conceptual confusion in defining the changes of family forms and analysing the role of 'familism', which can be also pointed out in the Hungarian society.

The changes in the marriage customs caused 'moral panic' in the Hungarian society since the traditional form of family is still regarded as a basic social institu-

tion though its position seems to have been moved by now. Thus changes in cohabitation appear to be changes in values regarded as basic and unchangeable and this process is accompanied by great attention, hostility and the overestimation of the presumed dangers. The changes in family forms caused linguistic confusion at the same time, there are no notions suitable for describing the variety taking shape. This linguistic confusion is a conceptual one at the same time while the norms related to family remained strong. The authors offer the notion of 'familism', which is used in the literature, for describing this discrepancy. 'Familism' has two possible meanings: it is partly an ideology, partly a social condition. The notion can be used analysing the Hungarian society's attitudes towards family in both senses. According to familism as an ideology, family is an ideal social institution and in Hungary the society's family-centric attitudes cannot prevail because of the unfavourable external circumstances, which fact results in anomy in the society. At the same time in many countries – for example in the post-socialist countries – there are no really effective social institutions between individuals and states (e.g. civil society, professional societies, neighbourhood etc.), which could provide shelter and security, and there family takes this role. In the authors' opinion, both 'moral panic' and the conceptual confusion accompanying the changes in family forms can be better interpreted by the help of these two possible approaches.

FIGYELŐ

Népesedési folyamatok a 20. század második felében, 21. század elején. Ünnepi konferencia a *Demográfia* folyóirat ötvenedik születésnapja alkalmából

Az MTA Demográfiai Bizottsága és a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos folyóirata, a *Demográfia* 2007-ben ötvenedik évfolyamáig jutott. A folyóirat 1958 óta a hazai népeségtudomány egyetlen szakfolyóirata, amely a magyarországi és a globális szintű demográfiai folyamatok bemutatását, elemzését tartja legfontosabb céljának, emellett a demográfiai tudomány módszertani újdonságait és a tudományág hazai és nemzetközi eredményeit, híreit juttatja el az olvasóhoz. Az ötvenedik születésnap tiszteletére a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet ünnepi konferenciát rendezett 2007. június 5-én, a Központi Statisztikai Hivatal főépületében. A konferencia nem a folyóirat ötven évének bemutatására, hanem az elmúlt évtizedek legfontosabb népesedési folyamatainak elemzésére, értékelésére helyezte a hangsúlyt. Az előadásokból készült tanulmányok a *Demográfia* jelenlegi és közeljövőben megjelenő számaiban lesznek hozzáférhetőek.¹

A konferencia programja a következő volt:

Megnyitó (Bagó Eszter, a KSH elnökhelyettese)

I. Család és házasság

Tóth Olga – Dupcsik Csaba (MTA Szociológiai Kutatóintézet): Családok és formák.

Ami változott és ami változatlan az elmúlt ötven év során

Pongrácz Tiborné (KSH Népeségtudományi Kutatóintézet): Párkapcsolati formák változó népszerűsége

II. Termékenység

Gál Róbert Iván (TÁRKI): Az intergenerációs transferek termékenységi hatásai

Spéder Zsolt – Kapitány Balázs (KSH Népeségtudományi Kutatóintézet): Gyermekvállalás: tendenciák és magyarázatok

III. Halandóság

Daróczi Etelka (KSH Népeségtudományi Kutatóintézet): A halandóság különbségei idős korban

IV. Migráció

Dövényi Zoltán (MTA Földrajztudományi Kutatóintézet): A belső vándorlás területi aspektusai

Tóth Pál Péter (KSH Népeségtudományi Kutatóintézet): A nemzetközi vándorlás 1990 előtt és után

V. Népeség-előreszámítás

Kiss Tamás (RMDSZ): Népesedési perspektívák. A magyar népesség előreszámítása Erdélyben

Hablicsek László (KSH Népeségtudományi Kutatóintézet): Magyarország népessége a 21. század első felében a demográfiai előreszámítások alapján

¹ A konferenciáról részletes ismertetést közölt Őri Péter a *Statisztikai Szemlében* (2007/8. 744–749).

Nemzetközi demográfiai konferencia Budapesten

Social Exclusion and the Changing Demographic Portrait of Europe

(Kirekesztődés és Európa új demográfiai térképe)

The Fourth International Conference of the EAPS Working Group

„Second Demographic Transition”

(Az EAPS – Európai Népesedési Szövetség, European Association of Population Studies – „Második demográfiai átmenet” munkacsoportjának negyedik nemzetközi konferenciája)

2007. szeptember 6–8. Budapest, KSH

Az Európai Népesedési Szövetség (European Association of Population Studies) egyik legnépesebb munkacsoportja, a Második demográfiai átmenet munkacsoport (Working Group of Second Demographic Transition) két évente rendez nemzetközi konferenciát. 2007-ben Magyarország kapta a rendezés lehetőségét. A nemzetközi demográfiai kutatásnak erre a jelentős eseményére a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet szervezésében került sor 2007 szeptemberében Budapesten. Az előkészítésben részt vett még a konferenciának helyszínt biztosító Központi Statisztikai Hivatal, a Collegium Budapest, a milánói Bocconi Egyetem és a hágai Holland Demográfiai Kutatóintézet (NIDI – Netherlands Interdisciplinary Demographic Institute).

A konferencián huszonegy országból (Ausztria, Belgium, Bulgária, Csehország, Észtország, Egyesült Államok, Finnország, Franciaország, Hollandia, Lengyelország, Litvánia, Magyarország, Nagy-Britannia, Németország, Norvégia, Olaszország, Portugália, Románia, Spanyolország, Svédország és Szlovákia) közel 120 demográfus vagy a népeségtudományt művelő, az iránt érdeklődő társadalomkutató vett részt.

A konferencia során 7 szekcióban 34 előadás hangzott el, és 26 poszter került bemutatásra.² A szekciók a következők voltak:

1. Társadalomszerkezet és demográfiai folyamatok – az anyagi körülmények és a demográfiai viselkedés az életút során
2. Az életút korai szakasza: a szülői ház elhagyása és a párkapcsolat kialakítása
3. A párkapcsolatok felbomlása: válás és egyszülős családok
4. Eszmények és strukturális kényszerek Közép-Kelet-Európában
5. Gyermekszülés és gyermeknevelés: strukturális okok és következmények
6. Európai migránsok és etnikai kisebbségek demográfiája
7. A demográfiai magatartás és a társadalmi hátrányok generációs továbbörökítése

Az előadók elsősorban arra tettek kísérletet, hogy feltárják a demográfiai folyamatokat befolyásoló társadalmi-gazdasági kontextust. Annak bemutatására törekedtek,

² A konferencia programja, az előadások prezentációi és a bemutatott poszterek többsége, az előadók és a résztvevők névsora, elérhetősége megtalálható a Népeségtudományi Kutatóintézet honlapján (www.demografia.hu/SDT2007). Egyéb információkkal a konferenciát szervező Földházi Erzsébet szolgálhat (foldhazi@demografia.hu). Az ismertetés elkészítésében nyújtott segítségért Földházi Erzsébetnek és Gödri Irénnek tartozom köszönettel.

hogyan a társadalmi körülmények, a munkaerő-piaci helyzet, a kirekesztődés milyen hatással van a demográfiai események (születések, házasságkötések, válások, vándorlások) bekövetkezésére és a népesedési folyamatokra. Más oldalról azt vizsgálták, hogy ugyanezen demográfiai események, illetve jellemzők (pl. családtípus, etnikai hovatartozás) milyen társadalmi egyenlőtlenségi helyzetekkel járnak, illetve mennyiben hatnak a kirekesztődés folyamatára.

A bevezető előadásokra felkért szakemberek (Arnstein Aassve, Francesco Billari, Gunhild Hagestad, Matthijs Kalmijn, Kathleen Kiernan, Oystein Kravdal, Aart Liefbroer, Ariane Pailhé, Dimitar Philipov, Elizabeth Thomson, Arland Thornton, Spéder Zsolt), illetve az előadók és a résztvevők a demográfia tudományának nemzetközileg elismert képviselői. A következőkben ugyan nem adhatunk teljes képet az elhangzott előadásokról, de igyekszünk bemutatni azok többségét és a legfontosabbnak vélt gondolatokat.

Az első szekció előadói a demográfiai folyamatok és viselkedés társadalmi hátterével, meghatározottságával foglalkoztak. Az európai, illetve nemzeti szintű makroadatok elemzése mellett különböző reprezentatív mintán végzett panelvizsgálatok eredményeit használták fel. A tárgyalt problémák közül kiemelhető az iskolázottsági differenciák tartóssága, a társadalmi folyamatok, mobilitás sokrétűsége, a mobilitás esetében a különböző elemzési egységek (férfiak, nők vagy egyének és társadalmi csoportok) között kimutatható differenciák (S. Hillmert), illetve a felnőttkori viselkedési minták mögött a gyermekkori előzmények erős szerepe, amely felülmúlja a nem-, illetve a kohorszhatások jelentőségét (J. Hobcraft).

A második szekció a népesebbek közé tartozott, mutatva az ide sorolt kutatási témák népszerűségét. Így a fiatalok önállóvá válása, a párkapcsolatok kialakítása fontos, többek között a termékenységgel összefüggő kérdés, amely a demográfia érdeklődésének középpontjában áll. F. Billari és A. Vitali az Európai Társadalmi Adatfelvétel második hulláma alapján vizsgálták a felnőtté válás két alapvető dimenzióját (a szülői ház elhagyása és a partnerkapcsolat kialakítása). A különböző európai jóléti rendszerek között (dél-európai, szociáldemokrata, liberális) megragadhatók bizonyos különbségek, míg pl. a nem szerinti differenciák még további magyarázatra várnak. A francia népszámlálásból vett minta mikroelemzése alapján kiderült, hogy a férfiak és nők között az iskolázottság, a foglalkoztatottság és a párkapcsolati jellemzők terén is csökkennek a különbségek, de a szekvenciális elemzés eredménye szerint ez nem minden helyzetben igaz: a felsőfokú végzettségű nők gyakrabban alakítanak ki tartós párkapcsolatot a tanulmányaik vége előtt, gyakrabban vállalnak munkát, mint a férfiak, illetve a tanulmányok befejezése után nem halasztják a tartós együttélést, amint a férfiaknál ez gyakran megfigyelhető (Toulemont – Winkler-Dworak). A szekció magyar vonatkozású előadásából (Szalma Ivett és Róbert Péter) megtudhattuk, hogy a rendszerváltás utáni oktatási expanzió eredményeképpen a fiatalok nagyobb arányban és tovább tanulnak, mint korábban, majd ezt követően egyre jellemzőbb rájuk a rugalmas munkavállalás (részmunkaidő, rövid távú szerződések). Mindez összefügg a párkapcsolat kialakításával is: a házasságkötés életkora kitolódik, az együttélés mint első párkapcsolati forma aránya felülmúlja a házasságokét (az első párkapcsolatok között). Ugyanakkor az iskolázottság és a párkapcsolati formák korrelációja nem lineáris: a legalacsonyabb státusúak kapcsolatai bizonytalanabbak, míg a felsőfokú végzettségűek a hosszú tanulás és az erősödő munkapiaci bizonytalanság miatt választják inkább a kötetlenebb együttélési formát.

A harmadik szekció előadásai a válás és az egyszülős családok problémáit vizsgálják. A kérdés, hogy a válások gyakorisága, a gyermekét egyedül nevelő szülő státusa és az ebből való kilépés lehetősége hogyan függ össze a társadalmi helyzettel, illetve hogy a válás és az egyszülős háztartásban nevelkedés milyen hátrányokkal jár a gyermekek számára. Kathleen Kiernan foglalta össze a válásnak a gyermekekre háruló rövid és hosszútávú következményeit: életszínvonaluk csökken, jellemző lehet rájuk az agresszivitás, a depresszió, az önértékelési zavarok, a szülőkkel való kapcsolatok zavarai, hosszabb távon pedig számolnunk kell alacsonyabb iskolázottságukkal, társadalmi státussal, azzal, hogy fiatalabban lépnek párkapcsolatba, amelyet könnyebben fel is bontanak, illetve sokan küzdenek közülük pszichés problémákkal (depresszió, alkoholizmus). Mivel a válások aránya növekszik, mindezek a problémák is gyakoribbá válnak a jövőben. Spanyolországban a társadalmi státus és iskolázottság szerepe fontos és kohorszonként keveset változik: a gyermekét egyedül nevelő szülő státusa és az abból való kilépés lehetősége negatív korrelációban áll a társadalmi helyzettel, iskolázottsággal (Trevino – Simó – Solsona). Norvégiából a válás hátrányos hatásairól láttunk példákat: az elvált családok gyermekeinek kisebb az esélye a magasabb képzettség megszerzésére, mint a teljes családban felnövőkének, a hatást egyéb tényezők (nem, társadalmi helyzet) súlyosbíthatják, a lányokat és az alacsonyabb iskolázottságú családokból származókat nagyobb hátrányok sújtják.

A negyedik szekció első előadása (A. Thornton – D. Philipov) átfogó magyarázatot próbált adni a rendszerváltás utáni Közép- és Kelet-Európában megfigyelhető demográfiai változásokra (alacsony termékenység, együttélési formák változása). Az előadók a magyarázatot részint a politikai rendszerváltozásban, a régi normák és eszmények gyengülésében, illetve az átalakulás következtében kialakult strukturális változásban, növekvő bizonytalanságban találták meg. A demográfiai viselkedés átalakulását nézetük szerint egyszerre formálhatta az az általános érvényű felfogás, amely a modern (nyugati) viselkedésmódot pozitívnak, követendőnek látja, illetve az a speciális gazdasági, társadalmi helyzet, amely a rendszerváltás következménye. Spéder Zsolt és Kapitány Balázs a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet „Életünk fordulópontjai” című panelvizsgálatának adatai alapján vizsgálták a gyermekvállalást (szülővé válás, további gyerekek vállalásának valószínűsége) meghatározó tényezőket. A mikroelemzésük mind a strukturális tényezőket (párkapcsolati forma, munkapiaci helyzet, iskolázottság, jövedelem, életszínvonal), mind a viselkedésbeli, ideálokkal kapcsolatos faktorokat (értékek, normák, párkapcsolat minősége, társadalomról alkotott kép) fontosnak mutatta. Rávilágítottak, hogy a gyermekvállalást nemenként eltérő tényezők befolyásolják: a nőknél főleg az értékek, normák (vallásosság, nemi szerepekről vallott felfogás), a férfiaknál pedig inkább az anyagi helyzet és a jövő kilátásai. Az elemzés eredményei bizonyos fokig alátámasztják a második demográfiai átmenet elméletének alaptételét (az individualizáció, modernizáció szerepét a demográfiai viselkedés változásában).

Az ötödik szekció előadásai a gyermekvállalás, gyermeknevelés strukturális okait és következményeit próbálták feltárni. Az Európai társadalmi adatfelvétel elemzése nyilvánvalóvá teszi, hogy az iskolázottság és a termékenységhalasztás között erős pozitív összefüggés áll fenn (J. Van Bavel), de a norvég példából azt is megtudhattuk, hogy az iskolázottság és befejezett termékenység kapcsolata nemenként is különböző: a nőknél az iskolázottság hatása negatív, de gyengül, míg a férfiaknál az összefüggés pozitív lesz (Ø. Kravdal). A Pailhé európai összehasonlításban vizsgálta a munkaerő-piaci helyzet és a gyermekvállalás összefüggését. A gyermekvállalás ma is negatív hatást gyakorol a

nők karrierjére, bár gyengülő mértékben. Az egyéni jellemzők mellett igen fontos a munka jellege is: a magasan kvalifikált, biztos állással rendelkező, jól fizetett és a foglalkozási hierarchiában magasan elhelyezkedő nők jobban össze tudják egyeztetni szakmai pályafutásukat a gyermekvállalással. A Matysiak Lengyelország példáján mutatta be ezt a kérdést: 1989 óta igen erős a konfliktus a gyermekvállalás és a női munkavégzés között, ugyanakkor megfigyelhető, hogy a gyermek és munka iránti preferenciák erősen összefüggnek. E szerint elsősorban az vállal gyermeket, akinek stabil állása van, és többé-kevésbé bízhat abban, hogy szülés után visszatérhet a munkahelyére. Az előadó aláhúzta annak a szerepnek a jelentőségét, amit a politika vállalhat magára a kétféle női szerep összeegyeztetésében. Az egyéb nyugat-európai példák is azt mutatják, hogy a pénzübeli támogatások részint hatást gyakorolnak a termékenységre, megváltoztatják a második-harmadik gyermek megszületésének valószínűségét és időzítését, még ha fontos különbségek mutatkoznak is iskolázottság és jövedelmi szint szerint (Norvégia – T. Lappegard – A. Aassve), részint pedig a gyermekvállalás erősen csökkenti a családok jövedelmét, főleg a fiatalon szülő és alacsony jövedelmű anyák és a házasságban élők esetében (Hollandia – J. De Vries).

A hatodik szekció a migránsok és az európai etnikai kisebbségek demográfiájával foglalkozott. Y. Courbage előadása a nyugat-európai bevándorlók demográfiai viselkedéséről és társadalmi, gazdasági integrációjáról szolgált szintézissel, a bevándorlók két legnagyobb csoportjára – a Maghreb-országokból (Marokkó, Algéria, Tunézia) és a Törökországból érkezettekre – koncentrálna. Az integráció demográfiai indikátorai közül a termékenységet, a mortalitást, a házassági mintákat, továbbá a háztartás-összetételt, valamint a nem- és korstruktúrát elemezte, míg a társadalmi-gazdasági indikátorok közül az iskolázottságot és a munkaerő-piaci helyzetet, illetve munkanélküliséget vette számba. Rámutatott arra, hogy a bevándorlók szubjektív sikerességérzete, elégedettsége teljesen ellentmond az objektív mutatóknak, és ez a jövő fontos kutatási kérdése. G. Andersson és K. Scott – az eseménytörténeti módszert alkalmazva – a munkaerő-piaci státusnak a svédországi egy- és kétgyermekes együtt élő szülők gyermekvállalási dinamikájára gyakorolt hatását elemezte. A mintában Svédországban élő, ám külföldön (tíz különböző országban) született, illetve svédországi születésű nők és partnereik szerepeltek. A vizsgálat arra keresett választ, hogy a szülő munkaerő-piaci helyzete és a gyermekvállalás közötti összefüggés hogyan változik a nők és a férfiak esetében, valamint a származási ország szerint. Az eredmények alapján a szerzők azt a következtetést vonták le, hogy a jóléti állam növeli a nemek közötti egyenlőséget, és azonos jogokat biztosít származási országtól függetlenül, ami megerősíti az intézményi tényezők szerepét a gyermekvállalási magatartás magyarázatában. T. Sobotka az észak- és délnyugat-európai országokban élő bevándorlók körében vizsgálta a termékenységet és a gyermekvállalási magatartást. Rámutatott arra, hogy a bevándorlók termékenységének a népességszám és korösszetétel alakulásában játszott szerepéről kevés nemzetközi összehasonlító tanulmány született, aminek fő oka az erre alkalmas adatok hiánya. Az előadás a következő mutatókat elemezte: a bevándorlók hozzájárulása a születések számához az egyes országokban; a bevándorlók és a fogadó népesség termékenységi rátái közötti különbségek; a bevándorlók termékenységének a kibocsátó ország szerinti heterogenitása; a bevándorlók termékenységének hatása a teljes termékenységi rátára. Megállapította, hogy a bevándorlók termékenysége a második generáció tagjainál közelít a fogadó népességbeli nők termékenységéhez. Ugyanakkor rámutatott arra, hogy a bevándorlók termékenységét számos népesség-előrejelzés és -becslés figyelmen kívül

hagyta. A Zorlu a hollandiai bevándorló népesség szülői házból való elköltözését vizsgálta. A bevándorlók gyermekei főleg párkapcsolatok okán költöznek el hazulról, szemben a nem bevándorlókkal, akik főleg tanulás céljából teszik ugyanezt. Az első generációs migránsok nagyobb valószínűséggel költöznek el, mint a második generációsak, elhagyják a zárt etnikai jellegű lakókörnyezetet, de annak jegyei még az elköltözés után is inkább megmutatkoznak náluk, mint a nem bevándorlóknál.

M. Kalmijn az etnikai vegyes házasságokkal kapcsolatos kutatásokat tekintette át, majd egy USA-ra vonatkozó kutatást ismertetett, amelyben a vegyes házasságok valószínűségét vizsgálták az etnikai csoportok jellegzetessége, nemi és iskolázottsági összetétele alapján. Veres Valér a romániai magyarok, romák demográfiáját hasonlította össze az országos adatokkal, és elsősorban a termékenységsökkenés okait elemezte. A magyarok termékenysége egyre közelebb kerül az országos szinthez, a termékenységsökkenés az előadó nézete szerint nem elsősorban a kilencvenes évektől jelentkező átmenetre jellemző krízis következménye, hanem inkább egy tudatos választásra épülő értékváltozás eredménye. Durst Judit magyarországi roma közösségek reprodukciós viselkedését vizsgálta, részint makroadatokat, részint terepmunkára épülő mikroelemzés segítségével (két „gettószerű” észak-magyarországi település roma közössége). A kérdés az, hogy a romák magas termékenysége vajon a társadalmi kirekesztésre vagy sajátos szubkultúrájukra vezethető-e vissza. Az előadó egyrészt amellett érvelt, hogy csak a leghátrányosabb helyzetű, legalacsonyabb végzettségű romák termékenységi viselkedése különbözik erősen az átlagtól, másrészt hogy a gettószerű településeken a fokozott kirekesztés, a halmozottan hátrányos helyzet felerősíti a szubkultúra jellegzetességeit. Itt a hátrányok csökkentése erős hatást gyakorolna a termékenységi viselkedésre. Kovács Éva és Melegh Attila egy, az európai országokba bevándorolt nők helyzetével foglalkozó kutatás (FEMAGE) eredményeit ismertette. Az összehasonlítás során országoként két-két női bevándorló csoportot vizsgáltak (Magyarországon kínaiakat és ukránokat), az elemzés narratív interjúkra épült. A cél a bevándorlók integrációjának, a társadalmi kirekesztés európai jelenségének bemutatása volt. A munka elsősorban arra összpontosított, hogy a bevándorlók hogyan jelenítik meg magukat nőként és bevándorlóként, ez a két jellemző hogyan kapcsolódik össze az esetükben. Az eredmények szerint a migrációért (és a sikeres integrációért is) nagy árat kell fizetni társadalmi státusban és a női szerepek terén, meg kell küzdeni a befogadó társadalommal, valamint a saját csoport tradícióival is. Számos példa van a sikeres integrációra, nincsenek bizonyos etnikai csoportra jellemző életpályák, az előadók inkább globális osztályhelyzetről beszélnek, amely különböző utakon jön létre.

A hetedik szekció előadásai a demográfiai viselkedés és a hátrányos helyzetek generációk közötti átörökítésének problémájáról szólnak. A. Liebroer a demográfiai viselkedés problémájára összpontosítva megállapította, hogy az átörökítés valószínűségét az értékiszocializáció (a családi normák, hagyományok ereje, a vallásosság – ha ezek egyaránt jellemzik a szülő- és gyermekgenerációt) növeli. Ugyanilyen fontos a státusátörökítés: ha például a szülők és a gyermekek iskolázottsági szintje hasonló, akkor nagyobb a valószínűsége a hasonló demográfiai viselkedésnek, ellenkező esetben kisebb. Fontos az is, hogy fiatal korban milyen hosszú időt töltött együtt a gyermek szüleiével (pl. a válás következményei). H. de Valk a hollandiai holland és bevándorló népességen belül vizsgálta a szülő- és gyermekgenerációk gyermekvállalási preferenciáit. Ezek a bevándorlók és a helyiek esetében különböznek egymástól, főleg a gyermekszülés időzítésének tekintetében. Generációk közötti eltérés főleg a kívánt családnagyságban mutakö-

zik, kevésbé az időzítés terén. A bevándorlók között a generációk közötti eltérések alig nagyobbak, mint a honos népesség körében.

A konferencia programja a következő volt:

1. Társadalomszerkezet és demográfiai folyamatok – az anyagi körülmények és a demográfiai viselkedés az életút során

Thomson, Elizabeth (University of Wisconsin, USA; University of Stockholm, Sweden)
Education and the family life course in Europe (Iskoláztatás és családi életciklus Európában)

Hagestad, Gunhild (Adger University College, Kristiansand, Norway)
Consequences of demographic choices for intergenerational ties (A demográfiai döntések következményei a generációk közötti kapcsolatokra)

Hillmert, Steffen (Tübingen University, Tübingen, Germany)
Links between education, demographic behavior and social reproduction in 20th century in Germany (Az iskolázottság, a demográfiai viselkedés és a társadalmi reprodukció közötti kapcsolatok a 20. századi Németországban)

Hobcraft, John (University of York, Great Britain)
The interplays of gender and cohort with childhood antecedents of adult outcomes: socioeconomic status, health, and timing of parenthood (A nem és kohorsz összjátéka a felnőttkori viselkedés gyermekkori előzményeivel: társadalmi-gazdasági helyzet, egészségi állapot és a gyermekvállalás időzítése)

2. Az életút korai szakasza: a szülői ház elhagyása és a párkapcsolat kialakítása

Billari, Francesco C. – Vitali, Agnese (“Carlo F. Dondena” Centre for Research on Social Dynamics, Università Bocconi, Milan, Italy)
Becoming an adult in different welfare regimes: An analysis based on the 2004–05 European Social Survey (A felnőtté válás különböző jóléti rendszerekben: a 2004–2005-ös európai társadalmi felvételre alapozott elemzés)

Aassve, Arnstein (ISER, University of Essex, Great Britain)
Economic wellbeing and leaving home in Europe (Gazdasági jólét és az otthon elhagyása Európában)

Toulemon, Laurent (Institut National d’Études Démographiques, Paris, France) – Winkler-Dworak, Maria (Vienna Institute of Demography, Austria)
Gender and social differences in the transition to adulthood in France. A sequence analysis (Nemi és társadalmi különbségek a felnőtté válásban Franciaországban. Szekvenciális analízis)

- Szalma, Ivett – Róbert, Péter (Corvinus University of Budapest, Hungary)
The effect of education and labor market uncertainties on partnership formation in Hungary (Az iskolázottság és a munkapiaci bizonytalanság hatása a párkapcsolatok kialakítására Magyarországon)
- Smits, Annika – Mulder, Clara H. (University of Amsterdam, The Netherlands)
Coresidence of adult children and their parents in the Netherlands (Felnőtt gyerekek együttélése szüleikkel Hollandiában)
- Kostova, Dora (Max Planck Institute for Demographic Research, Rostock, Germany)
Cohabitations vs. marriage in Russia – a joint analysis of first marital and non-marital union formation (Együttélés vagy házasság Oroszországban – Az első házasság és nem házasság párkapcsolatok összehasonlító elemzése)

3. A párkapcsolatok felbomlása: válás és egyszülős családok

- Kiernan, Kathleen (University of York, Great Britain)
Parental separation and disadvantage (A szülők szétválása és annak hátrányai)
- Reneflot, Anne (Lillehammer University College, Lillehammer, Norway)
Family dissolution and children's educational attainment: evidence from Norway (A család felbomlása és az iskolázottság megszerzése – eredmények Norvégiából)
- Trevino, Rocio (Autonomous University of Barcelona, Spain) – Simó, Carles (University of Valencia, Spain) – Solsona, Montse (Autonomous University of Barcelona, Spain)
Single parenthood in Spain (Egyedülálló szülők Spanyolországban)

4. Eszmények és strukturális kényszerek Közép-Kelet-Európában

- Thornton, Arland (University of Michigan, Ann Arbor, USA) – Philipov, Dimiter (Vienna Institute of Demography, Austria)
Family and demographic behavior in Central and Eastern Europe: Changing influences of developmental idealism, political economy, and intergenerational relationships (Család és demográfiai viselkedés Közép- és Kelet-Európában. A fejlődésbe vetett hit, a politikai közgazdaságtan és a generációk közötti kapcsolatok változó hatása)
- Spéder, Zsolt – Kapitány, Balázs (HCSO Demographic Research Institute, Budapest, Hungary)
Structural and ideational effects on parenthood during the time of transition: Hungary as a case of post-communist countries (Strukturális és eszménybeli hatások a gyermekvállalásra az átmenet idején: Magyarország mint a posztkommunista országok példája)

5. *Gyermekszülés és gyermeknevelés: strukturális okok és következmények*

Kravdal, Øystein (Oslo University, Norway)

Differential fertility: educational differences (Differenciális termékenység: iskolázottság szerinti különbségek)

Van Bavel, Jan (Vrije Universiteit Brussel, Belgium)

Field of education and postponement of parenthood in Europe (Iskolázottság és a gyermekvállalás halasztása Európában)

Michielin, Francesca – Mulder, Clara H. (University of Amsterdam, The Netherlands)

The influence of grandparents' proximity and childcare availability on second and third births (A nagyszülők közelségének és a gyermekfelügyelet elérhetőségének hatása a második és harmadik születekre)

Pailhé, Ariane (Institut National d'Études Démographiques, Paris, France)

Labor market and parenthood (Munkaerő-piac és gyermekvállalás)

Matysiak, Anna (Warsaw School of Economics, Poland)

Changing conditions of labour force participation and their impact on childbearing – the case of Poland (A munkaerő-piaci részvétel változó feltételei és hatásuk a gyermekvállalásra – Lengyelország példája)

Lappégard, Trude (Statistics Norway) – Aassve, Arnstein (ISER, University of Essex, Great Britain)

Evaluation of cash-benefit reform on timing of women's fertility (A készpénzjuttatások reformjának hatása a nők termékenységének időzítésére)

De Vries, Jannes (Tilburg University, The Netherlands)

The decline in income after the birth of children (A jövedelem csökkenése a gyermekek születése után)

6. *Európai migránsok és etnikai kisebbségek demográfiája*

Courbage, Youssef (Institut National d'Études Démographiques, Paris, France)

Migrants in Western Europe: their social status and demographic behavior (Migránsok Nyugat-Európában: társadalmi helyzetük és demográfiai viselkedésük)

Andersson, Gunnar (Max Planck Institute for Demographic Research, Rostock, Germany) – Scott, Kirk (Lund University, Sweden)

Childbearing dynamics of couples in a universalistic welfare state: the role of labor-market status, country of origin, and gender (A párok gyermekvállalási szokásainak változásai az egyetemes jóléti államban: a munkaerő-piaci helyzet, a származási ország és a nem szerepe)

Sobotka, Tomas (Vienna Institute of Demography, Austria)

The rising importance of migrants for childbearing in Europe (A migránsok növekvő jelentősége Európában a gyermekvállalás szempontjából)

Zorlu, Aslan (University of Amsterdam, The Netherlands)

Leaving parental home and spatial assimilation of immigrants in the Netherlands (A szülői otthon elhagyása és a bevándorlók térbeli asszimilációja Hollandiában)

- Kalmijn, Matthijs (Tilburg University, The Netherlands)
A comparative perspective on ethnic intermarriage (Etnikai vegyesházasságok összehasonlító perspektívából)
- Veres, Valér (Babes-Bolyai Universitet, Cluj-Napoca, Romania)
Differential population growth of Hungarian and roma minority from Romania: Ethnocultural or structural factors? (A romániai magyar és roma kisebbség eltérő népességnövekedése: etno-kulturális vagy strukturális tényezők?)
- Durst, Judit (Corvinus University, Budapest, Hungary)
Changes in the reproductive strategies of the ghetto-poor gypsies in Hungary (A magyarországi gettóban élő szegény cigányok változó reprodukciós stratégiái)
- Kovács, Éva (Sociological Institute of the Hungarian Academy of Sciences, Budapest, Hungary) – Melegh, Attila (HCSO Demographic Research Institute, Budapest, Hungary)
Gender, class and ethnicity in the life course perspective of immigrant women (Nem, osztály és nemzeti hovatartozás a bevándorló nők életpályakilátásaiban)

7. A demográfiai magatartás és a társadalmi hátrányok generációs továbbörökítése

- Liefbroer, Aat (Netherlands Interdisciplinary Demographic Institute, The Hague, The Netherlands)
Intergenerational transmission of family-life trajectories (A családi életpályamodellek generációk közötti átörökítése)
- Jasilioniene, Aiva – Andreev, Evgueni (Max Planck Institute for Demographic Research, Rostock, Germany)
Premarital conception and divorce risk in Russia in light of the GGS data (Házasság előtti teherbeesés és a válás kockázata Oroszországban a GGS-adatok tükrében)
- Lyngstad, Torkild Hovde (Statistics Norway, Oslo, Norway) – Engelhardt, Henriette (University of Bamberg, Germany; Vienna Institute of Demography, Austria)
The intergenerational transmission of divorce depends on age at parental divorce (A válás generációk közötti átörökítése attól az életkortól függ, amelyben a vizsgált személy a szülők válásakor volt)
- De Valk, Helga (Netherlands Interdisciplinary Demographic Institute, The Hague, The Netherlands)
Generational differentials in childbearing preferences among migrant and Dutch parents and children (Migráns és holland szülők és gyermekek gyermekvállalási preferenciáiban mutatkozó generációs különbségek)

1. *Poszter-szekció*

1. Aassve, Arnstein (University of Essex, Great Britain) – Davia, Maria A. (Universidad de Castilla La Mancha, Spain) – Iacovou, Maria (University of Essex, Great Britain) – Mencarini, Letizia (University of Florence, Italy)
Poverty and the transition to adulthood: Risky situations and risky events (Szegénység és felnőtté válás. Kockázatos helyzetek és kockázatos események)
2. Engler, Ágnes – Nagy Zsuzsa (University of Debrecen, Hungary)
Family or career? Family planning of students in higher education (Család vagy karrier? Családtervezés az egyetemi hallgatók körében)
3. Fliegenschnee, Katrin (Vienna Institute of Demography, Austria)
“There are simply always enough good reasons against a child!” Fears and worries about parenthood among childless, highly educated Austrian women and men (“Egyszerűen mindig vannak elég jó indokok a gyermekvállalás ellenében.” Félelmek és aggodalmak a gyermekvállalással kapcsolatban gyermektelen, egyetemi végzettségű osztrák nők és férfiak körében)
4. Földházi, Erzsébet (HCSO Demographic Research Institute, Budapest, Hungary)
Factors influencing divorce in Hungary over time (A válást befolyásoló tényezők változása Magyarországon)
5. Haragus, Mihaela – Haragus, Paul Teodor (Babes-Bolyai University, Cluj-Napoca, Romania)
Fertility and socio-economic differences in urban and rural Romania (Termékenység és társadalmi-gazdasági különbségek a városi és vidéki Romániában)
6. Keller, Tamás – Gábos, András (TÁRKI, Social Research Institute Inc., Budapest, Hungary)
The impact of flexible work arrangements on the work-life balance (A rugalmas munkaszervezési módok hatása a munka-szabadidő egyensúlyra)
7. Kotzeva, Tatjana (Center of Population Studies at the Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaria)
Leaving home in post-socialist Bulgaria: prolonged parental dependence or expanded residential choice (Az otthon elhagyása a posztszocialista Bulgáriában: a szülőktől való függés meghosszabbodása avagy a lakóhelyválasztás szabadsága)
8. Kovács, Eszter – Pikó, Bettina (University of Szeged, Hungary)
The transition of late adolescence: Preferences of different partnership formations in the light of values and attitudes (A késő kamaszkori átmenet: különböző együttélési formák népszerűsége az értékek és attitűdök fényében)
9. Rootalu (Aas), Kadri (University of Tartu, Estonia)
Educational level of the divorcing population in Estonia during the transformation period 1992–2005 (Az elvált népesség iskolázottsági szintje Észtországban az átalakulás időszakában, 1992–2005)
10. De Rose, Alessandra – De Pascale, Anna (University of Rome “La Sapienza”, Italy)
The housing market in Italy and its impact on young people leaving parental home (A lakás piac Olaszországban és ennek hatása a fiatalok szülői házból való elköltözésére)

11. Santarelli, Elisabetta (University of Rome "La Sapienza", Italy)
Socioeconomic conditions of young couples in Italy: evidence from EU-SILC (A fiatal párok társadalmi-gazdasági helyzete Olaszországban: az EU-SILC eredményei)
12. Sántha, Ágnes (Eötvös Loránd University, Budapest, Hungary)
Becoming independent: discourse of young adults on their leaving home. A comparative study of Hungarian and German singles (Függetlenné válás: a fiatal felnőttek diskurzusai a szülői ház elhagyásáról. Magyar és német szinglik összehasonlító vizsgálata)
13. Stankuniene, Vlada – Maslauskaitė, Ausra (Demographic Research Center, Vilnius, Lithuania)
Paradoxes in patterns of partnership and childbearing behaviour during transformations in Lithuania. Several parallel populations? (Paradoxonok az együtélés és a gyermekvállalás mintáiban a rendszerváltó Litvániában. Több párhuzamos népesség?)

2. Poszter-szekció

1. Blaauboer, Marjolein – Mulder, Clara H. (University of Amsterdam, The Netherlands)
Family background and leaving parental home (Családi háttér és a szülői ház elhagyása)
2. Busetta, Annalisa – Giambalvo, Ornella (University of Palermo, Italy)
Lowest low fertility in Hungary: casual aspect and demographic consequences (Az igen alacsony termékenység Magyarországon: okok és demográfiai következmények)
3. Capacci, Giorgia – Castagnaro, Cinzia – Salvati, Luca (ISTAT, Istituto Nazionale di Statistica, Rome, Italy)
Social exclusion of foreign people in Italy: a multidimensional analysis (Az idegenek társadalmi kirekesztése Olaszországban: többdimenziós elemzés)
4. Fliegenschnee, Katrin (Vienna Institute of Demography, Austria) – Engelhardt-Wöfler, Henriette (Otto-Friedrich-Universität Bamberg, Germany) – Fürkranz-Prskawetz, Alexia (Vienna Institute of Demography)
Fertility as a multistate process and the role of rational vs. emotional arguments (A termékenység mint többállapotú folyamat és a racionális, illetve emocionális érvelés szerepe)
5. Glorieaux, Ignace – Laurijssen, Ilse – van Dorsselaer, Yolis (Vrije Universiteit, Brussel, Belgium)
Social position of migrant youth to the labour market: integration or exclusion? (A migráns fiatal társadalmi helyzete a munkapiacra: integráció vagy kizárás?)
6. Haskova, Hana (Academy of Sciences of the Czech Republic, Institute of Sociology, Prague)
Structural and value conditions of entering parenthood in the Czech Republic (A gyermekvállalás strukturális és értékbeli feltételei a Cseh Köztársaságban)

7. Janouskova, Klara (University of Ostrava, Czech Republic)
Barriers of the parenthood: Case of the career oriented mothers (A szülővé válás gátjai: karrier-orientált anyák esete)
8. Kesseli, Katja (University of Helsinki, Finland)
First birth in Russia and in Estonia (Első szülés Oroszországban és Észtországban)
9. Mendes, Maria Filomena (Universidade de Évora, Portugal)
The future of Portuguese and Spanish fertility – evidence from the European Social Survey (Round 2) (A portugál és spanyol termékenység jövője – eredmények az Európai Társadalmi Felvétel második hullámából)
10. Nicolaas, Han – Garszen, Joop (Statistics Netherlands, Voorburg, The Netherlands)
Recent trend in fertility of non-western females (A nem nyugati nők termékenységének jelenlegi trendje)
11. Pamporov, Alexey (Open Society Institute, Sofia, Bulgaria)
Social exclusion of Roma in Bulgaria and some “unacceptable” demographic patterns (A romák társadalmi kirekesztése Bulgáriában és néhány “elfogadhatatlan” demográfiai minta)
12. Potancokova, Michaela – Sprocha, Branislav (Demographic Research Centre, Bratislava, Slovakia)
Interplay between the living conditions and reproductive behaviour of Roma population in Slovakia according to different levels of integration (A szlovákiai roma népesség életkörülményei és reprodukciós viselkedése közötti kapcsolat az integráció különböző szintjeinek megfelelően)
13. Rakoczyova, Myrka (Institute of Labor and Social Affairs, Prague, Czech Republic)
Jobs and integration – Migrant workers and their employers in the Czech republic (Állások és integráció – Migráns munkások és foglalkoztatásuk a Cseh Köztársaságban)

Óri Péter

IRODALOM

KÖNYVEK

FRANÇOIS HÉRAN: *Le temps des immigrés. Essai sur le destin de la population française.* (A bevándorlók kora. Gondolatok a francia nép sorsáról.) Seuil, Paris, 2007, 112 p.

A franciák vélekedése szerint háromszor annyi a bevándorló az országukban, mint amennyit a statisztikák mutatnak. A teljes népességben belül arányukat 29%-ra becsülik, míg az OECD csak 10 százaléknyra teszi.

Általában azokban az európai országokban mutatkozik ekkora különbség a közvélekedés és a tény között, ahol a bevándorlóknak a népességhez viszonyított hányada viszonylag alacsony. Ahol ez magas, mint Németországban (20%), Svájcban (28%) vagy Luxemburgban (34%), a polgárok becslése közelebb áll a valósághoz.

François Héran ezzel az összehasonlítással kezdi könyvét, melyben a bevándorlók vélt és valós szerepéről értekeznek. A téma aktualitását a 2006 júliusában megszavazott bevándorlási és integrációs törvény adja, melynek hivatalos célja a bevándorlók passzív elfogadása helyett a megválogatásuk és integrációjuk elősegítése.

A szerző szerint a törvény konkrét célja annak az elvnek a megerősítése, hogy minden népesedési kérdésben, mint szuverén egység, egyedül az állam dönt. Ezért törekszik arra, hogy a bevándorlást kvantitatív és kvalitatív kontrollnak vesse alá.

Nem nehéz egy ilyen törvényt elfogadtatni egy olyan országban, amelynek lakói – mint láttuk – viszonylag tájékozatlanok bevándorlási, de demográfiai kérdésekben is, és nincsenek tisztában azzal, hogy ha a nemkívánatos bevándorlók számát a számukra hasznosak javára visszaszorítják, ez szükségszerűen a vándorlási különbséget csökkentésével jár. Ebből pedig az következik, hogy a népességnövekedésben a természetes szaporodás kap fokozott jelentőséget. Vajon reális célkitűzés ez?

A bevándorlók megválogatásának gondolata nem igazán új, számos országban hasonló törvények voltak vagy vannak érvényben. A szerző Kanada, Spanyolország, Olaszország és Svájc példáján mutatja be, hogy noha különböző eszközökkel, de ezek az országok évek vagy évtizedek óta szelektálják a bevándorlókat. Az eredmény semmiképpen sem mondható egyértelműnek. Kanadában a bevándorlók a nagyvárosokba koncentrálnak, miközben a kisvárosok munkaerőhiánnyal küszködnek. Spanyolországban és Olaszországban kvótarendszerrel próbálták meg összeegyeztetni a gazdaság és a bevándorlók igényeit, majd számos alkalommal törvényesítették az illegálisan ott tartózkodók helyzetét. Svájcban pedig az 1970-es években kitűzött célokkal ellentétben meghosszabbodott a bevándorlók tartózkodási ideje, és a bevándorlás elvesztette a kapcsolatát a gazdasági célokkal.

Egyelőre nem lehet tudni, hogy a francia törvény mennyire éri el majd célját. Ennek találgatása helyett a szerző annak feltárására koncentrálna, hogy valójában mekkora a bevándorlók súlya a francia népmozgalomban.

A 2003-as, 2004-es és 2005-ös évek átlagát nézve bevándorlásból származik a népességnövekedés mintegy 30 százaléka. Az évi 365 ezer fős többletből 260 ezer köszönhető a természetes szaporodásnak, míg a vándorlási különbözethez 105 ezer. A

legtöbb európai országban a bevándorlóknak ez a részesedése sokkal nagyobb, a 25 európai uniós országban átlagban 85 százalékos.

A teljes népességhez viszonyítva a bevándorlók 1,7 ezrelékkal járulnak hozzá a népesség 5,9 ezrelékes növekedéséhez. Ez az arány 1955 és 1964 között volt már a mostani duplája is, és jelenleg is sokkal magasabb többek között Spanyolországban (14%) és Olaszországban (10%). Franciaországra ugyanis nem a tömeges, hanem a régóta tartó, folyamatos bevándorlás jellemző, már a 19. század második fele óta. Emiatt az országnak olyan problémával kell szembenéznie, mely számos fent említett államban – lévén, hogy ott a bevándorlás nem néz vissza ilyen hosszú múltra – még nem jelentkezett: az egykori bevándorlók leszármazottainak integrációjáról van szó. Annak ellenére gondot okoz ez, hogy a vegyes házasságok száma folyamatosan nő. Az ok pedig számos elhibázott politikai intézkedésben keresendő: rossz városi politika, diszkrimináció, valamint az a tény, hogy ezen generációk gazdasági válság idején léptek a munkaerőpiacra.

Mindazonáltal az egykori bevándorlók leszármazottai igen fontos részét alkotják a francia társadalomnak: négy franciából közel egynek bevándorló volt egyik nagyszülője és háromból egynek a dédszüloje. Látszik, hogy nem kell tömeges bevándorlás ahhoz, hogy az újonnan érkezők relatív súlya ilyen nagy legyen. Elég hozzá a hosszan tartó, mérsékelt ütemű betelepülés.

A következő felmerülő kérdés természetesen az, hogy a bevándorlók nem vállalnak-e több gyermeket, mint az őshonosok? Való igaz, hogy a franciák termékenysége magas a többi európai országhoz mérten: a teljes termékenységi arányszám 1,9 körül mozog, és a születések száma meghaladja a halálozásokét. 2003-as adatok szerint a külföldiek produkálják a gyermekszületések 12 százalékát, de ha a vegyes párokat is figyelembe vesszük, akkor 17 százalék ez az arány. A külföldiek nélkül a természetes szaporodás 42 százalékkal alacsonyabb lenne, a teljes termékenységi arányszám azonban csupán 0,1-el. A külföldiek ugyanis átlagban több gyereket hoznak világra, mint a franciák (2,8 vs. 1,8), azonban a termékeny korban lévő nőknek mindössze a 11 százalékát adják. Ha azonban hozzájuk számítjuk azokat a bevándorlókat is, akik már megkapták a francia állampolgárságot, akkor már közel 15 százalékos arányt kapunk. A termékenységhez való hozzájárulásuk azonban így is alacsony marad. A bevándorlók ugyanis viszonylag hamar alkalmazkodnak a befogadó ország normáihoz, és nem hoznak világra sokkal több gyermeket, mint az őshonosok. Rendszerint egy generáció elég ahhoz, hogy a kiegyenlítődés bekövetkezzék. Emellett magas a vegyes párok száma, ami ugyancsak ennek a tendenciának kedvez. A harmadik említendő körülmény pedig az, hogy a bevándorlók nagy része a Maghreb-országokból érkezik, amelyekben már majdnem lezárult a demográfiai átmenet, és az átlagos gyermekszám közel áll a 2-höz.

Franciaország népmozgalma tehát két vonatkozásban különbözik a legtöbb európai országtól: egyrészt viszonylag magas a természetes szaporodás, másrészt pedig állandó és mérsékelt mértékű bevándorlás segíti. Ennek köszönhetően tehát még van utánpótlása a fiatal generációknak. Ugyanakkor ez az előny nem áll fenn örökké. Előrejelzések szerint a természetes szaporodás egyre csökkenni fog, 2040 és 2045 között itt is megindul majd a természetes fogyás, és a népességnövekedés forrása egyedül a bevándorlás lesz. Az alapváltozat szerint 2050-ig a francia népesség még mintegy 10 millióval nőhet.

Minderre tekintettel kétséges, hogy az új bevándorlási politika helyes válasz a valós problémákra. A vándorlási különbözet emelése vagy csökkentése ugyanis lényegileg nem változtatja meg az alapfolyamatot, a halálozások száma előbb vagy utóbb túl fogja

lépni a születések számát, és ekkortól a népességszám döntően a bevándorlástól függ majd.

Elképzelhető természetesen egy olyan forgatókönyv is, mely szerint a termékenység nő. Ha a teljes termékenységi arányszám éveken keresztül elérné a 2,1-et, még negyven évig biztosítva lenne a természetes szaporodás. De ez elég valószínűtlen változat, ugyanis ehhez a fiatal nőknek kellene több gyermeket vállalniuk, összeegyeztetve nemcsak a munkájukkal, hanem a tanulányaikkal is.

Ahogy a természetes fogyás szinte elkerülhetetlen, ugyanígy a népesség öregedése is. A 20. század elején Franciaországban egy 64 év feletti lakosra 8 munkaképes korú, tehát 15 és 64 közötti személy jutott. Jelenleg ez az arány 4, és a következő ötven évben ismét a felére fog csökkenni. Családpolitikára természetesen szükség van, de az öregedés problémáját ez nem oldja meg. A szerző szerint kollektív preferencia alakult ki a számszerűleg kevesebbek számára biztosított, de hosszabb és jobb minőségű élet iránt. A társadalom arra törekszik, hogy megfelelő teret biztosítson az időseknek, ugyanakkor a generációk között újfajta kapcsolat jöjjön létre. Ennek eleme a nyugdíjkorhatár kitolása, az idős emberek foglalkoztatása, kifejezetten az időseket célzó szolgáltatások kínálatának megteremtése stb.

A két tárgyalat problematika egyben alapvetően különbözik: a bevándorlók máshonnan jönnek, tehát vissza lehet őket oda küldeni. De hogyan értelmezhetnénk ezt az idősekre?

A bevándorlás folyamatát nem lehet úgy szabályozni, hogy ne számolnánk a demográfiai folyamat egyéb elemeivel is. Bárhogyan gondolkodjanak ugyanis erről a franciák, népességük hosszú távon csak és kizárólag a bevándorlás révén növekedhet.

Makay Zsuzsanna

FOLYÓIRATCIKKEK

LIVI BACCI, M.: The depopulation of Hispanic America after the Conquest. (Spanyol-Amerika elnéptelenedése a hódítás után.) *Population and Development Review*, 32. 2006/2. 199–232. p.

A kortársak és a mai tudósok is egyetértenek abban, hogy az Amerika felfedezését követő spanyol hódítás következménye az őslakók demográfiai katasztrófája volt. A korabeli beszámolók szerint a Karibi szigetvilág eredeti népessége gyakorlatilag eltűnt a 16. század közepére, Mexikó vagy Peru partmenti területei pedig elnéptelenedtek. Egyes mai vélemények szerint (pl. Jared Diamond) a pusztulás mértéke akár 95%-os is lehetett a prekolumbiánus időkhöz képest. Komoly viták vannak viszont a felfedezés kori népességszámot és a rettenetes népességcsökkenés okait illetően. A két probléma ráadásul Livi Bacci okfejtése szerint szorosan összekapcsolódik, a különböző népességszám-bebecslések különböző katasztrófa-forgatókönyveket valószínűsítene.

A Kolumbusz-kori népességszám becslése rendkívül nehéz. Viszonylag pontos adóösszeírások csak 1560 után készültek, de ezek sem tartalmazzák a teljes bennszülött népességet. A megelőző korszakról csak töredékes információk állnak rendelkezésünkre, egy-egy régióban összeírták ugyan a népességet, de ezeket a forrásokat nem tekint-

hetjük teljesnek, kimaradhattak egész családok, illetve az összeírt családokból számos családtag is. Így a hódításkori népességszám csak indirekt módon állapítható meg, pl. a 16. század második felére valószínűsített 8–10 milliós népességszámból kiinduló vizs-
szafélé becslés segítségével, amely azonban valamely reálisnak tekintett katasztrófa-
forogatókönyvre épül. Érthető, hogy a becslések között óriási különbségek vannak, pl. Mexikó prekolumbiánus népességét 3 és 30 millió közé teszik. Mint említettük, a né-
pességszám-becslések és a pusztulás okai között összefüggés van, ha magas népesség-
számot fogadunk el, akkor kevésbé valószínű, hogy a csökkenés elsődleges oka a hódító
háború és a hódítók ezt követő atrocitásai lettek volna. Ugyanígy nehezen képzelhető el,
hogy a bennszülött lakosság munkaerejének kisajátítása okozhatta több milliós népesség-
gek pusztulását, hiszen pl. Hispaniola szigetén (ma Haiti és a Dominikai Köztársaság) a
spanyolok maximális létszáma 10 ezer fő lehetett 1510 körül, Livi Bacci szerint a rab-
szolgamunkával könnyedén romlásba dönthettek akár több százezer indiánt is, de több
milliót már nehezen. Relatív nagy népesség és népsűrűség esetén inkább a hódítók
által behurcolt járványok hatása tűnik elsődlegesnek, és fordítva, ritkán lakott területe-
ken a járványok terjedése lassúbb, pusztító hatásuk kisebb, ez esetben a háborúk és a
rabszolgamunka hatását kell előtérbe helyeznünk.

A probléma az, hogy a kortársak (pl. a ferences Motolinia vagy a jóval ismertebb
dominikánus Las Casas) részletesen tárgyalják ugyan az indiánok katasztrófájának
okait, de nem nagyon hierarchizálják ezeket, így ma már rendkívül nehéz ezt megtenni.
A beszámolók alapján az okokat Livi Bacci négy csoportba vonja össze: a behurcolt új
kórokozók terjesztette járványok (mindenekelőtt a himlő); a hódító háborúk közvetlen
és közvetett hatásai (pl. éhínségek a hagyományos mezőgazdaság pusztulása miatt); az
indián munkaerő kisajátítása (élelmiszertermelés, bányászat, szállítás, köz- és magán-
építkezések számára, az „encomienda” rendszer – ültetvények és a munkaerő ezzel járó
állandó mozgatása, amely a családok szétesését eredményezte, és közvetlenül hozzájá-
rult a demográfiai katasztrófához); illetve a bennszülöttek gazdasági, társadalmi, dem-
ográfiai rendszereinek teljes szétesése. Las Casas a háborúkra és a kényszermunkára
helyezte a hangsúlyt, beszámolója széles körben ismertté vált, és a spanyol, illetve
katolikusellenes propaganda alapját képezte, évszázadokra megalapozva a spanyol
gyarmati terjeszkedés ún. „fekete legendáját” (Livi Bacci). Ennek megfelelően a 20.
század második feléig a hódítók kegyetlenkedésében látták az indiánok demográfiai
katasztrófájának fő okát, illetve egyszerűen átvették a kortársak beszámolóiban felsorolt
tényezőket. Az utóbbi harminc évben viszont a „fekete legenda” és a multikauzális
magyarázatok a háttérbe szorultak, és a járványok hatására került a hangsúly, ami együtt
járt a már említett magasabb népességszám-becslésekkel.

Livi Bacci azt a kérdést próbálja a demográfus tudása, tapasztalata alapján megvá-
laszolni, hogy mi okozta a spanyol gyarmatok őslakosságának demográfiai katasztrófáját.
Véleménye szerint egy dolog világos: a pusztulás okai sokfélék lehettek a kortársak
leírásai alapján. Szerepet játszhattak biológiai faktorok (új kórokozók), környezeti (az
infrastruktúra leromlása, az erdők pusztulása, az európai háziállatok megjelenésének
káros hatásai), politikai (háborúk, rabszolgaság), társadalmi (közösségek szétesése,
kényszermigráció), gazdasági (a termelési módok változása, kényszermunka) és demog-
ráfiai (nők elhurcolása, párok szétválasztása, migráció) tényezők. Az is nyilvánvaló,
hogy a népességcsökkenést az váltotta ki, hogy az indiánok demográfiai rendszere
súlyosan és hosszabb távon is helyrehozhatatlanul sérült. Demográfiai rendszer alatt a
szerző a túlélés, reprodukció és mobilitás közti, gazdasági, társadalmi és környezeti

faktorok által meghatározott kölcsönhatást érti. Tanulmányában elsősorban azt vizsgálja, hogy egy-egy tényező – mindenekelőtt a himlőjárványok – képes-e a demográfiai rendszer súlyos károsítására, illetve hogy egész Spanyol-Amerikában ugyanaz a katasztrófa-forgatókönyv érvényesült-e, ugyanazok a tényezők váltottak-e ki hasonló hatásokat.

Először a himlőjárványok hatását vizsgálja egy modellkísérlet segítségével. Az Újvilágba behurcolt fertőző betegségek (himlő, kanyaró, diftéria, rubeóla, mumpsz) kiváltotta járványok a háziállatokkal való együttélésből származnak. Amerikában csak néhány háziastott állatfaj élt együtt az emberrel, lényegében ezért nem fejlődhetett ki egy sor Euráziában vagy Afrikában ismert fertőző betegség. Az amerikai népesség nem szerezhetett immunitást ezekkel szemben, ezért a hódítás során behurcolt kórokozók óriási pusztítást végeztek a járványelmélet hívei szerint. Livi Bacci első modellje szerint a himlőt a teljes, addig nem immunizált népesség megkapja, a betegség maximális letalitása 40%. A betegségből felgyógyultak életre szóló immunitást szereznek, ezért a következő járvány kb. 15 évvel később tör ki, amikorra kellő létszámú nem immunizált népesség születik. Ez volt a helyzet Európában is, ahol a himlő elsősorban a gyermekek között pusztított, és egy-egy területen endémikus formában volt jelen. A modell szerint 30 év alatt három járvány pusztíthat, és a kiinduló népességnek kb. 40%-a marad élve, amit bízást lehet demográfiai katasztrófának nevezni. Ugyanakkor egy ilyen forgatókönyv a legkevésbé sem reális: nem mindenki betegszik meg a járványban, két járvány között jelentős lehet a természetes szaporodás, az immunizáció generációról generációra nő, felismerik a betegséget, nő az elővigyázatosság, az immunizáció terjedésével egyre kevésbé hagyják sorsukra a betegeket stb. A pusztítás mértéke tehát nem állandó, hanem idővel egyre csökken. A szerző szerint sokkal reálisabb 70%-os morbiditási arányt számolni, a letalitás az első járványnál lehet 40%, de utána helyesebb 30%-ot alapul venni, két járvány között a természetes szaporulat megközelítheti az évi 1%-ot. Így 30 év alatt 10%-os lesz a csökkenés, amit már nem nagyon tarthatunk demográfiai katasztrófának, egy népesség összeomlásának. A himlő tehát elsősre okozhat katasztrófa-lis pusztulást, de a későbbiekben hatása függ a népsűrűségtől, terjedésének mértékétől, gyorsaságától, a fertőzöttek és túlélők arányától, a társadalmak védekező és kompenzációs készségétől. A biológiai tényezők mellett tehát társadalmi és demográfiai faktorok is meghatározók lehetnek. Néhol a himlő más betegségekkel együtt lehet a pusztulás meghatározó oka, néhol viszont a kutatási tapasztalatok alapján a visszatérő súlyos járványok ellenére jelentős a népességnövekedés (paraguayi jezsuita missziók).

A lényeg tehát az, hogy nem lehet egyedül a járványoknak tulajdonítani a demográfiai katasztrófát, és nem lehet időtől és tértől függetlenül egy tényezőre visszavezetni a jelenséget. Hispaniolán és a többi karibi szigeten a hódítás már az első nagy járványok előtt (a himlő 1518-ban pusztít először) az őslakók teljes társadalmi és demográfiai összeomlását okozta. Livi Bacci szerint nem irreális az a feltételezés, hogy a himlő csak több évtizeddel a felfedezés és az európaiak megjelenése után tört be az Újvilágba, így a demográfiai összeomlást nem lehet kizárólag a járványok számlájára írni. Inkább a gazdasági és társadalmi rendszerek teljes szétzúzása lehetett a fő probléma, a hagyományos mezőgazdasági rendszer szétverése, az ültetvényes gazdálkodás, az aranybányászat meghonosítása, a kényszermunka alkalmazása, a családi és törzsi kapcsolatok szétzilálása következtében romlottak az életfeltételek, csökkent az életszínvonal, nőtt a halandóság. Emellett a töredékes adóösszeírásokból kiderül, hogy igen alacsony a nők aránya és a gyermekek aránya a nőkhöz képest, ami magas csecsemő- és gyermekha-

landóságra és/vagy szélsőségesen alacsony termékenységre utal. A kényszermigráció, a munkaerő állandó mozgatása, az indián nők kivonása a reprodukcióból okozhatta a magas halandóság melletti alacsony termékenységet. Mindez a járványoktól függetlenül, néhány évtizeddel a hódítás után a karibi népesség teljes gazdasági, társadalmi, demográfiai összeomlását eredményezte.

Mexikó tengerparti részein az elnéptelenedés oka lehetett a malária, míg Peruban a feltételezések ellenére kevésbé valószínű, hogy a hódítás előtt megjelent volna a himlő, és hogy ez okozta volna az összeomlást. Itt a több évtizedes háború (a hódítás előtt az őslakosok között, majd a spanyolok és az inkák, illetve a spanyolok különböző pártjai között) okozott nagy pusztítást, lehetetlenné téve a mezőgazdasági termelést. Az 1540-es, 50-es évek népességsökkenését némi újjáéledés után az 1570-es évektől több évtizedes folyamatos népességsökkenés követte, ami viszont nem tűnik kollapszusnak. A járványparadigma tehát itt sem tűnik megalapozottnak. Paraguayban ugyanakkor sorozatos járványokat látunk, összeomlás nélkül. Itt a jezsuiták hozták létre misszióshálózatukat, ami megvédte az indiánokat az ültetvények és a rabszolgavadászat pusztító hatásától. Az őslakók a jezsuiták által tervezett és irányított telepeken éltek, az ott meghonosított szigorú morális rend stabil társadalmi struktúrát eredményezett. Ennek demográfiai következménye a korai, általános és monogám házasság volt, ami igen magas termékenységet okozott. Ez képes volt a rendszeresen pusztító himlőjárványok negatív hatásait ellensúlyozni, és egészen a 18. század közepéig gyors népességnövekedést eredményezett.

Mindebből következik, hogy a monokauzális magyarázatok nem kielégítőek, a hódítás különböző területeken különböző helyzeteket hozott létre, emiatt több pusztulás mintát lehet felvázolni. A járványok hatása kétségkívül igen fontos lehetett, de az európai hódítók akciói is meghatározók lehettek, a jezsuita telepek demográfiai és társadalmi stabilitása indirekt módon mutatja azoknak a gazdasági, társadalmi, demográfiai faktoroknak a súlyát, amelyek közepette a fertőző betegségek kifejítették hatásukat.

Őri Péter

CALDWELL, J. C.: On net intergenerational wealth flows: an update. (A javak nemzedékek közötti áramlása mérlegének újraértékelése.) *Population and Development Review*, 31. 2005/4. 721–740. p.

John C. Caldwell harminc évvel ezelőtt fogalmazta meg híres elméletét a termékenységi átmenetről. Teóriájának lényege a javak generációk közötti áramlásának megfordulása volt, ami kiváltotta a termékenység csökkenését („wealth flows theory”).¹ Nézete szerint a demográfiai átmenet előtti, kontroll nélküli magas termékenység racionális döntés eredménye volt: a gyermekek fogyasztását és felnevelésük költségeit a tradicionális társadalmakban meghaladta az általuk végzett munka értéke, illetve annak a biztonságának a haszna, amelyet szüleik számára azok öregsége idején nyújthattak. Az átmenet termékenységsökkenése éppen annak volt köszönhető, hogy a javak generációk közötti áramlása megfordult, a gyermeknevelés költségei nőttek, ezért egy idő után a sok gyermeket kevesebb, de nagyobb befektetéssel fölnevelt gyermek helyettesítette.

¹ Lásd J. C. Caldwell: Toward a restatement of demographic transition theory. *Population and Development Review*, 2. 1976/3–4. 321–366.

Az elmúlt harminc évben számos ellentmondó kutatási eredmény született a hagyományos világban élő gyermekek munkájának értékét illetően, és kevés a konkrét tudásunk az általuk nyújtott „biztosítással” kapcsolatban is. A szerző ezért fontosnak tartja az elmélet újragondolását, az ellentmondások feloldását.

Először az eredeti, 1976-os elmélet szellemi hátterét mutatja be. Ez volt az az időpont, amikor több évtizedes sikertelen propagandát követően a születésszabályozás első nyomai kezdtek megmutatkozni az ún. harmadik világ hagyományos társadalmában. Ezért az egyik legfontosabb kutatási kérdés a termékenységi átmenet jobb megértése volt, annak feltárása, hogy mely társadalmak és miért voltak rezisztensek a születéskorlátozás terjedésével szemben, és hogy milyen körülmények között indult a változás. A kutatások egy része vadász-gyűjtögető, más része letelepült agrártársadalmakra vonatkozott, őket többnyire egységesen a „tradicionális” társadalom fogalmával írták le. A „wealth flows” elmélet a szerző ghánai és nigériai tapasztalatai alapján körvonalazódott, itt a gyermekek felnevelésének költségei még a hatvanas-hetvenes években is igen alacsonyak voltak, a legfontosabb kiadást élelmiszerszükségletük kielégítése jelentette, ruházkodásra, iskolára nem igen költöttek, felügyeletüket az egész közösség látta el, és így kevés gondot okoztak, a földtulajdon pedig közös volt, így az örökösödés folytán bekövetkező birtokprózdástól sem kellett tartaniuk sok utód esetén. Ilyen körülmények között a születéskorlátozás propagandája (lényegében Fekete-Afrika szerte) eredménytelen volt, a változást az iskolák, üzletek megjelenése, a munkamegosztás fokozódása, egy szóval a modernizáció folyamata hozta.

Caldwell – a későbbi leegyszerűsítésekkel ellentétben – nem azt állította, hogy ezekben a hagyományos társadalmakban a gyermekek munkájukkal biztosítják létfenntartásukat, hanem hogy a gazdálkodók gyermekei egyre nagyobb munkamennyiséget végeznek, ahogy felnőnek, elvégzik azokat a munkákat, amelyeket a felnőttek nem (üzenetek továbbítása, tűzifa gyűjtése, állatok gondozása, legeltetése), társadalmanként különböző életkorban (kb. 15–17 évesen) kiegyenlítik fogyasztásukat, majd felnőttkorukig a felhalmozott múltbeli „fogyasztási adósságukat” is letörlesztik. Különösen jellemző volt ez Nyugat-Afrikában, ahol a gyermekek házasságkötésükig a szülői háztartásban, gazdaságban dolgoztak, de gyakran házason is, 30–40 éves korukig besegítettek a szülőknek. A lányok házasságkötésükkel egy másik háztartáshoz kapcsolódtak, így kevésbé volt alkalmuk a felhalmozott „adósságuk” törlesztésére, ezt viszont ellensúlyozták a családba kerülő menyek és a házasság révén felépített rokon kapcsolatok. Ehhez járult még a biztosítási funkció, mire munka-hozzájárulásuk véget ért, addigra az idős szülőkről való gondoskodás került előtérbe. Caldwell és mások érdeme volt, hogy világossá vált, a tradicionális társadalmakban a korlátozás nélküli magas termékenység egy racionálisan működő rendszer egyik eleme volt, szemben azzal a közkeletű nyugati vélekedéssel, miszerint a premodern viszonyok szükségképpen irracionálisak lettek volna. Így vált érthetővé az a kudarc, ami a születésszabályozás terén mutatkozott, hiszen korábban azt gondolták, hogy elegendő elmagyarázni annak előnyeit és biztosítani a megfelelő eszközöket, és az új magatartásforma máris terjedni kezd.

A gyermeknevelés költségei már az átmenet előtt nőni kezdhettek, ha a korai globalizáció, gyarmatosítás, hittérítés növelte a fogyasztást (pl. ruházkodás). A döntő mozzanat az iskoláztatás terjedése volt, a gyerekek taníttatása ugyan nagyobb költséggel járt, de hosszabb távon jövedelmező befektetésnek bizonyult, a tanult gyermek nagyobb eséllyel pályázott nagyobb jövedelmet és presztízst biztosító városi munkahelyekre, így munkabérével csökkenthette gazdálkodó családtagjainak a mezőgazdasági

munka bizonytalanságából fakadó kockázatát. Az érem másik oldala az urbanizáció, a helyi bürokráciák kiépülése volt, ami növelte a városokban a munkaerő-keresletet. A taníttatás és a városba költözés egyrészt a kockázat minimalizálását jelentette az agrártársadalmakban, másrészt a presztízs forrása is volt. Előnyös lett volna sok tanult gyermek fölnevelése, de ez a nagyobb költségek miatt lehetetlen volt, így inkább kevesebb, de képzetesebb gyermek vállalása mellett döntöttek. Ahol pedig a 20. század második felében a nagy család, a sok gyermek értéke csökkenni kezdett, ott a fogamzásgátló eszközök viszonylag könnyű elérhetősége miatt a termékenység igen gyors csökkenésnek indult.

Ami a tradicionális társadalmak gyermekei által végzett munka értékét illeti, az ellentmondó kutatási tapasztalatok Caldwell véleménye szerint elsősorban néhány félreértésen alapulnak. Az egyik ilyen tévedés az volt, hogy – pl. a Világbank ajánlásai nyomán – a gyermekmunka értékének kiszámításakor nem vették figyelembe a ház körül végzett munkát. Márpedig – különösen a lányok esetében – ennek döntő jelentősége volt a tradicionális agrártársadalmakban. Itt a hiba nyilvánvalóan a vizsgált társadalmak nem ismeréséből, félreértéséből, a modern társadalmi viszonyok mechanikus alkalmazásából eredt. A másik ilyen komoly elemzési hiba az volt, hogy együtt vizsgálták az összes premodern társadalmat, nem tették köztük különbséget termelési módok szerint, azaz a vadász-gyűjtögetőket együtt tárgyalták a letelepült agrártársadalmakkal. Az agrártársadalmaknál – ha a ház körül végzett munkát beszámítjuk – akkor a gyermekek fokról fokra több munkát végezve ledolgozzák felnevelésük költségeit, a „wealth flows” hipotézis ezekben az esetekben megerősítést nyert. Az ellentmondó eredmények a vadász-gyűjtögető társadalmak vizsgálatából erednek. A vadász-gyűjtögetők a szükséges élelmet rövid idő alatt, kevés munkaóra felhasználásával (akár heti 12–13 óra alatt) előteremthetik, ezeket felhalmozni nem tudják, így a többletmunkának nincs értelme. Az „un-economic man” (Sahlins) nem rendelkezik nehezen kielégíthető igényekkel, viszont sok a szabadideje, és a földművelőkhöz képest kicsi az igénye a gyermekmunkára, a gyermekeket egy bizonyos életkor után használják segítségül a vadászatban vagy a harcban. A teljesen különböző viszonyok miatt ezekben a társadalmakban a gyermekmunka értéke nem vehető össze az agrártársadalmakban végzett munka értékével (a gyermekek munka-ráfordítása kicsi volt, mert mindenkié kicsi volt). A biztosítási funkció ugyanakkor kevésbé vitatott és egyértelműbb: bármilyen is a gyermekek fogyasztásának és munkavégzésének a mérége, a premodern társadalmakban a gyermeknevelés az egyetlen eszköz, amellyel a jövő kockázatait csökkenteni lehet.

Caldwell értékelése szerint a „wealth flows” teória jól írja le a magas termékenységgű agrártársadalmak működését, illetve a termékenységi átmenet lefolyását a modernizáció hatására. Az elmélet modernizálására, pontosítására azonban szükség van, nem utolsósorban az ellentmondó kutatási eredmények föloldása végett. Ezért igen fontos részint az átmenet előtti agrártársadalmakban a gyermekek munka-fogyasztás mérlegének pontosabb feltárása, részint a termékenységi átmenet feltételeinek, lefolyásának részletesebb megismerése. Ezzel kapcsolatban a gyermekeknek a tradicionális társadalmakban megvalósuló biztosítási szerepét illetően viszonylagos egyetértés uralkodik. A munka-fogyasztás mérleggel kapcsolatos ellentmondó eredmények pedig jórészt feloldhatók akkor, ha a „tradicionális társadalmakként” emlegetett premodern közösségeket termelési mód szerint elkülönítve vizsgáljuk.

Őri Péter

COLEMAN, D.: Immigration and ethnic change in low-fertility countries: A third demographic transition. (Bevándorlás és etnikai változások az alacsony termékenyséű országokban: egy harmadik demográfiai átmenet.) *Population and Development Review*, 32. 2006/3. 401–446. p.

A szerző tanulmányában felveti annak lehetőségét, hogy a gazdaságilag fejlett országok olyan demográfiai változásokat élnek meg a 21. században, amelyek együttesét bizvást nevezhetjük demográfiai átmenetnek. Így bő két, két és fél évszázad leforgása alatt immár három demográfiai átmenet zajlik le ezen országokban. A radikális változás ténye a szerző szerint kétségtelen: az érintett országok eredeti népességének gyors és folyamatos átalakulása már elindult, és az előrejelzések szerint a század folyamán tovább halad. A változás fő elemei a honos népségek reprodukciós szint alatti termékenysége, amely önmagában előbb-utóbb mindenütt természetes fogyást idéz elő és a nagy mértékű bevándorlás. Az alacsony termékenyséű országokba való jelentős bevándorlás azzal jár, hogy a jelenlegi trendek mellett az eredeti népesség előbb-utóbb kisebbségbe fog kerülni az előrejelzések szerint. Coleman szerint ez azért (is) súlyos probléma, mert a fejlett országok bevándorlói egyre inkább távoli országokból, idegen kultúrákból, más etnikai csoportokból és rasszokból kerülnek ki.

Ahhoz, hogy a folyamatot demográfiai átmenetként értékeljük, néhány kritériumnak teljesülnie kell. A változásnak először is gyorsnak kell lennie, aztán előzmény nélkülinek, radikális fordulatnak a korábbi viszonyokhoz képest, visszafordíthatatlannak, tartósnak, lényegi társadalmi, politikai, kulturális változást kell jelentenie, és általános érvényű kell, hogy legyen. A szerző úgy látja, hogy – legalábbis a fejlett országokban – a kritériumok némelyike (a gyors, előzmények nélküli, tartós és visszafordíthatatlan, lényegi demográfiai változás) már teljesült, a változás általánossá válása még a jövő kérdése, ennek a tényezőnek a teljesülése dönt arról, hogy ez a demográfiai átalakulás végül összehasonlítható lesz-e az első két átmenettel. Itt némi malíciával meg kell jegyeznünk, hogy szerzőnk lehetetlent kíván: a reprodukciós szint alatti termékenységen talán lehet globális jelenség, de a jelentős vándorlási többlet aligha, legalábbis jelenlegi tudásunk szerint. Arról nem is beszélve, hogy – mint nem sokkal később maga Coleman is megállapítja – jelenleg még az ún. első demográfiai átmenet sem zárult le mindenhol, tehát nem tekinthetjük általánosnak, a második pedig lényegében a fejlett országokra korlátozódik. Az elméletet persze meg lehetne úgy is fogalmazni, hogy a reprodukciós szint alá süllyedő termékenység és a rendkívül intenzív vándormozgalmak *mindenhol* tartós és lényegi népességváltozást váltanak ki a jövőben, de szerzőnk nem ezt teszi. Őt a „nyugati” világ demográfiai jövője foglalkoztatja, a bevándorlás következményeit elemzi a fogadó országok szempontjából, és ebben szorosan kapcsolódik a második demográfiai átmenet teoretikusaihoz. (A tanulmány végén teszi egyértelművé, hogy az újabb átmenet csak a fejlett országokra vonatkozik.)

Coleman interpretációja szerint az ún. harmadik demográfiai átmenet mindkét lényegi eleme (alacsony termékenység és intenzív bevándorlás) szorosan kapcsolódik az első két átmenethez. Az első, „klasszikus” átmenet során a fejlett országokban (Európa, Észak-Amerika, Ausztrália, Távol-Kelet egy része) a termékenység és halandóság szintje alacsonyra süllyedt. A folyamat végpontját nehéz kijelölni, a várt demográfiai stabilitás sehol sem valósult meg, a változás oksági viszonyainak feltárása is sok nehézséget rejt magában, de az átmenet tény, történeti tapasztalat az említett térségekben. A fejlődő országokban azonban a változás csak elindult, máig sem fejeződött be, és ez a fő oka a

szerző által tárgyalt migrációs folyamatoknak. A második demográfiai átmenet elsősorban az értékek változását jelenti a fejlett országokban: az együttélés, a szexuális viselkedés, a gyermekvállalás normáinak változását. A folyamat általánosságát és újdonságát csak kevesen vitatják, és bár fontos következménye az alacsony termékenység, Coleman szerint lényegi vonása mégsem ez a demográfiai jelenség, hanem a tolerancia növekedése, a nemzeti érzés gyengülése, az, hogy az európai elitet egyre kevésbé érdekli a migráció kiváltotta etnikai és kulturális változás. Így a harmadik átmenet jelenségeit az első kettő alapozza meg: a fejlett országokra nehezedő fokozódó migrációs nyomást az első (befejezetlensége), a reprodukciós szint alatti termékenységet és a bevándorlással, illetve annak következményeivel szembeni közönyt pedig a második. Az első két demográfiai átmenet elmélete a migrációt csak mellékes kérdésként kezeli, a feltételezett harmadik esetében viszont ez lesz a lényegi demográfiai jelenség, amely az alacsony termékenységgel együtt lényegi változásokat hoz az európai népeiségek külső fizikai jellemzőiben (bőrszín!), nemzeti identitásában, kultúrájában, társadalmi tapasztalataiban. Ilyen jelentős változás korábban – legalábbis erőszak nélkül – nem volt tapasztalható az európai történelemben. Mindennek bizonyítására a szerző rövid bevezetést tart az európai történelemben, a rómaiaktól a népvándorlásra át napjainkig, tanúbizonyságát adva sokoldalúságának, szintetizáló hajlamának, és szem előtt tartva az olvasó szellemi épülését.

A tanulmány elméleti kiindulópontját két tételbe foglalja a szerző. Egyrészt bármely népesség esetében, ahol a termékenység a reprodukciós szint alatt van, és a bevándorlás biztosítja a népesség stagnálását vagy növekedését, ott egy idő után a bevándorló eredetű népesség kerül számbeli fölénybe. Másrészt bármely reprodukciós szint alatti termékenységű népességben bármely kisebbség, amelynek magasabb a növekedési rátája, mint a többségnek, előbb-utóbb számbeli többségre jut. A szerző ugyan felveti a vegyes házasságok, az összeolvadás, az integráció és asszimiláció problémáját, mint bizonytalan, hosszú távra nehezen modellezhető hatású tényezőket, de ezek mondanivalójának lényege szempontjából másodlagosak, az eredeti többségi népesség mindenképpen átalakul. Itt persze megint számos kérdés merül fel az olvasóban: pl. miért gondolja a szerző, hogy bármely népesség demográfiai, társadalmi összetétele, kultúrája változatlan volt és az kell, hogy legyen a jövőben is, ha viszont az integráció vagy asszimiláció sikeres, akkor problémaként marad mondjuk a bőrszín, a külső antropológiai jegyek változása...

A tanulmány nagyobb része részint az európai és amerikai bevándorlási adatokat elemzi, részint pedig hét európai ország népesség-előrebecslései alapján a jövő változásait igyekszik megragadni. A hét ország az EU népességének mintegy a felét adja, migrációval kapcsolatos előrejelzési adataik a függelékben találhatóak (I. Ausztria, Németország, Dánia, Hollandia, Norvégia, Svédország, II. Nagy-Britannia). A termékenység a fejlett országokban – az USA kivételével – mindenhol a reprodukciós szint alatt van, és a demográfusok többsége szerint tartósan ott is marad. A bevándorlás erősen nőtt az elmúlt ötven év során és a jelek szerint továbbra is erős marad. A 15 eredeti EU-tagállamban a bevándorló évenkénti száma meghaladja az egymilliót, a külföldön születettek aránya sok országban 10% fölötti, Ausztriában, Németországban, Luxemburgban, Svájcban 2000-ben magasabb volt, mint az Egyesült Államokban (12,3%). A fejlett világban egyedül Kelet-Európa egy részében, illetve Japánban és Dél-Koreában csekély a bevándorlás. Ebből következik, hogy a migráció a demográfiai változás fő faktora a legtöbb európai országban, akár közvetlenül, a bevándorlók révén, akár közvetetten, a

bevándorlók magasabb természetes szaporodása miatt. Így például Németországban vagy Olaszországban a bevándorlás ellensúlyozza a természetes fogyást, máshol pedig viszonylag jelentékeny népességnövekedés forrása. A bevándorlók mintegy kétharmada nem európai országokból származik, természetes szaporodásuk pedig magasabb, mint a honos népességé, részben fiatalabb korszerkezetük, részben magasabb korspecifikus termékenységi arányszámaik miatt. A jelenség alapvetően új, a II. világháborúig Európa – Franciaországot leszámítva – nem migrációs célterület, hanem kibocsátó régió. A változás igen gyors, ami a külső antropológiai jellemzők, a nyelvi, vallási, kulturális összetétel változását eredményezi. Coleman ennek alátámasztására részletesebben bemutatja a fekete vagy afrikai eredetű népesség arányának növekedését Nagy-Britanniában és Hollandiában. Tárgyalja a bevándorló eredetű népesség száma, aránya megállapításának, valamint előrejelzésük nehézségeit: a statisztikák elsősorban az állampolgárságot rögzítik, illetve az anya állampolgárságát tartják nyilván, és több országban a honosítások magas aránya elfedi a külföldi eredetű népesség valós (!) arányát. Világos tehát, hogy Coleman számára az állampolgárság megszerzése nem döntő mozzanat, attól még az idegen idegen marad, nem a politikai közösséghez való tartozás a lényeg. Több országban azonban a szülők születési helye alapján leválogathatók az „idegenek”, a második generációs bevándorlók is elkülöníthetők, állampolgárságra való tekintet nélkül. Szerzőnk ezekben az esetekben csupán azért érez elégedetlenséget, mert a harmadik generációs bevándorlók eltűnnek a statisztikákból, őket mindenhol a honos népességhez sorolják, ami az „idegenek” alulbecsléséhez vezet. Ez az eredménye annak, ha nem a tartósabb etnikai vagy faji kritériumokat vesszük alapul (!). A különbség pedig óriási lehet: Hollandiában 2003-ban pl. Coleman adatai szerint az idegen eredetű népesség aránya állampolgárság szerint 4%, míg etnikum vagy rassz szerint 19%. Sajnálatosnak tartja, hogy az angolszász országokkal ellentétben pl. Franciaországban alkotmányellenes az efféle statisztikai adatgyűjtés.

Az előrejelzések szerint a külföldi eredetű (nem a külföldi születésű) népesség aránya 2050-ben 15 és 32% között lesz a vizsgált országokban. A becslés azzal az alapfeltevéssel készült, hogy a bevándorlás intenzitása nem csökken a vizsgált időtartam alatt, és hogy a bevándorlókon belül az európaiak aránya folyamatosan csökken. Így az előrejelzést a század végéig meghosszabbítva arra az eredményre juthatunk, hogy pl. Svédországban vagy Hollandiában az „idegen eredetűek” többségre jutnak (külföldi születésűek és második generációs bevándorlók, állampolgárságra való tekintet nélkül). A szerző végül felteszi a kérdést, hogy mindezeket a változásokat lehet-e demográfiai átmenetnek tekinteni. A változás értékelése szerint gyors, egy évszázados intervallumon belül megy végbe. Előzmény nélküli, álláspontja szerint ez is „demográfiai átmenetre” mutat. A változást, az európai társadalmak sok szempont szerinti átforgóváltását visszafordíthatatlannak tekinti a jelenlegi demográfiai trendek alapján. Itt azonban maga is említ két olyan tényezőt, amely az előrebecslést bizonytalanná teszi: az egyik a fogadó országok bevándorlási politikája, a másik a spontán trendváltás lehetősége a migráció terén. Az előrebecslések a jelenlegi, Coleman által engedékenynek tekintett, bevándorlási politika tartós fennmaradásával számolnak, és értelemszerűen nem veszik figyelembe a jövő lehetséges demográfiai, politikai, gazdasági, társadalmi változásait. A változások tartóssága, visszafordíthatatlansága ezeknek a tényezőknek a függvénye. A demográfiai változások társadalmi, kulturális, politikai jelentősége pedig a jövőbeli integráció és asszimiláció sikerességétől függ. Mindezek a tényezők hiányoznak az előrejelzésekből, és ennyiben ma még a szerző értékelése szerint is bizonytalan, hogy

valóban nevezhetjük-e újabb demográfiai átmenetnek a változásokat. Coleman a jelenlegi politikai környezet fennmaradása esetén valószínűnek tartja a magas szintű bevándorlás fennmaradását. Ugyanakkor a bevándorló csoportok divergens demográfiai viselkedését (magasabb termékenység) több okból tartósnak valószínűsíti (kisebbségi státusuk, folyamatos pótló bevándorlás, egyenlőtlen helyzetük fennmaradása, vallási normákhoz való kötődés). Az asszimilációval kapcsolatban felveti, hogy a jelenlegi európai félelmek hasonlóak a 20. század eleji amerikai aggodalmakhoz, amelyek a tömeges, nem angolszász bevándorlást kísérték. Ezek az aggodalmak ott és akkor alapvetően bizonyultak, az amerikai (és az akkori francia) integrációs modell sikeres volt. Ma Európában véleménye szerint a bevándorlók összetétele (pl. muszlimok) és a liberális szemlélet, amely nem követeli meg a beilleszkedést, kétségessé teszi egy hasonlóan sikeres integráció megvalósulását. A változás ugyanakkor nem általános, a szerző szerint csak a fejlett országokra érvényes. A változások szerinte összességükben, néhány bizonytalan tényező figyelmen kívül hagyásával, tekinthetők „harmadik demográfiai” átmenetnek.

A tanulmány valós problémákkal foglalkozik (bevándorlás, európai népességek változása, bevándorlók integrációja), a ma előrelátható demográfiai változásokat próbálja – nézetünk szerint kissé korán – elméletbe foglalni. A szerzőt elsősorban az európai népességek és kultúrájuk iránti aggodalom vezeti. Mindkettőt konstansnak tételezi, figyelmen kívül hagyja azok állandó múltbeli változását. Magát a változást szemléli aggodalommal, ebben az értelemben nézőpontja eléggé általánosnak tekinthető. Ezért tanulmánya mindenképpen hasznos olvasmány, hiszen esszenciája azon képzeteknek, amelyek a bevándorlók integrációját nehezítik, és amelyekből a jövőbeli konfliktusok (legalábbis részben) származhatnak.

Őri Péter

REHER, D. S.: Towards long-term population decline: a discussion of relevant issues. (Hosszú távú népességcsökkenés felé: a lényeges kérdések taglalása). *European Journal of Population*, 23. 2007/2. 189–207. p.

A szerző a következő évtizedek legfontosabbnak ítélt demográfiai folyamataival igyekszik szembesíteni az olvasót. A jelenlegi demográfiai trendek alapján eléggé nyilvánvaló, hogy a több évszázad óta tartó népességnövekedés lassan véget ér, és a kialakuló új népesedési rendszer lényegi vonása a népességcsökkenés lesz. Ez nemcsak a fejlett világ sajátja lesz, hanem minden bizonnyal globális jelenségként fog jelentkezni. Ezzel kapcsolatban az egyik lényeges kérdés az, hogy az ún. harmadik világ mikor, milyen mértékben fog osztozni az első kettő sorsában, illetve hogy a globális népességcsökkenésnek melyek lesznek a legfontosabb következményei. A tanulmány ezekre a kérdésekre keresi a választ.

Az utolsó három évszázad a népességnövekedés korszaka volt az emberiség történetében. Először Európa és általában a világ fejlettebb részének népessége indult egyre gyorsuló növekedésnek, majd a 20. század második felében a fejlődő országok is követték ezt a példát, minden addiginál gyorsabb növekedést produkálva. A növekedés csúcspontja az 1970-es évekre esett, amikor a Föld népessége évi 2% körüli növekedési ütemet mutatott, ami helyenként ennél lényegesen magasabb értéket jelenthetett. Mind-

ez a Föld népességének robbanásszerű növekedését eredményezte, ami – ha lassuló ütemben is – de ma is tart. Ugyanakkor a jelen demográfiai trendjei alapján nyilvánvaló, hogy a kivételes növekedési korszak végén járunk, Európában népességcsökkenést vagy természetes fogyást tapasztalhatunk egy ideje, és a fejlődő országok növekedési rátái is jelentősen csökkentek az elmúlt kb. 30–40 évben. E mögött egy olyan hosszú távú termékenységsökkenés áll, amely Európában és a fejlett országokban már több mint egy évszázada tart, míg a világ többi részén nagyjából 1960 és 1980 között kezdődött el. A folyamat következtében a termékenység különbségei ma jóval kisebbek, mint ötven évvel ezelőtt, világszerte vagy reprodukciós szint alatti termékenységet mérnek, vagy pedig teljesen nyilvánvalóan e felé tart a fertilitás. Az egyetlen kivétel talán Fekete-Afrika, ahol szintén jelentős a termékenységsökkenés, de a folyamat nem túl régen kezdődött, a termékenység szintje még mindig igen magas, így az előrejelzés lehetőségei még igen korlátozottak. E térség kivételével a termékenység jelenlegi szintje és változásának tendenciája, a szülőképes-korú nők számának csökkenése, a születések számának csökkenése alapján mindenhol népességcsökkenés és öregedés jelezhető előre. Európában vagy néhány fejlett kelet-ázsiai országban (Japán, Dél-Korea, Tajvan, Szingapúr) mindez már bizonyosság, máshol szintén a népességcsökkenés és az öregedés a legvalószínűbb forgatókönyv, de azok kezdetének időpontja, üteme, mértéke különböző lehet. Ennek ellenére a Föld népessége – döntően a harmadik világ fiatal korstruktúrája miatt – még évtizedekig nőni fog, a mai előrejelzések szerint 8–9 milliárd fővel 2050 körül érheti el a legmagasabb értékét, de addigra a strukturális változások odáig jutnak, hogy a növekedés mindenhol csökkenésbe fordulhat át a század második felében.

Az alacsony termékenység kiváltotta tartós, globális népességcsökkenés egyedülálló jelenség az emberi történelemben, megértéséhez, következményeinek felméréséhez nem rendelkezünk történeti tapasztalatokkal. Eddig két jelentős, tartós, kontinentális méretű népességcsökkenést ismerünk. Az egyiket, a 14. század közepi pestisjárványt követő évszázados európai hanyatlást (kb. egyharmadával csökkenhetett a földrész lakossága) a járványos halandóság, a másikat, Amerika őslakóinak a felfedezést követő évszázadban bekövetkező mintegy 70%-os pusztulását pedig a járványok és az alacsony termékenység okozták. A csökkenés gondolata is idegen számunkra, az uralkodó diskurzus szerint a sikeres társadalmakat ma is egyértelműen a népességnövekedés jellemzi, a csökkenés pedig hanyatlásról, működési zavarokról árulkodik.

A szélsőségesen alacsony termékenység oka – bár kétséggkívül szerepük van a gazdasági kríziseknek, bizonytalanságoknak, a családpolitika meglétének vagy hiányának, a reprodukciós magatartás halasztásának is – a fejlett országokban bekövetkezett hosszú távú társadalmi átalakulás, amelynek egyik igen lényeges vetülete a demográfiai átmenet volt. A demográfiai magatartás változása mögött jelentős gazdasági, társadalmi átalakulás állt, majd a demográfiai átmenet maga is fontos társadalmi, gazdasági, politikai, kulturális változások kiindulópontja lett. A demográfiai átmenet kiindulópontja többnyire, de nem mindenhol, a halandóság javulása volt, amelynek okai igen szerteágazók, majd ennek nyomán változik a termékenységi magatartás, a korszerkezet, a családi munkamegosztás, a nemi szerepek, a gyermekek iskoláztatásához, értékéhez kapcsolódó képzetek, az egészségi állapot értékelése stb. Mindez serkentette a gazdasági növekedést, kiváltója volt a széleskörű gazdasági, társadalmi, politikai modernizációnak, kulturális átalakulásnak. A demográfiai változás és a társadalmi átalakulás kapcsolatában kulcsszerepük volt a nőknek. Tőlük indult ki elsősorban a házas termékenység

korlátozása, vagy a család egészségének fokozott védelme. A demográfiai átmenet egyik leglényegesebb eredménye a női ún. reprodukciós hatékonyság növekedése volt. A halandóság javulása következtében a kívánt családnagyságot rövidebb idő alatt és kisebb emberi erőfeszítés árán érték el. A változás első fázisában még nincs szó a normák átalakulásáról, a korábban megszokott családnagyság fenntartása váltotta ki a termékenység korlátozását, a demográfiai átmenet kezdetén a házasság termékenység még emelkedhetett is valamit. Ezt követően azonban a termékenységgel való korlátozás megszokottá, a kisebb család normává vált, a sok gyereket kevesebb, de gondosabban nevelt, egyre jobban iskolázott gyermek váltotta fel. A reprodukciós hatékonyság növekedése az értékbeli és gazdasági következményeivel előfeltétele volt a nők munkába állásának, általában véve helyzetük megváltozásának. A nők társadalmi helyzetének változása viszont kihatott a férfiakéra is, főleg a 20. század közepétől a nemi szerepek közötti különbség csökkent, a nők iskolázottsága, gazdasági aktivitása egyre közelebb került a férfiakéhoz, a családi költségvetéshez való hozzájárulásuk egyre jelentősebb lett. Gyökeresen megváltoztak a gyermekvállalással, családdal kapcsolatos normák, a nők sikerességének többé már nem kizárólagos záloga a gyermekszülés és a család. A normák változása eredményezi azt, hogy az emberek reprodukciós magatartásukat egyre inkább az őket körülvevő világ impulzusai szerint alakítják, a problémák sokasodása a termékenység süllyedést eredményezi. A problémák, a gyermekvállalás közege társadalmanként különbözik (pl. az egyéni karrierambíciók jelentősége, a fogyasztói igények, a nők iránti munkapiaci kereslet, illetve a munkavállalásuk iránti igény a családokban, a megfelelő partner megtalálásának nehézségei, a párválasztással kapcsolatos igények emelkedése, a lakás- és állásproblémák, a nemi szerepek milyensége, a férfiak részvétele a házimunkában, gyermeknevelésben, a gyermekvállalás esetén bekövetkező alacsonyabb életszínvonal vállalása iránti hajlandóság, a gyermekvállalást segítő családpolitika és intézmények megléte vagy hiánya). Ezek a különbségek magyarázzák a társadalmankénti termékenységi különbségeket, de a tendencia mindenhol ugyanaz. Reher szerint a demográfiai átmenet kiváltotta társadalmi változás következménye az ún. „második demográfiai átmenet” is. A hatékonyabb fogamzásgátlás lehetősége, a nők fokozott munkavállalását igénylő és ösztönző gazdasági változások, az anyagi gyarapodás és a fogyasztás iránti igények emelkedése, azok mesterséges gerjesztése váltja ki a minden addiginál alacsonyabb termékenységet és az együttélési formák változását. Ebből a (történeti) perspektívából nem a „második demográfiai átmenet”, hanem a „baby boom” a kivételes jelenség, amely magyarázatra szorul.

Kérdés, hogy a fejlődő országok is ezt az utat járják-e be majd. Ma még sokan bíznak abban, hogy ezekben az országokban csak a népességnövekedés lassul le, de a termékenység a reprodukciós szint felett marad. Reher ezzel szemben a fent vázolt folyamat valószínűsége mellett érvel, hangsúlyozva, hogy ez csak az egyik – bár igen realisztikus – forgatókönyv. A termékenység ma már 60 országban süllyedt a reprodukciós szint alá, ezek között nemcsak fejlett országok képviseltetik magukat. Ma már tény, hogy a harmadik világban a halandóság és termékenység csökkenése elindult, és kb. kétszer olyan gyors ütemben zajlik, mint Európában a demográfiai átmenet idején. Elkezdődött az öregedés folyamata is, amely szintén gyorsabb, mint a fejlett világban. Csökken a befejezett családnagyság, a termékenykorú nők és a születések száma, a termékenységszűkülés mértéke felülmúlja a halandóságét, ami szintén különbözik az európai átmenet során tapasztaltaktól. Nő a reprodukciós hatékonyság, a nők helyzete, iskolázottsága változik, különböző gazdasági, társadalmi, kulturális kontextusban

ugyan, de hasonló demográfiai folyamatok zajlanak, mint a világ fejlettebb felén. Mindez az európai „fejlődési idealizmus” („developmental idealism” – A. Thornton) érvényesülését látszik mutatni.

Ennek következtében a harmadik világban az Európában elnyújtott, kétfázisú, a baby-boom által megszakított termékenységsökkenés sokkal gyorsabban látszik előrehaladni, így a reprodukciós szint alatti termékenység nem sokkal a fejlett országok után ott is általános jelenség lehet. Az öregedés folyamata sokkal gyorsabb lehet, az általa okozott gazdasági, társadalmi kihívások igen súlyosak lehetnek, és szinte egy időben jelentkeznek a nyugati világ hasonló problémáival. Mindez fokozhatja a gazdasági, fejlettségbeli különbségeket, a demográfiai változások jelentős részben a nyugati technológiai vívmányok átvételéből származnak, de a gazdasági, társadalmi modernizáció lehetőségei többek között a demográfiai problémák miatt igen szűkösek lesznek.

Az alacsony termékenység következtében a reprodukív korú női népesség száma és aránya is tartósan csökkenni fog mindenhol, ami akkor is tartóssá teszi majd a népességsökkenést, ha a termékenység zuhanása megáll vagy megfordul. Vannak különböző mértékben optimista forgatókönyvek, amelyek mérsékelt termékenységmelkedéssel számolnak, de a globális népességnövekedést csak a termékenység radikális növekedése állíthatná meg, ami ma szinte elképzelhetetlen. A globális népességsökkenésnek persze vannak pozitív vetületei is, kétségkívül csökkenhet a környezeti terhelés, a természeti erőforrások szűkössége, de ez nem zárja ki az erőforrások elosztása körüli konfliktusok lehetőségét. A társadalmi, gazdasági következmények viszont tartósak és súlyosak lehetnek. A reprodukív és munkaképes korú népesség számának és arányának csökkenése a munkaerőhiányon, magas adókon, a kereslet csökkenésén, a növekvő arányú nem termelési célú befektetéseken keresztül érinteni fogja a gazdasági növekedést, az életszínvonalat, a jóléti rendszerek fenntartását. Az esetleges megoldási lehetőségek (nyugdíjkorhatár-emelés, nők munkavállalásának fokozása, bevándorlás ösztönzése, a juttatások csökkentése) a jelenlegi demográfiai trendek mellett Reher véleménye szerint csak részleges orvosságot jelentenek. Kulcsszerepe a gyermekszám növekedésének lenne, de a szerző ezzel kapcsolatban pesszimista. A családpolitikai erőfeszítések hatása is csak korlátozott lehet nézete szerint, amint azt az észak-európai országok példája mutatja, ahol jelentős politikai támogatás mellett is a termékenység évtizedek óta a reprodukciós szint alatt van. (Noha magasabb, mint pl. Dél- vagy Közép-Kelet-Európában.) Az alacsony termékenység oka a korábban kifejtettek értelmében a demográfiai átmenet, amely végső soron megváltoztatta az értékeket, amelynek következtében a termékenységi döntés individuálissá vált, és már nem szabályozzák úgy a családdal kapcsolatos normák, mint korábban. Az alacsony gyermekszám és a magánérdeket a közérdek fölé emelő individuális, a külső körülményeket az életszínvonal, a fogyasztás lehetőségei szemszögéből mérlegelő döntés vált normává. Mindez elsősorban azért fordult át a reprodukciós szint alatti termékenységbe, mert a fenntartható emberi reprodukció és a liberális piacgazdaság jellemzői (a családtól független karrierambíciók jutalmazása, a mindent átható fogyasztói modell, a fokozódó individuális bizonytalanság) ellentétbe kerültek egymással. A gyermekvállalás a jövőbe vetett bizalmat is jelent, ami a lezajlott társadalmi, gazdasági, kulturális átalakulás következtében megrendült. A szerző szerint a társadalmi és kulturális stabilitás elvesztése okozta azt, hogy a demográfiai átmenet nagy vívmánya, a reprodukciós hatékonyság növekedése mára veszélyesen alacsony termékenységre váltott. Mindez véleménye szerint azzal jár, hogy a népességsökkenés jelentős és tartós lesz. Ugyan több termékenységi forgatókönyv van, de mindegyik

alapján számolhatunk népességsökkenéssel a jövőben. A történelemből tudjuk, hogy mindig elindulnak egy idő után kompenzációs mechanizmusok, egy jövőbeli normaváltás nem elképzelhetetlen, de ma még nem világos, hogy erre mikor, hogyan, milyen körülmények között fog sor kerülni. Reher azon a véleményen van, hogy ezek csak jó idő múlva jelennek majd meg, addig a jövő generációknak meg kell barátkozniuk az alacsonyabb népességszám és talán az alacsonyabb életszínvonal gondolatával. A tanulmány legfőbb célkitűzése a problémák felvetése és az ezzel kapcsolatos viták kezdeményezése volt.

Őri Péter

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

DEMOGRAPHY

az Amerikai Népesedési Társaság folyóirata

2007. No. 3.

- HUMMER, R.A. – POWERS, D.A. – PULLUM, S.G.–GOSSMAN, G.L.–FRISBIE, W.P.: Egy újra felfedezett paradoxon: csecsemőhalandóság a mexikói eredetű népesség körében az Egyesült Államokban.
- FREEDMAN, V.A. – SCHOENI, R.F. – MARTIB, L.G. – CORNMAN, J.C.: Krónikus állapotok és leépülés az időskori fogyatékoságban.
- CAI, L. – LUBITZ, J.: Igaz volt a fogyatékoságok fokozott előfordulása az időskorú amerikaiak körében 1992 és 2003 között?
- YI, Z. – GU, D. – LAND, K.C.: A gyermekkori társadalmi-gazdasági körülmények kapcsolata az egészséges öregkorral a legidősebbek körében Kínában.
- KRAVDAL, O.: A közösségi családstruktúra hogyan befolyásolja az egyéni halandóságot Norvégiában.
- WAGMILLER, R.L.: Faj és a munkanélküli férfiak területi szegregációja Amerika városaiban.
- LICHTER, D.T. – PARISI, D. – GRICE, S.M. – TAQUINO, M.C.: A faji szegregáció országos becslése Amerika kisvárosaiban és vidéki területein.
- GUZZO, K.B. – FURSTENBERG, F.F.: Az amerikai férfiak többpartnerű termékenysége.
- MANLOVE, J. – RYAN, R. – FRANZETTA, K.: Fogamzásgátlási minták a tizenévesek szexuális kapcsolataiban: a kapcsolatok, partnerek és a szexuális történetek szerepe.
- AHITUV, A. – LERMAN, R.I.: Milyen kölcsönhatás van a családi állapot, a munkavállalási szándék és a jövedelem között?
- COHEN, Y. – HABERFELD, Y.: Önszelekció és jövedelmi asszimiláció: a korábbi Szovjetunióból származó bevándoroltak Izraelben és az Egyesült Államokban.
- DONNER, W.R.: A katasztrófa politikai ökológiája: az 1998–2000 között előfordult amerikai tornádó-halálozások és -sérülések előfordulását befolyásoló faktorok elemzése.

EUROPEAN JOURNAL OF POPULATION

az Európai Népesedési Társaság folyóirata

2007. No. 3–4.

- GAUTHIER, A.H.: A fiatal szülővé válás: a felnőttkorba való átmenet nemzetközi áttekintése.
- ELZIGA, C.H. – LIEFBROER, A.C.: A fiatal felnőttek családi életpályáinak de-standardizálása: nemzetközi összehasonlítás.
- SETTERSTEN, R.A.: Felnőttkorba való átmenetek: a demográfiai változás és az emberi fejlődés összekapcsolása.
- WINKLER-DWORAK, M. – TOULEMON, L.: Nemi különbségek a felnőttkorba való átmenetben Franciaországban: létezik konvergencia a jelenkori időszakban?
- AASSVE, A. – DAVIA, M.A. – IACOVU, M. – MAZZUCO, S.: Az otthonelhagyás szegénnyé teszi az embert? Eredmények 13 európai országból.
- HANGO, D.W. – LE BOURDAIS, C.: Korai együttélés Kanadában: kapcsolat az iskolai végzettséggel.
- AASSVE, A. – BILLARI, F.C. – PICCARRETA, R.: A felnőtté válás fonala: a fiatal brit nők munka-család életpályái.
- FUSSEL, E. – GAUTHIER, A.H. – EVANS, A.: A felnőtté válás heterogenitása: Ausztrália, Kanada és az Egyesült Államok példája.
- GRANT, M.J. – FURSTENBERG, F.F.: Változások a felnőtté válás folyamatában a kevéssé fejlett országokban.

GENUS

A Római Tudományegyetem Népeségtudományi Intézetének folyóirata

2007. No. 1–2.

- CARRIERE, Y. – KEEFE, J. – LEGARE, J. – LIN, X. – ROWE, G.: A népesség örege-
dése és a családösszetétel: jövőbeni hatások a házi gondozási szolgáltatásokra.
- LUY, M. – CASELLI, G.: A migráció okozta szelekciós hatások megjelenése a regioná-
lis halandósági különbségekben Olaszországban és Németországban.
- GIORGI, P. – MAMOLO, M.: Az idősebb kori termékenység dinamikájának
dekompozíciója az olaszországi régiókban az 1955–2000 közötti évekre.
- TORRI, T. – VIGNOLI, D.: Az olaszországi népesség előrejelzése, 2005–2055: egy
sztochasztikus megközelítés.
- GAVALAS, V.S. – SIMPSON, L.: Etnikai csoportok szegregációja Manchester két
kerületében.
- GABRIELLI, G. – BORGONI, R.: Életkor az első szexuális kapcsolatkor Olaszország-
ban: területi megközelítés.

JOURNAL OF MARRIAGE AND THE FAMILY
 az USA Családi Kapcsolatok Nemzeti Tanácsának folyóirata
2007. No. 3.

- MANNING, W.D. – LONGMORE, M.A. – GIORDANO, P.C.: A házasság változó intézménye: serdülők együttéléssel és házassággal kapcsolatos várakozásai.
- PROULX, C.M. – HELMS, H.M. – BUEHLER, C.: A házasság minősége és az egyéni jól-lét: egy meta-elemzés.
- NEFF, L. – KARNEY, B.N.: Stressz az új házasságban.
- CORNELIUS, T.L. – ALESSI, G.: A kommunikációs tréningek viselkedési és pszichológiai összetevői: érinti-e a téma az eredményt?
- AMATO, P.R. – HOHMANN-MARIOTT, B.: Olyan bomlófélben levő és szilárd házasságok összehasonlító vizsgálata, amelyek válással végződtek.
- CLARKWEST, A.: Házastársi különbözőség, rassz és a házasság felbomlása.
- MATJASKO, J. L. – GRUNDEN, L.M. – ERNST, J.L.: A családi élet kockázati tényezőinek strukturális és dinamikus folyamatai.
- PADILLA-WALKER, L.M.: Az anya-gyermek kapcsolat jellemzői a serdülők értékrendszeréhez és viselkedéséhez viszonyítva.
- FEINBERG, M.E. – KAN, M.L. – HETHERINGTON, E.N.: A szülői konfliktusok hosszú távú hatásai a szülői szerep visszautasítására és a serdülők beilleszkedési zavaraira.
- LONGEST, K.C. – SHANAHAN, M.J.: A serdülők munkaintenzitása és droghasználata: a szülők közvetítő és mérséklő szerepe.
- FRISCO, M.L. – MULLER, C. – FRANK, K.: A szülők házasságának felbomlása és a serdülők iskolai teljesítménye: összehasonlító metodikai megközelítés.
- SUN, Y. – LI, Y.: A szülők válása késő serdülőkorú megtapasztalásának faji és etnikai különbségei.
- HUANG, Ch. – HAN, W.: Gyermektámogatási erőfeszítés és a serdülő fiúk szexuális aktivitása.
- BOEHENKE, K. – HADJAR, A. – BAIER, D.: Szülő-gyermek érték hasonlóság: a korszellem szerepe.
- D'ONOFRIO, B. – TURKHEIMER, E. – EMERY, R. – HARDEN, K.P. – SLUTSKE, W. – HEATH, A.C. – MADDEN, P. – MARTIN, N.G.: Az instabil házasság generációk közötti átörökítésének genetikai vizsgálata.
- CUBBINS, L.A. – KLEPINGER, D.H.: Gyermekkori család, etnicitás és droghasználat az életciklus folyamán.
- SHARP, E. – GANONG, L.: Szürke élet: nők tapasztalatai a házasság elmulasztásával kapcsolatban.
- MARSIGLIO, W. – HINOJOSA, R.: A többapás családok menedzselése: mostohaapák avagy az apák szövetsége.
- PARK, H.: Egyedülálló szülők és a gyermekek olvasási készsége Ázsiában.
- WEDEN, M. – KIMBRO, R.T.: Az első házasságkötés és a dohányzás abbahagyásának időzítésében mutatkozó faji és etnikai különbségek.

2007. No. 4.

- KOROPECZKYYJ-COX, T. – PENDELL, G.: A nemek viselkedésének különbsége a gyermektelenséggel összefüggésben az Egyesült Államokban.
- DEUTSCH, F.M. – KOKOT, A.P. – BINDER, K.S.: Főiskolai lányok tervei az egyenlőségen alapuló házasságok típusairól.
- COOKE, L.P.: Tartós politikai hatások a háztartási munkamegosztásra az újraegyesült Németországban.
- GLAUBER, R.: A házasság és a gyermekvállalás fizetésben megmutatkozó hátrányai az afro-amerikaiak, a hispán eredetűek és a fehérek körében.
- GAERTNER, B.M. – SPINRAD, T.L. – EISENBERG, N. – GREVING, K.A.: A szülők gyermeknevelési magatartása és az apák csecsemőgondozása közötti korreláció.
- BRONTE-TINKEW, J. – RYAN, S. – CARRANO, J. – MOORE, K.A.: Az együttlakó apák szándékai és viselkedése a szülés előtt és részvételük az újszülött gondozásában.
- KNOESTER, C. – PETTS, R.J. – EGGEBEEN, D.J.: Az apaság iránt elkötelezettség, a jólét és a társadalmi részvétel a fiatal, hátrányos helyzetű apáknál.
- WHITEMAN, S.D. – MC HALE, S.M. – CROUTER, A.C.: Longitudinális változások a házassági kapcsolatokban: a leszármazottak pubertáskori változásainak hatása.
- LAVEE, Y. – BEN-ARI, A.: A munkával kapcsolatos stressz: feljegyzett napi események tanulmányozása.
- LEHMILLER, J.J. – ADNEW, C.R.: A marginalizáció észlelése és a romantikus kapcsolat stabilitásának előrejelzése.
- DREBY, J.: Gyermek és hatalom a mexikói vegyes etnikumú családokban.
- OSBORNE, C. – MC LANAHAN, S.: A partnerkapcsolat instabilitása és a gyermek jóléte.

POPULATION

a Francia Nemzeti Népelemsztudományi Intézet folyóirata

2007. No. 2.

- BOURDIEU, J. – KESZTELBAUM, L.: Az öregek élete egy öregedő világban. Időskorúak Franciaországban, 1840–1940.
- RUTHERFORD, D.: Malthus és népesedési probléma megoldásának három megközelítése.
- VILLENEUVE GOKALP, C.: Út a sikeres adoptáláshoz. Egy franciaországi vizsgálat.
- MAZAN, R. – GAGNON, A.: Családi és környezeti tényezők hatása a hosszú életre a történelmi Quebec-ben.
- CALVES, A.-E.: Túl szegény a házassághoz? Városi foglalkoztatási krízis és a férfiak első együttélési kapcsolata Burkina Faso-ban.
- CAMBOIS, E. – ROBINE, J.-M. – MORMICHE, P.: Valóban csökkent a fogyatékkal élők száma Franciaországban az 1990-es években? A Francia Egészségi Vizsgálatban feltett kérdések elemzése.

2007. No. 3.

- VILA, M.R. – MARTIN, T.C.: A külföldi nők gyermekvállalási szokásai egy új bevándorlási célsországban: Spanyolország esete.
- GROENEWOLD, G. – VAN GINNEKEN, J. – DE BRUIJN, B. – DE BEER, J.: A halandóság becslése a népszámlálások között időszakra kohorsz módszerrel: a Sallamon szigetek példája.
- PRIOUX, F.: Franciaország demográfiai helyzete: az utóbbi harminc évben legmagasabb termékenység.
- REY, G. – FOUILLET, A. – JOUGLA, E. – HEMON, D.: Meleghullám, normális hőmérséklet-fluktuáció és halandóság Franciaországban 1971 óta.
- LABORDE, C. – LELIEVRE, E. – VIVIER, G.: Életpályák és emlékezetes események: hogyan mesélik el az emberek életüket. A tények és a biográfiai képzetek elemzése.
- SAMUEL, O. – VILTER, S.: A gyermek születése: biográfiai mérföldkő és az esemény észlelése.
- CATTAN, D. – MALLETT, A. – FEINGOLD, J.: A tunéziai zsidók tuberkulózis halandósága a XX. század első felében.

POPULATION AND DEVELOPMENT REVIEW

az Amerikai Népesedési Tanács folyóirata

2007. No. 4.

- PRESTON, S.H. – WANG, H.: Intrinsic növekedési arányszámok és nettó reprodukciós arányok vándorlás esetén.
- RAVALLION, M. – CHEN, S. – SANGRAULA, P.: Újabb bizonyítékok az általános elszegényedés urbanizálódására.
- REHER, D.S. – SANZ-GIMENO, A.: A történeti reprodukciós változások újragondolása: egy spanyol város longitudinális adatai.
- PARISH, W.L. – LAUMANN, E.O. – MOJOLA, S.A.: Szexuális magatartás Kínában: trendek és összehasonlítások.
- CHUNG, W. – DAS GUPTA, M.: A fiú preferencia csökkenése Dél-Koreában: a fejlődés és a közpolitika fejlődése.
- WESTOFF, C.F. – FREJKA, T.: Vallásosság és termékenység az európai mozlímok körében.

POPULATION RESEARCH AND POLICY REVIEW

a KLUWER Akadémiai Kiadó és a Déli Demográfiai Egyesület folyóirata

2007. No. 5–6.

- VOSS, P.R.: Demográfia mint területi társadalomtudomány.
- DE CASTO, M.: Területi demográfia: lehetőség a politikai döntések jobb megalapozására a különböző döntési szinteken.
- DE BEERR, J. – DEERENBERG, I.: A holland regionális termékenységi különbségek előrejelzését segítő modell.
- GREEN, G.P. – SANCHEZ, L.: Még mindig kérdés a termelő szektor?

- HARRIS, R. – JOHNSTON, R. – BURGESS, S.: Szomszédság, etnikum és iskolaválasztás: a geodemográfia statisztikai kereteinek szélesítése.
- KUMAR, N.: Területi minták tervezése demográfiai és egészségügyi adatfelvételekhez.
- REIBEL, M.: Területi Információs Rendszerek (GIS) és területi adatfeldolgozások a demográfiában: áttekintés.
- REIBEL, M. – AGRAWAL, A.: A népességszám légi interpolálása előre meghatározott adatokkal.
- PAN, W. – CARR, D. – BARBIERI, A. – BILSBORROW, R. – SUCHINDRAN, C.: Erdőirtás az equadori Amazonas mentén: területi és időbeni jellegzetességek elemzése.
- SHOULTZ, G. – GIVENS, J. – DRANE, W.: Városiasság, szívbetegség és geográfia: esettanulmány a Bayes-féle térbeli modellezés és a kompozit-index alkotása terén.

POPULATION STUDIES

A Londoni Közgazdasági Főiskola Népeségvizsgáló Bizottságának folyóirata
2007. No. 1.

- BLACKER, J. – AKI, M.M. – JONES, G.: Válasz az öt éven aluliak iraki halandóságára (1980–89) vonatkozó becsléseket ért kritikára.
- BOLLEN, K.A. – GLANVILLE, J.L. – STECKLOV, G.: Társadalmi-gazdasági helyzet, állandó jövedelem és termékenységi látens változós megközelítés.
- RINDFUSS, R.R. – PIOTROWSKI, M. – THONGTHAI, V. – PRASANTHUL, P.: A lakáskörülmények vizsgálata valódi ingatlanpiac hiányában.
- BRAS, H. – NEVEN, M.: A gyermekek hatása a nők migrációjára Belgium és Hollandia két vidéki körzetében, 1829–1940.
- BONGAARTS, J.: Késői házasság és HIV-járvány Fekete-Afrikában.
- CHEUNG, S.L.K. – ROBINE, J.M.: Az élethossz növekedése a halandóság visszaszorítására. Japán példája.
- JANKER, M.A. – van der VAART, A.W.: Hiányzó adatok pótlása a történeti demográfiában.

2007. No. 2.

- STECKLOV, G. – WINTERS, P. – TODD, J. – REGALIA, F.: A szegénységellenes programok nem várt hatásai a gyermekvállalásra a kevésbé fejlett országokban: tapasztalatok Latin-Amerikából.
- GLEI, D. – HORIUCHI, S.: Csökkenő nemek szerinti különbség a magas jövedelmű országok élettartamaiban: a halálozás korszerkezeti különbségeinek hatásai.
- CHEN, J. – XIE, Z. – LIU, H.: Fiúpreferencia, anyai egészségvédelem és csecsemőhalandóság a vidéki Kínában, 1989–2000.
- KLEIN HATTORI, M. – LARSEN, U.: Anyai státus és párkapcsolat a tanzániai Moshiban, 2002–2003.
- DE VALK, H. – BILLARI, F.C.: Migráns és holland fiatalok életkörülményei: a családi hatás feltárása.

- NEUMAN, S.: A termékenység valóban kapcsolódik a vallásossághoz? Megjegyzés Adsera, A. cikkéhez: „Házastermékenység és vallásosság Spanyolországban, 1985 és 1999” (Population Studies 60/2. 205–221.)
- ADSERA, A.: Válasz Neuman megjegyzésére („A termékenység valóban kapcsolódik a vallásossághoz?”)

2007. No. 3.

- KALMIJN, M.: Nemzetközi különbségek a házasság, együttélés és válás terén Európában, 1990–2000.
- KULU, H. – VIKAT, A. – ANDERSSON, G.: Településnagyság és termékenység az északi országokban.
- MURPHY, M. – GRUNDY, E. – KALOGIROU, S.: A halandóság családi állapotbéli különbségeinek növekedése a legöregebb életkorig hét európai országban, 1990–99.
- NIHTILA, E. – MARTIKAINEN, P.: A háztartás jövedelme és más társadalmi-gazdasági tényezők az időskorúak hosszú távú intézeti gondozásában Finnországban.
- JANSSEN, F. – KUNST, A.: A múlt trendjei közötti választás az öregkori halandóság jövőben trendjeinek előrebecsléséhez.
- HOSEGOOD, V. – FLOYD, S. – MARSTON, M. – HILL, C. – MSGRATH, N. – ISINGO, R. – CRAMPIN, A. – ZABA, B.: A magas HIV gyakoriság hatásai a gyermekek árvaságára és életkörülményeire Malawiban, Tanzániában és Dél-Afrikában.

POPULATION TRENDS

az Egyesült Királyság Nemzeti Statisztika Hivatalának folyóirata

2007. No. 128.

- SHAW, Ch.: Az Egyesült Királyság nemzeti népesség-előrejelzéseinek ötven éve: mennyire voltak pontosak?
- WILSON, B. – SMALLWOOD, S.: A házasság jelenlegi trendjeinek megértése.
- EVANS, H. – VICKERS, L. – WRIGHT, E.: Kormányzati adatforrások használata a kivándorlás becslésénél.

2007. No. 129.

- BAUERE, V. – DENSAM, P. – MILLAR, J. – SALT, J.: Közép- és kelet-európai bevándorlók: területi elhelyezkedésük.
- KEILMAN, N.: Az Egyesült Királyság népesség-előrejelzésének perspektívái: mennyire sikeresek az előrejelzések a hasonló európai országok előrejelzéseéhez viszonyítva?

2007. No. 130.

- DUNNELL, K.: Az Egyesült Királyság változó demográfiai képe: A Nemzeti Statisztikus éves jelentése a népesedésről.
- DINI, E. – HORSFIELD, G. – VICKERS, L.: Külföldi adatok felhasználása a kivándorlási adatok javítására.
- UREN, Z. – GOLDRING, S.: Az időskorúak vándorlási trendjei Angliában és Walesben.

ZEITSCHRIFT FÜR BEVÖLKERUNGSWISSENSCHAFT

a Német Szövetségi Népeségtudományi Intézet folyóirata

2007. No. 3–4.

- VAN DE KAA, D.J.: A második demográfiai átmenet koncepciójának előfutára.
- LESTHAEGHE, R.J. – NEIDERT, L.: A második demográfiai átmenet az Egyesült Államokban: kivétel a szabály alól vagy iskolapélda?
- MEYER, T.: Mire használható a politikai demográfia?
- HEIGL, A.: Demográfiai fejlődés és gazdaság: mit remélhetünk?
- SALT, J.: Európai migrációs folyamatok: hatások és politikai gondok.
- HECKMANN, F.: A vándorlók integrációs trendjeinek empirikus vizsgálata, 1995–2004.
- AVRAMOV, D. – CLIQUET, R.: Xenofóbia és a bevándorlók integrációja. Az európaiak magatartása a külföldiekkel szemben.
- GIRTTLER, R.: Sumus de vagantium. Vagabundok, költők és száműzöttek. Xenoi és Barbaroi.
- HEILIG, G.K.: Az ENSZ népesség-előreszámítása.
- FUX, B.: A népesség-előreszámítások újragondolása. Tudományszociológiai elemzés. Svájc népesség-előreszámítása, avagy a népeségtudomány igényei.
- ULRICH, R.E.: A XXI. század népességfejlődésének kilátásai.
- COLEMAN, D.: A fejlett világ jövője: néhány elhanyagolt demográfiai kihívás.
- SCHMID, S.: A demográfiai ellentmondások elemzése az EU huszonhét országában és azok perifériáján. Fejlettségi különbségek és vándorlási potenciál.
- CHESNAIS, J.C.: Az Egyesült Államok és a Európai Unió. Demográfia és hatalom.
- MAI, R. – SCHLÖMER, C.: Újabb menekülési hullám: a vidékiek bevándorlása az agglomerációkba.

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként
Felelős szerkesztő: Óri Péter
Szerkesztőség: Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, II. Buday László u. 1–3.
Postai irányítószámunk: 1024
Telefon: 345-6000

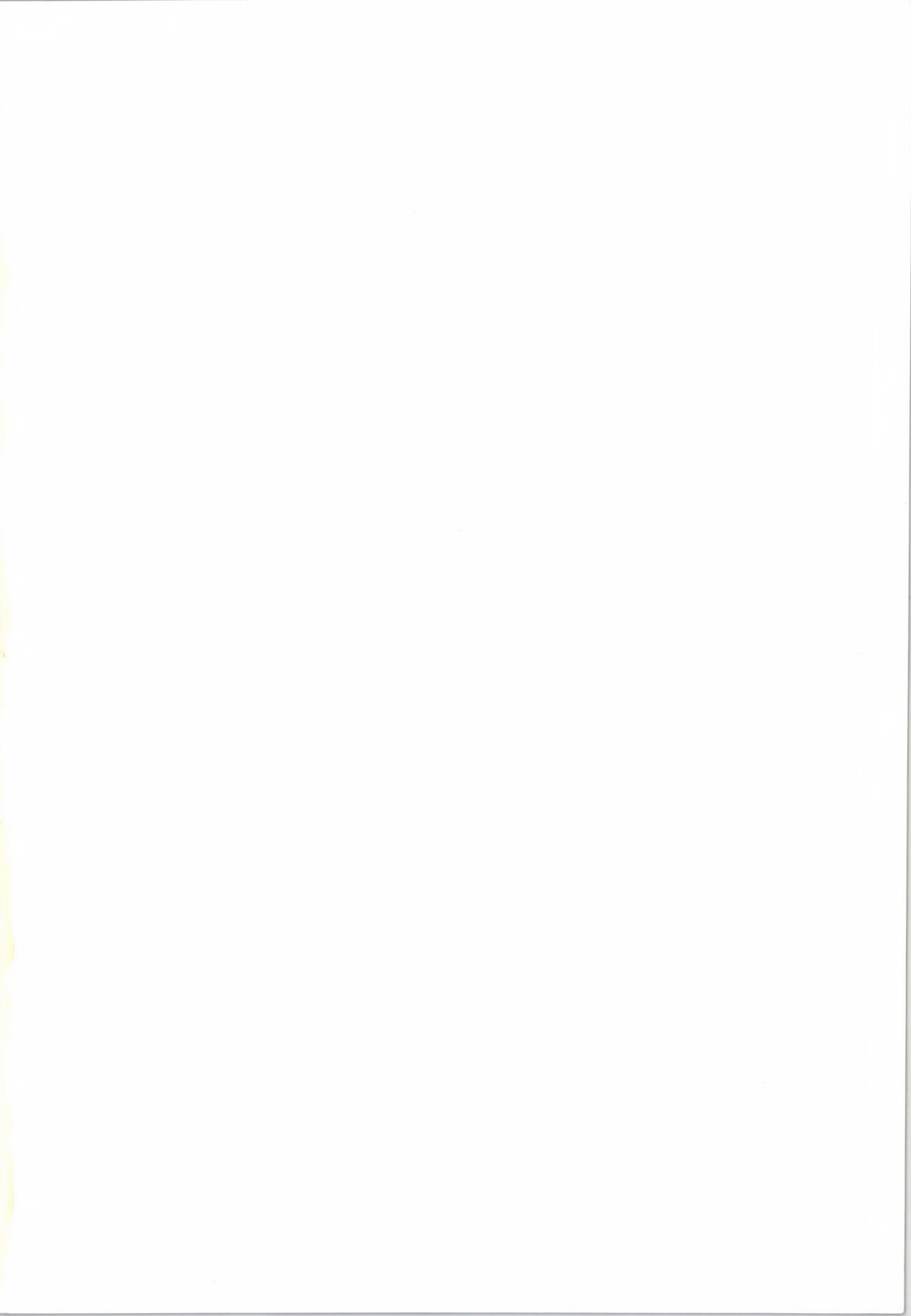
Kiadóhivatal: 1024 Budapest, Buday László u. 1–3.
Telefon: 345-6449 Fax: 345-1115
Kiadásért felel a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet igazgatója

Nyomdai megrendelés törzsszáma: - - - -

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
1008 Budapest Orczy tér 1.
Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján.
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu
faxon: 303-3440

További információ: 06 80/444-444;
Közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a
Postabank Rt.: 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámra.
Előfizetési díj: félévre 520, – Ft, egész évre 1040, – Ft

Szedte: a Szerkesztőség

Ára: 260,-Ft